

ਬੰਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਪ੍ਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਬੰਬਰ

ਇਤਿਹਾਸ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

—ਕਰਤਾ—

ਸੁਦਰ ਸਿੰਘ ਬੱਬਰ, ਮਖਸੂਸਪੁਰੀ

—ਸੋਧਕ—

ਗਿਆਨੀ ਹੀਠਾ ਸਿੰਘ 'ਦਰਦ'

ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਾਦਰੱਸ, ਮਾਈ ਸੇਵਾਂ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ISBN 81-7205-109-3

ਸਭ ਹੱਕ ਰਾਖਵੇਂ ਹਨ

ਤੀਜੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਦਸੰਬਰ ੧੯੭੮

ਚੌਥੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਮਾਰਚ ੧੯੮੫

ਪੰਜਾਬੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਜਨਵਰੀ ੧੯੮੪

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ :

ਸਿੰਘ ਬੁਦਰੜ, ਮਾਈ ਸੇਵਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਪ੍ਰਿੰਟਰ :

ਰਵਿੰਦਰ ਪ੍ਰਿੰਟਿੰਗ ਪ੍ਰੈਸ,

ਸੰਦਰ ਨਗਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਮੁੱਲ : 40-00

ਦੂਜੀ ਐਡੀਸ਼ਨ

ਭਾਰਤ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਮੰਗ ਜ਼ੋਰਾਂ ਤੇ ਹੋ ਗਈ ਕਿ 'ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਸੰਗ੍ਰਾਮ' ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਬਾਰੇ ਪਰਮਾਣੀਕ ਤੇ ਵਾਕਫੀ-ਭਰਪੂਰ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖੇ ਤੇ ਛਾਪੇ ਜਾਣ । ਇਸੇ ਲੋੜ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖ ਕੇ ਅਸਾਂ ੧੯੬੧ ਵਿਚ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ' ਨਾਮੀ ਪੁਸਤਕ ਛਾਪੀ ਸੀ । ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਖੋਜੀਆਂ ਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਆਮ ਪਾਠਕਾਂ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਪਰਸੰਸਾ ਕੀਤੀ ।

ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਇਹ ਮੰਗ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਦੂਜੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਛੇਤੀ ਛਾਪੀ ਜਾਏ । ਹੁਣ ਇਸ ਦੀ ਸੌਂਧੀ ਹੋਈ ਦੂਜੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਆਪ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਹੈ । ਸੁਧਾਈ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਸ ਐਡੀਸ਼ਨ ਵਿਚ ਅਸਾਂ ਕੁਝ ਵਾਧਾ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਹੈ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਆਦਿ ਵਿਚ ਛਾਪੇ ਗਏ ਦੋ ਲੇਖ ।

ਜਦੋਂ ਅਸਾਂ ੧੯੬੧ ਵਿਚ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਛਾਪੀ ਤਾਂ ਉਸੇ ਸਾਲ ਉਰਦੂ ਦੇ 'ਪਰਤਾਪ' ਅਖਬਾਰ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਦੇ 'ਸੰਸਾਰ' ਅਖਬਾਰ ਵਿਚ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਤੇ ਬਾਬਾ ਸੁਦਰ ਸਿੰਘ ਬੱਬਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਲੇਖ ਛੱਪੇ ਸਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਅੰਸ਼ ਅਸੀਂ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਦੂਜੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਦੇ ਆਦਿ ਵਿਚ ਦੇ ਨਹੋ ਹਾਂ । ਰੋਜ਼ਾਨਾ 'ਪਰਤਾਪ' ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਛੱਪੇ ਲੇਖ ਸ੍ਰੀ ਚਮਨ ਲਾਲ ਅਜ਼ਾਦ ਦੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਹਿੰਦੀ 'ਸੰਸਾਰ' ਬਨਾਰਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਲੇਖ ਸ੍ਰੀ ਬਨਾਰਸੀ ਦਾਸ ਚਤੁਰਵੇਦੀ ਦੀ ਕਲਮ ਤੋਂ ਸੀ । ਅਸੀਂ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਲੇਖ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੇ ਧੰਨਵਾਦ ਸਹਿਤ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਇਸ ਦੂਜੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ ।

ਸਾਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਇਸ ਦੂਜੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਵਧ ਸੁਆਗਤ ਹੋਏਗਾ ।

ਤਤਕਰਾ

ਲੇਖਕ ਵਲੋਂ ਬੇਨਤੀ

੯

ਸੋਧਕ ਵਲੋਂ ਬੇਨਤੀ

੧੨

ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਲਹਿਰ— ਵਲੋਂ ਸ੍ਰੀ ਚਮਨ ਲਾਲ ਅਜਾਦ ੧੩

ਈਆਦ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬੱਬਰ ਵਲੋਂ ਸ੍ਰੀ ਬਨਾਰਸੀ ਦਾਸ ਚਤੁਰਵੇਦੀ ੧੭

ਮੁਖ-ਬੰਧ ਵਲੋਂ ਡਾਂ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਪੀ-ਐਚ. ਡੀ. ੨੩

—ਪਹਿਲਾ ਕਾਂਡ—

ਪਿਛੋਕੜ

ਪਹਿਲੀ ਸਾਜ਼ਸ਼

ਅਦਮ-ਤਸੱਦੂਦ ਤੋਂ ਨਫਰਤ

ਜੱਥੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮੈਦਾਨ 'ਚ

ਪਹਿਲੀਆਂ ਤਕਰੀਰਾਂ

ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ

ਮਾਂ ਮੌਤਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ

ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਰਚਾਰ

ਦੁਆਬਾ—ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਝਿੰਗੜ

ਚੱਕਰਵਰਤੀ ਜੱਥੇ ਦਾ ਐਲਾਨ

ਪਰਚਾਰ ਦਾ ਹੜ੍ਹ

ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਤੇ ਇਲਾਕਾ ਦੂਣ

ਅਨੰਦਪੁਰ ਆਦਿ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ

ਹੋਰ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਪਰਚਾਰ

ਦੂਜੇ ਜੱਥੇ ਦੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ

ਕੋਟ ਫੜੂਹੀ ਦੀ ਕਾਨਫਰੰਸ

ਅਨੰਦਪੁਰ ਵਿਚ ਤਕਰੀਰਾਂ

ਬੁਹਾਨੀ ਦਾ ਦੀਵਾਨ

ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਨਵਾਂ ਮੋੜ.

੪੧	ਝੱਲੀਚੁਕਾਂ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਦਾ ਵਿਚਾਰ	੬੭
੪੯	ਸੁਧਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ	੬੮
੪੯	ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਤਲੂਣ ਦਾ ਸੁਧਾਰ	੬੯
੪੯	ਚੌਕੀ ਖਜੂਰਲੇ ਦੀ ਘਟਨਾ	੬੯
੫੨	ਛੋਜੀਆਂ ਨਾਲ ਮੀਟਿੰਗ	੭੦
੫੩	ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨਾਲ ਮੇਲ	੭੧
੫੩	ਜ਼ਿਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਵਿਚ ਪਰਚਾਰ	੭੨
੫੪	ਸੰਢ ਦੀ ਘਟਨਾ	੭੨
੫੭	ਸੰਢ ਪੁਰ ਹਮਲੇ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼	੭੦
੫੭	ਕੋਲਗੜ੍ਹ ਮੀਟਿੰਗ	੭੦
੫੯	ਬਸਿਆਲਾ ਮੀਟਿੰਗ	੭੨
੬੦	ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ	੭੨
੬੧	ਦੋ ਅਰੰਭਕ ਘਟਨਾਵਾਂ	੭੩
੬੨	ਸਾਂਝੀ ਮੀਟਿੰਗ ਦੀ ਹੋਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼	੭੪
੬੩	ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੈਲਦਾਰ ਨੂੰ ਮਾਫ਼ੀ	੭੪
੬੪	ਵੱਡਰ ਅਕਾਲੀ ਅਖਬਾਰ	੭੫

-ਦੂਜਾ ਕਾਂਡ-

ਸਾਂਝੀ ਮੀਟਿੰਗ ਤੇ ਚੋਣ
ਫੌਜੀਆਂ ਕੋਲੋਂ ਤੇ ਹੋਰਬੋਂ ਹਥਿਆਰ
ਪਰਚਾ ਬਾਕਾਈਦਾ ਸੁਰੂ
ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਅਲਾਵਲਪੁਰ
ਇਕ ਹੁਰ ਛਾਪਾ-ਮਜ਼ਾਨ
ਖੁਲ੍ਹੀ ਅਖਬਾਰ ਲਈ ਯਤਨ
ਪਸਤੈਲ ਖਰੀਦਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼

ਜਸੋਵਾਲ ਦੀਆਂ ਮੀਟਿੰਗਾਂ

ਝੋਲੀਚੁਕ ਸੋਧਣ ਦੇ ਫੈਸਲੇ

ਜਸੋਵਾਲ ਦੀ ਦੂਜੀ ਮੀਟਿੰਗ

-ਤੀਜਾ ਕਾਂਡ-

ਲਹਿਰ ਦਾ ਚੜ੍ਹਾ ਤੇ ਸਖਤੀ
ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਦੇ ਵਰੰਟ
ਲੋਕਾਂ ਪੁਰ ਦਬਾਅ
ਜਨਤਾ ਵਲੋਂ ਹਮਦਰਦੀ
ਅਮਨ ਸਭਾ
ਸਿੰਘਾਸਣ ਡੋਲਿਆ
ਸੁਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਪੱਤਰ
ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਗਿਰ ਜਾਣਾ
ਮਾਂ ਮੇਤਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ
ਵੱਡੇ ਅਫਸਰਾਂ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ
ਇਨਾਮਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਐਲਾਨ
ਸਿੰਗਤ ਤੇ ਗੋਸਲ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ
ਪ੍ਰਾਗਪੂਰ ਛਾਪਾ
ਡਾਕੂਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਰਾਹ ਤੇ
ਬੇ-ਪਨਾਹ ਤਸ਼ਦਦਦ

੮੭	ਜਸੋਵਾਲ ਦੀ ਤੀਜੀ ਮੀਟਿੰਗ	੧੧੩
੮੮	ਜੱਬੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ	੧੧੪
੮੯	ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ	੧੧੫
੯੦	ਇਕ ਜੋਲਦਾਰ ਪੁਰ ਹਮਲਾ	੧੫੯
੯੧	ਤਾਰੀਖੀ ਫੈਸਲਾ	੧੧੬
੯੨	ਬੱਬਰ ਐਲਾਨ ਨੰ: ੧	੧੧੮
੯੩	ਝੋਲੀਚੁਕਾਂ ਦੀ ਬੁਰੀ ਹਾਲਤ	੧੧੯
੯੪	ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਘਬਰਾਹਟ	੧੨੦
੯੫	ਬੱਬਰਾਂ ਵਲੋਂ ਕਾਲੀ ਫ਼ਹਿਰਿਸਤ	੧੨੧
੯੬	ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਦਾ ਰਲਣਾ	੧੨੧

-ਚੌਥਾ ਕਾਂਡ-

੧੦੦	ਸ਼ੁਫੈਦਪੋਸ਼ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ	੧੨੩
੧੦੦	ਨੰਬਰਦਾਰ ਤੋਂ ਮਾਮਲਾ ਖੋਹਿਆ	੧੨੪
੧੦੧	ਵਾਰ ਖਾਲੀ	੧੨੮
੧੦੨	ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਤੋਂ ਉਗਰਾਹੀ	੧੨੯
੧੦੩	ਇਕ ਵੱਡਾ ਦੁਸ਼ਟ ਰਾਜਿਊਆ	੧੩੩
੧੦੪	ਇਕ ਝੋਲੀਚੁਕ ਨੂੰ ਉਮਰ-ਕੈਦ	੧੩੯
੧੦੬	ਸਟੇਸ਼ਨ ਪੁਰਹੱਲਾ	੧੪੧
੧੦੭	ਬੂਟੇ ਦਾ ਬੂਟਾ ਪੁਟਿਆ	੧੪੪
੧੦੭	ਕਰਜੇ ਮਨਸੂਬ	੧੪੭
੧੦੭	ਕੁਝ ਅਸਫਲ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ	੧੪੯
੧੦੮	ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਵਾਲਾ ਰਾਜਿਊਆ	੧੫੧
੧੦੮	ਕੈਲੀ ਗਊ ਤੇ ਨਾਰਾ ਸਾਨੂ	੧੫੩
੧੦੯	ਇਕ ਹੋਰ ਰਾਵਣ ਮਾਰਿਆ	੧੫੯
੧੧੧	ਲੰਬੜੀ ਤੇ ਚੌਕੀਦਾਰਾਂ ਦਾ ਸੁਧਾਰ	੧੫੯
੧੧੨	ਦੋ ਹੋਰ ਝੋਲੀਚੁਕ ਖਤਮ	੧੬੧

ਸੁਬੇਦਾਰ ਸੁਦਰ ਸਿੰਘ 'ਤੇ ਹੱਲਾ	੧੯੪	ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਬਿਆਨ	੨੧੮
ਮੁਖਬਰ ਪਟਵਾਰੀ ਖਤਮ	੧੯੫	ਹੋਰ ਗ੍ਰੂਡਤਾਰੀਆਂ	੨੨੦
ਸਪੈਸ਼ਲ ਪੁਲਸੀਏ ਦੀ ਗਤੀ	੧੯੬	ਪੁਲਸ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਤੇ ਧੱਕੇ	੨੨੧
ਮਹਾਨ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਾਕੇ		ਵਾਅਦਾ-ਮਾਫ ਉਡਾਣ ਦੀ ਸਕੀਮ	੨੨੯
ਅਨੁਪ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗਦਾਰੀ	੧੯੭	ਤੀਜਾ ਇਨਾਮੀ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ	੨੨੯
ਬੁਕੇਲੀ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਾਕਾ	੧੯੮	ਹੋਰ ਗ੍ਰੂਡਤਾਰੀਆਂ	੨੨੯
ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਦੁੱਤੀ ਸ਼ਹੀਦੀ	੧੯੯	ਦਲੀਪਾ ਪਾਮੀਆਂ ਗ੍ਰੂਡਤਾਰ	੨੨੮
ਮੁੰਡੇਰ ਦਾ ਸਾਕਾ	੧੮੧	ਬਾਬੀ ਗ੍ਰੂਡਤਾਰੀਆਂ	੨੨੯
ਵੰਡਿਆਮ ਸਿੰਘ ਧੁੱਗਾ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ	੧੯੩	ਹਾਲਤ ਕਦੋਂ ਬਦਲੀ	੨੩੦
		ਅਸਫਲ ਕੋਸ਼ਸਾਂ	੨੩੧

-ਪੰਜਵਾਂ ਕਾਂਡ-

ਨੌਕਰਸ਼ਾਹੀ ਤੇ ਸਖਤੀ ਦਾ ਝੱਖੜ	੧੯੯	ਮੁਕੱਦਮਾ	੨੩੩
ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਗੁੰਬੀ ਗ੍ਰੂਡਤਾਰ	੧੯੯	ਜੇਲ੍ਹ ਦੀ ਹਾਲਤ	੨੩੪
ਨਵਾਂ ਸਟਾਫ	੨੦੦	ਸੈਸ਼ਨ ਦੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ	੨੩੫
ਤਲਾਸ਼ੀਆਂ ਤੇ ਗ੍ਰੂਡਤਾਰੀਆਂ	੨੦੦	ਅਦਾਲਤ ਨਾਲ ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਣ	੨੩੬
ਦੂਜਾ ਇਨਾਮੀ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ	੨੦੧	ਸ਼ਨਾਖਤਾਂ	੨੩੮
ਹੋਰ ਗ੍ਰੂਡਤਾਰੀਆਂ	੨੦੩	ਫੈਸਲਾ ਵਖ ਵਖ ਬੱਬਰਾਂ ਬਾਰੇ	੨੪੨
ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਮਾਣਕੇ ਗ੍ਰੂਡਤਾਰ	੨੦੪	ਬਰੀ ਕੀਤੇ ਗਏ ਬੱਬਰ	੨੪੦
ਕੌਲਗੜ੍ਹ ਦਾ ਫੈਸਲਾ	੨੦੪	ਪੁਲਸ ਦੀ ਕਮੀਨੀ ਚਾਲ	੨੪੧
ਠੇਕੇ ਬੰਦ	੨੦੫	ਅਪੀਲ ਤੇ ਨਿਗਰਾਨੀ	੨੪੨
ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਵਿਚ ਗੁੰਜ	੨੦੬	ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦਾ ਫੈਸਲਾ	੨੪੩
ਦੁਆਬੇ ਦੀ ਹਾਲਤ	੨੦੬	ਵਾਅਦਾ-ਮਾਫ਼ਾਂ ਦੀ ਫਿਰਿਸਤ	੨੪੪
ਸੁਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਬੱਬਰ ਲਹਿਰ	੨੦੮	—ਸਤਵਾਂ ਕਾਂਡ—	
ਚੋਰੀ-ਡਾਕੇ ਛੱਡ ਕੇ ਆਇਆਂ ਬਾਰੇ	੨੧੩	ਲਹਿਰ ਦਾ ਮਕਸਦ ਤੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ	੨੪੭
ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗ੍ਰੂਡਤਾਰੀ	੨੧੪	ਅਖਬਾਰ ਤੇ ਪਰਚਾਰ ਬਾਰੇ	੨੪੯
ਉਡਾਰੂ ਪ੍ਰੈਸ ਫੜਿਆ ਗਿਆ	੨੧੭	ਬਤਲ ਕਿਉਂ ਸੁਰੂ ਹੋਏ	੨੬੦
ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਤਲਾਸ਼ੀ	੨੧੮		

-ਅਠਵਾਂ ਕਾਂਡ -

ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਘੋਲ	੨੯੨
ਮੁਸ਼ਕਤਾਂ	੨੯੩
ਫਾਸੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਭੁੱਖ-ਹੜਤਾਲ	੨੯੩
ਲਾਹੌਰ ਜੇਲ੍ਹ ਦੀ ਭੁੱਖ-ਹੜਤਾਲ	੨੯੩
ਬਾਟਾ-ਪ੍ਰੇਡ	੨੯੪
ਫਾਸੀ ਦੇ ਤਖਤੇ ਤੇ	੨੯੬
ਡਿਪਟੀ ਸੁਪੁੰਟੰਡੰਟ ਨਾਲ ਟੱਕਰ	੨੯੮
ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ 'ਚ ਭੁੱਖ-ਹੜਤਾਲ	੨੯੨
ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਘੋਲ	੨੯੩
ਪਹਿਲਾਂ ਘੋਲ	੨੯੪
ਚੀਡ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਦਾ ਦੌਰਾ	੨੯੪
ਭੁੱਖ-ਹੜਤਾਲ	੨੯੬
ਖੂੰਡੇ-ਮਾਰ ਦਰੋਗਾ	੨੯੭
ਗੁਰਪੁਰਬ ਮਨਾਇਆ	੨੯੮
ਜੇਲ੍ਹ-ਕਮਿਸ਼ਨ	੨੯੦
ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਅੰਦਰ ਘੋਲ	੨੯੧
ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦੀ	
ਭੁੱਖ-ਹੜਤਾਲ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ	੨੮੫
ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ-ਮੁਲਤਾਨ 'ਚ ਘੋਲ	੨੮੬
ਆਖਰੀ ਭੁੱਖ-ਹੜਤਾਲ	੨੮੮
ਰਿਹਾਈਆਂ	੨੯੦
ਜੇਲ੍ਹ-ਸੁਧਾਰ ਦੀ ਰਫਤਾਰ	੨੯੦
ਹੋਰ ਸਲੂਕ	੨੯੧

-ਨੌਵਾਂ ਕਾਂਡ -

ਬੱਬਰ ਲਹਿਰ ਦੇ ਹਮਦਰਦ	੨੯੨
ਮਾ: ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	੨੯੩
ਮਾਲੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ	੨੯੪
ਘਰ ਵਿਚ ਪਨਾਹ ਦੇਣ ਵਾਲੇ	੨੯੫
ਹਮਦਰਦ ਅਖਬਾਰ	੨੯੭
ਪੁਲਸ ਚੌਂਕੀਆਂ	੨੯੮
ਕੁਝ ਵੱਡੇ ਗੱਦਾਰਾਂ ਦਾ ਸੁਧਾਰ	੩੦੦
ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਜਿਆਨ ਦਾ ਅੰਤ	੩੦੦
ਅਨੁਪ ਸਿੰਘ ਮਾਣਕੇ ਦਾ ਸੁਧਾਰ	੩੦੨
ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਮੰਨਣਹਾਣਾ ਦਾ ਅੰਤ	੩੦੪
ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਸਾਂਧੜਾ ਵਲੋਂ ਬਦਲਾ	੩੦੬
ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਰੱਕੜ	੩੦੭
ਮਾਲਵੇ 'ਚ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀਸ਼ਾਖ	੩੦੮
ਬੀ. ਟੀ. ਦਾ ਕੰਡਾ ਕਢਿਆ	੩੦੮
ਉਡਵਾਇਰ ਦਾ ਖਾਤਮਾ	੩੧੦
ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਲਿਸਟ	੩੧੨

-ਦਸਵਾਂ ਕਾਂਡ -

ਰਿਹਾਈਆਂ ਮਗਰੋਂ	੩੧੪
ਸ਼ਹੀਦੀ ਬੁਗਾ	੩੧੫
ਇਨਕਲਾਬੀ ਅੰਸ਼ ਸਹੀ ਥਾਂ ਤੇ	੩੧੫

ਲੇਖਕ ਵਲੋਂ ਬੇਨਤੀ

ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਤੇ ਲੋਕ-ਸੇਵਾ ਲਈ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਕੌਮਾਂ ਵਿਚ ਨਵਾਂ ਜੀਵਨ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਭਰਦਾ ਹੈ। ਸਹੀ ਇਤਿਹਾਸ ਕੌਮਾਂ ਦਾ ਬਹੁ-ਮੁੱਲਾ ਖੜਾਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣਾ ਵਿਦਵਾਨ ਲੇਖਕਾਂ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਮੈਂ ਕੋਈ ਵਿਦਵਾਨ ਲਿਖਾਰੀ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਮੇਰੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਹਿੱਸਾ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਤੇ ਹੋਰ ਜਨਤਕ ਲਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਬੀਤਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਬੜੇ ਚਿਰ ਤੋਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਕਿ 'ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ' ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਜਨਤਾ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੇ ਇਸ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਅਦੁੱਤੀ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਣ।

ਮੈਂ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਸਾਂ। ਜੱਥੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ੨੭ ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੯ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਲਗਣੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਆਪਣੀ ਅੰਤਮ ਖਾਹਸ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸੀ ਕਿ ਬਾਹਰ ਜਾ ਕੇ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਜ਼ਰੂਰ ਲਿਖਵਾਣਾ। ਸ਼ਹੀਦ ਸਾਬੀ ਦੀ ਇਹ ਅੰਤਮ ਖਾਹਸ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਮੇਰਾ ਇਕਰਾਰ, ਮੈਨੂੰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਯਾਦ ਆਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਉਡੀਕਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਕੋਈ ਵਿਦਵਾਨ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਸੱਜਣ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਨਿਤਰੇ ਤੇ ਪੂਰੀ ਯੋਗਤਾ ਨਾਲ ਇਸ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਾਵੇ। ਪਰ ਬੜਾ ਚਿਰ ਉਡੀਕਣ ਤੇ ਕੋਈ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਸੂਰਮਾ ਨਾ ਨਿਤਰਿਆ।

ਇਕ ਵੇਰਾਂ ਮੈਂ ਉੱਦਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਬੱਬਰ ਸਾਬੀਆਂ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਉੱਦਮ ਨਾਲ 'ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ' ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖ ਕੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਕਈ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਉਹ ਉੱਦਮ ਸਿਰੇ ਨਾ ਚੜ੍ਹਿਆ ।

ਬੋੜਾ ਹੀ ਚਿਰ ਹੋਇਆ, ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰੀਂ ਇਕ ਨਾਵਲ ਪਿਆ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਸੀ “ਗੋਲੀ ਚਲਦੀ ਗਈ—ਬੱਬਰਾਂ ਦੀ ਵਿਥਿਆ” । ਇਸ ਵਿਚ ਤਾਂ ਲੇਖਕ ਨੇ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਈ ਫਜ਼ੂਲ ਗੱਲਾਂ ਲਿਖ ਕੇ ਸਗੋਂ ਬਦਨਾਮ ਕੀਤਾ । ਇਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਮੈਂ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਵੀ ਹੋ ਸਕੇ, ਛੇਤੀ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਮੈਂ ਇਤਿਹਾਸ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਵਾਵਾਂਗਾ ।

ਸੋ, ਮੈਂ ਆਪ ਹੀ ਉੱਦਮ ਅੰਢੇ ਦਿੱਤਾ । ਇਸ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਸਾਬੀ ਚੈਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੈਨ ਨੇ ਮੇਰੀ ਬੜੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਦਰਦ' ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਬੋਲੀ, ਤਰਤੀਬ ਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਸੁਧਾਈ ਕਰ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਧੰਨਵਾਦੀ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ।

ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਵਾਕਫੀ, ਜੇਲ੍ਹ-ਸਮੇਂ ਹੋਰ ਸਾਬੀਆਂ ਤੋਂ ਪਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਵਾਕਫੀ ਅਤੇ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉੱਤੇ ਆਪਣੀ ਸਮਝ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਮੈਂ ਸੱਚੋ-ਸੱਚ ਤੇ ਸਾਫ਼ ਸਾਫ਼ ਗੱਲਾਂ ਲਿਖਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਮੇਰਾ ਆਸ਼ਾ ਨਿਰੋਲ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਣਾ ਹੈ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਚਮਕਾਣਾ ਹੈ । ਮੇਰਾ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਜਾਤੀ ਵੈਰ-ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ । ਮੇਰੇ ਸੱਚੋ-ਸੱਚ ਲਿਖਣ ਕਰਕੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਦਿਲ ਦੁਖੇ ਤਾਂ ਉਸ ਲਈ ਮੈਂ ਖਿਮਾ ਦਾ ਯਾਚਕ ਹਾਂ, ਪਰ ਸੱਚ ਨੂੰ ਲੁਕਾਉਣਾ ਮੈਂ ਪਾਪ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ।

ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਫਿਰ ਵੀ ਰਹਿ ਗਈਆਂ ਹੋਣ ਜਾਂ ਮੈਥੋਂ ਕੋਈ ਗਲਤੀ ਹੋ ਗਈ ਹੋਵੇ । ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਤਿਹਾਸ-ਪ੍ਰਮੀਆਂ ਦਾ

ਦਿਲੋਂ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹੋਵਾਂਗਾ ਜੇ ਇਸ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਆਪਣੇ
ਸੁਝਾਉ ਮੈਨੂੰ ਭੇਜਣਗੇ। ਅਗਲੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸੋਧ ਕੇ ਛਾਪਣ ਸਮੇਂ ਮੈਂ
ਨਵੇਂ ਆਏ ਸੁਝਾਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰ ਧਿਆਨ ਰਖਾਂਗਾ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸੱਜਣਾਂ ਨੇ
ਇਸ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਿਲੋਂ
ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ।

ਡਾ: ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬੜੀ ਕਿਰਪਾ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ
ਲਿਖਣ ਸਮੇਂ ਕਈ ਸੁਝਾਉ ਦਿਤੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਮੁਖ-ਬੰਧ
ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ। ਸਿੰਘ
ਬ੍ਰਦਰਜ਼, ਬਜ਼ਾਰ ਮਾਈ ਸੇਵਾਂ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਨਾ
ਭੀ ਮੈਂ ਫਰਜ਼ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਇਤਿਹਾਸ-ਪ੍ਰੇਮ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋ ਕੇ
ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਛਾਪਣ ਦਾ ਉੱਦਮ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਜਨਤਾ ਦਾ ਸੇਵਕ—
ਸੁਦਰ ਸਿੰਘ ਮਖਸੂਸਪੁਰ

ਸੋਧਕ ਵਲੋਂ ਬੇਨਤੀ

ਪੁਸਤਕ “ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ” ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਮਸਾਲਾ ਇਕੱਤਰ ਕਰਨ ਦਾ ਉਦਮ ਤੇ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰੀ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਖਸੂਸਪੁਰੀ ਜੀ ਦੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ, ਨਵੀਂ ਤਰਤੀਬ ਦੇਣ ਅਤੇ ਬੋਲੀ ਦੀ ਸੁਧਾਈ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੁਆਰਾ ਬੱਬਰ ਲਹਿਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੇ ਹਾਲ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਅਨੰਦ ਪਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਬਹੁਤੀ ਅਦਲਾ-ਬਦਲੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਖਸੂਸਪੁਰੀ ਨੇ ਬੱਬਰ-ਸਾਬੀਆਂ ਤੋਂ ਮਸਾਲਾ ਇਕੱਤਰ ਕਰਨ, ਜੱਜ ਦੇ ਡੈਸਲੇ ਵਿਚੋਂ ਗੱਲਾਂ ਨੋਟ ਕਰਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਨਿੱਜੀ ਵਾਕਫੀ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦਾ ਬੜਾ ਸ਼ਲਾਘਾ-ਯੋਗ ਉੱਦਮ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਹੈ, ਇਨਕਲਾਬੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਲਾਭ ਪੁੱਜੇਗਾ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ-ਪ੍ਰੇਮੀ ਵੀ ਇਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਬਹੁਤ ਅਨੰਦ ਪਰਾਪਤ ਕਰਨਗੇ।

੧੯ ਏ,
ਮਾਡਲ ਹਾਊਸ ਕਾਲੋਨੀ
ਜਲੰਧਰ ਸ਼ਹਿਰ
੧੯੬੯।

ਜਨਤਾ ਦਾ ਸੇਵਕ—
ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਰਦ

ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

[ਵਲੋਂ ਸ੍ਰੀ ਚਮਨ ਲਾਲ ਆਜਾਦ]

ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਅਜਾਦ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਕਦਰ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਲਿਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਜੁ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗੇ ਕਿ ਉਹ ਕਿਹੜੇ ਸਿਰ-ਲੱਥ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੀ ਬਦੌਲਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਜਾਦੀ ਮਿਲੀ। ਪਰ ਸਾਡਾ ਦੇਸ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਭਾਗੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਕਾਇਮ ਕਰਨੀਆਂ ਤਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰਹੀਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਤਕ ਇਕੱਤਰ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਸੰਗਰਾਮ ਦੋ ਮੁਹਾਜ਼ਾਂ ਤੇ ਲੜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਕ ਮੁਹਾਜ਼ ਦੀ ਕਮਾਨ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਅਹਿੰਸਾ ਦੀ ਰਟ ਲਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹੀ ਤੇ ਨਾ-ਮਿਲ-ਵਰਤਣ ਰਾਹੀਂ ਚਟਾਨ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਾਮਰਾਜ ਨੂੰ ਟੋਟੇ ਟੋਟੇ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਦੂਜੇ ਮੁਹਾਜ਼ ਤੇ ਬਦੇਸ਼ੀ ਸਾਮਰਾਜ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਉਹ ਕਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਨੌਜਵਾਨ ਸਨ ਜਿਹੜੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਨੀਤੀ ਤੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਤਲੀ ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਲੜਦੇ ਲੜਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

ਇਹ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸੱਚਾਈ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਕਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਲਹਿਰ ਜ਼ੋਰ ਫੜਦੀ ਗਈ, ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ

ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹੁਕਮਰਾਨ ਕਾਂਗਰਸ ਵੱਲ ਝੁਕਦੇ ਗਏ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਜਾਣਦੇ
 ਸਨ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਲਹਿਰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ
 ਐਨਾ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਾ ਸਕਦੀ, ਜਿੰਨੀ ਕਿ ਹਿੰਸਾਤਮਕ ਕਰਾਂਤੀ।
 ਏਸੇ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਧਿਆਨ ਏਸੇ ਪਾਸੇ ਲੱਗਾ ਰਿਹਾ ਕਿ ਜਿਸ
 ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਹਿੰਸਾਤਮਕ ਕਰਾਂਤੀ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਜਾਏ।
 ਕਾਂਗਰਸ ਲੀਡਰ ਵੀ ਇਹੋ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਵੀ
 ਜਿਆਦਾ ਹਿੰਸਾਤਮਕ ਕਰਾਂਤੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਨ। ਏਸੇ ਲਈ ਮਹਾਤਮਾ
 ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਆਪਣੇ ਭਾਸ਼ਨਾਂ ਵਿਚ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਦੇਸ਼
 ਵਿਚ ਹਿੰਸਾਤਮਕ ਕਰਾਂਤੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਲੋੜ
 ਹੈ। ਕਾਂਗਰਸ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਲਈ ਢੂਜੇ ਦਰਜੇ ਦੀ ਖਤਰਨਾਕ ਜਮਾਤ ਸੀ
 ਅਤੇ ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਭਾਰਤ
 ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਸਾਰੇ ਅਖਤਿਆਰ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇਤਾਵਾਂ
 ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਕੇ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਚਲਦੇ ਬਣੇ। ਇਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ
 ਹੋਇਆ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਅਜਾਦੀ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ
 ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਵਾਗ ਭੋਰ ਸੰਭਾਲ ਲਈ। ਜਿੱਥੋਂ ਤਕ ਸੁਤੰਤਰਤਾ
 ਪਰਾਪਤੀ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ, ਕਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਨੌਜਵਾਨਾਂ
 ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨਾਲ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀਆਂ ਨਾਂ-ਮਾਤਰ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ
 ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨਾ ਅਜਾਦੀ ਦੀ ਸ਼ਮਾਂ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਨਿਆਂ ਦੀ
 ਹੱਤਕ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਦੇਸ਼-ਭਗਤੀ ਦੇ ਜੁਰਮ ਦੇ ਬਦਲੇ ਹੱਸਦੇ ਹੱਸਦੇ
 ਸੂਲੀ ਤੇ ਚੜ੍ਹੇ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਵਤਨ ਤੋਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮੀਲ ਦੂਰ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ
 ਦੀਆਂ ਜੇਲ੍ਹ-ਕੋਠੜੀਆਂ ਵਿਚ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਤਿਆਚਾਰਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ
 ਹੋ ਕੇ ਘੁਲ ਘੁਲ ਕੇ ਮਰ ਗਏ।

ਉੱਜ ਤਾਂ ਭਾਰਤਵਰਸ਼ ਵਿਚ ਕਈ ਕਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਲਹਿਰਾਂ
 ਉੱਠੀਆਂ, ਅਤੇ ਹਰ ਲਹਿਰ ਨੇ ਸੁਤੰਤਰਤਾ-ਸੰਗਰਾਮ ਨੂੰ ਅੱਗੇ
 ਵਧਾਇਆ, ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਬੱਬਰ-ਅਕਾਲੀ-ਲਹਿਰ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ
 ਸਾਮਰਾਜ ਨੂੰ ਚਿਕਨਾਚੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਜਿਹੜਾ ਪਾਰਟ ਅਦੋਂ ਕੀਤਾ

ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਪਤਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਲਹਿਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਕ ਸੀਮਤ ਇਲਾਕੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ, ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਤੇ ਰਿਆਸਤ ਕਪੂਰਥਲਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵਲਗਣ ਵਿਚ ਲਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਨੇ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਦੇ ਉਹ ਕਾਰਨਾਮੇ ਦਿਖਾਏ ਜਿਹੜੇ ਸੁਤੇਰਤਾ-ਸੰਗਰਾਮ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅੱਖਰਾਂ ਨਾਲ ਲਿਖਣ-ਯੋਗ ਹਨ। ਇਸ ਲਹਿਰ ਦੇ ਮੌਢੀ ਸਰਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਗੜਗੱਜ ਸਨ। ਉਹ ਸਿਖ ਰਜਸੈਟ ਵਿਚ ਹਵਾਲਦਾਰ-ਮੇਜਰ ਸਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੌਰਚੇ ਤੇ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਕੇ ਤੋਂ ਐਨੇ ਪਰਭਾਵਤ ਹੋਏ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫੌਜ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ 'ਚੋਂ ਕਢਣ ਲਈ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਕੁਦ ਪਏ। ਉਹ ੧੯੨੧ ਵਿਚ ਗ੍ਰੁਡਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਪੰਜ ਹੋਰ ਸਾਬੀਆਂ ਨਾਲ ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੯ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਫਾਂਸੀ ਤੇ ਲਟਕਾਏ ਗਏ।

ਜਦ ਮੈਂ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬੱਬਰ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਪੜ੍ਹੇ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਇਟਲੀ ਦੇ ਉਸ ਦੇਸ਼-ਭਗਤ ਗੀਰੀ ਬਾਲਡੀ ਦੀ ਯਾਦ ਆ ਗਈ, ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਤੱਲੀ ਤੇ ਰਖ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਜਾਦ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਜਾਨ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਸੋਚਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਟਲੀ ਵਿਚ ਤੇ ਸਿਰਫ ਇਕ ਗੀਰੀ ਬਾਲਡੀ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀਆਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਕਾਇਮ ਹੋਈਆਂ; ਪਰ ਸਾਡਾ ਦੇਸ਼ ਕਿੰਨਾ ਅਭਾਗਾ ਹੈ ਕਿ ਏਥੇ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਗੜਗੱਜ, ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ, ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੌਲਤਪੁਰ ਅਤੇ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਕਈ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਪਰ ਕਰੋੜਾਂ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੱਬਰ-ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਗ੍ਰੁਡਤਾਰੀ ਲਈ ਇਨਾਮ ਮੁਕੱਰਰ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਪਰ ਉਹ ਫੇਰ ਵੀ ਖੁਲ੍ਹੇ-ਛੁਲ੍ਹੇ ਲਲਕਾਰਦੇ ਫਿਰਦੇ ਸਨ, ਪਬਲਿਕ-ਜਲਸਿਆਂ ਵਿਚ ਤਕਰੀਰਾਂ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਪਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਦਿਨ ਰਾਤੀ

ਹਥਿਆਰ-ਬੰਦ ਕਰਾਂਤੀ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵਿਚ ਜੁੱਟੇ ਰਹਿੰਦੇ
ਸਨ । ਕਾਫੀ ਸਮੇਂ ਤਕ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਾਵਡਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਦਲੇਰੀ
ਨਾ ਹੋਈ ।

...

ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਐਡੀਟਰ, ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ
ਵਰਗੇ ਸੂਰਬੀਰ ਕਦੇ ਕਦਾਈਂ ਹੀ ਜਨਮ ਲੈਂਦੇ ਹਨ । ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੀ
ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਐਸੀ ਛਾਪ
ਛੱਡ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨੂੰ, ਲੱਖ ਕੋਸ਼ਲ ਕਰਨ ਤੇ ਵੀ ਮਿਟਾਇਆ ਨਹੀਂ
ਜਾ ਸਕਦਾ ।

ਭਲਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਐਡੀਟਰ, ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ
ਵਰਗੇ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਵੀ ਕਦੀ ਅਜਾਈਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ
ਹਨ? ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਰਗੇ ਜਾਨ ਵਾਰਨ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼-ਭਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ
ਨੇ ਹੀ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਗੁਲਾਮੀ ਵਿਚ ਜਕੜੇ ਹੋਏ ਭਾਰਤਵਰਸ਼ ਨੂੰ ਗਫਲਤ
ਦੀ ਨੀਂਦ ਤੋਂ ਜਗਾਇਆ । ਹੱਥ-ਕੜੀਆਂ ਤੇ ਬੇੜੀਆਂ ਨੇ ਫੇਰ ਅਜਾਦੀ
ਦੇ ਗੀਤ ਸੁਣਾਏ । ਫਾਸੀ ਦੇ ਫੰਦੇ ਤੇ ਫੇਰ ਮੌਤ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਾਚ ਸੁਰੂ
ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਅਜਾਦੀ ਦੀ ਸ਼ਮ੍ਭਾ ਦੇ ਪਰਵਾਨੇ ਸਿਰ ਤੇ ਖੱਫਣ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ
ਦੀਵਾਨਿਆਂ ਵਾਂਗ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਨਿਤਰੇ

ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਪਰਤਾਪ ਵਿਚੋਂ

੨੯ ਜੁਲਾਈ ਤੋਂ ੧ ਅਗਸਤ ੧੯੬੯।

ਬਾਬਾ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬੱਬਰ

ਬੱਬਰ ਲਹਿਰ ਦਾ ਇਕ ਸੂਰਬੀਰ ਯੋਧਾ

[ਵਲੋਂ ਸ੍ਰੀ ਬਨਾਰਸੀ ਦਾਸ ਚਤਰਵੇਦੀ]

੨੮ ਫਰਵਰੀ, ੧੯੨੫ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਬੱਬਰ ਲਹਿਰ ਦੇ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਲੋਕੀਂ ਇਹ ਜਾਨਣ ਲਈ ਬੜੇ ਕਾਹਲੇ ਸਨ ਕਿ ਆਖਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਹਾਦਰਾਂ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਦਾ ਕੀ ਫੈਸਲਾ ਹੋਏਗਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੁਤੰਤਰਤਾ-ਸੰਗਰਾਮ ਦੀ ਵੇਦੀ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣ ਦਾ ਪੱਕਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਮੁਜਰਮ ਨੰ: ੩੦ (ਬਾਬਾ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬੱਬਰ) ਨੂੰ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਉਮਰ-ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਈ ਗਈ।

ਜੱਜ ਨੇ ਆਪਣੇ ਫੈਸਲੇ ਵਿਚ ਕਿਹਾ—“ਮੁਜਰਮ ਨੰ: ੩੦ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਖੱਬਾ ਹੱਥ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁਜਰਮ ਨੰ: ੮ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਉਸ ਦਾ ਸੱਜਾ ਹੱਥ। ਜਿਹੜੀਆਂ ਗਵਾਹੀਆਂ ਸੁਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਹੋਈਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸ਼ਕ ਦੇ ਇਹ ਸਾਬਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਮੁਜਰਮ ਦਾ ਪੱਕਾ ਸੰਬੰਧ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਭਾਸ਼ਣਾਂ ਦੇ ਬਾਅਦ ਹਿੰਸਾਤਮਕ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਸੁਣਾਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਮੁਜਰਮ ਕੋਈ ਮਮੂਲੀ ਆਦਮੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਬੱਬਰ ਲਹਿਰ ਦਾ ਨੇਤਾ ਤੇ ਸੰਚਾਲਕ ਹੈ। ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਕਤਲ ਤੇ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਜੁਰਮ ਇਸ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀ ਏਸ ਮੁਜਰਮ ਤੇ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਏਸ ਨੂੰ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਉਮਰ-ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ।”

ਹੁਣੇ ਉਸ ਦਿਨ ਇਕ ੧੯ ਸਾਲਾ ਆਦਮੀ ਸਾਡੇ ਘਰ ਆਇਆ। ਉਸ ਦੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਕਰਾਉਂਦੇ ਹੋਏ 'ਪਰਤਾਪ' ਦੇ ਐਡੀਟਰ ਸ੍ਰੀ ਚਮਨ ਲਾਲ 'ਅਜ਼ਾਦ' ਨੇ ਕਿਹਾ—“ਜਿਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਮੈਂ ਫੌਨ ਤੇ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਮੈਂ ਅਖਬਾਰ ਵਿਚ ਚਾਰ ਮਜ਼ਬੂਨ ਬੱਬਰ ਲਹਿਰ ਬਾਰੇ ਲਿਖੇ ਸਨ, ਉਹ ਇਹੋ ਬਾਬਾ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬੱਬਰ ਹੈ ।”

ਮੈਂ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਸੁਣ ਚੁਕਾ ਸਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਸ਼ਹੀਦ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਦਭੂਤ ਬਲੀਦਾਨ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਮੁਖਬਰ ਸ਼ਿਵ ਵਰਮਾ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸੁਣਾਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਮੈਂ ਕਦੇ ਵੀ ਇਹ ਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਸ ਲਹਿਰ ਦੇ ਇਕ ਮੁੱਖ ਜਨਮ-ਦਾਤਾ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਕਦੇ ਪਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ ।

ਬਾਬਾ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅੱਜ ਮੇਰੇ ਘਰ ਆਏ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਗੰਗਾ ਮਾਈ ਆਪ ਹੀ ਮੇਰਾ ਘਰ ਪਵਿਤਰ ਕਹਨ ਲਈ ਆਪਣੀ ਧਾਰਾ ਲਿਆਈ ਹੋਵੇ ।

ਬੱਬਰ ਲਹਿਰ ਦੇ ਨੇਤਾ ਸ੍ਰੀ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਗੜਗੱਜ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸਾਥੀ ਦੋ ਸਨ : ਇਕ ਸ੍ਰੀ ਕੁਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦੂਜਾ ਸ੍ਰੀ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ । ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਹੀ ਚਲ ਵਿਚੇ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਿਰਫ ਬਾਬਾ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਹੀ ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਤੋਂ ਮੈਂ ਏਸ ਲਹਿਰ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸੁਣਿਆ । ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਜਦ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਤੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਕਿਹਾ, “ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਲੋਕ ਜੇਲ੍ਹ ਤੋਂ ਜੀਉਂਦੇ ਬਚ ਕੇ ਬਾਹਰ ਜਾਓ ਤਾਂ ਦੋ ਕੰਮ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਨੇ, ਇਕ ਬੱਬਰ ਲਹਿਰ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਣਾ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਯਾਦਗਾਰ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨਾ । ਬਾਬਾ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ (ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾ) ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸ ਤਾਂ ਲਿਖ ਲਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਯਾਦਗਾਰ ਦੀ ਗੱਲ ਅਜੇ ਤਕ ਉਥੇ ਦੀ ਉਥੇ

ਹੈ। ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਸੁਦਰ ਸਿੰਘ ਅਜੇ ਵੀ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬੱਬਰ ਲਹਿਰ ਦੀਆਂ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਹਾਲ ਸੁਣਨਾ ਭਾਰਤੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ-ਸੰਗਰਾਮ ਦੇ ਇਕ ਭੁੱਲ-ਚੁਕੇ ਅਧਿਆਇ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਸ਼ਹੀਦ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਹਾਲ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਅਸੀਂ ਬੱਬਰ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਵਿਸ਼ਵਾਸਘਾਤ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰ ਦਿਆਂਗੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ ਏਸ ਨਤੀਜੇ ਤੇ ਪੁੱਜ ਚੁਕੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਅਹਿੰਸਾ ਨਾਲ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਚਲੇਗਾ। ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਮੁਸਕਲ੍ਹ ਫਰਜ਼ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਗੱਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪਰਲੋਕ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਦਾ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਰੂਪਏ ਇਨਾਮ ਸੀ। ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਨਾਂ ਦੇ ਇਕ ਆਦਮੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਇਹ ਲਾਲਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਕਿਉਂ ਨਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸਘਾਤ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਇਨਾਮ ਨੂੰ ਪਰਾਪਤ ਕਰਾ। ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਖਬਰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਸੈਂ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫੜਵਾ ਸਕਦਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨਹੀਂ, ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਘਰ। ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਪਿੰਡ ਲੈ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਖਬਰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਪੁਲਿਸ ਸੁਪ੍ਰੀਟੰਡੰਟ ਮਿਸਟਰ ਹਾਰਟਨ ੩੦-੪੦ ਆਦਮੀ ਲੈ ਕੇ ਉਥੇ ਆ ਧਮਕੇ ਅਤੇ ਪੁੱਛਿਆ, ‘ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਕਿਥੇ ਹੈ?’ ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ, ‘ਉਹ ਉਸ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਹੈ।’ ਹਾਰਟਨ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, ‘ਉਸ ਕੋਲ ਕੋਈ ਹਥਿਆਰ ਤੇ ਨਹੀਂ?’ ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ, ‘ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਰਿਵਾਲਵਰ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰੂਣੇ ਟੰਗਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।’ ਹਾਰਟਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, ‘ਸਾਨੂੰ ਮਰਵਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਓ? ਪਹਿਲਾਂ ਰਿਵਾਲਵਰ ਚੁਕ ਲਿਆਓ। ਫੇਰ ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਫੜਾਂਗੇ।’ ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਫੇਰ ੧੦-੧੨ ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਇਕੱਠੇ ਧਾਵਾ ਬੋਲ ਕੇ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ ਅਤੇ ਹੱਥਕੜੀ ਲਾ ਸਿਤੀ। ਜਦ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਖੜਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ

ਹਾਰਟਨ ਨੇ ਮੇਹਣਾ ਮਾਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ, 'ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ, ਤੂੰ ਤੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਕੋਈ ਜੀਉਂਦਾ ਫੜ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਦੇਖ ਤੂੰ ਜੀਉਂਦਾ ਵੀ ਹੈ' ਤੇ ਫੜਿਆ ਵੀ ਗਿਆ ਏਂ। ਇਹ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਲਾਲ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਹਾਰਟਨ ਨੇ ਝਟ ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਨੂੰ ਆਰਡਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੇ ਪੱਟੀ ਬੰਨ੍ਹ ਦੇਹ। ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਤੂੰ ਬੜਾ ਡਰਪੋਕ ਆਦਮੀ ਏਂ। ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਵੀ, ਜਦ ਮੈਂ ਜਕੜਿਆ ਹੋਇਆ ਖੜਾ ਹਾਂ, ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਅੱਖ ਨਾਲ ਅੱਖ ਨਹੀਂ ਮਿਲਾ ਸਕਦਾ। ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦੇ ਰਿਹਾ ਏਂ।' ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਹਾਰਟਨ ਆਪ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੇ ਪੱਟੀ ਬੰਨ੍ਹਣ ਲਈ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ। ਇਹ ਦੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਐਨਾ ਕ੍ਰੋਧ ਚੜ੍ਹਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੌ ਬੜੇ ਜੋੜ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਝਟਕਾ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਜੰਜੀਰ ਟੁੱਟ ਗਈ ਅਤੇ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕੁਹਣੀ ਉਸ ਦੀ ਕਮਰ ਤੇ ਵੱਜੀ, ਜਿਥੇ ਇਕ ਬੰਬ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਬੰਬ ਦੇ ਫਟਣ ਨਾਲ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬੋਟੀ ਬੋਟੀ ਉਡ ਗਈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਵਕਤ ਪੰਜ ਆਦਮੀ ਚਲ ਵਸੇ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਸਖਤ ਜਖਮੀ ਹੋਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹਾਰਟਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਜੈਨਕਿਨਸ ਵੀ ਸੀ। ਫੇਰ ਉਹ ਤਿੰਨੇ ਵੀ ਮਰ ਗਏ। ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੱਠ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।'

ਮੈਂ ਬਾਬਾ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, "ਤੁਸੀਂ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਦ ਤੋਂ ਜਾਣਦੇ ਓ ?"

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੜੀ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, "ਜਦ ਸੰਨ ੧੯੨੧ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੱਬਰ ਧਰਮ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਸਾਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਜੈਨ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ੧੯੨੦ ਤੋਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿੰਡ ਮੇਰੇ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਤਿੰਨ ਮੀਲ ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੇ ਹੈ।"

ਫੇਰ ਬਾਬੇ ਨੇ ਚਾਰ ਹੋਰ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਕਥਾ ਸੁਣਾਈ, ਜਿਹੜੇ ਪੁਲਿਸ ਨਾਲ ਮੁੱਠ-ਭੇੜ ਵਿਚ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਸਨ—

ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਕਰਮ ਸਿੰਘ, ਉਦੇ ਸਿੰਘ, ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਕ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਸਰਨ ਲਈ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਵੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸਘਾਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ । ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰ ਦੇਖੇ ਤਾਂ ਮਲੂਮ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਹ ਬੇਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ । ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨੱਸ ਜਾਣਾ ਠੀਕ ਸਮਝਿਆ । ਨੱਸ ਕੇ ਉਹ ਲਾਗੇ ਦੇ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਕੁੱਦ ਪਏ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਤਿੰਨ ਤੇ ਗੋਲੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਏ ਅਤੇ ਚੌਥਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਚ ਕੇ ਦਰਿਆ ਤੋਂ ਪਾਰ ਜਾ ਕੇ ਘਾਹ ਵਿਚ ਲੁਕ ਗਿਆ । ਜਦ ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਲਭਦਾ ਲਭਦਾ ਓਧਰੋਂ ਲੰਘਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਸਿਪਾਹੀ ਦੀ ਲੱਤ ਵੱਦ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਉਹ ਬੱਬਰ ਉਥੇ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ ।

ਬੱਬਰਾਂ ਦੇ ਪਰਭਾਵ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਏਸੇ ਗੱਲ ਤੋਂ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਨ ੧੯੨੩ ਵਿਚ ਬਿਊਟਿਸ਼ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨੇ ਸੁਆਲ ਕੀਤਾ ਸੀ, “ਜੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਤਿੰਨ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਤੇ ਬਿਊਟਿਸ਼ ਸਰਕਾਰ ਹਕੂਮਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ, ਤਾਂ ਫੇਰ ਕਿਉਂ ਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੇਸੀ ਰਿਆਸਤ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਦਿਤਾ ਜਾਏ ।”

ਇਹ ਤਿੰਨ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਸਨ-ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ ਤੇ ਕਪੂਰਥਲੇ ਦਾ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ।

ਰੋਪੜ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮੁਕੇਰੀਆਂ ਤਕ ਜਿਹੜੀ ਲਗਭਗ ੧੦੦ ਮੀਲ ਲੰਮੀ ਸੜਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੀ ਅੰਬਾਂ ਦੇ ਰੁੱਖ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲਕੜੀ ਦਾ ਠੇਕਾ ਹਰ ਸਾਲ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ । ਪਰ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੰਬਾਂ ਦੇ ਫਲਾਂ ਤੇ ਤਾਂ ਰਾਹੀਂਆਂ ਦਾ ਹੱਕ ਹੈ ਅਤੇ ਲਕੜੀਆਂ ਤੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਛਾਂ ਪੈਂਦੀ ਹੈ । ਏਸ ਲਈ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਠੇਕਾ ਨਾ ਲਏ । ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੇ ਠੇਕਾ ਨਾ ਲਿਆ ।

ਦੋ ਦਿਨ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਅਜੇਂ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ ਹਾਲ ਸੁਣਦੇ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਰਹੇ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਇਹ ਸੁਆਲ ਉਠਦਾ ਰਿਹਾ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ੧੪ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਅਸਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਪੀ-ਐਚ. ਡੀ. ਬਣ ਗਏ ਹੋਣਗੇ ਅਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਘਟੀਆ ਕਿਤਾਬਾਂ ਤੇ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਫਜ਼ੂਲ ਪੋਥੇ ਫਪ ਗਏ ਹੋਣਗੇ, ਪਰ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ।

ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਸੁਆਲ ਹਿੰਸਾ ਤੇ ਅਹਿੰਸਾ ਦਾ ਨਹੀਂ । ਹੁਣ ਵੈਸਾਡਾ ਦੇਸ਼ ਕਰੋੜਾਂ ਰੁਪਏ ਹਰ ਸਾਲ ਹਥਿਆਰ ਬਣਾਉਣ ਤੇ ਖਰਚ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਹਥਿਆਰ ਅਹਿੰਸਾਤਮਕ ਨਹੀਂ ।

ਭਾਵੇਂ ਅਸੀਂ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਹੁਣ ਹਿੰਸਾਤਮਕ ਉਪਾਵਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸਮੇਂ ਦੀ ਚਾਲ ਤੋਂ ਪਛੜ ਗਈ ਹੈ, ਫੇਰ ਵੀ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਦਾ ਸਮੇਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਦਾ ਖਿਆਲ ਵੀ ਰਖਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਬੱਬਰ ਲਹਿਰ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਮੂਣੇ ਬੱਬਰ ਲਹਿਰ ਦੀਆਂ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਾਪਰੀਆਂ, ਉਹ ਬਾਬਾ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ।

ਆਪਣੀ ਅਫਰੀਕਾ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਬੜੀ ਇੱਛਾ ਸੀ ਕਿਸੇ ਬੱਬਰ ਸ਼ੇਰ ਨੂੰ ਦੇਖੀਏ ਅਤੇ ਏਸੇ ਲਈ ਮੋਟਰ ਰਾਹੀਂ ਉਬੋਂ ਸੰਘਣੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਮੀਲ ਲੰਮਾ ਸਫਰ ਵੀ ਅਸਾਂ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਬੱਬਰ ਸ਼ੇਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਸਾਨੂੰ ਨਸੀਬ ਨਹੀਂ ਹੋਏ । ਹਾਂ, ਇਕ ਮੀਲ ਦੂਰੋਂ ਉਸ ਦੀ ਗਰਜ ਜ਼ਰੂਰ ਸੁਣੀ ਸੀ ।

ਅੱਜ ਸਾਡੇ ਘਰ ਵਿਚ ਹੀ ਬੱਬਰ ਸ਼ੇਰ ਮੌਜੂਦ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ੨੫ ਸਾਲ ਬਿਊਟਿਸ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕਟਾਵਿਤ ਵਿਚ ਗੱਜਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ੭੯ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਗਰਜ ਅਜੇ ਵੀ ਸੁਣੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ।

ਬਿਊਟਿਸ਼ ਸਰਕਾਰ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੁਜਰਮ ਨੰ: ੩੦ ਸਮਝਦੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਬੱਬਰ ਸ਼ੇਰ ਨੰ: ੧ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ । ਫਰਕ ਸਿਰਫ ਏਨਾ ਹੀ ਹੈ ।

ਹਿੰਦੀ ਦੈਨਿਕ 'ਸੰਸਾਰ'

੫ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੬੧ ਦੇ ਲੇਖ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ

ਮੁਖ ਬੰਧ

[ਵਲੋ- ਡਾ. ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਪੀ-ਐਚ. ਡੀ., ਐਮ.ਐਲ.ਏ.]

ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਜਦੋਂ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸੁਧਾਰ ਦੀ ਤਹਿਰੀਕ ਇਕ ਅਤਿਅੰਤ ਨਾਜ਼ਕ ਦੇਰ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਾਮਰਾਜ ਵਿਰੁਧ ਅੱਗ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਰਗੜ ਤੇ ਟੱਕਰ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਬਲਵਾਨ ਜਨਤਕ ਰੂਪ ਲੈ ਰਹੀ ਸੀ।

ਪਰ ਇਸ ਲਹਿਰ ਦੇ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਨੂੰ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਿਛੋਕੜ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਣ ਵਾਸਤੇ ਕੇਵਲ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਦੇਖਣਾ ਹੀ ਕਾਫੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿਚ ਚੱਲ ਰਹੇ ਕੌਮੀ (ਰਾਜਸੀ ਤੇ ਆਰਥਕ) ਅੰਦੇਲਨ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਚੋਲਣਾ ਭੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਸਾਮਰਾਜ ਹਥੀਂ ਜਗੀਰਦਾਰੀ ਦਾ ਕਿਸਾਨ ਜਨਤਾ ਉਪਰ ਲੱਕ-ਤੋੜਵਾਂ ਆਰਥਕ ਭਾਰ ਅਸਹਿ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਕੌਮੀ ਅਜਾਦੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਕਈ ਪੜ ਉਲੰਘਦੀ ਹੋਈ ਸ ਮਰਾਜ ਤੇ ਜਗੀਰਦਾਰੀ ਪੁਰ ਸਿੱਧੀਆਂ ਚੋਟਾਂ ਕਰਨ ਤੇ ਉਤਰ ਆਈ ਸੀ। ੧੯੨੦-੩੦ ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿਚ ਹੋਈਆਂ ਰਾਜਸੀ, ਸਮਾਜਕ ਜਾਂ ਆਰਥਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਨੂੰ ਦੇਖਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਾਮਰਾਜ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਹਮਾਇਤੀ ਤਾਕਤਾਂ ਜਗੀਰਦਾਰੀ ਆਦਿ ਆਪਣੇ ਭੂਸ਼ਟਾਚਾਰ ਤੇ ਆਦਮ-ਖਾਣੇ ਖਾਸੇ ਦੇ ਕਾਰਨ ਜਨਤਾ ਦੇ ਪਰਚੰਡ ਕੋਪ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ। ਭਾਵ ਇਕ ਪਾਸੇ ਸਾਮਰਾਜੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪ ਸੇ ਜਨਤਕ ਤਾਕਤਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਬਿਖੜਾ ਘੋਲ ਅੰਦਰ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ

ਦੇ ਇਸ ਨਾਜ਼ਕ ਦੌਰ ਦਾ ਰਾਜਸੀ ਨਿਰਣਾ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ
ਸਮਝਦੇ। ਅਸੀਂ ਇਥੇ ਕੇਵਲ ੧੯੨੦ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਹੋ
ਚੁੱਕੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਬਿਹੁਗਮੀ ਨਿਗਾਹ ਨਾਲ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ
ਹਾਂ, ਤਾਂ ਜੁ ਅਸੀਂ ਉਸ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਨੂੰ ਸਮਝ ਸਕੀਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ
ਵਿਚੋਂ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਪੁੰਗਰੀ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬੱਬਰ-ਲਹਿਰ
ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਹੱਥ ਸੀ। ਇਹ ਪਿੱਛੋਕੜ ਵਾਚਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ
ਹੀ ਅਸੀਂ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਮਕਸਦ ਵਲ ਵਧ ਸਕਾਂਗੇ, ਜੋ ਇਹ ਹੈ ਕਿ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੇ ਸਾਕਿਆਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ਜੋ ਬੱਬਰ-ਲਹਿਰ
ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਜਾਂ ਇਸ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਅੰਦਰ ਵਾਪਰੇ।

ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਆਰਥਕ, ਰਾਜਸੀ ਤੇ ਸਮਾਜਕ ਹਾਲਤਾਂ ਦਾ
ਮੁੰਕੰਮਲ ਨਿਰਣਾ ਕਰਨਾ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਜਨਤਾ ਵਲੋਂ ਲੜੇ ਗਏ
ਸਾਮਰਾਜ-ਵਿਰੋਧੀ ਅੰਦੋਲਨ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਨਾ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਬੱਬਰ
ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਦੂਜੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ
ਯੋਗ ਥਾਂ ਦੇਣੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਨਤਕ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਹੋਵੇਗਾ, ਜੋ
ਦੇਸ਼ ਦੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਜਾਦ ਹੋ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣੀ ਕੰਮੀ ਲਹਿਰ
ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਣਗੇ, ਜਦੋਂ ਜੰਗ ਦੀਆਂ ਧੂੜਾਂ ਬੈਠ ਚੁੱਕੀਆਂ
ਹੋਣਗੀਆਂ, ਵਾਯੂ-ਮੰਡਲ ਨਿਰਮਲ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਲੋਕ-ਰਾਜ ਦੀ ਫਤਰ-
ਛਾਇਆ ਹੇਠ ਸਭ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਵਿਗਿਆਨਕ ਪੜ੍ਹੋਲ ਵਾਸਤੇ
ਉਤਸ਼ਾਹ-ਜਨਕ ਹਾਲਾਤ ਮੰਜ਼ੂਦ ਹੋਣਗੇ।

ਏਨੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਸਾਫ਼ ਸਿੱਧ ਹੈ ਕਿ ਬੱਬਰ-ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ
ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਆਮ ਤੌਰ ਪੱਤ ਗਰੀਬ ਤੇ ਦਰਮਿਆਨੇ ਕਿਸਾਨ ਸਨ। ਉਹ
ਸਾਮਰਾਜ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਪਿੱਠੂ ਤਾਕਤਾਂ ਵਿਰੋਧੀ ਪਰਚੰਡ ਜਜ਼ਬਾਤ
ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਸ਼ਸਤਰ ਚੁਕਣ ਵਲ ਪ੍ਰੇਰਤ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਹ ਸੱਚਾਈ
ਅਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੂਝ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਈ ਕਿ ਜਦ ਤੀਕ ਜਨਤਾ ਇਸ
ਰਸਤੇ ਨੂੰ ਨਾ ਅਪਣਾ ਲਵੇ, ਹਦੋਂ ਪਰੇ ਜ਼ਾਲਮ, ਘ੍ਰੂਣਤ ਅਤੇ ਕੋਪ ਦੇ
ਪਾਤਰ ਵੈਰੀ ਵਿਰੁੱਧ ਭੀ ਹਥਿਆਰ ਚੁਕਣ ਦਾ ਕਦਮ ਕਾਮਯਾਬ ਨਹੀਂ

ਇਆ ਕਰਦਾ, ਸਗੋਂ ਕੇਵਲ ਯਰਕਾਊ ਪੈਂਤੜਾ ਬਣ ਕੇ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੂਝ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਗਿਣੇ ਮਿਥੇ ਬੱਬਰ, ਸਾਮਰਾਜ ਉਪਰ ਸਿੱਧਾ ਵਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਜਨਤਾ ਦੇ ਵਸੀਹ ਤਬਕਿਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਆਰਥਕ ਮੰਗਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉੱਤੇ ਜਾਬੰਦ ਕਰਦੇ ਤੇ ਲੋਕ-ਤਾਕਤਾਂ ਦਾ ਇਕ ਖੁਲ੍ਹਾ ਜਮਹੂਰੀ ਫਰੰਟ ਬਣਾ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਪੂਰਨ ਅਜਾਦੀ ਦੇ ਘੋਲ ਵਲ ਵਧਦੇ।

ਇਸ ਲਹਿਰ ਦਾ ਨਿਕਟੀ ਪਿਛੋਕੜ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਗੁਰਦਵਾਰਾ-ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਨੇ ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਸਾਮਰਾਜੀ ਨੌਕਰਸ਼ਾਹੀ ਵਿਰੁੱਧ ਹਥਿਆਰ ਚੁਕਣ ਲਈ ਉਤੇਜਤ ਕੀਤਾ (ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਪਰਚਾਰ ਤੋਂ ਜਾਹਰ ਹੈ), ਉਹ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਅਨ੍ਹੀ ਲੁਟ ਤੇ ਨੌਕਰਸ਼ਾਹੀ ਵਲੋਂ ਦੇਸ਼-ਭਗਤਾਂ ਪੁਰ ਤੋੜੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਬੇਕਿਰਕੇ ਜੁਲਮ ਸਨ।

ਮੰਨੀ-ਪਰਮੰਨੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਬਰਤਾਨਵੀ ਰਾਜ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਹਰ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਇਕ ਆਪਣੇ ਪੈਰੀਂ ਖੜੋਤਾ ਦੇਸ਼ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਦਸਤਕਾਰੀ ਸਮੇਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਫੀ ਉੱਨਤੀ ਕਰ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਪਰ ਬਰਤਾਨਵੀ ਰਾਜ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਹੀ ਭਾਰਤੀ ਦਸਤਕਾਰੀ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਕੱਚੇ ਮਾਲ ਦਾ ਉਤਪਾਦਕ ਤੇ ਬਰਤਾਨਵੀ ਕਾਰਖਾਨਿਆਂ ਦੇ ਮਾਲ ਦੀ ਮੰਡੀ ਵਿਚ ਪਰਤ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਗੁਲਾਮ ਆਰਥਕਤਾ ਵਿਚ ਖੇਤੀ-ਬਾੜੀ ਹੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਦਾ ਪਰਧਾਨ ਸਾਧਨ ਰਹਿ ਗਈ।

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਸਾਮਰਾਜ ਨੇ ਹਿੰਦੀ ਰਜਵਾਡਿਆਂ ਤੇ ਜਗੀਰਦਾਰਾਂ ਆਦਿ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਦੇ ਬੰਮੂਂ ਵਜੋਂ ਕਾਇਮ ਰਖਿਆ ਤੇ ਪਾਲਿਆ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਖੇਤੀ-ਬਾੜੀ ਭੀ ਜਗੀਰਦਾਰੀ ਤੇ ਸਾਮਰਾਜੀ ਲੁਟ ਦੇ ਗਲ-ਘੋਟੂ ਚੰਖਟੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਕੈਦ ਰਹੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਹੱਲ ਹੇਠ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਰਕਬਾ ਘਟਣ ਲੱਗਾ, ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਹਲੜ ਜਗੀਰਦਾਰ ਮਾਲਕਾਂ ਦੇ ਪਰਬੰਧ ਹੇਠ ਹੋਣ

ਕਰਕੇ ਪੈਦਾਵਾਰ ਭੀ ਘਟਦੀ ਗਈ, ਬੇਕਾਰੀ ਤੇ ਗਰੀਬੀ ਵਧੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਕਿਸਾਨੀ ਵਸੋਂ ਦੇ ਇਕ ਭਾਰੀ ਹਿੱਸੇ ਦਾ ਹੱਡ-ਰੋਗ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈ।

ਬਰਤਾਨਵੀ ਰਾਜ ਵਿਚ ਮਾਲੀਆ ਜਿਨਸ ਦੀ ਥਾਂ ਨਕਦੀ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਵਸੂਲਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ ਫਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕੋਈ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਕਿ ਕਿਸਾਨ ਦੇ ਘਰਾਂ ਕਿੰਨੀ ਜਿਨਸ ਆਈ ਹੈ ਜਾਂ ਉਸ ਦੀ ਫਸਲ ਸਿਰੇ ਭੀ ਚੜ੍ਹੀ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਜਗੀਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਚਕੋਤੇ ਤੇ ਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੇ ਭਾਰ ਵਖ, ਕਾਸ਼ਤਕਾਰ ਕਿਸਾਨ ਦੀ ਬਮਰ ਤੋੜ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਅੰਨ੍ਹੀ ਲੁਟ ਹੇਠ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਕਿਸਾਨ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਦੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵਧੇਰੇ ਗਰੀਬ ਤੇ ਨਿਤਾਣਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਦੀ ਅੰਸਤ ਮਾਹਵਾਰੀ ਆਮਦਨ ਸਭ ਦੁਨੀਆ ਨਾਲੋਂ ਘਟ ਸੀ।

ਪੰਜਾਬ ਅੰਦਰ ਸਿਖ ਰਾਜ ਵਿਚ ਕਿਸਾਨ ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਕਦੇ ਕਦਾਈਂ ਹੀ ਰਹਿਨ ਰਖਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਬਰਤਾਨਵੀ ਰਾਜ ਵਿਚ ਜ਼ਮੀਨ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚੋਂ ਖਿਸਕਣ ਲਗੀ। ਸੰਨ ੧੯੭੯ ਵਿਚ ਸੂਬਾ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ੭ ਫੀ ਸਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਰਹਿਨ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਬਾਕੀ ਸੂਬਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਸੰਨ ੧੯੭੯ ਵਿਚ ਮਿਸਟਰ ਡਾਰਲਿੰਗ ਨੇ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਇਆ ਕਿ ਮਾਲਕ ਕਿਸਾਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਲ ੧੭ ਫੀ ਸਦੀ ਕਰਜ਼ੇ ਤੋਂ ਬਚੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਭਾਵ ੮੩ ਫੀ ਸਦੀ ਕਿਸਾਨ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰਾਂ ਦੇ ਚੁੰਗਲ ਵਿਚ ਫਸ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਅੰਦਰ ੧੯੦੦ ਵਿਚ ਐਕਟ ਇੰਤਕਾਲ ਅਗਜ਼ੀ ਪਾਸ ਕਰ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸੋਨੇ ਦਾ ਅੰਡਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਮੁਰਗੀ (ਕਿਸਾਨ) ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰਾਂ ਦੀ ਮਾਰੂ ਲੁਟ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ ਜਾਏ। ਕਿਸਾਨ ਪੁਰ ਮਾਲੀਏ ਆਦਿ ਦਾ ਭਾਰ ਕਾਇਮ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਗੈਰ-ਜ਼ਰਾਇਤ ਪੇਸ਼ਾ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਤਾਂ ਕੁਝ ਸੁਰੱਖਯਤ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਜ਼ਰਾਇਤ ਪੇਸ਼ਾ ਮਗਰਮੱਛਾਂ ਦੇ ਪੰਜੇ ਵਿਚ ਫਸਦਾ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਕਿਸਾਨ ਜਨਤਾ ਦੀ ਹਾਲਤ ਸਾਮਰਾਜ, ਜਗੀਰਦਾਰਾਂ ਤੇ ਸੂਦਖੋਰਾਂ ਦੀ ਲੁਟ ਕੇ ਕਾਰਨ ਦਿਨੋ-ਦਿਨ ਨਿਘਰਦੀ

ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਬੇਚੈਨੀ ਦੀਆਂ ਚੰਗਾਰੀਆਂ ਧੁਖਣ ਲਗ ਪਈਆਂ ਸਨ ।

ਸੰਨ ੧੯੫੦ ਦੇ ਗਦਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ੧੯੭੧ ਵਿਚ ਨਾਮ-ਯਾਰੀਆਂ ਨੇ ਸਾਮਰਾਜ ਪੁਰ ਇਕ ਭਾਰੀ ਚੋਟ ਮਾਰਨ ਦਾ ਮਨਸੂਬਾ ਬਣਾਇਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਰੁਦ਼ ਉਹ ਕਾਮਯਾਬ ਨਾ ਹੋਏ । ਪਰ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀਆਂ ਤੱਪਾਂ ਮੌਹਰੇ ਉਡ ਕੇ ਜਿਸ ਨਿਰਭੈਤਾ ਤੇ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਉਸ ਪੁਰ ਹਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਫਖਰ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਨਾਮਯਾਰੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇਸ ਹਾਰ ਨੂੰ ਇਕ ਮਿੰਟ ਵਾਸਤੇ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਭੁਲਾਇਆ ਤੇ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਸਾਮਰਾਜ ਨਾਲ ਨਾ ਮਿਲਵਰਤਣ ਕਰ ਛੱਡਿਆ ਸੀ ।

੧੯੭੦ ਤੇ ੮੦ ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿਚ ਬਰਤਾਨਵੀ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਸੂਹਾਂ ਮਿਲੀਆਂ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ੧੯੫੦ ਵਾਲੇ ਗਦਰ ਵਰਗੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਹਥਿਆਰ ਧੜਾ ਧੜ ਜਮ੍ਹਾ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ । ਇਹ ਸਾਲ ਅਜਿਹੇ ਸਨ ਜਦੋਂ ਬਰਤਾਨਵੀ ਰਾਜ ਦੀਆਂ 'ਬਰਕਤਾਂ' ਥਾਂ ਪੁਰ ਥਾਂ ਵਸੀਹ ਕਾਲ ਤੇ ਭੁਖ-ਮਰਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਾਹਰ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਸਾਮਰਾਜੀ ਲੁਟ ਵਿਰੁੱਧ ਜਨਤਕ ਬੇਚੈਨੀ ਦਾ ਜਜਬਾ ਅੰਦਰੋ-ਅੰਦਰ ਉਬਾਲੇ ਖਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

ਬਰਤਾਨਵੀ ਹਾਕਮ ਘਬਰਾ ਰਹੇ ਸਨ । ਉਹ ਜਨਤਾ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਸਨ । ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਸਿੱਧਾ ਵਾਸਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜਵਾਲਾ-ਮੁਖੀ ਦੀ ਟੀਸੀ ਪੁਰ ਟੰਗੇ ਹੋਏ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਉਹ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਜਨਤਾ ਦੀ ਬੇਚੈਨੀ ਢਕੀ ਹੋਈ ਤੌੜੀ ਵਾਂਗ ਉਬਾਲੇ ਖਾ ਰਹੀ ਸੀ । ਇਸ ਦੀ ਭਾਪ ਖਾਰਜ ਹੋਣ ਵਾਸਤੇ ਕੋਈ ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਇਸ ਲਈ ਜਿੱਥੇ ਸਾਮਰਾਜੀ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਜਨਤਾ ਦੇ ਰੋਸ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਲਈ ਜਬਰੀ ਹਥਿਆਰ ਵਰਤੇ, ਉੱਥੇ ੧੯੮੫ ਵਿਚ ਕੌਮੀ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਖ ਕੇ ਸਾਮਰਾਜ ਵਿਰੋਧੀ ਕੌਮੀ ਜੋੜ ਨੂੰ ਖਾਰਜ ਕਰਨ ਲਈ ਤੌੜੀ ਦੇ ਢੱਕਣ ਵਿਚ ਮੌਰੀ ਕਢ ਦਿਤੀ ।

ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਸਕੀਮ ਅਨੁਸਾਰ ਬਣੀ ਹੋਈ ਇਹ ਕੌਮੀ ਕਾਂਗਰਸ 1੯੦੫ ਤਕ ਤਾਂ ਨੌਕਰੀਆਂ ਜਾਂ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਇਦਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਯੋਗ ਹਿੱਸਾ ਹੀ ਮੰਗਦੀ ਚਲੀ ਆਈ ਸੀ। ਪਰ ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਵੰਡ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਾਲਾਤ ਨੇ ਪਲਟਾ ਖਾਪਾ। ਇਸ ਜਬਰ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਹਿੰਦੀ ਦੇਸ਼-ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਬਿਦੇਸ਼ੀ ਮਾਲ ਦੇ ਬਾਈਕਾਰ ਦਾ ਆਰਥਕ ਹਥਿਆਰ ਵਰਤਿਆ। ਦੇਸ਼ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਹ ਇਕ ਨਵਾਂ ਕਾਂਡ ਸੀ, ਕੌਮੀ ਅੰਦੋਲਨ ਦਾ ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਦੌਰ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਸਰ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਫੈਲ ਗਿਆ ਸੀ।

1੯੦੫ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਲਾਰਡ ਕਰਜ਼ਨ ਨੇ 'ਪਾੜ੍ਹੇ ਤੇ ਰਾਜ ਕਰੋ' ਦੇ ਸਾਮਰਾਜੀ ਅਸੂਲ ਅਨੁਸਾਰ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਰਾਜਸੀ ਤੌਰ ਪੁਰ ਵਧੇਰੇ ਜਾਗ੍ਰਤ ਸੂਬੇ ਨੂੰ ਦੋ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿਤਾ ਤਾਂ ਕੌਮ-ਪ੍ਰਸਤਾਂ ਨੇ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਇਸ ਪਾੜ੍ਹੂ ਨੀਤੀ ਦਾ ਮੂੰਹ-ਤੌੜ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ। ਬੰਗਾਲ ਵਿਚੋਂ ਸਵਰਾਜ, ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਤੇ ਕੌਮੀ ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਇਕ ਜਬਰਦਸਤ ਲਹਿਰ ਚਲੀ ਤੇ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਫੈਲ ਗਈ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਣਕ, ਕਪਾਹ ਤੇ ਤੇਲ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਬੀਜਾਂ ਦੀ ਬੁੜ੍ਹੀ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਨਵੀਂ ਬਾਰ ਵਸਾਈ, ਨਹਿਰਾਂ ਕਢੀਆਂ, ਕੁਝ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫਸਰਾਂ ਤੇ ਫੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਫਿਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵੇਚਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗਰੀਬ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਚਿੱਡ ਘੁਟ ਕੇ ਖਰੀਦੀ, ਅਬਾਦ ਕੀਤੀ ਤੇ ਪੈਦਾਵਾਰ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਬਣਾਈ। ਜਦੋਂ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦਾ ਖੂਨ-ਪਸੀਨਾ ਲੈ ਕੇ ਜ਼ਮੀਨ ਪੈਦਾਵਾਰ ਦੇਣ ਜੋਗੀ ਹੋਈ ਤਾਂ ਹਕੂਮਤ ਨੇ (Canal Colonization Bill) ਨਹਿਰੀ ਅਬਾਦੀ ਬਰੋ ਕਾਨੂੰਨ ਰਾਹੀਂ ਮਾਲੀਆ ਇਕ-ਦਮ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ, ਨਹਿਰਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਕਾਨੂੰਨ ਬਹੁਤ ਕਰੜੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ, ਤੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਪੁਰ ਅਨੇਕਾਂ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਲਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਦੁਭਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕਿਸਾਨ ਅਜੇ ਇਸ ਨਵੀਂ ਅਬਾਦੀ ਤੋਂ ਕੋਈ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਸਨ ਉਠਾ ਸਕੇ ਕਿ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜਬਰ ਤੇ ਲੁਟ ਦਾ ਸ਼ੰਖਾ

ਏਨਾ ਕੱਸ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਇਸ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਰੁੱਧ ਬਾਰ ਦੇ ਕਿਸਾਨ ਹੁਮ-ਹੁਮਾ ਕੇ ਉਠ ਖਲੋਤੇ । ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ ਤੇ ਸ: ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀ ਤਾਂ ਇਸ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਨਿਹਾਇਤ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਦਬਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ । ਦੋਹਾਂ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਜਲਾਵਤਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ । ਇਹੋ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਲਾਲਾ ਬਾਂਕੇ ਦਿਆਲ ਦੀ “ਪਗੜੀ ਸੰਭਾਲ ਓਇ ਜਟਾ” ਦੀ ਇਨਕਲਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਗੁੰਜ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ।

ਇਹ ਸਾਲ ਖੁਦੀ ਰਾਮ ਬੋਸ ਤੇ ਮਦਨ ਲਾਲ ਢੀਂਗਰਾ ਦੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੇ ਸਾਲ ਸਨ । ਬੰਗਾਲ ਵਿਚ ਤਾਂ ਦਾਹਸ਼ਤ-ਪਸੰਦਾਂ ਨੇ ਸਾਮਰਾਜ ਪੁਰ ਚੰਗੇ ਕਰੜੇ ਵਾਰ ਕੀਤੇ ਸਨ । ਮੁਲਕ ਭਰ ਵਿਚ ਸਖ਼ਤ ਬੇਚੈਨੀ ਫੈਲ ਚੁੱਕੀ ਸੀ । ਇਸ ਬੇਚੈਨੀ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ੧੯੦੯ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮ-ਲੀਗ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਸਭਾ ਆਦਿ ਫਿਰਕੂ ਜੱਥੇ-ਬੰਦੀਆਂ ਭੀ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ ।

ਇਸ ਬੇਚੈਨੀ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ੧੯੦੯ ਵਿਚ ਸਾਮਰਾਜ ਨੇ ਮਾਰਲੇ-ਮਿੰਟੋ ਰੀਫਾਰਮ ਸਕੀਮ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਫਿਰਕੂ ਵਿਤਕਰੇ ਕਾਇਮ ਕੀਤੇ ਗਏ । ੧੯੧੧ ਵਿਚ ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਵੰਡ ਭੀ ਮਨਸੂਖ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ । ਪਰ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਸਾਮਰਾਜ-ਵਿਰੋਧੀ ਕੌਮੀ ਲਹਿਰ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਤੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਜੁੜਵੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਰਿਆਇਤਾਂ ਤੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਨਰਮ ਤੇ ਪਾੜ੍ਹੂ ਸੁਧਾਰ-ਸਕੀਮਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਕੌਮੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ।

ਕੌਮੀ ਅੰਦੋਲਨ ਦਾ ਦੂਜਾ ਦੌਰ ਭਾਵੇਂ ਪਹਿਲੇ ਜਗਤ-ਯੁੱਧ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੁਰੂ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਇਸ ਜੰਗ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕੁਝ ਅਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਗਲੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਢਾਲਣ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹੱਥ ਸੀ । ਇਹ ਅਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਪਰਲੀ ਕਾਂਗਰਸੀ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਜੰਗ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਭਾਰੀ ਗਰਮੀ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਤੇ

ਲਹਿਰ ਜਨਤਕ ਖਾਸਾ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰ ਗਈ ਸੀ ।

ਅਸੀਂ ਇੱਥੇ ਕੇਵਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਾਂਗੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਸਰ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਪੰਜ ਬਦੀ ਜਨਤਾ ਪੁਰ ਪਿਆ । ੧੯੧੧ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਲਕਾਤਾ ਤੇ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰਨ ਹਿਤ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਰਕਾਬਰੀਜ਼ ਦੀ ਇਕ ਕੰਧ ਢਾਹ ਸੁਟੀ ਤਾਂ ਸਿਖ ਜਨਤਾ ਵਿਚ ਰੋਸ ਦੀ ਇਕ ਖਾਸੀ ਤਕੜੀ ਲਹਿਰ ਦੇੜ ਗਈ ਸੀ । ਸਾਮਰਾਜ ਨੇ ਜੰਗ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਲਾ ਕੇ ਇਸ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਠੰਢਿ ਆਂ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਜੰਗ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਜਨਤਕ ਅੰਦੇਲਨ ਚਲ ਪਿਆ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕੰਧ ਮੁੜ ਉਸਾਰ ਦਿੱਤੀ ।

੧੯੧੪ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਅਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਦੀਆਂ ਸਾਮਰਾਜੀ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਬੇਕਾਨੂੰਨੇ ਜਬਰਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਕਾਮਾ ਗਾਟਾ ਮਾਰੂ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਮੁਸਾਫਰ ਅਨੇਕ ਤਸੀਹੇ ਸਹਿੰਦੇ ਕੈਨੇਡਾ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਭੀ ਨਾ ਉਤਰਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਸਗੋਂ ਬੱਜ ਬੱਜ ਘਾਟ ਪੁਰ ਨਿਰਦੋਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਗੋਲੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ । ਇਸ ਸਾਕੇ ਵਿਚ ਸੈਂਕੜੇ ਬੇਗੁਨਾਹ ਹਿੰਦੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ, ਸੈਂਕੜਿਆਂ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਦਿਤੀਆਂ ਗਈਆਂ । ਇਹ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਬਿਲਕੁਲ ਨੰਗਾ ਤੇ ਅੰਨ੍ਹਾ ਜੁਲਮ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਕੌਮੀ ਅਣਖ ਨੂੰ ਇਕ ਖਾਸ ਝੰਜੋੜਾ ਦਿੱਤਾ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵਧੇਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦੁਰਘਟਨਾ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਿਆਸੀ ਜੀਵਨ ਪੁਰ ਖਾਸ ਅਸਰ ਪਿਆ ।

ਜੰਗ ਦੇ ਦੇਰਾਨ ਤੇ ਇਸ ਘਟਨਾ ਦੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਮਗਰੋਂ ਅਮਰੀਕਾ ਆਦਿ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਵਲੋਂ ਭੇਜੇ ਹੋਏ ਸੂਰਬੀਰ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਨੂੰ ਤਲੀਆਂ ਪੁਰ ਟਿਕਾ ਕੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਲ ਨੂੰ ਤੁਰੇ, ਤਾਂ ਜੁ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸਾਮਰਾਜੀ ਗੁਲਾਮੀ ਵਿਚੋਂ ਅਜਾਦ ਕਰਾਇਆ ਜਾਏ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਛੇਜਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਰਲਾ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਜਾਦ ਕਰਾਉਣ

ਦਾ ਬੀੜਾ ਚੁਕਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਸਫਲ ਨਾ ਹੋਏ । ਪਰ ਜੋ ਕਹਿਰ ਸਾਮਰਾਜ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਦਰੀ ਦੇਸ਼-ਭਗਤਾਂ ਪੁਰ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ । ਜਿਸ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਨਾਲ ਦਰਜਨਾਂ ਸੂਰਬੀਰ ਹੱਸ ਹੱਸ ਕੇ ਫਾਸੀਆਂ ਤੇ ਚੜ੍ਹੇ ਤੇ ਸੈਂਕਡਿਆਂ ਨੇ ਜਲਾਵਤਨੀਆਂ ਅਤੇ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਦੀ ਜ਼ਬਤੀ ਆਦਿ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਜੁਲਮ ਸਹਾਰੇ, ਉਸ ਨੇ ਕੌਮ-ਪ੍ਰਸਤ ਹਲਕਿਆਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਹਲੂਣਾ ਦਿਤਾ । ਇਹ ਅਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੂੰ-ਕੰਡੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ । ਕਾਂਗਰਸ ਅਜੇ ਵੀ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਾਮਰਾਜ ਨੂੰ ਜੰਗੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਣ ਦੇ ਬਦਲੇ ਰਾਜਸੀ ਰਿਆਇਤਾਂ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦੇ ਖਿਆਲੀ ਪਲਾਉ ਪਕਾ ਰਹੀ ਸੀ ।

ਪਰ ਇਹ ਸੁਪਤਾ ਸੱਚ ਨਾ ਹੋਇਆ । ਸਾਮਰਾਜ ਜੰਗ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸਹਾਇਤਾ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਝੂਠੇ ਇਕਰਾਰ ਕਰਨ ਪੁਰ ਮਜਬੂਰ ਸੀ; ਪਰ ਜੰਗ ਦੇ ਖਾਤਮੇ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਫੇਰ ਲਈਆਂ । ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰੀ ਬਰਤਾਨੀਆ ਦੀ ਮਾਲੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਸੀ । ਇਸ ਦੇ ਲੱਖਾਂ ਸਪੂਤਾਂ ਨੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਜਾਨਾਂ ਵਾਰੀਆਂ ਸਨ । ਇਹ ਸਭ ਅਕਾਰਥ ਗਈਆਂ । ਜੰਗ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਈ ਫੌਜੀ ਮਹਿਕਮੇ ਤੇੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਤੇ ਫੌਜ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਘਟਾਈ ਗਈ । ਬੇਕਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ । ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਬੇਚੈਨੀ ਹੋਰ ਭੀ ਵਧੀ । ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਜਨਤਾ ਦਾ ਸਾਮਰਾਜ ਵਿਰੋਧੀ ਰੋਸ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦਾ ਹੋਇਆ ਉਠ ਖੜੇਤਾ । ਕਾਂਗਰਸੀ ਆਗੂ ਭੀ ਮਜਬੂਰ ਹੋਏ ਕਿ ਸਾਮਰਾਜ ਵਿਰੁੱਧ ਵਸੀਹ ਕੌਮੀ ਉਭਾਰ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਾਸਤੇ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਕਦਮ ਚੁੱਕਣ ।

ਇਸ ਜੰਗ ਦੇ ਦੌਰਾਨ, ਰੂਸ ਦੀ ਜਨਤਾ ਨੇ ੧੯੧੭ ਵਿਚ ਜਾਰ-ਸ਼ਾਹੀ ਮੂਲੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ । ਰੂਸ ਦੇ ਇਨਕਲਾਬ ਨੇ ਕੌਮੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਮਸਲਾ ਕੁਲ ਸਾਮਰਾਜੀ ਤਾਕਤਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੜੇ ਤੀਬਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ । ਜਾਰਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਖਾਤਮੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਅੰਦਰ ਹੀ ਬਰਤਾਨੀਆ ਨੇ ਆਪਣੇ 'ਸੈਕਟਰੀ ਆਫ ਸਟੇਟ'

ਫਾਰ ਇੰਡੀਆ' ਰਾਹੀਂ ਸੁਧਾਰ ਸਕੀਮ (ਮਉਂਟ ਫੋਰਡ ਸਕੀਮ) ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ।

ਪਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਜਨਤਾ ਨੇ ਜੰਗ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸਾਮਰਾਜ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਸਹੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੇਖ ਲਿਆ ਸੀ। ਕੌਮੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਜ਼ਜਬਾ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਮਿਲ-ਵਰਤਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਜੰਗ ਦੇ ਬੋਝਾਂ ਹੇਠਾਂ ਦੱਬੀ ਹੋਈ ਜਨਤਾ ਦੇ ਰੋਸ ਦੀ ਕਾਂਗ ਚੜ੍ਹਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਸੰਨ ੧੯੧੮ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਜਨਤਾ ਸਾਮਰਾਜ ਵਿਰੁੱਧ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ। ੧੯੧੯ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੇ ੧੯੧੯ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਬੰਬਈ ਦੀ ਮਜ਼ਦੂਰ-ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਚ ਇਕ ਅਦੁੱਤੀ ਉਭਾਰ ਆਇਆ ਤੇ ਸਵਾ ਲੱਖ ਮਜ਼ਦੂਰ ਹੜਤਾਲ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਲੋਕ-ਵੈਰੀ ਸਾਮਰਾਜੀ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਰੌਲਟ ਐਕਟ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਐਕਟ ਦਾ ਮਕਸਦ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜੰਗ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਭੀ ਸਾਮਰਾਜੀ ਸ਼ਕੰਤਾ ਢਿੱਲਾਨਾ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ, ਅਤੇ ਸਾਮਰਾਜੀ ਜਬਰ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਿੰਦੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਏ ਹੀ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਠੋਸ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ, ਆਦਿ।

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਇਕ-ਮੁੱਠ ਹੋ ਕੇ ਨੰਗੇ ਸਾਮਰਾਜੀ ਅਤਿਆਚਾਰ ਤੇ ਜਬਰ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਉਠ ਖਲੋਤਾ। ਵੱਡੇ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੯੧੯ ਵਰਗੀ ਕਾਮਯਾਬ ਹੜਤਾਲ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ। ਕਾਂਗਰਸੀ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਭੀ ਏਨੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਦੀ ਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਉਹ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਖਿਲਾਫਤ ਦੇ ਮਸਲੇ ਬਾਰੇ ਹਿੰਦੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਭਾਰੀ ਬੇਚੈਨੀ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ੧੯੧੯ ਦਾ ਬੇਮਿਸਾਲ ਹਿੰਦੂ-ਮੁਸਲਿਮ ਏਕਾ ਕੈਮ-ਪ੍ਰਸਤਾਂ ਦੇ ਹੈਸਲੇ ਵਧਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕੌਮੀ ਅੰਦੋਲਨ ਦਾ ਇਕ ਖਾਸ ਕੇਂਦਰ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਇਸ ਸੂਬੇ ਨੂੰ ਸਾਮਰਾਜ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਤਿਆਚਾਰਾਂ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾ ਰਖਿਆ ਸੀ। ੧੩ ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ ਵੈਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਇਕ-ਠੇ ਹੋਏ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਉਪਰ, ਜੋ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ

ਖਹਿ ਕੇ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਖਿੰਡ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤੇ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ੧੯੦੦ ਰੰਦਾਂ ਦੀ ਵਰਖਾ ਕਰ ਕੇ ਬਰਗੇਡੀਅਰ ਡਾਇਰ ਨੇ ਸੈਕੜੇ ਬੇਗੁਨਾਹਾਂ ਦਾ ਖੂਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਬਾਗ ਦੀ ਧਰਤੀ ਹਿੰਦੂ ਸਿਖ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੇ ਖੂਨ ਨਾਲ ਲਾਲ-ਲਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ । ਇਸ ਦੀ ਗੁੰਜ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਫੈਲ ਗਈ, ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿਚ ਤੜਫਾਟ ਮੱਚ ਗਿਆ ।

ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਡਾਇਰ ਨੂੰ ਇਸ ਕਹਿਰੀ ਜੁਲਮ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਦੀ ਥਾਂ ਉਸ ਦੀ ਸਗੋਂ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕੀਤੀ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਕੌਮ ਦੇ ਜਖਮਾਂ ਪੁਰ ਸਮਝੋ ਲੂਣ ਛਿੜਕਿਆ ਗਿਆ । ਕੌਮੀ ਅੰਦੇਲਨ ਵਿਚ ਹਦ ਦਰਜੇ ਦੀ ਗਰਮੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ । ਹੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਮਸਲਾ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਗਿਆ । ਪੰਜਾਬ ਜਖਮੀ ਸ਼ੇਰ ਵਾਂਗ ਤੜਫਣ ਲੱਗਾ ।

ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਜੱਬੇਬਦੀ ਕਾਂਗਰਸ ਵਰਗੀ ਜੱਬੇਬਦ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਉਪਰਲੇ ਬੁਰਜਵਾ ਤੇ ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਤਬਕਿਆਂ ਦੇ ਲਾਭਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਸੀ ਤੇ ਜਨਤਕ ਦਬਾ ਦਾ ਖਤਰਾ ਵਿਖਾ ਕੇ ਸਾਮਰਾਜ ਤੋਂ ਰਿਆਇਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ । ਇਸੇ ਮਕਸਦ ਵਾਸਤੇ ਕਦੇ ਕਦੇ ਮਾਲੀਆ ਨਾ ਦੇਣ ਦੀ ਧਮਕੀ ਭੀ ਦਿਆ ਕਰਦੀ ਸੀ ।

ਦਸੰਬਰ ੧੯੨੦ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਵਾਰਸ਼ਕ ਸਮਾਗਮ ਜੋ ਨਾਗਪੁਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ; ਉਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਪਾਸ ਹੋਇਆ ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਭੀ ਬਦਲੀ ਕੀਤੀ ਗਈ । ਪਹਿਲਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਰਾਜ ਦੇ ਅੰਦਰ ਨੌ-ਅਬਾਦੀਆਂ ਵਾਲੀ ਸੈਲਫ਼ ਗੈਰਮਿੰਟ ਹਾਸਲ ਕਰਨਾ ਸੀ ਅਤੇ ਹੁਣ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਦੇ ਜਾਇਜ਼ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਸਵਰਾਜ਼ ਹਾਸਲ ਕਰਨਾ ਠਹਿਰਿਆ । ਪਰ ਸਵਰਾਜ਼ ਦੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਅਰਥ ਨਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਤੇ ਮਾਮਲਾ ਉੱਥੇ ਦਾ ਉੱਥੇ ਹੀ ਰਿਹਾ ।

ਚਲਦੇ ਘੋਲ ਨੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਹਟਕਣ ਕਿਸਾਨਾਂ ਮੁਜ਼ਾਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਤੇ ਆਮ

ਜਨਤਾ ਦੀਆਂ ਸਾਮਰਾਜ ਵਿਰੁੱਧ ਖੁਲ੍ਹੀਆਂ ਟੱਕਰਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕ ਕੇ ਰਖਣ ਦਾ ਉਪਾਉ ਸੀ। ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਲਗਾਮ ਨੂੰ ਐਨ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੁਣਕਿਆ ਜਦੋਂ ਜਨਤਕ ਉਭਾਰ ਦੀ ਕਾਂਗ ਆਪਣੀ ਟੀਸੀ ਛੋਹਣ ਨੂੰ ਫਿਰਦੀ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਇਹ ਖਤਰਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਾਮਰਾਜ ਵਿਰੁੱਧ ਚਲ ਰਿਹਾ ਤੇ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੜ੍ਹ ਰਾਜਾ-ਸ਼ਾਹੀ ਤੇ ਜਗੀਰਦਾਰੀ ਆਦਿ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਥੰਮ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਨਾਲ ਹੀ ਲੈ ਜਾਏਗਾ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਰਮਾ-ਗਰਮੀ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ੧੯੨੧ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਅਹਿਮਦਾਬਾਦ ਦੇ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਇਸ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰਖਣ ਦਾ ਮਤਾ ਤਾਂ ਪਾਸ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਮਾਲੀਏ ਦੀ ਅਣਾਇਗੀ ਰੋਕਣ ਦਾ ਭੋਗ ਤਕ ਨਾ ਪਾਇਆ। ਹਸਰਤ ਮੋਹਾਨੀ ਨੇ ਜਦੋਂ ਮਤਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਵਰਾਜ ਦੇ ਅਰਥ ਪੂਰਨ ਅਜ਼ਾਦੀ ਕੀਤੇ ਜਾਣ, ਤਾਂ ਇਹ ਮਤਾ ਠੁਕਰਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਬਾਰੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਨੇ ਲੰਡਨ ਨੂੰ ਇਹ ਤਾਰ ਚਿੱਤੀ ਕਿ ਬੰਬਈ ਆਦਿ ਦੇ ਫਸਾਦਾਂ ਦਾ ਗਾਂਧੀ ਪੁਰ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਜਨਤਕ ਸਿਵਲ ਨਾ-ਫੁਰਮਾਨੀ ਦੇ ਖਤਰੇ ਦੇਖ ਲਏ ਹਨ। ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਟੈਕਸ ਨਾ ਦੇਣ ਦਾ ਭੀ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਆਦਿ।

ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਨੇ ਸਭ ਕੁਝ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਪੁਰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸਾਮਰਾਜੀ ਦਬਾਊ ਨੀਤੀ ਜੋਰਾਂ ਪੁਰ ਸੀ। ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੁਲ ਚੁਣਵੇਂ ਕਾਂਗਰਸੀ ਆਗੂ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਨ। ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਚੁਪੈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੨ ਨੂੰ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੇ ਕੁਲ ਕੈਦੀ ਨਾ ਛੱਡੇ ਗਏ ਤੇ ਸਖਤੀ ਦਾ ਦੌਰ ਬੰਦ ਨਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਛੇਤੀ ਬਾਰਦੋਲੀ ਵਿਚ ਸਿਵਲ ਨਾ-ਫੁਰਮਾਨੀ ਸੁਰੂ ਕੀਤੀ ਜਾਏਗੀ।

ਇਸ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਦਿਨਾਂ ਪਿਛੋਂ ਚੋਰਾ-ਚਾਰੀ ਦੀ ਘਟਨਾ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਲਈ ੧੨ ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੨ ਨੂੰ ਬਾਰਦੋਲੀ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਕਾਂਗਰਸ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਫੈਜਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਚੋਰਾ-ਚਾਰੀ ਦੀ “ਮਨੁਖਤਾ ਤੋਂ ਗਿਰੀ ਹੋਈ” ਘਟਨਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕੇਵਲ ਸਿਵਲ ਨਾ-ਫੁਰਮਾਨੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਹਰ ਪਰਕਾਰ ਦੇ ਸਤਿਆ-ਗ੍ਰਹਿ ਦੀ

ਮਨਾਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਭੀਜੇ ਵਜੋਂ ਸਿਖਰ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਕੌਮੀ ਲਹਿਰ ਹੇਨਾਂ ਡਿਗ ਪਈ ਤੇ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਗਾਧੀ ਜੀ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਛੇ ਸਾਲ ਦੀ ਕੈਦ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤੀ।

ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਬੜੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਸਹਾਰੇ ਸਨ, ਸੂਬੇ ਦੀ ਧਰਤੀ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਖੂਨ ਨਾਲ ਰੰਗੀ ਪਈ ਸੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਜਨਤਾ ਦਾ ਜੋਸ਼ ਸਾਮਰਾਜ ਵਿਰੁੱਧ ਉਬਾਲੇ ਖਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਖੂਨ ਉਸ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਟੈਕਸ ਨਾ ਦੇਣ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਚਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਜਨਤਾ ਆਪਣੀਆਂ ਇਨਕਲਾਬੀ ਰਵਾਇਤਾਂ ਪੁਰ ਪੂਰੀ ਉਤਰਦੀ।

ਗੰਟੂਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਟੈਕਸ ਨਾ ਤਾਰਨ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਦੱਧ ਫੀ ਸਦੀ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਈ ਸੀ। ਪਰ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਬੁਰਜਵਾ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅਦੂਤੀ ਕੌਮੀ ਉਭਾਰ ਉਪਰ ਠੰਢਾ ਪਾਣੀ ਪਾ ਦਿੱਤਾ। ਚੋਰਾ-ਚਾਰੀ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਲਾ ਕੇ ਕੌਮੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਖੇਰੂ ਖੇਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਇਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਦੇਸ਼ ਹੈ; ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਈ ਕੌਮਾਂ ਵਸਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਵਖੋ-ਵਖ ਸੁਬਿਆਂ ਦੇ ਅੜੋ-ਅੜ ਹਾਲਾਤ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਕੌਮੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਰੋਕ ਪੈਣ ਨਾਲ ਜਨਤਕ ਉਭਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਹਾਲਾਤ ਅਨੁਸਾਰ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕੀਤੇ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਾਇਸਰਾਏ ਦੇ ਆਖਣ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ :

੧ ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੨ ਨੂੰ ਵਾਇਸਰਾਏ ਦੀ ਤਾਰ ਤੋਂ ਜਾਹਰ ਹੈ ਕਿ “ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਹੇਠਲੀਆਂ ਜਮਾਤਾਂ ਭੀ ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਣ ਲਹਿਰ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਆ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਖਾਸ ਇਲਾਕਿਆਂ- ਅਸਾਮ ਦੀ ਵਾਦੀ, ਯੂ. ਪੀ., ਬਿਹਾਰ, ਉੜੀਸਾ ਅਤੇ ਬੰਗਾਲ ਵਿਚ ਕਿਸਾਨਾਂ ਪੁਰ ਭੀ ਅਸਰ ਪਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਸਿਖ ਕਿਸਾਨਾਂ ਤੀਕ ਪੁਜ ਗਈ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਭਰ ਦੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਅਬਾਦੀ

ਦਾ ਇਕ ਭਾਰੀ ਹਿੱਸਾ ਘੂਰੀ ਵੱਟੀ ਬੈਠਾ ਹੈ । ”

[ਅੱਜ ਦਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਰਜਨੀ ਪਾਮ ਢੱਤ, ਪੰਨਾ ੨੪੪

੧੯੨੧ ਤੇ ੧੯੨੨ ਦੇ ਸਾਲ ਅਜਿਹੇ ਸਾਲ ਸਨ ਜਦੋਂ ਹਿੰਦ ਦੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਤੇ ਕਿਸਾਨ ਸਾਮਰਾਜ ਪੁਰ ਖੁਲ੍ਹੇ ਪੈਮਾਨੇ ਪੁਰ ਵਾਰ ਕਰਨਾ ਸਿਖ ਰਹੇ ਸਨ । ਅਸਾਮ-ਬੰਗਾਲ ਰੇਲਵੇ ਹੜਤਾਲ, ਮਿਦਨਾਪੁਰ ਦੇ ਗੰਡੂਰ ਵਿਚ ਟੈਕਸ ਨਾ ਦੇਣ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ, ਮਾਲਾਬਾਰ ਦੀ ਸੌਪਲਾ ਬਗਾਵਤ, ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਭਰ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਪੁਰ ਅਸਰ ਰਖਣ ਵਾਲੀ ਖਿਲਾਫਤ ਲਹਿਰ ਸਭ ਸਾਮਰਾਜ-ਵਿਰੋਧੀ ਲਹਿਰਾਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਥਾਂ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਾਮਰਾਜ ਨੂੰ ਵਖਤ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ।

ਸਾਮਰਾਜ-ਵਿਰੋਧੀ ਕੌਮੀ ਲਹਿਰ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਕੌਮੀ ਜਾਗਰਤੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਜਿਸ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਦੋਸਤ ਤੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਨੀ ਸਿਖ ਲਈ ਸੀ । ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸਹਾਰਾ ਜਗੀਰਦਾਰ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਪਰਜਾ ਪੁਰ ਜੀਅ ਆਇਆ ਜੁਲਮ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੇ ਮਹੰਤ-ਜਗੀਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਦੀਆਂ ਜਗੀਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਨਿੱਜੀ ਮਾਲਕੀਆਂ ਸਮਝ ਛਡਿਆ ਸੀ ਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਸਥਾਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਭਚਾਰ ਦੇ ਅੱਡੇ ਬਣਾ ਰਖਿਆ ਸੀ, ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਕੌਪੀ ਜਾਗਰਤੀ ਇਕ ਖਾਸ ਟੀਚੇ ਪੁਰ ਪੁਜ ਗਈ ਸੀ, ਅਜਿਹੀ ਮਹੰਤ-ਸ਼ਾਹੀ ਤੇ ਭੂਸ਼ਟਾਚਾਰ ਨੂੰ ਜਨਤਾ ਕਦਾਚਿਤ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ।

ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਿਖ ਜਨਤਾ ਦਾ ਧਿਆਨ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸੁਧਾਰ ਵਲ ਲਗ ਗਿਆ । ਸਿਖ ਜਨਤਾ ਨੇ ਜਦੋਂ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਜਾਮਾ ਦੇਣਾ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਸਾਮਰਾਜ ਛਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਨੰਗੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੁਰਾਚਾਰੀ ਮਹੰਤਾਂ ਦੀ ਪਿੱਠ ਪੁਰ ਆ ਖਲੋਤਾ । ਸਿਖ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਉਸੇ ਵੈਰੀ ਸਾਮਰਾਜ ਨਾਲ ਵਾਸਤਾ ਪਿਆ ਜਿਸ ਦੇ ਅਤਿਆਚਾਰਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਉਹ ਕੌਮੀ ਲਹਿਰ

ਦੇ ਦੰਰਾਨ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਜਨਤਾ ਦੇ ਮੌਢੇ ਨਾਲ ਮੌਢਾ ਜੋੜ ਕੇ
ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਲੜਦੀ ਆਈ ਸੀ । ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸੁਧਾਰ
ਲਹਿਰ, ਉਠਦੇ-ਸਾਰ ਹੀ ਸਾਮਰਾਜ-ਵਿਰੋਧੀ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਗਈ ਤੇ
ਇਹ ਲਹਿਰ ਭਾਵੇਂ ਸਿਖ ਗੁਰਧਾਮ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਚਲਾਈ
ਗਈ ਸੀ, ਪਰ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਜਨਤਾ ਨੇ ਭੀ ਇਸ ਲਹਿਰ ਨਾਲ
ਗੂੜ੍ਹੀ ਤੇ ਅਮਲੀ ਹਮਦਰਦੀ ਦਿਖਾਈ ਸੀ ।

ਮਾਰਸ਼ਲ-ਲਾਅ ਦੇ ਸਾਕੇ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰਦਵਾਰਾ
ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਕੁਝ ਘਟਨਾਵਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ
ਦਾ ਮਹਾਨ ਸਾਕਾ ਹੋਇਆ, ਇਸ ਵਿਚ ਸੈਂਕੜੇ ਸਿਖ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਤੇ
ਕਈ ਜੀਊਂ ਦੇ ਸਾੜੇ ਗਏ । ਇਸ ਸਾਕੇ ਨੇ ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਵਾਲਾ
ਜਖਮ ਛਿੱਲ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ । ਸਿਖ ਜਨਤਾ ਦੇ ਸਬਰ ਦਾ ਪਿਆਲਾ ਤਾਂ
ਉਛਲ ਕੇ ਵਗ ਤੁਰਿਆ ।

ਇਸ ਸਾਕੇ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਕੁਝ ਗਰਮ ਖਿਆਲੀਏ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ
ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਸ਼ਸਤਰ-ਵਿਦਿਆ ਸਿਖਣੀ
ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੁਝ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ
ਵਿਚ ਖੁਲ੍ਹਮ-ਖੁਲ੍ਹਾ ਸ਼ਸਤਰ-ਵਿਦਿਆ ਦੇਣੀ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ
ਸੀ, ਜੋ ਹੜ੍ਹਮਤ ਨੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਰੋਕ ਦਿੱਤੀ; ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ
ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਸਤਰ-ਪਿਆਰ ਨੇ ਘਰ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਗਤਕੇ ਆਦਿ
ਦੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਵਧਦਾ ਗਿਆ ।

੧੯੨੧ ਤੇ ੨੨ ਵਿਚ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਭਰ-ਜੋਬਨ
ਵਿਚ ਆ ਗਈ ਸੀ । ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੌਰਚੇ ਪੁਰ ਸਿਖ ਜਨਤਾ ਜਿਸ
ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਕਜ਼ਟ ਸਹਾਰ ਰਹੀ ਤੇ ਦੁਸ਼ਟ ਬੀਟੀ ਦੀਆਂ ਡਾਂਗਾਂ ਦੀ
ਮਾਰ ਖਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਦੁਨੀਆ ਅਸ਼ ਅਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ।
ਬੇਹਥਿਆਰੀ ਸਿਖ ਜਨਤਾ ਬੀਰਤਾ ਦੇ ਉਹ ਜੋਹਰ ਦਿਖਾ ਰਹੀ ਸੀ
ਤੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਹਿਰੀ ਚੋਟਾਂ ਆਪਣੇ ਜਿਸਮ, ਸਿਰਾਂ ਤੇ ਨਾਜ਼ਕ ਅੰਗਾਂ
ਪੁਰ ਲੈ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਸੀ. ਐਂਡਰੀਓਜ਼, ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਮਾਲਵੀਆ

ਜੀ ਤੇ ਅਬੁਲ ਕਲਾਮ ਅਜਾਦ ਵਰਗੇ ਆਗੂ ਦੰਦਾਂ ਵਿਚ ਉਂਗਲਾਂ ਲੈ ਕੇ ਰਹਿ ਰਏ ਸਨ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਿਖ ਜਨਤਾ ਦੀ ਸੂਰਮਤਾਈ ਦੇਖ ਕੇ ਪੰਡਤ ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਮਲਵੀਆ ਜੀ ਤਾਂ ਤਿ੍ਰ੍ਹਪ ਤਿ੍ਰ੍ਹਪ ਰੋ ਪਏ ਸਨ। ਸਿਖ ਜਨਤਾ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰਨ ਦੀ ਅਦੁੱਤੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਵਿਚੀਂ ਲੰਘ ਰਹੀ ਸੀ।

ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਇਕ ਤਕੜੀ ਜੱਥੇਬੰਦ ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਲਹਿਰ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਡਸਿਪਲਨ ਬੇਜਾਨ ਕਿਸਮ ਦਾ ਡਸਿਪਲਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸੈਦਾਨ ਵਿਚ ਉਤਰੀ ਹੋਈ ਜਨਤਾ ਇਸ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਕਾਮਯਾਬ ਬਣਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅਥਾਹ ਸੰਭਵਤਾਈਆਂ ਦੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਮੇ ਦਿਖਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਨਤਾ ਉਸ ਵੇਲੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਾਮਰਾਜੀ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦੀ ਪਾਬੰਦੀ ਤੋਂ ਅਜਾਦ ਮਝਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਡੁਰਲੀ ਜੱਥੇ ਬਣਾ ਕੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਲਹਿਰ ਦੀ ਅਜਿਹੇ ਗੁਪਤ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਵੈਰੀ ਭੀ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਸਾਮਰਾਜੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਾਰਾ ਜੋਰ ਲਾ ਦੇਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਡਾਕ ਤੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਆਏ ਹੋਏ ਜੱਥਿਆਂ ਨੂੰ ਹਦਾਇਤਾਂ ਤੇ ਰਸਦ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ, ਇਹ ਡੁਰਲੀ ਜੱਥਾ ਅਤਿਅੰਤ ਚੰਕਸੀ ਤੇ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾਲ ਚਾਲੂ ਰਖਦਾ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਵਕਤ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿਖ ਜੱਥੇ ਅਤਿਅੰਤ ਉਕਸਾਹਟਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਪੂਰੀ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਸਾਂਤਮਈ ਦੇ ਅਸੂਲ ਪੁਰ ਅਮਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੌਰਚੇ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸਿਖ ਵਲੰਟੀਅਰਾਂ ਦਾ ਸੌ ਸੌ ਦਾ ਜੱਥਾ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਂਤਮਈ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਗਾਤਰੇ ਵਿਚ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਹੱਥ ਚੁਕਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦੁਸ਼ਟ ਬੀਟੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਵਿਚ ਦੁਰਬਚਨ ਬੋਲ ਦਿੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਜੱਥੇ ਉਸ ਦਾ ਭੀ, ਜਵਾਬ ਆਪਣੇ ਸਬਰ ਨਾਲ ਦਿੰਦੇ ਸਨ।

ਪਰ ਕੁਝ ਜੁਸ਼ੀਲੇ ਸਿਖ ਸੌਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਜੋ ਵੀ ਜ਼ਬਰ ਹੋਵੇ

ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਪੁਰ ਝਲ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਵਿਚ ਦੁਰਬਚਨ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਏਡੀ ਕੀਮਤੀ ਰਾਸ ਲੁਟਾ ਕੇ ਜੇ ਸਿਖ ਜੀਉਂਦੇ ਫਿਰਨਗੇ ਤਾਂ ਕਿਸ ਅਰਥ ! ਸਾਮਰਾਜੀ ਜਬਰ ਨੇ ਦੇਸ਼-ਦੇਸ਼ਾਂਤਰਾਂ ਵਿਚ ਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸਿਖ-ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਤੜਫਾਟ ਮਚਾ ਰਖਿਆ ਸੀ ।

ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਇਸ ਤਿੱਖੇ ਸਾਮਰਾਜ-ਵਿਰੋਧੀ ਜਜ਼ਬੇ ਦਾ ਚਮਤਕਾਰਾ ਸੀ । ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਵੀਰ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਦੇ ਅਸੂਲ ਦੀ ਕਤਈ ਸਫਲਤਾ ਵਿਚ ਕਾਇਲ ਨਹੀਂ ਸਨ । ਉਹ ਗੁਰੂ ਆਸੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਦੀ ਇਕ ਹੱਦ ਹੈ । ਉਸ ਤੋਂ ਅਗੇ ਸ਼ਸਤਰ ਵਰਤਣੇ ਧਰਮ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਸੇ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਬਰ ਦਾ ਹਥਿਆਰ-ਬੰਦ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਦੇ ਅਸੂਲ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ ਤੇ ਪਰਚਾਰਿਆ ।

ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਮਕਸਦ ਕੀ ਸੀ ? ਇਸ ਬਾਰੇ ਇਸ ਕੇਸ ਦਾ ਛੈਸਲਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਜੱਜ ਦੀ ਲਿਖਤ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਮਿਲਦੇ ਹਨ :

“ਬੱਬਰ ਜਥੇ ਦਾ ਮਕਸਦ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਪੈਸਾ ਅਤੇ ਹਥਿਆਰ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਜਾਣ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਛੌਜ ਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੇ ਸਿਖ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਹਕੂਮਤ ਬਾਰੇ ਬੇਵਫਾਈ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਭਰਿਆ ਜਾਏ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਹਾਲਤਾਂ ਪੱਕ ਜਾਣ ਤੇ ਲੋਕੀਂ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ੧੯੫੭ ਦੇ ਗਦਰ ਵਰਗਾ ਇਨਕਲਾਬ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ।

‘ਮੈਂ ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਸਾਜ਼ਸ਼, ਜਿਸ ਦਾ ਮੁਢ ੧੯੨੧ ਦੇ ਅਖੀਰ ਜਾਂ ੧੯੨੨ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਬੱਝਾ, ਕੇਵਲ ਇਨਕਲਾਬ ਕਰਨ ਦੇ ਮਕਸਦ ਨਾਲ ਜੱਬੇਬਦ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਝੋਲੀਚੁਕਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ।’

ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਇਨ੍ਹਾਂ ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਮਥਦਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਲਹਿਰ ਦੇ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਦੇ
ਕਾਰਨਾਂ ਤੇ ਮੈਂ ਕੁਝ ਚਾਨਣਾ ਪਾਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਇਕੱਤਰ ਕਰ ਕੇ
ਤਰਤੀਬ ਨਾਲ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਣ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਦਰਸਾਉਣ
ਦਾ ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਸਲਾਘਾ-ਯੋਗ ਉਦਮ ਹੈ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਇਸ ਵਿਚ
ਕਮੀਆਂ ਰਹਿ ਜਾਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਅਜਿਹੇ ਕਾਰਜ
ਇਤਿਹਾਸ-ਪ੍ਰੇਮੀ ਸੱਜਣਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਹੀ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਿਆ
ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਜੇ ਇਤਿਹਾਸ-ਪ੍ਰੇਮੀ ਸੱਜਣ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਕੋਈ
ਤੁਟੀਆਂ ਦਸਣਗੇ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਨਵੇਂ ਸੁਝਾਉ ਭੇਜਣਗੇ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ
ਭਰੋਸਾ ਹੈ ਕਿ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਲੇਖਕ ਧੰਨਵਾਦ ਸਹਿਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਲਾਭ
ਉਠਾਵੇਗਾ।

ਸ: ਸੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਖਸੂਸਪੁਰੀ ਦਾ ਇਹ ਉਦਮ ਬੜਾ ਸਲਾਘਾ-
ਯੋਗ ਹੈ। ਮੈਂ ਸਭ ਇਤਿਹਾਸ-ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਜ਼ੋਰਦਾਰ
ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।

ਭਾਗ ਸਿੰਘ (ਡਾਕਟਰ)

ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਪਹਿਲਾ ਕਾਂਡ

ਪਿਛੇਕੜ

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਖਾਸ ਮਹਾਨਤਾ ਰਖਦੀ ਹੈ। ੧੯੨੧ ਵਿਚ ਦੁਆਬੇ ਵਿਚ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਕੁਝ ਕੁਝ ਚਿੰਨ੍ਹ ਪਰਗਟ ਹੋਣੇ ਅਰੰਭ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ੧੯੨੨-੨੩ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਉਭਾਰ ਸਿਖਰ ਉੱਤੇ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਚਕਰਵਰਤੀ ਜੱਬੇ ਸ਼ਸਤਰ ਸਜਾ ਕੇ ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਨਿਧੜਕ ਫਿਰਦੇ ਸਨ। ਹਕੂਮਤ ਵਿਰੁੱਧ ਖੁਲ੍ਹਾ ਪਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਝੋਲੀ-ਚੁਕਾਂ, ਮੁਖੱਬਰਾਂ ਅਤੇ ਦੇਸ਼-ਭਗਤਾਂ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਰਪੋਟਾਂ ਤੇ ਝੂਠੀਆਂ ਗਵਾਹੀਆਂ ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਚਣੌਤੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਕਾਲੀਆਂ ਕਰਤੂਦਾਂ ਤੋਂ ਨਾ ਟਲੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਿਆ ਜਾਏਗਾ। ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਵੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਝੋਲੀ-ਚੁਕ, ਮੁਖੱਬਰ ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਗਵਾਹ ਥਰ ਥਰ ਕੰਬ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਹੀਆ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਹਕੂਮਤ ਘਬਰਾ ਗਈ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਦੁਆਬੇ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਤੇ ਰਾਜ-ਪਰਬੰਧ ਦਾ ਰੁਹਬ-ਦਾਬ ਖਤਮ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਲੋਕੀ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਹੁਣ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਹੁਣੀ ਹੈ।

ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਕਿਵੇਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ? ਇਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਕੀ ਸੀ? ਇਸ ਦੀ ਜੱਬੇਬੰਦੀ ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਪਰੋਗਰਾਮ ਕੀ

ਸੀ ? ਇਸ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪੁਲਸ ਤੇ ਫੋਜੀ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਕਿਤਨੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕਰ ਕੇ ਦਬਾਇਆ ਅਤੇ ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੱਸ ਹੱਸ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ? ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਤਨੀ ਸਫਲਤਾ ਹੋਈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਅਸਫਲ ਰਹਿਣ ਦੇ ਕੀ ਕਾਰਨ ਬਣੇ ? ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕ੍ਰਮ-ਅਨੁਸਾਰ ਵੇਰਵਾ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਦੇ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਦੇ ਪਿਛੇ ਕੜ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ।

੧੯੧੮ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ ਸੰਸਾਰ-ਜੁੱਧ ਖਤਮ ਹੋਇਆ । ਜਰਮਨੀ ਨੂੰ ਹਾਰ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਬੀ ਜੇਤੂ ਹੋ ਕੇ ਨਿਕਲੇ । ਜੁੱਧ ਵਿਚ ਭਾਰਤ-ਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਸੀ । ਉਸ ਦਾ ਇਨਾਮ ਹੁਣ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਹ ਦਿੱਤਾ ਕਿ 'ਰੋਲਟ ਐਕਟ' ਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਕਾਲਾ ਕਾਨੂੰਨ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਦਾ ਆਸਾ ਹਿੰਦੀ ਦੇਸ਼-ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਅਜਾਦੀ ਦੀ ਲਟਕ ਨੂੰ ਕੁਚਲਣਾ ਸੀ । ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠਾਂ ਰੋਲਟ ਐਕਟ ਵਿਰੁੱਧ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਰੋਸ ਪਰਗਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਹੜਤਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ । ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲਾਟ ਓਡਵਾਇਰ ਨੇ ਮਾਰਸ਼ਲ-ਲਾਅ ਲਾ ਕੇ ਬੰਬਾਂ, ਗੋਲੀਆਂ ਤੇ ਸੰਗੀਨਾਂ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭੈ-ਭੀਤ ਕਰਨਾ ਅਰੰਭ ਦਿੱਤਾ । ਜਲਿਊਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਵਿਚ ਲਹੂ ਦਾ ਦਰਿਆ ਵਹਾ ਦਿੱਤਾ । ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਜਿਹੀ ਸੌਤਾਨ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਹੁਣ ਖਤਮ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਅਜਾਦ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਣ ਤੋਂ ਸਾਂਤਮਈ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਦਾ ਪਰੋਗਰਾਮ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਜਨਤਕ ਅੰਦੋਲਨ ਅਰੰਭ ਦਿੱਤਾ ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਬੜੀ ਨਗਾਜ਼ਗੀ ਵਧ ਚੁਕੀ ਸੀ । ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੇ ਮਹੰਤੀ ਤੇ ਸਰਬਰਾਹੀ ਪਰਬੰਧ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਿਖ-ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਬੜੀ ਬੇਚੈਨੀ ਸੀ । ੧੯੧੪ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ

ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਰਕਾਈਂ ਦੀ ਕੰਧ ਗਿਰਾ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਫਟਵ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ । ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ : ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਤਰਨ ਤਾਰਨ, ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ, ਬਾਬੇ ਦੀ ਬੇਰ ਆਦਿਕ ਦੇ ਪਰਬੰਧ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਿਗੜ ਚੁਕੇ ਸਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਸਭ ਕਾਨੂੰਨੀ ਜਤਨ ਫੇਲ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ । ਨਾ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਅਤੇ ਨਾ ਅਦਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਕੁਝ ਬਣਦਾ ਦਿਸਦਾ ਸੀ । ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਜਸੀ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੇ ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਣ ਤੇ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹੀ ਦੇ ਅੰਦੋਲਨ ਤੋਂ ਪਰਭਾਵਤ ਹੋ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸੁਧਾਰ ਦੀ ਲਹਿਰ ਤਿੱਖੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ।

ਮਈ ੧੯੨੦ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ 'ਅਕਾਲੀ' ਅਖਬਾਰ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਐਡੀਟਰ ਮਿਸਟਰ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਲਾਇਲ-ਪੁਰੀ, ਗਿਆਨੀ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ 'ਦਰਦ' ਤੇ ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਸਨ । ਇਸ ਅਖਬਾਰ ਦੇ ਅਜਾਦੀ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗੇ ਹੋਏ ਨਿਧੜਕ ਲੇਖਾਂ ਨੇ ਸਿਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਜਗਾ ਦਿੱਤਾ । ਉਹ ਇਕ ਪੱਥਰੇ ਅਜਾਦੀ ਦੇ ਅੰਦੋਲਨ ਦਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਲੱਗ ਪਏ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਜੱਥੇ ਬੰਦੀਆਂ ਬਣਾਣ ਲਗ ਪਏ । ਅੰਦੋਲਨ ਤੇ ਘੋਲ ਦਾ ਪਰੋਗਰਾਮ ਸਾਂਤਮਈ ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਣ ਤੇ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹੀ ਸੀ । ਸਥਾਨਕ ਅਕਾਲੀ ਜੱਥੇ ਬਣਨੇ ਅੰਨ੍ਤ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਕੁਝ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵੀ ਹੋ ਗਏ ।

੫ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੨੦ ਨੂੰ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਬਾਬੇ ਦੀ ਬੇਰ ਸਿਆਲ-ਕੋਟ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਸਥਾਨਕ ਕਮੇਟੀ ਬਣ ਗਈ ।

੧੨ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੨੦ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਕਮੇਟੀ ਬਣ ਗਈ ।

੧੫-੧੬ ਨਵੰਬਰ ੧੯੨੦ ਨੂੰ ਤਖਤ ਅਕਾਲ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਮੂਣੇ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਪੰਥਕ ਇਕੱਠ ਹੋਇਆ ਤੇ ਸ੍ਰੋਗ: ਪਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ

ਚੁਣੀ ਗਈ।

੧੯ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਵਧ ਰਹੀ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਜੱਥੇਬੰਦੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇ ਕੇ ਕੇਂਦਰੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠਾਂ ਚਲਾਣ ਲਈ ਇਕ ਪਾਸੇ ਸ਼ੇਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਮੇਟੀ ਬਣ ਗਈ ਸੀ, ਹੁਣ ੧੪ ਦਸੰਬਰ ੧੯੨੦ ਨੂੰ ਸ਼ੇਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵੀ ਬਣ ਗਿਆ।

ਅਖੀਰ ਦਸੰਬਰ ੧੯੨੦ ਤਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਅਕਾਲੀ ਅੰਦੋਲਨ ਪੂਰਨ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹੀ ਅਨੁਸਾਰ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਕੁਝ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵੀ ਹੋ ਗਏ। ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਲ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਮਹੰਤ ਵੀ ਘਬਰਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਹਕੂਮਤ ਵੀ ਚਿੰਤਾਤੁਰ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਮੇਂ ਕੁਝ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹਾਕਮਾਂ ਵਲੋਂ ਮਹੰਤਾਂ, ਗ੍ਰੰਥੀਆਂ ਤੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿ ਮਿਲ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਅਕਾਲੀ ਜੱਥੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਤੇ ਕਬਜ਼ੇ ਨਾ ਦੇਣ। ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਜੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੀ ਵਿਗਾੜ ਸਕਣਗੇ।

੨੬ ਜਨਵਰੀ ੧੯੨੧ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਅਕਾਲੀ ਜੱਥੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਗ੍ਰੰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਪਰਬੰਧ ਸੁਧਾਰਨ ਤੇ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਕਰ ਕੇ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਪਰ ਉੱਥੇ ਗ੍ਰੰਥੀਆਂ ਤੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੀ ਗੋਂਦ ਗੁੰਦੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਗੱਲ-ਬਾਤਾਂ ਵਿਚ ਦਿਨ ਗੁਜ਼ਾਰ ਕੇ ਰਾਤ ਦੇ ਨੌ ਵਜੇ ਪਹਿਲੇ ਕੁਝ ਗੋਲੇ ਫਟੇ, ਫਿਰ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਵਲੋਂ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਅਕਾਲੀਆਂ ਉੱਤੇ ਇੱਟਾਂ, ਪੱਥਰਾਂ ਦੀ ਵਰਖਾ ਤੇ ਛਵੀਆਂ ਦੇ ਵਾਰ ਅਰੰਭ ਹੋ ਗਏ, ਜਿਸ ਦਾ ਫਲ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ੧੭ ਅਕਾਲੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੱਟੜ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਪਿੰਡ ਸ਼ਹੀਦ ਵੀ ਹੋ ਗਏ।

ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਤਾਂ ਹੋ ਗਿਆ, ਪਰ ਕਈ ਅਕਾਲੀ

ਸੋਚਣ ਲਗ ਪਏ ਕਿ ਜੇ ਅਗੋਂ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਵਲੋਂ ਪੂਰੀ ਤਿਆਰੀ ਨਾਲ
ਸ਼ਸਤਰ-ਬਧ ਟਾਕਰਾ ਹੋਣ ਲਗ ਪਿਆ ਤਾਂ ਕੀ ਬਣੇਗਾ ? ਕੀ ਸ਼ਾਂਤਮਈ
ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੇਣ ਨਾਲ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਤੇ ਅਤਿਆਚਾਰੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲ ਬਦਲ
ਜਾਣਗੇ ? ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਕੁਝ ਉਪਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।

ਮਹੀਨੇ ਕੁ ਮਗਰੋਂ ੨੧ ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੧ ਨੂੰ ਨਨਕਾਣਾ
ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਬੜਾ ਤਿਆਨਕ ਸਾਕਾ ਵਰਤ ਗਿਆ । ਜਦੋਂ
੨੧ ਫਰਵਰੀ ਪਰਭਾਤ ਵੇਲੇ ਸ: ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਜੱਥੇਦਾਰੀ
ਹੇਠਾਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ ਜੱਥਾ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰਦੁਆਰੇ
ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਉੱਤੇ ਕੋਠੇ ਉੱਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ
ਬਰਖਾ ਅਰੰਭ ਹੋ ਗਈ । ੮੬ ਅਕਾਲੀ ਨਿਹਾਇਤ ਬੇਦਰਦੀ
ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਗਏ । ਫੱਟੜ ਤੇ ਅਧਮੋਏ ਫੜ ਫੜ ਕੇ ਅੱਗ ਵਿਚ
ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ । ਮਹੰਤ ਨਰੈਣ ਦਾਸ ਕਈ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਤਿਆਰੀ
ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਤਨਾ
ਭਾਰੀ ਕਤਲਾਮ ਤੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਇਕੱਲੇ ਆਦਮੀ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ,
ਇਸ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰੀ ਹਾਕਮਾਂ ਦਾ ਹੱਥ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਵੇਗਾ । ਕਈ ਅਕਾਲੀ
ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰੀ ਹਾਕਮਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਦਾ ਸੱਕ
ਕਰਦੇ ਸਨ ।

ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਤੇ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਖੂਨੀ ਸਾਕਿਆਂ ਨੇ
ਕਈ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹੀ ਰਾਹੀਂ ਸਫਲਤਾ
ਵਿਚ ਸੱਕ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਕਈ ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਤਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੀ ਸੋਚਾਂ
ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ । ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਈ
ਉਪਾ ਸੋਚਣ ਲਗ ਪਏ, ਜਿਹੜੇ ਨੌਕਰ-ਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਹੱਥ ਠੋਕੇ ਬਣ ਕੇ ਇਹੋ
ਜਿਹੇ ਕਹਿਰ ਕਮਾਣ ਦੇ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰ ਸਨ ।

ਪਹਿਲੀ ਸਾਜ਼ਸ਼

੧੯, ੨੦, ੨੧ ਮਾਰਚ ੧੯੨੧ ਨੂੰ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਵਿਚ ਸਿਖ
ਐਜੂਕੇਸ਼ਨਲ ਕਾਨਫਰੰਸ ਹੋਈ। ਓਥੇ ਕੁਝ ਗਰਮ ਖਿਆਲੀਆਂ ਦੀ
ਵਖਰੀ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਆਗੂ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ :

ਮਾਂ ਮੌਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਤਾਰਾ, ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਬੜਿੰਗ, ਅਮਰ
ਸਿੰਘ ਦਿੱਲੀ, ਬਿਜਲਾ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲਾ, ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਅੰਬਾਲਾ,
ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਕੋਟ ਬਾੜੇ ਖਾਂ (ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ), ਚਤਰ ਸਿੰਘ
(ਜ਼ਿਲਾ ਸ਼ੇਖਪੁਰਾ), ਸਾਂਕਰ ਸਿੰਘ ਪੰਡੋਰੀ ਬੀਬੀ, ਵਤਨ ਸਿੰਘ ਕਾਹਰੀ,
ਭਾਈ ਚੈਂਚਲ ਸਿੰਘ ਜੰਡਿਆਲਾ, ਨਹੈਣ ਸਿੰਘ ਚਾਟੀਵਿੰਡ, ਬੈਲਾ ਸਿੰਘ
ਤੇ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਤੋਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਆਦਿ।

ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਇਹ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ
ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਕੇ ਦੇ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।
ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਹ ਗੱਲ ਆਮ ਮਜ਼ਹੂਰ ਸੀ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਬਹਾਦਰ
ਸੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਜ਼ੀਠੀਆ, ਬੇਦੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਮਹੰਤ ਦੇਵਾ ਦਾਸ
ਨਨਕਾਣਾ, ਮਹੰਤ ਬਸੰਤ ਦਾਸ ਮਾਣਕ, ਮਿਸਟਰ ਬਾਉਰਿੰਗ ਸੁਪ:
ਪੁਲਸ ਅਤੇ ਮਿਸਟਰ ਕਿੰਗ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਕੇ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ
ਦੇ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦਾ ਪਰਬੰਧ
ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਏ ਤਾਂ ਜੁ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹਾਕਮਾਂ ਤੇ ਝੋਲੀਚੁਕਾਂ ਨੂੰ ਕੰਨ ਹੋ ਜਾਣ
ਕਿ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਅਣਖ ਜੀਉਂਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਮਤਲਬ ਲਈ ਤੋਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿਸ਼ਾਵਰੀ ਰਾਹੀਂ ਸੂਬਾ
ਸਰਹੋਦ ਤੋਂ ਕੁਝ ਹਥਿਆਰ ਅਤੇ ਬੰਬ ਹਾਸਲ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਸੱਤ
ਰੀਵਾਲਵਰ ਅੰਬਾਲਾ ਛਾਉਣੀ ਵਿਚੋਂ ਹਵਾਈ ਫੌਜ ਦੇ ਅਸਲਾਖਾਨੇ ਤੋਂ

ਕਾਬੂ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਦੀ
ਡੀਉਟੀ ਮਿਸਟਰ ਬਾਉਰਿੰਗ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦੀ ਲਾਈ ਗਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ
ਦੋਹਾਂ ਨੇ ੨੩ ਮਈ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਜਾ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਬੰਗਲੇ ਤੋਂ ਪਤਾ ਕੀਤਾ
ਤਾਂ ਬਾਉਰਿੰਗ ਬਾਹਰ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਦੋਵੇਂ ਉਸ ਦੀ ਸੂਹੀ ਲੈਂਦੇ
ਲੈਂਦੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਆ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਿਆਂ ਨੇ ਕਦੋਂ ਖੁਫੀਆ
ਕੰਮ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਉਹ ਬਹੁਤ ਲਾਪਰੋਵਾਹੀ ਨਾਲ ਫਿਰਦੇ
ਰਹੇ। ਪੁਲਸ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਪੈ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਥੇ ਹੀ ਗ੍ਰਾਫ਼ਤਾਰ ਕਰ
ਲਏ ਗਏ।

ਤਫ਼ਤੀਜ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਸਾਰੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਦਾ ਭਾਂਡਾ ਭਜ ਗਿਆ।
ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਕੋਟ ਬਾੜੇ ਖਾਂ, ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ, ਤੋਤਾ ਸਿੰਘ, ਚਤਰ ਸਿੰਘ,
ਚੰਚਲ ਸਿੰਘ, ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਭੇਜੋਵਾਲ ਤੇ ਸ਼ਾਕਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗ੍ਰਾਫ਼ਤਾਰ
ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਮਾਸਟਰ ਮੌਤਾ ਸਿੰਘ, ਅਮਰ
ਸਿੰਘ ਦਿੱਲੀ, ਵਤਨ ਸਿੰਘ ਕਾਹਰੀ, ਬਿਜਲਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗੁਰਬਚਨ
ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਰੰਟ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਆਪ ਮਫ਼ਰੂਰ ਹੋ ਗਏ। ਮਾਸਟਰ ਮੌਤਾ
ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਗ੍ਰਾਫ਼ਤਾਰੀ ਲਈ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਤੇ ਬਾਕੀ ਚੋਹਾਂ ਦਾ ਦੋ ਦੋ
ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਇਨਾਮ ਰਖਿਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਮੁਕੱਦਮਾ ੧੯੮੪ ਮਈ ੧੯੨੨
ਤਕ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਤੋਤਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੰਜ ਸਾਲ ਅਤੇ
ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ ਅਤੇ
ਬਾਕੀ ਬਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਅਦਮ-ਤਸ਼ਦਦ ਤੋਂ ਨਫਰਤ

੧੯੨੧ ਵਿਚ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਤੇ ਹੋਰ ਕਾਂਗਰਸੀ ਲੀਡਰ ਸਤਿਆ-
ਗ੍ਰਹਿ, ਹੱਥ ਨਾ ਉਠਾਉਣ, ਚੁਪ-ਚਾਪ ਸਖ਼ਤੀਆਂ ਝੱਲਣ ਤੇ ਅਦਮ-
ਤਸ਼ਦਦ ਦਾ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਪਰਚਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੀ ਇਹ
ਬੜੀ ਸ਼ਕਾਇਤ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ (ਖਾਸ ਤੌਰ ਪ੍ਰਤੀ ਸਿਖ) ਬਹੁਤ ਜੁਸ਼ੀਲੇ
ਹਨ ਅਤੇ ਅਦਮ-ਤਸ਼ਦਦ ਦੇ ਅਸੂਲਾਂ ਦੇ ਪਾਬੰਦ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਗੇ।

ਸ੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਇਹ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਕੋਈ ਸਿੱਖ
ਹੱਥ ਨਾ ਉਠਾਵੇ, ਕੁਲ ਸਖਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਝਲਿਆ ਜਾਵੇ, ਵਰੰਟ
ਨਿਕਲਣ ਪੁਰ ਖੁਫੀਆ ਰਹਿ ਕੇ ਕੰਮ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਜਿਸ ਦੇ ਭੀ
ਵਰੰਟ ਨਿਕਲਣ, ਉਹ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੋ ਜਾਵੇ ।

ਪਰ ਜੱਬੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾ: ਮੌਤਾ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦਾ
ਇਹ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਕੋਈ ਈਮਾਨ ਤੇ ਇਖਲਾਕ
ਨਹੀਂ, ਜਿਹੜੀ ਧੋਖੇ-ਫਰੇਬ ਵਿਚ ਮਾਹਿਰ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਨਿਹੱਥਿਆਂ
ਪੁਰ ਜੁਲਮ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਨਾਲ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੀ ਲੜਾਈ
ਲੜਨੀ ਗਲਤ ਹੈ । ਉਸ ਦੀ ਅਦਾਲਤੋਂ ਇਨਸਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਮਿਲ
ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੱਥ ਨਾ ਚੁੱਕਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕਿਉਂ ਲਿਆ
ਜਾਵੇ ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਮੰਨਣੋਂ ਇਨਕਾਰ
ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਪਹਿਲੀ ਅਕਾਲੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਵਿਚ ਵਰੰਟ ਨਿਕਲ ਜਾਣ
ਪੁਰ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪੁਲਸ ਦੇ ਹੱਥ ਨਾ ਆਇਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਬਾਹਰ
ਰਹਿ ਕੇ ਹਕੂਮਤ ਵਿਰੁੱਧ ਪਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ।

ਜੱਥੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ

ਚੱਕਰਵਰਤੀ ਜੱਥਾ ਖੜਾ ਕਰਨ ਦਾ ਮਨਸੂਬਾ

ਜੱਥੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਗੜਗੱਜ ਦੇ ਵਰੰਟ ਨਿਕਲ ਚੁਕੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਫਲਤਾ ਪਰਾਪਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਨਿਸਚਾ ਟੁੱਟ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਉਹ ਹੁਣ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਗੱਜਿਆ। ਉਸ ਸੰਬੰਧੀ ਸੰਖੇਪ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਕਰਾਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ।

ਜੱਥੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬੜਿੰਗ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਜਲੰਧਰ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਉਮਰ ੩੦-੩੧ ਸਾਲ, ਲੰਮਾ ਜੁਆਨ, ੩੫ ਨੰ: ਸਿੱਖ ਪਲਟਨ ਵਿਚ ਹੌਲਦਾਰ ਮੇਜਰ ਸੀ। ਜਦ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮਾਰਸ਼ੱਲ-ਲਾਅ ਲੱਗਾ ਤੇ ਜਨਤਾ ਉਤੇ ਭਿਆਨਕ ਅਤਿਆਚਾਰ ਹੋਏ ਤਾਂ ਆਪ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਹਕੂਮਤ ਬਰਤਾਨੀਆ ਵਿਰੁੱਧ ਨਫਰਤ ਦਾ ਭਾਂਬੜ ਬਲ ਉਠਿਆ। ਆਪ ਨੇ ਪਲਟਨ ਵਿਚ ਹੀ ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੁੱਧ ਪਰਚਾਰ ਅੰਤਿਮ ਦਿੱਤਾ। ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਆਪ ਨੂੰ ਕੋਰਟ ਮਾਰਸ਼ਲ ਕਰ ਕੇ ੨੮ ਦਿਨ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਹੁਣ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਦਿਲ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਇਤਨਾ ਖੱਟਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਆਪ ਨੇ ਨਾਂ ਕਟਾਉਣ ਦੀ ਦਰਖਾਸਤ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤਰੱਕੀ ਮਿਲਣ ਵਾਲੀ ਸੀ ਤੇ ਆਪ ਜਮਾਦਾਰ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਕਈ ਅਫਮਰਾਂ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ, ਪਰ ਆਪ ਨੇ ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਨੌਕਰੀ ਛੱਡ ਦੇਣ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਆਖਰ ਆਪ ਨੂੰ ਡਿਸਟ੍ਰਿਕਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਪੈਨਸ਼ਨ ਲੱਗ ਗਈ। ਪਰ ਆਪ ਨੇ ਜੀਉਂ-ਜੀਅ ਇਕ ਵਾਰ ਭੀ ਪੈਨਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਵਸੂਲੀ। ੧੯੨੦ ਵਿਚ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਕੁਦ ਪਏ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਜੱਥਿਆਂ ਵਿਚ ਸਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ।

ਆਪ ਦਾ ਸੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਇਹ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਨਾਲ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਬਣਨਾ, ਸਗੋਂ ਹਥਿਆਰ-ਬੰਦ ਬਗਾਵਤ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਆਪ ਧੜੱਲੇਦਾਰ ਤੇ ਪਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਪਰਚਾਰਕ ਸਨ ਤੇ ਦਿਨ ਰਾਤ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਇਕ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਛੇਤੀ ਹੀ ਆਪ ਏਨੇ ਹਰ-ਮਨ-ਪਿਆਰੇ ਹੋ ਗਏ ਕਿ ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ। ਪਰ ਹੁਸ਼ਿਆਰ-ਪੁਰ ਵਿਚ ਹੋਈ ਪਹਿਲੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਆਪ ਦੇ ਵਰੰਟ ਨਿਕਲ ਚੁਕੇ ਸਨ।

ਜੱਥੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਵਰੰਟ ਨਿਕਲ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਾਗਪੁਰੀਏ ਨੂੰ ਮਿਲੇ। ਪ੍ਰਾਗਪੁਰ ਬੜਿੰਗ ਦੇ ਲਾਗੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸੱਜਣ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਾਕਫ ਸਨ। ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਾਂ ਸ਼ਰਦਦੀਨ ਸੀ। ਉਹ ਪੰਜ ਸਤ ਸਾਲ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਬਣ ਚੁਕਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਫਿਰਦਾ-ਫਿਰਦਾ ਸੰਤ ਮਿੱਤ ਸਿੰਘ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ ਦੇ ਮਹੰਤ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ। ਸੰਤ ਮਿੱਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਾਗਪੁਰੀਏ ਨੂੰ ਕਹਿ ਕੇ ਇਸ ਦੀ ਕੁਟੀਆ ਪ੍ਰਾਗਪੁਰ ਦੇ ਪਾਸ ਬਣਵਾ ਦਿੱਤੀ। ਛਾਉਣੀ ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਿਪਾਹੀ ਤੇ ਫੌਜੀ ਅਫਸਰਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਦਾ ਕਾਫੀ ਮੇਲ-ਜੋਲ ਸੀ ਅਤੇ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਭੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਹੀ ਇਸ ਦਾ ਜਾਣੂੰ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਫੌਜੀਆਂ ਨੇ ਪੈਸਾ ਧੇਲਾ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਕੇ ਛੱਪਰ ਦੀ ਥਾਂ ਇਸ ਦੀ ਕੁਟੀਆ ਪੱਕੀ ਬਣਵਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਰੰਟਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਵਿਖਿਆ ਸੁਣਾਈ ਤੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਦਿਨ-ਕਟੀ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਪੁਛੀ। ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੱਸਣ ਅਨੁਸਾਰ ਜੱਥੇਦਾਰ ਹੁਗੀ ਜੂਨ ੧੯੨੧ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਮਾਲਵੇ ਨੂੰ ਨਿਕਲ ਗਏ।

ਉਥੇ ਉਹ ਦਿਨ ਰਾਤ ਨਵੇਂ ਪਰੋਗਰਾਮ ਬਾਰੇ ਇਉਂ ਸੋਚਣ ਲਗੇ। ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਦੀ ਲੜਾਈ ਤਾਂ ਦੋਸਤਾਂ ਮਿੱਤਰਾਂ ਦੀ ਆਪੋ ਵਿਚ ਸ਼ਿਕਵਾ-

ਸ਼ਿਕਾ ਇਤ ਤੇ ਸਧਾਰਨ ਰੋਸ ਦਾ ਮੁਜ਼ਾਹਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਨੇਕ ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਉਤੇ ਅਸਰ ਪਾਣ ਲਈ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹੀ ਸਫਲ ਹੈ । ਦੁਸ਼ਮਣ ਨਾਲ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਦਾ ਕੀ ਅਰਥ ? ਕੀ ਬਰਤਾਨੀਆ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਨਾਲ ਜਿੱਤਿਆ ਸੀ ? ਕੀ ਸਾਮਰਾਜ ਹੁਣ ਏਥੋਂ ਸ਼ਾਂਤਮਈ-ਅਦੇਲਣ ਨ ਲ ਤੁਰ ਜਾਏਗਾ ? ਅਜ ਤਕ ਦੀ ਤਵਾਰੀਖ ਵਿਚ ਤਾਂ ਅਜਿਹੀ ਕੋਈ ਮਿਸਾਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਕਿ ਕਰਾਰਿਆਂ ਹੱਥਾਂ ਬਾਝੋਂ ਦੁਸ਼ਮਨ ਨੇ ਹਾਰ ਮੰਨੀ ਹੋਵੇ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ । ਉਸ ਦਾ ਜਨਤਾ ਉਤੇ ਪਰਭਾਵ ਪਿਆ, ਪਰ ਵੈਰੀ ਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਾ ਪਿਆ । ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਆਖਰਕਾਰ ਤੇਗ ਉਠਾਉਣੀ ਪਈ ਸੀ । ਹੁਣੇ ਜਿਹੇ ਰੂਸ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਜਾਰ ਜਿਹਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਮੂਧਾ ਮਾਰਿਆ । ਇਹ ਕੰਮ ਭੀ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਇਨਕਲਾਬ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਤਾਂ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਭੀ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਇਨਕਲਾਬ ਹੀ ਕਰਨਾ ਪਏਗਾ । ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੇ ਆਖੇ ਲੇਗ ਕੇ ਹੋਰ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਹੋ ਜਾਏ, ਪਰ ਅਜਾਦੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ।

ਪਰ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਵਾਲਿਆਂ ਭੀ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਬਗਾਵਤ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਉਹ ਕਿਉਂ ਨਾ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਏ ? ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਕਸਦ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਹ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸਨ ਮਿਲੇ । ਰੂਸ ਵਿਚ ਬਾਲਸ਼ਵਿਕਾਂ ਦੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਫੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਹੋਈ ਸੀ । ਸੋ ਬਗਾਵਤ ਸੁਰੂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਖੁਲ੍ਹਾ ਪਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ । ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਫੌਜੀਆਂ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੁੱਧ ਨਫਰਤ ਭਰੀ ਜਾਵੇ । ਇਸ ਪਰਚਾਰ ਦੇ ਕੰਮ ਲਈ ਇਕ ਜੱਥਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਕਰ ਕੇ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਬਗਾਵਤ ਦੇ ਮੌਹਰੇ ਲਾਇਆ ਜਾਵੇ । ਇਹ ਜੱਥਾ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਚੱਕਰ ਲਾਵੇ, ਪਰਚਾਰ ਕਰੇ ਅਤੇ ਪੁਲਸ ਦੇ ਹੱਥ ਨਾ ਆਵੇ । ਜੇ ਕੋਈ ਫੜਨ ਪਵੇ ਤਾਂ ਫੁੜਕਾ ਕੱਢਿਆ ਜਾਵੇ । ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਨੰਬਰਦਾਰਾਂ, ਸਫੈਦਪੋਸ਼ਾਂ, ਜੈਲਦਾਰਾਂ ਤੇ ਹੋਰ

ਸਰਕਾਰੀ ਏਜੰਟਾਂ ਨੂੰ ਡਰਾ ਕੇ ਬੇਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ । ਇਸ ਜੱਥੇ ਦਾ ਨਾਂ “ਚੱਕਰਵਰਤੀ ਜੱਬਾ” ਹੋਵੇ ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਅਗਲੇ ਕੰਮ ਦਾ ਮੋਟਾ ਮੋਟਾ ਖਾਕਾ ਬਣ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਜਿਹੀ ਹੋ ਗਈ ।

ਪਹਿਲੀਆਂ ਤਕਰੀਰਾਂ

ਆਪਣੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਬਗਾਵਤ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਨਿਮਾਣੀ ਦੇ ਮੇਲੇ ਉੱਤੇ ਮਸਤਾਅਣਾ ਰਿਆਸਤ ਜੀਂਦ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਤਕਰੀਰ ਕੀਤੀ । ਜਦ ਆਪ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਚਿਤ ਜਫਰਨਾਮੇ ਵਿਚੋਂ ਤੁਕਾਂ ਪੜ੍ਹ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਕਰ ਕੇ ਦਸਣ ਲਗੇ ਕਿ ਜਦੋਂ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਹੀਲੇ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਦੁਸ਼ਮਣ ਵਿਰੁੱਧ ਤਲਵਾਰ ਉਠਾਉਣਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਧਾਰਮਕ ਫਰਜ਼ ਹੈ ਤਾਂ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਪਰਧਾਨ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਗਾਂਹ ਬੋਲਣੋਂ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ । ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪ ਦੁਆਬੇ ਨੂੰ ਮੁੜ ਆਏ ।

ਦੁਆਬੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਹਰਦਾਸਪੁਰ ਤਹਿਸੀਲ ਫਗਵਾੜਾ ਰਿਆਸਤ ਕਪੂਰਥਲਾ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਤਕਰੀਰ ਕੀਤੀ । ਇੱਥੇ ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਭੀ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ । ਜੱਥੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਕੀਮ ਆਪ ਨੂੰ ਦੱਸੀ । ਹਰਦਾਸਪੁਰੋਂ ਜੱਥੇਦਾਰ ਤੇ ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਪਲਾਹੀ ਕੋਲ ਆ ਠਹਿਰੇ । ਇੱਥੋਂ ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਵਾਪਸ ਪ੍ਰਾਗਪੁਰ ਚਲੇ ਗਏ । ਜੱਥੇਦਾਰ ਜੀ ਪਲਾਹੀ ਰਹਿ ਗਏ ਤੇ ਦੋ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਮਜਰੋਂ ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਏਥੇ ਦੀਵਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਸਲਾਹ ਬਣਾਈ । ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਾਗਪੁਰ ਨੂੰ ਭੀ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਆਦਮੀ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ । ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੨੧ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਇਹ ਦੀਵਾਨ ਹੋਇਆ । ਇੱਥੇ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਤਕਰੀਰ ਕਰਦਿਆਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਾਲੀਆਂ ਪੱਗਾਂ ਬੰਨ੍ਹਣ, ਅਕਾਲੀ ਬਣਨ, ਖੱਦਰ ਪਹਿਨਣ ਅਤੇ ਹਕੂਮਤ ਨਾਲ

ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਣ ਦੀ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ।

ਬਾਬੂ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ

ਪਲਾਹੀ ਦੀਵਾਨ ਉੱਤੇ ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ
ਨੂੰ ਭੀ ਨਾਲ ਲਿਆਏ ਸਨ । ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਛੋਟੀ ਹਰਿਊ-
ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣੇ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀ ਤੇ ਜਲੰਧਰ ਛਾਉਣੀ ਵਿਚ
ਪੈਸ਼ ਸਿਖ ਪਲਟਨ ਦਾ ਕਲਰਕ ਸੀ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ
ਨੇ ਜੱਥੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਚੱਕਰਵਰਤੀ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਸਭ ਕੁਝ
ਦੱਸਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਬਾਬੂ ਨੂੰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਦੀ ਬੜੀ
ਚਾਹ ਸੀ । ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਪਲਾਹੀ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਆਇਆ ਸੀ ।
ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਤਕਰੀਰ ਦਾ ਆਪ ਉਪਰ ਬੜਾ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ।
ਦੀਵਾਨ ਮਗਰੋਂ ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੱਥੇਦਾਰ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਪੰਜ
ਟੁਪਣੇ ਆਪ ਦੀ ਭੇਟਾ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਫੌਜ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਛੱਡ ਕੇ ਚੱਕਰਵਰਤੀ
ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪਰਗਟ ਕੀਤੀ । ਪਰ ਜੱਥੇਦਾਰ
ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਅਜੇ ਫੌਜ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਨਾ ਛੱਡੇ, ਫੌਜ
ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਬਗਾਵਤ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕਰੇ ਅਤੇ ਵਕਤ ਆਉਣ ਪੁਰ
ਨਾਂ ਕਟਾਵੇ ।

ਮਾ: ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ

ਪਲਾਹੀ ਤੋਂ ਜੱਥੇਦਾਰ ਹੋਰੀਂ ਪਤਾਰੇ ਅੱਪੜੇ । ਮਾਸਟਰ ਹੋਰੀਂ
ਭੀ ਮਫ਼ਰੂਰ ਸਨ । ਜੱਥੇਦਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਗਲੇ ਕੰਮ ਦੀ ਸਾਰੀ ਸਕੀਮ
ਮਾਸਟਰ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸੀ । ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਜੱਥੇਦਾਰ ਹੋਰਾਂ ਨਾਲ ਸੰਮਤੀ
ਪਰਗਟ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਪਰਚਾਰ ਕਰਨ
ਲਈ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਦੀਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਜਾਇਆ ਕਰਨਗੇ । ਆਪ ਨੇ
ਜੱਥੇਦਾਰ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਕਿ ਦੁਆਬੇ ਵਿਚ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਥਾਈ-
ਬਗਾਵਤ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕਾਫ਼ੀ ਅਨਸਰ ਮੰਜੂਦ ਹੈ, ਇਸ
ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸਕੀਮ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਸ਼ਕਲ
ਦੇਣ ।

ਸੁਦਰ ਸਿੰਘ ਬੱਬਰ ਦਾ ਪਰਚਾਰ

ਉਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਬਰਤਾਨਵੀ ਹਕੂਮਤ
ਵਿਰੁੱਧ ਮੈਂ* ਬਗਾਵਤ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਅਰੰਭਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਸੋ ਮੈਂ
੧੯੨੦ ਤੋਂ ਹੀ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਾਂ । ਓਦੋਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ
ਪਿੰਡ ਦਾ ਜੱਥੇਦਾਰ ਅਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦਾ
ਮੈਂਬਰ ਸਾਂ । ਜਦ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਾਕਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਸਿਖ
ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਉਥੇ ਪੁਜਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ
ਦੇ ਪੰਦਰੂਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਹੜਾ ਜੱਥਾ ਉੱਥੇ ਪੁੱਜਾ, ਉਸ ਵਿਚ ਦਾਸ
ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ । ਉਥੋਂ ਮੁੜ ਕੇ ਬਰਤਾਨਵੀ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਜੁਲਮਾਂ ਵਿਰੁੱਧ
ਪਰਚਾਰ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਭਰਤੀ ਦਾ ਕੰਮ ਪਿੰਡਾਂ
ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ੧੯੨੦ ਤੋਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਵੇਲੇ
ਤੋਂ ਹੀ ਜੱਥੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦਾ ਮੈਂ ਜਾਣੂ ਸਾਂ । ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ
ਜੱਥੇਦਾਰ ਦੇ ਹਕੂਮਤ ਵਿਰੁੱਧ ਬਗਾਵਤੀ ਪਰਚਾਰ ਦੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਭੀ
ਮਿਲਣ ਲਗ ਪਈਆਂ । ਇਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਮੈਂ ਗਦਰੀ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਪੜ੍ਹਿਆ
ਕਰਦਾ ਸਾਂ ।

ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਦੂਜੇ ਬੰਨੇ ਦਾ ਕੰਮ

ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਝਿੰਗੜ ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ
ਰਹਿ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਤਾਦਰ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਿਆ
ਸੀ । ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਭਕਤੁਦੀ ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ ੧੯੦੪ ਤੋਂ ੧੯੦੭

*ਸੁਦਰ ਸਿੰਘ ਬੱਬਰ ਪਿੰਡ ਮਖਸੂਸਪੁਰ ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਇਸ
ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਲੇਖਕ ਹੈ । ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਮੈਂ ਜਾਂ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤੇ
ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਭਾਵ ਸੁਦਰ ਸਿੰਘ ਬੱਬਰ ਹੈ । —ਗੋਰਾ ਜਿੰਘ ਦਰਦ ਸੋਧਕ)

ਤਕ ਲੰਕਾ ਦੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਵਿਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਕੈਨੇਡਾ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਭੀ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਝਿੰਗੜ ਤੇ ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਵੈਨਕੋਵਰ ਵਿਚ ਇਕੱਠੇ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਕਾਫੀ ਜਾਣੂ ਸਨ। ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੧੪ ਵਿਚ ਅਤੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦਸੰਬਰ ਵਿਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ ਸਨ। ਦੋਵੇਂ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਜੂਹ-ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ੧੯੧੮ ਤਕ ਇਹ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗੀ ਰਹੀ।

ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੨੦ ਵਿਚ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਜ਼ਿਲਾ ਕਾਂਗਰਸ ਕਮੇਟੀ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਹਿੱਜਾ ਲਿਆ।

ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੌਲਤਪੁਰ- ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ ਭੀ ਕੈਨੇਡਾ ਹੋ ਆਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਭੀ ਸ਼ਾਮਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਝਿੰਗੜ ਤੇ ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੌਲਤਪੁਰ ਨਾਲ ਭੀ ਵਾਕਫੀ ਸੀ। ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੌਲਤਪੁਰ ਤੇ ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਕੱਠੇ ਹੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ਸੀ। ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਵਾਂ ਨਾਉਂ *ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਰਖਵਾਇਆ ਸੀ। ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੌਲਤਪੁਰ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਾਉਂ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਸੀ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਇਹ ਨਾਂ ਰਖਵਾਇਆ ਸੀ। ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੌਲਤਪੁਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਰਾਜਸੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਕਰਨ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਜਾਹਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੧ ਵਿਚ ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਇਸਤਿਹਾਰ ਕਢੇ ਗਏ, ਪਰ ਦਫਾ ੧੪੪ ਲਗ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਕਾਨਫਰੰਸ ਮਹਿਤਪੁਰ ਲਦੜੀ ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਕੀਤੀ ਗਈ।

*ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਆਪ ਦਾ ਨਾਂ ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਇਸ ਲਈ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਿਚ ਆਪ ਦਾ ਨਾਂ ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਹੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਮਾਰਚ ੧੯੨੧ ਵਿਚ ਇਕ ਦੀਵਾਨ ਮਾਹਲਪੁਰ ਰਖਿਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੌਲਤਪੁਰ, ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਝਿੰਗੜ ਅਤੇ ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਕਰੀਰਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਨਨਕਾਣੇ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਕੇ ਮਗਰੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਨੇ ਹਕੂਮਤ ਵਿਰੁੱਧ ਬਗਾਵਤ ਕਰਨ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੨੧ ਵਿਚ ਇਕ ਜਲਸਾ ਕੁਕੜ ਮਾਜਰੇ ਵਿਚ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੈਂ ਭੀ ਤਕਰੀਰ ਕੀਤੀ।

ਅਕਤੂਬਰ ਦੇ ਅਖੀਰ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੌਲਤਪੁਰ ਪੰਜਾਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਜੱਥਾ ਲੈ ਕੇ ਹੋਠੀਆਂ ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਨੂੰ ਗਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਥੇ ਮਹੰਤਾਂ ਨਾਲ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ ਮੌਰਚਾ ਲਗ ਗਿਆ ਸੀ। ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਭੀ ਇਸ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਤੇ ਨਨਕਾਣੇ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਕਿਆਂ ਮਗਰੋਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਰੰਟ ਨਿਕਲੇ, ਉਹ ਚੱਕਰਵਰਤੀ ਬਣਦੇ ਗਏ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਵਿਰੁੱਧ ਜਲਸਿਆਂ ਵਿਚ ਖੁਲ੍ਹੀਆਂ ਤਕਰੀਰਾਂ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ।

ਚੱਕਰਵਰਤੀ ਜੱਬਾ ਬੰਨ੍ਹਣ ਦਾ ਐਲਾਨ

ਨਵੰਬਰ ੧੯੨੧ ਵਿਚ ਰੁੜਕਾ ਕਲਾਂ ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਹੋਈ। ਉਥੇ ਜੱਬੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਤੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਝਿੰਗੜ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਮਸ਼ਵਰੇ ਲਈ ਸੱਟਾ ਭੇਜ ਕੇ ਮੰਗਵਾਇਆ। ਪੁਲਸ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਵਧੇਰੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜੱਬੇਦਾਰਾਂ ਹੋਰੀਂ ਤਾਂ ਜੰਡਿਆਲੇ ਵਿਚ ਰਹੇ, ਪਰ ਦਾਸ ਨੇ ਉਥੇ ਜਬਰਦਸਤ ਤਕਰੀਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਬਚ ਕੇ ਨਿਕਲ ਗਿਆ।

ਰੁੜਕਾ ਕਾਨਫਰੰਸ ਮਗਰੋਂ ਜੱਬੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਮੇਰੀ ਤੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਝਿੰਗੜ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਈ। ਅਸਾਂ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਹੁਣ ਚੱਕਰਵਰਤੀ ਜੱਬੇ ਦੇ ਬਣਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਤਕੜੇ ਹੋ ਕੇ ਜੱਬੇਬੰਦੀ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਸੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।

ਪਰਚਾਰ ਦਾ ਹੜ੍ਹ

ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਮਗਰੋਂ ਬਾਕਾਇਦਾ ਪਰਚਾਰ ਸੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਜੱਬੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਮੇਰਾ ਤੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਝਿੰਗੜ ਦਾ ਇਕ ਜੱਬਾ ਸੀ। ਇਹ ਜੱਬਾ ਤਕਰੀਬਨ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਹੀ ਦੋ ਦੋ ਜਲਸੇ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਪੜ੍ਹੇਦਾਰ ਪਰਚਾਰ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਜਲਸਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਭਰਤੀ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਜਲਸਿਆਂ ਦਾ ਇਹ ਢੰਗ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਜਲਸਾ ਦਿਨ ਦੇ ਇਕ ਵਜੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਜਿਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਇਹ ਜਲਸਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਇਰਦ-ਗਿਰਦ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਖਬਰ ਬੱਖਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਘੰਟੇ ਪੁਰਚਾਰ ਕਰ ਕੇ ਪੰਜ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਜਲਸਾ ਸਮਾਪਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਪਿੰਡ ਜਾ ਕੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਨੌਂ ਵਜੇ ਦੂਜਾ ਜਲਸਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਬਾਰੂਂ-ਇਕ ਵਜੇ ਜਲਸਾ ਸਮਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਇਥੋਂ ਦੋ ਤਿੰਨ ਮੀਲ ਉੱਤੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪਿੰਡ ਜਾ ਕੇ ਆਰਾਮ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉੱਥੇ ਦੁਪਹਿਰ ਤਕ ਆਰਾਮ ਕਰ ਕੇ ਫੇਰ ਉੱਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੁਪਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਾ ਜਲਸਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਇਹ ਅਸੂਲ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਜਲਸਾ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ਓਥੇ ਨਾ ਠਹਿਰਿਆ ਜਾਏ। ਕੋਈ ਆਲਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਦੋ ਤਿੰਨ ਮੀਲ ਏਧਰ ਓਧਰ ਹੋ ਕੇ ਹੀ ਆਰਾਮ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਪੁਲਸ ਪਰਛਾਵੇਂ ਵਾਂਗ ਮਗਰੇ-ਮਗਰ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਡਰਦੀ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਾਂਦੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਸਾਫ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਨੇ ਹੱਥ ਪਾਣਾ ਹੋਵੇ, ਜ਼ਰਾ ਤਕੜਾ ਹੋ ਕੇ ਆਵੇ ਅਤੇ ਮੁੜ ਬਾਲ-ਬੱਚੇ ਦਾ ਮੂੰਹ ਵੇਖਣ ਦੀ ਆਸ ਨਾ ਰਖੇ।

ਜੱਥੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਬੜੀ ਤਕੜੀ ਤਕਰੀਰ ਕਰਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਅਤੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਝਿੰਗੜ ਕਵਿਤਾ ਪੜ੍ਹਦੇ ਜਾਂ ਛੋਟੀ ਤਕਰੀਰ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਾਂ। ਲੋੜ ਪੈਣ ਤੇ ਮੈਂ ਭੀ ਜੱਥੇਦਾਰ ਦੀ ਥਾਂ ਤਕਰੀਰ ਕਰ ਲਿਆ ਕਰਦਾ ਸਾਂ। ਜੱਥੇਦਾਰ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਦਿਨ ਰਾਤ ਦੀ ਜੋੜੀ ਸੀ ਅਤੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਝਿੰਗੜ ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਵਕਤ ਦੂਜੇ ਜੱਥੇ ਨਾਲ ਭੀ ਜਾ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦਾ ਸੀ।

ਦੂਜਾ ਜੱਥਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੌਲਤਪੁਰ ਤੇ ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਝਿੰਗੜ ਭੀ ਜਾ ਮਿਲਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਗੋਸਲ (ਜਲੰਘਰ) ਭੀ ਇਸੇ ਜੱਥੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਖਾਨਖਾਨਾ ਦੇ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਖਾਲਸਾ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲ ਦਾ ਮਾਸਟਰ ਸੀ। ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਝਿੰਗੜ ਦੀ ਸੰਗਤ ਤੇ ਪੁਰਚਾਰ ਨਾਲ ਇਹ ਵੀ ਚੱਕਰਵਰਤੀ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਤਕਰੀਰ ਕਰਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਦਸੰਬਰ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਝਿੰਗੜਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਭਾਰੀ ਦੀਵਾਨ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੌਲਤਪੁਰ, ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਝਿੰਗੜ ਨੇ ਤਕਰੀਰਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਹੇੜੀਆਂ ਜਗਤਪੁਰ ਵਿਚ ਭੀ ਦੀਵਾਨ ਕੀਤੇ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਕਰੀਰਾਂ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਦੇ ਵਰੰਟ ਨਿਕਲ ਗਏ ਤੇ ਇਹ ਭੀ “ਚੱਕਰਵਰਤੀ” ਹੋ ਗਏ ।

ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਤੇ ਦੂਣ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਦੇਰਾ

ਦਸੰਬਰ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਜੱਬੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਦਾਸ ਸੁਦਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਝਿੰਗੜ ਨੇ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲੇ ਵਿਚ ਕੰਢੀ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਦੇਰਾ ਕੀਤਾ । ਆਸਾ ਸਿੰਘ, ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਸੁਂਦ ਤੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੌਲਤਪੁਰ ਭੀ ਕੁਝ ਦਿਨ ਨਾਲ ਰਹੇ । ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਮੇਲੇ ਉੱਤੇ ਹੀ ਦੀਵਾਨ ਲਾਉਣ ਦੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਗਏ ਸਨ, ਪਰ ਉੱਥੇ ਤਕਰੀਰਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਜਲਸੇ ਕਰਨ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ । ਇਕ ਪਿੰਡ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਹੋ ਕੇ ਹੱਟਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਸਨ । ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੌਲਤਪੁਰ ਅਤੇ ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਮੁੜ ਆਏ ਅਤੇ ਜੱਬੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮੈਂ ਓਧਰ ਜਲਸਿਆਂ ਵਿਚ ਜੁਟੇ ਰਹੇ । ਸੁਧੂਪੁਰ, ਸਰਹੰਦ, ਬਸੀ ਤੇ ਤਸੀਲ ਖਰੜ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਪੰਦਰੂਂ ਵੀਹ ਦਿਨ ਜਲਸੇ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ । ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਾਲੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਬੜੇ ਧੰਨਵਾਦੀ ਸਨ । ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇਹ ਆਮ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਸੀ ਕਿ ਇਥੇ ਕੋਈ ਕਾਂਗਰਸੀ ਜਾਂ ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰ ਅਜੇ ਤਕ ਪਰਚਾਰ ਕਰਨ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਸੀ । ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵੇਰੀ ਇਹ ਰਾਜਸੀ ਪਰਚਾਰ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ।

ਪੰਜ ਜਨਵਰੀ ੧੯੨੨ ਨੂੰ ਇਕ ਸੱਜਣ ਦੇ ਨਾਲ ਲੈ ਆਉਣ ਪੂਰ ਪਿੰਡ ਭਾਰਤਪੁਰ ਜਾ ਜਲਸਾ ਕੀਤਾ । ਉੱਥੇ ਸੂਰਾਪੁਰ ਤੋਂ ਲੋਕੀ-

ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਘੰਟੇ ਪੁਰਚਾਰ ਕਰ ਕੇ ਪੰਜ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਜਲਸਾ ਸਮਾਪਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਪਿੰਡ ਜਾ ਕੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਨੌ ਵਜੇ ਦੂਜਾ ਜਲਸਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਬਾਰੂਂ-ਇਕ ਵਜੇ ਜਲਸਾ ਸਮਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਇਥੋਂ ਦੋ ਤਿੰਨ ਮੀਲ ਉੱਤੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪਿੰਡ ਜਾ ਕੇ ਆਰਾਮ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉੱਥੇ ਦੁਪਹਿਰ ਤਕ ਆਰਾਮ ਕਰ ਕੇ ਫੇਰ ਉੱਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੁਪਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਾ ਜਲਸਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਇਹ ਅਸੂਲ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜ਼ੱਖੇ ਜਲਸਾ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ਓਥੇ ਨਾ

- ਠਹਿਰਿਆ ਜਾਏ। ਕੋਈ ਆਲਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਦੋ ਤਿੰਨ ਮੀਲ ਏਧਰ ਓਧਰ ਹੋ ਕੇ ਹੀ ਆਰਾਮ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਪੁਲਸ ਪਰਛਾਵੇਂ ਵਾਂਗ ਮਗਰੇ-ਮਗਰ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਡਰਦੀ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਾਂਦੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਸਾਫ਼ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਨੇ ਹੱਥ ਪਾਣਾ ਹੋਵੇ, ਜਗ ਤਕੜਾ ਹੋ ਕੇ ਆਵੇ ਅਤੇ ਮੁੜ ਬਾਲ-ਬੱਚੇ ਦਾ ਮੂੰਹ ਵੇਖਣ ਦੀ ਆਸ ਨਾ ਰਖੇ।

ਜ਼ੱਖੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਬੜੀ ਤਕੜੀ ਤਕਰੀਰ ਕਰਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਅਤੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਝਿੰਗੜ ਕਵਿਤਾ ਪੜ੍ਹਦੇ ਜਾਂ ਛੋਟੀ ਤਕਰੀਰ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਾਂ। ਲੋੜ ਪੈਣ ਤੇ ਮੈਂ ਭੀ ਜ਼ੱਖੇਦਾਰ ਦੀ ਥਾਂ ਤਕਰੀਰ ਕਰ ਲਿਆ ਕਰਦਾ ਸਾਂ। ਜ਼ੱਖੇਦਾਰ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਦਿਨ ਰਾਤ ਦੀ ਜੋੜੀ ਸੀ ਅਤੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਝਿੰਗੜ ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਵਕਤ ਦੂਜੇ ਜ਼ੱਖੇ ਨਾਲ ਭੀ ਜਾ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦਾ ਸੀ।

ਦੂਜਾ ਜੱਥਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੌਲਤਪੁਰ ਤੇ ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਝਿੰਗੜ ਭੀ ਜਾ ਮਿਲਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਗੋਸਲ (ਜਲੰਘਰ) ਭੀ ਇਸੇ ਜ਼ੱਖੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਖਾਨਖਾਨਾ ਦੇ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਖਾਲਸਾ ਪ੍ਰਾਇਸ਼ਰੀ ਸਕੂਲ ਦਾ ਮਾਸਟਰ ਸੀ। ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਝਿੰਗੜ ਦੀ ਸੰਗਤ ਤੇ ਪੁਰਚਾਰ ਨਾਲ ਇਹ ਵੀ ਚੱਕਰਵਰਤੀ ਜ਼ੱਖੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਤਕਰੀਰ ਕਰਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਦਸੰਬਰ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਝਿੰਗੜਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਭਾਰੀ ਦੀਵਾਨ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੌਲਤਪੁਰ, ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਝਿੰਗੜ ਨੇ ਤਕਰੀਰਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਹੋੜੀਆਂ ਜਗਤਪੁਰ ਵਿਚ ਭੀ ਦੀਵਾਨ ਕੀਤੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਕਰੀਰਾਂ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਦੇ ਵਰੰਟ ਨਿਕਲ ਗਏ ਤੇ ਇਹ ਭੀ “ਚੱਕਰਵਰਤੀ” ਹੋ ਗਏ।

ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ ਤੇ ਦੂਣ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਦੌਰਾ

ਦਸੰਬਰ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਜੱਬੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਦਾਸ ਸੁਦਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਝਿੰਗੜ ਨੇ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲੇ ਵਿਚ ਕੰਢੀ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ। ਆਸਾ ਸਿੰਘ, ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਸੂਛ ਤੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੌਲਤਪੁਰ ਭੀ ਕੁਝ ਦਿਨ ਨਾਲ ਰਹੇ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਮੇਲੇ ਉੱਤੇ ਹੀ ਦੀਵਾਨ ਲਾਉਣ ਦੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਗਏ ਸਨ, ਪਰ ਉੱਥੇ ਤਕਰੀਰਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਜਲਸੇ ਕਰਨ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਇਕ ਪਿੰਡ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਹੋ ਕੇ ਹੱਟਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੌਲਤਪੁਰ ਅਤੇ ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਮੁੜ ਆਏ ਅਤੇ ਜੱਬੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮੈਂ ਓਧਰ ਜਲਸਿਆਂ ਵਿਚ ਜੁਟੇ ਰਹੇ। ਸੁਧੂਪੁਰ, ਸਰਹੰਦ, ਬਸੀ ਤੇ ਤਸੀਲ ਖਰੜ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਪੰਦਰੂਂ ਵੀਹ ਦਿਨ ਜਲਸੇ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਾਲੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਬੜੇ ਧੰਨਵਾਦੀ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇਹ ਆਮ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਸੀ ਕਿ ਇਥੇ ਕੋਈ ਕਾਂਗਰਸੀ ਜਾਂ ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰ ਅਜੇ ਤਕ ਪਰਚਾਰ ਕਰਨ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵੇਰੀ ਇਹ ਗਾਜਸੀ ਪਰਚਾਰ ਸੁਣਿਆ ਸੀ।

ਪੰਜ ਜਨਵਰੀ ੧੯੨੨ ਨੂੰ ਇਕ ਸੱਜਣ ਦੇ ਨਾਲ ਲੈ ਆਉਣ ਪੁਰ ਪਿੰਡ ਭਾਰਤਪੁਰ ਜਾ ਜਲਸਾ ਕੀਤਾ। ਉੱਥੇ ਸੂਰਾਪੁਰ ਤੋਂ ਲੋਕੀਂ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ । ਉਹਨਾਂ ਜੱਬੇਦਾਰ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਘੀ ਉੱਤੇ ਆਉਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ । ਮਾਘੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਸਤ ਅਠ ਦਿਨ ਦੂਣ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਜਲਸੇ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਪਿੰਡ ਬੇਲੇ ਦਾ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਰਿਹਾ । ਮਾਘੀ ਨੂੰ ਸੂਰਾਪੁਰ ਭਾਰੀ ਦੀਵਾਨ ਹੋਇਆ ।

ਦੂਣ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਦੌਰੇ ਵਿਚ ਇਸ ਜੱਬੇ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਮੈਂਬਰ ਬਣਾਏ । ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਲੀਡਰ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਗ੍ਰੁਫਤਾਰੀ ਨਾ ਦੇਣ ਕਰਕੇ ਇਹਨਾਂ ਪਰਚਾਰਕਾਂ ਉੱਤੇ ਨਰਾਜ਼ ਸਨ, ਪਰ ਨਤੀਜਾ ਦੇਖ ਕੇ ਬੜੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲਗੇ ਕਿ ਸੱਚੀ-ਮੁਚੀ ਜੇਲ੍ਹ ਅੰਦਰ ਜਾ ਕੇ ਬਹਿ ਰਹਿਣ ਨਾਲੋਂ ਬਾਹਰ ਫਿਰ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਚੰਗਾ ਹੈ ।

ਅਨੰਦਪੁਰ ਤੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ

ਲੋਹੜੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਉੱਤੇ ਬਿਨਾਂ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ । ਸੋਚੀ ਅਤੇ ਪੁਲਸੀਏ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਤਾਂ ਖਾਲੀ ਕਰ ਗਏ, ਪਰ ਕੁਲ ਸਾਮਾਨ ਚੁਕ ਕੇ ਲੈ ਗਏ । ਕਬਜ਼ਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਜੱਬੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬੱਬਰ, ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਝਿੰਗੜ ਤੇ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਭੀ ਪੁਜ ਗਏ । ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਕੀਰਤਪੁਰ ਉੱਤੇ ਰਾਤੋ-ਰਾਤ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉੱਥੋਂ ਭੀ ਮਹੰਤ ਸਭ ਕੁਝ ਹੁੰਡ ਲੈ ਜਾਣਗੇ । ਬਾਕੀ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਜੇ ਆਦਮੀ ਬੋੜੇ ਹਨ । ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਬੰਦਿਆਂ ਦਾ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰੋ । ਉਸ ਨੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਉਹਨੀਂ ਪਿੰਡੀ ਜਾ ਸੁਨੇਹੇ ਦਿੱਤੇ ਜਿੱਬੇ ਚੱਕਰਵਰਤੀ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਸੱਜਰਾ ਸੱਜਰਾ ਪਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ । ਸੈਂਕੜ ਆਦਮੀ ਰਾਤੋ-ਰਾਤ ਹੋਰ ਆ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੀਰਤਪੁਰ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ।

ਹੋਰ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਪਰਚਾਰ

ਕੀਰਤਪੁਰ ਤੋਂ ਮੁੜ ਕੇ ਤਹਿਸੀਲ ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਸੀਰੋਵਾਲ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਪਰਚਾਰ ਅਰੰਭ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਬੀਕਾ ਭੀ ੧੯੨੧ ਦੇ ਆਖਰ ਵਿਚ ਦੂਜੇ ਜੱਬੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਸੀਰੋਵਾਲ ਦੇ ਕਈ ਜਲਸਿਆਂ ਵਿਚ ਜੱਬੇਦਾਰ ਹੋਏ ਨਾਲ ਰਿਹਾ। ਹਰੀਪੁਰ ਵਿਚ ਜਨਵਰੀ ਤੇ ਫਰਵਰਾ ੧੯੨੨ ਵਿਚ ਦੋ ਤਕੜੇ ਦੀਵਾਨ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਬੁਲੇਨਾ, ਭੋਜੋਵਾਲ, ਕੋਟਲੀ ਥਾਨ ਸਿੰਘ, ਪੰਡੋਰੀ ਨਿਝਰਾਂ, ਡੀਂਗਰੀਆਂ, ਘੁੜਿਆਲ, ਮਾਣਕ ਢੇਰੀ, ਮਾਣਕ ਰਾਈ, ਕਾਲਾ ਬਕਰਾ, ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ, ਨਸਰਾਲਾ, ਮੁਖਣੀਆਣਾ, ਰਾਜਪੁਰਾ, ਮਾਣਕੇ ਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਪਰਚਾਰ ਹੋਇਆ। ਮਾਰਚ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਵਲੋਂ ਖੁਰਦਪੁਰ ਵਿਚ ਇਕ ਭਾਰੀ ਦੀਵਾਨ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸੀ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਚਰਬੇ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਚੱਕਰਵਰਤੀ ਲੀਡਰ ਭੀ ਇੱਥੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਲੀਡਰਾਂ ਦੀਆਂ ਤਕਰੀਰਾਂ ਮਹਰੋਂ ਜੱਬੇਦਾਰ ਨੇ ਬੋਲਣ ਲਈ ਵਕਤ ਲਿਆਂ। ਜੱਬੇਦਾਰ ਨੇ ਤਕਰੀਰ ਕਰਦਿਆਂ ਆਖਿਆ, “ਇਹ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕੀਂ ਹੁਣੇ ਪਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਗਏ ਹਨ, ਬਾਣੀਆ-ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਬੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸ਼ਾਂਤੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਢੋਲ ਪਿੱਟੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹੜੇ ਖੂਹ ਵਿਚ ਸੁੱਟਣਾ ਹੈ। ਬਰਤਾਨਵੀ ਹਕੂਮਤ ਜੁਲਮ ਤੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਇਹ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਸਬਕ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਚੜ੍ਹ ਪਏ ਹਨ। ਕੀ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਸਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਥੋੜੀ ਬੇਇੱਜਤੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਜੁ ਇਹ ਹੋਰ ਲੰਮੇ ਪੈ ਕੇ ਕੁਟ ਖਾਣ ਦਾ ਸਬਕ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਬੇਹ ਕਰ ਕੇ ਛੱਡਣਾ ਹੈ। ਲੋਕੋ ! ਹੁਣ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਛੱਡੋ, ਕਾਇਰਤਾ ਤਿਆਗੋ, ਹਥਿਆਰਬੰਦੀ ਕਰੋ ਤੇ ਬਰਤਾਨੀਆਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਕਢਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਵੋ ।” ਜਲਸੇ ਦਾ ਪਰਧਾਨ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਨੇ ਤਕਰੀਰਾਂ ਕੀਤੀਆਂ । ਮਾਸਟਰ ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ, ਜੱਥੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਦਾਸ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੌਲਤਪੁਰ ਤੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਝਿੰਗੜ ਆਦਿ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਵਕਤ ਪੁਰ ਬੋਲਦੇ ਰਹੇ, ਪਰ ਪੁਲਸ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਭੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਨਾ ਕਰ ਸਕੀ । ਅੱਵਲ ਤਾਂ ਪੁਲਸ ਹੱਥ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਾਉਂਦੀ, ਪਰ ਜੇ ਕਿਤੇ ਅਫਸਰਾਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਰਖਣ ਲਈ ਫੜਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਭੀ ਕਰਦੀ ਤਾਂ ਆਮ ਲੋਕੀਂ ਉਠ ਕੇ ਖੜ੍ਹੇ ਜਾਂਦੇ ਅਤੇ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਇਸ ਜਨਤਕ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਚੁਭੀ ਮਾਰ ਕੇ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦੇ । ਪਰਬੰਧਕਾਂ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਫ਼ ਕਹਿ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿ ਤਕਰੀਰ ਕਰਦੇ ਨੂੰ ਅਤੇ ਸਟੇਜ ਪੁਰ ਖੜ੍ਹੇ ਨੂੰ ਪੁਲਸ ਬਿਲਕੁਲ ਹੱਥ ਨਾ ਪਾਵੇ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਿੱਧੀ ਟੱਕਰ ਹੋਏਗੀ । ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਮਛਰੂਰ ਬੱਬਰ ਬੋਲ ਕੇ ਹਟਦਾ ਸੀ, ਪਰਧਾਨ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਚਿਰ ਵਾਸਤੇ ਸਮਾਪਤ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਲੋਕ ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚੋ-ਵਿਚ ਇਕ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਕਢ ਦੇਂਦੇ ਸਨ । ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਬੱਬਰਾਂ ਦੇ ਪਰਭਾਵ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵਾਧਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ।

ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਤਕਰੀਰਾਂ

ਮਾਰਚ ੧੯੨੨ ਵਿਚ ਹੋਲੇ ਮਹੱਲੇ ਉੱਤੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਦੁਆਬਾ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਅਤੇ ਦਿਨ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਬਾਗ ਅੰਦਰ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਭਾਰੀ ਦੀਵਾਨ ਹੋਏ । ਰਾਤ ਵਾਲੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਮੈਂ ਤੇ ਦਿਨ ਵਾਲੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਜੱਥੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ ਕਰਦੇ ਸਾਂ । ਇਸ ਜੱਥੇਦਾਰ ਨੇ ਅਤੀ ਜੁਸ਼ੀਲੀਆਂ ਤੇ ਕੜਾਕੇਦਾਰ ਤਕਰੀਰਾਂ ਕੀਤੀਆਂ । ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਬਰਤਾਨਵੀ ਰਾਜ ਦੇ ਜੁਲਮਾਂ ਦੀ ਭਿਆਨਕ ਤਸਵੀਰ ਖਿਚ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਸ੍ਰੋਤਿਆਂ ਦੇ ਲੂੰ-ਕੰਡੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ । ਸਿਖ-ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪਰਮਾਣ ਦੇ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਲਿਆ ਖੜ੍ਹੇ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਜੁਲਮ, ਜਬਰ ਤੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜਨਾ

ਹੀ ਸਿੱਖੀ ਹੈ। ਜਦ ਪੁਲਸ ਸਟੇਜ ਨੂੰ ਘੇਰਨ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਜੱਥੇਦਾਰ ਨੇ ਕਿਰਪਾਨ ਸੂਤ ਕੇ ਆਖਿਆ, “ਪੁਲਸ ਮੈਨੂੰ ਫੜਨ ਦਾ ਇਗਾਦਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਕਿਤੇ ਬਿੱਲੀ ਦੇ ਗਲ ਟਲ ਪਾਉਣ ਲਈ ਚੂਹਿਆਂ ਦੇ ਇਗਾਦੇ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਾ ਹੋਵੇ।” ਜਿਸ ਨੇ ਫੜਨਾ ਹੈ, ਜਗਾ ਤਕੜਾ ਹੋ ਕੇ ਆਵੇ।” ਲੋਕੀਂ ਬੋਲ ਉਠੇ, “ਤੁਹਾਡੇ ਲਾਗੇ ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਆਉਣ ਦਿਆਂਗੇ ਤਾਂ ਆਖਿਓ। ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਭੀ ਸਾਰੇ ਪੱਕੇ ਸਿਖ ਹਾਂ ਤੇ ਪੁਲਸ ਦੀ ਬੋਟੀ-ਬੋਟੀ ਕਰ ਦਿਆਂਗੇ।” ਦੋ ਦੋ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੁਆਲੇ ਸੌਂ ਸੌ ਬੰਦਾ ਉਠ ਖੜੇਤਾ। ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਇਨਸਪੈਕਟਰ-ਪੁਲਸ ਨੇ ਤੁਰਤ ਸਾਰੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਕੇ ਬਹਿ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਨੂੰ ਪਤਾ ਘਲਿਆ ਕਿ ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਫੜਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਹੋਰ ਕਾਫੀ ਪੁਲਸ ਭੇਜੀ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਤਿੰਨੇ ਦਿਨ ਨਾ ਹੋਰ ਪੁਲਸ ਪੁਜੀ ਤੇ ਨਾ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕੁਝ ਕਰਨ ਦਾ ਹੀਆ ਪਿਆ।

ਜਦ ਬੱਬਰ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਜੱਜ ਨੇ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਜਿਸ ਵਕਤ ਬੱਬਰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਬੋਲਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਤੂੰ ਕਿੱਥੇ ਸੈਂ? ਤਦ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਸੀ। ਫੇਰ ਜੱਜ ਨੇ ਸਵਾਲ ਕੀਤਾ ਕਿ ਤੂੰ ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨਾ ਫੜਿਆ। ਤਾਂ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਤਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਤਾਂ ਕੀ, ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਵਿਚ ਭੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਫੜਨ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਬੁਹਾਨੀ ਦਾ ਦੀਵਾਨ

ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਇਕ ਜਲਸਾ ਧੈਨੇਵਾਲੀ ਦੇ ਫਾਟਕ ਲਾਗੇ ਜਰਨੈਲੀ ਸੜਕ ਦੇ ਕੰਢੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਇਥੋਂ ਬੁਹਾਨੀ ਤਹਿਸੀਲ ਫਗਵਾੜਾ ਵਿਚ ਰਖੇ ਦੀਵਾਨ ਉੱਤੇ ਪੁਜੇ। ਇਸ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਗੋਂਦਪੁਰ ਤੇ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਸਿਰਹਾਲਾ ਭੀ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਗੋਂਦਪੁਰ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਸਨ। ਆਪ ੧੯੨੧ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਬਣ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਜੱਬੇਦਾਰ ਬਣੇ। ੧੯੨੨ ਦੇ ਸ਼ੂਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਬੱਬਰ-ਜੱਬੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਦੇਰਿਆਂ ਅੰਦਰ ਜੱਬੇਦਾਰ ਹੋਰਾਂ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਲਗੇ।

ਬੁਹਾਨੀ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਮੌਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਜੋਰਦਾਰ ਤਕਰੀਰ ਕੀਤੀ। ਮਗਰੋਂ ਜੱਬੇਦਾਰ ਨੇ ਤਕਰੀਰ ਕਰਦਿਆਂ ਚਿੱਟੀਆਂ ਪੱਗਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਵਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਕਾਲੇ ਦਸਤਾਰੇ ਸਜਾਉਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਚਿੱਟੀ ਪੱਗ ਵਾਲਾ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਖੜ੍ਹੇ ਗਿਆ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ : “ਜੱਬੇਦਾਰ ਜੀ! ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤਾਂ ਸਭੇ ਸੱਚੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਮੰਨਣ-ਯੋਗ ਹਨ, ਪਰ ਏਥੇ ਤਾਂ ਜੈਲਦਾਰ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਰਾਣੀਬੂਈ ਵਾਲੇ ਦੀ ਮਾਰਮਾਰ ਹੈ। ਉਹ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਬਹਿ ਕੇ ਸ਼ਬਦ ਤਕ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਨ ਦਿੰਦਾ, ਕਾਲੀਆਂ ਪੱਗਾਂ ਦੀ ਤਾਂ ਗੱਲ ਹੀ ਨਾ ਕਰੋ।”

ਜੱਬੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰੋਹ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਆਖਿਆ, “ਇਕ ਬੰਨੇ ਮੈਂ ਆਪ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਬਲ ਧਾਰੋ ਤੇ ਹਕੂਮਤੀ ਚਾਟੜਿਆਂ ਮੋਹਰੇ ਯਈਂ ਨਾ ਕਰੋ। ਦੂਜੇ ਬੰਨੇ ਮੈਂ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਸੀਹਤ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਭੈੜੇ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਬਾਜ਼ ਆ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰ ਲਵੇ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕੋਈ ਅਣਖੀਲਾ ਯੋਧਾ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਕਰੇਗਾ।”

ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਨਵਾਂ ਮੋੜ

ਝੋਲੀਚੁਕਾਂ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਛੈਸਲਾ

੧੯ ਮਾਰਚ ੧੯੨੨ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਸੰਘਵਾਲ ਵਿਖੇ ਦੀਵਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਏਥੇ ਕੁਝ ਪੁਲਸੀਏ ਪੁਜ ਗਏ ਸਨ। ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਡਰਾਉਣ ਧਮਕਾਉਣ ਲਗ ਪਏ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਝੋਲੀਚੁਕ ਭੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਪੁਲਸ ਆ ਜਾਣ ਤੇ ਗੋਲੀ ਚਲ ਜਾਣ ਦਾ ਛਰ ਦੇ ਕੇ ਜਲਸੇ ਵਿਚ ਜਾਣੋਂ ਰੋਕਦੇ ਸਨ। ਜਲਸੇ ਦੇ ਸਥਾਨਕ ਪਰਬੰਧਕ ਭੀ ਡਰ ਗਏ ਤੇ ਕੋਈ ਜਲਸੇ ਦਾ ਪਰਧਾਨ ਬਣਨਾ ਸਵੀਕਾਰ ਨਾ ਕਰੇ। ਅਖੀਰ ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਨੂੰ ਪਰਧਾਨ ਥਾਪ ਕੇ ਜਲਸੇ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਝੋਲੀਚੁਕ ਜਲਸੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਭੀ ਡੇੜ-ਛਾੜ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਜਲਸਾ ਸਮਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਪਿੰਡ ਦੇ ਦੂਏ ਬੰਨੇ ਹੋਰ ਪੁਲਸ ਆਉਣ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ। ਬੱਬਰ ਝਟ-ਪਟ ਪੱਤਰਾ ਵਾਚ ਗਏ।

ਬਿਆਸ ਪਿੰਡ ਤੇ ਸੰਘਵਾਲ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇਕ ਖੂਰ ਉੱਤੇ ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ, ਜੱਥੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਦਾਸ ਸੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਗੋਂਦਪੁਰ ਅਤੇ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਸਿਰਹਾਲਾ ਨੇ ਮੀਟਿੰਗ ਕੀਤੀ। ਵਿਚਾਰ ਹੋਈ ਕਿ ਝੋਲੀਚੁਕਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਖਤਰਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਖਬਰਾਂ ਦੇਂਦੇ ਤੇ ਜਲਸਿਆਂ ਵਿਚ ਗੜ-ਬੜ ਭੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਧਮਕਾਉਂਦੇ ਅਤੇ ਰੋਅਬ ਪਾਂਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੋਕ-ਬਾਮ ਕਰਨੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਨਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਬਹੁਤ ਵਧ ਜਾਣਗੇ,

ਪਰਚਾਰ ਅਤੇ ਬਗ਼ਾਵਤ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ।

ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਹਰ ਝੋਲੀਚੁਕ ਨੂੰ ਤਾੜਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ । ਜੇ ਉਹ ਫੇਰ ਭੀ ਬਾਜ਼ ਨਾ ਆਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਦੇ ਨੱਕ ਅਤੇ ਕੰਨ ਵਚਨ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ । ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੈਲਦਾਰ ਤਲੂਣ, ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਮਹੱਦੀਪੁਰ ਆਦਿ ਪੰਜ ਸਤ ਝੋਲੀਚੁਕਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਭੀ ਵਿਚਾਰ ਹੇਠ ਲਿਆਂਦੇ ਗਏ ।

ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਭੀ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਬੱਬਰ ਆਪਣੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਹਥਿਆਰ ਜ਼ਰੂਰ ਰੱਖਣ ।

ਸੁਧਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ

ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜਲੰਧਰੇਂ ਚਾਰ ਉਸਤਰੇ ਖਰੀਦ ਲਿਆਇਆ । 28 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਸੰਤ ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕੁਟੀਆ ਵਿਚ ਫੇਰ ਇਕੱਠ ਹੋਇਆ । ਜੱਥੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਉਸਤਰਾ ਆਪ ਲੈ ਲਿਆ, ਦੋ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤੇ ਤਾਂਕਿ ਇਕ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਰਖੇ ਅਤੇ ਇਕ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਦੇ ਦੇਵੇ । ਚੌਥਾ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸਪੁੱਤਰ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮੰਡੇਰ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ । ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ । ਉਹ ੧੯੨੦ ਤੋਂ ਅਕਾਲੀ ਬਣ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਤੇ ਜੱਥੇਦਾਰ ਦੀਆਂ ਤਰੀਕੀਆਂ ਸੁਣ ਕੇ ਉਹ ਬੱਬਰ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ । ਸ਼ੁਰੂ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਡੀਊਟੀ ਜਲਸੇ ਵੇਲੇ ਪਹਿਰਾ ਦੇਣ ਦੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਜੁ ਪੁਲਸ ਆਦਿ ਦਾ ਪਹਿਲੋਂ ਹੀ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਇਆ ਕਰੇ । ਏਥੇ ਕੁਟੀਆ ਵਿਚ ਜੱਥੇਦਾਰ ਨੇ ਉਸਤਰਾ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਨਾਲ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਮਹੱਦੀਪੁਰੀਏ ਦੇ ਨੱਕ ਕੰਨ ਵਚਣੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਕੰਮ ਵਿਚ ਉਹ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਗਜੋਵਾਲ, ਛੱਜਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਮਸਾਣੀਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਹਾਸਲ ਕਰੇ ।

ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਤਲੂਣ ਦੇ "ਸੁਧਾਰ" ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼

ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਝੋਲੀਚੁਕਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਦਾ ਨਾਉਂ ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ 'ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ' ਰਖਿਆ ਸੀ । ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੈਲਦਾਰ ਤਲੂਣ ਇਕ ਤਕੜਾ ਝੋਲੀਚੁਕ ਸੀ ਅਤੇ ਸੰਘਵਾਲ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਖੱਪ ਪਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸੀ । ਜੱਥੇਦਾਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਦਾ ਕੰਮ ਮੈਂ ਹੀ ਕਰਾਂ ਤਾਂ ਜੁ ਬਹੁਤਿਆਂ ਕੋਲ ਗੱਲ ਨਾ ਜਾਵੇ । ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਮਾਰਚ ਦੇ ਆਖਰੀ ਹਫ਼ਤੇ ਮੈਂ ਤੇ ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਸਿਰਹਾਲਾ ਖੁਰਦ, ਹਰੀਪੁਰ ਤੋਂ ਬਿਸਰਾਮਪੁਰ ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਪੜ੍ਹੇ । ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਤਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਬਰਾਤ ਵਿਚ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਮੁੜਨਾ ਪਿਆ ।

ਚੌਕੀ ਖਜੂਰਲੇ ਦੀ ਘਟਨਾ

ਅਪਰੈਲ ੧੯੨੨ ਦੇ ਸੁਰੂ ਵਿਚ ਜੱਥੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਗੋਦਪੁਰ ਤੇ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਸਿਰਹਾਲਾ ਖੁਰਦ ਦਾ ਜੱਥਾ ਕਈ ਦਿਨ ਜਲੰਧਰ ਛਾਉਣੀ ਦੇ ਲਾਗੇ ਢੱਕ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਪਰਚਾਰ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ । ਏਧਰੋਂ ਜੱਥੇਦਾਰ, ਮੈਂ ਤੇ ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਹਰਦਾਸਪੁਰ ਨੂੰ ਜਾ ਰਹੇ ਸਾਂ । ਤਸੀਲ ਜਲੰਧਰ ਤੇ ਫਗਵਾੜਾ ਦੀ ਹਦ ਪਰ ਦੁ-ਸੜਕੇ ਉੱਤੇ, ਖਜੂਰਲੇ ਦੀ ਪੁਲਸ ਚੌਕੀ ਕੋਲ ਦੀ ਲੰਘਣ ਲਗੇ ਤਾਂ ਚੌਕੀ ਅੰਦਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੁਟਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਇਕ ਬਖਜੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਨਾਉਂ ਦੇ ਸਿਖ ਨੂੰ ਕਾਲੀ ਪਗੜੀ ਤੇ ਕਿਰਪਾਨ ਰੱਖਣ ਕਰਕੇ ਮਾਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਇਸ ਚੌਕੀ ਦੀਆਂ ਵਧੀਕੀਆਂ ਅਗੇ ਵੀ ਸੁਣਨ ਵਿਚ ਆਈਆਂ ਸਨ । ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਅੱਜ ਦੋ ਹੱਥ ਕਰ ਕੇ ਦੇਖਣ ਦਾ ਮਤਾ ਪਕ੍ਹ ਲਿਆ । ਤਿੰਨੇ ਜਣੇ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਨੰਗੀਆਂ ਕਰ ਕੇ

ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਕੜਕ ਕੇ ਜਾ ਪਏ । ਪੁਲਸੀਆਂ ਨੇ ਜੱਬੇਦਾਰ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਕਈ ਵੇਰੀ ਦੀਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਦੇਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਸਾਡੀ ਸ਼ਕਲ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਉਹ ਪੀਲੇ ਪੈ ਗਏ ਤੇ ਪੈਰੀਂ ਪੈ ਕੇ ਆਖਣ ਲਗੇ: “ਸਾਡੇ ਜੁੱਤੀਆਂ ਮਾਰ ਲਓ, ਪਰ ਮਾਫ਼ੀ ਦੇ ਦਿਓ । ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੈਲਦਾਰ ਰਾਣੀਬੂਏ ਵਾਲੇ ਦੇ ਤੰਗ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਅਜਿਹੀ ਭੁੱਲ ਕਰ ਬੈਠੇ ਹਾਂ । ਆਹ ਵੇਖ ਕੰਨ ਫੜਦੇ ਹਾਂ, ਅਗੋਂ ਲਈਂ ਅਜਿਹੀ ਹਰਕਤ ਕਦੇ ਨਾ ਹੋਉ ।” ਬੱਬਰਾਂ ਆਖਿਆ, “ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੈਰੀਂ ਪਵੇ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਭੁੱਲ ਬਖਸ਼ਾਵੇ ।” ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਇਵੇਂ ਹੀ ਕੀਤਾ ਤੇ ਬੱਬਰਾਂ ਤੋਂ ਜਾਨ ਛੁਡਾਈ ।

ਫੌਜੀਆਂ ਨਾਲ ਮੀਟਿੰਗ

ਹਰਦਾਸਪੁਰ ਤੋਂ ਜੱਬੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਾਗਪੁਰੀਆ ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕੁਟੀਆ ਨੂੰ ਆ ਗਏ । ਏਥੇ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮਲਕਪੁਰ (ਜ਼ਿਲਾ ਰਾਵਲ-ਪਿੰਡੀ) ਤੇ ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ (ਜ਼ਿਲਾ ਸਿਆਲਕੋਟ) ਨਾਉਂ ਦੇ ਦੋ ਫੌਜੀ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਜਲੰਧਰ ਛਾਉਣੀ ਵਿਚ ਪ੨ ਨੰਬਰ ਸਿਖ ਪਲਟਨ ਵਿਚ ਸਨ, ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ । ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਜੱਬੇਦਾਰ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪਰਗਟ ਕੀਤੀ ਸੀ । ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੱਬੇਦਾਰ ਨਾਲ ਜਾਣ ਪਛਾਣ ਕਰਾਈ । ਜੱਬੇਦਾਰ ਨੇ ਬੱਬਰ ਜੱਬੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪਰੋਗਰਾਮ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਫੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਫੌਜ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਪਰਚਾਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਬੱਬਰ ਜੱਬੇ ਨੂੰ ਗੋਲੀ-ਸਿੱਕਾ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ । ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਰਫਲ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਤਾਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਰੀਵਾਲਵਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਇਦ ਹੱਥ ਨਾ ਆਉਣ । ਜੱਬੇਦਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਰਫਲ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਨੂੰ ਕੱਟ ਕੇ ਰੀਵਾਲਵਰ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ

ਰਫਲ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਹੀ ਪੁਜਦੀਆਂ ਕਰਨ। ਦੋਹਾਂ ਫੌਜੀਆਂ ਨੇ ਵਾਹ ਲਗਦਾ ਸਾਮਾਨ ਪਹੁੰਚਾਣ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਕੀਤਾ।

ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਜੱਬੇਦਾਰ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਲਟਨ ਦੇ ਨਾਇਕ ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਆਖਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਖੁਦ ਜੱਬੇਦਾਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਖਾਹਸ਼ ਰਖਦਾ ਸੀ। ਜੱਬੇਦਾਰ ਤੇ ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਪੁਰ ਜਾ ਕੇ ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲੇ। ਇਹ ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਸੀ। ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭੀ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਦਾਰੂ-ਸਿੱਕਾ ਦੇਣ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਕੀਤਾ।

ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਮਿਲਾਪ

ਫੌਜੀਆਂ ਨਾਲ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਕਰ ਕੇ ਜੱਬੇਦਾਰ ਤੇ ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ ਗਏ। ਏਥੇ ਮਿਲਖਾ ਸਿੰਘ ਪੰਡੋਰੀ ਵਾਲਾ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਪੰਡੋਰੀ ਵਿਚ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਤਕਰੀਰਾਂ ਸੁਣੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਬੱਬਰਾਂ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ, ਸਾਹਦਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਦੀ ਸੰਗਤ ਕਰਕੇ ਬੱਬਰਾਂ ਦਾ ਹਮਦਰਦ ਬਣ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਜੱਬੇਦਾਰ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਮਿਲਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜ ਛੇ ਹੋਰ ਨੌਜ਼ਾਨ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਲਏ। ਜੱਬੇਦਾਰ ਨੇ ਬੱਬਰ ਜੱਬੇ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਸਮਝਾਇਆ ਅਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਅੰਦਰ ਸਵਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਲਈ ਬਰਤਾਨਵੀ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਬਗਾਵਤ ਕਰਨ ਦੀ ਆਵਸ਼ਕਤਾ ਸਮਝਾਈ। ਨੌਜ਼ਾਨਾਂ ਉੱਤੇ ਇਤਨਾ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਅਮਲ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਉਤਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪਰਗਟ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਜੱਬੇਦਾਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਜੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਰ ਮੁੰਡਿਆਂ ਵਿਚ ਪਰਚਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਅਤੇ ਵਕਤ ਆਉਣ ਪੁਰ ਹਥਿਆਰ ਚੁਕਣ ਦੀ ਪਾਲਸੀ ਸਮਝਾਈ।

ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸਿਆਰਪੁਰ ਦਾ ਦੌਰਾ ਤੇ ਪਰਚਾਰ

ਸੂਢ ਤੇ ਸੰਧਵੀਂ ਦੀਵਾਨ ਕਰ ਕੇ ਜੱਬੇਦਾਰ, ਦਾਸ ਤੇ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਗੋਂਦਪੁਰ ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸਿਆਰਪੁਰ ਵਿਚ ਆ ਵੱਡੇ । ਏਥੇ ਚੱਬੇਵਾਲ, ਮਾਹਲਪੁਰ, ਜਿਆਨ, ਬਾੜੀਆਂ ਕਲਾਂ, ਸਿਰਹਾਲਾ ਕਲਾਂ, ਕੁਕੜ ਮੁਜ਼ਾਰਾ, ਫਤਹਪੁਰ ਕੋਠੀ, ਗੋਂਦਪੁਰ, ਬਡੋਂ, ਪਖੇਵਾਲ, ਸਿੰਬਲੀ ਕੁਕੜਾਂ, ਬਾਹੋਵਾਲ, ਜੰਡੋਲੀ, ਕਾਲੇਵਾਲ, ਦੋਵੇਂ ਲਹਿਲੀਆਂ, ਬਸੀ ਕਲਾਂ, ਬਲਾਸਪੁਰ, ਗੜ੍ਹ ਸੰਕਰ, ਮੋਇਲਾ, ਬੀਹੜਾਂ ਤੇ ਜਸੋਵਾਲ ਆਦਿ ਅਨੇਕਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਦੀਵਾਨ ਕੀਤੇ ਗਏ । ਪਰਚਾਰ ਦੇ ਨਾਲੋ-ਨਾਲ ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਭੀ ਭਰਤੀ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ।

ਸੂਢ ਦੀ ਘਟਨਾ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬੱਬਰ ਦੀ ਗ੍ਰੂਡਤਾਰੀ

੧੧ ਮਈ ੧੯੨੨ ਨੂੰ ਪੰਡੋਰੀ ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਜੱਬੇਦਾਰ ਜੀ ਤੇ ਦਾਸ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਾਗਪੁਰ ਨੂੰ ਆ ਰਹੇ ਸਾਂ । ਪਿੰਡ ਬਾਹਦਾਂ ਦੇ ਚੜ੍ਹਦੇ ਪਾਸੇ ਵੇਈਂ ਲਾਗੇ ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਕੰਦੋਲਾ ਅਤੇ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਸੂਢ ਮਿਲ ਪਏ । ਉਹ ਜੱਬੇਦਾਰ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਭਾਲ ਰਹੇ ਸਨ । ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਦੋ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਹੋਏ ਉਸ ਦਾ ਭਰਾ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਗ੍ਰੂਡਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਭੀ ਵਰੰਟ ਹਨ । ਉਸ ਨੇ ਜੱਬੇਦਾਰ ਹੋਰਾਂ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਵਾਸਤੇ ਹੁਕਮ ਪੁਛਿਆ ।

ਜੱਬੇਦਾਰ ਤੇ ਦਾਸ ਨੇ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗ੍ਰੂਡਤਾਰੀ ਉੱਤੇ ਹਮਦਰਦੀ ਪਰਗਟ ਕੀਤੀ ਤੇ ਆਖਿਆ, “ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਬੱਬਰ ਜੱਬੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਦਿਨ ਰਾਤ ਸਰਗਰਮੀ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜਾਦੀ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰੋ । ਪਰ ਤੂੰ ਬਾਲ ਬੱਚੇਦਾਰ ਆਦਮੀ ਹੋ, ਤੈਬੋਂ ਇਹ ਕੰਮ ਹੋਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ । ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਰਲਿਆਂ ਤਾਂ ਘਰ-ਬਾਰ ਦਾ ਖਿਆਲ ਛੱਡਣਾ ਅਤੇ ਗੋਲੀ, ਫਾਸੀ ਜਾਂ ਲੰਮੀ ਜੇਲ੍ਹ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿਣਾ ਪਉ । ਏਸ ਲਈ ਵਿਚੋਂ ਟੁਟਣ ਜਾਂ

ਕੋਈ ਕਮਜ਼ੋਂ ਵਿਖਾਉਣ ਨਾਲੋਂ ਇਹ ਚੰਗਾ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਗ੍ਰੂਡਤਾਰੀ ਦੇ ਦੇਵੇਂ। ਅਕਾਲੀ ਹੋਣ ਦੇ ਸਧਾਰਨ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਜਿਹੜੀ ਸਾਲ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਵੇਗੀ, ਉਹ ਕਟ ਕੇ ਰਿਹਾ ਹੋ ਜਾਵੇਂਗਾ। ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਫੇਰ ਖੁਫ਼ੀਆ ਤੌਰ ਪੁਰ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕੇਂਗਾ।

ਗੱਲ-ਬਾਤ ਕਰਦਿਆਂ ਸੂਰਜ ਬਲੇ ਚਲਾ ਗਿਆ ਤੇ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਸੂੰਢ ਚਲਣ ਤੇ ਪਰਸ਼ਾਦ ਪਾਣੀ ਛਕ ਕੇ ਫੇਰ ਜਿਧਰ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਚਲੇ ਜਾਣ। ਜੱਬੇਦਾਰ ਤੇ ਭਾਈ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਕਿ ਨਾਲੇ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਦਿਲਾਸਾ ਦੇ ਆਵਾਂਗੇ, ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗੱਲ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ। ਸੂੰਢ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਪਰਸ਼ਾਦ ਪਾਣੀ ਛਕਦਿਆਂ ਹਨੇਰਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਚਤੁਰ ਸਿੰਘ ਕੁਝ ਬੀਮਾਰ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਖੀ ਰਾਮ ਪਰਧਾਨ ਕਾਂਗਰਸ ਕਮੇਟੀ ਸੂੰਢ ਦੇ ਘਰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਜੱਬੇਦਾਰ ਤੇ ਦਾਸ ਨੂੰ ਥੋੜੀ ਦੂਰ ਤਕ ਛੱਡ ਆਉਣ ਵਾਸਤੇ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਹੋ ਤੁਰਿਆ। ਚੁਮਗਾਲੀ ਤੋਂ ਅਗੇ ਫਰਾਲੇ ਵਲ ਨੂੰ ਮਸਾਂ ਦੋ ਕੁ ਸੌ ਕਰਮਾਂ ਹੀ ਗਏ ਹੋਵਾਂਗੇ ਕਿ ਪਿਛੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੁਹੈਣ ਦੀ ਪੈਛੜ ਸੁਣੀ। ਵੇਖਿਆ, ਦੋ ਢਾਈ ਸੌ ਆਦਮੀ ਡਾਂਗਾਂ ਤੇ ਕੁਹਾੜੀਆਂ ਫੜੀ ਭੱਜੀ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਜੱਬੇਦਾਰ ਨੇ ਵੰਗਾਰਿਆ, “ਕੀ ਗੱਲ ਹੈ? ਤੁਸੀਂ ਕਿਉਂ ਭੱਜੇ ਆ ਰਹੇ ਹੋ? ਖਬਰਦਾਰ ਜੇ ਅਗੇ ਵਧੇ! ਏਥੇ ਹੀ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਜਾਓ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਪਿਛੇ ਪੈਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਦਸੋ।”

ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਉਥੇ ਹੀ ਠਹਿਰ ਗਏ ਤੇ ਆਖਿਆ, ਅਸੀਂ ਕੇਵਲ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫੜਨ ਆਏ ਹਾਂ, ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਕੋਈ ਵਾਸਤਾ ਨਹੀਂ।

ਦਾਸ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਮ ਦਿੱਤੀ, “ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਤੁਹਾਡਾ ਸਿਖ ਭਰਾ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਸਿਖ ਹੋ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਫੜਨ ਆਏ ਹੋ, ਕੁਝ ਤਾਂ ਹਯਾ ਕਰੋ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਹਮਦਰਦੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਤਾਂ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਤਾਂ ਨਾ ਕਰੋ।”

“ਅਸੀਂ ਸਿਖ ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਨਾਮਧਾਰੀਏ ਹਾਂ।”

ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

“ਕੀ ਨਾਮਧਾਰੀਏ ਸਿਖ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ?”

“ਸਾਨੂੰ ਸਿਖ-ਸੁਖ ਦਾ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫੜਨਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਕਾਹਨੂੰ ਦਖਲ ਦੇਂਦੇ ਹੋ, ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਰਸਤੇ ਲਗੋ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਤਾਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਰੋਕਦਾ।”

ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੱਥੇਦਾਰ ਤੇ ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਖਿਆ, “ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਫੈਸਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਗ੍ਰਿਡਤਾਰੀ ਦੇ ਹੀ ਦੇਣੀ ਹੈ, ਹੁਣ ਫੜ ਲੈਣ ਤਾਂ ਕੁਝ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਐਵੇਂ ਝਗੜਾ ਨਾ ਵਧਾਈਏ, ਮਤਾਂ ਲੜਾਈ ਝਗੜੇ ਵਿਚ ਤੁਸੀਂ ਭੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਆ ਜਾਵੋ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਖੇਡ ਹੀ ਵਿਗੜ ਜਾਵੋ।”

ਜੱਥੇਦਾਰ ਤੇ ਦਾਸ ਨੇ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗੱਲ ਮੰਨ ਲਈ। ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਆਏ ਦੋ ਪੁਲਸੀਆਂ ਤੋਂ ਅਗੇ ਵਧ ਕੇ ਹੱਥ-ਕੜੀ ਲਗਵਾ ਲਈ। ਦੋਵੇਂ ਬੱਬਰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਫਤੜ ਬੁਲਾ ਕੇ ਫਰਾਲੇ ਵਲ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਏ। ਮੁਹੈਣ ਪਿਛਾਂਹ ਮੁੜ ਤੁਰਿਆ। ਪਰ ਪੰਜ ਸਤ ਕਰਮਾਂ ਜਾ ਕੇ ਪੁਲਸੀਆਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਦੇ ਬੱਬਰਾਂ ਦਾ ਇਨਾਮ ਭੀ ਹੈ, ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਫੜ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਬੜਾ ਮਾਲੀ ਫਾਇਦਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਘਰ ਨੇਕਨਾਮੀ ਭੀ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਅਤੇ ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਫੜਿਆ ਤਾਂ ਉਲਟਾ ਪਿੰਡ ਸਿਰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਭਗੋਤਿਆਂ ਨੂੰ ਬਚ ਕੇ ਜਾ ਲੈਣ ਦੇਣ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਗੇਗਾ।

ਲੋਕੀਂ ਲਾਲਚ ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਡਰ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਫੇਰ ਬੱਬਰ ਆਗੂਆਂ ਪਿਛੇ ਆ ਪਏ। ਜੱਥੇਦਾਰ ਪਾਸ ਭਰਿਆ ਪਸਤੌਲ ਸੀ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਝੋਲੇ ਵਿਚ ਕੁਝ ਗੋਲੀਆਂ ਭੀ ਸਨ। ਅਸਾਂ ਦੋਹਾਂ ਬੱਬਰਾਂ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾਈ ਗਈ ਅਤੇ ਦੋ ਚਾਰ ਬੰਦੇ ਮਰ ਗਏ ਤਾਂ ਉਹ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਬਚ ਹੀ ਜਾਣਗੇ, ਪਰ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਪੁਲਸ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਖੂਨ ਆ ਜਾਏਗਾ। ਨਾਲੇ ਅਜੇ ਝੋਲੀ-ਚੁਕਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦੇਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ, ਕੇਵਲ ਉਨ੍ਹਾਂ

ਦੇ ਨੱਕ ਕੰਨ ਵਚਣ ਦਾ ਹੀ ਫੈਸਲਾ ਸੀ । ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਹਵਾਈ ਫੈਰ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਡਰਾ ਕੇ ਪਿਛਾਂ ਹ ਰਖਿਆ ਜਾਵੇ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਨਾਂ ਨੁਕਸਾਨ ਕੀਤਿਆਂ ਆਪ ਬਚ ਕੇ ਨਿਕਲਿਆ ਜਾਵੇ ।

ਜੱਥੇਦਾਰ ਨੇ ਫੈਰ ਕੀਤਾ । ਲੋਕੀਂ ਠੱਬਰ ਕੇ ਖੜ੍ਹੇ ਗਏ । ਪਰ ਬੱਬਰ ਅਗੇ ਤੁਰੇ ਤਾਂ ਲੋਕੀਂ ਭੀ ਪਿਛੇ ਪਿਛੇ ਤੁਰ ਪਏ । ਨਾ ਉਹ ਲਾਗੇ ਆਉਣ, ਨਾ ਹੀ ਪਿੱਛਾ ਛੱਡਣ । ਬੱਬਰਾਂ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਦਸ ਬਾਰੂਂ ਕਰਮ ਦਾ ਫਾਸਲਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ । ਬੱਬਰ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਧਿਆਨ ਰਖਦੇ ਅਗੇ ਤੁਰੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ । ਮੋਹਰੇ ਇਕ ਬਹੁਤ ਨੀਵਾਂ ਖੇਤ ਆ ਗਿਆ । ਇਕ ਤਾਂ ਹਨੇਰਾ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ, ਦੂਜੇ ਧਿਆਨ ਭੀ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਸੀ । ਮੇਰਾ ਇਕ ਪੈਰ ਉਸ ਖੇਤ ਵਿਚ ਪੈ ਗਿਆ ਤੇ ਮੈਂ ਉਲਟ ਕੇ ਡਿਗ ਪਿਆ । ਉਠਦਿਆਂ ਉਠਦਿਆਂ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਡਾਂਗਾਂ ਦਾ ਇਕ ਰਾਬਾ ਜਾ ਮਾਰਿਆ । ਮੈਂ ਫੇਰ ਭੀ ਉਠ ਕੇ ਸੰਭਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਕਿਰਪਾਨ ਸੂਤ ਲਈ, ਇਕ ਹੱਥ ਕਿਰਪਾਨ ਤੇ ਦੂਜੇ ਹੱਥ ਮਿਆਨ ਲੈ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਸੂਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਕਿਰਪਾਨ ਕੇਵਲ ਤਿੰਨ ਫੁਟ ਸੀ, ਪਰ ਡਾਂਗਾਂ ਛੇ ਛੇ ਸਤ ਸਤ ਫੁਟ ਲੰਮੀਆਂ ਸਨ । ਮੈਂ ਵਾਰ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਕੇਵਲ ਰੋਕ ਹੀ ਸਕਦਾ ਸਾਂ । ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਚੌਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ । ਡਾਂਗ ਲਗਾਤਾਰ ਵਰੂ ਰਹੀ ਸੀ । ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸੱਟਾਂ ਲਗੀਆਂ । ਪੰਦਰਾਂ ਕੁ ਮਿੰਟ ਮੁਕਾਬਲਾ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਅਖੀਰ ਮੈਂ ਬੇਦਿਲ ਹੋ ਕੇ ਡਿਗ ਪਿਆ । ਡਾਂਗਾਂ ਮੀਂਹ ਵਾਂਗ ਪੈਣ ਲਗੀਆਂ । ਮੈਂ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ । ਅਖੀਰ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਮਰ ਗਿਆ ਸਮਝ ਕੇ ਕੁਟ-ਮਾਰ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਚੁਕ ਕੇ ਪਿੰਡ ਲੈ ਗਏ । ਜੱਥੇਦਾਰ ਹੋਰੀਂ ਫੈਰ ਕਰਦੇ ਬਚ ਕੇ ਨਿਕਲ ਗਏ ਅਤੇ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਗੁਜ਼ਰਿਆਂ ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਪਲਾਹੀ ਦੇ ਖੂਹ ਪੁਰ ਪੁਜ ਗਏ ।

ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਬੰਗਿਆਂ ਦੇ ਥਾਣੇ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਗਿਆ ।

ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਬਾਣੇਦਾਰ ਨੇ ਅਤੀ ਭੈੜੀ ਹਾਲਤ ਦੇਖ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਡਾਕਟਰ ਪਾਸ ਲੈ ਜਾਣ ਲਈ ਆਖਿਆ। ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਬਚ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਜਿੱਥੇ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ ਹੈ, ਪਹੁੰਚਾ ਦਿਓ। ਮੈਨੂੰ ਗੱਡੇ ਵਿਚ ਰਖ ਕੇ ਜਲੰਧਰ ਕੋਤਵਾਲੀ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਖਬਰ ਵੀ ਛਪ ਗਈ ਕਿ ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ ਹਨ। ਮੈਂ ਕੋਤਵਾਲੀ ਵਿਚ ਚਾਰ ਦਿਨ ਬੇਹੋਸ਼ ਪਿਆ ਰਿਹਾ। ਚੌਥੇ ਦਿਨ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਮੈਨੂੰ ਇਉਂ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਜਿਵੇਂ ਸੁੱਤਾ ਉਠਿਆ ਹਾਂ। ਕੁਝ ਹੋਸ਼ ਆਈ, ਦੇਖਿਆ, ਇਕ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਬੰਦ ਹਾਂ, ਬਾਂਹ ਟੁੱਟੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਮੂੰਹ ਵਿੰਗਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ; ਅੰਗ-ਅੰਗ ਭਜਿਆ ਪਿਆ ਹੈ, ਸਾਰੇ ਕਪੜੇ ਲਹੂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਹਿਲਣਾ-ਜੁਲਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਸੋਚਿਆ ਅਜੇ ਜਾਨ ਤਾਂ ਬਚੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਪਰ ਬਚਿਆ ਕਿਸ ਅਰਥ, ਜਦ ਸਾਰਾ ਸਰੀਰ ਹੀ ਫਿਸਿਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਅੰਦਰ ਖਾਧਾ-ਪੀਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਠਹਿਰਦਾ। ਦਸਵੇਂ ਦਿਨ ਜਾ ਕੇ ਕੱਚੀ ਲੱਸੀ ਅਟਕਣ ਲਗੀ। ਵੀਹਵੇਂ ਦਿਨ ਦੁੱਧ ਪਚਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਹਰਕਤ ਆਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਪਈ, ਮੂੰਹ ਭੀ ਸਿੱਧਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਹੁਣ ਪੁਲਸ ਨੇ ਪੁੱਛ-ਗਿੱਛ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਕੌਣ ਕਿੱਥੇ ਹੈ ਤੇ ਕੀ ਕੀ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ? ਗ੍ਰਿਡਤਾਰੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਨਾਲ ਕੌਣ ਸੀ? ਕਿੱਥੋਂ ਆਏ ਸਨ? ਕਿਧਰ ਜਾਣਾ ਸੀ? ਫੜੇ ਗਏ ਝੋਲੇ ਵਿਚ-ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ (ਸਤ ਪਸਤੌਲੀ ਗੋਲੀਆਂ, ਇਕ ਰਫਲੀ ਗੋਲੀ, ਤਾਰਾਂ ਕੱਟਣ ਦਾ ਸਾਮਾਨ ਅਤੇ ਉਸਤਰਾ) ਕਿੱਥੋਂ ਲਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਕੀ ਕੰਮ ਲੈਣਾ ਸੀ? ਇਹ ਡਾਇਰੀ ਵਿਚ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕਾਹਦੀ ਹੈ? ਮੈਂ ਆਖਿਆ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਗ੍ਰਿਡਤਾਰੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਸ ਦਿਨ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡੋਂ ਆਇਆ ਸਾਂ; ਇਹ ਜਿਹੜੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਮੇਰੇ ਝੋਲੇ ਵਿਚਦੀਆਂ ਦਸਦੇ ਹੋ, ਇਹ ਪੁਲਸ

ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲੋਂ ਰਖੀਆਂ ਹਨ; ਡਾਇਰੀ ਮੇਰੀ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਸੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਭਰਤੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਰਤੀ ਭਰ ਵੀ ਭੇਦ ਦੀ ਗੱਲ ਨਾ ਦੱਸੀ ਤਾਂ ਪੁੱਛ-ਗਿਛ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਬਾਣੇਦਾਰ ਡੰਡਾ ਵਿਖਾ ਕੇ ਰੋਅਬ ਪਾਉਣ ਲਗਾ। ਮੈਂ ਆਖਿਆ, “ਭਲਿਆ ਲੋਕਾ, ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਦੋ ਢਾਈ ਸੌ ਲਾਠੀਆਂ ਦੀ ਮਾਰ ਨਹੀਂ ਖਤਮ ਕਰ ਸਕੀ, ਤਾਂ ਤੇਰੇ ਇਕ ਡੰਡੇ ਨੇ ਮੇਰਾ ਕੀ ਵਿਗਾੜ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਤੂੰ ਭੀ ਆਪਣੀ ਸੱਧਰ ਲਾਹ ਦੇਖ ।”

ਖੁਫ਼ੀਆ ਪੁਲਸ ਵਾਲੇ ਬਥੇਰਾ ਆਪਣੀ ਕੁਟਲਨੀਤੀ ਅਜਮਾਉਂਦੇ ਰਹੇ, ਪਰ ਉਪਰੋਕਤ ਬਿਆਨ ਤੋਂ ਵਧ ਮੈਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਦਾ ਭੋਗ ਨਾ ਪਾਇਆ। ਵੀਹ ਬਾਈ ਦਿਨ ਟਿਲ ਲਾ ਕੇ ਪੁਲਸ ਹਟ ਕੇ ਬਹਿ ਗਈ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਬੰਗਿਆਂ ਦੇ ਬਾਣੇਦਾਰ ਨੇ ਸ੍ਰੀਚ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸੱਦ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਲਿਖਾਉ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬੱਬਰ ਨੂੰ ਫੜਿਆ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਮਿਲਣਗੇ। ਲੋਕੀਂ ਲਗੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਮੋਹਰੇ ਹੋ ਕੇ ਨਾਉਂ ਲਿਖਵਾਉਣ। ਵੀਹ ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਲਿਖ ਕੇ ਬਾਣੇਦਾਰ ਨੇ ਬਸ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਆਖਿਆ, “ਚੰਗਾ ਭਈ, ਬਾਕੀ ਦੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਮੁੜ ਜਾਓ, ਤੇ ਇਹ ਵੀਹ ਆਦਮੀ ਆਪਣਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰ ਲੈਣ। ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਰ ਗਿਆ ਹੈ ਜਾਂ ਮਰਨ ਕਿਨਾਰੇ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੀਹਾਂ ਉੱਤੇ ਖੂਨ ਦਾ ਮੁਕੱਦਮਾ ਬਣੇਗਾ ।”

ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਨਾਂ ਲਿਖਵਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਗੋਤੇ ਪੈਣ ਲਗੇ। ਇਨਾਮ ਦੇ ਆਸਵੰਦਾਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਲਗੀ। ਸਰੇ ਬਾਣੇਦਾਰ ਦੇ ਪੈਰੀਂ ਢਠ ਪਏ, “ਤੂੰ ਸਾਡਾ ਮਾਈ-ਬਾਪ ਹੈ”, ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਚੋਂ ਲੈ ।”

ਬਾਣੇਦਾਰ ਅੜ ਗਿਆ। ਤੁਹਾਡੇ ਉੱਤੇ ਖੂਨ ਦਾ ਕੇਸ ਹੈ; ਮੈਂ ਛਡ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਆਖਰ ਮਿਨਤਾਂ-ਤਰਲੇ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜ ਪੰਜ ਸੌ ਦੇਣਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਜਾਨ ਬਚਾਈ ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀਹਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਪੰਜ ਪੰਜ ਸੌ ਮਾਠ ਕੇ ਥਾਣੇਦਾਰ ਨੇ ਇਉਂ ਕੇਸ ਬਣਾਇਆ ਕਿ ਪੈਂਤੀ ਚਾਲੀ ਬੱਬਰਾਂ ਨਾਲ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਹੋ ਗਿਆ । ਇਕ ਬੱਬਰ ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਫੜ ਲਿਆ, ਬਾਕੀ ਨੱਸ ਗਏ । ਪਿੰਡ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸੀ, ਬੱਬਰਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ । ਥਾਣੇਦਾਰ ਦੀ ਇਸ ਰਪੋਰਟ ਪੁਰ ਗੁਲਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਅਕਾਲੀ ਅਤੇ ਮਿਲਖੀ ਰਾਮ ਆਦਿ ਕਾਂਗਰਸੀ ਗ੍ਰੂਫਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ ।

ਪਰ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਨੂੰ ਇਸ ਰਪੋਰਟ ਪੁਰ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਇਆ । ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਤਫਤੀਸ਼ ਜਾਰੀ ਰਖੀ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਹਕੀਕਤ ਲਭ ਲਈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਅਤੇ ਜੱਬੇਦਾਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਬੱਬਰ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਇਸ ਉੱਤੇ ਮੀਰ ਫਜ਼ਲ ਇਮਾਮ ਡਿਪਟੀ ਸੁਪਰਟੈਂਡੰਟ ਪੁਲਸ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਮੈਨੂੰ ਕੋਤਵਾਲੀ ਅੰਦਰ ਮਿਲਿਆ ਤੇ ਆਖਿਆ, “ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪੁੱਛ ਕੇ ਥੱਕ ਚੁਕੇ ਹਾਂ । ਮੈਂ ਨਾ ਤੁਹਾਥੋਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਪੁੱਛਣਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਤੁਸੀਂ ਕੁਝ ਦੱਸਣਾ ਹੈ । ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਥਾਣੇਦਾਰ ਨੇ ਝੂਠਾ-ਮੂਠਾ ਕੇਸ ਕੋਈ ਬੇਗੁਨਾਹਾਂ ਉੱਤੇ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਤੁਸੀਂ ਅਸਲੀਅਤ ਦੱਸ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੁਡਾ ਸਕਦੇ ਹੋ । ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਭੀ ਕੋਈ ਬਿਆਨ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਥਾਣੇਦਾਰ ਦੀ ਰਪੋਰਟ ਪੁਰ ਹੀ ਫੈਸਲਾ ਹੋ ਜਾਏਗਾ । ਇਸ ਲਈ ਘਟੋ-ਘਟ ਬੇਦੋਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਬਿਆਨ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।”

ਬਾਹਰੋਂ ਮਾਸਟਰ ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦਾ ਭੀ ਸੁਨੇਹਾ ਪੁੱਜ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਕਿ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਬਿਆਨ ਜ਼ਰੂਰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ । ਮੈਂ ਇਹ ਗੱਲ ਤਾਂ ਸਵੀਕਾਰੇ ਕਰ ਲਈ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਬਾਹਰ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਸਿਹਤ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖ ਕੇ ਹਾਜ਼ਰ-ਜਮਾਨਤ ਉੱਤੇ ਰਿਹਾ

ਹੋ ਜਾਵਾਂ।

ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਮੈਂ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਸੂਢ ਵਿਚ ਦੀ ਅਗੇ ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸ਼ਾਮ ਦਾ ਵੇਲਾ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਵਿਚਕਾਰ ਰਾਹ ਵਿਚ ਕੁਝ ਆਦਮੀ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫਤਹ ਬੁਲਾਈ। ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਜਲ-ਪਾਣੀ ਪੁੱਛਿਆ ਤੇ ਰਾਤ ਉੱਥੇ ਹੀ ਟਿਕਣ ਵਾਸਤੇ ਆਖਿਆ, ਪਰ ਮੈਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਨਾ ਠਹਿਰ ਸਕਿਆ। ਪੰਡੋਂ ਬਾਹਰ ਬੋੜੀ ਦੂਰ ਨਿਕਲਦਿਆਂ ਹੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਆਦਮੀ ਪਿਛੋਂ ਆ ਪਏ। ਮੈਂ ਕੁਟਮਾਰ ਨਾਲ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਡਿਗ ਪਿਆ। ਫੇਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਕੀ ਹੋਇਆ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬਾਗੀਆਨਾ ਤਕਰੀਰਾਂ ਵਿਚ ਡੇਢ ਸਾਲ ਅਤੇ ਲੰਮੀ ਕਿਰਪਾਨ ਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਰਖਣ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਤੇ ਦੋ ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਜੁਰਮਾਨਾ, ਅਤੇ ਜੁਰਮਾਨਾ ਨਾ ਦੇਣ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਹੋਰ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ। ਬਾਕੀ ਸਭ ਨੂੰ ਬਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲੰਮੀ ਕਿਰਪਾਨ ਰਖਣ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਹੋਈ।

ਝੂਠਾ ਕੇਸ ਬਨਾਉਣ ਕਰ ਕੇ ਥਾਣੇਦਾਰ ਬੰਗਾ ਨੂੰ ਥਾਣੇਦਾਰੀ ਤੋਂ ਲਾਹ ਕੇ ਥਲੇ ਸੁਟ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਪਰ ਜਦ ਅਗੇ ਜਾ ਕੇ ਬੱਬਰ-ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੇਸ ਬਣਿਆ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਵੱਡਾ ਦੋਸ਼ੀ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਤਾਂ ਉਸ ਥਾਣੇਦਾਰ ਨੂੰ ਮੁੜ ਬਹਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਵੀਹਾਂ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਬੁਲਾਇਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਥਾਣੇ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫੜਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਨਾਂ ਲਿਖਵਾਏ ਸਨ। ਪਿਛਲੇ ਡਰ ਦੇ ਮਾਰੇ ਕੇਵਲ ਛੇ ਆਦਮੀ ਗਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਇਕ ਮੁਰੱਬਾ ਜ਼ਮੀਨ ਅਤੇ ਇਕ ਇਕ ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਇਨਾਮ ਮਿਲਿਆ। ਤਿੰਨ ਨੰਬਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੰਦਰੂਂ ਰੂਪਏ ਸਾਲਾਨਾ ਜਗੀਰ ਲਗੀ। ਫੇਰ ਤਾਂ ਬਾਕੀ ਚੌਦੂਂ ਆਦਮੀ

ਭੀ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਭੱਜੇ ਗਏ, ਪਰ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ
ਮੁਰੋਂ ਬਿਆਂ ਦਾ ਵੇਲਾ ਤਾਂ ਕੱਲ੍ਹੂ ਹੀ ਸੀ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਇਕ ਇਕ
ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਇਨਾਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਸੂਚ ਪੁਰ ਹਮਲੇ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼

ਪਲਾਹੀ ਤੋਂ ਜੱਥੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਗਪੁਰ, ਅਤੇ ਉੱਥੋਂ
ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਪਤਾਰੇ ਜੱਥੇਦਾਰ ਉਪਮ ਸਿੰਘ ਦੇ
ਖੂਹਪੁਰ ਪੁੱਜਾ। ਉਥੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਝਿੰਗੜ, ਮਾਸਟਰ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ
ਗੋਸਲ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਗੋਦਪੁਰ ਅਤੇ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਸਿਰਹਾਲਾ
ਛੋਟਾ ਭੀ ਆ ਗਏ। ਜੱਥੇਦਾਰ ਨੇ ਸੂਚ ਦੇ ਸਾਕੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਹਾਲ
ਸੁਣਾਇਆ ਅਤੇ ਤਜਵੀਜ਼ ਰਖੀ ਕਿ ਸੂਚ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਤੋਂ ਬਦਲਾ
ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੁ ਸਭ ਲੰਕਾਂ ਨੂੰ ਕੰਨ ਹੋ ਜਾਣ। ਤਜਵੀਜ਼ ਇਹ
ਸੀ ਕਿ ਸੂਚ ਨੂੰ ਘੇਰ ਕੇ ਅੱਗ ਲਾਵਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਜਿਹੜਾ ਵਿਚੋਂ ਬਚ
ਕੇ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰੋ, ਉਸ ਨੂੰ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਭੇਟਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ
ਜਾਵੇ। ਸਭ ਨੇ ਇਸ ਤਜਵੀਜ਼ ਨੂੰ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤਜਵੀਜ਼ ਦੀ
ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਲਈ ਮਾਸਟਰ ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਸਲਾਹ ਪੁਛੀ ਗਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ
ਨੇ ਇਸ ਤਜਵੀਜ਼ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਖਤਰਾ ਸੀ
ਕਿ ਸੈਂਕਡੇ ਬੇਦੋਸ਼ਿਆਂ ਦੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਜਾਣਗੀਆਂ ਤੇ ਆਮ ਜਨਤਾ ਬੱਬਰਾਂ
ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋ ਜਾਏਗੀ, ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਬੱਬਰਾਂ ਦੇ ਦਬਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਬਹੁਤ
ਅੱਛਾ ਬਹਾਨਾ ਹੱਥ ਆ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਜਿਹੜਾ ਕੰਮ ਚੁਕਿਆ ਹੈ, ਉਹ
ਵਿਚੇ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਸਮਝਾਉਣ ਪੁਰ
ਉਪਰੋਕਤ ਸਕੀਮ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਿਆ ਗਿਆ।

ਕੌਲਗੜ੍ਹ ਮੀਟਿੰਗ

ਮਈ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਕੌਲਗੜ੍ਹ ਵਿਖੇ ਦੂਜੇ ਜੱਥੇ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ
ਹੋਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੌਲਤਪੁਰ, ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹ

ਈਗੀਆ, ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਗੜ੍ਹੀ ਕਾਨੂੰਗੋਆਂ, ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਸਾਧੜਾ, ਬਾਵਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਕੌਲਗੜ੍ਹ ਅਤੇ ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਭਕੜੁਦੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੌਲਤਪੁਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਝੋਲੀਚੁਕ ਬਹੁਤ ਸਿਰ ਚੜ੍ਹ ਰਹੇ ਹਨ, ਰਪੋਟਾਂ ਤੇ ਮੁਖਬਰੀਆਂ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਪਕੜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹੁਣੇ ਹੁਣੇ ਝੋਲੀਚੁਕਾਂ ਨੇ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਖਸੂਸਪੁਰ ਅਤੇ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਸੁੰਢ ਨੂੰ ਗਿੜਤਾਰ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਨਨ ਸਿੰਘ ਬੜੀ ਮੁਸਕਲ ਨਾਲ ਬਚਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣੇ ਝੋਲੀਚੁਕਾਂ ਦਾ ‘ਸੁਧਾਰ’ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਅਰੰਭ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਾਲ-ਅਸਬਾਬ ਖੋਹ ਵੇਚ ਕੇ ਸ਼ਸਤਰ ਖਰੀਦਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਜੁ ਬੱਬਰ ਜੱਥਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰ ਸਕੇ ਅਤੇ ਬਰਤਾਨੀਆ ਵਿਰੁੱਧ ਬਗਾਵਤ ਦੀ ਅੱਗ ਭੜਕਾ ਸਕੇ।”

ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਾਏ ਦੇਂਦਿਆਂ ਆਖਿਆ, “ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਨਾ ਕੋਈ ਖਾਸ ਹਥਿਆਰ ਹਨ, ਨਾ ਪੈਸਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਰਾਜਾ ਸਾਡੀ ਪਿੱਠ ਉੱਤੇ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਫੌਜਾਂ ਤੇ ਤੌਪਾਂ ਵਾਲੀ ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੁੱਧ ਸਫਲਤਾ ਦੀ ਕੋਈ ਆਸ ਨਹੀਂ।”

ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਟੁਟ ਕੇ ਪਿਆ, “ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਕਾਇਰਤਾ ਦਿਖਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਹਥਿਆਰ ਜਮ੍ਹਾ ਕਰੋ, ਪੈਸਿਆਂ ਦਾ ਢੇਰ ਲਾਵੋ, ਕੋਈ ਰਾਜਾ ਮਨਾਵੋ, ਤਦ ਕੋਈ ਕਦਮ ਪੁਟੋ—ਇਹ ਤਾਂ ਕੁਝ ਭੀ ਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹਨ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੌਲਤਪੁਰ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹਾਂ। ਝੋਲੀਚੁਕਾਂ ਨੂੰ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਦਿਓ, ਹਕੂਮਤ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਵਢੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਫੇਰ ਮੈਦਾਨ ਸਾਫ਼ ਹੈ, ਹਥਿਆਰ ਝੋਲੀਚੁਕਾਂ ਦੇ ਪੈਸਿਆਂ ਨਾਲ ਖਰੀਦੋ, ਫੇਰ ਖੋਹਵੋ ਤੇ ਫੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਲਵੋ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਹੋ ਗੱਲ ਠੀਕ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ। ਕੋਈ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਾ ਕਰੋ, ਆਪਾਂ ਤਾਂ ਹੁਣ ਠਹਿਰ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ।”

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਹਿਸ ਮਗਰੋਂ ਪੱਕਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਮੀਟਿੰਗ ਉਠ ਗਈ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਇਹ ਭੀ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਅਜੇ ਹੋਰ ਪਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਹੋਰ ਕਦਮ ਪੁਟੇ ਜਾਣ। ਇਹ ਖਿਆਲ ਵੀ ਆਮ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਜ਼ਾਹਰਾ ਜਾਂ ਖੁਫੀਆ ਅਖਬਾਰ ਸੁਰੂ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਵਧੇਰੇ ਪਰਚਾਰ ਹੋ ਸਕੇ।

ਬਸਿਆਲਾ ਮੀਟਿੰਗ

ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਇੱਥੋਂ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਸਾਧੜਾ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਬਸਿਆਲੇ ਵਿਖੇ ਜੱਥੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਮਿਲਿਆ। ਉਥੇ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਗੋਸਲ, ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਝਿੰਗੜ ਤੇ ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਭੀ ਸਨ। ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੌਲਗੜ੍ਹ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਦੀ ਸਾਰੀ ਵਾਰਤਾ ਸੁਣਾਈ। ਜੱਥੇਦਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਮੇਰਾ ਭੀ ਇਹੋ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਅਜੇ ਝੋਲੀਚੁਕਾਂ ਦਾ ‘ਸੁਧਾਰ’ ਕਰਨ ਦਾ ਠੀਕ ਵਕਤ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਅਜੇ ਸਾਨੂੰ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਦੇਰੇ ਕਰ ਕੇ ਪਰਚਾਰ ਜਾਰੀ ਰਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਝੋਲੀਚੁਕਾਂ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਅਥਵਾ ਆਮ ਬਗਾਵਤ ਸੁਰੂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।”

ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਦੀ ਅਂਕੋਸ਼ਿਸ਼ਨ

ਇਥੋਂ ਇਹ ਪਾਰਟੀ ਦੌਲਤਪੁਰ ਨੂੰ ਗਈ, ਤਾਂ ਜੁ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੌਲਤਪੁਰ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਦੋਹਾਂ ਜੱਥਿਆਂ ਦਾ ਇਕ ਮਿਲਵਾਂ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨਾ ਮਿਲਿਆ। ਉੱਥੋਂ ਸਾਰੇ ਹਿਯਾਤਪੁਰ ਪੁਜੇ। ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੱਥੇਦਾਰ ਆਦਿ ਦੀ ਵਾਕਫੀਅਤ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ, ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਕਰਾਈ ਅਤੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਇਹ ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਤੋਂ ਚੱਕਰਵਰਤੀ ਜੱਥੇ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਬਣੇ ਸਨ।

ਜੱਥੇਦਾਰ ਨੇ ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਦਸ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅੰਦਰ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੌਲਤਪੁਰ ਨੂੰ ਭਾਲ ਕੇ ਪੰਡੋਰੀ ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਲੈ ਆਵੇ। ਪੰਜ ਛੇ ਦਿਨ ਦੀ ਭਾਲ ਮਗਰੋਂ ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ

ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੌਲਤਪੁਰੀ ਪਿੰਡ ਖੁਰਦਪੁਰ ਵਿਚ ਮਿਲ ਪਿਆ, ਪਰ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਦੂਜਾਈ ਨੂੰ ਹਾੜ ਦੀ ਪੂਰਨਮਾਸੀ ਹੈ। ਉਦੋਂ ਉਸ ਨੇ ਹਿਯਾਤਪੁਰ ਇਕ ਸ਼ਾਦੀ ਪੁਰ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਦੋ ਅੰਬਕ ਘਟਨਾਵਾਂ

ਚੱਕਰਵਰਤੀ ਬਣ ਕੇ ਦੋ ਵਖ ਵਖ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਜੱਥੇ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਕੇ, ਸਾਂਝਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਦੋ ਖਾਸ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਰਤੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਲੋੜ ਨੂੰ ਹੋਰ ਤਿਖੇਰਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਾਇਆ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਜੱਥੇ ਛੇਤੀ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਸਾਂਝਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾ ਲੈਣ।

ਪਹਿਲੀ ਘਟਨਾ : ਸਫੈਦਪੋਸ਼ ਨੂੰ ਮਜ਼ਾ

ਇਹ ਘਟਨਾ ਜੱਥੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਵਾਲੇ ਜੱਥੇ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਮੁਤਾਬਕ ਸੀ। ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਸਫੈਦਪੋਸ਼ ਮਹੱਦੀਪੁਰ ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ ਬੜਾ ਝੋਲੀਚੁਕ ਸੀ। ਇਹ ਮੁਖਬਰੀਆਂ ਕਰਦਾ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। 20 ਮਈ ਨੂੰ ਕੁਝ ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਉੱਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲਿਆ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਪਾਰ ਬੁਲਾ ਗਏ, ਪਰ ਬੜਾ ਚਿਰ ਹਸਪਤਾਲ ਰਹਿ ਕੇ ਉਹ ਬਚ ਗਿਆ। ਪਰ ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੇ ਹੋਰ ਝੋਲੀਚੁਕਾਂ ਨੂੰ ਕੰਬਣੀ ਲਾ ਦਿੱਤੀ।

ਦੂਜੀ ਘਟਨਾ : ਮਾਮਲਾ ਉਗਰਾਹੁਣਾ

ਦੂਜੀ ਘਟਨਾ ਦੂਜੇ ਜੱਥੇ ਦੇ ਬੱਬਰਾਂ ਦੀ ਸੀ। ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੌਲਤਪੁਰ ਤੇ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਬਿਛੋੜੀ ਦੇ ਨੰਬਰਦਾਰ ਕਾਕਾ ਤੋਂ ੩ ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਮਾਮਲੇ ਦੇ ੫੭੫ ਰੂਪਏ ਖੋਹ ਲਏ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕੁਝ ਸ਼ਸਤਰ ਖਰੀਦੇ ਗਏ ਤੇ ਖੁਫੀਆਂ ਅਖਬਾਰ ਕਦਣ ਲਈ

ਸਾਈਕਲੋ-ਸਟਾਈਲ ਮਸੀਨ ਖਰੀਦੀ ਗਈ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਹਾਲ ਅਗੇ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਉੱਤੇ, ਝੋਲੀਚੁਕਾਂ ਉੱਤੇ ਅਤੇ ਹਕੂਮਤ ਉੱਤੇ ਬੜਾ ਪਰਭਾਵ ਪਾਇਆ । ਹੁਣ ਦੋਹਾਂ ਜਾਂਖਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਕੇ, ਸਾਂਝਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋਰ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਗਈ ।

ਸਾਂਝੀ ਮੀਟਿੰਗ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼

੯ ਜੁਲਾਈ ੧੯੨੨ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ ਜਾਂਬੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਹਿਯਾਤਪੁਰ ਪੁੱਜਾ, ਤਾਂ ਜੁ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੌਲਤਪੁਰ ਨਾਲ ਏਥੇ ਹੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੋ ਸਕੇ । ਏਥੇ ਆਇਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਪੁਲਸ ਆਈ ਹੋਈ ਹੈ, ਜੋ ਕਾਕੇ ਨੰਬਰਦਾਰ ਦਾ ਮਾਲੀਆ ਲੁਟੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕੇਸ ਦੀ ਤਫਤੀਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ । ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਭੀ ਏਥੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਇਆ । ਜਾਂਬੇਦਾਰ ਤੇ ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰਾਤ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਕੱਟੀ ਤੇ ਸਵੇਰੇ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਪੁਜੇ । ਉੱਥੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਝਿੰਗੜ ਭੀ ਸੀ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨੀਂ ਹਰੀਪੁਰ, ਜਮਸ਼ੇਰ ਤੇ ਲਲੀਆਂ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਦੀਵਾਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ।

ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਪਲਾਹੀ ਨੇ ਇਸੇ ਮਹੀਨੇ ਕੁਝ ਗੋਲੀਆਂ ਅਤੇ ਫੰਡ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਕੇ ਜਾਂਬੇ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ।

ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੈਲਦਾਰ ਨੂੰ ਮੁਆਫੀ

ਪਿੰਡ ਖੁਸਰੋਪੁਰ ਵਿਚ ਦੋ ਭਾਈ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਸਨ । ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਗਰੈਜੂਏਟ ਸੀ ਅਤੇ ਹਾਕੀ ਦਾ ਸੋਹਣਾ ਖਿਲਾੜੀ ਸੀ । ਜਦ ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਫੌਜ ਵਿਚ ਸੀ ਤਾਂ ਖੇਲ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਕਰਕੇ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਆਪੋ ਵਿਚ ਚੰਗੀ ਵਾਕਫੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ । ਮਗਰੋਂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਕੋਲ ਆਣਾ ਜਾਣਾ ਭੀ ਸੀ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿਉ ਫੌਜੀ ਮਹਿਕਮੇ ਵਿਚ ਸਟੋਰ-ਕੀਪਰ ਸੀ ਅਤੇ

ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੈਲਦਾਰ ਤਲੂਣ ਦੀਆਂ ਦੋ ਪੋਤੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਆਹੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਵੇਂ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਖਾਨਦਾਨ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰਾਂ ਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਬੱਬਰਾਂ ਦੇ ਬੜੇ ਹਮਦਰਦ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਤਲੂਣ ਦਾ ਨਾਉਂ ਬੱਬਰਾਂ ਦੀ ਕਾਲੀ ਡਰਿਸਤ ਵਿਚ ੧੮ ਨੰਬਰ ਤੇ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਪੁਰ ਕਾਲ ਕੂਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਸ ਬੁੱਢੇ ਦਾ ਨਾਉਂ ਕਾਲੀ ਡਰਿਸਤ ਵਿਚੋਂ ਕਢ ਦਿਤਾ ਜਾਏ। ਬਾਬੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਅਗੇ ਲਈ ਲਕੀਰਾਂ ਕਢ ਦੇਵੇ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼-ਭਰਾਤ ਵਿਰੁੱਧ ਗਵਾਹੀ ਨਾ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਅਗੇ ਲਈ ਝੋਲੀਚੁਕੀ ਛੱਡ ਦੇਵੇਗਾ। ਇਸ ਉੱਤੇ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੱਥੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਦੱਸੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਵੇਰ ਲੋੜ ਵੇਲੇ ਗੋਲੀਆਂ ਪਹੁੰਚਾਂਦਾ ਰਿਹਾ।

“ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਦੁਆਬਾ” ਸੁਰੂ

ਸਾਈਕਲੋ-ਸਟਾਈਲ ਮਸ਼ੀਨ ਖਰੀਦ ਦੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੌਲਤਪੁਰ ਨੇ ਅਗਸਤ ਦੇ ਤੀਜੇ ਹਫ਼ਤੇ “ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਦੁਆਬਾ” ਨਾਂ ਰੱਖ ਕੇ ਦੋ ਪਰਚੇ ਕਢੇ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੁਲਕ ਦੀ ਭੈੜੀ ਦਸ਼ਾ, ਬਰਤਾਨੀਆ ਦੇ ਜੁਲਮ, ਕਾਂਗਰਸੀ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਅਗੂਆਂ ਦੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪਰਚਾਰ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ, ਚੱਕਰਵਰਤੀ ਜੱਥੇ ਦੇ ਬਣਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰੇਗਰਾਮ ਤੇ ਮਕਸਦ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਹ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਅਗੇ ਵਧਾਣ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਠੋਸ ਕਦਮ ਸੀ।

ਜੱਥੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੋਂ ਮੁੜ ਕੇ ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫੇਰ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੌਲਤਪੁਰ ਨੂੰ ਭਾਲੁਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ। ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਭਕੜ੍ਹਦੀ ਪੁੱਜਾ । ਉਥੇ ਅਲੀ ਮੁਹੰਮਦ ਤੇਲੀ ਦੇ ਪਤਾ ਦੇਣ ਪੁਰ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਮਿਲ ਗਏ । ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੌਲਤਪੁਰ ਨੇ ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ “ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਦੁਆਬਾ” ਦੇ ਦੋ ਪਰਚੇ ਦਿਖਾਏ । ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜ ਲਫਾਡੇ ਬੰਦ ਕਰ ਕੇ ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੇ ਦੇਣਾ ਤੇ ਬਾਕੀ ਜਿਵੇਂ ਠੀਕ ਸਮਝੇਂ, ਵੰਡ ਦੇਵੀਂ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਫਾਡਿਆਂ ਵਿਚ “ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਦੁਆਬਾ” ਦਾ ਇਕ ਇਕ ਪਰਚਾ ਸੀ । ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿਤਾ ਕਿ ਜੱਥੇਦਾਰ ਏਧਰ ਆ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਫਲਾਣੇ ਖੂਹ ਪੁਰ ਮਿਲੇ ।

ਜਦ ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਪੰਡੋਰੀ ਨਿਝਰਾਂ ਪੁਜਾ ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ, ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਝਿੰਗੜ, ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਗੋਸਲ, ਸਾਹਦਾ ਸਿੰਘ, ਨਿਰਵੇਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਪੰਡੋਰੀ ਮਿਲ ਪਏ । ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਖਬਾਰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸੁਣਾਈ ਤੇ ਸਾਰੇ ਬੜੇ ਪਰਸੰਨ ਹੋਏ । ਇਤਨੇ ਨੂੰ ਜੱਥੇਦਾਰ ਹੋਰੀਂ ਭੀ ਆ ਗਏ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਭੀ ਦੋਵੇਂ ਪਰਚੇ ਪੜ੍ਹੇ ਅਤੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੌਲਤਪੁਰ ਦੇ ਉੱਦਮ ਦੀ ਬੜੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕੀਤੀ । ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਜੱਥੇਦਾਰ, ਝਿੰਗੜ, ਬਾਬੂ ਤੇ ਗੋਸਲ ਆਦਿ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੌਲਤਪੁਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਵਾਸਤੇ ਉਸ ਦੇ ਦੱਸੇ ਹੋਏ ਪਤੇ ਵੱਲ ਚਲ ਪਏ ।

ਦੂਜਾ ਕਾਂਡ

ਸਾਂਝੀ ਮੀਟਿੰਗ ਤੇ ਬੱਬਰ ਜੱਥੇ ਦੀ ਬਾਕਾਇਦਾ ਚੋਣ
ਅਗਸਤ ੧੯੨੨

ਆਖਰ ਇਹ ਸੁਭਾਗ ਦਿਨ ਆ ਗਿਆ, ਜਦੋਂ ਇਕ ਆਸ਼ੀ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਦੋਵੇਂ ਵਖ ਵਖ ਜੱਥੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ। ਮੀਟਿੰਗ ਅਰੰਭ ਹੋ ਗਈ।

ਸੰਤ ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਗਜੋਵਾਲ ਦੀ ਕੁਟੀਆ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹਜੂਰ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੌਲਤਪੁਰ, ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਰਾਮ ਗੜ੍ਹ ਝੰਗੀਆ, ਜੱਥੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਝਿੰਗੜ, ਆਸਾ ਸਿੰਘ, ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਅਗਸਤ ੧੯੨੨ ਦੇ ਅਖੀਰ ਨੂੰ ਹੋਈ। ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਇਕ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਉਹਦੀ ਚੋਣ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਵੇ, ਪਰਚਾ ਕਢੇ, ਹਥਿਆਰ ਇਕੱਤਰ ਕਰੇ ਅਤੇ ਫੇਡ ਦਾ ਹਿਸਾਬ-ਕਿਤਾਬ ਰਖੇ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਚੋਣ ਇਸ ਪਰਕਾਰ ਹੋਈ :

ਜੱਥੇਦਾਰ-ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ।

ਸਕੱਤਰ-ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਗੋਸਲ ।

ਖੜਾਨਚੀ-ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ।

ਹੋਰ ਮੈਂਬਰ-ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੌਲਤਪੁਰ, ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਝਿੰਗੜ
ਅਤੇ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ।

ਫੇਰ ਪਰਚੇ ਉੱਤੇ ਵਿਚਾਰ ਹੋਣ ਲੱਗੀ । ਜੱਥੇਦਾਰ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਪਰਚੇ ਬੜੇ ਚੰਗੇ ਅਤੇ ਪਾਲਸੀ ਦਰਸਤ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਿਆਰ ਦੇ ਨਹੀਂ ਹਨ । ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੌਲਤਪੁਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਘਾਟਾ ਰਹਿਣਾ ਅਵੱਸ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਖੁਦ ਪੰਜਾਬੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਇਲਮ ਨਹੀਂ ਸਨ ਪੜ੍ਹ ਲਿਖ ਸਕਦੇ । ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੌਲਤਪੁਰ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਪੁਤ ਇਕ ਪਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਅਗੇ ਤੋਂ ਜੱਥੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਇਸ ਅਖਬਾਰ ਨੂੰ ਐਡਿਟ ਕਰੇ ਅਤੇ ਇਸ ਮਤਲਬ ਵਾਸਤੇ ਖਰੀਦੀ ਹੋਈ ਸਾਈਕਲ-ਸਟਾਈਲ ਮਸੀਨ ਵਰਤੀ ਜਾਵੇ । ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਭੀ ਪਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਪਰਚੇ ਉੱਤੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੌਲਤਪੁਰ ਦਾ ਨਾਉਂ ਜ਼ਰੂਰ ਬਤੌਰ ਐਡੀਟਰ ਲਿਖਿਆ ਜਾਇਆ ਕਰੇ । ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੌਲਤਪੁਰ ਦੀ ਡੀਊਟੀ ਕੰਢੀ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਝੋਲੀਚੁਕਾਂ ਦੀ ਫਰਿਸਤ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੀ ਲੱਗੀ । ਜੱਥੇਦਾਰ ਨੇ ਜਲੰਧਰ ਵੱਲ ਦੀ ਫਰਿਸਤ ਬਨਾਉਣ ਦੀ ਡੀਊਟੀ ਲਈ । ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੌਲਤਪੁਰ ਤੇ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਜੱਥਾ ਝੋਲੀਚੁਕਾ ਦੇ “ਸੁਧਾਰ” ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਆਖਿਆ ਗਿਆ । ਜੱਥੇਦਾਰ, ਗੋਸਲ, ਝਿੰਗੜ, ਬਾਬੂ ਤੇ ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਉਚੋਂ ਤਕ ਪਰਚਾਰ ਜਾਰੀ ਰਖਣ । ਫੇਰ ਇਕ ਮੀਟਿੰਗ ਕਰ ਕੇ “ਸੁਧਾਰ” ਦਾ ਕੰਮ ਅਰੰਭਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ।

ਆਖਰੀ ਫੈਸਲਾ ਇਹ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਜੱਥੇ ਦਾ ਨਾਉਂ ਚੱਕਰਵਰਤੀ ਦੀ ਥਾਂ “ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ” ਰਖਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਨਾਉਂ ਵਧੇਰੇ ਸਹੀ ਅਰਥ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਅਰਥਾਤ ਅਕਾਲੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਅਗੇ ਵਧੂ ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਦਾ ਜੱਥਾ । ਦੂਸਰੇ ਇਹ ਨਾਉਂ ਅਖਬਾਰ ਦੇ ਨਾਉਂ ਨਾਲ ਭੀ ਠੀਕ ਢੁਕਦਾ ਸੀ ।

ਫੌਜੀਆਂ ਕੋਲੋਂ ਤੇ ਹੋਰ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਹਥਿਆਰ

ਜੱਥੇਦਾਰ ਨੇ ਏਥੋਂ ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਮਾਹਲ ਗਹਿਲੇ

ਨੂੰ ਲਿਆ ਉਣ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜਿਆ। ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਝਿਕੇ ਲਧਾਣੇ ਮਿਸਤਰੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਕ ਤਾਂ ਛੇ ਸਤ ਛਵ੍ਹੀਆਂ ਛੇਤੀ ਤਿਆਰ ਕਰ ਦੇਵੇ, ਦੂਜੇ ਹੁਣੇ ਜਾ ਕੇ ਮਾਹਲ ਗਹਿਲੇ ਤੋਂ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲਿਆਵੇ। ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਆਉਣ ਪੁਰ ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਜੱਥੇਦਾਰ ਪਾਸ ਪੁੱਜਾ। ਜੱਥੇਦਾਰ ਨੇ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਬਾੜੀਆਂ ਪਾਸ ਦੋ ਰੀਵਾਲਵਰ ਹਨ, ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਇਕ ਬੱਬਰਾਂ ਵਾਸਤੇ ਲਿਆ ਦੇਵੇ। ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਕੰਮ ਛੇਤੀ ਹੀ ਕਰ ਦੇਣ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ।

ਏਥੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਜੱਥੇਦਾਰ ਨੰਗਲ ਕਲਾਂ ਨੂੰ ਗਿਆ। ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਬੇਅੰਤ ਸਿੰਘ ਜੈਲਦਾਰ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਫਸਲਾਂ ਵਿਚ ਸਦ ਕੇ ਉਸ ਤੋਂ ਕੁਝ ਗੋਲੀਆਂ ਮੰਗੀਆਂ। ਜੈਲਦਾਰ ਨੇ ਇਕਰਾਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਛੇਤੀ ਹੀ ਕੁਝ ਗੋਲੀਆਂ ਭਰ ਕੇ ਦੇਵੇਗਾ। ਇਹ ਜੈਲਦਾਰ ਆਪਣੇ ਡਰ ਦਾ ਮਾਰਿਆ ਹੀ ਅੰਦਰੋਂ-ਅੰਦਰੀਂ ਬੱਬਰਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰਖਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕਦੀ ਕਦੀ ਗੋਲੀਆਂ ਤੇ ਕੁਝ ਫੰਡ ਆਦਿ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਸੀ।

ਮੁਨਸ਼ਾ ਸਿੰਘ ਜੌਹਲ ਤਸੀਲ ਜਲੰਧਰ ੧੯੨੧ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੋਂ ਬੱਬਰਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲ-ਮਿਲਾਪ ਰਖਦਾ ਸੀ। ਜੱਥੇਦਾਰ ਤੇ ਦਾਸ ਸੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਦਾਰੂ-ਸਿੱਕਾ ਸਪਲਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦਾ ਭਾਈ ਜਵੰਦ ਸਿੰਘ ਫੌਜ ਵਿਚ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪ ਭੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਰਹਿ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਜਦ ਜਵੰਦ ਸਿੰਘ ਛੁੱਟੀ ਪੁਰ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਜਵੰਦ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਹਥਿਆਰਾਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬੱਬਰ ਜੱਥੇ ਦਾ ਪਰੋਗਰਾਮ ਸਮਝਾਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ੧੯੨੧ ਦੇ ਆਖਰੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਬੱਬਰਾਂ ਦੀਆਂ ਤਕਰੀਰਾਂ ਸੁਣੀਆਂ। ਉਸ ਉੱਤੇ ਬੜਾ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤੁਢੀ ਨੰਬਰ ਸਿਖ ਪਲਟਨ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਵਤਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਨਾਕਰ ਸਿੰਘ ਭਾਰਟਾ ਨੂੰ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਸੀਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ

ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਵਾਹ-ਲਗਦੀ ਹਥਿਆਰ ਜ਼ਰੂਰ ਪਹੁੰਚਾਏ ਜਾਣ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਵੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ।

ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਭਾਰਟਾ ਨੇ ੧੦ ਬੰਬ, ੨੪ ਅੱਗ ਲਾਉ ਪਲੀਤੇ ਅਤੇ ਕਾਫੀ ਗੋਲੀਆਂ ਛੰਜੀ ਸਟੋਰ ਵਿਚੋਂ ਚੁਰਾ ਲਈਆਂ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜ ਬੰਬ ਤੇ ਬਾਰੂਂ ਡਿਟੋਨੇਟਰ ਤਾਂ ਜਵੰਦ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੱਬਰ ਜੱਬੇ ਤਾਈ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸਮਾਨ ਲੈ ਕੇ ਵਤਨ ਸਿੰਘ ਛੁੱਟੀ ਪੁਰ ਆ ਗਿਆ । ਕਬੀਲਿਆਂ ਨਾਲ ੧੯੨੨ ਵਿਚ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ਤਾਂ ਜਵੰਦ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰੀਵਾਲਵਰ ਦੀਆਂ ੨੦ ਗੋਲੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਬੰਡਲ ਹੱਥ ਲਗ ਗਿਆ ਸੀ । ਮਗਰੋਂ ਵਤਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਿੰਨ ਕਿਰਚਾਂ (ਛੰਜੀ ਅਫਸਰਾਂ ਦੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ) ਭੀ ਬਗਲ ਕਰ ਲਈਆਂ । ਜੋ ਕੁਝ ਵਤਨ ਸਿੰਘ ਪਹਿਲਾਂ ਪਿੰਡ ਛੱਡ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਤੋਂ ਛੁਟ ਬਾਕੀ ਸਭ ਚੀਜ਼ਾਂ ਮੁਨਸ਼ਾ ਸਿੰਘ ਜੰਹਲ ਆਪਣੇ ਭਾਈ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਿਆ ਬਨੂੰ ਤੋਂ ਲੈ ਆਇਆ । ਜੂਨ ੧੯੨੨ ਵਿਚ ਜਵੰਦ ਸਿੰਘ, ਵਤਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਨਾਮ ਕਠਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਆ ਗਏ । ਕੁਝ ਸਮਾਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬਾਕੀ ਸਭ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ।

ਇਕਰਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਨਾਇਕ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ, ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ, ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਸਿਪਾਹੀ ਰਜਮੈਂਟ ਨੰਬਰ ੫੨ ਨੇ ਕਈ ਵੇਰੀ ਦਾਰੂ-ਸਿੱਕਾ ਤੇ ਰਾਈਫਲਾਂ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਸਾਮਾਨ ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਾਇਆ । ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਖੁਸਰੋਪੁਰ, ਬੇਅੰਤ ਸਿੰਘ ਜੈਲਦਾਰ ਨੰਗਲ ਤੇ ਹੋਰ ਕਸੀ-ਇਕ ਲਾਸੰਸੀਆਂ ਤੋਂ ਭੀ ਗੋਲੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ।

ਪਰਚਾ ਬਕਾਇਆ ਸ਼ੁਰੂ

ਹੁਣ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਇਕ ਪਰਚਾ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਛਪਣ ਲੱਗਾ ਅਤੇ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਸਪੈਸ਼ਲ ਨੰਬਰ ਭੀ ਕਢ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ । ਪਰਚੇ ਦੇ ਮੱਬੇ ਪੁਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਇਹ ਦੋਹਾ ਲਿਖਿਆ ਹੁੰਦਾ ਸੀ—

ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਸੁਰਾ ਸੰ ਪਹਿਚਾਨੀਐ ਜੁ ਲਰੈ ਦੀਨ ਕੇ ਹੋਤ ।

ਪੁਰਜਾ ਪੁਰਜਾ ਕਟਿ ਮਰੈ ਕਬਹੂ ਨ ਛਾਡੈ ਖੇਤ ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰ, ਫਤਹ ਪੁਰ ਕੋਠੀ, ਜਸੋਵਾਲ, ਕੋਟ
ਫਤੂਹੀ ਤੇ ਪੰਡੋਰੀ ਆਦਿ ਇਸ ਪਰਚੇ ਦੀ ਛਪਾਈ ਦੇ ਖਾਸ ਅੰਡੇ
ਸਨ । ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਪੰਡੋਰੀ, ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਗੋਸਲ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ
ਗਰੰਥੀ ਕੋਟ ਫਤੂਹੀ ਆਦਿ ਸਟੈਨਸਿਲ ਕਾਗਜ਼ ਪੁਰ ਲਿਖਿਆ ਕਰਦੇ
ਸਨ । ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਬੀਕਾ ਤੇ ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਭਕਤੂਦੀ ਅਖਬਾਰ ਦੇ
ਵੱਡੇ ਤਕਸੀਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਨ । ਮਸ਼ੀਨ ਪੁਰ ਇਸਤਿਹਾਰ ਕੱਢ ਕੇ
ਝੋਲੀਚੁਕਾਂ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਲਾਏ ਜਾਣ ਲਗੇ ਕਿ ਉਹ ਪੁੱਠੇ
ਰਾਹ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦੇਣ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਬੱਬਰ ਜੱਥਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਧਾਈ ਕਰੇਗਾ ।
ਆਪਣੀ ਗ੍ਰ੍ਹਿਤਾਰੀ ਤਕ ਜੱਥੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਹੀ ਸਾਰਾ ਅਖਬਾਰ
ਲਿਖਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਇਕ ਅੱਧਾ ਟੋਟਕਾ ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ
ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਭੀ ਲਿਖ ਦਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਕਰਮ
ਸਿੰਘ ਦੌਲਤਪੁਰ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਗਰੰਥੀ ਕੋਟ ਫਤੂਹੀ, ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ
ਗਰੰਥੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਚੇਲਾ ਕਵਿਤਾਵਾਂ
ਲਿਖਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ।

ਪਹਿਲਾਂ ਅਖਬਾਰ ਪੁਰ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ “ਸਫਰੀ
ਪ੍ਰੈਸ” ਤੋਂ ਛਪਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਬੱਬਰਾਂ ਦੇ ਰਾਤ ਕਿਤੇ, ਦਿਨ ਕਿਤੇ
ਬਿਤਾਉਣ ਨਾਲ ਮਸ਼ੀਨ ਭੀ ਸਫਰ ਕਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ । ਮਗਰੋਂ ‘ਸਫਰੀ
ਪ੍ਰੈਸ’ ਦਾ ਨਾਉਂ ਬਦਲ ਕੇ ‘ਉਡਾਰੂ ਪ੍ਰੈਸ’ ਰਖ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ।

ਸ: ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਅਲਾਵਰਪੁਰ ਨਾਲ ਭੇਟ

ਜੱਥੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੌਲਤਪੁਰ ਕਰਮ ਸਿੰਘ
ਝਿੰਗੜ, ਮਾਸਟਰ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ, ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ
ਨਵੰਬਰ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਘੁਕਿਆਲ ਤੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰੇ ਨੂੰ ਗਏ ।
ਜੱਥਾ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਲਾਗੇ ਇਕ ਖੂਹ ਪੁਰ ਅਟਕਿਆ । ਝਿੰਗੜ ਨੂੰ ਅੰਦਰ

ਭੇਜਿਆ ਤਾਂ ਜੁ ਉਹ ਦੇਖ ਆਵੇ ਕਿ ਓਥੇ ਕੋਈ ਭੈੜਾ ਆਦਮੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ। ਝਿੰਗੜ ਦੇ ਪਾਸ ਦੇ ਲੰਮੀਆਂ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਸਨ। ਅਗੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਅੰਦਰ ਅਲਾਵਲਪੁਰੀਏ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਝੋਲੀਚੁਕ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਰਦਾਰ ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਦੋ ਅਰਦਲੀ ਭੀ ਸਨ। ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਝਿੰਗੜ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕੌਣ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਦੋ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਕਿਉਂ ਰਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਝਿੰਗੜ ਕੁਝ ਆਲਾ-ਟਾਲਾ ਕਰਦਾ ਮੁੜ ਤੁਰਿਆ ਤਾਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਝਿੰਗੜ ਕੁਝ ਆਲਾ-ਟਾਲਾ ਕਰਦਾ ਮੁੜ ਤੁਰਿਆ ਤਾਂ ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੱਕ ਪੈ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਰਦਲੀ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਦਾ ਪਤਾ ਕਢੇ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਮਹੰਤ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਆਪਣੇ ਚੇਲੇ ਬਤਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੱਬਰਾਂ ਵੱਲ ਭੇਜਿਆ ਤਾਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਚੇ-ਪਰੇ ਕਰ ਦੇਵੇ।

ਬਤਨ ਸਿੰਘ ਭੱਜ ਗਿਆ ਤੇ ਦੂਰੋਂ ਦੁਹਾਈ ਪਾ ਦਿੱਤੀ : “ਖਾਲਸਾ ਜੀ ! ਲੁਕ ਜਾਓ, ਆਪਣਾ ਆਪ ਬਚਾ ਲਓ।” ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁਛਿਆ : “ਕੋਈ ਗੱਲ ਤਾਂ ਦੱਸ, ਐਵੇਂ ਕਿਉਂ ਰੇਲਾ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।”

“ਜੀ, ਅਲਾਵਲਪੁਰੀਆ ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਆਦਮੀ ਤੁਹਾਡੀ ਭਾਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਆਪਣਾ ਬੰਦੇਬਸਤ ਕਰ ਲਓ। ਸਾਡੀ ਕੋਈ ਵਾਹ ਨਹੀਂ।”

“ਇਹ ਸਾਧ ਹਰਾਮ ਦੀਆਂ ਖਾ ਖਾ ਕੇ ਇਤਨੇ ਕਾਇਰ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਐਵੇਂ ਹਾਲ-ਪਾਹਰਿਆਂ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਸਰਦਾਰ ਤੇ ਦੋ ਉਸ ਦੇ ਨੌਕਰ ਕੁਲ ਤਿੰਨ ਮੂਰਤੀਆਂ ਹਨ, ਤੇ ਇਹ ਸਾਨੂੰ ਦੌੜ ਤੇ ਛੁਪ ਜਾਣ ਲਈ ਆਖ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਚਲ ਖਾਂ, ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ, ਉਹ ਕਿਹੜਾ ਦੈਂਤ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਤੁਹਾਡੀ ਜਾਨ ਨਿਕਲ ਰਹੀ ਹੈ।”

ਸਾਰਾ ਜੱਬਾ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਸਿੱਧੀ ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫਤਹ ਜਾ ਬੁਲਾਈ। ਤਿੰਨ ਚੌਂਹ ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਤੇ ਬਾਕੀਆਂ ਨੇ ਤਲਵਾਰਾਂ ਲਟਕਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਪੀਲਾ-ਭੂਕ ਹੋ ਗਿਆ। ਜੱਬੇਦਾਰ ਨੇ ਠੱਠੇ ਵਿਚ ਆਖਿਆ, “ਲਓ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਸਰਦਾਰ ਜੀ, ਅਸੀਂ ਆਪ ਹੀ ਆ ਗਏ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਸੋਚਿਆ, ਐਵੇਂ
ਸਰਦਾਰ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਤਕਲੀਫ਼ ਨਾ ਕਰਨੀ ਪਵੇ। ਤੁਹਾਡਾ ਅਰਦਲੀ ਸਾਨੂੰ
ਭਾਲਦਾ ਫਿਰਦਾ ਹੈ। ਸੁਣਾਓ, ਸਾਡੇ ਤਾਈਂ ਕੀ ਕੰਮ ਹੈ।”

ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਮੁੜ੍ਹਕੋ ਮੁੜ੍ਹਕੀ ਹੋ ਗਿਆ, “ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ,
ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਕੋਈ ਅਰਦਲੀ ਨਹੀਂ ਭੇਜਿਆ। ਐਵੇਂ
ਸਾਲਾ ਮੂਰਖ ਭੱਜਾ ਫਿਰਦਾ ਹੋਊ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਐਵੇਂ ਸਧਾਰਨ ਹੀ ਤੁਹਾਡੇ
ਨਾਲ ਦੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕੌਣ ਹੈ। ਹੋਰ ਕੋਈ ਖਾਸ
ਗੱਲ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ।”

“ਤੁਸੀਂ ਸਧਾਰਨ ਪੁਛਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਭੀ ਸਧਾਰਨ ਹੀ
ਦਸ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਬੱਬਰ ਜੱਥੇ ਵਾਲੇ ਹਾਂ। ਸਾਡਾ ਕੰਮ ਝੋਲੀ-
ਚੁਕਾ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ...”

“ਧੰਨ ਭਾਗ, ਤੁਹਾਡੇ ਜਿਹੇ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋਏ।
ਸਾਡੇ ਵੱਡਿਆਂ ਨੇ ਝੋਲੀਚੁਕੀ ਕਰਕੇ ਸਾਨੂੰ ਬਦਨਾਮ ਕਰ ਛਡਿਆ
ਹੈ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਡਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧੋਣਾ ਧੋਤਾ ਜਾਏ।
ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਹਰ ਵਕਤ ਤਿਆਰ ਹਾਂ। ਜਿਹੜਾ
ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਹੁਕਮ ਕਰੋ।”

ਇਹ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਹੀ ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਸਾਂ ਰੁਪਿਆਂ ਦਾ ਨੋਟ
ਕੱਢ ਕੇ ਜੱਥੇਦਾਰ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਉਪਰ ਰੱਖ ਦਿਤਾ ਤੇ ਆਖਿਆ, “ਹੋਰ ਮੇਰੇ
ਲਾਇਕ ਜਿਹੜੀ ਸੇਵਾ ਹੋਵੇ, ਦਸਦੇ ਰਹਿਣਾ।”

ਬੱਬਰ ਉਸ ਦੀ ਟੱਟੀ ਨਿਕਲਦੀ ਦੇਖ ਕੇ ਖਿੜ ਖਿੜ ਹੱਸਣ
ਲੱਗ ਪਏ। ਉਹ ਨਿਮੋਝਣਾ ਹੋ ਕੇ ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ ਅਰਦਲੀਆਂ ਸਮੇਤ
ਉਠ ਕੇ ਚਲਦਾ ਹੋਇਆ। ਮੀਲ ਅੱਧ ਮੀਲ ਨਿਕਲ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਉਸਦੇ
ਸਾਹ ਵਿਚ ਸਾਹ ਆਇਆ ਹੋਵੇਗਾ।

ਇਕ ਹੋਰ ਛਾਪਾ-ਮਸ਼ੀਨ

ਪੁਲਸ ਦੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਦਿਨੋ-ਦਿਨ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ
ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਅਤੇ ਇਹ ਖਤਰਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਤੇ “ਉਡਾਰੂ ਪ੍ਰੈਸ” ਐਪਰ ਏਧਰ ਉਛਦਾ ਫਿਲਮਿਆ ਨਾ ਜਾਵੇ, ਅਥਵਾ ਅਖਬਾਰ ਦੇ ਡਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਭੀ ਲੰਮੀ ਡਾਕ ਵਿਚ ਖਤਰਾ ਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਬੱਬਰ ਜੱਥੇ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਕ ਹੋਰ ਸਾਈਕਲ-ਸਟਾਈਲ ਮਸ਼ੀਨ ਖਰੀਦੀ ਜਾਵੇ। ਇਕ ਮਸ਼ੀਨ ਕੰਢੀ ਵੱਲ ਤੇ ਦੂਜੀ ਜਲੰਘਰ ਦੇ ਲਾਗੇ ਰੱਖੀ ਜਾਵੇ। ਜਿਧਰ ਭੀ ਸੰਖ ਹੋਵੇ, ਪਰਚਾ ਛਾਪ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਲੋੜ ਵੇਲੇ ਦੋਵੇਂ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਚਾਲੂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ। ਜੇ ਕਿਤੇ ਇਕ ਮਸ਼ੀਨ ਖਰਾਬ ਹੋ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਹੱਥ ਜਾਏ ਤਾਂ ਭੀ ਕੰਮ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਲਦਾ ਰਹੇ। ਇਸ ਕੰਮ ਵਾਸਤੇ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਧਾਰੋਵਾਲੀਆ ਐਡੀਟਰ “ਅਜੀਤ” ਪਾਸੋਂ ਡੇਢ ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਸਹਾਇਤਾ ਵਜੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਜਾ ਕੇ ਰਿਲੀਜ਼ ਬੁਕ ਸੁਸਾਇਟੀ ਤੋਂ ਇਕ ਸੌ ਪੰਜ ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਨਵੀਂ ਮਸ਼ੀਨ ਖਰੀਦੀ। ਉਥੋਂ ਹੀ ਪੁਰਾਣੀ ਮਸ਼ੀਨ ਵਾਸਤੇ ਗਾਜ਼ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕੁਝ ਸਮਾਨ ਖਰੀਦਿਆ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨੀਂ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਪੰਡੋਰੀ, ਜੋ ਕਈ ਚਿਰ ਤੋਂ ਬੱਬਰ ਜੱਥੇ ਨਾਲ ਰਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਭੀ ਜਿੱਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਉਹ ਪਰਚੇ ਦੀ ਛਪਾਈ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਮਦਦ ਦੇਣ ਲੱਗਾ।

ਖੁਲ੍ਹੀ ਅਖਬਾਰ ਵਾਸਤੇ ਯਤਨ

ਜੱਥੇਦਾਰ ਨੇ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਧਾਰੋਵਾਲੀਏ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਕਿ “ਚੱਕਰਵਰਤੀ” ਨਾਮ ਦਾ ਇਕ ਖੁਲ੍ਹਾ ਅਖਬਾਰ ਪਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਪੁਤ ਇਕ ਨਾਮ-ਧਰੀਕ ਐਡੀਟਰ ਦਾ ਨਾਉਂ ਲਿਖਿਆ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਅਸਲੋਂ ਜੱਥੇਦਾਰ ਤੇ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਇਸ ਅਖਬਾਰ ਦੇ ਲੇਖ ਲਿਖਿਆ ਕਰਨ। ਇਸ ਅਖਬਾਰ ਦਾ ਕੰਮ ਬੱਬਰ ਲਹਿਰ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਹਮਦਰਦੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ, ਬੱਬਰਾਂ ਉੱਤੇ ਲਾਏ ਦੂਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦੇਣਾ, ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਪਰਚਾਰ ਦੇ ਪਰਚਾਰਕਾਂ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕਰਨ ਹੋਵੇ। ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਅਖਬਾਰ ਵਾਸਤੇ ਲੋੜੀਂਦਾ ਅਰੰਭਕ ਫੰਡ

ਜਮ੍ਹਾ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਜਿਸੇ ਇਸ ਦੇ ਗਾਹਕ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਲਗਾ । ਜੱਥੇਦਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੌਰਿਆਂ ਵਿਚ ਡੇਢ ਸੌ ਗਾਹਕਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਫ਼ਹਿਰਿਸਤ ਭੀ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਈ । ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗੋਬਿੰਦਪੁਰ ਦੇ ਮਾਸਟਰ ਕਾਬਲ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਭੇਜਿਆ ਤਾਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਅਖਬਾਰ ਦਾ ਨਾਮ-ਧਰੀਕ ਐਡੀਟਰ ਬਣਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ । ਪਰ ਮਾਸਟਰ ਕਾਬਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਡਿਊਟੀ ਪਰਵਾਨ ਨਾ ਕੀਤੀ । ਅਗੇ ਚਲ ਕੇ ਕਈ ਲੀਡਰਾਂ ਦੇ ਫੜੇ ਜਾਣ ਕਰ ਕੇ ਇਹ ਸਕੀਮ ਸਿਰੇ ਨਾ ਚੜ੍ਹ ਸਕੀ ।

੧੫੦ ਪਸਤੌਲ ਖਰੀਦਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼

੨੦ ਕੁ ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਸੰਤ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਘੁੜਿਆਲ ਨੇ ਜੱਥੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਕਿ ਡੇਢ ਸੌ ਪਸਤੌਲ ਸਾਢੇ ਸਤ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਇਹ ਸ਼ਰਤ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਪਸਤੌਲ ਇਕੱਠੇ ਹੀ ਖਰੀਦੇ ਜਾਣ । ਜੱਥੇਦਾਰ ਨੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਝਿੰਗੜ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ । ਝਿੰਗੜ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਠੇਕੇਦਾਰ ਬ੍ਰਹਮਾ ਸਿੰਘ ਸੰਧਵਾਂ ਉਸ ਦਾ ਮਿੱਤਰ ਹੈ, ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਉਧਾਰ ਲੈਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ । ਸੋ ਜੱਥੇਦਾਰ ਨੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜਸੋਵਾਲ ਦੇ ਖੂੰਪੁਰ ਸਦ ਕੇ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਦੱਸੀ ਅਤੇ ਸਾਢੇ ਸਤ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਰਕਮ ਉਧਾਰ ਦੇਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ । ਬ੍ਰਹਮਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਇਤਨੀ ਰਕਮ ਉਸ ਪਾਸ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਕਲਕੱਤੇ ਜਾ ਕੇ ਕੁੰਦਨ ਸਿੰਘ ਬਡੋਂ ਤੇ ਨਗੀਨਾ ਸਿੰਘ ਪਾਲਦੀ ਅਤੇ ਦੋ ਚਾਰ ਹੋਰ ਠੇਕੇਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰੇਗਾ, ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੰਮਤੀ ਪਰਗਟ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਬੜੀ ਛੇਤੀ ਇਤਨੀ ਰਕਮ ਇਕੱਠੀ ਕਰ ਕੇ ਜੱਥੇਦਾਰ ਦੇ ਦਸੇ ਪਤੇ ਪੁਰ ਮਨੀਆਰਡਰ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ ।

ਜਸੋਵਾਲ ਦੀਆਂ ਮੀਟਿੰਗਾਂ

ਝਲੀਚੁਕਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਦੇ ਫੈਸਲੇ

੨੫ ਦਸੰਬਰ ੧੯੨੨ ਨੂੰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜਸੋਵਾਲ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਅੰਦਰ ਬੱਬਰ ਜੱਥੇ ਦੀ ਜਨਰਲ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਜੱਥੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਮਾਸਟਰ ਸਲੀਪ ਸਿੰਘ, ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਝਿੰਗੜ, ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ, ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੌਲਤਪੁਰ, ਪੰਨਾ ਸਿੰਘ ਬਹਿਬਲਪੁਰ, ਉਦੇ ਸਿੰਘ, ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਪੰਡੋਰੀ ਨਿਝਰਾਂ, ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਭਕੜੂਦੀ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਗਰੰਥੀ ਕੋਟ ਫਤੂਹੀ, ਹਰੀ ਸਿੰਘ, ਲਾਭ ਸਿੰਘ, ਤੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜਸੋਵਾਲ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਜੱਥੇਦਾਰ ਨੇ ਦੁਆਬੇ ਦੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬਿਆਨ ਕਰਦਿਆਂ ਦਸਿਆ ਕਿ :—

“ਸਾਡੇ ਪਰਚਾਰ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਉਤਾਰ ਆਇਆ ਹੈ। ਆਮ ਲੋਕੀ ਸਾਡੇ ਪਰੋਗਰਾਮ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹਨ ਅਤੇ ਅਥਾਹ ਹਮਦਰਦੀ ਰਖਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਹਕੂਮਤ ਘਰਗਾ ਗਈ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਜੱਥੇ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਗ੍ਰਾਫਤਾਰੀ ਵਾਸਤੇ ਇਨਾਮਾਂ ਦਾ ਭੀ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸੈਂਕੜੇ ਪੁਲਸੀਏ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਾਹਰਾ ਤੇ ਗੁਪਤ ਤੌਰ ਪੁਰ ਹਰਲ ਹਰਲ ਕਰਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਡਰ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਅੰਨ-ਪਾਣੀ ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹੀਂ ਸੁਟ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਹਕੂਮਤ ਰਾਜ਼ ਰਾਂ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕਰ ਕੇ ਥਾਂ ਥਾਂ ਆਪਣੇ ਏਜੰਟ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਚਿਰ ਤੋਂ ਝੋਲੀਚੁਕਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੇ ਐਲਾਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਹੁਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਐਲਾਨਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਕੀਮਤ ਨਹੀਂ, ਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਸ਼ਕਲ ਨਾ ਦੇਈਏ। ਝੋਲੀਚੁਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਐਲਾਨਾਂ ਨੂੰ ਫੋਕੇ ਡਰਾਵੇ ਹੀ ਸਮਝਣ ਲਗ ਪਏ ਹਨ। ਸੂਚ ਵਿਖੇ ਭਾਈ ਸੁਦਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗ੍ਰਾਫਤਾਰੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤਾਂ ਝੋਲੀਚੁਕ ਇਹ ਪੱਕਾ ਬਿਆਲ ਲੈ ਬੈਠੇ ਹਨ ਕਿ ਬੱਬਰਾਂ ਵਲੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਨੀ

ਨਕਸਾਨ ਦਾ ਕੋਈ ਖਤਰਾ ਨਹੀਂ ।

“ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿੱਥੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਸ ਡੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਆਮ ਜਜਬਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਹਕੂਮਤ ਦੀਆਂ ਜੁਲਮੀ ਤੇ ਫੁਟ-ਪਾਊਂ ਚਾਲਾਂ ਤੋਂ ਭੀ ਭਾਰੀ ਖਤਰਾ ਹੈ। ਲੋਕੀਂ ਹੁਣ ਆਮ ਮੰਗ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਖਾਸ ਖਾਸ ਝੋਲੀਚੁਕਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰੋ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਇਸ ਮੰਗ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਨਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਪੁਰ ਹਕੂਮਤੀ ਏਜੰਟਾਂ ਦਾ ਡਰ ਬੈਠ ਜਾਵੇਗਾ। ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਕੇਵਲ ਤਦ ਹੀ ਅਗੇ ਵਧ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਜੇ ਹਕੂਮਤੀ ਏਜੰਟਾਂ ਨੂੰ ਨਕਾਰਾ ਕਰ ਦੇਈਏ। ਸਾਨੂੰ ਬਦਨਾਮ ਝੋਲੀਚੁਕਾਂ ਦਾ ਸਫ਼ਾਇਆ ਹੁਣੇ ਅਰੰਭ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਛੋਟੇ-ਮੋਟੇ ਟੁਕੜ-ਬੋਚ ਸਹਿਮ ਕੇ ਚੁਪ ਕਰ ਜਾਣਗੇ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਏਜੰਟ ਪੈਦਾ ਹੋਣੇਂ ਰੁਕ ਜਾਣਗੇ। ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਬਹੁਤ ਉੱਚੇ ਹੋ ਜਾਣਗੇ ਅਤੇ ਜੱਬਾ ਨਿਧੜਕ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਜਾਰੀ ਰਖ ਸਕੇਗਾ।”

‘ਬੱਬਰ ਲਹਿਰ ਇਕ ਮੌੜ ਪੁਰ ਖੜੀ ਹੈ। ਮੌੜ ਨੂੰ ਦਲੇਰੀ ਤੇ ਅਕਲਮੰਦੀ ਨਾਲ ਲੰਘ ਜਾਓ ਤਾਂ ਛਾਲਾਂ ਮਾਰਦੇ ਅੱਗੇ ਵਧੀ ਜਾਓਗੇ। ਖੜੇ ਰਹੋਗੇ ਤਾਂ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਓਗੇ। ਦੂਜਾ ਕੋਈ ਰਾਹ ਨਹੀਂ।’

ਸਾਰੇ ਹੀ ਜੱਬੇਦਾਰ ਦੇ ਨਿਰਨੇ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਸਨ। ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ (੧) ‘ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਦੁਆਬਾ’ ਦਾ ਅਗਲਾ ਨੰਬਰ ਉਸੇ ਦਿਨ ਹੀ ਪਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਬੱਬਰ ਜੱਬੇ ਦਾ ਝੋਲੀਚੁਕਾਂ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਅਰੰਭ ਦੇਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਛਾਪਿਆ ਜਾਵੇ, (੨) ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਟਵਾਰੀ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਕੀਤਾ ਜਾਏ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ, (੩) ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਕੇ ਹਮਲਿਆਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪਲੈਨ ਬਣਾਵੇ ਤੇ ਫੈਸਲਾ ਕਰੋ ਅਤੇ ਕੁਲ ਮੈਂਬਰ ਉਸ ਪੁਰ ਅਮਲ ਕਰਨ।

ਜਸੋਵਾਲ ਦੀ ਦੂਜੀ ਮੀਟਿੰਗ

੩੦-੩੧ ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਦੂਜੀ ਜਨਰਲ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਜੱਥੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ, ਮਾਸਟਰ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ, ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਇੰਗੜ, ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੌਲਤਪੁਰ, ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਬਹਿਬਲਪੁਰ, ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਮੁਜ਼ਾਰਾ ਕਲਾਂ, ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਭਕੜ੍ਹਦੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ।

ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਜਨਰਲ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਫੈਸਲੇ ਸੁਣਾਏ ਕਿ :

(੧) ਕਿਸ ਝੋਲੀਚੁਕ ਨੂੰ ਕਦੋਂ ਤੇ ਕਿਸ ਨੇ ਖਤਮ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਕਰੇਗੀ। ਕੋਈ ਆਪ-ਹੁਦਰਾ ਐਕਸ਼ਨ ਨਾ ਕਰੋ।

(੨) ਕੋਈ ਝੋਲੀਚੁਕ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਅਚਾਨਕ ਮਿਲ ਪਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵਕਤ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਖਤਮ ਕਰ ਦੇਣ ਦਾ ਹੱਕ ਹੈ ਅਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

(੩) ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਹਦਾਸ਼ਿਤ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਕਿਸੇ ਝੋਲੀਚੁਕ ਦੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਨਾ ਉਠਾਈ ਜਾਵੇ। ਜਿੱਥੋਂ ਕੁਝ ਫੰਡ ਹੱਥ ਆਵੇ; ਉਹ ਫੈਸਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬਗੈਰ ਭੋਰਿਊ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਜੇ ਇਸ ਫੰਡ ਨਾਲ ਹਥਿਆਰ ਖਰੀਦੇ ਜਾ ਸਕਣ। ਬੱਬਰ ਜੱਥੇ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੇ ਸਧਾਰਨ ਲੋੜੀਂਦੇ ਅਤੇ “ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਦੁਆਬਾ” ਅਖਬਾਰ ਦੇ ਖਰਚ ਪੂਰੇ ਕੀਤੇ ਜਾਣਗੇ।

(੪) ਐਕਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਝੋਲੀਚੁਕਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਤਾਂ ਲਾਇਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਅੰਰਤ ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

(੫) ਬੱਬਰ ਜੱਥੇ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਉਹੋ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਹੁਕਮ ਹੋਣ ਪੂਰ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਛਡ ਕੇ ਲਗੀ ਹੋਈ ਡਿਊਟੀ ਪੂਰੀ ਕਰੇ।

(੬) ਝੋਲੀਚੁਕਾਂ ਦੇ ਨੱਕ, ਕੰਨ ਵਢਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਰੱਦ ਕੀਤਾ

ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਤਾਂ ਵਕਤ ਵਧੇਰੇ
ਲਗਦਾ ਹੈ, ਦੂਜੇ ਝੋਲੀਚੁਕ ਜੀਉਂਦਾ ਰਹਿ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਐਕਸ਼ਨ ਕਰਨ
ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਤੀਜੇ ਇਸ ਨਾਲ ਕਈ ਹਲਕਿਆਂ
ਵਿਚ ਬੱਬਰਾਂ ਵਿਰੁਧ ਨਫਰਤ ਭੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਅਗੋਂ ਤੋਂ ਝੋਲੀ-
ਚੁਕ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦੇਣਾ ਹੋਵੇਗਾ।

(੭) ਹਰ ਕਤਲ ਦਾ ਐਲਾਨ ਦੋ ਤਿੰਨ ਬੱਬਰਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਪੁਰ
ਬੱਬਰ ਅਖਬਾਰ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਜਾਇਆ ਕਰੇਗਾ।

(੮) ਬਦਨਾਮ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰਾਂ, ਝੋਲੀਚੁਕਾਂ ਅਤੇ ਹਕੂਮਤ ਦੀ
ਜਾਇਦਾਦ ਨੂੰ ਲੁਟ ਲੈਣਾ ਜਾਇਜ਼ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ
ਦੇ ਮਾਲ ਜਾਂ ਧਨ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾਣਾ ਜੁਰਮ ਸਮਝਿਆ ਜਾਏਗਾ। ਅਤੇ
ਜੋ ਧਨ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਾਪਤ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਜੱਥੇ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਫੌਂਡ ਵਿਚ
ਪਾਇਆ ਜਾਵੇ, ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਆਪਣੇ ਨਿਜੀ ਖਰਚ ਲਈ ਨਾ ਵਰਤੇ।

ਬੱਬਰ ਲਹਿਰ ਦਾ ਚੜ੍ਹਾ ਅਤੇ ਸਖ਼ਤੀ ਦਾ ਦੌਰ

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਿੱਛੇ ਦੱਸ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਜਦ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਦੇ ਅਸੂਲ ਹੇਠਾਂ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜਿਸ ਦਾ ਵਰੰਟ ਨਿਕਲ ਜਾਵੇ ਉਹ ਗ੍ਰੂਹਤਾਰੀ ਦੇ ਦੇਵੇ ਅਤੇ ਕੋਈ ਬੇਕਨੂੰਨੀ ਕਾਰਵਾਈ ਨਾ ਕਰੋ, ਤਾਂ ਅਣਖੀਲੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਵਰਕਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਆਤਮਯਾਤੀ ਪਟੜੀ ਪੁਰ ਚੜ੍ਹਨੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਬਰਤਾਨਵੀ ਹਕੂਮਤ ਵਿਰੁੱਧ ਅਤੇ ਉਸ ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਵਿਰੁੱਧ, ਜਿਸ ਨੇ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਅਤਿਆਚਾਰਾਂ ਮੁਹਰੇ ਲੰਮਾ ਪਏ ਰਹਿਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਬਗਾਵਤ ਦਾ ਝੰਡਾ ਬੁਲੰਦ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਸਿਰਲੱਥ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਬੱਬਰ ਲਹਿਰ ਦੇ ਮੌਢੀ ਬਣੇ।

ਗ੍ਰੂਹਤਾਰੀਆਂ ਦੇ ਵਰੰਟ

ਬੱਬਰਾਂ ਵਲੋਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਨਵੰਬਰ ੧੯੨੧ ਤੋਂ ਬਾਕਾਇਦਾ ਬਾਗੀਆਨਾ ਪਰਚਾਰ ਅਰੰਭ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਜਿੱਥੇ ਹਕੂਮਤ ਵਿਰੁੱਧ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇ ਹੁਸਫੁਸੇ ਫਲਸਫੇ ਦੇ ਪਰਚਾਰਕਾਂ ਦੇ ਦੀਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਮਮੂਲੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਬੱਬਰਾਂ ਦੇ ਦੀਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਗਹਿਮਾ-ਗਹਿਮ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਹਕੂਮਤ ਵਿਰੁੱਧ ਨਫਰਤ ਅਤੇ ਜੋਸ਼ ਦਿਨੋ-ਦਿਨ ਵਧਣ ਲੱਗਾ। ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਇਸ ਪਰਚਾਰ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਪਹਿਲਾ ਕਦਮ ਪਰਚਾਰਕਾਂ ਦੇ ਵਰੰਟ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਦਾ ਚੁਕਿਆ।

ਜੱਥੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਤਾਂ ਦੇਰ ਤੋਂ ਹੀ ਵਾਰੰਟ ਜਾਰੀ ਸਨ ਅਤੇ
 ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੨੧ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਵੀ ਵਰੰਟ ਨਿਕਲ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਮਾਰਚ
 ੧੯੨੨ ਤਕ ਲਗ ਪਗ ਸਭ ਬੱਬਰ ਪਰਚਾਰਕਾਂ ਦੇ ਵਰੰਟ ਨਿਕਲ
 ਗਏ ਸਨ। ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਰਹ੍ਗਾਂ ਬੱਬਰ ਵੱਡੇ ਜਾਣ
 ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਕਿਤੇ ਲੁਕ ਕੇ ਬਹਿ ਜਾਣਗੇ, ਪਰ ਗੱਲ ਸਗੋਂ ਇਸ ਦੇ
 ਉਲਟ ਹੋਈ। ਵਰੰਟਾਂ ਨੇ ਘਰ ਦੇ ਕੰਮ ਉੱਕੇ ਹੀ ਛੁਡਾ ਦਿੱਤੇ। ਪਹਿਲਾਂ
 ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਦੀਵਾਨ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਰੋਜ਼ ਹੀ, ਸਗੋਂ ਦਿਨ ਦੇ ਦੋ ਦੋ
 ਦੀਵਾਨ ਹੋਣ ਲੱਗੇ। ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਵੀ ਬੱਬਰਾਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਵਧ
 ਗਈ ਸੀ।

ਹਕੂਮਤ ਵਲੋਂ ਲੋਕਾਂ ਪੁਰ ਦਬਾਅ

ਬੱਬਰਾਂ ਦੇ ਫੜਨ ਵਾਸਤੇ ਕਈ ਪੁਲਸੀਏ ਅਤੇ ਸੂਹੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ
 ਛੱਡੇ ਗਏ। ਪਰ ਬੱਬਰ ਕਿਹੜੇ ਇਕ ਥਾਂ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਸਵੇਰੇ ਕਿਤੇ,
 ਸ਼ਾਮੀਂ ਕਿਤੇ। ਫੇਰ ਹਰ ਥਾਂ ਲੋਕੀਂ ਸਾਂਭਣ ਵਾਲੇ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਉਹ
 ਪਨਾਹ ਦੇਂਦੇ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਂਦੇ ਸਨ। ਕੋਈ ਬੱਬਰ ਹੱਥ
 ਨਾ ਆਇਆ। ਇਸ ਪੁਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਡਰਾਉਣ ਧਮਕਾਉਣ ਦੇ ਜਤਨ
 ਹੋਣ ਲਗੇ। ਪੁਲਸ ਨੇ ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਦੇਣ ਅਤੇ ਦੀਵਾਨ ਲੁਆਉਣ
 ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਕਈ ਦਿਨ
 ਥਾਣੇ ਸੱਦ ਕੇ, ਬਿਠਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਮ-ਕਾਰ ਦਾ ਹਰਜ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ
 ਰਿਹਾ। ਅਖੀਰ ਬਹੁਤੇ ਲੋਕ ਥਾਣੇ ਜਾਣੋਂ ਹੀ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ।
 ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬੱਬਰਾਂ ਦੀ ਦੱਸੀ ਹੋਈ ਇਕ ਸਿੱਧੀ-ਸਾਦੀ ਗੱਲ ਯਾਦ ਕਰ
 ਲਈ ਕਿ ਉਹ ਬੇਬਸ ਸਨ, ਬੱਬਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਥਿਆਰ ਦਿਖਾ ਕੇ ਰੋਟੀ
 ਖਾ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਕਈਆਂ ਆਖਣਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ, ਉਹ ਕਦੋਂ
 ਕੁ ਤੋਂ ਬੱਬਰ ਬਣ ਗਏ ਹਨ, ਉਹ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਜਾਂ ਲਾਗਿਓਂ
 ਚਾਗਿਓਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਇਆਂ ਨੂੰ ਰੋਟੀ-ਪਾਣੀ ਕਿਵੇਂ ਨਾ ਪੁਛੀਏ।

ਨੰਬਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੁਲਸ ਵਲੋਂ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਜਦ

ਭੀ ਕੋਈ ਬੱਬਰ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਦੀ ਲੰਘੇ, ਠਹਿਰੇ ਜਾਂ ਦੀਵਾਨ ਕਰੇ, ਫੌਰਨ
ਬਾਣੇ ਖ਼ਬਰ ਦਿਓ। ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਕਈ ਇਤਲਾਹਾਂ ਦੇਣ ਭਜਦੇ
ਰਹੇ, ਪਰ ਕੰਮ ਦਾ ਹਰਜ ਤੇ ਬੱਬਰਾਂ ਵਲੋਂ ਝੋਲੀਚੁਕਾਂ ਨੂੰ ਤਾਫ਼ਨਾ ਦੇ
ਕਾਰਨ ਨੰਬਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਭੀ ਘੇਸਲ ਵਟ ਲਈ। ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ
ਰਾਹੀਂ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਨੰਬਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਡਾਂਟ-ਡਪਟ ਹੁੰਦੀ ਸੀ
ਕਿ ਉਹ ਸੁੱਤੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਬਹੁਤੇ ਨੰਬਰਦਾਰ ਉਤਰ ਦੇਣ ਲਗ ਪਏ ਕਿ
ਉਹ ਰਹਿੰਦੇ ਤਾਂ ਜਾਗਦੇ ਹੀ ਸਨ, ਪਰ ਕੀ ਕਰਨ, ਬੱਬਰ ਤਾਂ ਦਿਨ-
ਰਾਤ ਛਿੜੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਇਤਲਾਹਾਂ ਦੇਣ ਲਗਣ ਤਾਂ ਘਰ ਦਾ
ਸਾਰਾ ਕੰਮ-ਕਾਜ ਛੱਡ ਕੇ ਥਾਣੇ ਨੂੰ ਆਣ-ਜਾਣ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿਣ।

ਇਸ ਪੁਰ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਪੁਲਸ ਦੀਆਂ ਵਧੇਰੇ ਗਸ਼ਤੀ ਟੋਲੀਆਂ
ਚੱਕਰ ਲਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਪੁਲਸੀਆਂ ਨੇ ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ
ਤਾਂ ਕੀ ਹੱਥ ਪਾਉਣਾ ਸੀ, ਅਂਦੇ-ਜਾਂਦੇ ਰਾਹੀਂ ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਤੇ ਖੋ-
ਖਿੰਝ ਕਰਨ ਲਗੇ। ਕਾਲੀ ਪਗੜੀ ਤੇ ਕਿਰਪਾਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਬੱਬਰ ਆਖ
ਕੇ ਘੇਰ ਲੈਂਦੇ, ਥਾਣੇ ਵਲ ਧੂੰਦੇ ਅਤੇ ਰੂਪਿਆ-ਯੋਲੀ ਮਾਂਜ ਕੇ ਛਡ
ਦੇਂਦੇ।

ਜਨਤਾ ਵਲੋਂ ਹਮਦਰਦੀ

ਪੁਲਸ ਦੇ ਦਬਕਿਆਂ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰ ਕੇ ਹਰ ਛਿਰਕੇ ਦੇ
ਆਮ ਲੋਕੀਂ ਬੱਬਰਾਂ ਨਾਲ ਬੜੀ ਹਮਦਰਦੀ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਦੇ ਸਨ।
ਬਾਹਰ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਕਿਰਸਾਨ ਲਾਗੋਂ ਲੰਘਦਿਆਂ ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ
ਅਵਾਜ਼ ਮਾਰ ਕੇ ਰੋਟੀ-ਪਾਣੀ ਪੁਛਦੇ, ਘੜੀ ਦੋ ਘੜੀ ਅਗਾਮ ਕਰਨ ਲਈ
ਸੰਘਣੇ ਬਿੜ੍ਹ ਹੇਠਾਂ ਲੀੜਾ-ਕੱਪੜਾ ਵਿਛਾ ਦੇਂਦੇ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰਖਿਆ
ਲਈ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਨਿਗ੍ਰਾ ਭੀ ਰਖਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਪੁਲਸ
ਦੀ ਗਸ਼ਤ ਤੋਂ ਖ਼ਬਰਦਾਰ ਕਰਦੇ, ਪਰ ਜੇ ਕਿਤੇ ਪੁਲਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ
ਬੱਬਰਾਂ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਦੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਬਹੁ-ਪਤਾ ਨਾ ਛੜਦੇ, ਸਗੋਂ ਕਈ ਵੇਰੀ
ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਉਲਟੇ ਪਾਸੇ ਤੋਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ।

ਇਕ ਪਾਸੇ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਪੁਰ ਪੁਲਸ ਰਾਹੀਂ ਕੱਸ ਪਾਉਣਾ
ਸੁਰੂ ਕੀਤਾ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਬੱਬਰਾਂ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਦਾ ਅਸਰ ਗੁਆਉਣ ਦੀ
ਗਰਜ ਨਾਲ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਨੰਬਰਦਾਰਾਂ, ਸੁਫੈਦਪੋਸ਼ਾਂ, ਜੈਲਦਾਰਾਂ, ਪੈਨਸ਼ਨੀਆਂ,
ਲਾਸੈਂਸੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਜੀ-ਹਜ਼ੂਰੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਕੇ “ਅਮਨ
ਸਭਾਵਾ” ਖੜੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ ਸੁਰੂ ਕੀਤੀਆਂ। ਇਹ ਸਭਾਵਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ
ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਲਾ ਕੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪਰਕਾਰ ਦਾ ਪਰਚਾਰ
ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ :

“ਸਾਡੀ ਇਸ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਬਹਿਸ਼ਤ ਬਣਾ
ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਲਈ ਗੱਡੀਆਂ, ਮੋਟਰਾਂ, ਸਕੂਲ, ਡਾਕਖਾਨੇ, ਨਹਿਰਾਂ
ਤੇ ਹਸਪਤਾਲ ਕਾਇਮ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਸਭ ਚੌਰੀ ਡਾਕੇ ਖਤਮ ਕਰ ਕੇ
ਅਮਨ-ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਹੱਥ ਪੁਰ ਸੋਨਾ ਲੈ ਕੇ ਫਿਰੀ
ਜਾਓ, ਕੋਈ ਅੱਖ ਉਨਾ ਕੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦਾ। ਅਦਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਹੱਕੋ-
ਹੱਕ ਨਿਬੇੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਹੁਣ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਕਮਲੇ ਤੇ ਸਿਰ-ਫਿਰੇ ਲੋਕ
ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਫਿਰਨ ਲਗ ਪਏ ਹਨ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਮੁੜ ਸਿੱਖਾਂ
ਦਾ ਰਾਜ ਲਿਆ ਕੇ ਕਾੜ੍ਹੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਦੁੱਧ ਚੁਕ ਚੁਕ ਪੀਣੇ ਹਨ।
ਉਹ ਪੈਸੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਲੁਟਣ-ਮਾਰਨ ਤੇ ਭਲੇਮਾਣਸ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਕਤਲ
ਕਰਨ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਰਾਹੀਂਆਂ ਨੂੰ ਲੁਟ ਲੈਂਦੇ ਅਤੇ
ਧੀਆਂ-ਭੈਣਾਂ ਤੋਂ ਰੋਟੀ ਖੋਕੇ ਖਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਤਾਂ ਰਾਜ-ਰੌਲਾ
ਪਾ ਕੇ ਮਨ-ਆਈਆਂ ਕਰਨਾ ਚਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਤਾਂ
ਟੋਪੀ ਵਾਲੇ ਸਿਖ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਬਾਪਣਾ ਹੈ, ਇਸੇ
ਕਰਕੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਪਤਾਲ ਜੜ੍ਹਾਂ ਹਨ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਬੱਬਰਾਂ ਦੇ
ਝਾਸੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਕੋਈ ਅਮਨ ਭੰਗ ਨਾ ਕਰੇ, ਸਗੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇਤਲਾਹ
ਸਰਕਾਰੇ ਦੇ ਕੇ ਨੇਕਨਾਮੀ ਹਾਸਲ ਕਰੇ।”

ਪਰ ਲੋਕਾਂ ਪੁਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਝੋਲੀਚੁਕ ਮਰਦੂਦਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਅਸਰ
ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੈਂਦਾ । ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬੰਬ ਤੇ ਗੋਲੀਆਂ, ਗਦਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਫਾਂਸੀਆਂ, ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ, ਮਾਰਸਲ-ਲਾਅ, ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਖੂਨੀ ਸਾਕੇ, ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਬੇਅਦਬੀਆਂ, ਦੇਸ਼-ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਫੜ੍ਹ-ਫੜ੍ਹੀ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਪੁਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਅਥਾਹ ਤਸਦਦ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਸੀ—ਜਿਹੜੇ ਇਸ ਬਲਦੀ ਅੱਗ ਨੂੰ ਅਮਨ ਸ਼ਤੀ ਦਾ ਰਾਜ ਆਖਣ, ਲੋਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਦਈ ਤੇ ਬੇ-ਹਯਾ ਨਾ ਕਹਿੰਦੇ ਤਾਂ ਹੋਰ ਕੀ ਕਹਿੰਦੇ । ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਟੋਡੀ ਤੇ ਗਦਾਰ ਅਮਨ ਦੇ ਨਾਂ ਪੁਰ ਕੌਮੀ ਦੁਸ਼ਮਣ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਛਿੱਤਰ ਖਾਂਦੇ ਰਹਿਣ ਨੂੰ ਅਮਨ-ਸ਼ਤੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ “ਅਮਨ-ਸਭਾਵਾਂ” ਦੇ ਜਲਸਿਆਂ ਵਿਚ ਉੱਲੂ ਬੋਲਣ ਲਗੇ ਤਾਂ ਝੋਲੀਚੁਕਾਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਆਪਣੇ ਦੀਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਕੰਜਰੀਆਂ ਦੇ ਨਾਚ, ਬਾਜ਼ੀਆਂ, ਨਕਲਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਖੇਡ-ਤਮਾਸੇ ਤੇ ਮਠਿਆਈਆਂ ਵੰਡਣੀਆਂ ਸੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ । ਮੁੰਡੇ ਖੁੰਡੇ ਰੋਣਕ ਮੇਲਾ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਤਾਂ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ, ਪਰ ਜਦ ਝੋਲੀ-ਚੁਕੀ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਸੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਲੋਕੀਂ ਚਾਦਰਾਂ ਝਾੜ ਕੇ ਉਠ ਤੁਰਦੇ । ਫੇਰ ਅਫਸਰਾਂ ਦੇ ਦੌਰਿਆਂ ਪੁਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਰਚਾਰ ਪਿਆਉਣਾ ਸੁਰੂ ਕੀਤਾ ਪਰ ਲੋਕੀਂ ਓਥੇ ਹੀ ਕੁਰਲੀਆਂ ਕਰ ਕੇ ਆ ਜਾਂਦੇ ।

ਇਕ ਵਾਰੀ ਧੈਨੋਵਾਲੀ ਦੇ ਫਾਟਕ ਲਾਗੇ “ਅਮਨ-ਸਭਾ” ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਵੀਹ-ਬਾਈ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਰਾਗੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਇਕ ਜੱਥਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਇਸ ਇਕੱਠ ਵਿਚ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਜਾਵੇ ਜਿਸ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਉਹ ਜੱਥਾ ਕੰਮ ਕਰੇ । ਦੀਵਾਨ ਦਾ ਪਰਧਾਨ ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਬਿੰਗ ਸੀ, ਜੋ ਪੁਲਸ ਦਾ ਥਾਣੇਦਾਰ ਰਹਿ ਚੁੱਕਾ ਸੀ । ਸਾਮ ਸਿੰਘ ਜੈਲਦਾਰ ਤਲੁਣ ਅਤੇ ਜਮਾਂਦਾਰ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਸਲੇਮਪੁਰ ਆਦਿ ਝੋਲੀਚੁਕ ਉੱਥੇ ਮੌਜੂਦ ਸਨ । ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਜੱਥੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ

ਹੋਂਗੀ, ਦਾਸ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਝਿੰਗੜ ਅਤੇ ਮੂਲਾ ਸਿੰਘ ਬਾਹੋਵਾਲ ਸਮੇਤ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਆ ਪਹੁੰਚੇ। ਜੱਥੇਦਾਰ ਸਿੱਧਾ ਹੀ ਬਿਨ-ਪੁਛਓਂ ਹੀ ਸਟੇਜ ਪੁਰ ਜਾ ਚੜ੍ਹਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਮੂਲਾ ਸਿੰਘ ਬਾਹੋਵਾਲ ਬੰਦੂਕ ਫੜੀ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਝਿੰਗੜ ਤਲਵਾਰ ਸੂਤੀ ਖੜਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਜੱਥੇਦਾਰ ਨੇ ਲੈਕਚਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਝੋਲੀਚੁਕਾਂ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਿਆ ਕਿ ਉਹ ਉਠ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿੜਤਾਰ ਕਰਨ। ਪਰ ਝੋਲੀਚੁਕਾਂ ਦੇ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਸਾਹ ਸੁੱਕੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਜੱਥੇਦਾਰ ਨੇ ਲੈਕਚਰ ਖਤਮ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਜੁਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਖੁਰਦਪੁਰ ਇਕ ਮੌਟਰ ਲੈ ਕੇ ਆ ਗਿਆ। ਬੱਬਰ ਉਸ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਚਲਦੇ ਹੋਏ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਵੇਰੀ ਬੱਬਰ, “ਅਮਨ-ਸਭੀਆਂ” ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਨੰਗਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਵਰਤ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਸਿੰਘਾਸਣ ਡੋਲਿਆ

ਹਾਲਤ ਬੇਕਾਬੂ ਹੁੰਦੀ ਦੇਖ ਕੇ ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ ਸਤੰਬਰ ੧੯੨੨ ਦੇ ਅਖੀਰ ਖੁਫੀਆ ਪੁਲਸ ਦੇ ਜਰਨੈਲ (D. I. G., C. I. D.) ਨੂੰ ਇਕ ਲੰਮਾ ਖਤ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਜੇ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਝਬਦੇ ਹੀ ਕੋਈ ਖਾਸ ਕਦਮ ਨਾ ਪੁਟਿਆ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵਹਾਂਦਾਰਾਂ ਦੇ ਕਤਲ ਅਰੰਭ ਹੋ ਜਾਣਗੇ ਅਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰੀ ਮਸ਼ੀਨ ਢਹਿ-ਢੇਰੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਉਸ ਨੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਬੱਬਰ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਉਚੇਚੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਪੁਰ ਡੀ. ਆਈ. ਜੀ. ਨੇ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਮੀਰ ਫਜ਼ਲ ਇਮਾਮ ਡਿਪਟੀ ਸੁਪ੍ਰੀਂਡੰਟ ਪੁਲਸ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਨੂੰ ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ ਦੀ ਪੁਲਸ ਨਾਲ ਮਿਲ-ਰਤਨ ਕਰਨ ਲਈ ਨੀਯਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਹਦਾਇਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾਵੇ।

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਪੱਤਰ

ਸਤੰਬਰ ੧੯੨੨ ਨੂੰ ਜੱਥੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਇਕ ਉਚੇਚੇ ਪੱਤਰ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ :

“ਕਿਉਂ ਐਵੇਂ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੱਡ ਕੁਟਵਾਉਂਦੇ ਹੋ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬੇਲੋੜੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੇਣ ਪੁਰ ਮਜਬੂਰ ਕਰਦੇ ਹੋ ? ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਪੂਰਨ ਅਜਾਂਦੀ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ ਹੋ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਉਠਾਉਣੀ ਪਵੇਗੀ । ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਰਸਤਾ ਵੜੋ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸੈਂਕੜੇ ਜੱਥੇ ਲੈ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁਜ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ।”

ਇਹ ਪੱਤਰ ਦੇ ਕੇ ਬਤਨ ਸਿੰਘ ਪੰਡੋਰੀ ਨਿਝਰਾਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ । ਇਸ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਕੱਤਰ ਭਗਤ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜੱਥੇਦਾਰ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿਣਾ ਉਹ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਪੱਤਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਨਾ ਲਿਖਿਆ ਕਰਨ ।

ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦ ਗਿਰ ਜਾਣਾ

ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦਫਾ ੧੦੭ ਵਿਚ ਜਲੰਧਰ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਜੂਨ ੧੯੨੨ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਗ੍ਰਿੰਡਟਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਭੀ ਕੁਝ ਤਕਰੀਰਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ । ਉਸ ਤੋਂ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਦੀ ਨੇਕ-ਚਲਨੀ ਦੀ ਜ਼ਮਾਨਤ ਮੰਗੀ, ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਸਾਲ ਦੀ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ ਤੇ ਜਿਹਲਮ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ।

ਪਰ ਵੇਹਲੀਆਂ ਤੇ ਖੁਲ੍ਹੀਆਂ ਖਾਣ ਵਾਲੇ ਸੰਤ ਦੀ ਛੇਤੀ ਹੀ ਬਸ ਹੋ ਗਈ । ਉਸ ਨੇ ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਕੰਮ ਦੇਣ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਕਰ ਕੇ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗ ਲਈ, ਜਿਸ ਪੁਰ ਉਸ ਨੂੰ ਨਵੰਬਰ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਹੀ

ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਜੱਥੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗਣ ਪੁਰ ਬੜੀ ਝਾੜ ਪਾਈ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਭੀ ਅਗੋਂ ਲਈ ਇਤਥਾਰ ਬਣਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਬੜਾ ਸ਼ੋਕ ਪਰਗਟ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਜੱਥੇਦਾਰ ਨੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਤੋਂ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਰਹਿ ਕੇ ਕੰਮ ਲੈਣ ਦੀ ਹਦਾਇਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

ਮਾ: ਮੌਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਗ੍ਰਾਫਤਾਰੀ

ਇਸ ਮਹੀਨੇ ੧੫ ਜੂਨ ੧੯੨੨ ਨੂੰ ਮਾ: ਮੌਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪ ਦੇ ਪਿੰਡ ਪਤਾਰੇ ਤੋਂ ਗਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਆਪ ਜੰਗਲ-ਪਾਣੀ ਹੋਣ ਵਾਸਤੇ ਪਿੰਡੋਂ ਬਾਹਰ ਗਏ ਹੋਏ ਸਨ।

ਆਪ ਕਾਫ਼ੀ ਦੇਰ ਚੱਕਰਵਰਤੀ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਬੱਬਰ-ਲਹਿਰ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੰਨ੍ਹਣ ਵਿਚ ਕਾਫ਼ੀ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਸੀ, ਤੇ ਆਪਣੇ ਪਰਚਾਰ ਦੁਆਰਾ ਕਾਫ਼ੀ ਉਭਾਰ ਲਿਆਂਦਾ ਸੀ। ਕੋਟ ਫਤੂਹੀ ਦੇ ਭਾਰੀ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚੋਂ ਪੁਲਸ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਪਰਚਾਰ ਕਰ ਕੇ ਆਪ ਸਾਫ਼ ਨਿਕਲ ਗਏ ਸਨ। ਮਾਸਟਰ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਗੁਪਤ-ਵਾਸ ਬਾਰੇ ਤੇ ਪੁਲਸ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਣ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਚਰਚਾ ਸੀ। ਅਸਲ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਬੱਬਰ ਸਾਬੀਆਂ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਪੁਲਸ ਆਪ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਉਣੋਂ ਡਰਦੀ ਸੀ।

ਆਪ ਦੀ ਗ੍ਰਾਫਤਾਰੀ ਬਾਰੇ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਟਵਾਰੀ ਹਰੀਪੁਰ ਵਾਲੇ ਪੁਰ ਸੱਕ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਾਸਤੇ ਤਿੰਨ ਹਮਲੇ ਭੀ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਪਰ ਉਹ ਬਚ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਅਸਲੀਅਤ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਸੀ। ਦੋਸ਼ੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸੀ।

ਵੱਡੇ ਪੁਲਸ ਅਫਸਰਾਂ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ

ਮੀਰ ਫਜ਼ਲ ਇਮਾਮ ਨੇ ਮਹੀਨਾ ਕੁ ਭਰ ਥਾਣਿਆਂ ਦੇ ਦੰਰੇ ਕਰ ਕੇ, ਕਾਗਜ਼-ਪੱਤਰ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਪੁਲਸੀ ਤਾਕਤ ਤੋਲ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਕੇ ਇਕ ਰਪੋਰਟ ਡੀ. ਆਈ. ਜੀ., ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਨੂੰ ਭੇਜੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ “ਦੁਆਬਾ ਦੀ ਸਿਖ ਵੱਸੋਂ ਵਿਚ ਇਹ ਖਿਆਲ ਆਮ ਹੈ ਕਿ ਬਰਤਾਨਵੀ ਰਾਜ ਬਸ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਹੁਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿਖ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਜੈਲਦਾਰ, ਨੰਬਰਦਾਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਨੂੰ ਖਤਰਾ ਦੇਖ ਕੇ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਹੱਥੋਂ ਬੇਇੱਜਤੀ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਗਵਾਹੀ ਦੇਣ ਜਾਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਖਬਰ ਦੇਣ ਨੂੰ ਭੀ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਾਖੀ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਲਈ ਫੌਰੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।”

ਮੀਰ ਫਜ਼ਲ ਇਮਾਮ ਦੀ ਰਪੋਰਟ ਪੁਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਕੇ ਛੇਤੀ ਫੈਸਲੇ ਲੈਣ ਅਤੇ ਚਾਲੂ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਨਵੰਬਰ ੧੯੨੨ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਪੁਲਸ ਅਫਸਰਾਂ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਜਲੰਧਰ ਵਿਖੇ ਹੋਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਮਿਸਟਰ ਆਈਸਮੈਂਗਰ ਡੀ. ਆਈ. ਜੀ., ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ., ਮਿਸਟਰ ਜੈਕਬ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਜਲੰਧਰ, ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ੇਖ ਅਬਦੁਲ ਅਜ਼ੀਜ ਸੁਪ੍ਰੀਟੰਡੰਟ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ., ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਫਜ਼ਲ ਇਮਾਮ ਡਿਪਟੀ ਸੁਪ੍ਰੀਟੰਡੰਟ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ., ਮੁਪ੍ਰੀਟੰਡੰਟ ਪੁਲਸ ਜਲੰਧਰ ਅਤੇ ਸੁਪ੍ਰੀਟੰਡੰਟ ਪੁਲਸ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਨੇ ਹਿੰਜਾ ਲਿਆ।

ਬੜੀ ਡੂੰਘੀ ਵਿਚਾਰ ਮਗਰੋਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਫੈਸਲੇ ਕੀਤੇ ਗਏ :—

(੧) ਬੱਬਰ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਵਧੇਰੇ ਸਖਤ ਕਦਮ ਉਠਾਏ ਜਾਣ। (੨) ਜੱਬੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਐਡੀਟਰ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਝਿੰਗੜ ਆਦਿ ਮਫਰੂਰ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰਾਂ ਦੀ ਗ੍ਰਿਡਤਾਰੀ ਵਾਸਤੇ ਇਨਾਮ ਰਖੇ ਜਾਣ। (੩) ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ ਅਤੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਦਾ ਇਕ ਸਾਂਝਾ ਸਪੈਨਲ ਸਟਾਫ ਕਾਇਮ ਕਰ ਕੇ ਬੱਬਰ ਲਹਿਰ ਵਿਰੁੱਧ ਪੁਲਸ ਦੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਨੂੰ ਮੇਲ ਕੇ ਚਲਾਇਆ ਜਾਵੇ। (੪) ਮੀਰ ਫਜ਼ਲ ਇਮਾਮ ਇਸ ਸਪੈਨਲ ਸਟਾਫ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰੇ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਵੰਬਰ ੧੯੨੨ ਤੋਂ ਫਜ਼ਲ ਇਮਾਮ ਨੇ ਤਫ਼ਤੀਸ

ਦਾ ਕੰਮ ਸੁਰੂ ਕੀਤਾ ।

ਇਨਾਮਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਐਲਾਨ

੩੦ ਨਵੰਬਰ ੧੯੨੨ ਨੂੰ ਬੱਬੜ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਗ੍ਰਹਤਾਰੀ ਲਈ
ਇਕ ਇਨਾਮੀ ਇਸਤਿਹਾਰ ਕਢਿਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ
ਅਨੁਸਾਰ ਇਨਾਮ ਨੀਯਤ ਕੀਤੇ ਗਏ :

ਜੱਥੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ	2000	ਰੁਪਿਆ
ਐਡੀਟਰ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੌਲਤਪੁਰ	..	1000	„	
ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਝਿੰਗੜ	...	400	„	
ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਗੋਸਲ	...	400	„	
ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਭਕੜ੍ਹਦੀ	...	250	„	
ਇਹ ਇਨਾਮੀ ਇਸਤਿਹਾਰ ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਪਿੰਡ ਲਾਏ ਗਏ ।				

ਝਿੰਗੜ ਅਤੇ ਗੋਸਲ ਦੀ ਗ੍ਰਹਤਾਰੀ

ਬ੍ਰਹਮਾ ਸਿੰਘ ਠੇਕੇਦਾਰ ਨੇ ਵਾਅਦਾ ਤਾਂ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ
ਉਹ ਕਲਕੱਤੇ ਜਾ ਕੇ ਹਥਿਆਰ ਖਰੀਦਣ ਵਾਸਤੇ ਪੈਸਾ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਕੇ
ਭੇਜੇਗਾ, ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪੱਲਾ ਹੀ ਛੁੜਾਇਆ ਸੀ ।
ਉਹ ਬਹੁਤ ਡਰੂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਦਿਲੋਂ ਇਹ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ
ਚਾਹੁੰਦਾ । ਜਦ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤਕ ਕਲਕੱਤਿਓਂ ਕੋਈ ਉੱਤਰ ਨਾ
ਆਇਆ ਤਾਂ ਬੱਬੜ ਜੱਥੇ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਝਿੰਗੜ
ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਉਗਰਾਹੀ ਕਰ ਕੇ ਲਿਆਉਣ ਵਾਸਤੇ ਕਲਕੱਤੇ ਭੇਜਿਆ ਜਾਵੇ ।

ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਝਿੰਗੜ ਦਾ ਭਰਾ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ, ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ
ਬੀਕਾ ਨੂੰ ਦਸੰਬਰ ੧੯੨੨ ਦੇ ਅਖੀਰ ਮਿਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਆਤਮਾ
ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਸੀ, “ਜਦ ਭੀ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਮਿਲੇ, ਉਸ ਨੂੰ
ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਮਾਈ ਬੀਮਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁਝ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਰਜਿਸਟਰੀ
ਕਰਵਾਉਣੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਕ ਵੇਰੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਘਰ ਆਵੇ ।” ਇਹ

ਸੁਨੇਹਾ ਮਿਲਣ ਕਰਕੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਝਿੰਗੜ ਕਲਕੱਤੇ ਜਾਣ ਤੋਂ
 ਪਹਿਲਾਂ ਪ ਜਨਵਰੀ ੧੯੨੩ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਚਲਿਆ ਗਿਆ,
 ਨਾਲ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਗੋਸਲ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਬੀਕਾ ਭੀ ਸਨ।
 ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੰਗਿਆਂ ਨੂੰ ਭੇਜ ਦਿਤਾ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਜੁ ਉਹ ਥਾਣੇ
 ਦੇ ਲਾਗੇ ਰਹਿ ਕੇ ਪੁਲਸ ਦੀ ਹਰਕਤ ਪੁਰ ਅੱਖ ਰਖੇ, ਅਤੇ ਜਦੋਂ
 ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਪਵੇ ਤਾਂ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਤਾ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਸਾਮ ਨੂੰ ਪੁਲਸ
 ਤਿਆਂ ਹੁੰਦੀ ਦੇਖ ਕੇ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਝਿੰਗੜਾਂ ਨੂੰ ਦੇਤਿਆ ਆਇਆ
 ਤੇ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਖਬਰ ਦਿੱਤੀ। ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ
 ਫਿਕਰ ਦੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦਲੀਪ
 ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਰੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਰਾਰਤ
 ਸੀ। ਘੜੀ ਕੁ ਮਗਰੋਂ ਪੁਲਸ ਆ ਗਈ ਅਤੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ, ਦਲੀਪ
 ਸਿੰਘ ਤੇ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਡਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਆਤਮਾ,
 ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਥਾਣੇ ਲਿਜਾ ਕੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੇ ਵਰੰਟ ਨਹੀਂ
 ਸਨ। ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਪੁਰ ਬਾਗੀਆਨਾ ਤਕਰੀਰਾਂ ਦੇ
 ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਦਫਾ ੧੨੪-ਓ ਤੇ ੧੫੩-ਓ ਹੇਠ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਿਆ।
 ੧੪ ਮਾਰਚ ੧੯੨੩ ਨੂੰ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੰਜ ਸਾਲ ਅਤੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ
 ਨੂੰ ਚਾਰ ਸਾਲ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ।

ਪ੍ਰਾਗਪੁਰ ਛਾਪਾ

ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਤੋਂ ਆਇਆਂ ਦੋ ਢਾਈ ਮਹੀਨੇ
 ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਖਿਆਲ ਕੀਤਾ ਕਿ ਹੁਣ ਬੱਬਰਾਂ ਦਾ ਉਸ
 ਪੁਰ ਕੀਤਾ ਸ਼ੱਕ ਮਿਟ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਜੱਥੇਦਾਰ
 ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫੜਾਉਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ। ੨੪ ਜਨਵਰੀ ੧੯੨੩
 ਨੂੰ ਜੱਥੇਦਾਰ ਪ੍ਰਾਗਪੁਰ ਵਿਖੇ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ ਠਹਿਰਿਆ,
 ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਧਰ ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਖਬਰ ਕਰ
 ਦਿੱਤੀ, ਏਧਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਜੱਥੇਦਾਰ ਨੂੰ
 ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਆਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਨਾ ਸੰਵਿਆ ਕਰੋ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਅੱਡਾ ਸ਼ੱਕੀ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਸੰਤ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਹਨੇਰਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜੱਬੇਦਾਰ ਨੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕਿਧਰ ਜਾਣਾ ਸੀ, ਕੇਵਲ ਆਪ ਸੱਚੇ ਹੋ ਰਹੇ। ਪਰ ਜੱਬੇਦਾਰ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕੁਝ ਕਾਗਜ਼ ਦੇ ਕੇ ਦੂਜੇ ਪਿੰਡ ਚਲੇ ਗਏ। ਤੜਕ-ਸਾਰ ਪੁਲਸ ਨੇ ਆ ਕੇ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਨੂੰ ਘੋਰਾ ਪਾਲਿਆ। ਤਲਾਸੀ ਲਈ ਗਈ, ਉੱਥੇ ਨਾ ਬੰਦਾ ਸੀ, ਨਾ ਪੰਡੀ, ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਬੜੀ ਨਿਰਾਸਤਾ ਹੋਈ। ਜਿਹੜੇ ਕਾਗਜ਼ ਜੱਬੇਦਾਰ ਉੱਥੇ ਛੱਡ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਇਕ ਝੁਲ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲ ਗਏ। ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਚੰਚ ਦੀ ਲੰਗੋਟੀ ਹੀ ਸਹੀ।

ਡਾਕੂਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਰਾਹ ਪਾਇਆ

ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਧੁੱਗਾ, ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦਲੀਪ ਧਾਮੀਆਂ, ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਕੌਟਲੀ ਬਾਵਾ ਦਾਸ ਅਤੇ ਦੱਮਣ ਸਿੰਘ ਪੰਡੋਰੀ ਮਹਿਤਮਾ ਆਦਿ ੧੯੨੩ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਤਕ ਡਾਕੇ, ਧਾੜੇ ਤੇ ਚੋਰੀਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਬੱਬਰਾਂ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਸੁਣ ਕੇ ਅਤੇ 'ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ' ਪਰਚਾ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਠੋਕਰ ਲੱਗੀ ਅਤੇ ਬੱਬਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਪਸੰਦ ਆਇਆ। ਆਖਰ ਇਹ ਜੱਬੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ੧੯੨੩ ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੩ ਨੂੰ ਮਿਲੇ। ਜੱਬੇਦਾਰ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੱਤ ਦਿੱਤੀ, "ਤੁਸੀਂ ਬੜੇ ਬਹਾਦਰ ਤੇ ਦਲੇਰ ਹੋ, ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਛਾਇਦਾ ਨਹੀਂ, ਤੁਸੀਂ ਸਗੋਂ ਆਪਣੀ ਦਲੇਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਹੀ ਜੀਵਨ ਨਸ਼ਟ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਭਰੋੜੇ ਹੋ ਤੇ ਅਸੀਂ ਭੀ। ਪਰ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਮੀਨ ਅਸਮਾਨ ਦਾ ਫਰਕ ਹੈ। ਲੋਕ ਤੁਹਾਨੂੰ ਭੈੜੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਡਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਦਿਲੋਂ ਰੋਟੀ ਦੇ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਨਹੀਂ, ਸਾਨੂੰ ਹਰ ਇਕ ਛੁਪਾਉਂਦਾ ਤੇ ਮਦਦ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਾਰਨ ਇਹ

ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਦੇਸ਼ ਵਾਸਤੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੇਵਲ ਆਪਣਾ ਪੇਟ ਭਰਨ ਤੇ ਐਸ਼-ਇਸਰਤ ਕਰਨ ਨਾਲ ਗਰਜ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਜਿਸ ਦਿਨ ਫੜੇ ਗਏ, ਫਾਰੇ ਟੰਗਿਆ ਜਣਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਹਾ ਦਾ ਨਾਹਟਾ ਨਹੀਂ ਮਾਰਨਾ, ਸਗੋਂ ਖੁਸ਼ ਹੋਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਬਦਬੱਧੀਆਂ ਹੋਣੀਆਂ ਹਨ। ਫੜੇ ਜਾਣ ਪੁਰ ਫਾਰੇ ਅਸਾਂ ਭੀ ਲਗਣਾ ਹੈ, ਪਰ ਕੁਲ ਦੁਨੀਆਂ ਨੇ ਸਾਡਾ ਸੌਗ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਸਾਡੇ ਨਾਉਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਜੀਊਂਦੇ ਰਹਿਣੇ ਹਨ, ਸਾਡੇ ਗੀਤ ਬਣਨੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਡੇ ਜਤਨ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਬੰਦ-ਖਲਾਸ ਕਰਨ ਵਿਚ ਇਕ ਬੜਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਆਓ! ਹੋਸ਼ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰੋ, ਪਿਛਲੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਪੁਰ ਪਸ਼ਚਾਤਾਪ ਕਰੋ ਅਤੇ ਮੁਲਕ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਵਾਸਤੇ ਸਾਡਾ ਸਾਥ ਦੇਵੋ।”

ਕਾਫੀ ਲੰਮੀ ਵਿਚਾਰ ਮਗਰੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੱਗੇ ਵਾਸਤੇ ਲਕੀਰ ਖਿਚ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਬੱਬਰ ਜੱਥੇ ਨਾਲ ਰਲਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪਰਗਟ ਕੀਤੀ। ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੱਬਰ ਜੱਥੇ ਦੇ ਨਿਯਮ ਸਮਝਾਏ ਕਿ (੧) ਹਰ ਰੋਜ਼ ਪੰਜਾਂ ਬਾਣੀਆਂ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨਾ ਪਏਗਾ, (੨) ਜਾਤੀ ਰੜਕਾਂ ਕਦਣ ਲਈ ਕੋਈ ਐਕਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ, (੩) ਬਹੁ ਬੇਟੀਆਂ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਪੁਰ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਪਾਉਣਾ, ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਚੁਕਣੀ, (੪) ਜੱਥੇ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨੀ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਸਭ ਨਿਯਮ ਕਬੂਲ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਬੱਬਰ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ।

ਬੰ-ਪਨਾਹ ਤਸੱਦਦ

੧੦ ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੩ ਨੂੰ ਜੈਲਦਾਰ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਰਾਣੀਬੂਆ ਦੇ ਕਤਲ ਹੋ ਜਾਣ ਪੁਰ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲੱਗ ਉੱਠੀ। ਉਸ ਨੇ ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਕਰੜੀ ਹਦਾਇਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਭੀ ਹੋ ਸਕੇ, ਇਸ ਕਤਲ ਦਾ ਛੇਤੀ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਸੁਰਾਗ ਲਾ ਕੇ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਪਕਿੜਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਪੁਰ ਪੁਲਸ ਨੇ ਆਮ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਬੇਗਿਣਤ

ਗਿੜਤਾਰੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ । ਜਿਹੜਾ ਕਾਲੀ ਪਗ
ਜਾਂ ਕਿਰਪਾਨ ਵਾਲਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਜਾਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਦੇ ਨੰਬਰਦਾਰ
ਅਕਾਲੀ ਦਸਦੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ । ਦੁਆਬੇ ਵਿਚ ਰੋਜ਼ ਦੇ
ਪੰਜ ਪੰਜ ਸਤ ਸਤ ਸੌ ਅਕਾਲੀ ਪੁਲਸ-ਹਿਰਾਸਤ ਹੇਠ ਲਏ ਗਏ ।
ਸਖਤ ਕੁਟ-ਮਾਰ ਤੇ ਬੇ-ਇੱਜਤੀ ਕਰ ਕੇ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਤਲ ਬਾਰੇ
ਪੁਛ-ਗਿਛ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ । ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਝਾੜ-ਝੰਬ ਕੇ ਛਡ
ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਲੰਮੇ ਅਰਸੇ ਲਈ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਦੇ ਕੇ
ਬੱਬਰਾਂ ਬਰੇ ਪੁਛਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਜਿਹੜੇ ਅਕਾਲੀ ਸ਼ਾਂਤਮਾਈ ਦੇ ਹੀ
ਪੁਜਾਰੀ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਭੀ ਸਖਤੀ ਵਰਤਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ
ਰਖਿਆ ਗਿਆ । ਹਨੇਰ ਮਚਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਵੱਡੇ ਅਫਸਰ ਕਿਸੇ
ਦੀ ਕੋਈ ਸ਼ਕਾਇਤ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸੁਣਦੇ, ਸਗੋਂ ਸ਼ਕਾਇਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ
ਅਣਖੀ ਬੰਦਾ ਸਮਝ ਕੇ ਹਕੂਮਤ-ਵਿਰੋਧੀ ਅਤੇ ਬੱਬਰ-ਹਮਦਰਦ ਦਸ ਕੇ
ਹੋਰ ਗਿੱਦੜ-ਕੁਟ ਕਰਦੇ ਸਨ ।

ਜਸੋਵਾਲ ਦੀ ਤੀਜੀ ਮੀਟਿੰਗ

੨੨ ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੩ ਨੂੰ ਹਰਦਤਿ ਸਿੰਘ ਜੱਸੋਵਾਲ ਦੀ
ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ ਜੱਬੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ, ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ
ਬਹਿਬਲਪੁਰ, ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹ, ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਪੰਡੋਰੀ, ਆਸਾ ਸਿੰਘ
ਬਕੜੁਦੀ, ਹਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਦੀ ਇਕ ਮੀਟਿੰਗ
ਵਿਚ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਹੋਈ ਕਿ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਕੇ ਕਤਲ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ
ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਪੂਰ ਬੜਾ ਤਸ਼ਦਦਦ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਇਸ ਨਾਲ ਡਰ ਹੈ ਕਿ
ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਖਿਆਲ ਪੈਦਾ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਕਿ ਬੱਬਰ
ਝੋਲੀਚੁਕਾਂ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰ ਕੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰਵਾ ਰਹੇ ਹਨ ।
ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਆਦਮੀ ਅਜਿਹੇ ਨੀਯਤ
ਕੀਤੇ ਜਾਣ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਪੂਰ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਤਲ ਦਾ ਐਲਾਨ
ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਅਗੋਂ ਲਈ ਭੀ ਹਰ ਕਤਲ ਦਾ ਐਲਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ

ਪੁਰ ਹੀ ਹੋਇਆ ਕਰੋ ।

ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਐਡੀਟਰ ਅਤੇ ਕੁਝ ਇਕ ਹੋਰ ਬੱਬਰਾਂ ਦੇ ਗੈਰ-ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਫੈਸਲਾ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ ।

ਜੱਥੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗ੍ਰੂਡਤਾਰੀ

• ਕਾਬਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬੜਿੰਗ ਦਾ ਇਕ ਸਾਧਾਰਨ ਜਿਹਾ ਆਦਮੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਸਹੁਰਾ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਚੱਡਾ ਬੜਾ ਸ਼੍ਰੇਤਾਨ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਕਾਬਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਉਹ ਜੱਥੇਦਾਰ ਦੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀ ਗ੍ਰੂਡਤਾਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਕੋਈ ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦੋਵੇਂ ਲੋਭੀ ਹੋ ਗਏ।

ਕਾਬਲ ਸਿੰਘ ਇਕ ਹਕੀਮ ਕਮਰੁੰਦੀਨ ਕੋਲੋਂ ਹਕੀਮੀ ਦਾ ਕੰਮ ਸਿਖਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਹਕੀਮ ਭੀ ਪਹਿਲਾਂ ਬੜਿੰਗ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਫੇਰ ਪੰਡੋਗੀ ਮਾਹਲ ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਵਿਚ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਾਬਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੱਥੇਦਾਰ ਨਾਲ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਮਿਲਾਪ ਪੈਦਾ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਬੀਮਾਰ ਬੱਬਰਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਦਿਆ ਕਰੇਗਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਤਥਾਰ ਬੰਨ੍ਹਾ ਕੇ ਕਾਬਲ ਸਿੰਘ ੨੫ ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੩ ਵਾਲੀ ਰਾਤ ਜੱਥੇਦਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਪੰਡੋਗੀ ਮਹਾਲ ਵਿਚ ਲੈ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਧਰ ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਦੇ ਦਿਤੀ। ੨੬ ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ ਮੂੰਹ ਹਨੇਰੇ ਹੀ ਮਿਸਟਰ ਮਾਖਿਊਸ ਨੈਬ ਸੁਪੂਰਟੰਡੰਟ ਪੁਲਸ ਜਲੰਧਰ ਨੇ ਘੇਰਾ ਆ ਪਾਇਆ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਕਾਬਲ ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ ਦਗੇ ਦੇ ਕਾਰਨ ਜੱਥੇਦਾਰ ਪਾਸ ਜਿਵਾਏ ਕਿਰਪਾਨ ਦੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਹਥਿਆਰ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗ੍ਰੂਡਤਾਰੀ ਦੇਣ ਪੁਰ ਮਜਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ।

ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗ੍ਰੂਫਤਾਰੀ

੨੬ ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੩ ਨੂੰ ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਐਡੀਟਰ ਤੇ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਮੁਜ਼ਾਰਾ ਕਲਾਂ ਪਿੰਡ ਕੁਲੇਵਾਲ ਵਿਚ ਮਿਲੇ ਪਏ। ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੌਲਤਪੁਰ ਨੂੰ ਜਸੋਵਾਲ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਬਾਰੇ ਦਸ ਕੇ ਪੁਛਿਆ, “ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਖਿਆਲ ਹੈ ਸਾਰੇ ਕਤਲਾਂ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੇਵਲ ਦੋ ਤਿੰਨ ਬੱਬਰਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਪੁਰ ਕਰਨਾ ਕਿਥੋਂ ਤਕ ਠੀਕ ਹੈ ।”

ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਸਿਆ, “ਮੈਂ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਸਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਕਤਲ ਤਾਂ ਕਰਨੇ ਹੀ ਹਨ, ਅਰਥਾਤ ਪੁਲਸ ਦੇ ਹੱਥ ਆਉਣ ਪੁਰ ਫਾਂਸੀ ਭੀ ਜ਼ਰੂਰ ਲਗੇਗੀ। ਇਕ ਕਤਲ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਭੀ ਉਹੋ ਹੈ ਜੋ ਬਹੁਤਿਆਂ ਦੀ। ਇਸ ਲਈ ਜੇ ਦੋ ਤਿੰਨ ਆਦਮੀ ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਪੁਰ ਸਾਰੇ ਕਤਲ ਲੈ ਲੈਣ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਬਾਕੀਆਂ ਦਾ ਅਤੇ ਲਹਿਰ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ। ਉਹ ਫਾਂਸੀ ਤੋਂ ਬਚ ਕੇ ਕੰਮ ਜਾਰੀ ਰਖ ਸਕਦੇ ਹਨ ।”

“ਫੇਰ ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨਾਂ ਦੇ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ?”

ਕਰਮ ਸਿੰਘ—ਇਹ ਤੇਰੀ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਤੇ ਹਿੰਮਤ ਪੁਰ ਨਿਰਭਰ ਹੈ, ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਗੱਲ ਕਿਉਂ ਕਰਾਂ? ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਮੇਰਾ ਸਬੰਧ ਹੈ, ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਨਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਦੇ ਦੇਵਾਂਗਾ। ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਸੋਚ ।

ਆਸਾ ਸਿੰਘ—ਪਰ ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਠੀਕ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ। ਮੇਰਾ ਤਾਂ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਆਪਣਾ ਆਪਣਾ ਭਾਰ ਚੁੱਕੇ ।

ਗਲ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ। ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਏਥੋਂ ਹੋਲੇ ਮਹੱਲੇ ਦੇ ਮੇਲੇ ਪੁਰ ਕੀਰਤਪੁਰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਉੱਥੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਪਰਸਾਦ ਛਕਦਾ ਗ੍ਰੂਫਤਾਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਪੁਰ ੧੨੪-ਓ ਤੇ ੧੫੩-ਓ ਦਫ਼ਾ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਹਠਾਂ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਿਆ ਅਤੇ ੧੮ ਅਪਰੈਲ ੧੯੨੩ ਨੂੰ ਚਾਰ ਸਾਲ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ।

ਇਕ ਜੈਲਦਾਰ ਪੁਰ ਹਮਲੇ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼

ਏਧਰ ੨੮ ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੩ ਨੂੰ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਬੂੜੇ ਬਾੜੀਆਂ ਦੇ ਚੁਬਾਰੇ ਵਿਚ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਬਹਿਲਪੁਰ, ਬਤਨ ਸਿੰਘ ਪੰਡੋਰੀ, ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਧਾਮੀਆਂ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਤਾਂ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਰਾਮ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੈਲਦਾਰ ਮਾਹਲਪੁਰ ਵੱਡਾ ਝੋਲੀਚੁਕ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਵੇਲੇ ਪੁਲਸ ਨਾਲ ਫਿਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕੀ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਬਾੜੀਆਂ ਤੇ ਮਾਹਲਪੁਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਾਲੇ ਰਾਹ ਲਾਗੇ ਲੁਕ ਕੇ ਜੈਲਦਾਰ ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਉਡੀਕਦੇ ਰਹੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਰਸਤੇ ਲੰਘੇਗਾ। ਪਰ ਖਾਉ-ਪੀਏ ਤਕ ਬੈਠ ਕੇ ਨਿਰਾਸ ਹੋ ਕੇ ਮੁੜਨਾ ਪਿਆ।

ਤਾਰੀਖੀ ਫੈਸਲਾ

੨੨ ਮਾਰਚ ੧੯੨੩ ਵਾਲਾ ਦਿਨ ਬੱਬਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਇਕ ਲਾਲ ਚਮਕਦਾ ਦਿਨ ਹੈ। ਇਸ ਦਿਨ ਸੰਤ ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਗਜੋਵਾਲ ਦੀ ਕੁਟੀਆ ਵਿਚ ਬੱਬਰਾਂ ਦੀ ਇਕ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਈ। ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਐਡੀਟਰ ਨੇ ਆਖਿਆ :—

“ਕਈ ਝੋਲੀਚੁਕ ਕਤਲ ਹੋ ਚਕੇ ਹਨ। ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸੁਰਾਗ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਸੈਂਕੜੇ ਬੇਗੁਨਾਹਾਂ ਪੁਰ ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਖਤੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਦੋ ਦਫਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ ਕਿ ਦੋ ਤਿੰਨ ਬੱਬਰਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਦੇ ਕੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿ ਇਹ ਕਤਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਕਿ ਇਕ ਤਾਂ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਪੁਰ ਸਖਤੀ ਹੋਣੋਂ ਹਟ ਜਾਵੇ, ਦੂਜੇ ਹਰ ਇਕ ਬੱਬਰ ਨਿਸ਼ੰਗ ਹੋ ਕੇ ਝੋਲੀਚੁਕਾਂ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਕਰ ਸਕੇ। ਪਰ ਇਸ

ਫੈਸਲੇ ਪੁਰ ਅਜੇ ਤਕ ਅਮਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ । ਇਸ ਲਈ ਅਜ ਤੇ
ਹੁਣੇ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨ ਨਾਵਾਂ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ,
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੁਲ ਕਤਲਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰੀ ਚੁੱਕਣੀ ਹੈ ।”

ਸਵਾ ਦੋ ਸੌ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ
ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਇਕ ਇਮਤਿਹਾਨ ਰਖਿਆ ਸੀ, ਕੁਝ ਸੀਸ
ਮੰਗੇ ਸਨ । ਕੁਲ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਨਿਕਲੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ
ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੱਧਾ ਸੀ । ਅਜ ਨਵੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ
ਉਸੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਪੂਰਨਿਆਂ ਪੁਰ ਸੱਚੇ ਦਿਲੋਂ ਚੱਲਣ ਵਾਲਾ ਬੱਬਰ ਜੱਥਾ
ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਹੜੇ ਬੱਬਰ ਪਿਆਰੇ ਨਿਤਰਦੇ ਹਨ ।

ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਐਡੀਟਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤਕਰੀਰ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ
ਆਖਿਆ, “ਮੈਂ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਸੁਭਾਗੇ ਕਾਰਜ ਵਾਸਤੇ
ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾ ਦੇਣ ਦਾ ਮਾਣ ਮੈਨੂੰ ਬਖਸ਼ਿਆ ਜਾਵੇ ।”

ਇਨ੍ਹਾਂ ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਅੱਖ ਦੇ ਛੋਰ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾ
ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਕਦਰ ਕੇਵਲ ਉਹ ਸੂਰਬੀਰ ਪਾ ਸਕਦੇ
ਹਨ, ਜੋ ਨੀਜਤ ਹੋਏ ਨਿਸ਼ਾਨਿਆਂ ਨੂੰ ਪਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਘੋਲ ਨੂੰ
ਆਪਣਾ ਜੀਵਣ ਸਮਝਦੇ ਹੋਣ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੀਦੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ
ਦਾ ਕੋਈ ਮੁਲ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਆਪਣੀ ਨਿਜੀ ਜਾਨ ਨੂੰ ਹੀ ਸਰਵੋਤਮ
ਵਸਤੂ ਖਿਆਲ ਕਰਦੇ ਹੋਣ ।

ਮਗਰੋਂ ਇਟ ਹੀ ਉੱਠ ਕੇ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਬਹਿਬਲਪੁਰ ਤੇ ਉੱਚੇ
ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹ ਨੇ ਵਾਰੋਵਾਰੀ ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿਤੇ ।

ਅਜ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬੱਬਰ ਜੱਥੇ ਦੇ ਇਹ ਤਿੰਨ ਮੁਖੀ ਆਗੂ ਸਭ
ਕਤਲਾਂ ਦੇ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰ ਬਣ ਗਏ ।

ਇਹ ਭੀ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਕੋਈ ਬੱਬਰ (ਖਾਸ ਕਰਕੇ
ਨਾਮ ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ) ਵਾਹ ਲਗਦੇ ਜੀਉਂ-ਦੇ-ਜੀਅ ਗ੍ਰੂਡਤਾਰੀ
ਨਾ ਦੇਵੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਗ੍ਰੂਡਤਾਰੁ ਹੋ ਕੇ ਫਾਰੇ ਲਗਣ ਨਾਲੋਂ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ
ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਲੜਦੇ ਹੋਏ ਮਰ ਜਾਣਾ ਬਿਹਤਰ ਹੈ ।

ਬੱਬਰ ਐਲਾਨ ਨੰ: ੧

ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸੇ ਕੁਟੀਆ ਵਿਚ ਬੱਬਰ ਜੱਥੇ ਨੇ ਆਪਣਾ ਐਲਾਨ ਨੰਬਰ ੧ ਅਰਥਾਤ 'ਗਵਰਨਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨਾਮ ਖੁਲ੍ਹੀ ਚਿੱਠੀ' ਪਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ :

"ਤੇਰੇ ਜੁਲਮਾਂ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਦਾ ਰਸਤਾ ਛੱਡ ਕੇ ਤਲਵਾਰ ਦਾ ਰਸਤਾ ਫੜਿਆ ਹੈ । ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੈਲਦਾਰ ਰਾਣੀਬੂਆ, ਬੂਟਾ ਨੰਬਰਦਾਰ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਪੋਤਾ, ਅਤੇ ਰੜ੍ਹ ਸੰਕਰ ਦਾ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਮਿਸਤਰੀ, ਜੋ ਡਾਇਰੀਆਂ ਦਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ । ਇਕ ਹੋਰ ਨੂੰ ਉਮਰ ਕੈਦ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਪਾਰ ਬੁਲਾਇਆ ਹੈ । ਬਾਕੀ ਰਹਿੰਦੇ ਭੀ ਛੇਤੀ ਹੀ ਗ੍ਰਿਹਤਾਰ ਕੀਤੇ ਜਾਣਗੇ, ਅਰਥਾਤ ਅਸੀਂ ਹੋਰ ਝੋਲੀਚੁਕਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਧੀਰੇ ਧੀਰੇ ਕਤਲ ਕਰਾਂਗੇ । . . ਚੂਕਿ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਆਪਣਾ ਦੰਡ ਸ਼ਾਸਤਰ (Penal Code) ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਤਿੰਨ ਮੱਦਾਂ ਬਣਾਈਆਂ ਹਨ : ਪਹਿਲੀ ਦੋਸ਼ੀ ਨੂੰ ਨਰਕ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਦੂਜੀ ਉਸ ਦਾ ਅੰਗ ਭੰਗ ਕਰਨੀ ਹੈ, ਤੀਜੀ ਉਸ ਨੂੰ ਜੁਰਮ ਨੇ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ।"

ਅਸੀਂ ਹਾਂ,
ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਐਡੀਟਰ ਦੌਲਤਪੁਰ
ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਬਹਿਬਲਪੁਰ
ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹ ਝੁਗੀਆਂ

ਇਸ ਐਲਾਨ ਦੀ ਇਕ ਨਕਲ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲਾਟ, ਇਕ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਜਲੰਧਰ, ਇਕ ਦੀਵਾਨ ਦੁਰਗਾਦਾਸ ਕਪੂਰਥਲਾ ਅਤੇ ਇਕ ਮੀਆਂ ਸਾਹਿਬ ਵਜੀਰ ਕਪੂਰਥਲਾ ਨੂੰ ਭੇਜੀ ਗਈ ।

ਝੋਲੀਚੁਕਾਂ ਦੀ ਬੁਰੀ ਹਾਲਤ

ਇਕ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅੰਦਰ ਪੰਜ ਝੋਲੀਚੁਕਾਂ ਦੇ ਖਾਤਮੇ ਨਾਲ ਟੋਡੀਆਂ ਦੇ ਕਾਲਜਿਆਂ ਨੂੰ ਡੋਬੂ ਪੈਣ ਲਗੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨੀਂਦ ਹਰਾਮ ਹੋ ਗਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਉਦਾਲੇ ਕੰਧਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਅਤੇ ਲੋਹੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਲਾਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਚਿੱਤੇ। ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਅਜੇ ਤਕ ਘਰਾਂ ਅੰਦਰ ਟੱਟੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹਨ ਦੇਖੀਆਂ, ਪਰ ਝੋਲੀਚੁਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਟੱਟੀਆਂ ਬਣਾ ਕੇ ਦੱਸ ਦਿਤਾ ਕਿ ਇਕ ਪਾਸੇ ਡਰ ਦੇ ਮਾਰੇ ਟੱਟੀਆਂ ਵਧੇਰੇ ਲੱਗ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਹੋਸਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੈਂਦਾ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਅਦਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਤਾਰੀਖਾਂ ਪੁਰ ਪੇਸ਼ ਹੋਣ ਤੋਂ ਭੀ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਨੰਬਰਦਾਤਾਂ ਦੀ ਗੈਰਹਾਜ਼ਰੀ ਕਰ ਕੇ ਅਦਾਲਤੀ ਕੰਮ ਰੁਕਣ ਲਗ ਪਏ।

ਝੋਲੀਚੁਕਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਅਤੇ ਪਸਤੌਲਾਂ ਦੇ ਆਮ ਲਾਸੈਂਸ ਦੇਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਤਾਂ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਬਹੁਤ ਥੋੜੇ ਹੀ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤਣਾ ਜਾਣਦੇ ਸਨ। ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਫਾਇਦਾ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਧਨੀ ਝੋਲੀਚੁਕਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਇਕ ਇਕ ਦੋ ਦੋ ਸਿਪਾਹੀ ਜਾਂ ਰਾਖੇ ਰਖ ਲਏ, ਪਰ ਥੋੜੇ ਗੁਜ਼ਾਰਿਆਂ ਵਾਲੇ ਇਹ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਝੋਲੀਚੁਕਾਂ ਦੀ ਜਾਨ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰ ਵੇਲੇ ਸੂਲੀ ਪੁਰ ਟੰਗੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ।

ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਗਸਤੀ ਪੁਲਸ ਵਧਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਕਈ ਪਿੰਡੀਂ (ਪੰਡੋਰੀ ਨਿਝਰਾਂ, ਘੜਿਆਲ, ਪੰਜੋੜ, ਚੌਲਤਪੁਰ ਆਦਿ) ਪੁਲਸ ਦੀਆਂ ਚੌਕੀਆਂ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਪਰ ਇਹ ਪੁਲਸੀਏ ਭੀ ਦਿਨੇ ਦਿਨੇ ਹੀ ਗਸਤ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਰਾਤ ਨੂੰ ਉਹ ਭੀ ਅੰਦਰੀ ਵੜ ਕੇ ਸੌਂ ਰਹਿੰਦੇ।

ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਘਬਰਾਹਟ

੨੩ ਮਾਰਚ ਦੀ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਐਡੀਟਰ, ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਬਹਿਬਲਪੁਰ, ਉਦੈ ਸਿੰਘ, ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਪਹੁੰਚੇ। ਅਜੇ ਬੈਠੇ ਹੀ ਸਨ ਕਿ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਪੰਦਰਾਂ ਵੀਹ ਆਦਮੀ ਕਾਲਾ ਬਕਰਾ ਵਲੋਂ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਪੁਲਸ ਵਾਲੇ ਨਿਕਲੇ। ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਫੇਰਨ ਆਪਣਾ ਸਮਾਨ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ ਅਤੇ ਪੁਲਸ ਬਿਲਕੁਲ ਲਾਗੇ ਹੀ ਆ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਤੁਰੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਓਂ ਨਿਕਲਣ ਵੇਲੇ ਪੁਲਸ ਸਗੋਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਕਰ ਕੇ ਖੜ੍ਹੇ ਗਈ। ਬੱਬਰ ਵਿਚਦੀਂ ਹੁੰਦੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਨਿਕਲ ਗਏ, ਪਰ ਪੁਲਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਅੱਖ ਚੁਕ ਕੇ ਭੀ ਨਾ ਦੇਖਿਆ।

ਬੱਬਰਾਂ ਦੀ ਕਾਲੀ ਡਹਿਰਿਸਤ ਤੇ ਕੋਡ

ਬੱਬਰ ਜੱਥੇ ਨੇ ਝੋਲੀਚੁਕਾਂ ਦੀ ਇਕ ਡਹਿਰਿਸਤ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਡਹਿਰਿਸਤ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਐਡੀਟਰ ਪਾਸ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਹਰ ਇਕ ਝੋਲੀਚੁਕ ਦਾ ਨਾਂ, ਅਹੁਦਾ ਤੇ ਪਤਾ ਦਰਜ ਸੀ। ਅਖੀਰ ਦਾ ਖਾਨਾ ਸੁਧਾਰ ਦੀ ਤਰੀਕ ਵਾਸਤੇ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਕੋਈ ਝੋਲੀਚੁਕ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ, ਉਸ ਦਿਨ ਦੀ ਤਰੀਕ ਪਾ ਕੇ ਇਸ ਖਾਨੇ ਨੂੰ ਪੁਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਪਹਿਲੀ ਸਤੰਬਰ ੧੯੨੩ ਨੂੰ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਐਡੀਟਰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਝੋਲੇ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਡਹਿਰਿਸਤ ਨਿਕਲੀ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਸ ਵਿਚ ੧੯੯੯ ਝੋਲੀਚੁਕਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਦਰਜ ਸਨ।

ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਆਪੇ ਵਿਚ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਹ ਪਿੰਡ ਪਤਾਰੇ ਨੂੰ “ਮੱਕਾ”,

ਕੋਟ ਫੜ੍ਹੀ ਨੂੰ “ਚੀਡ ਕੋਰਟ”, ਜਸੋਵਾਲ ਨੂੰ “ਹਾਈ ਕੋਰਟ”,
ਕਿਸ਼ਨਪੁਰ ਨੂੰ “ਵੱਡਾ ਹਸਪਤਾਲ” ਅਤੇ ਕਤਲ ਕਰਨ ਨੂੰ “ਸੁਧਾਰ”
ਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ।

ਇਕ ਜੈਲਦਾਰ ਡਰ ਨਾਲ ਹੀ ਮਰ ਗਿਆ

ਆਮ ਝੋਲੀਚੁਕਾਂ ਪੁਰ ਬੱਬਰਾਂ ਦਾ ਤਹਿਕਾ ਇਤਨਾ ਬੈਠ ਗਿਆ
ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਹਨਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਬੱਬਰਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ
ਮਿਲਦਾ । ਉਹ ਕਦੇ ਕਦੇ ਅੱਤੜਵਾਏ ਚੀਕਾਂ ਮਾਰਦੇ ਜਾਂ ਲੇਲ੍ਹੜੀਆਂ
ਕਢਦੇ ਉਠਦੇ ਸਨ ।

ਜਦ ਜੈਲਦਾਰ ਰਾਮ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਮਾਹਲਪੁਰੀਏ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ
ਕਿ ਬੱਬਰ ਉਸ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਵਾਸਤੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਗਸ਼ੀਆਂ ਪੈਣ
ਲੱਗ ਪਈਆਂ । ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਦੀ ਨੀਂਦ ਕਿੱਥੇ ਉਡ ਗਈ ।
ਜੇ ਕਿਤੇ ਪਲ ਭਰ ਅੱਖ ਲਗਦੀ ਭੀ ਤਾਂ ਇਕ-ਦਮ ਬੁੜਾ ਕੇ ਉਠ
ਬਹਿੰਦਾ । ਬੱਬਰਾਂ ਦੇ ਡਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਖਾਧਾ ਕਿ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ
ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਉਹ ਸੁਕ ਕੇ ਤੀਲਾ ਹੋ ਗਿਆ । ਇਕ ਰਾਤ ਉਸ ਨੇ ਲੰਮੇ
ਪਿਆਂ ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਆਮੁਹਾਰਾ ਰੌਲਾ ਚੁਕ ਲਿਆ, “ਆ ਪਏ ! ਬੱਬਰ
ਆ ਪਏ !! ਲੋਕ ਮੈਨੂੰ ਛੁਡਾ ਲਓ ! ਹਾਏ ਓਏ ! ਮਾਰ ਸੁਟਿਆ ! ਮੈਨੂੰ
ਵੱਡ ਸੁਣਿਆ !” ਲਾਗੋਂ ਮੰਜਿਆਂ ਤੋਂ ਉਠ ਕੇ ਅਜੇ ਘਰ ਵਾਲੇ ਉਸ
ਕੋਲ ਪੁਜੇ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਦਮ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ ।

ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਰਲਣਾ

ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਮਾਣਕੋ ਪਹਿਲਾਂ ਤਿੰਨ ਛੁੱਟੀ ਕਿਰਪਾਨ ਰਖਣ ਦੇ
ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ । ਉਹ ਕੈਂਪ ਜੇਲ੍ਹ ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ
ਅੰਦਰ ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਬੱਬਰਾਂ ਪਾਸ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਬੱਬਰ
ਖਿਆਲਾਂ ਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ । ਉਹ ਮਾਰਚ ਦੇ ਅਖੀਰ ਰਿਹਾ ਹੋ ਕੇ
ਆਇਆ ਤਾਂ ਸਾਹਦਾ ਸਿੰਘ ਪੰਡੋਰੀ ਰਾਹੀਂ, ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ

ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਮਿਲਿਆ ਤੇ ਆਖਿਆ, “ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਜੇਲ੍ਹੋਂ ਛੁਟ ਕੇ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਗ੍ਰੂਹਤਾਰੀਆਂ ਵੇਰ ਸੁਰੂ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਹਨ। ਮੈਂ ਜੇਲ੍ਹ ਜਾਣੋਂ ਡਰਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ।

ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਸਿਆ, “ਸਾਡੇ ਜੱਥੇ ਨਾਲ ਰਲਣਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਦੇ ਖਤਰੇ ਵਿਚ ਪਾਣਾ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਫੜਿਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸੌਖੀ ਕੈਦ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਬੰਦਾ ਕਤਲ ਤੇ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਫੜਿਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਸਜ਼ਾ ਬਹੁਤ ਸਖਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਫਾਜ਼ੀ ਹੀ ਹੋਵੇ। ਜੇ ਤੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਜਾਣੋਂ ਹੀ ਡਰਦਾ ਹੈਂ ਤਾਂ ਬੱਬਰ-ਜੱਥੇ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਕੀ ਕੰਮ ਕਰੋਗਾ।”

ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਸ਼ਰੀਹ ਕੀਤੀ, “ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ, ਤੁਸੀਂ ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਗਲਤ ਸਮਝਿਆ। ਮੈਂ ਅਗੇ ਵਾਂਗ ਬਿਨਾਂ ਕੰਮ ਕੀਤਿਆਂ ਹੀ ਫੜੇ ਜਾਣੋਂ ਡਰਦਾ ਹਾਂ। ਕੰਮ ਕਰ ਕੇ ਜੇਲ੍ਹ ਜਾਈਏ ਤਾਂ ਕੋਈ ਅਫਸੋਸ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹਾਂ।”

ਇਸ ਪੁਰ ਉਸ ਨੂੰ ਬੱਬਰ-ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ।

ਚੌਥਾ ਕਾਂਡ

.....ਸਿੰਘ ਬੁੱਕੇ.....

ਸੁਫੈਦਪੋਸ਼ ਨੂੰ ਸਜਾ

ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮਹੱਦੀਪੁਰ ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ ਦਾ ਸੁਫੈਦਪੋਸ਼ ਸੀ। ਉਹ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਇਤਨਾ ਝੋਲੀਚੁਕ ਤੇ ਢੀਠ ਦੇਸ਼-ਯੋਹੀ ਸੀ ਕਿ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਫਿਰ ਕੇ ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਪਰਚਾਰ ਕਰਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਇਲਾਕੇ ਦੀ “ਅਮਨ-ਸਭਾ” ਦਾ ਪਰਣਾਤ ਸੀ ਅਤੇ ਦੀਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਡਾਇਰੀਆਂ ਭੀ ਲਿਖਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੰਦੋਲਾ ਨੇ ਪਿੰਡ ਘੁੜਿਆਲ ਵਿਚ ਇਕ ਅਕਾਲੀ ਦੀਵਾਨ ਦਾ ਪਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦਾ ਚਲਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਉਸ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਰਕਾਰੀ ਗਵਾਹ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਗਵਾਹੀ ਨਾ ਚੁੱਣ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਨਾ ਮੰਨੀ।

ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਇਖਲਾਕ ਦਾ ਭੀ ਬਹੁਤ ਗੰਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਘਰ ਵਾਲੇ ਭੀ ਇਸ ਨਾਲ ਵੱਟੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਬੱਬਰਾਂ ਦੀ ਕਾਲੀ ਫਹਿਰਿਸਤ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ੧੦ ਨੰਬਰ ਪੁਰ ਦਰਜ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਸਜਾ ਦੇਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ੨੪ ਮਾਰਚ ੧੯੨੨ ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਬੱਬਰਾਂ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ (ਵੱਡਾ) ਮੰਡੇਰ ਨੂੰ ਸੱਦ ਕੇ ਇਕ ਉਸਤਰਾ ਦੇ ਕੇ ਇਸਦੇ ਨੱਕ ਕੰਨ ਵਚਣ ਦੀ ਡੀਉਟੀ ਲਾਈ

ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਕੰਮ ਵਾਸਤੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਰਾਜੋਵਾਲ, ਛੱਜਾ ਸਿੰਘ ਤੇ
ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਮਸਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ ਸੀ।

੨੦ ਮਈ ੧੯੨੨ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ (ਵੱਡਾ),
ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਛੋਟਾ ਮੰਡੇਰ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਰਾਜੋਵਾਲ
ਕੋਲ ਪੁਜਾ। ਤਿੰਨੇ ਛੱਜਾ ਸਿੰਘ ਮਸਾਣੀਆਂ ਪਾਸ ਆਏ। ਹਜ਼ਾਰਾ
ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਾਕੀ ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਕਿ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਮਹੱਦੀਪੁਰ ਦਾ
ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਚਲਣਾ ਹੈ। ਤਿੰਨੇ ਉਸ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਏ। ਛੱਜਾ
ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭੀ ਲਿਆਵੇ। ਪਰ
ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤੁਰਨੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਪੁਰ ਚਾਰੇ ਹੀ
ਮਹੱਦੀਪੁਰ ਪੁੱਜੇ।

ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਤਿੰਨ ਛੁਟੀਆਂ
ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਸਨ। ਛੋਟੇ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਡਾਂਗ ਅਤੇ ਛੱਜਾ ਸਿੰਘ
ਪਾਸ ਕੇਵਲ ਛੋਟੀ ਕਿਰਪਾਨ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਕੱਲਾ ਵੱਡਾ ਹਜ਼ਾਰਾ
ਸਿੰਘ ਪਤਾ ਲੈਣ ਗਿਆ। ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਇਕੱਲਾ ਹੀ
ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਚਾਰੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜੇ। ਛੋਟੇ ਹਜ਼ਾਰਾ
ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਉਤੇਂ ਚਾਦਰ ਧੂਹ ਕੇ ਪਰੇ ਮਾਰੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ
ਰੌਲਾ ਪਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਛੱਜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੋਰ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ
ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਮੁੱਕਾ ਵੱਟ ਕੇ ਠੋਕ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਦਾ ਰੌਲਾ ਬੰਦ ਹੋ
ਗਿਆ। ਛੋਟੇ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਉਦਾਲੇ ਖੂਬ ਡਾਂਗ ਵਰ੍ਹਾਈ
ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ
ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਨਾਲ ਟੁਕ ਸੁਟੀਆਂ। ਜਦ ਇਹ ਯਕੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ
ਹੁਣ ਢੇਰ ਚਿਰ ਲਈ ਤੁਰਨ ਫਿਰਨ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਰਹੇਗਾ ਤਾਂ ਅਮਰ
ਸਿੰਘ ਨੇ ਛੱਜਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਛੋਟੀ ਕਿਰਪਾਨ ਦੇਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤਾਂ
ਜੇ ਗੁਟ ਤੇ ਪੈਰ ਵਚ ਕੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਨਕਾਰਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ
ਜਾਵੇ। ਛੱਜਾ ਸਿੰਘ ਕਿਰਪਾਨ ਦੇਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮੂੰਹ
ਖੂਲ੍ਹਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ “ਮਾਰ ਸੁਟਿਆ, ਮਾਰ ਸੁਟਿਆ” ਦੀ ਦੁਹਾਈ

ਚੁੱਕ ਲਈ । ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਲੋਕੀ ਭੀ ਜਾਗ ਪਏ ਸਨ ਅਤੇ ਘੇਰਾ ਪੈ ਜਾਣ ਦਾ ਡਰ ਸੀ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਚਾਰੇ ਬੱਬਰ ਰਫ਼ੂ ਚੱਕਰ ਹੋ ਗਏ ।

ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਰੌਲਾ ਪੈ ਗਿਆ ਕਿ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਬਦਕਾਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕੁਟਿਆ ਮਾਰਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹੋਸ਼ ਆਈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਪੁਰਿਤਿਨ ਚਾਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ । ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਯਾਰ੍ਹਾਂ ਵੱਡੇ ਜਖਮ ਆਏ ਸਨ - ਅੱਠ ਕਿਰਪਾਨ ਦੇ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਲਾਠੀ ਦੇ । ਉਹ ਕਾਫ਼ੀ ਚਿਤ ਹਸਪਤਾਲ ਪਏ ਰਹਿਣ ਮਗਰੋਂ ਤੁਰਨ ਫਿਰਨ ਜੋਗ ਹੋਇਆ ।

ਪੁਲਸ ਦੀ ਤਫ਼ਤੀਸ ਦੇਖ ਲਓ । ਉਸ ਨੇ ਕੰਦੋਲੇ ਵਾਲੇ ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ, ਅੱਛਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿੰਡਤਾਰ ਕਰ ਕੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾ ਦਿੱਤਾ । ਹੇਠਲੀ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੇ ਛੇ ਸਾਲ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਭੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਪਰ ਹਾਈਕੋਰਟ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੇਦੋਸ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਇਹ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਬੀਤੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਉਸ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਵਿਚ ਸਾਮਲ ਸਨ ਜਿਹੜਾ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵਿਰੁੱਧ ਗਵਾਹੀ ਤੋਂ ਹਟਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਮਿਲਿਆ ਸੀ । ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਐਵੇਂ ਹੀ ਨਾਉਂ ਲੈ ਕੇ ਅਤੇ ਝੂਠੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕਰ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫਸਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ।

ਨੰਬਰਦਾਰ ਤੋਂ ਮਾਮਲਾ ਵਸੂਲਿਆ

੩ ਜੁਲਾਈ ੧੯੨੨ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਬਿਛੌੜੀ ਦਾ ਨੰਬਰਦਾਰ ਕਾਕਾ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਗੜ੍ਹ ਸੰਕਰ ਨੂੰ ਮਾਮਲਾ ਤਾਰਨ ਵਾਸਤੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਹੇਠਾਂ ਇਕ ਟੁਟਿਆ ਜਿਹਾ ਟੱਟੂ ਸੀ, ਜਿਹੋ ਜਿਹਾ ਕਿ ਆਮ ਨੰਬਰਦਾਰਾਂ ਪਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਤਿੰਨ ਹੋਰ ਸੱਜਣ ਨਾਲ ਪੈਦਲ ਸਨ । ਨਾਉਂ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਕਾਕਾ ਸੀ ਹੀ, ਕੱਦ ਕਾਠ ਵਲੋਂ ਭੀ ਐਵੇਂ ਬਿੱਲੂ ਜਿਹਾ ਹੀ ਸੀ ਤੇ ਹੇਠਾਂ ਟੱਟੂ ਭੀ ਉਹੋ ਜਿਹਾ - ਪਰ ਨੰਬਰਦਾਰ ਨਾਲ ਦਿਆਂ ਨਾਲ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਗੱਲਾਂ ਬੜੀ ਮੜਕ ਨਾਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਉਸ ਨੇ ਪੂਰਾ ਪੌਣੇ ਛੇ ਸੌ
ਬਾਸਣੀ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਲੱਕ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ।

ਪਿੱਛੋਂ ਇਕ ਪਾਸਿਓਂ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਐਡੀਟਰ, ਉਦੈ ਸਿੰਘ,
ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਰੁੜਕਾ ਤੇ ਪੇਮ ਸਿੰਘ ਮਾਜ਼ੇ (ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ)
ਆਣ ਰਲੇ । ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁਛਿਆ : “ਨੰਬਰਦਾਰਾ, ਟੱਟੂ ਕਿੱਧਰ ਨੂੰ
ਹਕਿਆ ਏ ?”

ਨੰਬਰਦਾਰ ਨੇ ਬੜੀ ਐਠ ਨਾਲ ਮੁੜ ਕੇ ਤੱਕਿਆ ਤੇ ਉਤਰ
ਦਿੱਤਾ, “ਭਈ, ਤਸੀਲਦਾਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਚਲਿਆ ਹਾਂ ।”

“ਕਿਉਂ, ਉਹਦੇ ਤਾਈਂ ਕੀ ਕੰਮ ਪੈ ਗਿਆ ?”

“ਸਾਡੇ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਕੀ ਲੇਖਾ ਹੈ, ਤਸੀਲ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਘਰ ਹੀ
ਹੋਇਆ । ਅੱਜ ਤਾਂ ਮਾਮਲਾ ਜਮ੍ਹਾ ਕਰਾਉਣ ਚਲਿਆ ਹਾਂ ।”

“ਮਾਮਲੇ ਵਾਸਤੇ ਗੜ੍ਹ ਸੰਕਰ ਜਾਣ ਦੀ ਖੇਤਰ ਨਾ ਕਤੀਂ,
ਉੱਜ ਤਸੀਲਦਾਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਜਾਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਬੇਸ਼ਕ ਫਿਰ ਆ । ਮਾਮਲਾ
ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਏਥੇ ਹੀ ਵਸੂਲ ਕਰ ਲਵਾਂਗੇ ।”

“ਜਾਹ ਭਈ, ਆਪਣੇ ਰਸਤੇ ਲਗ ! ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਨਾਲ ਮਖੌਲ
ਨਹੀਂ ਕਰੀਦੇ ।”

“ਨੰਬਰਦਾਰਾ, ਮਖੌਲ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ । ਅਸੀਂ ਦੇਸੀ
ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਤੈਬੋਂ ਮਾਮਲਾ ਹੀ ਵਸੂਲਣ ਆਏ ਹਾਂ ।”

“ਕਿਹੜੀ ਤੁਹਾਡੇ ਘਰ ਦੀ ਦੇਸੀ ਸਰਕਾਰ ਹੈ ?”

“ਤੂੰ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣੇ ਖਿਆਲਾਂ ਦਾ ਆਦਮੀ ਜਾਪਦਾ ਏਂ ।
ਅਜੇ ਤਾਈਂ ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਏਥੋਂ
ਕਢਣ ਵਾਸਤੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਰਕਾਰ ਬਣਾ ਲਈ ਹੈ । ਤੂੰ
ਬਿਗਾਨੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਪੈਸੇ ਦੇਣ ਚਲਿਆ ਏਂ । ਅਸੀਂ ਤੇਰੇ ਭਰਾ ਹਾਂ ਤੇ
ਦੇਸੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਬੰਦੇ ਹਾਂ । ਲਿਆ ਉਰੇ ਕਰ ਮਾਮਲਾ, ਤੂੰ ਭੀ ਤੇ
ਅਸੀਂ ਵੀ ਛੇ ਤੀ ਵਿਹਲੇ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਰਾਹੇ ਲਗੀਏ ।”

“ਓਏ ਸਿੱਧੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦਸਦੇ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਡਾਕੂ ਹੋ, ਪਰ ਮੈਂ

ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਸਰਕਾਰੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦਾ ਪੈਸਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਫੜਾ ਦੇਵਾਂ । ਇਸ ਰਕਮ ਪੁਰਧਾ ਮਾਰ ਕੇ ਤੁਹਾਡੇ ਬਚਣ ਦਾ ਕਿਹੜਾ ਰਾਹ ਹੈ ? ”

ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਐਡੀਟਰ ਨੇ ਘੁਰਕਿਆ, “ਉਦੇ ਲਗਦਿਆ ਸਰਕਾਰੀ ਰਕਮ ਦਿਆ, ਰਖਦਾ ਏਂ ਕਿ ਨਹੀਂ ਸਿੱਧੀ ਹੱਥੀਂ, ਕਦੋਂ ਦੀ ਰਿੜ ਰਿੜ ਲਾਈ ਹੋਈ ਹੈ । ਜੇ ਰਕਮ ਸਰਕਾਰੀ ਹੈ ਤਾਂ ਤੂੰ ਕਿਉਂ ਐਵੇਂ ਜੱਫ਼ਾ ਮਾਰੀ ਬੈਠਾ ਏਂ । ”

ਇਹ ਆਖ ਕੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਾਕੇ ਨੂੰ ਘੋੜੀ ਉਪਤੇਂ ਬੱਲੇ ਸੁੱਟ ਲਿਆ ਤੇ ਦੋ ਚਾਰ ਟਿਕਾਈਆਂ । ਨਾਲ ਦਿਆਂ ਤੋਂ ਦੋ ਕੁ ਟੱਕ ਭੀ ਲੱਗ ਗਏ । ਕਾਕੇ ਦੀ ਸੁਰਤ ਟਿਕਾਣੇ ਆ ਗਈ । ਉਹਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਚੱਕਰਵਰਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣੀਦੀਆਂ ਸਨ, ਇਹ ਤਾਂ ਉਹੋਹੀ ਹੋ ਹਨ । ਲੱਗਾ ਰੀਂ ਰੀਂ ਕਰਨ । ‘ਮੈਂ ਗਰੀਬ ਆਦਮੀ ਹਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਨਾ ਲੁਟੋ, ਮੈਥੇ ਇਤਨੀ ਰਕਮ ਨਹੀਂ ਭਰੀ ਜਾਣੀ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮੇਰਾ ਕੱਖ ਨਹੀਂ ਛੱਡਣਾ । ’

“ਓਏ ਮੂਰਖਾ, ਅਸੀਂ ਤੈਥੋਂ ਕੀ ਖੋਹਦੇ ਹਾਂ, ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਖਜ਼ਾਨਾ ਕਾਬੂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ । ਤੇਰਾ ਕੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ? ਤੂੰ ਜਾ ਕੇ ਤਸੀਲੇ ਦੱਸ ਦੇ ਕਿ ਚੱਕਰਵਰਤੀ ਰਾਹ ਵਿਚ ਹੀ ਮਾਮਲਾ ਲੈ ਗਏ ਹਨ । ”

ਪਰ ਸੁਣਿਆ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਇਤਲਾਹ ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਅੰਖਾਂ ਕਰਦੇ ਹੋ । ”

“ਜਾ ਤੈਨੂੰ ਛੁੱਟੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਮਰਜ਼ੀ ਰਪੋਰਟ ਕਤ ਦੇਹ, ਅਸੀਂ ਤੈਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਆਖਾਂਗੇ । ਅਸੀਂ ਤੇਰਾ ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਨ ਆਏ । ਪਰ ਇਸ ਵਿਦੇਸੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਨਾ ਸਾਡਾ ਧਰਮ ਹੈ । ”

ਕਾਕੇ ਦਾ ਸਾਹ ਨਾਲ ਸਾਹ ਰਲਿਆ । ਲੱਕ ਨਾਲੋਂ ਬਾਸਣੀ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਚੱਕਰਵਰਤੀਆਂ ਮੁਹਰੇ ਧਰ ਦਿੱਤੀ । ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰਕਮ ਆਪਣੀ ਝੋਲੀ ਪਾਈ ਅਤੇ ਬਾਸਣੀ ਖਾਲੀ ਕਰ ਕੇ ਕਾਕੇ ਨੂੰ ਮੌੜ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਆਖਿਆ : “ਆਹ ਲੈ, ਅਸੀਂ ਤੇਰੀ ਬਾਸਣੀ ਦਾ ਭੀ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ । ਬੱਧੇ ਰੁਪਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰੀ ਇਕ ਦੁਆਨੀ ਹੈ, ਇਹ ਭੀ ਤੈਨੂੰ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਮੇੜਦੇ ਹਾਂ। ਨਿਆਣੇ ਨਿੱਕੇ ਉੜੀਕਦੇ ਹੋਣਗੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਚੀਜ਼ੀ ਲੈ ਜਾਵੀ ।”

ਵਾਰ ਖਾਲੀ

ਜੱਸੋਵਾਲ ਦੀ ੨੫ ਦਸੰਬਰ ੧੯੨੨ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਝੋਲੀਚੁਕਾਂ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਦਾ ਕੰਮ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਟਵਾਰੀ ਹਰੀਪੁਰ ਦੇ ਕਤਲ ਤੋਂ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਹ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਮਾਂ ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ। ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਂ ਬੱਬਰਾਂ ਦੀ ਕਾਲੀ ਫਹਿਰਿਸਤ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਨੰਬਰ ਪੁਰ ਸੀ।

ਪਤਾ ਇਹ ਲੱਗਾ ਕਿ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜਲੰਧਰ ਜ਼ਿਲਾ ਕਰਹਿਰੀਆਂ ਵਿਚ ੧੯੩੧ ਜਨਵਰੀ ੧੯੨੩ ਦੀ ਪੇਸ਼ੀ ਹੈ। ਜੱਥੇ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸ ਦਿਨ ਉਸ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਮਕਸਦ ਵਾਸਤੇ ਤਿੰਨ ਟੁਕੜੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਪਲੈਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਪੰਡੋਰੀ ਨਿਝਰਾਂ ਅਤੇ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਾਗਪੁਰ ਜ਼ਿਲਾ-ਕਰਹਿਰੀਆਂ ਵਿਚ ਪੁਜਣ। ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ, ਮੁਨਸ਼ਾ ਸਿੰਘ ਜੌਹਲ ਅਤੇ ਸਾਹਦਾ ਸਿੰਘ ਪੰਡੋਰੀ, ਜੰਡੂ ਸਿੰਘਾ ਸਟੇਸ਼ਨ (ਅੱਜ-ਕਲੁ ਇਸ ਦੀ ਥਾਂ ਬੁਲੇਨਾ ਸਟੇਸ਼ਨ ਹੈ) ਲਾਗੇ ਅਤੇ ਜੱਥੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਬਹਿਬਲਪੁਰ ਤੇ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕੁਠਾਰ ਆਦਮਪੁਰ ਸਟੇਸ਼ਨ ਲਾਗੇ ਠਹਿਰਨ। ਜੇ ਪਹਿਲੀ ਟੁਕੜੀ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਵਿਚ ਅਸਫਲ ਰਹੇ ਤਾਂ ਦੂਜੀ ਟੁਕੜੀ ਉਸ ਨੂੰ ਜੰਡੂ ਸਿੰਘਾ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਸਾਂਭੇ, ਜੇ ਉਹ ਆਦਮਪੁਰ ਜਾ ਉਤਰੇ ਤਾਂ ਤੀਸਰੀ ਟੁਕੜੀ ਕਤਲ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਵਾਸਤੇ ਲੰਮਾ ਚੌੜਾ ਜਾਲ ਵਿਛਾਇਆ ਗਿਆ। ਪਰ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਕਰਹਿਰੀਆਂ ਵਿਚ ਦੇਰੀ ਨਾਲ ਪੁੱਜਾ ਅਤੇ ਤਿੰਨੇ ਪ੍ਰਾਗਪੁਰੀਏ ਪਿੰਡੋਂ ਹੀ ਨਾ ਹਿਲੇ। ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਤਿਆਰ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਦੇਂਦੇ-

ਫਿਲੇ ਪੈ ਗਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਕਚਹਿਰੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਬਚ ਕੇ ਆਂਗਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨ ਜਲੰਧਰ ਸ਼ਹਿਰ ਹੀ ਠਹਿਰ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਅਗਲਾ ਸਾਰਾ ਪਲੈਨ ਹੀ ਅਜਾਈ ਗਿਆ।

ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਦੂਜੀ ਪੇਸ਼ੀ ੨੩ ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਸੀ। ਉਸ ਦਿਨ ਵਾਸਤੇ ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ, ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਾਹਦਾ ਸਿੰਘ ਪੰਡੋਰੀ, ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਾਗਪੁਰ ਤੇ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਮੁਜ਼ਾਰਾ ਕਲਾਂ ਦੀ ਡੀਊਟੀ ਲਾਈ ਗਈ। ਜਦ ਇਹ ਸਾਰੇ ਕਚਹਿਰੀਆਂ ਵਿਚ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਟਵਾਰੀ ਕਈ ਹੋਰ ਹਰੀਪੁਰੀਆਂ ਨਾਲ ਕਚਹਿਰੀਆਂ ਮੁਹਰੇ ਟਹਿਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਭੀ ਘਾਤ ਵਿਚ ਐਧਰ ਓਧਰ ਫਿਰਦੇ ਰਹੇ। ਚਾਰ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਬਾਈਸਿਕਲ ਪੁਰ ਕੰਪਨੀ ਬਾਗ ਵੱਲ ਗਿਆ ਤਾਂ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ, ਸਾਹਦਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਉਸ ਦੇ ਮਗਰ ਭੱਜੇ, ਪਰ ਉਹ ਦੂਰ ਨਿਕਲ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਨਿਰਾਸ ਹੋ ਕੇ ਮੁੜ ਪਏ। ਜਦ ਗੌਰਮਿੰਟ ਸਕੂਲ ਕੋਲ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਮੋਹਰਿਓਂ ਖਾਲਸਾ ਸਕੂਲ ਵਲੋਂ ਸਾਈਕਲ ਪੁਰ ਆਉਂਦਾ ਨਜ਼ਰੀਂ ਪਿਆ। ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਵਾਸਤੇ ਆਖਿਆ। ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਡੀਊਟੀ ਸਾਈਕਲ ਦੀਆਂ ਤਾਰਾਂ ਵਿਚ ਸੋਟੀ ਫਸਾਉਣ ਦੀ ਲੱਗੀ, ਤਾਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦ ਉਹ ਡਿਗ ਪਵੇ ਤਾਂ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਉਪਰੋਂ ਪੈ ਜਾਣ। ਪਰ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਸੋਟੀ ਫਸਾਉਣ ਵਿਚ ਫੇਲ੍ਹੇ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪਟਵਾਰੀ ਬਚ ਕੇ ਨਿਕਲ ਗਿਆ।

ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਤੋਂ ਉਗਾਰਾਹੀ

ਮੁਨਸ਼ੀ ਰਾਮ ਪਿੰਡ ਜਾਡਲੇ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਸੀ। ਇਹ ਮੂੰਹ ਦਾ ਬੜਾ ਮਿੱਠਾ ਸੀ ਤੇ ਸਧਾਰਨ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਝੱਟ ਆਪਣੇ ਜਾਲ ਵਿਚ ਫਸਾ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਜਿਹੜਾ ਇਕ ਵਾਰੀ ਉਸ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿਚ ਫਸਿਆ, ਬਸ! ਉਸ ਦਾ ਮਕੜੇ ਦੇ ਕਾਬੂ ਆਈ ਮੱਖੀ ਵਾਲਾ ਹਾਲ ਕਰ ਕੇ ਛੁੱਡਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਦੂਰ ਨੇੜੇ ਦੇ ਸੈਂਕੜੇ ਭੋਲੇ-ਭਾਲਿਆਂ ਦੀ ਰਤ

ਚੂਸ ਚੂਸ ਕੇ ਮੰਡੀਆਂ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਚੇਗਾ ਵਪਾਰ ਭੀ ਫੈਲਾ ਲਿਆ ਮੀ। ਮੁਨਸੀ ਰਾਮ ਗੁੜਾ ਗੁੜਾ ਪੁਲਸ ਦਾ ਏਜੰਟ ਸੀ ਅਤੇ ਆਈ ਗਈ ਪੁਲਸ ਭੀ ਉਸ ਦੇ ਕੋਲ ਹੀ ਠਹਿਰਦੀ ਸੀ।

ਬੱਬਰ ਜੱਥੇ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਹਥਿਆਰ ਖਰੀਦਣ ਵਾਸਤੇ ਇਸ ਸਾਹੂਕਾਰ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਰਕਮ ਖੋਹੀ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਮਕਸਦ ਲਈ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਬੱਬਰ ਜਾਡਲੇ ਦੇ ਪੜਾਉ ਵਿਚ ੨ ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੩ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ :—

ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਐਡੀਟਰ, ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ, ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ, ਹਰੀ ਸਿੰਘ, ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਿਸਤ੍ਰੀ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਦੌਲਤਪੁਰ, ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹ ਝੁੰਗੀਆਂ, ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਛੋਟਾ ਤੇ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਵੱਡਾ ਮੁੜਾਰਾ ਕਲਾਂ, ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਭਕੜ੍ਹਦੀ, ਰਾਮ ਸਿੰਘ, ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਹਯਾਤਪੁਰ, ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਸਾਹਦੜਾ, ਹਰੀ ਸਿੰਘ, ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜਸੋਵਾਲ ਅਤੇ ਮਿਸਤ੍ਰੀ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਮੰਡਿਆਣੀ।

ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੌਲਤਪੁਰ ਨੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਮੁਨਸੀ ਰਾਮ ਉੱਤੇ ਪੈਣ ਦਾ ਮਕਸਦ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਗਰੀਬਾਂ ਦਾ ਲਹੂ ਨਿਚੋੜ ਕੇ ਬਣਾਇਆ ਧਨ ਖੋਹ ਕੇ ਹਿੰਦ ਦੀ ਅਜਾਦੀ ਵਾਸਤੇ ਸ਼ਸਤਰ ਖਰੀਦੇ ਜਾਣ। ਸਭ ਨੂੰ ਹਦਾਇਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਿਵਾਏ ਨਕਦ ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਨਾ ਉਠਾਈ ਜਾਵੇ। ਹਰ ਇਕ ਦੀ ਡੀਉਟੀ ਦਸ ਕੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧਿਆ ਅਤੇ ਮੁਨਸੀ ਰਾਮ ਦੇ ਘਰ ਵਲ ਚਾਲੇ ਪਾਏ।

ਮੁਨਸੀ ਰਾਮ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕੰਡਾ ਮਾਰ ਕੇ ਆਪਣੀ ਬੈਠਕ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਆਦਮੀਆਂ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਮੁੜਾਰਾ ਕਲਾਂ ਨੇ ਬੂਹਾ ਖਡਕਾਇਆ ਅਤੇ ਅਵਾਜ਼ ਬਦਲ ਕੇ ਬੜੀ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਆਖਿਆ, “ਸ਼ਾਹ ਜੀ! ਸ਼ਾਹ ਜੀ!”

ਮੁਨਸੀ ਰਾਮ ਨੇ ਪੁਛਿਆ, “ਕੇਣ ਏਂ ਭਈ ਤੂੰ, ਇਸ ਵੇਲੇ ਹਾਕਾਂ

ਮਾਰਦਾ ?”

“ਜੀ, ਮੈਂ ਬਾਬੂ ਹਾਂ ਭਗਤਾਂ ਦਾ ।”

“ਹੋਰ ਕੌਣ ਏਰੇ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ?”

“ਜੀ ਲਾਲ ਮਲ ।”

ਮੁਨਸ਼ੀ ਰਾਮ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਚੜ੍ਹ ਗਈਆਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਲਾਲ ਮਲ ਅਤੇ ਬਾਬੂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਸਾਮੀਆਂ ਸਨ । ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਕੜ੍ਹਕੀ ਵਿਚ ਫਸ ਕੇ ਲਾਲ ਮਲ ਨਾ ਲਾਲ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਨਾ ਮਲ । ਭਗਤਾਂ ਦਾ ਬਾਬੂ ਭੀ ਨਾਉਂ ਦਾ ਹੀ ਬਾਬੂ ਸੀ; ਉੱਜ ਉਹ ਫੋਕਾ ਭਗਤ ਹੀ ਭਗਤ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ । ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸੋਚਿਆ, ਕੋਈ ਡਾਢੀ ਲੋੜ ਪੈ ਗਈ ਹੋਣੀ ਏਂ, ਜਿਹੜੇ ਏਡੀ ਰਾਤ ਗਈ ਤੇ ਆਏ ਹਨ । ਅਜ ਨੌਣੇ ਪੌਣੇ ਲਾ ਕੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਬੂ ਕਰ੍ਹੂਗਾ । ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਇਕ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਆਖਿਆ, “ਉਠ ਓਏ ਪੋਲੀਆ, ਕੁੰਡਾ ਖੋਲ੍ਹੂ, ਬਾਹਰ ਠੱਕਾ ਵਗਦਾ ਏ, ਵਿਚਾਰੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੱਦਾਂ ਵਖਤ ਝਾਗਦੇ ਆਏ ਹਨ ।”

ਪੋਲੇ ਨੇ ਕੁੰਡਾ ਖੋਲਿਆ ਤਾਂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੋਲਾ ਜਿਹਾ ਧੱਕਾ ਦਿਤਾ । ਉਹ ਅਗੇ ਹੀ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਪੋਲਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਧੜ੍ਹਮ ਕਰਦਾ ਇਕ ਪਾਸੇ ਡਿਗ ਪਿਆ ।

“ਓਏ ਪੋਲੀਆ, ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ, ਐਵੇਂ ਡਿਗ ਦਾ ਫਿਰਦਾ ਏਂ”, ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਪੁਛਿਆ ।

“ਜੀ, ਬਾਬੂ ਨੇ ਧੱਕਾ ਮਾਰਿਆ ਏ”, ਪੋਲੇ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ।

ਸ਼ਾਹ ਬੋਲਿਆ, “ਨਾ ਭਈ ਭਗਤੋ, ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਮਖੌਲ ਨਹੀਂ ਚੰਗਾ । ਐਵੇਂ ਹਾਸੇ ਹਾਸੇ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਦੀ ਲਤ ਬਾਂਹ ਟੁਟ ਜਾਏ . . .”

ਏਨੇ ਨੂੰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ, ਉਦੈ ਸਿੰਘ, ਕਰਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦੋ ਤਿੰਨ ਹੋਰ ਬੱਬਰ ਅੰਦਰ ਆ ਵੜੇ । ਪੰਜ ਛੇ ਬੰਦੇ ਵੇਖ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਉਤਲਾ ਸਾਹ ਉੱਤੇ ਤੇ ਹੇਠਲਾ ਹੇਠਾਂ ਰਹਿ ਗਿਆ । ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਬਾਹੋਂ ਘੁਰ ਕੇ ਫੜਦਿਆਂ ਆਖਿਆ, “ਸ਼ਾਹ ਜੀ, ਆਓ ਖਾਂ ਲੇਖਾ-ਪੱਤਾ ਕਰ ਲਈਏ । ਤੁਸੀਂ ਬਥੇਰੇ ਭਗਤ ਲੁਟੇ ਹਨ, ਅਜ ਜ਼ਰਾ ਤੁਸੀ-

ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਭੀ ਭਗਤ ਬਣ ਦੇਖੋ ।”

ਸ਼ਾਹ ਲਾਗੇ ਬੈਠੇ ਆਦਮੀ ਖਿਸਕਣ ਲਗੇ ਤਾਂ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਸਤੈਲ ਸਾਹਮਣੇ ਕਰਦਿਆਂ ਆਖਿਆ, “ਏਥੇ ਹੀ ਬਹਿ ਜਾਓ । ਜੇ ਹਿਲੇ ਜਾਂ ਬੋਲੇ ਤਾਂ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਭੁੰਨ ਸੁਟਾਂਗਾ ।”

ਮੁਨਸ਼ੀ ਰਾਮ ਦੇ ਹੋਸ਼ ਗੁਮ ਹੋ ਗਏ । ਇਹ ਕੀ ਬਣਿਆ ! ਅੱਜ ਤਾਂ ਲੈਣੇ ਦੇ ਦੇਣੇ ਪੈ ਗਏ । ਮੁਦਤਾਂ ਤੋਂ ਮਕਰਾਂ ਫਰੇਬਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਧਨ ਅੱਜ ਇਕ-ਦਮ ਖੁਸਣ ਲਗਾ ਹੈ^{੨੪} ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਪੈਸਾ ਫੜਾਉਣਾ ਪਏਗਾ । ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ, ਮਰਨਾ ਮਨਜ਼ੂਰ, ਹੱਥੀਂ ਧੇਲਾ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ ।

ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗਿੱਚੀ ਵਿਚ ਘਸੁਨ ਠੋਕਿਆ, “ਓਏ ਉਠ ਕੇ ਪੇਟੀ ਖੋਲ੍ਹੂ, ਸੋਚੀਂ ਕਿਉਂ ਪੈ ਗਿਆ ਏਂ । ਤੇਰੇ ਘਰ ਬੱਬਰ ਆਏ ਹਨ, ਤੂੰ ਪੁਛਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੈਂ; ‘ਇਹ ਬੱਬਰ ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ।’ ਹੁਣ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਲੈ, ਨਾਲੇ ਦਿਲ ਖੋਲ੍ਹੂ ਕੇ ਦੱਖਣਾ ਦੇਹ ।”

ਏਨੇ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਚੇਤਾ ਆ ਗਿਆ ਕਿ ਅੱਜ ਤਾਂ ਘਰ ਵਿਚ ਕੁਝ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ੨੨ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਨਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਮੰਡੀ ਨੂੰ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ । ਉਸ ਵਿਚ ਜਾਨ ਪੈ ਗਈ । ਝਟ ਪੈਂਤੜਾ ਬਦਲਿਆ, “ਅੱਛਾ ਤੁਸੀਂ ਬੱਬਰ ਹੋ ! ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਸੀ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਿਹਾ, ਕੋਈ ਚੋਰ ਡਾਕੂ ਹੋਣੇ ਹਨ । ਦਸੇ ਮਹਾਰਾਜਾ, ਕੀ ਹੁਕਮ ਹੈ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਹੱਥੀਂ ਬੱਧੀਂ ਹਾਜ਼ਰ ਹਾਂ ।”

ਕਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਖਿਆ, “ਜੋ ਕੁਝ ਨਕਦ ਰਕਮ ਤੇਰੇ ਪਾਸ ਹੈ, ਉਹ ਸਾਡੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦੇਹ, ਹੋਰ ਅਸੀਂ ਤੇਥੋਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਲੈਣਾ ।”

“ਨਕਦ ਤਾਂ ਅੱਜ ਘਰ ਵਿਚ ਕੌਡੀ ਭੀ ਨਹੀਂ । ਤੁਸੀਂ ਕਲ੍ਹੂ ਆ ਜਾਂਦੇ, ੨੨ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਸੀ, ਸਾਰਾ ਹੀ ਲੈ ਜਾਂਦੇ । ਉਹ ਰਕਮ ਮੈਂ ਕਲ੍ਹੂ ਸ਼ਹਿਰ ਭੇਜ ਬੈਠਾ ਹਾਂ । ਫੇਰ ਕਿਤੇ ਆਪਣਾ ਕੋਈ ਬੰਦਾ ਰੁੱਕਾ ਦੇ ਕੇ ਭੇਜ ਦੇਣਾ, ਮੈਥੋਂ ਜੋ ਭੀ ਸਰਿਆ, ਜਰੂਰ ਸੇਵਾ ਕਰਾਂਗਾ ।”

“ਸਾਹਾ, ਸਾਨੂੰ ਭੀ ਚਾਰਨ ਲੱਗਾ ਏਂ ! ਸਿੱਧਾ ਹੋ ਕੇ ਗੱਲ ਕਰ,

ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਦੂਜਾ ਹਾਲ ਕਰਾਂਗੇ ।”

“ਮੈਂਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਤੇ ਗਊ ਮਾਤਾ ਦੀ ਸਹੂੰ, ਘਰ ਵਿਚ ਇਸ ਵੇਲੇ ਨਕਦ ਕੋਈ ਰਕਮ ਨਹੀਂ ।” ਫਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਤਥਾਰ ਬੰਨ੍ਹਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਆਖਿਆ : “ਹਾਂ ਦੋ ਟੂਬਾਂ ਹਨ-ਸੋਨੇ ਦੀ ਤੰਦੀਰੀ ਤੇ ਚਾਂਦੀ ਦੀ ਤੜਾਗੀ । ਇਹ ਲੋੜ ਹੈ ਤਾਂ ਲੈ ਜਾਵੋ ।”

ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਖਿਆ, “ਅੱਛਾ ਬੈਠਕ ਤੇ ਘਰ ਦੀ ਤਲਾਸੀ ਦੇਹ, ਫੇਰ ਦੇਖੀ ਜਾਉ ।”

ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਖੂਜਾ ਖੂਜਾ ਫੋਲ ਮਾਰਿਆ, ਪਰ ਸ਼ਾਹ ਸੱਚਾ ਸੀ । ਉਪਰੋਕਤ ਟੂਬਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਉਸ ਦਿਨ ਹੋਰ ਕੋਈ ਸ੍ਰੈ ਘਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਅਖੀਰ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਟੂਬਾਂ ਪੁਰ ਹੀ ਸਬਰ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ।

(ਇਨ੍ਹਾਂ ਟੂਬਾਂ ਨੂੰ ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਭਰਾ ਪਰਤਾਪੇ ਕੋਲ ਗਹਿਣੇ ਰਖ ਕੇ ੧੮੦ ਰੁਪਏ ਲਈ ਗਏ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਨਾਹਣ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਸਿਆਣੀ ਉਮਰ ਵਾਲੇ ਬੰਦੇ ਰਾਹੀਂ ਇਕ ਬੰਦੂਕ, ੨੫ ਗੋਲੀਆਂ ਤੇ ਦੋ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਖਰੀਦੀਆਂ ।)

ਇਕ ਵੱਡਾ ਦੁਸ਼ਟ ਰਾੜ੍ਹਿਆ

ਰਿਆਸਤ ਕਪੂਰਥਲੇ ਦੇ ਅਹਿਲਕਾਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਪੁਰ ਘੋਰ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ । ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਵਿਚ ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਭੀ ਚਾਰ ਕਦਮ ਅਗੇ ਲੰਘ ਗਏ ਸਨ । ਏਥੇ ਕਾਲੀ ਪਗੜੀ ਤਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰਹੀ, ਕਢਹਿਰਾ ਪਹਿਨਣਾ ਭੀ ਬਾਗੀ-ਆਨਾ ਹਰਕਤ ਸੀ । ਸੁਪ੍ਰੀਟੰਡੰਟ ਪੁਲਸ ਦੁਰਗਾ ਦਾਸ ਬੜਾ ਬਦਨਿਆਨ ਤੇ ਮੂੰਹ ਜ਼ੋਰ ਸੀ । ਉਹ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧੀਆਂ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕਢਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ । ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੈਲਦਾਰ ਰਾਣੀਬੂਆ (ਰਾਣੀਪੁਰ) ਉਸ ਦਾ ਚਾਟੜਾ ਸੀ । ਇਹ ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਭੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਸੀ । ਹੱਥੀਂ ਪੈ ਜਾਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਉਪਰੋਂ ਕਾਲੀ ਦਸਤਾਰ

ਜਬਰਦਸਤੀ ਉਤਾਰ ਦਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਹਕਮਤ ਦੇ ਨਸੇ ਵਿਚ ਮੱਤਾ ਹੋਇਆ ਆਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ, “ਮੈਂ ਬੱਬਰਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਛਿੜਾ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿਆਂਗਾ।” ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀਆਂ ਪੁਰ ਚੌਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਹੋ ਰਹੇ ਤਸੱਦਦ ਦਾ ਮੁਜ਼ਸਮਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਬਾਰੇ ਮਾਰਚ ੧੯੨੨ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਬੁਹਾਨੀ ਵਿਖੇ ਹੋਏ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਇਕ ਸਿਖ ਨੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਭੀ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਨ ਦੇਂਦਾ। ਜੱਥੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਕਰਤੂਰਾਂ ਤੋਂ ਬਾਜ ਆ ਜਾਏ; ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਤੇਗ ਉਸ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਕਰੇਗੀ।

ਇਕ ਦਿਨ ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਚਾਰ ਸਿਖ ਪਿੰਡ ਬਰਨਾ ਤੇ ਰਾਣੀ-ਬੂਆ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਖੜੇ ਸਨ। ਕੁਝ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਕੇ ਦੋ ਉੱਥੇ ਖੜੇ ਰਹੇ ਤੇ ਦੋ ਪਿੰਡ ਰਾਣੀਬੂਏ ਵਲ ਚਲੇ ਗਏ। ਜਿਹੜਾ ਮਿਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ‘ਗੁਆਚੀ ਹੋਈ’ ਘੋੜੀ ਬਾਰੇ ਪੁਛਦੇ ਸਨ। ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕੋਠੀ ਪਾਸ ਜਾ ਕੇ ਭੀ ਪੁਛ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਗਲੋ-ਗਲੀ ਪਤਾ ਕਢਿਆ ਕਿ ਜੈਲ ਦਾਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਕਪੂਰਥਲਾ ਦੀ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਪੁਰ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

‘ਗੁਆਚੀ ਹੋਈ’ ਘੋੜੀ ਕਦੇ ਫਿਰ ਲੱਭਣੀ ਪਏਗੀ। ਚਾਰੇ ਬੱਬਰ ਪਲਾਹੀ ਵਲ ਮੌੜੇ ਪਾ ਗਏ। ਜੱਥਾ ਨਿਖੜ ਗਿਆ। ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਮਾਧੇਪੁਰ ਦੇ ਰਸਤੇ ਪ੍ਰਾਗਪੁਰ ਵਲ ਚਾਲੇ ਪਾ ਗਿਆ।

੧੦ ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੩ ਸ਼ਾਮ ਦੀ ਗੱਡੀ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਕਪੂਰਥਲੇ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਇਆ। ਚੇਹੜੂ ਦੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਪੁਰ ਉਤਰਿਆ। ਉਸ ਦਾ ਨੌਕਰ ਗੰਡੂ ਵੇਲੇ-ਸਿਰ ਘੋੜੀ ਲੈ ਕੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੁਜਾ। ਜੈਲਦਾਰ ਥੋੜੀ ਦੇਰ ਉਡੀਕ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਚਾਰ ਹੋਰ ਸੱਜਣਾ ਨਾਲ ਪੈਦਲ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਨਾਲ ਆਪ ਦਾ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਪੋਤਰਾ ਲੱਛੂ ਭੀ ਸੀ। ਇਕ ਮੀਲ ਦਾ ਪੰਧ ਤਹਿ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਗੰਡੂ ਘੋੜੀ ਲੈ ਕੇ ਆ ਮਿਲਿਆ।

ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਹੁਣ ਘੋੜੀ ਪੁਰ ਚੜ੍ਹ ਬੈਠਾ । ਪੋਤਰੇ ਨੂੰ ਅਗੇ
ਬਿਠਾ ਲਿਆ । ਗੰਡੂ ਬਿਸਤਰਾ ਲੈਣ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਚਲਿਆ ਗਿਆ ।
ਹੁਣ ਘੋੜ-ਸਵਾਰ ਜੈਲਦਾਰ ਆਪਣੇ ਪੇਂਡੂ ਸਾਬੀਆਂ ਤੋਂ ਕੁਝ ਫਰਕ
ਪਰ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਲੰਮਾ-ਚੌੜਾ ਜੁਆਨ
ਸੀ । ਛੇ ਫੁੱਟਾ ਕੱਦ, ਪਹਿਲਵਾਨ ਜਾਪਦਾ ਸੀ । ਬੱਧੀ ਹੋਈ ਦਾਹੜੀ ਪੁਰ
ਪੇਂਡੂ ਚੈਪਰੀ ਵਾਲਾ ਜਲਾਲ ਚਮਕ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਸਰਦਾਰ ਸੀ । ਰਾਜੇ ਦੇ
ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵਿਆਹ ਖਾ ਕੇ ਆਇਆ ਸੀ । ਸਰਦਾਰੀ ਹੋਰ ਭੀ ਚੌੜੀ
ਚਿੱਧੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ । ਰਿਆਸਤ ਦੀ ਜੈਲਦਾਰੀ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ
ਨਾਲੋਂ ਘਟ ਨਹੀਂ ਹੁਦੀ । ਸਰਦਾਰ ਹੁਲਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਮਾਉਂਦਾ ।
ਆਪਣੀ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਸ਼ਾਨ ਦੇ ਵਾ-ਵਰੋਲਿਆਂ ਦਾ ਚੁਕਿਆ ਹੋਇਆ
ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਤੋਂ ਅਚੇਤ ਘੋੜੀ ਨੂੰ ਛਿਟੀ ਲਾਈ ਛੋੜੀ ਜਾ
ਰਿਹਾ ਸੀ ।

ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਪਸਤੇਲ, ਸੱਜੇ ਮੌਢੇ ਉੱਤੇ ਬੰਦੂਕ ਤੇ ਲਗਾਮ ਵਾਲੇ
ਹੱਥ ਵਿਚ ਫੂਲ-ਦਾਨ । ਇਹ ਫੂਲ-ਦਾਨ ਸੌਕ ਨਾਲ ਰਾਜੇ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ
ਖਰੀਦਿਆ ਸੀ । ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਬੈਂਤ ਦੀ ਛਿਟੀ ਸੀ, ਜੋ ਕਦੀ
ਕਦੀ ਘੋੜੀ ਦੇ ਲਾ ਦਿੰਦਾ ਸੀ । ਅਗੋਂ ਇਕ ਦੁਰਮਿਆਨੇ ਕੱਦ ਦੀ
ਅਕਾਲੀ ਆਉਂਦਾ ਨਜ਼ਰੀਂ ਪਿਆ । ਰੰਗ ਗੋਰਾ, ਲੰਮੀ ਕਾਲੀ ਦਾੜ੍ਹਾ,
ਕਾਲੀ ਦਸਤਾਰ ਤੇ ਪਜਾਮਾ ਗੋਡਿਆਂ ਤਕ ਟੁੰਗਿਆ ਹੋਇਆ । ਬਿਸ਼ਨ
ਸਿੰਘ ਖੁਦ ਹਤਿਆਰਬੰਦ ਤੇ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਸੀ । ਉਸ ਦੀ ਲੋਬ
ਚਾਰ ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਬਹਾਦਰ ਸੀ । ਇਸੇ ਆਕੜ ਵਿਚ ਤਾਂ ਉਹ
ਆਖਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ “ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਭਿੜਾ ਭਿੜਾ ਕੇ ਮਾਰ
ਦਿਆਂਗਾ ।” ਇਕ ਅਕਾਲੀ ਆਉਂਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਕੀ
ਪਿਆ ।

ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਬੱਬਰ ਜੈਲਦਾਰ ਦੇ ਪਾਸ ਪੁੱਜ ਗਿਆ ਤਾਂ ਦੇਖਿਆ
ਕਿ ਜਿਸ ਮਿਰਗ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਸੀ ਉਹੀ ਮਿਲ ਗਿਆ । ਰੋਹ ਚੜ੍ਹ
ਗਿਆ । ਸਾਬੀ ਕੀ ਆਖਣਗੇ, ਸਿੰਘ ਅਗੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨਿਕਲਿਆ ਤਾਂ ਸਿੰਘ

ਪਾਸਾ ਦੇ ਗਿਆ। ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਮੂੰਹ ਦਿਖਾਵਾਂਗਾ। ਪਾਸਾ ਵਟ ਜਾਣ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਆਪਣੀ ਜ਼ਬਾਨੀ ਕਿਕਰ ਸੁਣਾਵਾਂਗਾ। ਕੀ ਆਖਣਗੇ, ਇਕੱਲਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਡਰ ਗਿਆ। ਅਜਿਹੇ ਕਈ ਖਿਆਲ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਉਪਰ ਦੀ ਵਾਵਰੋਲੇ ਵਾਂਗ ਲੰਘਣ ਲਗੇ। ਜੈਲਦਾਰ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਦਾ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਜੋ ਉਸ ਵਾਸਤੇ ਅਟੱਲ ਸੀ। ਸੰਡਾ ਸਿੰਘ ਗੱਜਿਆ, “ਮੈਂ ਆ ਗਿਆ ਹਾਂ, ਦੁਸਟਾ! ਤਕੜਾ ਹੋ ਜਾਹ!” ਇਹ ਲਲਕਾਰ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਪਸਤੌਲ ਦਾ ਫਾਇਰ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਮਿਸ ਹੋ ਗਿਆ। ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੱਥ ਦਾ ਛੂਲਦਾਨ ਚਲਾ ਕੇ ਮਾਰਿਆ, ਜੋ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੌਢੇ ਵਿਚ ਲਗ ਕੇ ਚੂਰ ਚੂਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਏਨੇ ਚਿਰ ਨੂੰ ਘੋੜੀ ਤੋਂ ਉਤਰ ਖੜੋਤਾ ਸੀ, ਤੇ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਪੁਰ ਸੋਟੀ ਦੇ ਵਾਰ ਕਰਨ ਲਗਾ। ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ ਪੁਰ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਜਾਬਰ ਸੀ। ਫਰਕ ਦੁਗਣੋਂ ਦੁਗਣੀ ਤੋਂ ਭੀ ਵਧੇਰੇ, ਗੁਬਮ ਗੁਬਾ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਮਾੜ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਪਰ ਮੌਤ ਦੇਖ ਕੇ ਇਸ ਫੜ੍ਹਾਂ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਦੇ ਅੰਸਾਨ ਖਤਮ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਬੱਬਰ ਨੇ ਪਸਤੌਲ ਦਾ ਘੋੜਾ ਫੇਰ ਦਬਿਆ। ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਲਾਸ਼ ਬਣ ਕੇ ਧਰਤੀ ਪੁਰ ਡਿਗ ਪਿਆ।

ਏਸ ਹਾਦਸੇ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਵਾਲਾ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਲੱਛੂ ਡੈਂਬਰਿਆ ਚੀਕਾਂ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬੱਬਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਕਾਕਾ, ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਕੋਈ ਵੈਰ ਨਹੀਂ। ਤੇਰੇ ਥਾਬੇ ਨੂੰ ਦੇਸ਼-ਪਰੋਹੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।” ਏਨਾ ਕਹਿ ਕੇ ਬੱਬਰ ਨੇ ਜੈਲਦਾਰ ਦੀ ਲਾਸ ਵਲ ਗਹੁ ਨਾਲ ਤੱਕਿਆ ਤੇ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਹੋਰ ਗੋਲੀ ਖਰਚ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਰਸਤੇ ਲੱਗਾ। ਬੱਬਰਾਂ ਦੀ ਕਾਲੀ ਫ਼ਹਿਰਿਸਤ ਵਿਚ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨੰਬਰ ੧੪੧ ਸੀ।

ਇਕ ਝੋਲੀਚੁਕ ਨੂੰ ਉਮਰ ਕੈਦ

੩ ਅਗਸਤ ੧੯੨੩ ਦੀ ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ ਮੀਰ ਛਜ਼ਲ ਇਮਾਮ,

ਅਬਦੁਲ ਫਤਹ ਇਲਾਕਾ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ, ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਰੀਫ਼
ਸਿਵਲ ਸਰਜਨ, ਥਾਣੇਦਾਰ ਹਰਗੁਰਚੇਤ ਸਿੰਘ, ਨੰਬਰਦਾਰਾਂ ਤੇ ਪੁਲਸ
ਤੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਜਮੀਜਤ ਪਿੰਡ ਹਯਾਤਪੁਰ ਥਾਣਾ ਗੜ੍ਹ ਸੰਕਰ ਦੀ
ਇਕ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ ਖੜੋਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਬੜੇ ਸੰਗੀਨ ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਤਫ਼ਤੀਜ਼
ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਭਾਵ ਬੱਬਰ ਅਕ ਲੀਆਂ ਦੀ ਕੈਦ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਉਮਰ
ਕੈਦੀ ਨੂੰ ਛੁਡਾਉਣ ਆਏ ਸਨ।

ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਅਖਬਾਰ ਦੇ ੨੨ ਮਾਰਚ ੧੯੨੩ ਵਾਲੇ ਪਰਚੇ
ਵਿਚ ਛਪਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਝੋਲੀਚੁਕ ਨੂੰ ਉਮਰ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ
ਗਈ ਹੈ। ਕੁਝ ਬੱਬਰ ਆਗੂ ਆਪਣੀਆਂ ਤਕਰੀਰਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਇਸ
ਉਮਰ ਕੈਦੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਏਸ ਭੇਦ ਨੂੰ ਆਮ
ਲੋਕੀਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ ਸਨ।

ਸੰਦਰ ਸਿੰਘ ਹਯਾਤਪੁਰੀਆ ਪੁਲਸ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ
ਲਿਆਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਪੁਲਸ ਮੁਹਰੇ ਚਾਲ੍ਹ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਸੰਦਰ ਸਿੰਘ
ਨੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਅਗੇ ਵਧ ਕੇ ਇਕ ਚੱਕਰ ਖਿਚਿਆ। ਇਸ ਚੱਕਰ
ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਕੰਧ ਦੇ ਨਾਲ ਬਣੀ ਹੋਈ ਇਕ ਖੁਰਲੀ ਭੀ ਵਗਲ ਲਈ।
ਪੁਲਸ ਨੇ ਉਸ ਥਾਂ ਦੀ ਪੁਟਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਜਦੋਂ ਟੋਆ ਪੰਜ ਛੁਟ
ਛੂੰਘਾ ਪੁਟਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਵੇਲਣ ਦਾ ਚੁੱਭਾ ਨਿਕਲਿਆ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚੋਂ
ਇਕ ਗਠੜੀ ਮਿਲੀ। ਪਰ ਇਹ ਇਕ ਅਨੋਖੀ ਗਠੜੀ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚ
ਆਦਮੀ ਦਾ ਪਿੰਜਰ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਤਫ਼ਤੀਜ਼ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਲਾਸ਼ ਸਫੈਦ ਖੇਸ ਵਿਚ ਬੱਧੀ ਹੋਈ
ਸੀ। ਗਭਰੂਨ ਦੀ ਕਮੀਜ਼, ਜਾਂਘੀਆ, ਪਰਨਾ, ਪਗੜੀ ਆਦਿ ਕਪੜੇ
ਪਛਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਜੁੱਤੀ ਤੇ ਲੋਹੇ ਦੇ ਕੜੇ ਦਾ ਕੁਝ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸੀ
ਵਿਗਤਿਆ। ਅਗਲੇ ਦੋ ਦੰਦਾਂ ਵਿਚ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਮੇਖਾਂ ਜੜੀਆਂ
ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਕਮੀਜ਼ ਦੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਛਾਤੀ ਨੂੰ ਸੋਹੀਂ ਇਕ ਗਲੀ ਭੀ
ਲੱਭਦੀ ਸੀ।

ਹੁਣ ਸਿਵਲ ਸਰਜਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤਫ਼ਤੀਜ਼ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਉਸ

ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ—ਹੱਡੀਆਂ ਇਕ ਵੀਹ ਸਾਲ ਦੇ ਗਭਰੂ ਦੀਆਂ ਸਨ । ਲਾਸ਼ ਕੋਈ ਛੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਦੱਬੀ ਹੋਈ ਸੀ । ਮੌਤ ਦਾ ਕਾਰਨ ਗੋਲੀ ਸੀ । ਬੰਦੂਕ ਦੀ ਗੋਲੀ ਨੇ ਛਾਤੀ ਦੀ ਇਕ ਸੱਜੀ ਪੱਸਲੀ ਤੋੜ ਦਿੱਤੀ ਸੀ । ਗੋਲੀ ਛਾਤੀ ਵਿਚ ਹੀ ਅਟਕ ਰਹੀ ਸੀ । ਪਿੰਜਰ ਵਿਚੋਂ ਗੋਲੀ ਭੀ ਮਿਲ ਗਈ ।

ਇਸ ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਪਛਾਣਨ ਵਾਸਤੇ ਬੀਬੀ ਭਗਵਾਨੀ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਦੇਵਰ ਤੇਜਾ ਭੀ ਮੌਜੂਦ ਸਨ । ਭਗਵਾਨੀ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ ਗਿਆ, “ਤੇਰੀ ਪਛਾਣ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ ?” ਉਸ ਨੇ ਭਾਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ, “ਹੱਡੀਆਂ ਤਾਂ ਕੀ ਪਛਾਣ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਦੰਦਾਂ ਦੀਆਂ ਮੇਖਾਂ, ਕੜਾ ਤੇ ਕਪੜੇ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹੱਡੀਆਂ ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀਵਾਨ ਦੀਆਂ ਹਨ ।” ਤੇਜੇ ਨੇ ਆਖਿਆ, “ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਉਸ ਰਾਤ ਮੇਰੀ ਜੁੱਤੀ ਪਾਈ ਹੋਈ ਸੀ, ਮੈਂ ਜੁੱਤੀ ਪਛਾਣਦਾ ਹਾਂ ।” ਤਫਤੀਸ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋ ਗਈ, ਅਫਸਰਾਂ ਦੀ ਟੋਲੀ ਮੁੜ ਗਈ ।

ਪਰ ਇਹ ਦੀਵਾਨ ਕੌਣ ਸੀ, ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਸ ਨੇ ਮਾਰਿਆ ਸੀ ?

ਪਿੰਡ ਸਮੁੰਦੜੇ ਦਾ ਇਕ ਸਰਧਾ ਰਾਮ ਪੁਲਸ ਦਾ ਏਜੰਟ ਸੀ । ਬੱਬਰਾਂ ਦੀ ਕਾਲੀ ਡਹਿਰਿਸਤ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ੧੦੯ ਨੰਬਰ ਸੀ । ਦੀਵਾਨ ਉਸ ਨੂੰ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਬਾਰੇ ਖਬਰਾਂ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਖਬਰਾਂ ਨੂੰ ਉਪਰਲੇ ਅਫਸਰਾਂ ਪਾਸ ਘੱਲਦਾ ਸੀ । ਹਯਾਤਪੁਰ ਬੱਬਰਾਂ ਦਾ ਅੱਡਾ ਸੀ । ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ, ਸੁਦਰ ਸਿੰਘ, ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਬੱਬਰਾਂ ਦੇ ਹਮਾਇਤੀ ਸਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੇਵਾ ਕੀਤਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ।

ਆਮ ਆਦਮੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸ਼ੱਕ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ ਕਿ ਦੀਵਾਨ ਵਰਗਾ ਅਨਪੜ੍ਹ ਮੁੰਡਾ ਭੀ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਨੂੰ ਰਪੋਰਟਾਂ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸਰਧਾ ਰਾਮ ਵਰਗੇ ਚਲਾਕ ਆਦਮੀ ਅਜਿਹੇ ਅੱਲੜ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਭੀ ਕੰਮ ਲੈ ਲੈਂਦੇ ਸਨ । ਦੀਵਾਨ ਦੀ ਇਸ ਕਰਤੂਤ ਦਾ ਖਾਸ ਖਾਸ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਪਤਾ ਸੀ ।

ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਸਰਧੇ ਨਾਲੋਂ ਭੀ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀਵਾਨ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਸ ਪਿੰਡ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੱਡਾ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਕਿਸੇ ਝੋਲੀਚੁਕ ਦਾ ਹੋਣਾ ਹਰ ਵੇਲੇ ਖਤਰਾ ਸੀ।

ਉਦੇ ਸਿੰਘ, ਆਸਾ ਸਿੰਘ, ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਹਯਾਤਪੁਰ ਨੇ ਬੈਠ ਕੇ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਹ ਕੰਮ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਖਿਆ, “੨ ਫਗਣ (੧੩ ਫਰਵਰੀ) ਨੂੰ ਇਕ ਵਿਆਹ ਹੈ। ਜਨੇਤ ਦਾ ਪਿੰਡ ਨੇੜੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਮਗਰੋਂ ਕਈ ਬਰਾਤੀਆਂ ਨੇ ਮੁੜ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸ ਦਿਨ ਦੀਵਾਨ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਬਰਾਤੀ ਦਾ ਕੈਂਠਾ ਲਾਹੁਣ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਲੈ ਆਵਾਂਗਾ। ਤੁਸੀਂ ਬਾਹਰ ਬੈਠਿਓ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਆਈਏ, ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿਓ।”

ਜਦ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਦੀਵਾਨ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਆ ਭੀ ਜਾਓਂ, ਤਾਂ ਸੁਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ, “ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਗੂੜ੍ਹਾ ਮਿੱਤਰ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਚੋਰੀ ਦੀ ਆਦਤ ਭੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਨਾਉਂ ਸੁਣ ਕੇ ਭੱਜਾ ਆਵੇਗਾ।”

ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਖਿਆ, “ਜਦ ਤੂੰ ਉਸ ਨੂੰ ਲਿਆਵੋ, ਤੂੰ ਉਸ ਦੇ ਮੁਹਰੇ ਮੁਹਰੇ ਆਵੀਂ। ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿੱਕਰਾਂ ਹੇਠਾਂ ਹੋਵਾਂਗੇ। ਤੂੰ ਪੁਛੀਂ, ਤੂੰ ਕੌਣ ਏਂ। ਮੈਂ ਉੱਤਰ ਦਿਆਂਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਰਾਹੀਂ ਹਾਂ। ਤੂੰ ਇਕ-ਦਮ ਇਕ ਪਾਸੇ ਹੋ ਕੇ ਮੇਰੇ ਪਿਛੇ ਆ ਜਾਵੀਂ ਅਤੇ ਮੈਂ ਦੀਵਾਨ ਨੂੰ ਪਾਰ ਬੁਲਾ ਦਿਆਂਗਾ। ਪਰ ਤੁਹਾਡਾ ਹਯਾਤਪੁਰੀਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਦੀ ਲਾਸ ਨੂੰ ਸਾਂਭਣਾ ਹੋਵੇਗਾ।”

ਹਯਾਤਪੁਰੀਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰੋ ਮਗਰੋਂ ਅਸੀਂ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮੇਟ ਲਵਾਂਗੇ।

ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਬਰਾਤ ਆਈ। ਵਾਜੇ ਵੱਜੇ। ਪਰ ਦੀਵਾਨ ਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਵਾਜੇ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਦੇ ਮੌਤ-ਨਗਾਰੇ ਹਨ। ਉਸ ਨੇ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਬਰਾਤੀਆਂ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਪਾਣੀ ਛਕਾਉਣ ਵਿਚ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਨਾਲੇ ਉਹ ਪਰਸ਼ਾਦਾ ਪੁਛ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਨਾਲੇ ਬਰਾਤੀਆਂ ਦੇ ਗਲਾਂ ਵਿਚ ਪਾਏ ਕੈਂਠਿਆਂ ਨੂੰ ਤਾੜ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬਰਾਤ ਡੇਰੇ ਮੁੜ ਪਈ ਤਾਂ ਉਹ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਖੂਹ ਪੁਰ ਪੁਜਾ ਜਿੱਥੇ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮੁਹਰੇ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਪਿੱਛੇ, ਦੋਵੇਂ ਮੁਜ਼ਾਰੀ ਦੇ ਰਾਹ ਵਲ ਤੁਰ ਪਏ। ਕਿੱਕਰਾਂ ਦੇ ਝੁੰਡ ਲਾਗੇ ਅੱਪੜੇ ਤਾਂ ਮੁਹਰੇ ਖਲੋਤੇ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁਛਿਆ, “ਕਿਉਂ ਭਈ ਕਿਹੜਾ ਏ? ”

ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ, “ਭਈ ਰਾਹੀਂ ਹਾਂ।”

“ਕਿੱਥੇ ਜਾਣਾ ਏ? ”

“ਸੜੋਏ ਨੂੰ।”

ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਇਕ-ਦਮ ਛਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹੋ ਗਿਆ। ਦੀਵਾਨ ਹੁਣ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜੋਤਾ ਸੀ। ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫੈਰ ਕੀਤਾ, ਗੋਲੀ ਦੀਵਾਨ ਦੀ ਛਾਤੀ ਵਿਚ ਲੱਗੀ ਅਤੇ ਉਹ ਪੁੱਠਾ ਹੋ ਕੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਰਪਾਨ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਟੁਕ ਸੁਟਿਆ।

ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਤੇ ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਗੜ੍ਹ ਸੰਕਰ ਵਲ ਚਲਦੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਹਯਾਤਪੁਰੀਆਂ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਦੀ ਲਾਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਖੇਸ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹ ਲਿਆ। ਧਰਤੀ ਰੇਤਲੀ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਖੂਨ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸੁਖਾਲੇ ਹੀ ਮਿਟ ਗਏ। ਲਾਸ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦੀ ਅਤੇ ਚੁਭੇ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਪੁਟ ਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਦਬਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਛੇਤੜ ਕੇ ਉਪਰ ਪਸੂ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿਤੇ।

ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਏਧਰ ਓਧਰ ਭਾਲ ਕਰਨ ਲਗੇ। ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਦੇ ਭੀ ਭਾਲ ਹੋਈ, ਪਰ ਦੀਵਾਨ ਕਿੱਥੋਂ ਲਭਣਾ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਇਲਮ ਨਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਦੀਵਾਨ ਬੱਬਰਾਂ ਦਾ ਉਮਰ ਕੈਦੀ ਬਣ ਚੁੱਕਾ ਹੈ।

ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਦਾ ਨਾਉਂ ਲਿਖ ਕੇ ਇਕ ਖਤ ਉਸ ਦੀ

ਮਾਈ ਭਗਵਾਨੀ ਨੂੰ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਜੁ ਭੇਦ ਦਬਿਆ ਰਹੇ । ਮਾਈ ਨੇ ਉਹ ਕਾਰਡ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਤਾਂ ਲਿਖਿਆ ਸੀ—“ਮਾ ਜੀ, ਮੱਬਾ ਟੇਕਣਾ । ਮੈਂ ਰਾਜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹਾਂ, ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰਨਾ । ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੁਝ ਦਸੇ-ਪੁੱਛੋ ਬਗੈਰ ਕਿਸੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕੰਮ ਤੇ ਆ ਗਿਆ ਹਾਂ, ਐਵੇਂ ਟੋਲਦੇ ਨਾ ਰਹਿਣਾ । ਮੈਂ ਦਲੇਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੰਜ ਰੁਪਏ ਦੇਣੇ ਹਨ । ਜੇ ਮੰਗੇ ਤਾਂ ਦੇ ਦੇਣੇ । ਜੇ ਨਾ ਮੰਗੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪ ਆ ਕੇ ਦੇ ਦੇਵਾਂਗਾ । ਸਾਰੇ ਅੰਗਾਂ ਸਾਕਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਰਾਜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਪਤਾ ਕਰ ਦੇਣਾ ਤਾਂ ਜੁ ਚਿੰਤਾ ਨਾ ਰਹੇ ।”

ਮਾਈ ਦੇ ਕਾਲਜੇ ਕੁਝ ਠੰਢ ਪਈ । ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਸੁਖ-ਸਨੇਹਾ ਤਾਂ ਮਿਲ ਗਿਆ ।

ਦੋ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਮਗਰੋਂ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਖਾਨਪੁਰ, ਜੋ ਪ੧ ਨੰਬਰ ਸਿਖ ਪਲਟਨ ਵਿਚ ਨੌਕਰ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਛੁੱਟੀ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਇਕ ਮਿੱਤਰ ਅਮਰ ਨੂੰ ਹਯਾਤਪੁਰ ਮਿਲਣ ਵਾਸਤੇ ਗਿਆ । ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਹੋਰ ਚਾਲ ਕੀਤੀ । ਉਹ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚੰਗੇ ਵਾਕਫ ਸਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਖੇ-ਦਸੇ ਉਸ ਨੇ ਭਗਵਾਨੀ (ਜਿਹਦੇ ਪੇਕੇ ਖਾਨਪੁਰ ਹੀ ਸਨ) ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਆਖਿਆ, “ਮਾਈ ! ਤੇਰਾ ਪੁੱਤਰ ਮੈਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨਾਲ ਫਿਰਦਾ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਮਿਲਿਆ ਸੀ । ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਰਾਜੀ-ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਖਬਰ ਤੈਨੂੰ ਦੇ ਦਿਆਂ । ਇਸ ਲਈ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰੋ ।”

ਮਾਈ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਦੋਹਾਂ ਚਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਭੇਜਿਆ, ਪਰ ਕੋਈ ਉਘ-ਸੁਘ ਨਾ ਨਿਕਲੀ । ਫੇਰ ਭੀ ਮਾਈ ਅਜੇ ਤਕ ਉਸ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ । ਪੁਲਸ ਦੀ ਤਫਤੀਸ਼ ਨੇ ਅੱਜ ਉਸ ਦੀਆਂ ਆਸਾਂ ਪੁਰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਪਾਣੀ ਫੇਰ ਦਿੱਤਾ ।

ਸਟੇਸ਼ਨ ਪੁਰ ਹੱਲਾ

ਬੱਬਰ ਜੱਥੇ ਦੇ ਅਸੂਲਾਂ ਵਿਚ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਨੂੰ ਲੁਟਣਾ
ਛੱਗ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਉਚਿਤ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਧਾਮੀਆਂ ਨੇ ਬਾਬੂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਜਮਸ਼ੇਰ ਸਟੇਸ਼ਨ ਨੂੰ ਲੁਟਿਆ ਜਾਵੇ । ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਇਹ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਸਟੇਸ਼ਨ ਹੈ, ਇੱਥੋਂ ਕੋਈ ਖਾਸ ਰਕਮ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਆਉਣੀ । ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਧਾਮੀਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਾਗਪੁਰ ਨੇ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਮਸ਼ੇਰ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦਾ ਬਾਬੂ ਚੰਨਣ ਰਾਮ ਅਤੇ ਜਮਾਦਾਰ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਬਹੁਤ ਕੱਬੇ ਅਤੇ ਮੂੰਹ-ਜ਼ੋਰ ਹਨ । ਮੁਸਾਫ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਬੜੀ ਤਲਖੀ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਉਂਦੇ ਹਨ । ਜੇ ਕੋਈ ਸਵਾਰੀ ਬਿਨਾਂ ਟਿਕਟ ਫੜਾਇਆਂ ਤੁਰ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਅਬਾਤਬਾ ਬੋਲਣ ਲਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ, ਬਿਨ-ਟਿਕਟੀ ਸਵਾਰੀ ਤੋਂ ਤਾਂ ਕਈ ਕੁਝ ਝਾੜ ਕੇ ਛੱਡਦੇ ਹਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੁਲਸ ਨਾਲ ਕਾਢੀ ਮਿਲਵਰਡਣ ਅਤੇ ਪੱਤੀ ਹੈ, ਇਸੇ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਕਰਨ ਦਾ ਹੀਆ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਹ ਭੀ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਬਾਬੂ ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਤਕ ਕਢਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਜੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਪੁਰ ਪਈਏ ਤਾਂ ਦੋ ਕੰਮ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਇਕ ਸਰਕਾਰੀ ਰਕਮ ਨੂੰ ਲੁਟਣਾ, ਦੂਜੇ ਇਸ ਬਾਬੂ ਤੇ ਜਮਾਦਾਰ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣਾ । ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਮਾਜਰਾ ਸੁਣ ਕੇ ਉਪਰੋਕਤ ਕਾਰਜ ਲਈ ਰਜ਼ਾਮੰਦੀ ਪਰਗਟ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ।

੩ ਮਾਰਚ ੧੯੨੩ ਦੀ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ, ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਧਾਮੀਆਂ, ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਾਗਪੁਰੀ ਸਟੇਸ਼ਨ ਪੁਰ ਪਹੁੰਚੇ । ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਪਸਤੌਲ ਸੀ ਅਤੇ ਬਾਕੀਆਂ ਪਾਸ ਛਵੀਆਂ । ਟਿਕਟ-ਘਰ ਦਾ ਬੂਹਾ ਖੜਕਾਇਆ ਤਾਂ ਅੰਦਰੋਂ ਰੁਲੀਏ ਭੰਗੀ ਨੇ ਪੁਛਿਆ “ਕੌਣ ਹੈ ।” ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਖਿਆ, “ਟਿਕਟ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਹਾਂ ।” ਰੁਲੀਏ ਨੇ ਇਹ ਆਖਿਦਾਂ ਕਿ ਟਿਕਟ ਸਵੇਰੇ ਮਿਲਣਗੇ, ਬਾਹਰ ਝਾਕਿਆ । ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੱਥ ਪਸਤੌਲ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਝਟ ਖਿੜਕੀ ਬੰਦ ਕਰ ਲਈ । ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਧਾਮੀਆਂ ਨੇ ਕੰਧ ਟਪ ਕੇ ਅੰਦਰ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਛਾਲ ਮਾਰੀ ਅਤੇ ਅੰਦਰਲਾ ਕੁਡਾ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ । ਦੋਵੇਂ ਪ੍ਰਾਗਪੁਰੀਏ ਭੀ ਅੰਦਰ ਆ ਵੜੇ । ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਬਾਹਰ ਪਹਿਰੇ ਪੁਰ

ਰਿਹਾ। ਵਿਹੜੇ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਡਰ ਕੇ ਭੰਗੀ ਨੇ ਦੂਜਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਭੀ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਾਲਟੈਨ ਜਗਾ ਕੇ ਅਲਮਾਰੀਆਂ ਭੰਨੀਆਂ, ਕੁਲ ਪੰਜ-ਸਤ ਰੁਪਏ ਮਿਲੇ। ਭੰਗੀ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਬੰਦ ਕਰ ਕੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਜੇ ਰੌਲੀ ਪਾਈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਜਾਨ ਦੀ ਬੈਰ ਨਹੀਂ।

ਚਾਰੇ ਜਣੇ ਚੰਨਣ ਰਾਮ ਦੇ ਕੁਆਟਰ ਵਲ ਗਏ। ਬਾਬੂ ਨੂੰ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਤਾਂ ਉਹ ਤਾਕੀ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਭੰਗੀ ਨੂੰ ਹਾਕਾਂ ਮਾਰਨ ਲਗ ਪਿਆ। ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪਸਤੇਲ ਕਰ ਕੇ ਕਿਹਾ, “ਜੇ ਚੁਪ ਨਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਹੁਣੇ ਗੋਲੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।” ਬਾਬੂ ਚੁਪ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਲਾਲਟੈਨ ਜਗਾ ਕੇ ਬੂਹਾ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਾਗਪੁਰ ਨੇ ਬਾਬੂ ਦੇ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਚਪੇੜਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਤੇ ਪੁਛਿਆ, “ਕਿਉਂ ਓਥੇ ਹਰਾਮ ਦਿਆ! ਪਛਾਣਦਾ ਏਂ ਮੈਨੂੰ ਕਿ ਨਹੀਂ।” ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਾਹਰੋਂ ਝਿੜਕਾ ਮਾਰਿਆ, “ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਰੋ, ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕਢਣ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ।”

ਬਾਬੂ ਦੇ ਟਰੰਕਾਂ ਦੀ ਵੇਲਾ-ਡਾਲੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਚਾਰ ਪੰਜ ਟੂੰਬਾਂ ਹੱਥ ਲਗੀਆਂ। ਫੇਰ ਉਸ ਨੂੰ ਟਿਕਟ-ਘਰ ਲਿਆਂਦਾ, ਜਿਥੋਂ ਉਸ ਨੇ ਪੱਚੀ ਤੀਹ ਰੁਪਏ ਫਰਸ਼ ਵਿਚ ਲੱਗੀ ਪੇਟੀ। ਵਿਚੋਂ ਕਢ ਕੇ ਦਿਤੇ। ਬਾਬੂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਸਾਰੇ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜਮਾਦਾਰ ਦੇ ਕੁਆਟਰ ਆਏ। ਬਾਬੂ ਦੇ 'ਵਾਜ ਮਾਰਨ ਪੁਰ ਜਮਾਦਾਰ ਬਾਹਰ ਝਾਕਿਆ, ਪਰ ਕਈ ਆਦਮੀ ਦੇਖ ਕੇ ਬੂਹਾ ਖੋਲ੍ਹਣ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਧਾਮੀਆਂ, ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਾਗਪੁਰੀ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਧੱਕੇ ਦਿੱਤੇ ਤਾਂ ਬਾਹਰ ਦਾ ਬੂਹਾ ਖੁਲ੍ਹਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਪੁਰ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅੰਦਰਲਾ ਕੁੜਾ ਭੀ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। ਤਲਾਸੀ ਕਰਨ ਪੁਰ ਚਾਂਦੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਤਿੰਨ ਟੂੰਬਾਂ ਲਭੀਆਂ।

ਇਥੋਂ ਫੇਰ ਟਿਕਟ-ਘਰ ਆਏ ਅਤੇ ਬਾਬੂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਟਿਕਟਾਂ ਦੇਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਟਿਕਟਾਂ ਲੈ ਕੇ ਬਾਬੂ ਨੂੰ ਦੋ ਹਦਾਇਤਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਕਿ ਇਕ ਤਾਂ ਇਸ ਵਾਕੇ ਦੀ ਰਪੋਰਟ ਕਿਤੇ

ਨਾ ਕਰੇ, ਦੂਜੇ ਬਿਨ-ਟਿਕਟੇ ਨੂੰ ਤੰਗ ਨਾ ਕਰੇ । ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੁੰਡੇ
ਦੀ ਸਹੁੰ ਖਾ ਕੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਦਾਇਤਾਂ ਪੁਰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ
ਅਮਲ ਕਰੇਗਾ । ਇਹ ਇਕਰਾਰ ਲੈ ਕੇ ਬੱਬਰ ਚਲਦੇ ਹੋਏ ।

ਬੂਟੇ ਦਾ ਬੂਟਾ ਪੁਟ ਸੁਟਿਆ

ਬੂਟਾ ਪਿੰਡ ਨੰਗਲ ਜ਼ਾਮਾਂ ਦਾ ਨੰਬਰਦਾਰ ਸੀ । ਇਹ ਹਰ ਵੇਲੇ
ਬਾਣੇ ਹੀ ਵੜਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ । ਇਸ ਨੂੰ ਪੁਲਸ ਦੀਆਂ ਜੁੱਤੀਆਂ ਵਿਚ
ਬਹਿਣ ਦਾ ਬੜਾ ਸੌਕ ਸੀ । ਪੁਲਸ ਵਾਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਓਏ-ਤਾਏ
ਹੀ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਵਿਚ ਹੀ ਸੁਆਦ ਆਉਂਦਾ
ਸੀ । ਉਸ ਨੂੰ ਜਦ ਕਿਤੇ ਕਿਸੇ ਬੱਬਰ ਬਾਰੇ ਮਾੜੀ ਜਿਹੀ ਸੂਹ ਭੀ
ਮਿਲਦੀ, ਉਹ ਸਦਰ ਥਾਣੇ ਵਿਚ ਭੜਕਾ ਜਾਂਦਾ । ਬੱਬਰ ਕਿਹੜੇ ਇਕ ਥਾਂ
ਬੈਠੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਪੁਲਸ ਪਹੁੰਚਦੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਘ ਸੁਘ ਤਕ ਭੀ
ਨਾ ਮਿਲਦੀ । ਪੁਲਸ ਖਾਲੀ ਹੱਥ ਵਾਪਸ ਪੁੜ ਜਾਂਦੀ ਅਤੇ ਬੂਟੇ ਨੂੰ
ਗਾਲ੍ਹੂਂ ਤੇ ਫਿਟਕਾਰਾਂ ਪੈਂਦੀਆਂ । ਉਹ ਭੀ ਪੁਜ ਕੇ ਬੇਸ਼ਰਮ ਸੀ, “ਕਿਤੇ
ਫੇਰ ਸਹੀ” ਦੀ ਧੂਨ ਵਿਚ ਪੈਣ ਸੁਟੀ ਮਗਰ ਮਗਰ ਤੁਰ ਜਾਂਦਾ । ਦੋ-
ਤਿੰਨ ਵੇਰੀ ਖੇਹ ਛਾਣ ਕੇ ਅਖਰ ਪੁਲਸ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਇਤਬਾਰ ਕਰਨਾ
ਹੀ ਛੱਡ ਦਿਤਾ ਸੀ । ਹੁਣ ਉਸ ਦਾ ਥਾਣੇ ਵਿਚ ਮੁਫਤ ਦੇ ਨੌਕਰ ਤੋਂ
ਵਧ ਕੋਈ ਮੁੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਉਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਰੋਟੀਆਂ ਲਿਆਉਣ,
ਪਾਣੀ ਪਿਆਉਣ, ਫੁਲ-ਬੂਟੇ ਸਿੰਜਣ, ਮੇਜ਼ ਕੁਰਸੀਆਂ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਅਤੇ
ਛੜਕਾਂ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹੀ ਲੰਘ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਮਾਟ-
ਅਪਮਾਨ ਦਾ ਕੋਈ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਆਖਰ ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ
ਅਜਿਹੇ ਪਸੂ-ਜਨਮ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਦੁਆਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ।
ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਂ ਬੱਬਰਾਂ ਦੀ ਕਾਲੀ ਫ਼ਹਿਰਿਸਤ ਵਿਚ ੧੩ ਨੰਬਰ
ਪੁਰ ਦਰਜ ਸੀ ।

੧੧ ਮਾਰਚ ੧੯੨੩ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਜੰਡੂ ਸਿੰਘਾ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੇ
ਬਾਹਰਲੇ ਸਿਗਨਲ ਪਾਸ ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ, ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਬਹਿਬਲਪੁਰ,

ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਧਾਮੀਆਂ, ਹਰਬਖਸ ਸਿੰਘ ਜਸੋਵਾਲ, ਦਲੀਪਾ, ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਧਾਮੀਆਂ, ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਸੀਂਗੜੀਵਾਲ, ਸਾਹਦਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਤਨ ਸਿੰਘ ਪੰਡੋਰੀ ਨਿਝਰਾਂ, ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਾਗਪੁਰੀ ਅਤੇ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਕੋਟਲੀ ਬਾਵਾ ਦਾਸ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ । ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਖਿਆ, “ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਕੁਝ ਭਾਈ ਨਵੇਂ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗਿਆਤ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਵੇਰੀ ਫੇਰ ਦਸਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਬੂਟਾ ਨੰਬਰਦਾਰ ਨੰਗਲਸ਼ਾਮਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਚਲੇ ਹਾਂ । ਉਸ ਨੂੰ ਦੋ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਹਨ : ਇਕ ਜੁਰਮਾਨਾ, ਦੂਜਾ ਉਸ ਦਾ ਸੁਧਾਰ । ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟ ਕੋਈ ਸਜਣ ਹੋਰ ਹਰਕਤ ਨਾ ਕਰੋ । ਕਿਸੇ ਬੱਚੇ ਅਤੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਾ ਆਖਿਆ ਜਾਵੇ ।”

ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਅੰਦਰੋਂ ਬੰਦ ਸੀ, ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਧਾਮੀਆਂ ਨੇ ਖੜਕਾਇਆ । ਓਧਰ ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਧਾਮੀਆਂ ਤੇ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਕੋਟਲੀ ਬਾਵਾ ਦਾਸ ਦਖਣੀ ਕੰਧ ਪੁਰ ਚੜ੍ਹ ਗਏ । ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਬਹਿਬਲਪੁਰ ਅਤੇ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਾਗਪੁਰੀ ਅਜੇ ਹੇਠਾਂ ਹੀ ਖੜੋਤੇ ਸਨ ਕਿ ਬੂਟਾ ਜਾਗ ਪਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਸਫ਼ਾ-ਜੰਗ ਲੈ ਕੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਨਿਕਲਿਆ । ਉਸ ਨੇ ਪੁਛਿਆ, “ਕੰਧ ਉੱਤੇ ਕਿਹੜੇ ਹਨ ?” ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਧਾਮੀਆਂ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ, “ਹੁਣੇ ਦਸਦੇ ਹਾਂ ।” ਬੂਟੇ ਦੀ ਖਾਨਿਓਂ ਗਈ । ਉਹ ਭੱਜ ਕੇ ਕੋਠੇ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਅਤੇ “ਬਚਾਓ, ਬਚਾਓ,” ਦਾ ਰੌਲਾ ਪਾਣ ਲੱਗਾ । ਉਸ ਦਾ ਰੌਲਾ ਸੁਣ ਕੇ ਲਾਗੇ ਖੂਹ ਤੋਂ ਕੁਝ ਆਦਮੀਆਂ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ, “ਤਕੜਾ ਹੋ, ਅਸੀਂ ਆਏ ਕਿ ਆਏ ।” ਕੋਲੋਂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਵਲ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਛੱਡੀ ਤੇ ਆਖਿਆ : “ਓਥੇ ਜਾ ਕੇ ਕੀ ਲੈਣਾ ਹੈ ? ਕੁਝ ਗਰਮਾ-ਗਰਮ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਐਥੇ ਹੀ ਦੇ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ । ਅਸੀਂ ਬੱਬਰ ਹਾਂ ਤੇ ਇਸ ਝੋਲੀਚੁਕ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਆਏ ਹਾਂ, ਤੁਸੀਂ ਕਾਹਦੇ ਲਈ ਡੰਡ ਚੁਕ ਲਈ ਹੈ ?” ਖੂਹ ਵਾਲੇ ਮੁੜ ਨਹੀਂ ਕੁਸਕੇ ।

ਬੱਬਰ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਤੋੜ ਕੇ ਅੰਦਰ ਜਾ ਵੜੇ । ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਬਹਿਬਲਪੁਰ ਅਤੇ ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਧਾਮੀਆਂ ਬੂਟੇ ਦੇ ਮਗਰ ਕੋਠੇ ਉਪਰ

ਚੜ੍ਹ ਗਏ। ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੰਗਾਰਿਆ, “ਖੜਾ ਹੋ ਨੰਬਰਦਾਰਾ, ਰੋਜ਼ ਸਾਨੂੰ ਟੋਲਦਾ ਫਿਰਦਾ ਸੈਂ। ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਆਏ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਤੂੰ ਨੱਸਾ ਜਾਂਦਾ ਏਂ।”

ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਸਤੌਲ ਦਾ ਫੈਰ ਕੀਤਾ। ਬੂਟਾ ਟਪ ਕੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਫ਼ਾ-ਜੰਗ ਨਾਲ ਵਾਰ ਕੀਤਾ। ਇਤਨੇ ਨੂੰ ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਛਵ੍ਹੀ ਦੇ ਦੋ ਕਰਾਰੇ ਵਾਰ ਕੀਤੇ। ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭੀ ਫੇਰ ਗੋਲੀ ਚਲਾਈ। ਗੋਲੀ ਖਾਂਦਿਆਂ ਹੀ ਉਹ ਉਲਟ ਕੇ ਦੀਨੇ ਤੇਲੀ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਜਾ ਡਿੱਗਾ।

ਹੇਠਾਂ ਘਰ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਦੋ ਸੋਨੇ ਅਤੇ ਦੋ ਚਾਂਦੀ ਦੀਆਂ ਟੂੰਬਾਂ ਮਿਲੀਆਂ। ਇਤਨੇ ਨੂੰ ਲਾਗੇ ਛਾਉਣੀਓਂ ਬਿਗਲ ਵੱਜਣ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਆਈ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਚਾਲੇ ਪਾਉਣ ਦੀ ਕੀਤੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਕਿਤੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਏਥੋਂ ਜਾ ਕੇ ਇਤਲਾਹ ਨਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੋਵੇ।

ਪਿੰਡੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਕੋਟਲੀ ਨੇ ਦਸਿਆ, “ਮੈਂ ਜਦ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਵੱਡਿਆ ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਬੂਟੇ ਦੇ ਦੋ ਪੇਤੇ ਲੰਮੇ ਪਏ ਸਨ। ਮੈਂ ਵੱਡੇ ਨੂੰ ਤਾਂ ਪਾਰ ਬੁਲਾ ਆਇਆ ਹਾਂ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਦੇ ਭੀ ਇਕ ਦੋ ਜੜ ਆਇਆ ਹਾਂ।”

ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਖਿਆ, “ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਸਿਆ ਭੀ ਸੀ ਕਿ ਤੀਵੀਆਂ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਪੁਰ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਉਠਾਉਣਾ, ਪਰ ਤੂੰ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਇਕ ਬੇਗੁਨਾਹ ਦਾ ਖੂਨ ਕਰ ਕੇ ਤੂੰ ਬੱਬਰਾਂ ਦੀ ਬਦਨਾਮੀ ਕੀਤੀ ਹੈ।”

ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਕੋਟਲੀ ਨੇ ਗੱਲ ਬਣਾਈ, “ਸੁਰਜਨ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨਾ ਪਿਆ।”

ਇਸ ਪੁਰ ਮਾਮਲਾ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਰ ਬੱਬਰ ਜੱਥੇ ਨੇ ਅਗੇ ਤੋਂ ਉਸ ਦੀ ਡੀਉਟੀ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦੀ ਥਾਂ ਪਹਿਰੇ ਪੁਰ ਲਾ ਦਿੱਤੀ।

ਕਰੜੇ ਮਨਸੂਖ ਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਝੋਲੀਚੁਕ ਨਰਕਾਂ ਨੂੰ

ਕੋਟਲੀ ਬਾਵਾਦਾਸ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਸੀ । ਸੈਂਭੜੇ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਲੇਖਾ ਸਾਫ਼ ਕਰਦੇ ਕਰਦੇ ਕੁੱਬੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ । ਲੋਕ ਉਸ ਤੋਂ ਇਤਨਾ ਤੰਗ ਸਨ ਕਿ ਆਮ ਦੇ ਮੂੰਹ ਪੁਰ ਇਹ ਗੱਲ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਸੀ—“ਯਾਰ ਕੋਈ ਬੱਬਰ ਵੀ ਇਸ ਬੇਈਮਾਨ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ।” ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਪੁਲਸ ਦਾ ਰਪੋਰਟਰ ਭੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਬੱਬਰਾਂ ਦੀ ਗ੍ਰੂਫਤਾਰੀ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ । ਹਕੂਮਤ ਵਲੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਝੋਲੀਚੁਕਾਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਚਿੱਠੀਆਂ ਭੀ ਮਿਲੀਆਂ ਸਨ । ਉਸ ਦਾ ਭਰਾ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਭੀ ਉਸ ਦੇ ਖਿਆਲਾਂ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਸੀ ।

ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਵਾਸਤੇ ੧੩ ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਕੋਟਲੀ ਦੇ ਖੂਹ ਪੁਰ ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਧਾਮੀਆਂ, ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਧੁੱਗਾ, ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਕੋਟਲੀ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ । ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਚਾਰ ਹੋਰ ਬੰਦੇ ਭੀ ਲੈ ਆਇਆ ਸੀ । ਜਦ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕੌਣ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਇਹ* ਨਵੇਂ ਬੱਬਰ ਬਣਾਏ ਹਨ ।

ਵਰਿਆਮ ਹਿੰਘ ਧੁੱਗਾ, ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਕੋਟਲੀ ਅਤੇ ਬਚਿੰਤ ਸਿੰਘ ਦੁਮੁੰਡਾ ਨਾਲ ਦੇ ਕੋਠੇ ਪੁਰ ਦੀ ਚੜ੍ਹੀ ਕੇ ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚੁਬਾਰੇ ਮੁਹਰੇ ਪਹੁੰਚੇ । ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰੁਹਬ ਨਾਲ ਆਖਿਆ—

*ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਚਾਰੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਦੇ ਚੋਰ-ਡਾਕੂ ਹੀ ਸਨ ।

ਖੁਦ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵਾਅਦਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਭੀ ਆਪਣਾ ਪੇਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਛੱਡਿਆ । ਏਥੇ ਇਤਨਾ ਦੱਸ ਦੇਣਾ ਹੀ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਚਾਰੇ ਆਦਮੀ ਉਸ ਨੇ ਡਾਕੇ ਦਾ ਲਾਲਚ ਦੇ ਕੇ ਲਿਆਂਦੇ ਸਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਬਚਿੰਤ ਸਿੰਘ ਦੁਮੁੰਡਾ ਤਾਂ ਅਗੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਬੱਬਰਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨਾਲ ਬੱਬਰ ਬਣ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਪਰ ਬਾਕੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਅਲੋਵਾਲ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹਿਲਾਂ ਭੀ ਤੇ ਅਖੀਰ ਭੀ ਚੋਰ-ਡਾਕੂ ਹੀ ਰਹੇ ।

ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

“ਕੁਡਾ ਖੋਲ੍ਹੇ ਓਏ, ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਹਾ !”

ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁਛਿਆ, “ਤੁਸੀਂ ਕੌਣ ਹੋ ?”

ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਧੁਗਾ : ਅਸੀਂ ਪੁਲਸ ਵਾਲੇ ਹਾਂ। ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫੜਨ ਆਏ ਹਾਂ। ਤੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਲੁਕੋ ਛਡਿਆ ਏ। ਸਾਨੂੰ ਉਪਰੋਂ ਉਪਰੋਂ ਫੜਾਉਣ ਦੇ ਵਾਅਦੇ ਕਰ ਕੇ ਉੱਲੂ ਬਣਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਏ।

ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ : ਨਾ ਮਹਾਰਾਜ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਐਵੇਂ ਝੂਠੀ ਖਬਰ ਦਿੱਤੀ ਏ। ਲਉ ਖਾਂ ਦੇਖ ਲਓ, ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਤਾਂ ਕੋਈ ਬੰਦਾ ਨਹੀਂ।

ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੂਹਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਘੀਓਂ ਫੜ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸਣੇ ਤੀਵੀਆਂ ਹੇਠਾਂ ਨੂੰ ਤੋਰ ਲਿਆ। ਹੇਠਾਂ ਜਾ ਕੇ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਦਾ ਬੂਹਾ ਖੁਲ੍ਹਾਇਆ। ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਆਪਣੇ ਟਰੰਕ-ਪੇਟੀਆਂ ਖੋਲ੍ਹਣ।

ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਰੇ ਲੇਖੇ ਦੇ ਕਾਗਜ਼-ਪੱਤਰਾਂ ਤੇ ਵਹੀਆਂ ਦਾ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਇਕ ਥਾਂ ਢੇਰ ਲਾ ਕੇ ਉਪਰ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਛਿੜਕ ਦਿੱਤਾ। “ਕਰਜੇ ਉੱਕੇ ਮਨਸੂਖ” ਆਖ ਕੇ ਤੀਲੀ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਕੁਝ ਨਕਦ ਰੁਧਿਆ ਅਤੇ ਟੂਬਾਂ ਕਾਬੂ ਕਰ ਕੇ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਖਿਆ—“ਤੇਰੇ ਲਈ ਇਤਨੀ ਹੀ ਸਜ਼ਾ ਕਾਢੀ ਹੈ, ਜੇ ਅਗੋਂ ਲਈ ਅਕਲ ਤੋਂ ਕੰਮ ਕਰੋ। ਪਰ ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਅਜੇਹੇ ਹਿਸਾਬ-ਕਿਤਾਬ ਕਰਨਾ ਹੈ।”

ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮੁਹਰੇ ਲਾ ਕੇ ਪਿੰਡੋਂ ਬਾਹਰ ਇਕ ਚੋਅ ਲਾਗੇ ਲਿਆਂਦਾ। ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਖਿਆ—“ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਹਾ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਦਾ ਧਿਆਨ ਧਰ, ਜਦੋਂ ਬੱਬਰਾਂ ਦੀਆਂ ਰਪੋਰਟਾਂ ਕਰਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ।”

ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੱਥ ਜੋੜੇ ਤਾਂ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਚਪੜ ਠੋਕ ਕੇ ਆਖਿਆ—“ਮਗਰੋਂ ਸਾਰੇ ਬੇਸ਼ਰਮ ਹੱਥ ਜੋੜਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਕੋਈ ਸਮਝਾਇਆਂ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ। ਉਦੋਂ ਤਾਂ ਹਰ ਇਕ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹੀ ਰਾਣੀ ਖਾਂ ਸਮਝਦਾ ਹੈ।”

ਛਵੀਆਂ ਚਲੀਆਂ। ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਟੁਕੜੇ ਟੁਕੜੇ ਕਰ ਕੇ ਬਰੇਤੀ ਵਿਚ ਦਬਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਆਖਿਆ, “ਜਾਹ ਪਾਪੀਆ ਨਰਕਾਂ ਨੂੰ।”

ਕੁਝ ਅਸਫਲ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ

ਪਿੱਛੇ ਦੱਸ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਜੱਥੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਾਬਲ ਸਿੰਘ ਬੜਿੰਗ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਹੁਰੇ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਢੱਡਾ ਨੇ ਗਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ। ਕਾਬਲ ਸਿੰਘ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਹੀ ਬੱਬਰਾਂ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਆਪਣੇ ਸਹੁਰੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਬੱਬਰ ਜੱਥੇ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਬੱਬਰਾਂ ਦੀ ਕਾਲੀ ਫ਼ਹਿਰਿਸਤ ਵਿਚ ਕਾਬਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਉਂ ੨੯ ਨੰਬਰ ਪੁਰ ਸੀ ਅਤੇ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਦਾ ੨੧ ਨੰਬਰ ਪੁਰ। ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਭੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਚੂਕਿ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਚੇ ਸਤ ਸਤ ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਇਨਾਮ ਮਿਲਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਤਨੀ ਰਕਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਤੌਰ ਜੁਰਮਾਨਾ ਵਸੂਲ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।

ਪਹਿਲੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼

੧੪ ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ, ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ, ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਧਾਮੀਆਂ ਸ਼ਿਵ ਸਿੰਘ ਹਰੀਪੁਰ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਸਾਹਦਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਤਨ ਸਿੰਘ ਪੰਡੋਰੀ ਨਿਝਰਾਂ ਇਸ ਕੰਮ ਵਾਸਤੇ ਸ਼ਾਮ ਚੁਰਾਸੀ ਦੇ ਭੱਠੇ ਪੁਰ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ। ਇਕ ਬੰਦਾ ਪਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਢੱਡੀਂ ਭੇਜਿਆ, ਪਰ ਉਹ ਵਾਪਸ ਨਾ ਮੁਝਿਆ। ਆਦਮੀ ਭੀ ਥੋੜੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦਿਨ ਵਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਸਕੀਮ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤੀ।

ਦੂਜੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼

੧੭ ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਫੇਰ ਉਸੇ ਭੱਠੇ ਪੁਰ ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ, ਦਲੀਪਾ ਤੇ ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਧਾਮੀਆਂ, ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ, ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਧੁੱਗਾ, ਸ਼ਿਵ ਸਿੰਘ ਹਰੀਪੁਰ, ਦੁਮਣ ਸਿੰਘ ਪੰਡੋਰੀ ਮਹਿਤਮਾ, ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੁਰੈਣ ਸਿੰਘ ਬਿਸਰਾਮਪੁਰ, ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਕੋਟਲੀ, ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਬੋਪਾਰਾਏ (ਰਿ: ਕਪੂਰਥਲਾ), ਸਾਹਦਾ ਸਿੰਘ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਤੇ

ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਬਤਨ ਸਿੰਘ ਪੰਡੋਰੀ ਨਿਝਰਾਂ ਅਤੇ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਾਗਪੁਰੀ ਸੋਲ੍ਹਾਂ ਆਦਮੀ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ। ਢੱਡਿਆਂ ਲਾਗੇ ਜਦ ਇਕ ਬਾੜ ਵਿਚ ਦੀ ਲੰਘਣ ਲਗੇ ਤਾਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਇਕ ਮੂਰਤੀ ਹੈ ਨਹੀਂ। ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸੁਰੈਣ ਸਿੰਘ ਬਿਸਰਾਮਪੁਰ ਗਾਇਬ ਹੈ। ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਤਨ ਸਿੰਘ ਉਸ ਨੂੰ ਭਾਲਣ ਪਿਛੇ ਮੁੜੇ। ਇਕ ਟਾਹਲੀ ਦੇ ਬਿਰਛ ਹੇਠ ਦੀ ਲੰਘਣ ਲਗੇ ਤਾਂ ਉਪਰ ਖੜਕਾ ਹੋਇਆ। ਧਿਆਨ ਮਾਰਿਆ ਤਾਂ ਸੁਰੈਣ ਸਿੰਘ ਲੁਕਿਆ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁਛਿਆ “ਕਿਉਂ ਓਥੇ ਕੀ ਗੱਲ ਏ, ਤੂਂ ਕਿਉਂ ਉੱਤੇ ਫੰਗਿਆ ਹੋਇਆ ਏ? ”

ਸੁਰੈਣ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ, “ਤੂਂ ਮੈਨੂੰ ਐਵੇਂ ਨਾਲ ਲੈ ਆਇਆ ਸੈਂ। ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਅਸਲੀ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਕੰਬ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਡਰਦਾ ਨਾਲ ਤੁਰ ਆਇਆ, ਪਰ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਢੱਡਾ ਲਾਗੇ ਆਉਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਡੱਬਦਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਬੱਸ ਭਈ ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਏ, ਮੈਥੇ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਜਾਇਆ ਜਾਣਾ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਏਥੇ ਹੀ ਰਹਿਣ ਦਿਓ।”

“ਹੇਠਾਂ ਉਤਰ ਸਹੁਰਿਆ! ਤੂਂ ਭੀ ਆਦਮੀ ਬਣਨ ਪਿਆ ਸੈਂ। ਚਲ ਤੂੰ ਬਾਹਰ ਹੀ ਖੜਾ ਰਹੀਂ।”

“ਨਾ ਭਈ ਝੂਠੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਢੱਡੇ ਵਲ ਨੂੰ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਹਿਲਦਾ। ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਆਖੇਂ ਤਾਂ ਉਤਰ ਕੇ ਮੁੜ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ।”

ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਤਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਹੇਠਾਂ ਲਾਹਿਆ, ਪਰ ਉਹ ਉਤਰਦਾ ਹੀ ਜੁੱਤੀ ਹੱਥ ਫੜ ਕੇ ਬਿਸਰਾਮਪੁਰ ਨੂੰ ਛਾਲੀਂ ਹੋ ਗਿਆ।

ਜਦ ਬਾਕੀ ਸਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਗੱਲ ਨਿਕਲ ਜਾਣ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ ਫੇਰ ਆਪਣਾ ਕਾਰਜ ਮੁਲਤਵੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਤੀਜੀ ਕੋਸ਼਼ਸ਼

੨੩ ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਉਸੇ ਭੱਠੇ ਪੁਰ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਐਡੀਟਰ,

ਉਦੇ ਸਿੰਘ, ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ, ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ, ਦਲੀਪਾ ਧਾਮੀਆਂ, ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਾਗਪੁਰ ਅਤੇ ਬਤਨ ਸਿੰਘ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਮਿਲਖਾ ਸਿੰਘ, ਉਧਮ ਸਿੰਘ, ਸਾਹਦਾ ਸਿੰਘ, ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ, ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਪੰਡੋਰੀ ਨਿਝਰਾਂ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ। ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੌਲਤਪੁਰ ਨੇ ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, “ਇਹ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਮੁੰਡੇ (ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਮਿਲਖਾ ਸਿੰਘ, ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪੰਡੋਰੀ) ਕੌਣ ਲਿਆਇਆ ਏ ?”

ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਇਹ ਬਤਨ ਸਿੰਘ ਪੰਡੋਰੀ ਵਾਲੇ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਬਤਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੱਦ ਕੇ ਝਾੜ ਪਾਈ, “ਤੈਂ ਇਹ ਕੀ ਖੇਡ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਹੈ ? ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਤੇ ਭੇਦ ਨੂੰ ਖਪਾ ਜਾਣਾ ਕੋਈ ਸਧਾਰਨ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਤੂੰ ਇਹਨਾਂ ਅਲੂਏਂ ਅਲੂੜ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਘਸੀਰ ਲਿਆਇਆ ਏਂ। ਅਗੋਂ ਲਈ ਕਦੀ ਕਿਸੇ ਨਾ-ਤਜਰਬਾਕਾਰ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਖੜਨਾ।”

ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਹਮਲੇ ਦਾ ਕੰਮ ਅਨੁਚਿਤ ਸਮਝ ਕੇ ਫੇਰ ਮੁਲਤਵੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਵਾਲਾ ਰਾਝੂਆ

“ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ” ਦੇ ਇਕ ਪਰਚੇ ਦੇ ਸਫ਼ਾ ਪੰਜ ਪੁਰ ਇਹ ਐਲਾਨ ਛਾਪਿਆ ਸੀ :

ਨਾਂ—ਮਿਸਤਰੀ ਲਾਭ ਸਿੰਘ।

ਪਤਾ—ਗੜ੍ਹ ਸੰਕਰ।

ਪੇਸ਼ਾ—ਡਾਇਰੀ-ਬਾਜ਼ੀ ਤੇ ਖੁਫੀਆ ਪੁਲਸੀਆ।

ਨੰਬਰ ਕਾਲੀ ਫ਼ਹਿਰਿਸਤ—੯੪।

ਸੁਧਾਰ ਦੀ ਤਰੀਕ—੧੯ ਮਾਰਚ ੧੯੨੩।

੧੯ ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਡਾਨਸੀਵਾਲ ਵਿਖੇ ਭਾਰੀ ਛਿੰਜ ਸੀ। ਬੱਬਰਾਂ ਖਿਆਲ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉੱਥੇ ਜ਼ਰੂਰ ਕਈ ਝੋਲੀਚੁਕ ਆਉਣਗੇ। ਇਸ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਲਈ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ, ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ, ਦਲੀਪਾ ਧਾਮੀਆਂ ਅਤੇ ਬਤਨ
 ਸਿੰਘ ਪੰਡੋਰੀ ਮੇਲੇ ਵਿਚ ਫਿਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਨ
 ਲਗੇ। ਝੋਲੀਚੁਕ ਭੀ ਕਿਹੜੇ ਅੰਨ੍ਹੇ ਸਨ, ਉਹ ਉਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਪੁਲਸ
 ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਤੇ ਨਿਕਲਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਬੱਬਰ ਭਾਲਦੇ ਭਾਲਦੇ
 ਥਕ ਕੇ ਨਿਰਾਸ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ ਕਿ ਗੜ੍ਹ ਸੰਕਰ ਦਾ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਮਿਸਤਰੀ
 ਖੁਫੀਆ ਪੁਲਸ ਵਾਲਾ, ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਨਜ਼ਰੀਂ ਪਿਆ। ਖੁਸ਼ੀ ਚੜ੍ਹ
 ਗਈ, ਸੁਕਰ ਹੈ ਖਾਲੀ ਨਹੀਂ ਮੁਢਨਾ ਪਿਆ ਤੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਭੀ ਸੁਆਦੀ
 ਹੱਥ ਆਇਆ। ਸ਼ਾਮ ਹੋਈ ਤਾਂ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਅਠ-ਸਾਲਾ
 ਮੁੰਡੇ ਚੂਹੜ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਗਲੀ ਲਾਈ ਦਇਆਲ ਵਲ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਿਆ।
 ਮਗਰ ਮਗਰ ਬੱਬਰ ਭੀ ਅੱਗੜ ਪਿੱਛੜ ਹੋ ਕੇ ਲਗ ਤੁਰੇ। ਪਰ ਲਾਭ
 ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਖਿਆਲਾਂ ਵਿਚ ਮਸਤ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ, “ਮੇਰੀਆਂ
 ਡਾਇਰੀਆਂ ਨੂੰ ਬੜੇ ਬੜੇ ਅਫਸਰ ਭੀ ਮੰਨ ਗਏ ਹਨ। ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਪਿੰਡਾਂ
 ਵਿਚ ਦਿਨ ਰਾਤ ਫਿਰਨਾ ਪਿਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਕੀ ਹੋਇਆ, ਸੁਪੁੱਟੰਡੰਟ
 ਪੁਲਸ ਨੇ ਥਾਪੀ ਭੀ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਹੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਕ ਸਧਾਰਨ ਜਿਹਾ
 ਸੂਹੀਆ ਸਾਂ, ਹੁਣ ਬਾਕਾਇਦਾ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਦਾ ਮੋਹਤਬਰ ਸਿਪਾਹੀ
 ਹਾਂ। ਕਲੁਨੂੰ ਹੌਲਦਾਰੀ, ਫੇਰ ਥਾਣੇਦਾਰੀ, ਮੇਰੇ ਹੇਠਾਂ ਚਿੱਟਾ ਘੋੜਾ,
 ਸਰਕਾਰੇ ਦਰਬਾਰੇ ਮਾਣ, ਮਾਇਆ ਦੀ ਬੇਪਰਵਾਹੀ, ਉੱਚੀ ਅਟਾਰੀ,
 ਰਾਗ ਰੰਗ ਦੀ ਮਹਿਫਲ, ਰਜਵਾਂ ਮਾਸ ਤੇ ਮਨ ਭਾਉਂਦੀ ਸ਼ਰਾਬ, ਹੋਰ...
 .. ਹੋਰ ਜੋ ਮੇਰੀ ਮਰਜ਼ੀ। ਉਹ ਕੀ ਜਾਨਣ ਮੈਂ ਕੀ ਬਣਨ ਵਾਲਾ ਹਾਂ।
 ਕਮਲੇ, ਮੇਰੇ ਮਕਾਨ ਪਰ ਲਿਖ ਲਿਖ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਂ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ.
 ਦਾ ਕੰਮ ਛਡ ਦਿਆਂ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ...!”

ਪਿੱਛੋਂ ਟੀਂ ਕਰਦੀ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗੋਲੀ ਪਈ। ਲਾਭ ਸਿੰਘ
 ਮੂੰਹ ਪਰਨੇ ਡਿਗ ਪਿਆ। ਇਕ ਹੋਰ, ਦੋ ਹੋਰ। ਉਹ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ
 ਜੀਵਨ-ਸੁਪਨਾ ਇਕ ਮਿੰਟ ਵਿਚ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ।

ਚੂਹੜ ਸਿੰਘ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਦੇਖ ਕੇ ਠੰਬਰ ਗਿਆ। ਧੰਨਾ
 ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਕੇ ਆਖਿਆ, “ਕਾਕਾ, ਤੇਰਾ ਬਾਪੂ ਦੇਸ਼-ਯੂਹੀ
 ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਸਜ਼ਾ ਮਿਲੀ ਹੈ । ਤੂੰ ਇਸ ਤੋਂ ਸਬਕ ਲਵੀਂ, ਵੱਡਾ ਹੋ ਕੇ ਦੇਸ਼-ਭਗਤ ਬਣੀਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਬਾਪੂ ਦਾ ਲਾਇਆ ਕਲੰਕ ਧੋ ਸੁਟੀਂ ।”

ਕੈਲੀ ਗਉ

ਪਿੰਡ ਬਹਿਬਲਪੁਰ ਨੂੰ ਮਾਣ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਨਿਤਰ, ਦਲੇਰ, ਹਠੀਆ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਵਾਲਾ ਬੱਬਰ ਸ਼ੇਰ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਜਿੱਥੇ ਫੁਲ ਓਥੇ ਕੰਢੇ ਭੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਇਸੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਇਕ ਸਰਬਰਾਹ ਨੰਬਰਦਾਰ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪੁਲਸ ਦਾ ਬਦਨਾਮ ਚਾਟੜਾ ਸੀ । ਉਹ ਪੁਲਸ ਦਾ ਪੱਤੀਦਾਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਾਈ ਹੀ ਰਖਦਾ ਸੀ । ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਕੰਮ ਲਿਜਾਣਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਰੱਜ ਕੇ ਵੱਡੀ ਲੈਂਦਾ ਅਤੇ ਮਾਸ ਸ਼ਰਾਬ ਮੰਗਦਾ । ਉਸ ਨੂੰ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨਾਲ ਖਾਸ ਨਫਰਤ ਸੀ । ਜਦ ਕਦੀ ਬੋਲਦਾ, ਇਹੋ ਕਹਿੰਦਾ, “ਇਹ ਚੌਰ, ਯਾਰ, ਡਾਕੂ ਤੇ ਬਦਮਾਸ਼ ਹਨ । ਲੁਕੇ ਕਿਉਂ ਫਿਰਦੇ ਹਨ, ਸਿੱਧੇ ਮੱਥੇ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈਣ ਖਾਂ ।” ਪੁਲਸ ਦੀ ਚੁਕ ਅਤੇ ਲਾਲਚ ਦੇ ਵਸਹੋ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਜ਼ੋਰ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਬੱਬਰ ਨੂੰ ਫੜਾਉਣ ਲਈ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਪੁਲਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਰ ਵਿਚ ਇਕ ਮੁਰੱਬਾ ਨਹਿਰੀ ਭੋਂ ਇਨਾਮ ਵਿਚ ਮਿਲੇਗੀ । ਉਹ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਦਾ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪਹਿਰਾ ਹੀ ਰਖਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਗੱਜ ਵੱਜ ਕੇ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਜਦ ਤਕ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫੜਾ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ, ਉਸ ਨੇ ਰੱਜ ਕੇ ਰੋਟੀ ਨਹੀਂ ਖਾਣੀ । ਉਸ ਵਿਚ ਆਪ ਤਾਂ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੈ ਕੇ ਫੜ ਲੈਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਜਦ ਭੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਕਿ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਆਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮਾਹਲਪੁਰ ਥਾਣੇ ਭੇਜ ਕੇ ਖਬਰ ਕਰਦਾ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਅੱਧੀ ਦਿਹਾੜੀ ਭੀ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਨਹੀਂ ਸੀ ਟਿਕਣ

ਦਿੰਦਾ। ਫੇਰ ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਪਾਸ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਠਹਿਰਦਾ, ਉਸ ਦੀ ਪੁਲਸ ਪਾਸੋਂ ਬੇਇੱਜਤੀ ਕਰਵਾਉਂਦਾ। ਦੋ ਤਿੰਨ ਵੇਰੀ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਐਵੇਂ ਅੱਡੀਆਂ ਚੁਕ ਕੇ ਫਾਹਾ ਨਾ ਲਵੇ, ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਨਾ ਮੰਨੀ। ਆਖਰ ਉਸ ਦਾ ਨਾ ਭੀ ਬੱਬਰ ਜੱਬੇ ਦੀ ਕਾਲੀ ਫ਼ਹਿਰਿਸਤ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ।

੨੯ ਮਾਰਚ ੧੯੨੩ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਬਹਿਬਲਪੁਰ ਦੇ ਇਕ ਖੂਹ ਪੁਰ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਐਡੀਟਰ, ਉਦੈ ਸਿੰਘ, ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਦਲੀਪਾ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ। ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਵੇਰ-ਸਾਰ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਫਸਤਾ ਮੁਕਾ ਕੇ ਪਿੰਡ ਅਤੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਇਸ ਬਿੱਜ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤੜਕੇ ਹੀ ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦਲੀਪੇ ਨੂੰ ਜਗਾ ਕੇ ਆਖਿਆ, “ਤੁਸੀਂ ਚਲ ਕੇ ਉਸ ਚੋ ਪੁਰ ਬੈਠੋ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਤਿੰਨੇ ਪਿੰਡ ਜਾ ਕੇ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ ਕੰਮ ਕਰ ਆਉਂਦੇ ਹਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਮਦਦ ਪੁਰ ਨਹੀਂ ਆਉਣਾ।”

ਕਰਮ ਸਿੰਘ, ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਆ ਗਏ। ਅਜੇ ਘੁਸਮੁਸਾ ਹੀ ਸੀ। ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਬਾੜੇ ਤੋਂ ਘਰ ਵਲ ਨੂੰ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਉਪਰ ਚਾਦਰ ਲਈ ਹੋਈ ਸੀ, ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਛਾਣਿਆ ਨਾ ਜਾਣ ਕਰ ਕੇ ਧੰਨਾ ਹਿੰਘ ਨੇ ਅਵਾਜ਼ ਦਿੱਤੀ, “ਕਿਹੜਾ ਏਂ।”

ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ : “ਮੈਂ ਨੰਬਰਦਾਰ।”

ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਕਿ ਇਹੋ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਝੋਲੀਚੁਕ ਹੈ। ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਘੁਸਰ-ਮੁਸਰ ਹੁੰਦੀ ਦੇਖ ਕੇ ਪਿਛਲੀ ਪੈਰੀਂ ਨਸ ਉਠਿਆ। ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੰਗਾਰਿਆ, “ਚਲ ਲੈ ਲੰਬੜਾ ਜਿਧਰ ਚਲਣਾ ਏਂ, ਅਜ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਭਜੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦੇਂਦਾ।”

ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਆਪਣੇ ਬਾੜੇ ਵਿਚ ਵੜਦਿਆਂ ਵੜਦਿਆਂ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆ ਲਿਆ। ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਦੀ

ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ ਨੂੰ ਟਪਿਆ ਤਾਂ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਗਾਰੇ ਟਪ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾ ਢਾਹਿਆ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਚੈ ਸਿੰਘ ਭੀ ਆ ਗਏ।

ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲੰਬੜ ਨੂੰ ਆਖਿਆ : “ਸਦ ਲੈ, ਜੇ ਕੋਈ ਤੇਰਾ ਹੋਰ ਭੀ ਬੇਲੀ ਹੈ, ਇਕੱਠਾ ਹੀ ਹਿਸਾਬ-ਕਿਤਾਬ ਕਰ ਲਈਏ।”

ਲੰਬੜ ਬੋਲਿਆ : “ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਯਾਰ ਬੇਲੀ ਨਹੀਂ, ਧੰਨਾ ਸਿੰਘਾ, ਮੈਂ ਕਿਹੜੂ ਸਦਣਾ ਏ।

‘ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਹੀ ਤਾਰ ਪਾ ਦੇ ਸ਼ਾਇਦ ਤੈਨੂੰ ਮੈਥੋਂ ਆ ਛੁਡਾਵੇ।’

“ਮੈਂ ਭੁਲਿਆ ਰਿਹਾ ਭਰਾਵਾ, ਭਰਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪਰੇ ਕੋਈ ਸਰਕਾਰ ਨਹੀਂ। ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਪਿੰਡ ਦਾ ਸਰੀਕ ਭਰਾ ਏਂ, ਅਜ ਬਖਸ਼ ਦੇ, ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਤੇਰਾ ਪਾਣੀ ਭਰੂਗਾ।”

“ਅਗਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤਾਂ ਫੇਰ ਕਰਾਂਗੇ, ਤੇਰੀਆਂ ਪਿਛਲੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਦਾ ਸਜ਼ਾ ਕਿਸ ਨੂੰ ਦੇਈਏ ? ਤੈਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਖੀਸੇ ਖਾਲੀ ਕਰਾਏ; ਪੁਲਸ ਤੋਂ ਹੱਡ ਕੁਟਵਾਏ, ਮੈਨੂੰ ਸਾਲ ਭਰ ਤੋਂ ਪਿੰਡ ਨਹੀਂ ਖੜੋਣ ਦਿੱਤਾ, ਤੈਨੂੰ ਛਡ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਲੇਖਾ ਕਿਹਦੇ ਨਾਲ ਕਰੀਏ ?”

“ਮੈਨੂੰ ਕਮਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸਮਝ ਕੇ ਛਡ ਦਿਓ, ਮੈਨੂੰ ਪੈਸਿਆਂ ਦਾ ਡੰਨ ਲਾ ਦਿਓ, ਅਗੋਂ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਨਾਲ ਰਲਾ ਲਓ, ਪਰ ਮੇਰੀ ਜਾਨ-ਬਖ਼ਤੀ ਕਰ ਦਿਓ।”

“ਤੂੰ ਨਹੀਂ ਕਮਲਾ, ਉਲਟਾ ਤੂੰ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਕਮਲਾ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਏਂ। ਅੜਿੱਕੇ ਆਏ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੀ ਰਈਂ ਰਈਂ ਦਾ ਕੀਮਤਲਬ ? ਜਦ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਅਗੇ ਸਮਝਾਂਦਾ ਸਾਂ, ਇਹ ਹੰਝੂ ਉਚੋਂ ਕੇਰਦਾ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਮੁੱਲ ਪੈਂਦਾ। ਪਰ ਅਜ ਦੀਆਂ ਤੇਰੀਆਂ ਸਭ ਗੱਲਾਂ ਮਕਰ ਹਨ। ਸਾਨੂੰ ਭੀ ਕਿਸੇ ਉਸਤਾਦ ਨੇ ਦਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਢਹਿ ਰਿਹਾ ਦੁਸ਼ਮਨ ਵਕਤ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਡਿੱਗ ਕੇ ਸੁਲਹ ਕਰਨ ਨੂੰ

ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਸ ਪੁਰ ਰਹਿਮ ਕਰਨਾ ਆਪਣੇ
ਨਾਲ ਜੁਲਮ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਤੇਰੇ ਪੈਸਿਆਂ ਦੀ ਤੇ ਤੈਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈਣ
ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਬੱਬਰਾਂ ਦੀ ਅਦਾਲਤੋਂ ਜੋ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਹੈ,
ਤੈਨੂੰ ਉਹੋ ਸਜ਼ਾ ਮਿਲਣੀ ਹੈ।”

“ਮੈਂ ਨੁਕ ਨਾਲ ਲਕੀਰਾਂ ਕਦਦਾ ਹਾਂ, ਆਪਣੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੀ
ਸਹੁ ਖਾਂਦਾ ਹਾਂ, ਅਗੋਂ ਲਈ ਕਦੇ ਝੋਲੀਚੁਕੀ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗਾ।”

• “ਮੈਂ ਭੀ ਤੈਨੂੰ ਅਗਲੀਆਂ ਦੀ ਨਹੀਂ, ਪਿਛਲੀਆਂ ਕਰਤੂਤਾਂ ਦੀ
ਹੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।”

“ਮੈਂ ਕੈਲੀ ਗਉਂ ਹਾਂ, ਧੰਨਾ ਸਿੰਘਾ !”

“ਪਰ ਮੈਂ ਨਾਰਾ ਸਾਨੂੰ ਹਾਂ, ਨੰਬਰਦਾਰਾ ।”

ਇਹ ਆਖ ਕੇ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਘੀ ਦਿੱਤੀ
ਅਤੇ ਝਟ ਪਟ ਅਲੱਗ ਹੋ ਖੜੇਤਾ। ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੰਦੂਕ ਦੇ ਦੋ ਫੈਰ
ਕੀਤੇ, ਨਾਲ ਹੀ ਇਕ ਉੱਦੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਛਡਿਆ। ਤਿੰਨ ਗੋਲੀਆਂ ਖਾ ਕੇ
ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਦਾ ਵਾਸਤੇ ਬੱਸ ਹੋ ਗਈ।

੧੪ ਅਪਰੈਲ ਦੇ “ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਦੁਆਬਾ” ਅਖਬਾਰ ਦੇ
ਸੋਲ੍ਹੂਵੇਂ ਸਫੇ ਪੁਰ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਇਸ ਪਰਕਾਰ
ਸੀ, “ਟੋਡੀ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਬਹਿਬਲਪੁਰ ਕਾਲੀ ਫਹਿਰਿਸਤ ਨੰਬਰ
੧੩੯ ਨੂੰ ੨੭ ਮਾਰਚ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਤਿੰਨ ਮੁਰੱਬੇ ਜ਼ਮੀਨ (ਤਿੰਨ
ਗੋਲੀਆਂ) ਇਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।”

ਇਕ ਹੋਰ ਰਾਵਣ ਮਾਰਿਆ

ਪਿੰਡ ਘੁੜਿਆਲ ਦਾ ਇਕ ਸੂਬੇਦਾਰ ਗੋਂਦਾ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਇਹ
ਪਿੰਡ ਦੀ “ਅਮਨ ਸਭਾ” ਦਾ ਪਰਧਾਨ ਸੀ ਅਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹਮ ਖੁੱਲ੍ਹਾ
ਅਕਾਲੀਆਂ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਅਤੇ ਮੁਖਬਰੀ ਕਰਦਾ ਸੀ।
ਉਹ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੌਜ ਵਿਚ ਆਮ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਅਬਾ-ਤਬਾ ਬਕਦਾ
ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਪਿੰਡ ਆ ਕੇ ਭੀ ਉਸ ਦੀ ਉਹੋ ਟੋਹਰ ਸੀ। ਥੋੜੀ

ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਉੱਤੇ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਪੁਰ ਉਤਰ ਆਉਂਦਾ ਸੀ । ਉਸ ਨੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਪੁਲਸ ਦੀ ਚੌਕੀ ਭੀ ਪੁਆਈ ਹੋਈ ਸੀ । ਜਿਸ ਨੂੰ ਜੀ ਕਰਦਾ, ਫੜ ਕੇ ਪੁਲਸ ਨਾਲ ਵਿਗਾਰੇ ਤੋਰ ਦੇਂਦਾ ਸੀ । ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੋਹਰਿਓਂ ਉਜ਼ਰ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਬਾਗੀ ਦੱਸ ਕੇ ਰਪੋਰਟ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਸੀ । ਉਸ ਕੋਲ ਲਾਸੰਸੀ ਬੰਦੂਕ ਸੀ ਅਤੇ ਬੜੀ ਆਕੜ ਨਾਲ ਆਖਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ, “ਮੇਰਾ ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਕੀ ਵਿਗਾੜ ਦੇਣਾ ਹੈ । ਮੈਂ ਭੀ ਫੌਜੀ ਹਾਂ, ‘ਕਲਾ ਹੀ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਭੁਨ ਕੇ ਰਖ ਦਿਉਂਗਾ । ਬੱਬਰ ਤਾਂ ਐਵੇਂ ਨਿਹੱਥਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਪੈਣਾ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ।”

ਬੱਬਰ ਜੱਥੇ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਆਕੜ ਭੰਨਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ।

੧੯੬੮ ਅਪਰੈਲ ੧੯੨੩ ਦੀ ਸਵੇਰੇ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਘੁੜਿਆਲ ਦੀ ਡੀਉਟੀ ਲਾਈ ਗਈ ਕਿ ਉਹ ਸੰਤ ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕੁਟੀਆ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਖਬਰ ਦੇਵੇ ਕਿ ਸੂਬੇਦਾਰ ਕਿੱਥੇ ਹੈ । ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਚਾਰ ਕੁ ਵਜੇ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਤਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਸੂਬੇਦਾਰ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਡਰੋਲੀ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਪਸੂ ਚਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਤਨ ਸਿੰਘ ਪੰਡੋਰੀ ਉਪਰ ਨੂੰ ਗਏ, ਪਰ ਸੂਬੇਦਾਰ ਕਿਤੇ ਨਾ ਮਿਲਿਆ । ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪਸੂ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਲੈ ਆਇਆ ਸੀ ।

ਰਾਤ ਨੂੰ ਮਾਣਕੇ ਦੇ ਭੱਠੇ ਲਾਗੇ ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ, ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਮਾਣਕੇ, ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਘੁੜਿਆਲ ਅਤੇ ਵਤਨ ਸਿੰਘ ਪੰਡੋਰੀ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ । ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਇਹ ਵੇਲੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਰੋਟੀ ਖਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਸਿੰਘਣੀ ਪੱਖਾ ਝੱਲ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਮਗਨ ਹਨ । ਸਾਰੇ ਘੁੜਿਆਲ ਵਲ ਨੂੰ ਗਏ । ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਮੁਹਰੇ ਮੁਹਰੇ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਹੀ ਸੂਬੇਦਾਰ ਦਾ ਘਰ ਦਸਣਾ ਸੀ । ਜਦ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਬੂਹਾ ਬੰਦ ਸੀ ਅਤੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਘਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੈਰੀਂ ਹੀ ਮੁੜ ਆਏ । ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਦੀ ਡੀਉਟੀ ਲੱਗੀ ਕਿ ਉਹ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਸੂਬੇਦਾਰ ਦਾ ਪੱਕਾ ਪਤਾ ਲਿਆ ਕੇ

ਸੰਤ ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕੁਟੀਆ ਦਸੇ ।

੧੭ ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਦੁਪਹਿਰੇ ਆ ਕੇ ਪਤਾ ਦੇ ਗਿਆ ਕਿ ਸੂਬੇਦਾਰ ਪਿੰਡ ਹੀ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਸਾਰੇ ਵੇਰ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਘੁੜਿਆਲ ਪਹੁੰਚੇ । ਸੂਬੇਦਾਰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਮੁਹਰੇ ਬੈਠਾ ਸਤ-ਅਠ ਆਦਮੀਆਂ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਮੜ੍ਹਾਕ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਦੀ ਡੀਊਟੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਫੇਰ ਕਰੇ ਤਾਂ ਜੁ ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਏ ਕਿ ਸੂਬੇਦਾਰ ਕਿਹੜਾ ਹੈ । ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਾਗੇ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਬੰਦੂਕ ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਲ ਨੂੰ ਸਿੱਧੀ ਕੀਤੀ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਸੂਬੇਦਾਰ ਨੇ ਉਠ ਕੇ ਨਾਲੀ ਨੂੰ ਹੱਥ ਜਾ ਪਾਇਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਮੂੰਹ ਉਪਰ ਨੂੰ ਕਰ ਕੇ ਆਖਿਆ, “ਵੇਖਦਾ ਹਾਂ, ਤੂੰ ਕੀ ਕਰਨ ਆਇਆ ਏਂ ।” ਸੂਬੇਦਾਰ ਨੇ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਬੰਦੂਕ ਖੋਣ ਦਾ ਬੜਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਪਰ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭੀ ਹੱਥ ਨਾ ਛੱਡਿਆ । ਦੋਵੇਂ ਆਪੋ ਵਿਚ ਗੁੱਖਮ-ਗੁੱਖਾ ਹੋ ਗਏ । ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਪੁਰ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣਾ ਭੀ ਕਠਨ ਸੀ । ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਖੜੇ ਲੋਕ ਰੌਲਾ ਪਾਉਣ ਲਗੇ ਤਾਂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੋ ਦੋ ਸੋਟੀਆਂ ਟਿਕਾਈਆਂ । ਸਾਰੇ ਨੱਸ ਗਏ । ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਨੂੰ ਪੰਜ ਸਤ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਮਾਰੀਆਂ । ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਬੰਦੂਕ ਚਲਾਉਣੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਣਦਾ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਬੰਦੂਕ ਨੂੰ ਸੂਬੇਦਾਰ ਪੁਰ ਲਾਠੀ ਵਾਂਗ ਹੀ ਵਰਤਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਐਨੀਆਂ ਖਾ ਕੇ ਭੀ ਸੂਬੇਦਾਰ ਡਿਗਿਆ ਨਹੀਂ । ਉਹ ਜੀ-ਭਿਆਣਾ ਹੋ ਕੇ ਬੈਠ ਗਿਆ । ਬਤਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਚਾਰ ਫੈਰ ਪਸਤੌਲ ਦੇ ਕੀਤੇ, ਪਰ ਐਡੇ ਦੈਂਹਸਿਰ ਨੂੰ ਅਜੇ ਹੋਰ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਸਨ । ਇਸ ਲਈ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਿੰਨ ਗੋਲੀਆਂ ਹੋਰ ਲੰਘਾ ਕੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਨੂੰ ਪਾਰ ਬੁਲਾ ਦਿੱਤਾ ।

ਜਾਣ ਲੱਗਿਆਂ ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ, “ਅਸੀਂ ਸੂਬੇਦਾਰ ਗੋਂਦਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਸਾਡੇ ਨਾਉਂ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੌਲਤ-ਪੁਰ, ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹ ਅਤੇ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਬਹਿਬਲਪੁਰ ਹਨ । ਜੇ ਪੁਲਸ ਆਵੇ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰੇ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਨਾਉਂ ਲੈ ਦੇਣੇ । ਜੇ

ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਿਸੇ ਬੇਦੋਜੇ ਨੂੰ ਦੁਸਮਗੀ ਜਾਂ ਜਿਦ ਕਰ ਕੇ ਫਸਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਭੀ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ । ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਅਜੇ ਇਕ ਹੋਰ ਝੋਲੀਚੁਕ ਰਾਮ ਰਤਨ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਉਸ ਦਾ ਭੀ ਫਸਤਾ ਮੁਕਾਉਣ ਆਵਾਂਗੇ । ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਚੌਕੀ ਦਾ ਖਰਚ ਨਾ ਦੇਣ । ਜਿਹੜਾ ਇਸ ਦੀ ਵਸੂਲੀ ਕਰੇਗਾ, ਉਸ ਦਾ ਭੀ ਖਾਤਮਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ।”

੨੪ ਮਈ ੧੯੨੩ ਦੇ “ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ” ਅਖਬਾਰ ਵਿਚ ਉਪਰੋਕਤ ਕਤਲ ਦਾ ਇਸ ਪਰਕਾਰ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ : “ਸੂਬੇਦਾਰ ਗੋਂਦਾ ਸਿੰਘ ਟੋਡੀ ਤੇ ਪੈਨਸ਼ਨਰ ਘੁੜਿਆਲ ਕਾਲੀ ਫ਼ਹਿਰਿਸਤ ਨੰਬਰ ੩੦ ਨੂੰ ੧੯ ਅਪਰੈਲ ੧੯੨੩ ਨੂੰ ਛੇ ਮੁਰੱਬੇ ਜਮੀਨ (ਛੇ ਗੋਲੀਆਂ) ਇਨਾਮ ਬਖਸ਼ਿਆ ਗਿਆ ।”

ਨੰਬਰਦਾਰਾਂ ਤੇ ਚੌਕੀਦਾਰਾਂ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼

ਪਿੰਡ ਪੰਡੋਰੀ ਨਿਝਰਾਂ ਬੱਬਰਾਂ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਅੱਡਾ ਸੀ । ਇਹ ਪਿੰਡ ਲਗ-ਪਗ ਸਾਰਾ ਹੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਸੀ । ਇਸੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਕਈ ਸਜਣ ਬੱਬਰ ਜੱਬੇ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸਨ । ਪਿੰਡ ਦਾ ਕਾਫੀ ਇਤਫਾਕ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਏਥੇ ਬੱਬਰਾਂ ਦਾ ਆਣਾ ਜਾਣਾ ਬਹੁਤ ਸੀ । ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਭੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਇਲਮ ਸੀ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਤਕ ਪਿੰਡੋਂ ਕੋਈ ਮੁਖੱਬਰੀ ਨਾ ਕਰੇ, ਉਹ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ । ਕਾਫੀ ਲਾਲਚ ਤੇ ਡਰ ਦੇ ਕੇ ਪੁਲਸ ਪਿੰਡ ਦੋ ਦੋ ਨੰਬਰਦਾਰਾਂ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਦੋ ਚੌਕੀਦਾਰਾਂ ਮੂਲੋਂ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਹੇਠ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਫ਼ਲ ਹੋ ਗਈ ।

ਸਤੰਬਰ ੧੯੨੨ ਵਿਚ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਪੰਡੋਰੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਚਾਰ ਇਸਤਿਹਾਰ ਲਿਖੇ, ਜਿਹੜੇ ਦੋਹਾਂ ਨੰਬਰਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਚੌਕੀਦਾਰਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਮੁਹਰੇ ਲਾਏ ਗਏ । ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤਾੜਨਾ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਠੀਕ ਨਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਮੁਖੱਬਰੀ ਤੋਂ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਬਾਜ਼ ਨਾ ਆਏ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨੱਕ ਕੰਨ ਵਢ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣਗੇ ।

ਇਹ ਚਰੇ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੰਬਰਦਾਰ ਨੇ ਲਾਹ ਕੇ ਜਲੰਘਰ ਡਿਪਟੀ ਸੁਪਰਡੰਟ ਪੁਲਸ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ । ਇਸ ਪੁਰਡੀ ਮੈਂ ਪੀ. ਪੀ. ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਚਾਉ ਲਈ ਪਸਤੌਲ ਦੇ ਲਾਇਸੈਂਸ ਦੇ ਦਿੱਤੇ । ਜਦ ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਝੋਲੀਚੁਕਾਂ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਅਰੰਭ ਮਾ ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਪੁਲਸ ਦੀ ਇਕ ਪੱਕੀ ਗਾਰਦ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਚਾਰ ਪੰਜ ਸਿਪਾਹੀ ਨੰਬਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਘਰੀਂ ਭੀ ਸੌਣ ਲਗੇ । ਪਰ ਆਖਰ ਜਦ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਪੁਰਡਰ ਪਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ।

੩ ਅਪਰੈਲ ੧੯੨੩ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਲਾਗੇ ਟਾਹਲੀਆਂ ਦੇ ਝੂੰਡ ਵਿਚ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੌਲਤਪੁਰ, ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਬਹਿਬਲਪੁਰ, ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹ, ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ, ਸਾਧਾ ਸਿੰਘ, ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਪੰਡੋਰੀ ਨਿਝਰਾਂ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ । ਅਜੇ ਵਿਚਾਰ ਹੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਨੱਥੂ ਸਾਹ ਫਕੀਰ ਲਾਗੇ ਦੀ ਖੰਘਦਾ ਲੰਘਿਆ । ਇਹ ਸ਼ੱਕ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਉਸ ਨੇ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਲਈਆਂ ਹੋਣ, ਸਾਰੇ ਛਿੜ ਗਏ ।

੨੦ ਅਪਰੈਲ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਫੇਰ ਪੰਡੋਰੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਉਹਨਾਂ ਹੀ ਟਾਹਲੀਆਂ ਹੇਠਾਂ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੌਲਤਪੁਰ, ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ, ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ, ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਮਾਂਗਟ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਮਾਣਕੇ, ਚੈਚਲ ਸਿੰਘ ਸੰਗਤਪੁਰ, ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮੂਲਾ ਸਿੰਘ ਪਲਾਹੀ, ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਮਾਣਕ, ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਡੁਮੇਲੀ ਅਤੇ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਸਾਧਾ ਸਿੰਘ, ਉਧਮ ਸਿੰਘ, ਮਹਿੰਗਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਪੰਡੋਰੀ ਨਿਝਰਾਂ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ । ਪਰ ਇਤਨੇ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਪੁਲਸ ਆਗਈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਫੇਰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸਫਲ ਹੀ ਵਾਪਸ ਹੋਣਾ ਪਿਆ ।

ਪਰ ਨੰਬਰਦਾਰਾਂ ਤੇ ਚੰਕੀਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਸੂਹ ਮਿਲ ਗਈ ਕਿ

ਬੱਬਰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਨੂੰ ਫਿਰਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਡਰਦਿਆਂ ਹੀ ਪਿੰਡ ਦੀ ਅਕਾਲੀ-ਪੰਚਾਇਤ ਕੋਲੋਂ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗ ਲਈ । ਪੰਚਾਇਤ ਨੇ ਚੌਕੀਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਉਹ ਰੋਜ਼ ਹੀ ਨੰਗੇ ਪੈਰੀਂ ਇਕ ਮੀਲ ਦੂਰ ਪਿੰਡ ਕੜਿਆਣੇ ਦੀ ਮਸੀਤੇ ਜਾ ਕੇ ਝਾੜ੍ਹ ਦਿਆ ਕਰਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਅੱਲਾਂ ਤੋਂ ਪਿਛਲੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਦੀ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗਿਆ ਕਰਨ । ਨੰਬਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਜਾ ਕੇ ਇਹੋ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ।

ਦੋ ਹੋਰ ਝੋਲੀਚੁਕਾਂ ਦਾ ਖਾਤਮਾ

ਪਿੰਡ ਕੌਲਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਬਾਵਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਬੱਬਰਾਂ ਦਾ ਆਣਾ ਜਾਣਾ ਸੀ । ਪਰ ਉਸੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਰਲਾ ਤੇ ਦਿੱਤੂ ਦੋ ਵੱਡੇ ਝੋਲੀਚੁਕ ਭੀ ਸਨ । ਰਲਾ ਨੰਬਰਦਾਰ ਭੀ ਸੀ ਤੇ ਸਫੈਦਪੋਸ਼ ਭੀ । ਉਹ ਅਕਾਲੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਮੁਖੱਬਰੀ ਕਰ ਕੇ ਹੋਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਬਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ? ਉਸ ਦਾ ਭਰਾ ਦਿੱਤੂ ਭੀ ਹਰ ਗੱਲੋਂ ਉਸ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਸੀ । ਦੋਵੇਂ ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰਾ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਜਣਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਬਾਵਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ, ਹਵੇਲੀ ਜਾਂ ਖੂਹ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰਖਦਾ ਸੀ, ਤਾਕਿ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਭੀ ਕੋਈ ਬੱਬਰ ਓਥੇ ਆਵੇ, ਉਹ ਫੇਰਨ ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਇਤਲਾਹ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਫੜਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ । ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਰਪੋਰਟਾਂ ਕਰ ਕੇ ਪੁਲਸ ਵਾਲੇ ਬਾਵਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਥਾਣੇ ਸੱਦ ਕੇ ਗਾਲ੍ਹ-ਦੁਪੜ ਭੀ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ । ਇਸ ਪੁਰ ਬਾਵਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਐਡੀਟਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ : “ਤੁਹਾਡੇ ਏਥੇ ਨਾਨਕੇ ਹਨ, ਤੁਸੀਂ ਰਲੇ ਤੇ ਦਿੱਤੂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਵੋ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਰਾਸ ਹੀ ਆ ਜਾਣ, ਸਾਇਦ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਰੀਕੇ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਸਾਡੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਤਦੇ ਹੋਣ ।”

ਐਡੀਟਰ ਜੀ ਕੌਲਗੜ੍ਹ ਆਏ ਅਤੇ ਰਲੇ ਤੇ ਦਿੱਤੂ ਨੂੰ ਸੱਦ ਕੇ ਸਮਝਾਇਆ—“ਮਾਮਾ ਜੀ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਭਾਣਜਾ ਹਾਂ, ਇਸ ਲਈ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਬੇਨਤੀ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਕੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਮੁਖਬੰਬਰੀ ਕਰਨੀ ਛੱਡ ਦਿਓ। ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਪੁਰ ਮਾਣ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਸ ਆਇਆ ਹਾਂ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੀ ਹੋ ਕਿ ਬੱਬਰ ਜੱਬਾ ਝੱਲੀਚੁਕਾਂ ਦਾ ਦੂਆ ਦਾਉ ਕਰਨ ਲਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਰ ਮੇਰਾ ਫਰਜ਼ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਉਲਟੇ ਰਾਹੋਂ ਮੜਾਂ ਤੇ ਬੱਬਰਾਂ ਦੇ ਗੁੱਸੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨਾ ਹੋਣ ਦਿਆਂ ।”

ਰਲੇ ਤੇ ਦਿੱਤੂ ਨੇ ਕਿਹਾ—“ਕਰਮ ਸਿੰਹਾਂ, ਅਸੀਂ ਤੇਰਾ ਆਖਾ ਮੌੜ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ? ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਅਗੇ ਭੀ ਕੋਈ ਚੁਗਲੀ ਅਕਾਲੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਐਵੇਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਖੰਬਾਂ ਦੀਆਂ ਡਾਰਾਂ ਬਣਾ ਬਣਾ ਕੇ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਚਲੋ, ਜੇ ਥੋੜਾ ਬਹੁਤ ਅਸੀਂ ਅਗੇ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਵੀ ਹੈ ਤਾਂ ਹੁਣ ਉਹ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੋਉ ।”

ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਮੁੜ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਫਟ ਥਾਣੇ ਜਾ ਕੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਧਮਕਾਂਦਾ ਫਿਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਸ਼ਰਾਰਤ ਪਿੰਡ ਦੇ ਬਾਵਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਰ ਪੁਲਸ ਨੇ ਫੇਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਕੌਲਗੜੀਆਂ ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਵਧੇਰੇ ਤੰਗ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਉਹਨਾਂ ਪਾਸ ਆਂਦਾ ਹੈ। ਆਖਰ ਰਲੇ ਤੇ ਦਿੱਤੂ ਦਾ ਨਾਉਂ ਬੱਬਰਾਂ ਦੀ ਕਾਲੀ ਡਹਿਰਿਸਤ ਵਿਚ ਇਕ ਸੌ ਅਠਵੇਂ ਨੰਬਰ ਪੁਰ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ।

ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਵਾਸਤੇ ੨੦ ਮਈ ੧੯੨੨ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਐਡੀਟਰ, ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਬਹਿਬਲਪੁਰ, ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹ, ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦਲੀਪਾ ਧਾਮੀਆਂ, ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ, ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਮਾਣਕੋ ਅਤੇ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਕੋਟਲੀ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ। ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਰਲੇ ਤੇ ਦਿੱਤੂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਚਾਰ ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਜੁਰਮਾਨੇ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਭੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ।

ਜਦ ਬੱਬਰ ਰਲੇ ਦੇ ਵਾੜੇ ਮੁਹਰੇ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਅਤੇ ਪੰਜ ਸਤ ਹੋਰ ਆਦਮੀ ਬੈਠੇ ਹੁੱਕਾ ਪੀਂਦੇ ਗੱਲਾਂ-ਬਾਤਾਂ ਕਰ ਰਹੇ

ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਮਨ। ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਰਲੇ ਨੇ ਨਾਲ ਦਿਆਂ ਨੂੰ ਆਖਿਆ : “ਲਿਆਓ ਓ ਮੁੰਡਿਓ, ਛੇਤੀ ਮੰਜੇ ਡਾਹੋ ।” ਪਰ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੱਥੇ ਵੱਟ ਪਾ ਕੇ ਆਖਿਆ, “ਸਾਡਾ ਬਹਿਣ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ, ਘਰ ਨੂੰ ਚਲੋ, ਤੁਹਾਥੋਂ ਜੁਰਮਾਨਾ ਵਸੂਲਣਾ ਹੈ ।”

ਰਲੇ ਨੇ ਹੱਥਕੇ ਕਿਹਾ, “ਛਡ ਪਰੇ ਕਰਮ ਸਿੰਗਾ, ਤੇਰੀਆਂ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੀ ਰਹੀਆਂ । ਜੁਰਮਾਨਾ ! ਜੁਰਮਾਨੇ ਤੋਂ ਤੈਬੋਂ ਭਜੇ ਹੋਏ ਹਾਂ, ਤੇਰਾ ਹੀ ਤਾਂ ਘਰ ਹੈ ।”

ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਬੋਲਿਆ, “ਬਹੁਤੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਭਾ ਕਰ ਓਏ ਬੁਢਿਆ, ਘਰ ਨੂੰ ਤੁਰ ਸਿੱਧਾ ਹੋ ਕੇ ।” ਜਿਹੜੇ ਲਾਗ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਕਮਰੇ ਅੰਦਰ ਬੰਦ ਕਰ ਕੇ ਬਾਹਰੋਂ ਕੁੰਡਾ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇਕ ਬੱਬਰ ਨੂੰ ਮਹਤੇ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਘਰ ਭੀ ਨਾਲ ਹੀ ਸੀ, ਦੋਹਾਂ ਬੁਢਿਆਂ ਨੂੰ ਘਰ ਲਿਆਂਦਾ । ਬੱਬਰਾਂ ਕੋਲ ਹਥਿਆਰ ਦੇਖ ਕੇ ਤੀਵੀਆਂ ਏਧਰ-ਓਹਰ ਲੁਕਣ ਲਗੀਆਂ ਤਾਂ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਬੀਬੀਓ, ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੀਆਂ ਧੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਤੇ ਨੂੰ ਹਾਂ ਹੋ, ਤੁਸੀਂ ਕੋਈ ਚਿੰਤਾ ਨਾ ਕਰੋ । ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੁਢਿਆਂ ਨੂੰ ਦੋ ਦੋ ਸੁਰੂਪਿਆ ਜੁਰਮਾਨਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਬਸ ਉਹੋ ਵਸੂਲਣਾ ਹੈ । ਜੇ ਨਕਦ ਹੈ ਤਾਂ ਨਕਦ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਤਨੇ ਕੁਦੀਆਂ ਟੂੰਬਾਂ ਦੇ ਦਿਓ ।”

ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਤੀਵੀਆਂ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਥਾਂ ਬਹਿ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਬੱਬਰਾਂ ਅਗੇ ਸਾਰੀਆਂ ਟੂੰਬਾਂ ਲਿਆ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀਆਂ । ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਚਾਰ ਕੁ ਸੌ ਦੇ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਦਾ ਗਹਿਣਾ ਚੁੱਕ ਲਿਆ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਮੌੜ ਦਿਤਾ । ਰਲੇ ਤੇ ਦਿੱਤੂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਲਿਆਦਾਂ ਤੇ ਆਖਿਆ, “ਬੁਢਿਓ, ਉਸ ਕੰਪ ਲਾਗੇ ਖੜੋ ਜਾਓ ।”

ਰਲੇ ਨੇ ਹੱਥ, “ਤੂ ਸਾਡਾ ਭਾਣਜਾ ਏਂਦੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਸਾਨੂੰ ਨਾ ਮਾਰ” ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ, “ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਦਿਨ ਮੇਰੇ ਮਾਮੇ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਭਾਣਜਾ ਸਾਂ, ਜਿਸ ਦਿਨ ਤੁਹਾਡੇ ਵਾਂਗ ਮੈਂ ਆ ਕੇ ਹੱਥ ਜੋੜੇ ਸਨ । ਤੁਸੀਂ ਮਾਮੇ ਹੁੰਦੇ, ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਮੰਨ ਲੈਂਦੇ । ਅਜ ਤੁਸੀਂ ਮਾਮੇ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਭਾਣਜਾ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਅੱਜ ਜੱਲਾਦ ਹਾਂ।”

ਬੁੱਚੇ : “ਸਾਬੋ ਭੁਲ ਹੋ ਗਈ, ਸਾਨੂੰ ਇਕ ਵੇਰੀ ਹੋਰ ਅਜ਼ਮਾ ਦੇਖ। ਮਜਾਲ ਨਹੀਂ, ਹੁਣ ਕੋਈ ਗਲਤੀ ਕਰੀਏ।”

ਕਰਮ ਸਿੰਘ : “ਮਾਬੋ ਮੁੜ ਮੁੜ ਅਜ਼ਮਾਇਸ਼ਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਜਿਹੋ ਜਿਹੀ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਉਹ ਜਿਹੀ ਭਰੋ, ਹੁਣ ਕਿਉਂ ਕੰਬਦੇ ਹੋ। ਬੰਦਾ ਉਹ ਜਿਹੜਾ ਸਮਝਾਇਆਂ ਸਮਝ ਜਾਵੇ, ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਪਸੂ ਹੋ ਪਸੂ ! ਅਜ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੀ ਇਹ ਜੂਨ ਕੱਟ ਹੀ ਦੇਣੀ ਹੈ।”

ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਫੈਰ ਕੀਤਾ। ਦੋਵੇਂ ਕਿਲਬਿਲੀਆਂ ਖਾਂਦੇ ਭਿਗ ਪਏ। ਇਕ ਇਕ ਹੋਰ ਪੁੜਪੁੜੀਆਂ ਵਿਚ ਛੱਡੀ। ਬੁੱਚਿਆਂ ਦਾ ਕਿੱਸਾ ਖਤਮ ਗਿਆ।

ਸੂਬੇਦਾਰ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪੁਰ ਹਮਲੇ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼

ਪਿੰਡ ਰੰਧਾਵਾ ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਦਾ ਇਕ ਸੂਬੇਦਾਰ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ੩੬ ਨੰਬਰ ਸਿਖ ਪਲਟਨ ਦਾ ਪੈਨਸ਼ਨੀਆ ਸੂਬੇਦਾਰ ਸੀ। ਉਹ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ ਦੁਸ਼ਮਨ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਬੱਬਰਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਭਰਤੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸਪੈਸ਼ਲ ਪੁਲਸ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਇਕ ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਚਾਰ ਹੋਰ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਭਰਤੀ ਕਰਾਇਆ ਸੀ। ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਮੁਹਰੇ ਲਿਖ ਕੇ ਲਾ ਦਿਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਤਕਡਾ ਹੋ ਜਾਏ, ਉਸ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਦੋ ਬੰਦੂਕਾਂ ਅਤੇ ਇਕ ਛਵੀ ਦਾ ਲਾਇਸੈਂਸ ਮਿਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਵੇਰੀ ਇਸ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਵਾਸਤੇ ਕੁਝ ਬੱਬਰ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ, ਪਰ ਕੁਝ ਵੇਲੇ-ਸਿਰ ਨਾ ਪਹੁੰਚ ਸਕੇ। ਦੂਜੀ ਵੇਰੀ ਮਈ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ, ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦਲੀਪਾ ਧਾਮੀਆਂ, ਵੱਡਾ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਛੋਟਾ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਡੁਮੇਲੀ, ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਕੋਟਲੀ, ਵੱਡਾ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਮੰਡੇਰ, ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਡੁਮੇਲੀ ਅਤੇ ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਮਾਣੋਕੇ ਰੰਧਾਵੇ ਪਹੁੰਚੇ। ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸੂਬੇਦਾਰ ਚੁਬਾਰੇ ਪੁਰ ਇਕ

ਹਰ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਸੌਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਕੋਲ ਦੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਹਨ। ਬੱਬਰਾਂ ਕੋਲ ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਕ ਬੰਦੂਕ, ਇਕ ਰੀਵਾਲਵਰ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਛਵੀਆਂ ਹੀ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਕਿ ਉਸ ਪੁਰ ਹਮਲਾ ਕਰਨਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਉਲਟਾ ਆਪਣਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਾਉਣਾ ਹੈ, ਵਾਪਸ ਮੁੜਨਾ ਪਿਆ। ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਫੇਰ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਅਰਨਚੇਤ ਦਿਨ ਨੂੰ ਪਿਆ ਜਾਵੇ।

ਮੁਖੱਬਰ ਪਟਵਾਰੀ ਦਾ ਖਾਤਮਾ

ਨੰਦਾ ਚੌਰ ਦਾ ਪਟਵਾਰੀ ਅਤੋਂ ਮੁਹੰਮਦ ਮੁਖੱਬਰ ਭੀ ਸੀ ਅਤੇ ਪੁਲਸ ਦੇ ਕਹੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਝੂਠੀਆਂ ਗਵਾਹੀਆਂ ਭੀ ਦਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਈ ਜੂਨ ਨੂੰ ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ, ਦਲੀਪਾ ਧਾਮੀਆਂ ਅਤੇ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਕੋਟਲੀ, ਧਾਮੀਆਂ ਨੂੰ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਫੰਬੀਆਂ ਤੇ ਨੰਦਾ ਚੌਰ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਇਕ ਚੋਂ ਦੀ ਬਰੇਤੀ ਵਿਚ ਅਤੋਂ ਮੁਹੰਮਦ ਮਿਲ ਪਿਆ। ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਉਸ ਦਾ ਵਾਕਫ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਨਾਲ-ਦਿਆਂ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਕਿ ਅਜ ਇਹ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕੁਦਰਤੀ ਮਿਲ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਾਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਇਹਦੇ ਵਾਲਾ ਭੀ ਕੰਡਾ ਕਢ ਚਲੋ। ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ : “ਚੌਪਰੀ ਜੀ, ਕਿਧਰ ਨੂੰ ?” ਪਟਵਾਰੀ ਸ਼ੇਤਾਨ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਸੋਚਿਆ, ਭਜਿਆਂ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਹੁਣ ਜਾਣ ਨਹੀਂ ਦੇਣ, ਇਉਂ ਬੇਗੁਨਾਹਾਂ ਵਾਂਗ ਨਿਝੱਕ ਹੋ ਕੇ ਮਿਲੋ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਬੱਬਰਾਂ ਤੋਂ ਕੋਈ ਪਾਲਾ ਹੀ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਬੰਤਾ ਹਿੰਘ ਵਲ ਨੂੰ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਆਖਿਆ, “ਆਈਏ ਸਰਦਾਰ ਜੀ, ਕਈ ਵਾਰ ਮਿਲਣ ਨੂੰ ਜੀ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਡਰਦਾ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਪੁਛੀਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਮਤਾਂ ਐਵੇਂ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਸੱਕ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਚਲੋ, ਅਜ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਨੰਦਾ ਚੌਰ ਨੂੰ ਚਲੋ। ਅੰਨ-ਪਾਣੀ ਛਕ ਕੇ ਅਰਾਮ ਕਰਿਓ। ਨਾਲੇ ਗੱਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਾਂਗੇ।”

ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ : “ਬੱਲੇ ਓਏ ਪਟਵਾਰੀਆ, ਤੂ ਸਾਨੂੰ ਇਤਨਾ ਹੀ ਨਿਆਣਾ ਸਮਝਦਾ ਏਂ ਕਿ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਜਾ ਕੇ ਤੇਰੇ ਘਰ ਅਰਾਮ ਕਰਨ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀਲਹਿਰ

ਲੱਗ ਪਈਏ । ”

ਪਟਵਾਰੀ : “ਬੱਸ ਇਹੋ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਗੱਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਵਾਧੂ ਸੱਕ ਪਾਂਦਿਤਾ ਹੈ । ”

ਦਲੀਪਾ : “ਮਾਰੋ ਇਹਦੇ ਦੋ ਚਾਰ ਜੁੱਤੀਆਂ, ਇਹ ਸਾਡੇ ਮੁਹਰੇ ਝੂਠ ਬੋਲਦਾ ਹੈ । ”

ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ : “ਨਾ ਭਈ, ਇਹਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਆਖਣਾ, ਐਵੇਂ ਸਾਬੋਂ ਡਰ ਕੇ ਝੂਠ ਬੋਲ ਬੈਠਾ ਏ, ਉੱਜ ਤਾਂ ਇਹ ਪਟਵਾਰੀ ਬੜਾ ਸੱਚਾ ਆਦਮੀ ਹੈ । ਹਾਂ ਫੇਰ ਪਟਵਾਰੀ ਜੀ, ਸੱਚ ਸੱਚ ਗੱਲ ਕਰੋ । ਝੂਨੇ ਨੂੰ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਇਕ ਮਿੰਟ ਵਾਸਤੇ ਜੀਉਂ ਦਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦੇਂਦੇ । ਸੱਚ ਬੋਲੋ ਤੇ ਅਗੋਂ ਲਈ ਤੌਬਾ ਕਰੋ, ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ । ”

ਪਟਵਾਰੀ ਨੇ ਮੰਨਿਆ, “ਮੈਂ ਬੜੀਆਂ ਜਿਹੀਆਂ ਰਹੋਣਾਂ ਹੀ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ । ਪਰ ਹੁਣ ਮੈਂ ਤੌਬਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਅਗੋਂ ਲਈ ਕੋਈ ਭੈੜੀ ਹਰਕਤ ਨਾ ਹੋਉ । ”

ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ : “ਚੰਗਾ, ਉਸ ਪਾਸੇ ਮੱਕੇ ਵਲ ਮੂੰਹ ਕਰ ਕੇ ਤੌਬਾ ਕਰ । ”

ਪਟਵਾਰੀ ਨੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮੂੰਹ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਛਵ੍ਹੀ ਦਾ ਇਕ ਕਰਾਰਾ ਵਾਰ ਕੀਤਾ । ਪਟਵਾਰੀ ਦੀ ਧੌਣ ਅਧੀਓਂ ਵਧੇਰੇ ਵਢੀ ਗਈ । ਉਹ ਪਿਛਾਂ ਹਨੂੰ ਡਿੱਗ ਪਿਆ । ਇਕ ਦੋ ਦਲੀਪੇ ਛੱਡੀਆਂ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਘਸੀਟ ਕੇ ਰਸਤੇ ਤੋਂ ਖੇਤ ਕੁ ਪਰੇ ਸੁਟ ਦਿੱਤਾ ।

ਸਪੈਸ਼ਲ ਪੁਲਸੀਏ ਦੀ ਭੁਗਤ ਸਵਾਰੀ

ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸਾਂਧੜੇ ਦਾ ਇਕ ਬਦਨਾਮ ਝੋਲੀਚੁਕ ਸੀ । ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਡਾਇਰੀਆਂ ਦੇਣਾ, ਬੱਬਰ ਜੱਥੇ ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰਵਾਣਾ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗਿੜਤਾਰੀ ਲਈ ਪੁਲਸ ਨਾਲ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਗਸਤ ਕਰਨਾ ਉਸ ਦਾ ਕੰਮ ਸੀ । ਜਦ ਬੱਬਰ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਦਬਾਣ ਲਈ

ਸਪੈਸਲ ਪੁਲਸ ਬਣਈ ਗਈ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਵਿਚ ਭੀ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਬਹੁਤੇ ਲੋਕ ਤਾਂ ਇਸ ਪੁਲਸ ਵਿਚ ਐਵੇਂ ਚਾਰ ਦਿਨ ਰੋਟੀ ਪਾਣੀ ਛਕਣ ਲਈ ਭਰਤੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਇਹ ਸੱਚੀ ਦਾ ਸਪੈਸਲ ਪੁਲਸੀਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ੧੦ ਜੁਲਾਈ ੧੯੮੩ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦਲੀਪਾ ਧਾਮੀਆਂ, ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਕੋਟਲੀ ਸਾਂਧੜੇ ਪਹੁੰਚੇ।

ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਬਾਹਰ ਪਹਿਰੇ ਪੁਰ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਤਿੰਨੇ ਕੰਧ ਟੱਪ ਕੇ ਅੰਦਰ ਗਏ। ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦਲੀਪੇ ਨੇ ਛਵੀ ਦੇ ਦੋ ਵਾਰ ਕੀਤੇ ਤਾਂ ਉਹ ਜਾਗ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨੂੰ ਭੜਾ। ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਮੁਹਾਰੇ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਉਤਰਨ ਲਈ ਕੰਧ ਟਪਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੋੜ ਕੇ ਟਕੂਆ ਮਾਰਿਆ ਤਾਂ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਡਿੱਗ ਪਏ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਫੇਰ ਉਠ ਭਜਿਆ ਅਤੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਰਾਹੀਂ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕੋਲ ਦੀ ਨਿਕਲ ਕੇ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ ਜਾ ਵਡਿਆ। ਬੱਬਰ ਵੀ ਮਗਰੇ ਆ ਪਏ। ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਅੰਕੜ ਕੇ ਖੁਰਲੀ ਵਿਚ ਮੂੰਹ ਪਰਨੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਦਲੀਪੇ ਅਤੇ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜ ਸਤ ਛਵੀਆਂ ਅਤੇ ਟਕੂਏ ਹੋਰ ਟਿਕਾਏ। ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਖਿਆ : “ਇਕ ਗੋਲੀ ਭੀ ਲੰਘਾ ਦੇ, ਅਜਿਹੇ ਟਪਕਿਆਂ ਦੀ ਜਾਨ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਅੜੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।” ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ : “ਹੁਣ ਗੋਲੀ ਖਰਾਬ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਉਸ ਦੀ ਤਾਂ ਬਸ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ।”

ਪਰ ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗੱਲ ਸੱਚੀ ਹੋ ਗਈ। ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਬਚ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਦੋ ਢਾਈ ਮਹੀਨੇ ਹਸਪਤਾਲ ਰਹਿ ਕੇ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋ ਗਿਆ।

ਬੱਬਰ ਲਹਿਰ ਦੇ ਮਹਾਨ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਾਕੇ

ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗਦਾਰੀ

੩

ਬੁਬੇਲੀ ਵਿਚ ਬੱਬਰ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ

ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਬੱਬਰ ਦਾ ਇਕ ਚਾਚਾ ਬੋਧ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਕਈ ਗਿਫ਼ਤਾੜ ਹੋਏ ਬੱਬਰਾਂ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰ ਬਾਬੂ ਸਤਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਿਆਨ ਤੋਂ ਬੱਬਰ-ਲਹਿਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਆਂਦਰ-ਪੇਟਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਤਾਂ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਜਲੰਧਰ ਨੇ ਬੋਧ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੱਦ ਕੇ ਆਖਿਆ : “ਤੇਰਾ ਭਤੀਜਾ ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਬੱਬਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਰਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਦੋ ਤਿੰਨ ਕਤਲ ਭੀ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਉਹ ਕਵੀ ਵਾਰੀ ਤੇਰੇ ਪਾਸ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਪੁਲਸ ਹਵਾਲੇ ਕਰੋ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਭੀ ਕਾਲ-ਕੋਠੜੀ ਦਾ ਮੁੰਹ ਦੇਖਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਭੀ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਤੇਰੇ ਪਾਸ ਹੋਰ ਬੱਬਰਾਂ ਦਾ ਆਣਾ ਜਾਣਾ ਭੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਤੇਰੀ ਖੋਰ ਤਦ ਹੀ ਹੈ, ਜੇ ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਕੜਾ ਦੇਵੇਂ।”

ਬੋਧ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬੱਬਰ ਫੜੇ ਭੀ ਜਾਂ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਭੇਦ ਭੀ ਕਾਢੀ ਲਗ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭੀ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਅੜਿੱਕੇ ਆ ਕੇ ਫਾਂਸੀ ਲਗ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਕ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਬਚਾਈ ਜਾਏ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਕਿਵੇਂ ਨਾ ਕਿਵੇਂ ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭੀ ਬਚਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਉਸ ਨੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੂੰ ਆਖਿਆ : “ਜਨਾਬ, ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਠੀਕ ਹਨ। ਪਰ ਕੋਈ ਉਪਾਉ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜਾਨ ਬਖਸ਼ੀ ਹੋ ਸਕੇ?”

ਡਿਪਟੀ : “ਉਸ ਦੇ ਬਚਣ ਦੀ ਹੁਣ ਕੋਈ ਸੂਰਤ ਨਹੀਂ, ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਬਚਾ ਦੀ ਹੀ ਸੋਚ ।”

ਬੋਘ ਸਿੰਘ : “ਪਰ ਜੇ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਪੇਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗ ਲਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵਾਅਦਾ-ਮਾਫ਼ੀ ਭੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ?”

ਡਿਪਟੀ : “ਉਸ ਨੇ ਦੋ ਖੂਨ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੇਸਾਂ ਦੇ ਵਾਅਦਾ-ਮਾਫ਼ ਬਣ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵਾਅਦਾ-ਮਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਾਂਗੇ। ਪਰ . . . ” ਡਿਪਟੀ ਨੂੰ ਲਾਲੀ ਚੜ੍ਹ ਗਈ, ਉਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਚਮਕ ਉੱਛਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਬੋਘ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੌਢੇ ਪੁਰ ਹੱਥ ਰਖ ਕੇ ਪੁਛਿਆ—“ਕੀ ਉਹ ਤੇਰੇ ਆਖੇ ਭੀ ਲੱਗ ਜਾਵੇਗਾ ?”

ਬੋਘ ਸਿੰਘ : “ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਹਜ਼ੂਰ, ਜਦ ਉਸ ਦੀ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਅਪਣੀ ਗੌਂ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਆਖੇ ਲਗਣਾ ਹੈ। ਉਂਜ ਭੀ ਉਹ ਮੇਰੀ ਮੰਨ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।”

ਡਿਪਟੀ : “ਤਾਂ ਫਿਰ ਇਕ ਸੂਰਤ ਹੈ—ਅਤੇ ਕੇਵਲ ਇਕ। ਜੇ ਇਹ ਬਣ ਜਾਏ ਤਾਂ ਤੂੰ, ਮੈਂ, ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਸਭ ਹੀ ਤਰ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਤੈਨੂੰ ਭਾਰੀ ਇਨਾਮ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜਾਨ ਬਚ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਹੋਰ ਤਰੱਕੀ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹੈ।”

ਬੋਘ ਸਿੰਘ, : “ਹਜ਼ੂਰ ! ਉਹ ਸੂਰਤ ਛੇਤੀ ਦਸੌਂ, ਹੋਰ ਇਸ ਤੋਂ ਕਿਹੜੀ ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਹੈ ?”

ਡਿਪਟੀ : “ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਬੱਬਰ ਜੱਬੇ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਫੜਾ ਦੇਵੇ, ਬਸ ਇਤਨੀ ਕੁ ਹੀ ਗੱਲ ਹੈ।”

ਬੋਘ ਸਿੰਘ ਡੂੰਘੀ ਸੋਚੀ ਪੈ ਗਿਆ।

ਡਿਪਟੀ ਨੇ ਜ਼ਰਾ ਗੰਭੀਰ ਹੋ ਕੇ ਆਖਿਆ : “ਬਸ ਹੋਰ ਕੋਈ ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਕੰਮ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਤੂੰ ਸਰਦਾਰ ਬਣ ਸਕਦਾ ਏਂ ਅਤੇ ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜਾਨ ਬਚ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਰਗੜਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ।”

ਬੋਧ ਸਿੰਘ : “ਭਲਾ ਸਾਹਿਬ, ਜੇ ਇਹ ਕੰਮ ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਕਰ ਦੇਵੇ, ਮਗਰੋਂ ਤੁਸੀਂ ਭੀ ਅੱਖਾਂ ਫੇਰ ਜਾਵੋ, ਫੇਰ ਅਸੀਂ ਕਿੱਪਰ ਨੂੰ ਜਾਵਾਂਗੇ ।”

ਡਿਪਟੀ : “ਇਹ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਖੈਰਖਾਹਾਂ ਤੇ ਮੁਖਬਰਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਵਾਅਦੇ ਪੂਰੇ ਨਾ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਸਾਬ ਕੌਣ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਤੂੰ ਰੱਤੀ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰ। ਮੇਰੀ ਕੀਤੀ ਗੱਲ ਪੱਥਰ ਪੁਰ ਲਕੀਰ ਹੈ।”

ਬੋਧ ਸਿੰਘ : “ਪਰ ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਵਕਤ ਲਗੇਗਾ।”

ਡਿਪਟੀ : “ਮਹੀਨਾ, ਡੇਢ ਮਹੀਨਾ, ਦੋ ਮਹੀਨੇ, ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ—ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਚਿਰ ਨਹੀਂ ਲਗਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।”

ਬੋਧ ਸਿੰਘ : “ਚੰਗਾ ਹਜ਼ੂਰ, ਮੈਂ ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਕਰ ਕੇ ਦੱਸਾਂਗਾ।”

ਡਿਪਟੀ ਨੇ ਬੋਧ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਘੁਟ ਕੇ ਹੱਥ ਮਿਲਾਇਆ। ਬੋਧ ਸਿੰਘ ਉਪਰਲੀਆਂ ਹਵਾਵਾਂ ਵਿਚ ਉਡ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਜੁਲਾਈ ਦੇ ਅਖੀਰ ਬੋਧ ਸਿੰਘ ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ। ਬੋਧ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ। ਲੰਮਾ ਚਿਰ ਆਪੇ ਵਿਚ ਝਗੜਾ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮਨ ਭੀ ਕਈ ਵੇਰ ਡੋਲਿਆ, ਪਰ ਅਖੀਰ ਉਸ ਨੇ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ—“ਚਲੋ ਦੇਖੀ ਜਾਊ ਜਿਹੜੀ ਹੋਊ। ਮੈਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਲਗਣਾ ਮਨਜ਼ੂਰ, ਪਰ ਮੈਥੋਂ ਇਹ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਲੱਗਾ।”

ਬੋਧ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖਿੜ ਕੇ ਆਖਿਆ, “ਤੇਰੀ ਅਕਲ ਪ੍ਰਰ ਤਾਂ ਪਰਦਾ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੇ ਤੈਂ ਫਾਰੇ ਹੀ ਲਗਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜਾ ਉਸ ਵਿਚਾਰੀ ਦੀ ਖਬਰ ਲੈ ਆ, ਜਿਹੜੀ ਅਗਾਗਣ ਤੇਰੇ ਲੜ ਲਗ ਚੁੱਕੀ ਹੈ।”

ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਸਹੂਰੀਂ ਕੰਧਾਲੇ ਗਿਆ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਸਹੂਰਿਆਂ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਸਿੰਘਣੀ ਦਾ ਮੰਜਾ ਭੀ ਉਸ ਦੇ ਕੋਲ ਹੀ ਡਾਹ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਦੀ ਸਿੰਘਣੀ ਨੂੰ ਬੋਧ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੇ ਖੂਬ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ

ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਗਈਆਂ। ਜਦ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦੀਆਂ ਆਪਣੇ ਜੋਬਨ ਪਰ ਪੁਜੀਆਂ ਤਾਂ ਸਿੰਘਣੀ ਨੇ ਪੁਛਿਆ, “ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਸਮਝਦੇ ਹੋ ?”

ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਸਵਾਲ ਕੀਤਾ—ਕਿਉਂ ਕੀ ਗੱਲ ਏ ? ਤੈਨੂੰ ਇਹ ਪੁੱਛਣ ਦੀ ਲੋੜ ਕਿਉਂ ਪਈ ?

ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ—ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਅੱਜ ਸਜ਼ਿਆਈ ਲਭਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ।

ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ—ਤੈਨੂੰ ਐਵੇਂ ਕੋਈ ਭਰਮ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪਿਆਰਾ ਜੀਵਨ-ਸਾਬੀ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ।

ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ—ਐਵੇਂ ਝੂਠ ਨਾ ਬੋਲੋ। ਜੋ ਕੁਝ ਸਹੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਉਹ ਆਖੋ। ਮੈਨੂੰ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਰਖਣ ਦਾ ਜਤਨ ਨਾ ਕਰੋ।

ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ—ਸੁਰਜੀਤ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਭੀ ਕਰ, ਮੈਂ ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਆਖਿਆ ਹੈ।

ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ—ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਿਵੇਂ ਕਰਾਂ, ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਬਜ਼ਾਰੀ ਅੰਰਤ ਸਮਝਦੇ ਹੋ।

ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਿਲ ਪੁਰ ਇਕ ਭਾਰਾ ਪੱਥਰ ਜਿਹਾ ਵੱਜਾ “ਹੈ? ਇਹ ਕੀ ਆਖਿਆ ਈ? ਤੈਨੂੰ ਇਹ ਸੱਕ ਕਿਵੇਂ ਪੈ ਗਿਆ?”

ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ—ਸੱਕ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਅਸਲੀਅਤ ਕਹਿ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕੇਵਲ ਭੋਗ-ਬਿਲਾਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਰਖਿਆ ਏ। ਜੀਵਨ-ਸਾਬੀ ਨਾਲ ਤਾਂ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰੀਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਸ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਜੀਵਨ-ਰਾਹ ਨੀਯਤ ਕਰੀਦਾ ਏ। ਉਸ ਦੀ ਸਲਾਹ ਭੀ ਸੁਣੀਦੀ ਮੰਨੀਦੀ ਏ। ਜੀਵਨ-ਸੰਗਰਾਮ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾਲ ਰਖੀਦਾ ਜਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਰਹੀਦਾ ਏ। ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਹੀ ਭੁਲਾ ਛਡਿਆ ਹੈ। ਤੁਹਾਡਾ ਤਾਂ ਕੰਮ ਮੇਰੇ ਤਾਈਂ ਹੈ—ਕਦੀ ਕਦੀ ਮਿਲਣਾ, ਨਾ ਕੁਝ ਦਸਣਾ ਨਾ ਕੁਝ ਪੁਛਣਾ, ਆਪਣੇ ਰਾਹੇ ਲਗਣਾ। ਮਗਰੋਂ ਮੈਂ ਮੱਛੀ ਵਾਂਗ ਤੜਫਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ-ਸਾਬੀ ਸਮਝਿਆ ਸੀ ਤੇ ਸਮਝਦੀ ਹਾਂ। ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ...।

ਇਹ ਆਖਦਿਆਂ ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ ਦੇ ਹੰਝੂ ਨਿਕਲ ਪਏ । ਉਹ ਛੁਟ ਛੁਟ ਕੇ ਰੋਣ ਲਗ ਪਈ । ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਾ ਲਿਆ ਤੇ ਆ ਖਿਆ : “ਪਿਆਰੀ ! ਮੈਂ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਪਾਸ ਬਹੁਤ ਚਿਰਾਕੇ ਆਉਂਦਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਅਤੀ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ । ਤੂੰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਮੇਰੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਏਂ । ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਇਕ ਪਲ ਲਈ ਭੀ ਭੁਲਿਆ ਨਹੀਂ । ਪਰ ਕੀ ਕਰਾਂ, ਮੈਂ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਭਗੋੜਾ ਹਾਂ । ਏਥੇ ਵਧੇਰੇ ਠਹਿਰਾਂ ਤਾਂ ਫੜਿਆ ਜਾਵਾਂਗਾ ਤੇ ਫਾਰੇ ਲਗ ਜਾਵਾਂਗਾ । ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਭੀ ਨਹੀਂ ਰਖ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਰਾਤ ਕਿਤੇ, ਦਿਨ ਕਿਤੇ ਰਹਿਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਬਿਖੜੇ ਥਾਵੀਂ ਫਿਰਨਾ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਭੀ ਬੇਬਸ ਹਾਂ । ਪਰ ਮੈਂ ਦਿਲੋਂ ਤੇਰਾ ਹੀ ਹਾਂ ।”

ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ—ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਦਿਲੋਂ ਮੇਰੇ ਹੋਵੋ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਦੁਖ ਹੀ ਕਾਹਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਦਿਲੋਂ ਤਾਂ ਬੱਬਰਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਅਤੇ ਉਹ ਕਰੀ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ । ਅੰਵੇਂ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਵਾਧੂ ਹੀ ਸਮਝਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਕਿਤੇ ਵਿਹਲ ਮਿਲੀ ਆ ਗਏ, ਮਨ ਆਈ ਕੀਤੀ ਤੇ ਚਲਦੇ ਬਣੇ ।

ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ—ਪਰ ਮੈਂ ਹੁਣ ਕਿਧਰ ਨੂੰ ਜਾਵਾਂ ? ਇਸ ਰਾਹੇ ਲਗ ਜੁ ਚੁੱਕਾ ਹਾਂ । ਦੂਰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਹਾਂ, ਹੁਣ ਮੁੜਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ । ਜੇ ਕੋਈ ਚੁਪ ਕਰ ਕੇ ਬਹਿ ਜਾਂਦੇ ਨੂੰ ਛਡ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਬਹਿ ਹੀ ਜਾਵਾਂ । ਪਰ ਪੁਲਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਛੱਡਣਾ ਨਹੀਂ, ਫੜ ਕੇ ਫਾਰੇ ਲਾ ਦੇਣਾ ਹੈ ।

ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ—ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਨਾ ਭੀ ਬੈਠੋ ਤਾਂ ਕਿਹੜਾ ਬਚ ਸਕਦੇ ਹੋ । ਇਤਨੇ ਹੋਰ ਫੜੇ ਗਏ ਹਨ, ਤੁਸੀਂ ਭੀ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਫੜੇ ਹੀ ਜਾਣਾ ਹੈ । ਜੇ ਬਹਿ ਜਾਵੋ ਤਾਂ ਭੀ, ਜੇ ਨਾ ਬੈਠੋ ਤਾਂ ਭੀ, ਫਾਰੇ ਹੀ ਲਗਣਾ ਹੈ । ਮੈਨੂੰ ਕਿਉਂ ਆਪਣੇ ਮਗਰ ਲਾਇਆ ਸੀ ? ਮੇਰੀ ਅੱਜ ਕੀ ਜਿੰਦਗੀ ਹੈ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਮਗਰੋਂ ਕੀ ਹੋਵੇਗੀ ? ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਰੋਵਾਂ ਧੋਵਾਂਗੀ, ਥਾਂ ਥਾਂ ਦੀਆਂ ਠੋਕਰਾਂ ਖਾਵਾਂਗੀ, ਕੀ ਇਹੋ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਹੈ ? ਗੱਲ ਸਾਫ਼

ਹੈ, ਜਾਂ ਤੁਸੀਂ ਬੱਬਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਹਟ ਪਣੀ ਜਿੰਚੜ੍ਹਜ਼ੰਦਗੀ ਦੇ ਬਚਾਂ ਦੀ ਬਿਧ ਕਢੇ ਜਾਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਹੀ ਗੋਲੀ ਲਿੀ ਮਾਰ ਕੇ, ਜਿਧਰ ਮਰਜ਼ੀ ਫਿਰੋ ।

ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ॥ ਕੇ ਲਾਲ ਹੋਲ ਹੋ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ । ਹੰਡਿਆਂ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਅਨੂਪ ਦਾ ਦਿਲ ਚੜ੍ਹ ਵਹਿ ਤੁਰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਫੇਰ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਂਭਦਾ ਸੀ ! ਤੇ ਕੌਰ ਨੇ ਲੜ੍ਹ ਗੱਲ ਵਿਚ ਬਾਹਾਂ ਪਾ ਕੇ ਆਖਿਆ, “ਐਵੇਂ ਮੇਰੀ ਤੇਲੀ ਜਿੰਦਗੀਓਇਣਗੀ ਨਾ ਰੋਲੋ । ਮੇਰੀ ਬੇਨਤੀ ਨੂੰ ਨਾ ਠੁਕਰਾਓ । ਇਹ ਜੀਵਨ ਰੱਝੋ ਰੱਬ ਨੇ ਇਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਅਜਾਈਂ ਗਵਾ ॥”

ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਾਹਾਂ ਘੁਸਾਉਆਂ । ਉਸਤ੍ਰੀਸ ਦਾ ਮਨ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਡੋਲਣ ਲੱਗਾ । ਉਸ ਨੂੰ ਤੇਰੀ ਹੀ ਆ ਗਾਂ ਗਈ । ਸੁਰਜੀਤ ਨੇ ਫੇਰ ਆਖਿਆ, “ਮੇਰੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਣਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੋਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸੱਚੇ ਰਹੋ । ਤੁਸੀਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਗੇ ਨਾਲ ਲਾਵਕਾਵਾਂ ਲਈਆਂ ਸਨ । ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਬਾਂਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਬਿੀ ਦੇ ਮੂੰਹ ਰਾਹੀਂ ਆਖਿਆ । ਸੀ : ‘ਮੇਰੀ ਬਾਂਹ ਨ ਛੋਵੇ ਸਜਣਾ ਨਾਂ ਮੈਂ ਲੜ ਲਗੀਆਂ ਤੇਰੇ ।’ ਤੁਸਾਂ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ । ਪਾਪਣੇ ਬਚਨਾਚਨ ਦੀ ਪੂਰੀ ਰਹੀ ਹਾਂ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਛੱਡ ਰਹੇ ਹੋ । ਇਹ ਜੀਵਨਾਵਣ ਤਾਂ ਰੇਲਣਾ ਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਪਰਲੋਕ ਭੀ ਗਵਾ ਰਹੇ ਹੋ ।”

ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਕੰਬ ਉਠਿਆ ਬਦਲ ਗਿੰਨ ਗਿਆ । ਉਸ ਨੇ ਸੁਰਜੀਤ ਨੂੰ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਾ ਕੇ ਆ : “ਪਿਆਚਾਰੀ, ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਹਾਂ, ਤੇਰਾ ਹੀ ਰਹਾਂਗਾ, ਤੇਰੀ ਬਾਂਹ ਨਹੱਡ ਸਕਦਾ, ਜਾ, ਹੋਰ ਜੋ ਕੁਝ ਹੋਊ ਸੋ ਦੇਖੀ ਜਾਓ ।”

ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਚਾਂਡੇ ਵਾਪਸ ਜਿੱਥੇ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਆਖਿਆ : ਮੈਂ ਬੱਬਰਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਛੱਡ ਕਿਆਰ ਹਾਂ ਹਾਂ । ਜੇ ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਵਰਗਾ ਲੀਡਰ ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਗੱਲਾਂ ਦੱਕ ਦੱਸ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਹੋ ਚਲਿਆ ਹੈ । ਮੈਂ ਪੇਸ਼ ਕੇ ਵਾਅਚਾਨਦਾ-ਮਾਫ਼ ਬਣਨ ਨੂੰ

ਤਿਆਰ ਹਾਂ, ਪਰ ਮੈਥੋਂ ਬੱਬਰ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਫੜਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਨਾ ਕਰਵਾ।”

ਬੋਧ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਤ ਦਿੱਤੀ : “ਕਾਕਾ, ਤੂੰ ਤਾਂ ਮੂਰਖ ਏਂ। ਜੇ ਬੱਬਰ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਫੜਾਏ ਬਿਨਾਂ ਡਿਪਟੀ ਤੈਨੂੰ ਵਾਅਦਾ-ਮਾਫ਼ੀ ਦੇ ਭੀ ਦੇਵੇ, ਤਾਂ ਭੀ ਤੈਨੂੰ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਫੜਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਤੇਰੇ ਭਲੇ ਵਿਚ ਹੀ ਹੈ। ਸੱਚ ਜੇ ਤੂੰ ਵਾਅਦਾ-ਮਾਫ਼ ਹੋ ਗਿਆ, ਕੁਝ ਬੱਬਰ ਆਗੂ ਬਚ ਕੇ ਫਿਰਦੇ ਰਹੇ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਵਾਅਦਾ-ਮਾਫ਼ੀ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਨੂੰ ਕਿਸ ਛਡਣਾ ਹੈ? ਜੇ ਸਾਰੇ ਬੱਬਰ ਆਗੂ ਫੜ ਤੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ, ਤਾਂ ਹੀ ਵਾਅਦਾ-ਮਾਫ਼ਾਂ ਦਾ ਭੀ ਬਚੋਂ ਹੈ। ਜਿਹੜੀ ਜਾਨ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਤੂੰ ਵਾਅਦਾ-ਮਾਫ਼ ਬਣਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੈਂ, ਉਹ ਬਚ ਹੀ ਤਦ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜੇ ਬੱਬਰ-ਜੱਥਾ ਵੜਿਆ ਜਾਵੇ।”

ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੰਘਣੀ ਦੇ ਸੇਹ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਢਲ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਬੋਧ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਪੇਚਦਾਰ ਗੱਲਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰਾ ਲਿਆ।

ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਾਬੀਆਂ ਨਾਲ, ਬੱਬਰ ਜੱਥੇ ਨਾਲ, ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਧ੍ਰੂਹ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਕੇਵਲ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣਾ ਬਣ ਗਿਆ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਕੀਮਤੀ ਸਮਝਣ ਲੱਗਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਕੂੜਾ ਖਿਆਲ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਹੋਰ ਸਭ ਮਰ ਜਾਣ, ਪਰ ਜੇ ਉਹ ਏਥੋਂ ਬਚ ਗਿਆ ਤਾਂ ਫੇਰ ਸ਼ਾਇਦ ਉਸ ਨੂੰ ਕਦੀ ਭੀ ਮੌਤ ਨਾ ਆਵੇ। ਅਜਿਹੀ ਗਿਰਾਵਟ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਜ਼ੋਗਾ ਨਹੀਂ ਛਡਦੀ।

ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਤਾਂ ਬੜੀ ਕੋਸ਼ਲ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਅਗੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਬੱਬਰ ਜੱਥੇ ਨਾਲ ਘੁਉ-ਖਿਚੜੀ ਹੋਇਆ ਰਹੇ, ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ-ਬਾਤ, ਚਾਲ-ਢਾਲ, ਸੋਚਣੀ, ਲਹਿਜੇ, ਚਿਹਰੇ ਅਤੇ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਉਸ ਦੀ ਮਨੋ-ਅਵਸਥਾ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਪਰਗਟ ਹੋ ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਪੁਰ ਇਹ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਧ੍ਰੂਹ

ਕਰੇਗਾ, ਪਰ ਕਈ-ਇਕ ਬੱਬਰਾਂ (ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਬਹਿਬਲਪੁਰ ਆਦਿ) ਨੂੰ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਭਾਸ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਕਮਜ਼ੋਹ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਤੇ ਡੋਲ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਐਡੀਟਰ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਭੀ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਪਰੇ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭੀ ਕਈਆਂ ਨੇ ਦਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕੁਝ ਘਰ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਫਿਕਰ ਕਰਨ ਲਗ ਪਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਪਹਿਲੇ ਵਰਗੀਆਂ ਨਹੀਂ ਰਹੀਆਂ। ਪਰ ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰੋ ਕੇ ਐਡੀਟਰ ਨੂੰ ਆਖਿਆ : “ਮੈਂ ਸਭ ਕੁਝ ਛੱਡ ਕੇ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਰਲਿਆ ਹਾਂ, ਸਾਰੇ ਹੁਕਮ ਮੰਨੇ ਹਨ, ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਭੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਿਧਰ ਜਾਵਾਂਗਾ ?”

ਐਡੀਟਰ ਨੇ ਨਾਲ ਦਿਆਂ ਨੂੰ ਆਖਿਆ : “ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਖਤਰਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦਾ, ਵੈਸੇ ਉਸ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰਖੀ ਚਲੋ। ਕਿਤੇ ਵਧੇਰੇ ਨੁਕਸ ਦਿਸੇਗਾ ਤਾਂ ਪਰੇ ਕਰ ਦਿਆਂਗੇ, ਐਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੁਰਕਾਰ ਉਣਾ ਉਚਿਤ ਨਹੀਂ।”

ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਹ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਰਹੀ ਕਿ ਸਾਰੇ ਬੱਬਰ ਆਗੂ ਇਕ ਥਾਂ ਹੋਣ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਰੇ। ਪਰ ਬੱਬਰਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਸੁਚੇਤ ਹੋ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀ ਖਾਹਸ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੀ। ਉਸ ਦਾ ਇਤਿਬਾਰ ਭੀ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਉਡਦਾ ਹੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਵਕਤ ਭੀ ਵਧੇਰੇ ਬੀਤਦਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਐਡੀਟਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਬੱਬਰ ਹੀ ਗਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ, ਕਿਉਂਕਿ ਐਡੀਟਰ ਉਸ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਖਤਰਾ ਨਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਰਖ ਲਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਬੁਬੇਲੀ ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਾਕਾ

੩੧ ਅਗਸਤ ਦੀ ਅੱਧੀ ਕੁਰਾਤ ਨੂੰ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਐਡੀਟਰ, ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਉਦੈ ਸਿੰਘ, ਬਿਨਾਨ ਸਿੰਘ ਮਾਂਗਟ, ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪੰਡੋਰੀ, ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਡੁਮੇਲੀ ਤੋਂ ਬੁਬੇਲੀ ਵਲ ਨੂੰ ਚਲੇ ਤਾਂ ਸੋਂ ਦੋ ਸੌ ਕਰਮਾਂ ਜਾ ਕੇ ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਖਿਆ : “ਮੇਤੀ ਡੁਮੇਲੀ ਵਾਲੀ ਮਾਸੀ ਬੀਮਾਰ ਸੁਣੀਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਹੁਕਮ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਘੰਟੇ ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਵਾਸਤੇ ਮਿਲ ਹੀ ਆਵਾਂ ।” ਐਡੀਟਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਦੌੜ ਕੇ ਹੋ ਆ, ਅਸੀਂ ਰਾਹ ਵਿਚ ਹੀ ਤੈਨੂੰ ਉਡੀਕਾਂਗੇ, ਛੇਤੀ ਮੁੜ ਆਵੀਂ ।”

ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਮਾਸੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਗਾਇਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, “ਹੁਣੇ ਮਾਣਕੇ ਨੂੰ ਭੱਜ ਜਾ ਅਤੇ ਚਾਚੇ ਨੂੰ ਆਖੀਂ ਕਿ ਉਹ ਰਾਤੇ-ਰਾਤ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਰ ਦੇਵੇ, ਅਸੀਂ ਕਲ੍ਹ ਦੁਪਹਿਰ ਤਕ ਬੁਬੇਲੀ ਹਾਂ। ਜੇ ਉਸ ਨੇ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਨ ਤਕ ਠੀਕ ਨਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਫੇਰ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ ।”

ਉਹ ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭਜਾ ਕੇ, ਚੋ ਤੋਂ ਪਰੇ ਟਪਾ ਕੇ ਮੁੜ ਆਇਆ। ਤੜਕਾ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਉਹ ਸਿੱਧਾ ਬੁਬੇਲੀ ਮਿਹਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਪੁਜਾ ਤੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਅਜੇ ਐਡੀਟਰ ਜੀ ਨਹੀਂ ਆਏ। ਮਿਹਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਅਜੇ ਤਕ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਡੁਮੇਲੀ ਦੇ ਰਾਹ ਵਲ ਪਤਾ ਲੈਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ। ਮਿਹਰ ਸਿੰਘ ਡੁਮੇਲੀ ਵਲ ਨੂੰ ਨਿਕਲਿਆ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਮੁਹਰੇ ਚਾਰੇ ਬੱਬਰ ਉਸ ਦੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸ਼ਿਵ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਆਉਂਦੇ ਟੱਕਰ ਪਏ। ਮਿਹਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਸਿਆ, “ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਮੇਰੇ ਘੜੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜਿਆ ਹੈ ।”

ਐਡੀਟਰ ਨੇ ਆਖਿਆ : “ਚੰਗਾ ਹੋਇਆ, ਉਹ ਆ ਗਿਆ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਰਾਹ ਵਿਚ ਉਡੀਕ ਉਡੀਕ ਕੇ ਤੁਰ ਆਏ ਸਾਂ। ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਸ਼ਿਵ ਸਿੰਘ ਵਲ ਹੀ ਚਲਦੇ ਹਾਂ, ਤੂੰ ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਓਧਰ ਹੀ ਭੇਜ ਦੇਵੀਂ ।”

ਮਿਹਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਐਡੀਟਰ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਜਾਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਉਹ ਢਿਡ ਪੀੜ ਦੱਸ ਕੇ ਉੱਥੇ ਹੀ ਪਿਆ ਰਿਹਾ।

ਸਵੇਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਤੜਕੇ ਦਾ ਹੀ ਜਾਗਦਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਆਸ ਟੁੱਟ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਸੂਰਜ ਉਤਾਹ ਨੂੰ ਆਉਂਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਹਾਲਤ ਨਿਘਰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਅੰਦਰੋ-ਅੰਦਰੀ ਕੁਝ ਖਾਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ, “ਮੈਂ ਸਾਰੇ ਹਥਿਆਰ ਵਿਗਾੜ ਤੇ ਖਰਾਬ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਹਾਂ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਕੋਈ ਹਥਿਆਰ ਦੇਖ ਲਿਆ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਸਾਰਾ ਭੇਦ ਖੁਲ੍ਹੇ ਜਾਏਗਾ ਅਤੇ ਬੱਬਰ ਮੈਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਸੁਟ ਦੇਣਗੇ। ਜਿਸ ਜਾਨ ਨੂੰ ਬਚਾ-ਉਣ ਲਈ ਮੈਂ ਇਤਨਾ ਕੁਝ ਕੀਤਾ, ਉਹ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਅਗੇ ਨਾਲੋਂ ਭੀ ਪਹਿਲਾਂ ਖਤਮ ਹੁੰਦੀ ਦਿਸਦੀ ਹੈ।” ਇਹਨਾਂ ਸੋਚਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਤਰਲੋ-ਮੱਛੀ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਕਦੇ ਉਠਦਾ, ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਨਿਕਲ ਆਉਂਦਾ, ਫੇਰ ਅੰਦਰ ਵੜ ਜਾਂਦਾ, ਕਦੀ ਲੰਮਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ, ਉਹ ਘੜੀ ਮੁੜੀ ਹੋਕੇ ਲੈਂਦਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸਰੀਰ ਝੁਣਝੁਣੀਆਂ ਖਾਂਦਾ ਸੀ।

ਓਧਰ ਬੋਘ ਸਿੰਘ ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਸੁਣ ਕੇ ਫੌਰਨ ਘੋੜੇ ਪੁਰ ਚੜ੍ਹ ਬੈਠਾ ਅਤੇ ੧੮ ਮੀਲ ਦਾ ਪੰਧ ਕਰ ਕੇ ਚਾਰ ਵਜੇ ਸਵੇਰ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸੁਪ੍ਰੀਟੰਡੰਟ ਪੁਲਸ ਸਮਿੱਖ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਇਕ-ਦਮ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਮਿਸਟਰ ਜੈਕਬ ਨੂੰ ਇਤਲਾਹ ਦਿੱਤੀ, ਪਲੋ-ਪਲੀ ਵਿਚ ਤਾਰਾਂ ਖੜਕ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਮਿਸਟਰ ਸਮਿੱਖ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਫੌਜ, ਪੁਲਸ ਤੇ ਰਿਸਾਲਾ ਲੈ ਕੇ ਬੁਬੇਲੀ ਵਲ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ।

ਅੱਠ ਵਜ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਲਵਟੇ ਲੈਂਦਾ ਸੋਚੀਂ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਮਿਹਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਿੰਘਣੀ ਪਾਲ ਕੌਰ ਨੇ ਕੋਠੇ ਉੱਤੋਂ ਪੌੜੀ ਉਤਰਦਿਆਂ ਦੁਹਾਈ ਦਿੱਤੀ, “ਹੈ ਹਾ ਵੇ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਸ ਦੇ ਪੁੱਤ ਮਰ ਗਏ ਹਨ, ਪਿੰਡ ਵਲ ਤਾਂ ਪੁਲਸ ਆ ਰਹੀ ਹੈ।” ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਫੱਟ ਉਠ ਬੈਠਾ, ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਇਕ-ਦਮ ਛੁਟ ਨਿਕਲਿਆ—“ਅੱਛਾ, ਆ ਗਈ ?”

ਪਾਲ ਕੌਰ—“ਵੇ ਵੀਰਾ, ਹੁਣ ਕਿਵੇਂ ਹੋਉ ?”

ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ-ਹੋਣਾ ਕੀ ਏ, ਸ਼ਾਇਦ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕੰਮ ਹੀ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਆਈ ਹੋਵੇ । ਜੇ ਸਾਡੇ ਪਿੱਛੇ ਭੀ ਆਈ ਹੋਉ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ।

ਪਾਲ ਕੌਰ—ਚੰਗਾ ਮੈਂ ਦੇਖਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਪੁਲਸ ਕੀ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਕਿਧਰ ਖੜ੍ਹਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਧਰ ਦਾ ਪਾਸਾ ਖਾਲੀ ਹੈ ।

ਪਾਲ ਕੌਰ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹੀ । ਉਸ ਨੇ ਆਖਿਆ : “ਇਹ ਤਾਂ ਪੂਰੀ ਇਤਲਾਹ ਪੁਰ ਆਈ ਹੈ । ਬਚ ਕੇ ਨਿਕਲ ਜਾਣ ਦਾ ਕੋਈ ਰਾਹ ਨਹੀਂ । ਆ ਤੂੰ ਇੱਥੇ ਕੰਧ ਨਾਲ ਬੈਠਾ ਜਾ, ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਕਪਾਹ ਛਿੱਟੀਆਂ ਚਿਣ ਦਿੰਦੀ ਹਾਂ ।”

ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ—ਲੁਕਿਆ ਫੜਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਮਲੋ-ਮਲੀ ਸ਼ੱਕ ਪੈ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਤਾਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦਾ ਹਾਂ । ਮੈਨੂੰ ਇੱਥੇ ਕਿਹੜਾ ਜਾਣਦਾ ਹੈ । ਆਖ ਦਿਆਂਗਾ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਪਰਾਹੁਣਾ ਹਾਂ ।

ਉਹ ਪਾਲ ਕੌਰ ਦੇ ਰੋਕਦੇ ਰੋਕਦੇ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਹੱਥ ਉਤਾਂਹ ਚੁੱਕ ਕੇ ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਗ੍ਰੂਡਤਾਰੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ।

ਓਪਰ ਸ਼ਿਵ ਸਿੰਘ ਨੇ ਐਡੀਟਰ ਨੂੰ ਖਬਰ ਕੀਤੀ ਕਿ ਪਿੰਡ ਫੌਜ ਤੇ ਪੁਲਸ ਨੇ ਘੇਰ ਲਿਆ ਹੈ । ਐਡੀਟਰ ਨੇ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਆਖਿਆ, “ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰ ਸੰਭਾਲੋ, ਫੇਰ ਕੁਝ ਸਕੀਮ ਸੋਚਦੇ ਹਾਂ ।”

ਪਰ ਹਥਿਆਰ ਸਭ ਨਕਾਰੇ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ । ਬੰਬਾਂ ਵਿਚ ਤੇਲ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ । ਇਕ ਬੰਦੂਕ ਦੇ ਕੁੰਡੇ ਕਬਜ਼ੇ ਆਦਿ ਸਭ ਖਰਾਬ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ । ਇਕ ਬੰਦੂਕ, ਜਿਹੜੀ ਰਾਤ ਭੀ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਪਾਸ ਹੀ ਰਹੀ ਸੀ, ਠੀਕ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਝੋਲਾ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਕਾਰਤੂਸ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਬੱਵਰਾਂ ਨੇ ਸਮਝ ਲਿਆ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਧੋਹ ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਐਡੀਟਰ ਨੇ ਆਖਿਆ, “ਦੁਸ਼ਮਨ ਪੂਰੀ ਇਤਲਾਹ ਪੁਰ ਆਇਆ ਹੈ । ਅਸੀਂ

ਕਿਸੇ ਸੂਰਤ ਬਚ ਕੇ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲ ਸਕਦੇ । ਕੋਲ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰ ਸਕੀਏ । ਅਸੀਂ ਅੰਦਰ ਰਹੇ ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਦੁਸ਼ਮਨ ਜਾਂ ਗੋਲਾ ਬਾਰੀ ਕਰੇਗਾ ਜਾਂ ਅੱਗ ਲਾਵੇਗਾ, ਇਸ ਲਈ ਮੁਫਤ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਘਾਣ ਹੋ ਜਾਏਗਾ । ਸਾਨੂੰ ਪੱਧਰੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਨਿਕਲ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ।”

ਚੌਹਾਂ ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਇਹੋ ਸਲਾਹ ਪੱਕੀ ਕਰ ਲਈ ਤਾਂ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਖਿਆ, “ਆਪਾਂ ਤਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣਾ ਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਗੱਦਾਰ ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਜੀਊਂ ਦਾ ਡੱਡ ਚਲੇ ਹਾਂ । ਉਹ ਮਿਹਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਾਪਾਂ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਹੀ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਨਹੀਂ ਆਇਆ । ਇਸ ਲਈ ਪਿੰਡੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਨੂੰ ਮਿਹਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਚਲ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।”

ਚਾਰੇ ਬੱਬਰ ਮਿਹਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁਛਿਆ, “ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਕਿੱਥੇ ਹੈ ?”

. ਪਾਲ ਕੌਰ—ਉਹ ਤਾਂ ਘੇਰਾ ਪੈਂਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਮੇਰੇ ਰੋਕਦੇ ਰੋਕਦੇ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ । ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਬਚ ਕੇ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਜਾਂ ਫੜਿਆ ਗਿਆ ।

ਕਰਮ ਸਿੰਘ—ਬੀਬੀ, ਬੜਾ ਮਾੜਾ ਕੰਮ ਹੋਇਆ । ਇਹ ਅੱਜ ਦਾ ਸਾਰਾ ਕਾਰਾ ਉਸ ਦੀ ਬੋਈਮਾਨੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਉਹ ਸਾਥੋਂ ਡਰਦਾ ਹੀ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਹੈ । ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣਾ ਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਫਾਹਾ ਭੀ ਵਦਿਆ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਠੀਕ ਸੀ ।

ਪਾਲ ਕੌਰ—ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਸੈਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜ ਦਿੰਦੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਬਾਹਰ ਦਾ ਕੁੰਡਾ ਮਾਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਦੇ ਨਾ ਨਿਕਲਣ ਦਿੰਦੀ ।

ਕਰਮ ਸਿੰਘ—ਚੰਗਾ ਬੀਬੀ, ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਚਲਦੇ ਹਾਂ । ਤੁਸੀਂ ਬੱਬਰ ਜੱਥੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹੋ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਬਹੁਤ ਪੰਨਵਾਦ ਕਰਦਾ ਹਾਂ । ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਤੰਗ ਕਰੇ ਤਾਂ ਆਖ ਦੇਣਾ ਕਿ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਬੱਬਰ ਹਥਿਆਰ ਦਿਖਾ ਕੇ ਰੁਟੀ ਛੱਕ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ।

ਐਡੀਟਰ ਨੇ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧਿਆ ਅਤੇ ਜੈਕਾਰਾ ਛੱਡ ਕੇ ਪਿੰਡੋਂ ਚੜ੍ਹਦੇ ਵਲ ਦੇ ਪਾਸੇ ਨਿਕਲਦਿਆਂ ਗੋਲੀ ਛੱਡੀ । ਸਮਿੱਖ ਉਸ ਵੇਲੇ ਖੂਹੀ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਪੀ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਗੋਲੀ ਦਾ ਖੜਕਾ ਸੁਣ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਦਾ ਘੁਟ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਲੰਘਿਆ । “ਯਿਹ ਤੋ ਹਮਾਰੀ ਗੋਲੀ ਨਹੀਂ ਹੈ”, ਇਹ ਆਖਦਿਆਂ ਹੀ ਉਹ ਉਧਰ ਨੂੰ ਭੱਜਾ, ਜਿੱਥੇ ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਫੜ ਕੇ ਬਿਠਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਉਸ ਨੇ ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਦੇ ਠੁਡ ਮਾਰ ਕੇ ਪੁਛਿਆ, “ਸੂਰ ਕੇ ਬੱਚੇ ਤੁਮ ਤੋਂ ਕਹਿਤੇ ਥੇ, ਬੱਬਰੋਂ ਕੇ ਪਾਸ ਕੋਈ ਗੋਲੀ-ਸਿੱਕਾ ਨਹੀਂ, ਯਿਹ ਗੋਲੀ ਕਹਾਂ ਸੇ ਚਲੀ ਹੈ ?”

ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਸਿਆ, “ਹਜ਼ੂਰ ਇਕ ਅੱਧੀ ਗੋਲੀ ਭਾਵੇਂ ਹੋਰ ਹੋਵੇਗੀ । ਇਕ ਜਾਂ ਦੋ ਗੋਲੀਆਂ ਐਡੀਟਰ ਆਪਣੀ ਜੇਬ ਵਿਚ ਰਖਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ । ਬਸ ਉਹੋ ਹੀ ਉਨ ਪਾਸ ਹਨ, ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ।”

ਬੱਬਰ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ ਤਾਂ ਮੋਹਰੇ ਇਕ ਸਿਖ ਹੌਲਦਾਰ ਖੜਾ ਸੀ । ਉਸ ਨੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇਖ ਕੇ ਆਪਣੇ ਜੁਆਨਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ, “ਇਕ ਪਾਸੇ ਹੋ ਜਾਓ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਕਲ ਜਾਣ ਦਿਓ, ਅਸੀਂ ਗੋਰਿਆਂ ਦੇ ਆਖੇ ਕਿਉਂ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰੀਏ ?”

ਫੌਜੀ ਇਕ ਪਾਸੇ ਹਟ ਗਏ । ਬੱਬਰ ਵਿਚਦੀ ਹੋ ਕੇ ਅਗੇ ਖੂਹ ਵਲ ਨੂੰ ਹੋਏ । ਓਥੇ ਇਕ ਤੂਤ ਦੀ ਛਾਵੇਂ ਇਕ ਹੋਰ ਗੋਰਾ ਅਫਸਰ ਬੈਠਾ ਸੀ । ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੇ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਸੁਰਤ ਗੁੰਮ ਹੋ ਗਈ । ‘ਹਾਏ ਮਾਰ ਦੀਆ, ਮਾਰ ਦੀਆ’ ਦਾ ਰੌਲਾ ਪਾਂਦਾ ਉਹ ਪਰੇ ਨੂੰ ਭੱਜ ਉਠਿਆ । ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਭੀ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਭੱਜ ਤੁਰੇ । ਭਗਦੜ ਪੈਂਦੀ ਦੇਖ ਕੇ ਸਮਿੱਖ ਬੋਲਿਆ, “ਅਰੇ ਤੁਮ ਕਿਧਰ ਭਾਗ ਚਲੇ ਹੋ ? ਠਹਿਰ ਜਾਓ । ਚਾਰ ਬਹਥਿਆਰੋਂ ਕੇ ਆਗੇ ਭਾਗਤੇ ਤੁਮੋਂ ਸ਼ਰਮ ਨਹੀਂ ਆਤੀ ।”

ਸਮਿੱਖ ਬੱਬਰਾਂ ਵਲ ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਬੰਬ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਉਹ ਕੁਝ ਕੰਮ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਸਮਝ ਕੇ ਨਾਲ ਚੁੱਕ

ਲਿਆਇਆ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਪੁਰ ਸੁਟਿਆ। ਪਰ ਉਹ ਠੀਕਰ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਸਮਿੱਖ ਹੱਸਿਆ : “ਹਮੇਂ ਬੇਕਾਰ ਹੂਏ ਬੰਬੋਂ ਸੇ ਡਰਾਨੇ ਕੀ ਕੋਸ਼ਚ ਨਾ ਕਰੋਂ। ਹਮੇਂ ਮਾਲੂਮ ਹੈ ਕਿ ਤੁਮਾਰੇ ਪਾਸ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ।”

ਐਡੀਟਰ ਨੇ ਸਰਮ ਦਿੱਤੀ : ਤਦੇ ਤੈਨੂੰ ਸਾਡੇ ਮੋਹਰੇ ਟੱਪਣ ਦਾ ਹੀਆ ਪੈ ਗਿਆ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੂੰ ਸਾਰੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਪਿਛੇ ਲੁਕਿਆ ਨਾ ਹੁੰਦਾ।

ਸਮਿੱਖ : ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਹਮ ਮਾਨਤਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਮ ਲੋਕ ਬੜੇ ਬਹਾਦਰ ਹੋ, ਲੇਕਿਨ ਅਥ ਤੇ ਅਕਲ ਸੇ ਕਾਮ ਲੇਨਾ ਚਾਹੀਏ। ਅਗਰ ਤੁਮ ਅਪਨੇ ਆਪ ਕੋ ਹਮਾਰੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦੋ, ਤੇ ਹਮ ਤੁਮਾਰੀ ਜਾਨ-ਬਖਸ਼ੀ ਕਰਵਾ ਦੇਗਾ।

ਐਡੀਟਰ : ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਅਜੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਅਸੀਂ ਕੌਣ ਹਾਂ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੂੰ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾ ਕਰਦਾ।

ਸਮਿੱਖ : ਹਮੇਂ ਪਤਾ ਹੈ, ਤੁਮ ਬੱਬਰ ਹੋ। ਮਗਰ ਅਥ ਤੁਮ ਕਿਆ ਕਰ ਸਕਤੇ ਹੋ?

ਐਡੀਟਰ : ਅਸੀਂ ਉਹੋ ਕੁਝ ਕਰਾਂਗੇ ਜੋ ਅਸੀਂ ਅੱਜ ਤਕ ਕਹਿੰਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਉਸ ਪਰਚੇ ਦਾ ਐਡੀਟਰ ਹਾਂ ਜਿਸ ਦਾ ਮੁਖ ਨਾਹਗਾ ਸੀ—‘ਸੂਰਾ ਸੋ ਪਹਿਚਾਨੀਐ ਜੋ ਲਰੈ ਦੀਨ ਕੇ ਹੋਤੁ। ਪੁਰਜਾ ਪੁਰਜਾ ਕਟਿ ਮਰੈ ਕਬਹੂੰ ਨ ਛਾਡੈ ਖੇਤੁ।’ ਅੱਜ ਮੈਂ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅਮਲੀ ਅਰਥ ਦੱਸਾਂਗਾ।

ਸਮਿੱਖ : ਤੁਮ ਨੇ ਬਹੁਤ ਕੁਛ ਲਿਖਾ, ਅੰਦਰ ਬਹੁਤ ਕੁਛ ਕੀਆ। ਮਗਰ ਅਥ ਜਬ ਤੁਮਾਰੇ ਪਾਸ ਕੋਈ ਹਥਿਆਰ ਨਹੀਂ, ਤੇ ਲੜ੍ਹੇਗੇ ਕਿਸ ਚੀਜ਼ ਸੇ?

ਐਡੀਟਰ : ਜ਼ਰਾ ਕੁ ਸਾਡੇ ਲਾਗੇ ਆ, ਫਿਰ ਦੱਸ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ, ਖਾਲੀ ਹੱਥੀਂ ਭੀ ਕਿਵੇਂ ਲੜ੍ਹੀਦਾ ਹੈ।

ਸਮਿੱਖ : ਜਿਦ ਮਤ ਕਰੋ, ਯਿਹ ਜਾਨ ਬੜੀ ਕੀਮਤੀ ਹੈ, ਇਸੇ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਮੁਫਤ ਮੈਂ ਨ ਗੰਵਾਓ ।

ਐਡੀਟਰ : ਸਾਨੂੰ ਨਸੀਅਤਾਂ ਕਰਦਾ ਏਂ, ਤੂੰ ਹੀ ਜਿਦ ਛੱਡ ਦੇ ਤੇ ਪਿਛਾਂਹ ਮੁੜ ਜਾ ।

ਸਮਿੱਖ : ਮੈਂ ਕੈਸੇ ਵਾਪਸ ਜਾਉਂ? ਮੁਝੇ ਤੋਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਤੁਮਾਰੀ ਗ੍ਰੈਫਟਾਰੀ ਕਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਕਰ ਭੇਜਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਤੋਂ ਹੁਕਮ ਕਾ ਬੰਧਾ ਹੈ। ਅਗਰ ਮੈਂ ਅਪਨੀ ਮਰਜ਼ਾ ਸੇ ਆਤਾ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਜਾਤਾ।

ਐਡੀਟਰ : ਅਸੀਂ ਭੀ ਕਿਸੇ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਬੰਨ੍ਹੇ ਹੋਏ ਹਾਂ। ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਬਬਰ ਜੱਥੇ ਅਤੇ ਗੁਤਬਾਣੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ ਕਿ ਜੀਉਂਦੇ-ਜੀਅ ਕਦੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਮੁਹਰੇ ਹਥਿਆਰ ਨਹੀਂ ਰਖਣੇ।

ਸਮਿੱਖ : ਦੇਖੋ, ਬੇਵਕੂਫੀ ਨਾ ਕਰੋ। ਮੈਂ ਤੁਮ ਕੋ ਜਿੰਦਾ ਗ੍ਰੈਫਟਾਰ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਰਹੂੰਗਾ।

ਐਡੀਟਰ : ਅੱਛਾ, ਬਕਵਾਸ ਨਾ ਕਰ, ਜਿਹੜਾ ਰੇਵੇ ਵਿਚ ਜ਼ੋਰ ਹੈ, ਲਾ ਦੇਖ।

ਚੌਹਾਂ ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਸੂਤ ਕੇ ਜੈਕਾਰਾ ਛੱਡ ਕੇ ਸਮਿੱਖ ਦੀ ਟੁਕੜੀ ਪੁਰ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਸਮਿੱਖ ਨੇ ਟੁਕੜੀ ਪਿਛਾਂਹ ਹਟਾ ਲਈ। ਬੱਬਰ ਦੱਖਣ ਵਲ ਦੀ ਉੱਚੀ ਵੱਟ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਹੋ ਕੇ ਲਹਿੰਦੇ ਵਲ ਨੂੰ ਹੋ ਤੁਰੇ। ਸਮਿੱਖ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਬੱਬਰਾਂ ਉਦਾਲੇ ਪੰਦਰਾਂ ਵੀਹ ਕਰਮ ਹਟਵਾਂ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ। ਬੱਬਰ ਜਿਧਰ ਨੂੰ ਪੈਂਦੇ, ਉਧਰਲੇ ਸਿਪਾਹੀ ਪਿਛਾਂਹ ਹਟ ਜਾਂਦੇ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਪਿਛੇ ਚੜ੍ਹ ਆਂਦੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੰਟਾ ਡੇਢ ਘੰਟਾ ਨਿਕਲ ਗਿਆ।

ਸਮਿੱਖ ਨੇ ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਅਲਟੀਮੇਟ ਦਿੱਤਾ : ਮੈਂ ਅੱਜ ਬਾਰੂਂ ਵਜੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਗ੍ਰੈਫਟਾਰ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਜੇ ਅਜਿਹਾ ਨਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਗੋਲੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਤੁਸੀਂ ਅੱਜ ਭੀ ਮੇਰਾ ਕਹਿਣਾ ਮੰਨ ਕੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਬਚਾ ਲਓ।

ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਐਡੀਟਰ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ : ਜਿਹੜਾ ਗੀਦੀ ਚਾਰ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਫੜਨ ਲਈ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਫੌਜ ਚਾੜ੍ਹੀ ਹੈ।

ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਕੇ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲ ਵਧੇਰੇ ਗੱਲ ਕਰਨਾ ਭੀ ਬੱਬਰੀ ਸ਼ਾਨ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ, ਤੇਰਾ ਜੋ ਜੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕਰ ਲੈ। ਪਰ ਜਿਸ ਵਕਤ ਤਕ ਜਾਨ ਵਿਚ ਜਾਨ ਹੈ, ਤੇਰਾ ਅਪਵਿੱਤਰ ਹੱਥ ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਛੋਹ ਸਕਦਾ। “ਲੜਨਾ, ਮਰਨਾ, ਜੀਤਨਾ, ਯਿਹ ਸੁਭਟਨ ਕੀ ਕਾਰ! ਸੂਰਾ ਮਰੇ ਏਕ ਬਾਰ ਕੈਚਮ ਮਰੇ ਬਾਰ ਬਾਰ।”

ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਆਖਰ ਗੋਲੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਤਾਂ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਹੋ ਸਕੇ ਤਾਂ ਸਤਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਈਏ। ਇਸ ਮਕਸਦ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖ ਕੇ ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਲ ਨੂੰ ਧਾਈ ਕੀਤੀ।

ਫਤਹ ਖਾਂ ਰਸਾਲਦਾਰ, ਜੋ ਐਡੀਸ਼ਨਲ ਪੁਲਸ ਦਾ ਥਾਣੇਦਾਰ ਸੀ, ਪਿੰਡ ਦੁੱਗ ਦੇ ਲਾਗੇ ਖੜੋਤਾ ਸੀ। ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਜਾਂਦੇ ਦੇਖ ਉਸ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਚੋਅ ਦਾ ਕੰਢਾ ਜਾ ਮਲਿਆ। ਚੋਅ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਵਗ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਦੂਜੇ ਕੰਢੇ ਲਗਣ ਵਾਸਤੇ ਚੋਅ ਵਿਚ ਛਾਲਾਂ ਮਾਰ ਦਿਤੀਆਂ।

ਸਮਿੱਖ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਜੇ ਬੱਬਰ ਪਰਲੇ ਕੰਢੇ ਲਗ ਗਏ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਘਾਹ-ਬੂਟ ਵਿਚ ਦੀ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜਨਾ ਹੈ। ਓਥੇ ਉਹਨਾਂ ਪੁਰ ਗੋਲੀ ਚਲਾਣੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਉਸ ਨੇ ਟੋਪੀ ਉਤਾਰ ਕੇ ਹਵਾ ਵਿਚ ਹਿਲਾਈ। ਤਰਦਿਆਂ ਬੱਬਰਾਂ ਪੁਰ ਮੀਂਹ ਵਾਂਗ ਗੋਲੀ ਵਰੁਨ ਲੱਗੀ। ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਰਲੇ ਕੰਢੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਛਾਨਣੀ ਹੋ ਗਏ। ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਐਡੀਟਰ ਭੀ ਸਖਤ ਜਖਮੀ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਪਰਲੇ ਕੰਢੇ ਲਗਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਆਖਰੀ ਗੋਲੀ ਫਤਹ ਖਾਂ ਪੁਰ ਛੱਡੀ, ਪਰ ਉਹ ਨੀਵਾਂ ਹੋ ਕੇ ਬਚ ਗਿਆ। ਸਾਰੇ ਰਸਾਲੇ ਨੇ ਐਡੀਟਰ ਪੁਰ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਵਰਖਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਉਹ ਕੰਢੇ ਪੁਰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮਾਂਗਟ ਜਖਮੀ ਹੋ ਕੇ ਰਿੜ੍ਹਦਾ ਰਿੜ੍ਹਦਾ ਗੁਰ-

ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਦੁਆਰੇ ਦੇ ਚੜ੍ਹਦੇ ਪਾਸੇ ਜਾ ਨਿਕਲਿਆ। ਚੰਥੇ ਬੱਬਰ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਨਾ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਭਾਲ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਫਤਹ ਖਾਂ ਨੇ ਕਾਹੀ ਅਤੇ ਨੜ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਹਿਲਜੁਲ ਹੁੰਦੀ ਦੇਖ ਕੇ ਦੋ ਘੋੜ-ਸਵਾਰ ਉਧਰ ਨੂੰ ਭੇਜੇ। ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਸਖਤ ਨਿਢਾਲ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਪਰ ਸਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਹ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ। 'ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ' ਦਾ ਜੈਕਾਰਾ ਛੱਡ ਕੇ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਉਠਿਆ ਅਤੇ ਇਕ ਸਵਾਰ ਪੁਰ ਕਿਰਪਾਨ ਚਲਾਈ। ਘੋੜ-ਸਵਾਰ ਦੇ ਪੱਟ ਪੁਰ ਕਿਰਪਾਨ ਵੱਜੀ ਅਤੇ ਉਹ 'ਹਾਏ ਰੱਬਾ' ਕਹਿ ਕੇ, ਬੋਹੋਸ਼ ਹੋ ਘੋੜੇ ਪੁਰੋਂ ਬਲੇ ਜਾ ਪਿਆ। ਪਰ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਭੀ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਡਿਗ ਪਿਆ। ਦੂਜੇ ਸਵਾਰ ਨੇ ਉਪਰੋਂ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਛੈਰ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਭੀ ਸਦਾ ਦੀ ਨੀਂਦੇ ਸੌਂ ਗਿਆ।

ਬੱਬਰ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਿੰਡ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲਈ ਗਈ। ਜਿਵ ਸਿੰਘ, ਉਸ ਦੇ ਬਾਪ ਅਤੇ ਮਿਹਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗ੍ਰੂਡਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਪੁਲਸ ਢੁਮੇਲੀ ਵਲੋਂ ਆਂਦੀ ਹੋਈ ਦੋ ਤਿੰਨ ਰਾਹੀਂਆਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰੂਡਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆਈ ਸੀ। ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਠ ਜਾਣ ਦੀ ਛੁੱਟੀ ਦਿਤੀ ਗਈ ਤਾਂ ਵੱਡਾ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਢੁਮੇਲੀ, ਜੋ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਲਾਗੇ ਹੀ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਚੁਪ ਕੀਤਾ ਉਠ ਗਿਆ।

ਧੰਨ ਹਨ ਇਹ ਬੱਬਰ ਸ਼ਹੀਦ !

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਣਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰ ਦੇ ਕੇ ਨਿਭਾਇਆ !

ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਅਮਰ ਹੋ ਗਏ !!

ਲਾਹਨਤ ਹੈ ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਗਦਾਰ ਨੂੰ !

ਜਿਹੜਾ ਜੀਉਂਦਾ ਮਰ ਗਿਆ !

ਸਦਾ ਲਈ ਮਰ ਗਿਆ !!

ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਦੁੱਤੀ ਸ਼ਹੀਦੀ

ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ *ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਦੋ ਭਰਾ ਪਿੰਡ ਜਿਆਨ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਦੋ ਗਦਰੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ : ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਤਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਵੈਨਕੋਵਰ ਅੰਦਰ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਫਸਤਾ ਉਧਰ ਹੀ ਮੁਕਾ ਦੇਣਾ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸੀ, ਆਈ, ਡੀ, ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਬਚ-ਬਚਾ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਮੁੜ ਆਇਆ ਸੀ। ਏਧਰ ਆ ਕੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੌਮੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਹਮਦਰਦ ਦਸਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਵੈਨਕੋਵਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਾਲੀ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਜਾਤੀ ਦੁਸ਼ਮਨੀ ਪਰਗਟ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਭੀ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਵਾਂਗ ਬਹੁਤ ਚਲਾਕ ਆਦਮੀ ਸੀ। ਉਹ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲੋਂ ਭੀ ਉੱਤੋਂ ਦੀ ਹੋ ਕੇ ਦਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਖਿਆ, “ਤੈਂ ਦੋ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਕੰਮ ਜਾਹਰਾ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਤੂੰ ਹੁਣ ਗੁੱਦਾਰ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਏਂ। ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਦੇਖੀਂ, ਮੈਂ ਭੀ ਘਟੋ-ਘਟ ਦੋਹੀ ਦੀ ਜਾਨ ਲਵਾਂਗਾ, ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੱਚਾ-ਸੁੱਚਾ ਭੀ ਸਾਬਤ ਕਰਾਂਗਾ।”

ਉਸ ਨੇ ਦਿਖਾਵਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਗਦਾਰੀ ਕਰਕੇ ਨਰਾਜ਼ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਦਾ ਲਾਇਆ ਕਲੰਕ ਧੋਣ ਦਾ ਚਾਹਵਾਨ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਹਰ ਵੇਲੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਿਫਤਾਂ ਤੇ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ, ਆਏ ਗਏ ਅਕਾਲੀ ਦੀ ਸੇਵਾ

*ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਗਦਾਰ ਨੂੰ ਮਗਰੋਂ ਇਕ ਦੇਸ਼-ਭਗਤ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਸੁੰਦ

ਨੇ ਪਾਰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਗਦਾਰੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਅਤੇ ਬੱਬਰਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦਾ ਹੁਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਈ ਬੱਬਰਾਂ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਜਿੱਤ ਲਈ ਅਤੇ ਕਈ ਬੱਬਰ ਆਗੂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਤੇ ਉਸ ਪਾਸ ਠਹਿਰਨ ਲਗ ਪਏ ਸਨ।

ਜਦ ਬੁਵੇਲੀ ਵਿਚ ਬੱਬਰ ਆਗੂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਵੱਡੇ ਆਗੂਆਂ ਵਿਚੋਂ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਬਹਿਬਲਪੁਰ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਮਸ਼ਹੂਰ ਬੱਬਰ ਦਲੀਪਾ ਧਾਮੀਆ ਬਾਹਰ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਬਹੁਤ ਆਉਣ ਜਾਣ ਸੀ। ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਚਿਰ ਬਾਰ ਨਿਕਲ ਜਾਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ। ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਸਲਾਹ ਮੰਨ ਲਈ। ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਦਲੀਪੇ ਨੂੰ ਬਾਰ ਵਲ ਲੈ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਧਰ ਮੀਆਂ ਚੰਨੂੰ ਵਿਚ ਗ੍ਰੂਫਤਾਰ ਕਰਵਾ ਕੇ ਆਪ ਪਿੰਡ ਜਿਆਨ ਮੁੜ ਆਇਆ।

ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ੨੪ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੨੩ ਨੂੰ ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਉਸ ਦੇ ਪਿੰਡ ਦਲੀਪੇ ਦੀ ਗ੍ਰੂਫਤਾਰੀ ਦਾ ਪਤਾ ਲੈਣ ਪੁੱਜਾ। ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਫਸੋਸਿਆ ਜਿਹਾ ਮੂੰਹ ਬਣਾ ਕੇ ਐਵੇਂ ਗੱਲ ਘੜ ਸੁਣਾਈ : “ਯਾਰ ਕੀ ਦਸੀਏ, ਦਲੀਪਾ ਤਾਂ ਮੁੰਡਾ ਹੀ ਹੋ ਨਿਕਲਿਆ। ਮੇਰੇ ਰੋਕਦੇ ਰੋਕਦੇ ਉਹ ਮੇਨੂੰ ਗੱਡੀ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਆ ਗਿਆ। ਟੇਸਣ ਪੁਰ ਪੁਲਸ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿਛਾਂਹ ਮੁੜ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਟੇਸਣ ਲਾਗੇ ਤੰਦੂਰ ਪੁਰ ਗੱਲਾਂ ਮਾਰਨ ਲਗ ਪਿਆ ਕਿ ਉਹ ਬੱਬਰ ਹੈ। ਇਕ ਪੁਲਸੀਆ ਕਿਤੇ ਲਾਗੇ ਬੈਠਾ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲਿਜਾ ਕੇ ਗ੍ਰੂਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਸ ਦਿਨ ਮੈਨੂੰ ਭੀ ਟੇਸਣ ਪੁਰ ਪੁਲਸ ਨੇ ਦੇਖ ਲਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਮੇਰੀ ਭੀ ਪੁੱਛਨਗਿਛ ਹੋਣ ਲਗ ਪਈ ਏ। ਤੂੰ ਭੀ ਏਥੇ ਘਰ ਨਾ ਠਹਿਰ। ਰੋਟੀ ਖਾ ਲੈ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਸਾਡੀ ਕਮਾਦੀਂ ਚਲ ਬੈਠ। ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਕਲੂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਬਾਂ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰ ਦਿਆਂਗਾ।”

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁਰ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸ਼ੱਕ ਨਾਲ

ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ। ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਖੁਆ ਕੇ ਆਪਣੀ ਕਮਾਈ-ਬਿਠਾ ਆਇਆ। ਆਪ ਸਿੱਧਾ ਮਾਹਲਪੁਰ ਥਾਣੇ ਗਿਆ। ਉੱਥੋਂ ਬਾਣੇਦਾਰ ਗੁਲਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਮਿਸਟਰ ਹੋਰਟਨ ਸਪ੍ਰੈਟਡੰਟ ਪੁਲੀਸ ਪਾਸ ਪੁੱਜੇ। ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਪ੍ਰੈਟਡੰਟ ਨੂੰ ਦਸਿਆ, “ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਅਜ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਸੋਂ ਗ੍ਰਾਫਤਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਰਾ ਭੇਦ ਖੁਲ੍ਹੇ ਜਾਵੇਗਾ। ਜੇ ਹੁਕਮ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਭੀ ਬਾਰ ਵਿਚ ਲਿਜਾ ਕੇ ਗ੍ਰਾਫਤ ਰਕਰਵਾ ਸਕਦਾ ਹਾਂ।”

ਹੋਰਟਨ ਨੇ ਕਿਹਾ—ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਮ ਕੋ ਪੂਰੀ ਨੇਕਨਾਮੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇਗੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਕੋ ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਕੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਪਕੜਨਾ ਚਾਹਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੁਝ ਦੇਰ ਸੋਚ ਕੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ—ਚੰਗਾ ਹਜ਼ੂਰ, ਇੰਜ ਹੀ ਸਹੀ, ਪਰ ਕਲੂ ਰਾਤ ਨੂੰ। ਮੇਰਾ ਇਕ ਕਟਮ ਸਿੰਘ ਨਾਉਂ ਦਾ ਮਾੜਾ ਜਿਹਾ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਮੰਨਣਹਾਨ ਹੈ। ਉਸ ਨਾਲ ਮੈਂ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਹ ਤੇ ਮਾਲਾ ਸਿੰਘ, ਲੱਖਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਈਸ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਬਹਿਬਲਪੁਰ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗ੍ਰਾਫਤਾਰੀ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਮਦਦ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਹੋਰਟਨ : ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ, ਉਸੇ ਆਜ ਹੀ ਗ੍ਰਾਫਤਾਰ ਕਰਵਾ ਦੋ। ਸ਼ਾਇਦ ਕਲੂ ਕੋ ਵੱਹ ਤੁਮਾਰੀ ਬਾਤ ਹੀ ਨਾ ਮਾਨੇ।

ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ : ਤੁਸੀਂ ਕੋਈ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰੋ ਸਾਹਬ, ਮੈਂ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰ ਹਾਂ। ਉਸ ਨੇ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਦਿਨ ਕਟਾਉਣ ਲਈ ਅਗੇ ਹੀ ਕਿਹਾ ਹੋਇਆ ਏ ਅਤੇ ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲ ਪੱਕੀ ਕਰ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਉਹ ਖੁਦ ਭੀ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਪੁਰ ਪੂਰਾ ਇਤਬਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

੨੫ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੨੩ ਰਾਤ ਦੇ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਵਜੇ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਪੱਕਾ ਕਰ ਕੇ ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਤਕੜੀ ਰਾਤੇ ਗਏ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅੰਨ-ਪਾਣੀ ਡਕਾਇਆ। ਮਗਰੋਂ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਗੱਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਵਿਚ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਫੇਰ ਵੱਡੇ ਤੜਕੇ ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਗਾ ਲਿਆ, ਦੋਵੇਂ ਮੰਨਣਹਾਨੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚੇ। ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹਵੇਲੀ ਅੰਦਰ ਮੰਜੇ ਡਾਹ ਦਿੱਤੇ। ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ੨੫ ਤਰੀਕ ਦਿਨ ਨੂੰ ਐਪਰ-ਉਪਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਜਾਰੀ ਰਖੀਆਂ ਅਤੇ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਕ ਪਲ ਨਾ ਸੌਣ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਅਜਿਹਾ ਇਸ ਲਈ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਜੁ ਰਾਤ ਨੂੰ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਅਜਿਹੀ ਘੂੰਕ ਨੀਂਦੇ ਸੌਵੇਂ ਕਿ ਪੁਲਸ ਦੇ ਆਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਪਤਾ ਹੀ ਨਾ ਲਗ ਸਕੇ।

੨੫ ਤਰੀਕ ਦੀ ਕਾਲੀ-ਬੋਲੀ ਰਾਤ! ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬੇਫ਼ਿਕਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਖਿਆ : “ਲੈ ਭਈ, ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਤਕ ਤੂ ਜਾਗਣਾ ਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦੇਣਾ ਏ। ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਨਿਸ਼ਗਰੋ ਕੇ ਸੌਂ ਚਲੇ ਹਾਂ। ਦੇਖੀਂ ਇਕ ਮਿੰਟ ਲਈ ਭੀ ਅੱਖ ਨਾ ਲਾਵੀਂ, ਮਤਾਂ ਕਿਤੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਦਾ ਕਲੰਕ ਖਟ ਬੈਠੇਂ। ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਤਕ ਤੇਰੀ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰੀ ਹੈ, ਮਗਰੋਂ ਮੈਂ ਉਠ ਬੈਠਾਂਗਾ।”

ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਾਹਰ ਪੇਸ਼ਾਬ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਜਾ ਕੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਦਿੱਤਾ - “ਉਸ ਖੂੰਜੇ ਜਦ ਬੈਟਰੀ ਦਾ ਚਮਕਾਰਾ ਪਵੇ, ਤਾਂ ਸਮਝ ਲਈਂ ਉਹ ਪੁਲਸ ਹੈ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਾਡੇ ਵਲ ਗੋੜਾ ਮਾਰ ਕੇ ਦੇਖ ਜਾਵੀਂ। ਜੇ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਜਾਗਦਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਦੇਰ ਅਟਕਾ ਦੇਵੀਂ, ਜੇ ਉਹ ਸੁੱਤਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਹੀ ਲੈ ਆਵੀਂ ਤੇ ਮੈਂ ਭੱਜ ਜਾਵਾਂਗਾ।”

ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ ਅਚਿੰਤ ਹੋ ਕੇ ਸੌਂਗਏ। ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਲੰਮਾ ਪੈ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਨੇ ਬੜੀ ਕੋਸ਼ਲ ਕੀਤੀ ਕਿ ਅੱਧੀ ਕੁ ਰਾਤ ਤਕ ਕੁਝ ਦੇਰ ਸੌਂ ਲਵੇ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਨੀਂਦ ਕਿੱਥੇ ਆਵੇ। ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਤਾਂ ਖੁਨੀ ਨਾਲ ਖਿੜ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਨਾਮ ਦਾ ਇਕ ਮੁਰੱਬਾ ਜ਼ਮੀਨ ਅਤੇ ੨੦੦੦) ਰੁਪਿਆ ਨਕਦ ਮਿਲਣਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਅਤੇ ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅੱਧੋ ਅੱਧ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਉਹ

ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਇਕ-ਦਮ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਅੱਜ ਅੱਧੀ ਰਾਤ
 ਹੋਣ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦੀ। ਅਜੇ ਦਸ ਕੁ ਹੀ ਵਜੇ ਹੋਣਗੇ, ਪਰ
 ਉਸ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਤੜਕਾ ਹੁੰਦਾ ਜਾਪਣ ਲਗਾ। ਲਾਗਲੇ ਪਿੰਡ ਕੁੱਤੇ ਭੌੜੇ।
 ਸੋਚਿਆ, ਪੁਲਸ ਆਉਂਦੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਬਸ ਪੰਦਰਾਂ ਵੀਹਾਂ ਮਿੰਟਾਂ ਤਕ
 ਏਥੇ ਆਈ ਕਿ ਆਈ। ਅੱਧਾ ਘੰਟਾ ਬੀਤ ਗਿਆ, ਕੋਈ ਜੀਅ ਨਾ
 ਪਹੁੰਚਿਆ। ਉਹ ਮਾਯੂਸ ਹੋ ਗਿਆ। ਅੱਜ ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਹੋਰ ਕੰਮ
 ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਐਵੇਂ ਰਾਤ ਜਾਗ ਕੇ ਗੁਆਈ। ਇਕ ਲਾਲਟੈਨ
 ਮਾਹਲਪੁਰ ਵਲੋਂ ਸੜਕੇ ਸੜਕੇ ਆਉਂਦੀ ਨਜ਼ਰੀ ਪਈ। ਬਸ ਹੁਣ
 ਕੋਈ ਸੱਕ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਪੁਲਸ ਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਉਠ ਕੇ ਸੜਕ ਵਲ ਨੂੰ
 ਤੁਰ ਪਿਆ। ਪਰ ਲਾਲਟੈਨ ਲਾਗਦੀਂ ਅਗੇ ਨੂੰ ਨਿਕਲ ਗਈ। ਕੰਨ
 ਲਾ ਕੇ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਦੋ ਰਾਹੀਂ ਕਿਸੇ ਬੀਮਾਰ ਦੇ ਨਾ ਬਚਣ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ
 ਕਰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਨ ਦੀਆਂ ਆਸਾਂ ਪੁਰ ਫੇਰ ਪਾਣੀ ਫਿਰ
 ਗਿਆ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਲੋਅ ਲਗਣ ਵਾਲੀ ਹੈ, ਹੁਣ ਪੁਲਸ ਨੇ ਕੀ ਆਉਣਾ
 ਹੈ। ਉਹ ਘਰ ਮੁੜ ਆਇਆ। ਬਿਸਤਰਾ ਝਾੜ ਬਣਾ ਕੇ ਲੰਮਾ ਪੈਣ
 ਲੱਗਾ ਸੀ, ਕਿ ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਸੇ ਅਨੁਸਾਰ ਖੂਜੇ ਤੋਂ ਬੈਟਰੀ ਦਾ
 ਲਿਸਕਾਰਾ ਪਿਆ। ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਨਾ ਮੰਨਿਆ, ਐਵੇਂ ਭੁਚੱਕੀ ਹੀ
 ਪਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਲਿਸਕਾਰਾ ਇਕ ਵੇਰੀ ਫੇਰ ਪਿਆ, ਉਸ ਦੀਆਂ
 ਸੁੱਤੀਆਂ ਉਮੀਦਾਂ ਜਾਗ ਉਠੀਆਂ।

ਉਹ ਫੇਰਨ ਆਪਣੀ ਹਵੇਲੀ ਗਿਆ। ਦੇਖਿਆ, ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ
 ਘੂੰਕ ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਝਟ ਬੈਟਰੀ ਚਮਕਣ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਪਹੁੰਚਿਆ।
 ਉਥੇ ਪੁਲਸ ਦੇ ਚਾਲੀ ਪੰਜਾਹ ਆਦਮੀ ਉਸ ਨੂੰ ਉਡੀਕ ਰਹੇ ਸਨ।

ਹੌਰਟਨ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ—ਤੁਮਾਰਾ ਕਿਆ ਨਾਮ ਹੈ?

ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਤਰ ਦਿੱਤਾ—ਕਰਮ ਸਿੰਘ, ਜਨਾਬ!

ਹੌਰਟਨ—ਅੱਛਾ ਕਿਆ ਹਾਲਤ ਹੈ? ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਕਹਾਂ ਹੈ?

ਕਰਮ ਸਿੰਘ—ਉਹ ਮੇਰੀ ਹਵੇਲੀ ਅੰਦਰ ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਹੈ, ਜਨਾਬ!

ਹੌਰਟਨ—ਉਸ ਕੇ ਹਥਿਆਰ ਤੁਮ ਨੇ ਸੰਭਾਲ ਲੀਏ ਹੈ?

ਕਰਮ ਸਿੰਘ-ਹਜ਼ੂਰ ! ਉਸ ਕੋਲ ਕਿਹੜੇ ਹਥਿਆਰ ਹਨ ?
ਇਕ ਰੀਵਾਲਵਰ ਹੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਉਸ ਦੀ ਧੋਂਦ ਵਲ ਦੀ ਕਿੱਲੀ ਨਾਲ
ਟੰਗਿਆ ਹੋਇਆ ਏ ।

ਹੌਰਟਨ-ਹੈ ! ਰੀਵਾਲਵਰ ! ਅੇਰ ਉਸ ਕੇ ਕਮਰੇ ਕੇ ਅੰਦਰ ?
ਹਰਾਮਜ਼ਾਦੇ, ਹਮੇਂ ਮਰਵਾਨਾ ਚਾਹਤੇ ਹੋ ?

ਕਰਮ ਸਿੰਘ-ਜਨਾਬ, ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਘੂਕ ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਹੈ ।
ਉਸ ਨੇ ਕਿੱਥੋਂ ਉਠ ਕੇ ਰੀਵਾਲਵਰ ਚਲਾ ਦੇਣਾ ਹੈ । ਉਸ ਨੂੰ ਪਏ ਨੂੰ
ਜਾਂਦੱਥੋ ।

ਹੌਰਟਨ-ਨੋ, ਨੋ, ਨੋ ਹਮ ਕਭੀ ਆਗੇ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਤਾ ।
ਪਹਿਲੇ ਜਾ ਕਰ ਵਹ ਰੀਵਾਲਵਰ ਯਹਾਂ ਲਾਓ, ਫਿਰ ਬਾਤ ਕਰੋ ।

ਕਰਮ ਸਿੰਘ-ਸਾਹਬ ! ਜੇ ਕੋਈ ਹਰਬੀ ਜਰਬੀ ਹੋਈ ਤਾਂ ਮੈਂ
ਜ਼ਿਮੇਵਾਰ ਹਾਂ । ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਮਗਰ ਆਵੋ, ਮੈਂ ਜਾਂਦਾ ਹੀ ਪਹਿਲਾਂ
ਰੀਵਾਲਵਰ ਚੁੱਕ ਲਵਾਂਗਾ ।

ਹੌਰਟਨ-ਕਿਉਂ ਬਕਵਾਸ ਕਰਤਾ ਹੈ ? ਤੁਮ ਏਕ ਧੇਲੇ ਕਾ
ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ, ਤੁਮਾਰੀ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰੀ ਕੈਸੀ ? ਤੁਮ ਆਗੇ ਹੋ ਕਰ ਮਾਰੇ ਭੀ
ਗਏ ਤੋਂ ਤੁਮਰਾ ਕਿਆ ਜਾਏਗਾ ? ਹਮ ਕੋ ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋ ਗਿਆ
ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਗੰਰਮਿੰਟ ਕੋ ਨੁਕਸਾਨ ਹੈ । ਬਸ ਅਭੀ ਜਾਓ, ਰੀਵਾਲਵਰ
ਯਹਾਂ ਲੈ ਕਰ ਆਓ ।

ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਇਨਾਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੀ
ਹਵੇਲੀ ਗਿਆ । ਕਿੱਲੀ ਤੋਂ ਰੀਵਾਲਵਰ ਲਾਹੁਣ ਲਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਥਲੇ
ਡਿਗ ਪਿਆ । ਤਕੜਾ ਖੜਾਕਾ ਹੋਇਆ, ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਕੰਬ ਉਠਿਆ ।
ਜੇ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਜਾਗ ਪਿਆ ਤਾਂ ਕੀ ਆਖੇਗਾ । ਪਰ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਨੇ
ਅੱਜ ਕਿੱਥੇ ਜਾਗਣਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮੌਤ ਨੇ ਥਾਪੜ ਥਾਪੜ ਕੇ
ਸੁਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ।

ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਰੀਵਾਲਵਰ ਲੈ ਕੇ ਸੁਪੂੰਟੰਡੰਟ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚਿਆ ।
ਉਸ ਨੂੰ ਬੱਬਰ ਦਾ ਰੀਵਾਲਵਰ ਦੇਖ ਕੇ ਹੀ ਝੁਣਝੁਣੀ ਆ ਗਈ ।

ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

“‘ਇਸੇ ਚੰਬੇਲ ਸਿੰਘ ਬਾਨੇਦਾਰ ਕੇ ਪਾਸ ਦੇ ਦੋ । ਅੰਰ ਤੋਂ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਕੇ ਪਾਸ ਨਹੀਂ ਹੈ ਨਾ ? ਦੇਖਨਾ, ਕਹੀਂ ਕੁਛ ਗੜ-ਬੜ ਨਾ ਹੋ ਜਾਏ ।’”

ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੂਰਾ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਣ ਪੁਰ ਹੋਰਟਨ ਨੇ ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਅਗੇ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ । ਆਪ ਦਸ ਸਿਪਾਹੀ ਲੈ ਕੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਹੋ ਕੇ ਬਾਹਰ ਖੜਾ ਰਿਹਾ । ਵੀਰ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਹਵੇਲੀ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾਲਿਆ । ਦਸ ਸਿਪਾਹੀ ਅੰਦਰ ਗਏ । ਪੰਜ ਛੇ ਸਿਪਾਹੀ ਇਕ-ਦਮ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਉਮਰ ਜਾ ਪਏ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦਬਾ ਲਿਆ । ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਇਕ ਬਾਂਹ ਨੂੰ ਦੋ ਦੋ ਸਿਪਾਹੀ ਚੰਬੜ ਗਏ । ਇਕ ਨੇ ਕੇਸਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਲਿਆ । ਬਬਰ ਨੂੰ ਜਾਗ ਆਈ, ਪਰ ਉਹ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਬੂ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ । ਉਹ ਇੰਚ ਭਰ ਭੀ ਏਧਰ ਉਧਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹਿੱਲ ਸਕਦਾ ।

ਲਾਲਟੈਨਾਂ ਜਗਾਈਆਂ ਗਈਆਂ । ਬੱਬਰ ਦੇ ਇਕੱਲੇ ਇਕੱਲੇ ਹੱਥ ਨੂੰ ਕੜੀਆਂ ਜੜ੍ਹ ਕੇ ਬਾਹਾਂ ਮੌਚੋ ਉਪਰ ਦੀ ਪਿਛਾਂਹ ਨੂੰ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ । ਇਕ ਇਕ ਕੜੀ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਤਿੰਨ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਫੜ ਲਿਆ । ਲੱਤਾਂ ਭੀ ਬੇੜੀਆਂ ਨਾਲ ਨੂੰਝ ਦਿੱਤੀਆਂ । ਹੁਣ ਹੋਰਟਨ ਤੇ ਜੈਨਕਿਨਜ਼ ਭੀ ਲਾਗੇ ਆ ਗਏ ।

ਹੋਰਟਨ ਨੇ ਸਖੌਲ ਕੀਪਾ--“ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ, ਤੁਮ ਬੋਲਤਾ ਥਾ ਕਿ ਜੀਤੇ-ਜੀ ਬੱਬਰ ਕੋ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਪਕੜ ਸਕਤਾ । ਅਥ ਕੈਸਾ ਹਾਲ ਹੈ ? ਤੁਮ ਜੀਤੇ ਭੀ ਹੋ ਅੰਰ ਗ੍ਰਾਹਤਾਰ ਭੀ ਹੋ ।”

ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਾਲ ਲਾਲ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਹੋਰਟਨ ਵਲ ਦੇਖਿਆ । ਹੋਰਟਨ ਨੂੰ ਇਉਂ ਜਾਪਿਆ ਜਿਵੇਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਅਗਨ-ਬਾਣ ਉਸ ਵਲ ਆ ਰਹੇ ਸਨ । ਉਹ ਝਟ ਪਿਛਾਂਹ ਹਟ ਗਿਆ ਤੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ--“ਇਸ ਕੀ ਆਂਖੇਂ ਬੰਦ ਕਰੋ ।”

ਇਕ ਹੌਲਦਾਰ ਅੱਖਾਂ ਬੰਨ੍ਹਣ ਲਈ ਰੁਮਾਲ ਟੋਲਣ ਲੱਗਾ । ਬੱਬਰ ਵਿਚੇ ਵਿਚ ਵਿਸ ਘੋਲ ਰਿਹਾ ਸੀ—ਪੁਣ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ,

ਜੀਉਂਦੇ-ਜੀ ਫੜੇ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ । ਪਰ ਅੱਜ ਮੈਂ ਨੂੰ ਜਿਆ ਪਿਆ ਹਾਂ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗਿੱਦੜਾਂ ਦੀਆਂ ਮੈਂ ਬੋਟੀਆਂ ਬੋਟੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ ਸਨ, ਉਹ ਮੇਰੇ ਦੁਆਲੇ ਚਾਂਘੀਆਂ ਪਾਂਦੇ ਹਨ । ਮੇਰੇ ਬਗਲ ਵਾਲੇ ਖੀਸੇ ਵਿਚ ਇਕ ਫੌਜੀ ਬੰਬ ਤਾਂ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਚਲਾਵਾਂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ । ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਭੀ ਹਿਲਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ । ਹੋਰ ਘੜੀ ਕੁ ਤਕ ਤਲਾਸੀ ਲਈ ਗਈ ਤਾਂ ਉਹ ਭੀ ਕੋਲੋਂ ਖੁਸ਼ ਜਾਏਗਾ ।

ਹੌਲਦਾਰ ਰੁਮਾਲ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਤਾਂ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੌਰਟਨ ਨੂੰ ਤਾਹਨਾ ਦਿੱਤਾ, “ਓਏ ਤੈਨੂੰ ਸ਼ਰਮ ਨਹੀਂ ਆਂਦੀ, ਜੰਮ ਕੇ ਸੁਪ੍ਰੰਤੰਡੇਟ ਬਣਨ ਪਿਆ ਸੈਂ । ਤੈਥੋਂ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਲ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ, ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਪੁਰ ਪੱਟੀ ਭੀ ਨਹੀਂ ਬੰਨ੍ਹੀ ਜਾਂਦੀ । ਜੇ ਮੈਂ ਖੁਲ੍ਹਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਤੇਰੀ ਕਦੇਂ ਦੀ ਜਾਨ ਨਿਕਲ ਗਈ ਹੁੰਦੀ ?”

ਹੌਰਟਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬੇਇੱਜਤੀ ਨਾ ਹੋਣ ਦੇਣ ਦੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਹੌਲਦਾਰ ਤੋਂ ਰੁਮਾਲ ਫੜ ਲਿਆ ਅਤੇ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਪੁਰ ਆਪ ਬੰਨ੍ਹਣ ਤੁਰਿਆ । ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਬੱਬਰ ਨੂੰ ਰੋਹ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ । ਉਸ ਦਾ ਲਹੂ ਉਬਲਣ ਲੱਗਾ । ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਬਿਜਲੀ ਵਾਲੀ ਸ਼ਕਤੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ । ਉਸ ਨੇ ਬਾਹਾਂ ਦਾ ਹੁਝਕਾ ਮਾਰਿਆ । ਕੜੀਆਂ ਫੜਨ ਵਾਲੇ ਸਿਪਾਹੀ ਝਟਕਾ ਖਾ ਕੇ ਡਿਗੇ । ਬੱਬਰ ਨੇ ਸਾਰੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਕੂਹਣੀ ਬੰਬ ਪੁਰ ਮਾਰੀ । ਉਸ ਦਾ ਇਕ ਪਾਸਾ ਪੁਰਜਾ ਪੁਰਜਾ ਹੋ ਕੇ ਉਡ ਗਿਆ । ਲਾਗੇ ਖੜਾ ਹੌਲਦਾਰ, ਇਕ ਦਫ਼ੇਦਾਰ, ਤਿੰਨ ਸਿਪਾਹੀ ਅਤੇ ਇਕ ਮਹਿੰ ਮਾਰੀ ਗਈ । ਹੌਰਟਨ, ਜੈਨਕਿਨਜ਼, ਬਾਣੇਦਾਰ ਅਤੇ ਸਿਪਾਹੀ ਮਾਹਲਪੁਰ ਜਾ ਕੇ ਪਾਰ ਹੋਏ । ਹੌਰਟਨ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਮਰ ਗਿਆ । ਜੈਨਕਿਨਜ਼ ਵਲੈਤ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਕਲਕੱਤੇ ਜਾ ਮਰਿਆ ।

ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਣ ਆਪਣੇ ਸੁਆਸਾਂ ਨਾਲ ਨਿਭਾਇਆ । ਉਹ ਬੱਬਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਨਾਲ ਜੀਵਿਆ ਅਤੇ ਬੱਬਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਨਾਲ ਹੀ

ਮਰਿਆ। ਵੀਰਤਾ ਦੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਅਦੁੱਤੀ ਮਿਸਾਲਾਂ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਵਿਰਲੀਆਂ ਹੀ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਘਟੋ ਘਟ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਅਜ਼ਦੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਤਾਂ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਕੋਈ ਮਿਸਾਲ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਰਦੇ ਮਰਦੇ ਭੀ ਅਠ-ਨੌਂ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਬੱਬਰ-ਲਹਿਰ ਤੇ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਚਾਰ ਚੰਨ ਲਾਏ ਹਨ।

ਬੱਬਰ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ—ਅਮਰ ਰਹੇ !

ਮੁੰਡੇਰ ਦਾ ਸਾਕਾ

ਦੋ ਹੋਰ ਬੱਬਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ

ਪਿੰਡ ਮੁੰਡੇਰ ਦਾ ਇਕ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਬੱਬਰਾਂ ਦਾ ਨਾਂ-ਮਾਤਰ ਹਮਦਰਦ ਸੀ। ਵੱਡਾ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਵਾਸਤੇ ਆਪਣਾ ਰੀਵਾਲਵਰ ਉਸ ਪਾਸ ਰਖ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਇਤਨੇ ਵਿਚ ਹੀ ਬੇਈਮਾਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਦ ਰੀਵਾਲਵਰ ਵਾਪਸ ਮੰਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਬਹਾਨਾ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਚੋਰੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਿਆਨਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਾ ਤਾਂ ਪੁਲਸ ਨੇ ਉਹ ਰੀਵਾਲਵਰ ਲੈਣ ਲਈ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਪੁਲਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਤਨਾ ਡਰਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਾਣਾ ਮੰਨ ਕੇ ਛੁੱਟਾ। ਇਸ ਕੰਮ ਵਾਸਤੇ ਉਸ ਨੇ ਫੇਰ ਬੱਬਰਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਵਰਤਣ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

੧੨ ਦਸੰਬਰ ੧੯੨੩ ਦੇ ਛਾਹ ਕੁ ਵੇਲੇ ਉਸ ਪਾਸ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਥੁੱਗਾ, ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਧਾਮੀਆਂ ਅਤੇ ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਫਤਹਪੁਰ ਕ੍ਰਠੀ ਪਹੁੰਚੇ। ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰੋਟੀ-ਪਾਣੀ ਛਕਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਗਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਮੰਜੇ ਡਾਹ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਆਪ ਪਿੰਡੋਂ ਅੱਧ ਕੁ ਮੀਲ ਦੂਰ ਸ਼ਾਮ ਚੁਰਾਸੀ ਸਟੇਸ਼ਨ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਉਥੇ ਉਸ ਨੇ ਬੱਬਰਾਂ ਬਾਰੇ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਸਿਪਾਹੀ ਨੂੰ ਇਤਲਾਹ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਸਿਪਾਹੀ ਵਕਤ ਪਰ ਇਤਲਾਹ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਹੀ ਏਥੇ ਲਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਦਮਪੁਰ ਬਾਣੇ ਅਤੇ ਬਾਣੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਅਗੇ ਸੁਪ੍ਰੀਂਡੰਟ ਪੁਲੀਸ ਜਲੰਧਰ ਨੂੰ ਫਟ ਖਬਰ ਕੀਤੀ। ਮਿਸਟਰ ਜੈਕੁਬ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ, ਚੰਘਰੀ ਅਬਦੂਲ ਹੱਕ ਡਿਪਟੀ ਸੁਪ੍ਰੀਂਡੰਟ ਪੁਲਸ ਤੇ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਬਾਣੇਦਾਰ ਰਿਸਾਲੇ ਅਤੇ ਪੁਲਸ ਦੇ ਪੰਜ ਕੁ ਸੌ ਸਿਪਾਹੀ ਲੈ ਕੇ ਡੇਢ ਵਜੇ ਦਿਨ ਦੇ ਮੁੰਡੇਰ ਪਹੁੰਚੇ।

ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ ਪੁਛਿਆ—ਜਗਤ ਸਿੰਘ, ਬੱਬਰੋਂ ਕੇ ਹਥਿਆਰ ਕਹਾਂ ਹੈਂ?

ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ—ਜਨਾਬ ਹਥਿਆਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਾਸ ਹੀ ਹਨ।

ਜੈਕੁਬ—ਅਰੇ ਤੁਮ ਕੋ ਤੋ ਕਹਾ ਥਾ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਹਥਿਆਰ ਕਾਬੂ ਕਰਨਾ। ਤੁਮ ਨੇ ਹਮਾਰਾ ਹੁਕੰਮ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਮਾਨਾ?

ਜਗਤ ਸਿੰਘ—ਹਜ਼ੂਰ, ਮੈਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਤਾਂ ਬੜੀ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਬੱਬਰ ਹੁਣ ਬਹੁਤ ਸੁਚੇਤ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰ ਹਰ ਵਕਤ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰਖਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਤ-ਅੱਧਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜਾਗਦਾ ਭੀ ਰਹਿੰਦਾ ਏ।

ਜੈਕੁਬ—ਬਸ! ਫਿਰ ਆਜ ਤੋਂ ਬੱਬਰ ਕਿਸੀ ਸੂਰਤ ਗ੍ਰੂਹਤਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਏ ਜਾ ਸਕਤੇ।

ਉਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਉਤਰ ਗਿਆ। ਉਹ ਮੱਥੇ ਪੁਰ ਹੱਥ ਰਖ ਕੇ ਸੋਚੀਂ ਪੈ ਗਿਆ। ਦੋ ਤਿੰਨ ਮਿੰਟ ਬਾਅਦ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ—

ਤੁਮੇਂ ਮਾਲੂਮ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੇ ਪਾਸ ਕਿਆ ਕਿਆ ਹਥਿਆਰ ਹੈਂ ?

ਜਗਤ ਸਿੰਘ—ਜਨਾਬ ! ਦੋ ਬੰਦੂਕਾਂ, ਇਕ ਰੀਵਾਲਵਰ, ਵੀਹ ਕੁ
ਬੰਦੂਕ ਦੀਆਂ ਅਤੇ ਛੇ ਸਤ ਰੀਵਾਲਵਰ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ । ਬਸ, ਇਸ
ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੋਈ ਸੈਂ ਨਹੀਂ ।

ਜੈਕੂਬ ਪਿੰਡ ਦੇ ਇਰਦ-ਗਿਰਦ ਫਿਰ ਕੇ ਫੌਜ ਤੇ ਪੁਲਸ ਦਾ
ਬੰਦੋਬਸਤ ਪੱਕਾ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ
ਕਿ ਉਹ ਪਿੰਡ ਖਾਲੀ ਕਰ ਦੇਣ ।

ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਪਿੰਡ ਘੇਰਿਆ ਵੇਖ ਕੇ ਸਮਝ ਲਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਕਿਸੇ
ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਭੀ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ । ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ
ਸ਼ਾਮ ਤਕ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਰਾਤ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਬਚ
ਨਿਕਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ । ਇਹ ਮਤਾ ਪਕਾ ਕੇ, ਬੱਬਰ ਜਗਤ
ਸਿੰਘ ਦਾ ਘਰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਿਅੰਤ ਸਿੰਘ ਮਿਸਤਰੀ ਦੇ ਚੁਬਾਰੇ ਵਿਚ ਜਾ
ਵੜੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਥੋਂ ਪਿੰਡ ਦਾ ਇਰਦ-ਗਿਰਦ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਕਰ ਕੇ
ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨਾ ਅਸਾਨ ਸੀ । ਜੈਕੂਬ ਨੂੰ ਪਿੰਡ
ਦੁਆਲੇ ਘੰਮਦਾ ਦੇਖ ਕੇ ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਸਮਝ ਲਿਆ ਕਿ ਇਹ ਘੇਰਾ ਪੱਕਾ
ਕਰਦਾ ਫਿਰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ “ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ” ਦਾ
ਜੈਕਾਰਾ ਛੱਡ ਕੇ ਜੈਕੂਬ ਵਲ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਛੱਡੀ । ਜੈਕੂਬ ਅਤੇ ਨਾਲ ਦੇ ਹੋਰ
ਪੰਜ ਸਤ ਅਫਸਰ ਆਪਣੇ ਬਚਾਉ ਲਈ ਧੜੱਮ ਕਰਦੇ ਬੱਲੇ ਡਿੱਗ ਪਏ ।
ਬਾਹਰੋਂ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਭੀ ਵਾਹੋ-ਦਾਹੀ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਈਆਂ, ਪਰ
ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਚੁਬਾਰੇ ਅੰਦਰ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਕੋਈ ਲੰਮਾ ਖਤਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ।
ਇਸ ਤੋਂ ਉਲਟ ਬੱਬਰ ਪੁਲਸ ਤੇ ਰਿਸਾਲੇ ਦੀ ਜਿੱਥੇ ਭੀ ਹਰਕਤ ਦੇਖਦੇ,
ਓਧਰ ਨੂੰ ਹੀ ਇਕ-ਅੱਧੀ ਗੋਲੀ ਛੱਡ ਦੇਂਦੇ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਚਾਰ
ਵਜ ਗਏ । ਪਿੰਡ ਖਾਲੀ ਹੋ-ਚੁੱਕਾ ਸੀ । ਜੈਕੂਬ ਨੇ ਇਕ ਕੰਧ ਦੀ ਓਟ ਲੈ
ਕੇ ਪੁਕਾਰਿਆ—“ਬੱਬਰੋ ! ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨੇ ਕਾ ਕੋਈ ਫਾਇਦਾ ਨਹੀਂ ।
ਅਗਰ ਤੁਮ ਮੇਰੇ ਹੁਕਮ ਪਰ ਹਥਿਆਰ ਰਖ ਦੋ, ਤੋ ਮੈਂ ਤੁਮਾਰੀ ਜਾਨ
ਬਖਸ਼ਾਨੇ ਕੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਸਕਤਾ ਹੂੰ ।”

ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ—ਅਸੀਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਜ਼ਬਾਨੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ। ਸਾਡੇ ਹਥਿਆਰ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨਗੇ। ਸਾਨੂੰ ਜੜੀ ਜਾਨ ਦੀ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ। ਮਾਂ ਨੇ ਜਣਿਆ ਏਤਾਂ ਆਪ ਸਾਹਮਣੇ ਆ, ਸਾਡੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਮੁਹਰੇ ਕਰ ਕੇ ਨਾ ਮਰਵਾਂ।

ਚੌਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਗੋਲੀ ਚੁਬਾਰੇ ਪੁਰ ਮੀਂਹ ਵਾਂਗ ਵਰ੍ਹਨ ਲੱਗੀ। ਦੋ ਮਸੀਨ-ਗੱਨਾਂ ਭੀ ਬੀੜੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਦਸ ਪੰਦਰਾਂ ਮਿੰਟ ਲੰਘ ਗਏ, ਪਰ ਕੁਝ ਅਸਰ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਸਗੋਂ ਅੰਦਰੋਂ ਟਾਵੀਂ ਜਿਹੀ ਗੋਲੀ ਆ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਸਿਪਾਹੀ ਘਬਰਾ ਕੇ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦੇ ਸਨ।

ਸਾਢੇ ਚਾਰ ਵਜ ਗਏ। ਜੈਕੁਬ ਨੂੰ ਫਿਕਰ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜੇ ਹਨੇਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਸਾਰੇ ਜਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਬਚ ਕੇ ਨਿਕਲ ਜਾਣ। ਉਸ ਨੇ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਥਾਣੇਦਾਰ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਬਚ-ਬਚਾ ਕੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੁਬਾਰੇ ਲਾਗੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾਉਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰੋ। ਪਰ ਥਾਣੇਦਾਰ ਨੂੰ ਚੁਬਾਰੇ ਲਾਗੇ ਜਾਣ ਦਾ ਹੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੈਂਦਾ। ਉਹ ਪੈਰ ਮਲਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਜੈਕੁਬ ਨੇ ਭਾਰੇ ਇਨਾਮ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਜਾਨ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਲਾ ਦੇਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਹ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਕੰਧਾਂ ਨਾਲ ਲਗ ਕੇ ਚੁਬਾਰੇ ਹੇਠ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਲਾਗੇ ਹੀ ਮੱਕੀ ਦੀਆਂ ਪੂਲੀਆਂ ਦਾ ਖਲਵਾੜਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਚੁਬਾਰੇ ਦੁਆਲੇ ਪੂਲੀਆਂ ਰਖ ਕੇ ਪਟਰੋਲ ਛਿੜਕ ਕੇ ਤੀਲੀ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਬੂਹੇ ਅਤੇ ਤਾਕੀਆਂ ਬੰਦ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਕਾਰਵਾਈ ਦਾ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਅਤੇ ਮਸੀਨ-ਗੱਨਾਂ ਵਲ ਹੀ ਲਗ ਰਿਹਾ।

ਅੱਗ ਇਕ-ਦਮ ਭੜਕ ਉੱਠੀ। ਜਦੋਂ ਬੂਹੇ ਅਤੇ ਬਾਰੀਆਂ ਸੜਨ ਲਗੀਆਂ ਅਤੇ ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਸੇਕ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਮਲੂਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਬਲਦੇ ਚੁਬਾਰੇ ਅੰਦਰ ਹਨ। ਸੋਚਿਆ, ਹੁਣ ਤਾਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣਾ ਹੀ ਪਉ, ਕੁਝ ਹਨੇਰਾ ਭੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ

ਬਚਾ ਹੋ ਹੀ ਜਾਵੇ । ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਰਾਹੀਂ
ਭੱਜ ਕੇ ਨਿਕਲੇ ਤਾਂ ਮੋਹਰਿਓਂ ਅੱਖ ਦੇ ਫੇਰ ਵਿਚ ਮਸੀਨ-ਗੱਨ ਦਾ ਫੇਰ
ਹੋਇਆ । ਦੋਵੇਂ ਅੱਗ ਦੇ ਲਾਗੇ ਹੀ ਢੇਰੀ ਹੋ ਗਏ । ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ
ਪਿਛਲੀ ਤਾਕੀ ਰਾਹੀਂ ਨਾਲ ਦੇ ਮਕਾਨ ਪੁਰ ਕੁਦ ਪਿਆ ਅਤੇ ਉੱਥੋਂ
ਗਲੀ ਵਿਚ ਛਾਲ ਜਾ ਮਾਰੀ । ਅਗੇ ਗਲੀ ਦੇ ਮੁਹਰੇ ਵਜੀਰ ਖਾਂ
ਸਿਪਾਹੀ ਖੜਾ ਸੀ । ਬੱਬਰ ਨੇ “ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ” ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ ਦੇ ਨਾਲ
ਹੀ ਗੋਲੀ ਛੁੱਡੀ । ਗੋਲੀ ਵੱਖੀ ਵਿਚ ਖਾਂ ਕੇ ਵਜੀਰ ਖਾਂ “ਮਰ ਗਿਆ
ਓਏ, ਬੱਬਰ ਆ ਗਏ” ਦਾ ਰੌਲਾ ਪਾਂਦਾ ਇਕ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ।
ਸਿਫਾਰਦ ਘਬਰਾ ਕੇ ਐਧਰ ਓਧਰ ਦਬ ਕੇ ਬਹਿ ਗਏ ਅਤੇ ਉਹ ਛਾਲਾਂ
ਮਾਰਦਾ ਬਚ ਕੇ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ।

ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਧੁੱਗਾ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ

ਮੁੰਡੇਰ ਦੇ ਸਾਕੇ ਮਗਰੋਂ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਧੁੱਗਾ ਇਕੱਲਾ ਰਹਿ
ਜਾਣ ਕਰ ਕੇ ਦੁਆਬਾ ਛਡ ਕੇ ਚਕ ਨੰਬਰ ੫੪ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਇਲਪੁਰ ਵਿਚ
ਚਲਾ ਗਿਆ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਉਹ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਚਾਰ ਪੰਜ ਮਹੀਨੇ ਮਗਰੋਂ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੀ ਬਦਨੀਤੀ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਖਬਰ ਕਰਾ
ਦਿੱਤੀ ।

੮ ਜੂਨ, ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਉਹ ਬਾਹਰ ਮੁਰੱਬੇ ਵਿਚ ਫਿਰਦਾ ਸੀ ਕਿ
ਉਸ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਵਲ ਧੂੜ ਉਡਦੀ ਦਿਸੀ । ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਪੁਲਸ
ਓਧਰ ਨੂੰ ਭੱਜੀ ਆ ਰਹੀ ਸੀ । ਉਸ ਨੇ ਸਮਝ ਲਿਆ ਕਿ ਇਹ ਗਿੱਦੜਾਂ
ਦੇ ਭੁੱਤੇਹਾਰ ਹੀ ਹਨ । ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਸਿਰ-ਤੇੜ ਮੁਰੱਬੇ ਵਿਚਲੇ
ਮਕਾਨ ਵਲ ਨੂੰ ਦੰਤਿਆ, ਜਿੱਥੇ ਉਸ ਦੀ ਬੰਦੂਕ ਪਈ ਸੀ । ਉਸ ਨੇ
ਅੰਦਰ ਵਵਦਿਆਂ ਹੀ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਆਉਂਦੀ
ਪੁਲਸ ਵਲ ਗੋਲੀ ਛੁੱਡੀ । ਪੁਲਸ ਇਕ-ਦਮ ਲੰਮੀ ਪੈ ਗਈ । ਗੋਰੇ

ਸੁਪੂਰੰਡੇਟ ਡੀਗੇਲ ਨੇ ਦੋ ਕੁ ਮਿੰਟਾਂ ਮਹਾਰੋਂ ਫੇਰ ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਅਗੇ ਵਧਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਦੋ ਕੁ ਕਰਮਾਂ ਹੀ ਉਠ ਕੇ ਤੁਰੀ ਸੀ ਕਿ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੋਰ ਫੈਰ ਕੀਤਾ। ਪੁਲਸ ਫੇਰ ਬੱਲੇ ਡਿੱਗ ਪਈ। ਡੀਗੇਲ ਨੇ ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਖਿੰਡਾ ਕੇ ਮਕਾਨ ਨੂੰ ਚੌਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਘੇਰਨ ਲਈ ਆਖਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਈ ਟੁਕੜੀਆਂ ਵਿਚ ਹੋ ਕੇ ਪੁਲਸ ਕਦੀ ਉਠਦਾ, ਕਦੀ ਲੰਮੀ ਪੈਂਦੀ, ਮਕਾਨ ਦੇ ਲਾਗੇ ਚੌਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਪਹੁੰਚ ਗਈ।

ਓਪਰ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਵੀ ਕੇਵਲ ਦੋ ਰੋਂਦ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ। ਨਾਲੇ ਉਸ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਕਿਤੇ ਮੁੰਡੇਰ ਵਾਂਗ ਹੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਉਹ ਮਕਾਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਨਾ ਝੁਲਸਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਪੁਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਣਾ ਉਚਿਤ ਸਮਝਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਡੀਗੇਲ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਤਾੜ ਕੇ ਇਕ-ਦਮ ਬੂਹਾ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। ਡੀਗੇਲ ਭੱਜਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਗੱਜਿਆ, “ਠਹਿਰ ਜਾ ਜ਼ਰਾ, ਹੁਣ ਕਿਧਰ ਚਲਿਆ ਏ? ” ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਪਰੋਂ-ਬਲੀ ਦੋਵੇਂ ਗੋਲੀਆਂ ਛਡ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਇਕ ਗਿੱਟੇ ਵਿਚ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਵੱਖੀ ਵਿਚ ਖਾ ਕੇ ਡੀਗੇਲ ਮੂਧੇ-ਮੂੰਹ ਜਾ ਪਿਆ, ਉਹ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਦਾ ਰੋਗੀ ਹੋ ਰਿਆ। ਪਰ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਪੁਰ ਭੀ ਚੌਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਵਰਖਾ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਉਹ “ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ” ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ ਲਾਉਂਦਾ ਛਾਨਣੀ ਛਾਨਣੀ ਹੋ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ।

ਬੁਬੇਲੀ, ਮੰਨਣਹਾਨੇ ਤੇ ਮੁੰਡੇਰ ਦੇ ਸਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਬੱਬਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਭਰਪੂਰ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਧਾਰਾਂ ਪਾ ਦਿੱਤੀ।

ਦੇਸ਼-ਭਗਤਾਂ ਦਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਵਧਿਆ ਤੇ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀ ਭੈ-ਭੀਤ ਹੋ ਗਏ।

ਪਰ ਹੁਣ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਵੀ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਕੇ ਇਸ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਦਬਾਣ ਦਾ ਤਹੱਦੀਆ ਕਰ ਲਿਆ।

ਪੰਜਵਾਂ ਕਾਂਡ

ਨੈਕਰ-ਸ਼ਾਹੀ-ਸਖਤੀ ਦਾ ਝੱਖੜ

ਜੱਬੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ, ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਾਗਪੁਰ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਵਿਚ ਹੋਈਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੁਲਸ ਨੇ ਕਈ ਨਤੀਜੇ ਕਢ ਕੇ ੨੩ ਮਾਰਚ, ੧੯੨੩ ਨੂੰ ਇਕੋ ਵਕਤ ਬੱਬਰਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਅੱਡਿਆਂ ਪੁਰ ਛਾਪੇ ਮਾਰੇ। ਪੰਡੋਰੀ ਨਿਝਰਾਂ, ਕਿਸ਼ਨਪੁਰ, ਜਸੋਵਾਲ, ਪ੍ਰਾਗਪੁਰ, ਰਹਿਸੀਵਾਲ, ਕੋਟ ਫਤੂਹੀ ਤੇ ਦੰਲਤਪੁਰ ਆਦਿ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀਆਂ ਤਲਾਸ਼ੀਆਂ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਹੋਰਨਾਂ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਨਾ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਹੱਥ ਆਈ ਅਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਬੰਦਾ। ਪੰਡੋਰੀ ਨਿਝਰਾਂ ਤੋਂ ਕੁਝ ਕਾਗਜ਼ ਤੇ ਅਖਬਾਰ ਹੱਥ ਲੱਗੇ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਵੱਡੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਨਾਲ ੨੨ ਮਾਰਚ ਵਾਲਾ ਬੱਬਰ-ਐਲਾਨ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਐਲਾਨ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਪੁਲਸ ਦੀ ਇਸ ਸੱਕ ਦੀ ਤਸਦੀਕ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਇਹ ਕਤਲ ਬੱਬਰ-ਜੱਬੇ ਨੇ ਕੀਤੇ ਹਨ।

੨੯ ਮਾਰਚ, ੧੯੨੩ ਨੂੰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਧਾਰੋਵਾਲੀਏ ਦੇ ਘਰ ਅਤੇ ਦਫਤਰ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲਈ ਗਈ। ਉੱਥੋਂ ੧੨ ਜਨਵਰੀ, ੧੯੨੩ ਨੂੰ ਛੱਪੇ “ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਦੁਆਬਾ” ਦੇ ਮਾਘੀ ਨੰਬਰ ਦੀਆਂ ੧੯ ਕਾਪੀਆਂ ਹੱਥ ਲੱਗੀਆਂ।

ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਗੁਬੀ ਦੀ ਗ੍ਰੂਫਤਾਰੀ

ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਕੋਟ ਬਾੜੇ ਖਾਂ ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਸੀ। ਇਹ ਪਹਿਲੇ ਅਕਾਲੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੇਸ ਵਿਚ ਵਾਅਦਾ-ਮਾਫ਼ ਹੋ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਗਿਆ ਸੀ। ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਕੋਟ ਫਤੂਹੀ ਵਿਚ ਗੁਬੀ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿਣ ਲਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਕੋਟ ਫਤੂਹੀ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਗੜ੍ਹ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਏਥੇ ਬੱਬਰਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਆਣਾ-ਜਾਣਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਟੀ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਫੇਰ ਬੱਬਰਾਂ ਦਾ ਮੇਲ-ਮਿਲਾਪ ਹੋਣ ਲਗ ਪਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿਛਲੇ ਕੀਤੇ ਪੁਰ ਪੁਸ਼ਚਾਤਾਪ ਕਰਨ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਕੋਲ ਬੱਬਰਾਂ ਦਾ ਅਣ ਜਾਣ ਖੁਲ੍ਹ ਗਿਆ। ਮਾਰਚ ੧੯੨੩ ਵਿਚ ਜਦ ਇਹ ਹੌਲੇ ਮਹੱਲੇ ਪੁਰ ਸ੍ਰੀ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇਕ ਪੁਲਸ ਦੇ ਮੁਖਬੱਬਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਢਾਡਾ ਕਲਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨਾਲ ਵਾਕਫੀ ਪੈਦਾ ਕਰ ਲਈ। ਉਸ ਨੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਇਕ ਪਾਠ ਪੁਰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਵੰਡ ਮਾਰਜ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਤਾਰ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ।

ਨਵਾਂ ਸਟਾਫ਼

ਹਾਲਤ ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਖਰਾਬ ਹੁੰਦੀ ਵੇਖ ਕੇ ਮਿਸਟਰ ਜੈਰਬ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਜਲੰਧਰ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸ ਪਿੱਟ ਉਠਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਵਧੇਰੇ ਚੰਗਾ ਪਰਬੰਧ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਪੁਰ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ੇਖ ਅਬਦੁਲ ਅਜੀਜ਼ ਸੁਪ੍ਰੰਡੰਟ ਪੁਲਸ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਨੂੰ ਸਪੈਸ਼ਲ ਡੀਓਟੀ ਦੇ ਕੇ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੀਰ ਫਜ਼ਲ ਇਮਾਮ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਹੇਠ ਕੰਮ ਜਾਰੀ ਰਖਣ ਦੀ ਹਦਾਇਤ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਕਈ ਹੋਰ ਛੋਟੇ ਚਲਾਕ ਅਫਸਰ ਭੀ ਸ਼ੇਖ ਅਬਦੁਲ ਅਜੀਜ਼ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਵਾਸਤੇ ਨੀਯਤ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਉਸ ਨੂੰ ਲਹਿਰ ਦਬਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਕਾਫੀ ਖੁਲ੍ਹੇ ਅਖਤਿਆਰ ਦੇ ਕੇ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਲੋੜੀਂਦੀ ਮਦਦ ਦੇਣ ਦਾ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਅਬਦੁਲ ਅਜੀਜ਼ ਨੇ ੧੯੮ ਅਪਰੈਲ ੧੯੨੩ ਤੋਂ ਬੱਬਰ ਲਹਿਰ ਵਿਰੁੱਧ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਦਾ ਚਾਰਜ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ।

ਹੋਰ ਤਲਾਸੀਆਂ ਤੇ ਗ੍ਰਹਤਾਰੀਆਂ

ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਗੁਬੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਗ੍ਰਹਤਾਰੀ ਮਗਰੋਂ ਪੁਲਸ

ਦੀਆਂ ਧਮਕੀਆਂ ਮੁਹਰੇ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਬਕ ਜਿੱਤਾ । ਉਸ ਦੇ ਬਿਆਨ
ਤੋਂ ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਕਾਛੀ ਕੁਝ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ । ਪੁਲਸ ਨੇ ੨੦, ੨੧,
੨੨ ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅੱਡਿਆਂ ਪੁਰ ਛਾਪੇ ਮਾਰ ਕੇ ਹੇਠ
ਲਿਖੀਆਂ ਗ੍ਰੂਫਤਾਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ :

ਬਤਨ ਸਿੰਘ ਸਾਧਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਿਲਖਾ ਸਿੰਘ ਪੰਡੋਰੀ ਨਿਝਰਾਂ ।

ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਤੇ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਜਸੋਵਾਲ ।

ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਾਗਪੁਰ ।

ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਬਿਸਰਾਮਪੁਰ, ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੋਟ ਫਤੂਹੀ ।

ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਸਾਧੜਾ, ਸੰਤ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ । ਨੰਦ ਸਿੰਘ
ਯੁਝਿਆਲ ।

ਪਰ ਕਈ ਬੱਬਰ ਪਿੰਡ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜਾਂ ਜ਼ਰਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ
ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਪੁਲਸ ਦੇ ਹੱਥ ਨਾ ਆ ਸਕੇ ।

ਇਨਾਮੀ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ

ਗੌਰਮਿੰਟ ਨੇ ਬੱਬਰਾਂ ਦੀ ਗ੍ਰੂਫਤਾਰੀ ਵਾਸਤੇ ਲਾਲਚ ਦੇਣ ਲਈ
ਇਕ ਇਨਾਮੀ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਸਭ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ
ਲਾਇਆ ਗਿਆ । ਇਹ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਉਰਦੂ ਵਿਚ ਸੀ । ਹੇਠਾਂ ਅਸੀਂ
ਉਸ ਨੂੰ ਹੂ-ਬ-ਹੂ ਪੰਜਾਬੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕਰਦੇ ਹਾਂ :

ਇਨਾਮ

ਛੇ ਮੁਰੱਬਾਜਾਤ' ਜਮੀਨ ਨਹਿਰੀ

ਸਾਹਿਬਾਨ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਬਹਾਦਰ ਇਜ਼ਲਾਅ²
ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਵਾ³ ਜਾਲੰਧਰ ਕੇ ਐਸੇ ਸਥਾਨ ਯਾ ਅਸਥਾਸ⁴ ਕੇ ਲੀਏ
ਛੇ ਮੁਰੱਬਾ ਜਮੀਨ ਕੇ ਅਤੀਆਅ ਕਾ ਅਖਤਿਆਰ ਦੀਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ
ਤਾਮ ਸਰਗਰਮ ਕਾਰਕੁਨਾਨ⁶ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਜੱਥਾ ਯਾ ਕਿਸੀ ਏਕ

1. ਮੁਰੱਬੇ । 2. ਜ਼ਿਲੇ । 3. ਤੇ । 4. ਬੰਦੇ । 5. ਬਖਸ਼ੀਸ਼, ਇਨਾਮ । 6. ਕੰਮ
ਕਰਨ ਵਾਲੇ ।
- ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਮੈਂ ਬਰ ਜੱਥਾ ਮਜ਼ਕੂਰ¹ ਕੀ, ਜਿਸ ਮੇਂ ਐਸੇ ਮੁਜ਼ਰਮਾਨ² ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ, ਹਸਬਜ਼ੈਲ³ ਸਿਆਸੀ ਵਾਰਦਾਤਹਾਏ⁴ ਕਤਲ ਕਾ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰ ਹੈ ਜੋ ਪਿੰਡਲੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਅਰਸਾ ਮੇਂ ਵਾਕਿਆ⁵ ਹੁਏ ਹੈਂ, ਗ੍ਰੂਡਤਾਰੀ ਅਮਲ ਮੇਂ ਲਾਵੇ ਯਾ ਲਾਵੇ ਯਾ ਇਤਲਾਹ ਦੇਵੇ ਯਾ ਦੇਵੇਂ, ਜੋ ਉਨ ਕੀ ਗ੍ਰੂਡਤਾਰੀ ਵਾ ਸਜ਼ਾਯਾਬੀ⁶ ਕਾ ਬਾਇਸ⁷ ਹੋ :

(੧) ਕਤਲ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੈਲਦਾਰ ਜੋ ਮੁਤਸਿਲ⁸ ਰਾਣੀ-ਬੂਹਾ ਰਿਆਸਤ ਕਪੂਰਬਲਾ ਮੇਂ ੧੦ ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੩ ਕੋ ਵਾਕਿਆ ਹੁਆ।

(੨) ਕਤਲ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਨੰਬਰਦਾਰ ਵਾ ਨਬੇਰਾ⁹ ਨੰਬਰਦਾਰ ਮਜ਼ਕੂਰ ਜੋ ਮਵਰਖਾ¹⁰ ੧੦ ਮਾਰਚ ੧੯੨੩ ਕੋ ਮੌਜ਼ਾ¹¹ ਨੰਗਲਾ ਸ਼ਾਮਾ ਥਾਣਾ ਸਦਰ ਜਾਲੰਧਰ ਮੇਂ ਵਾਕਿਆ ਹੁਆ।

(੩) ਕਤਲ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਮਿਸਤਰੀ (ਪੇਲੀਸ) ਜੋ ਮਵਰਖ ੧੯ ਮਾਰਚ ੧੯੨੩ ਕੋ ਮੁਤਸਿਲ ਦਦਿਆਲ ਥਾਣਾ ਗੜ੍ਹ ਸੰਕਰ ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਵਾਕਿਆ ਹੁਆ।

(੪) ਕਤਲ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸਰਬਰਾਹ ਨੰਬਰਦਾਰ, ਜੋ ਮਵਰਖਾ ੨੭ ਮਾਰਚ ੧੯੨੩ ਕੋ ਮੌਜ਼ਾ ਬਹਿਬਲਪੁਰ ਥਾਣਾ ਮਾਹਲਪੁਰ ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਵਾਕਿਆ ਹੁਆ।

(੫) ਕਤਲ ਗੇਂਦਾ ਸਿੰਘ ਪੈਨਸ਼ਨਰ ਸੂਬੇਦਾਰ, ਜੋ ਮਵਰਖਾ ੧੭ ਅਪਰੈਲ ੧੯੨੩ ਕੋ ਮੌਜ਼ਾ ਘੁੜਿਆਲ ਥਾਣਾ ਆਦਮਪੁਰ ਜ਼ਿਲਾ ਜਾਲੰਧਰ ਵਾਕਿਆ ਹੁਆ।

ਜਿਹ ਅਤੀਆ ਬਾ-ਲਿਹਾਜ ਆਹਮੀਅਤ¹² ਗ੍ਰੂਡਤਾਰੀ ਦੀਆ ਜਾਏਗਾ। ਅੰਤ ਐਸੇ ਅਸਥਾਸ ਕੋ, ਜੋ ਅੱਵਲਨ¹³ ਇਤਲਾਹ ਦੇਗਾ ਤਰਜੀਹ¹⁴ ਦੀ ਜਾਏਗੀ। ਐਸਾ ਸ਼ਬਦ ਜੋ ਐਸੀ ਇਤਲਾਹ ਬਹੁਮ¹⁵

1. ਜਿਸਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਏ। 2. ਦੋਸ਼ੀ 3. ਹੇਠ ਲਿਖੇ। 4. ਵਾਰਦਾਤ।

5. ਵਾਪਰੇ। 6. ਸਜ਼ਾ ਮਿਲਣ। 7. ਕਾਰਨ। 8. ਨੇੜੇ। 9. ਪੋਤਰਾ। 10. ਤਰੀਕਾ। 11. ਪਿੰਡ। 12. ਮਹਾਨਤਾ ਅਨੁਸਾਰ। 13. ਪਹਿਲਾ। 14. ਉਚੇਤਾ। 15. ਦੇਵੇ।

ਪਹੁੰਚਾਵੇ ਕਿ ਜਿਸ ਸੇ ਗ੍ਰੂਡਤਾਰੀ ਵਾ ਸਜ਼ਾਯਾਬੀ ਤਮਾਮ ਗੋਹ ਕੀ
ਅਮਲ ਮੈਂ ਆਵੇ, ਸਾਰੇ ਛੇ ਮੁਰੱਬਾਜ਼ਾਤ ਕੇ ਹਾਸਲ ਕਰਨੇ ਕਾ
ਮੁਸਤਾਹਿਕ, ਸਮਝਾ ਜਾਵੇਗਾ ।

ਜਾਲੰਧਰ

ਮਵਰਖਾ ੨੫ ਅਪ੍ਰੈਲ, ੧੯੨੩

ਹਰੀ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਲ

ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦੁਰ

ਜਾਲੰਧਰ ਡਵੀਜਨ

ਹੋਰ ਗ੍ਰੂਡਤਾਰੀਆਂ

੨੧, ੨੨ ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ ਗ੍ਰੂਡਤਾਰ ਹੋਇਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈਆਂ ਦੇ
ਬਿਆਨਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੈ ਕੇ ਪੁਲਸ ਨੇ ਛਾਪੇ ਮਾਰ ਕੇ ਗ੍ਰੂਡਤਾਰੀਆਂ ਜਾਰੀ
ਰਖੀਆਂ । ੨੭ ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਕੋਟ ਫਤੂਹੀ, ਸਿਵ ਸਿੰਘ
ਹਰੀਪੁਰ ਅਤੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਪੰਡੋਰੀ ਨਿਸ਼ਰਾਂ, ੨੮ ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ
ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਧਾਮੀਆਂ, ੧ ਮਈ ਨੂੰ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਧਾਮੀਆਂ, ੫ ਮਈ
ਨੂੰ ਸੰਤ ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਕੁਟੀਆ ਰਾਜੋਵਾਲ ਤੇ ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਾਗਪੁਰ,
੬ ਮਈ ਨੂੰ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਬੀਕਾ, ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ
ਪੰਡੋਰੀ ਨਿਸ਼ਰਾਂ ਅਤੇ ੧੨ ਮਈ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਾਗਪੁਰ ਗ੍ਰੂਡਤਾਰ
ਕਰ ਲਏ ਗਏ । ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਇਹ ਭੀ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਕਿ ਬੰਤਾ
ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਬੋਪਾਰਾਏ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕੇਸ ਵਿਚ
ਗ੍ਰੂਡਤਾਰ ਸਨ ਅਤੇ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਮਜਾਰਾ ਕਲਾਂ ਜਿਹੜਾ ਇਸੇ ਕੇਸ
ਵਿਚ ਮਫ਼ਰੂਰ ਸੀ, ਭੀ ਬੱਬਰਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ । ੧੯ ਮਈ ਨੂੰ ਫਕੀਰ
ਸਿੰਘ ਜਸੋਵਾਲ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਤੁਫ਼ੈਲ ਮੁਹੰਮਦ ਪੰਡੋਰੀ ਨਿਸ਼ਰਾਂ
ਗ੍ਰੂਡਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ । ਤੁਫ਼ੈਲ ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ ਬਿਆਨਾਂ ਤੋਂ ੨੭ ਮਈ ਨੂੰ
ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਠਾਰ ਫੜ ਲਿਆ ਗਿਆ ।

1. ਹੱਕਦਾਰ ।

ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਮਾਣਕੇ ਦੀ ਗ੍ਰੂਫਤਾਰੀ

ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਮਾਣਕੇ ਨੇ ਸੁਬੇਦਾਰ ਗੋਂਦਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਤਲ ਮਹਰੋਂ ਗ੍ਰੂਫਤਾਰੀ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਕੁਝ ਕੰਮ-ਕਾਰ ਦਾ ਅੱਡਾ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ । ਉਹ ੧੨ ਮਈ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜਾਣ ਲਈ ਜਲੰਧਰ ਛਾਉਣੀ ਦੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਪੁਰ ਖੜਾ ਗੱਡੀ ਉਡੀਕ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਓਧਰੋਂ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਮਾਣਕੇ, ਜੋ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗ੍ਰੂਫਤਾਰੀ ਲਈ ਭੱਜਾ ਫਿਰਦਾ ਸੀ, ਸ਼ਾਮ-ਚੁਰਾਸੀ ਤੋਂ ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਜਲੰਧਰ ਨੂੰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਜਦ ਉਸ ਦੀ ਗੱਡੀ ਛਾਉਣੀ ਦੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਜਲੰਧਰ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਈ ਤਾਂ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਮਾਣਕੇ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਪੁਰ ਖੜਾ ਉਸ ਦੀ ਨਜ਼ਰੀ ਪਿਆ । ਗੱਡੀ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਤਰ ਨਾ ਸਕਿਆ । ਜਲੰਧਰ ਸ਼ਹਿਰ ਉਤਰ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਸਾਲਮ ਟਾਂਗਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਮੁੜ ਛਾਉਣੀ ਸਟੇਸ਼ਨ ਪੁਰ ਪਹੁੰਚਿਆ । ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਾਲੀ ਗੱਡੀ ਤਿਆਰ ਖੜੀ ਸੀ । ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਗੱਡੀ ਪੁਰ ਚੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗ੍ਰੂਫਤਾਰ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ।

ਕੌਲਗੜ੍ਹ ਦਾ ਡੈਸਲਾ

ਜਦ ਰਲੇ ਅਤੇ ਦਿੱਤੂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਾਸਤੇ ੨੦ ਮਈ ਨੂੰ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਐਡੀਟਰ, ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਬਹਿਬਲਪੁਰ, ਉਦੈ ਸਿੰਘ, ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ, ਦਲੀਪਾ ਤੇ ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਧਾਮੀਆ, ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮਾਂਗਟ, ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਮਾਣਕੇ ਅਤੇ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਕੋਟਲੀ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਸਨ ਤਾਂ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਐਡੀਟਰ ਨੇ ਆਖਿਆ—“ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਬਹਿਬਲਪੁਰ, ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮੈਂ ਕਤਲਾਂ ਦੇ ਐਲਾਨਾਂ ਵਾਸਤੇ ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਪਰ ਜਦ ਕੋਈ ਸਾਡੇ ਵਿਚੋਂ ਮਾਰਿਆ ਜਾਂ ਕਿਤੇ ਅਚਨਚੇਤ ਫੜਿਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਨਾਂ ਪੂਰੇ ਰੱਖਣ ਵਾਸਤੇ ਸਾਨੂੰ ਅੱਜ ਹੀ ਡੈਸਲਾ ਕਰ ਲੈਣਾ

ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਾਬੋਂ ਬਾਹਰੇ ਤੁਸੀਂ ਛੇ ਹੋ, ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਨਾਂ
ਅਗੜ ਪਿਛੜ ਲਿਖਵਾ ਦਿਓ ਤਾਂ ਜੁ ਇਕ ਫ਼ਹਿਰਿਸਤ ਬਣ ਜਾਏ, ਜਿਸ
ਦੇ ਉਪਰ ਦਾ ਨਾਂ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕੇ।

ਇਸ ਪੁਰ ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ, ਦਲੀਪਾ ਧਾਮੀਆਂ, ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ
ਮਾਣਕੇ ਅਤੇ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮਾਂਗਟ ਨੇ ਵਾਰੋ ਵਾਰੀ ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਲਿਖਵਾ
ਦਿੱਤੇ, ਪਰ ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਧਾਮੀਆਂ ਅਤੇ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਕੋਟਲੀ ਬਾਵਾ ਦਾਸ
ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਲਿਖਵਾਉਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਕੌਲ ਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਹੀ ਬੱਬਰ ਜੱਬੇ ਨੇ ਆਪਣਾ ਦੂਜਾ ਖੁਲ੍ਹਾ
ਐਲਾਨ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ, ਜੋ ੨੧ ਮਈ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ
ਜਿਸ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਉਪਰੋਕਤ ਸੱਤਾਂ ਬੱਬਰਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਉਸੇ ਦਿਨ
“ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ” ਅਖਬਾਰ ਭੀ ਛਾਪਿਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਸ
ਐਲਾਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਹ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਰਾਬ ਅਤੇ
ਅਫੀਮ ਦੇ ਠੇਕੇ ਨਾ ਲਵੇ।

ਠੇਕੇ ਬੰਦ

ਜੋ ਸੜਕ ਰੋਪੜ ਤੋਂ ਚਲ ਕੇ ਬਲਾਚੌਰ, ਗੜ੍ਹ ਸੰਕਰ, ਮਾਹਲਪੁਰ,
ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ, ਟਾਂਡਾ ਰਾਹੀਂ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦਪੁਰ ਨੂੰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਇਸ
ਪੁਰ ਅੰਬਾਂ ਦੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਬਿੜ ਹਨ। ਹਰ ਸਾਲ ਅੰਬਾਂ ਅਤੇ ਡਿਗੇ ਹੋਏ
ਦਰੱਖਤਾਂ ਦੇ ਠੇਕੇ ਤੋਂ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਲੱਖਾਂ ਰੁਪਏ ਦੀ ਆਮਦਨ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।
ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ : “ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਮੌਸਮ ਆਉਣ ਪੁਰ ਅੰਬਾਂ
ਦਾ ਠੇਕਾ ਨਾ ਲਵੇ। ਜਿਹੜਾ ਠੇਕਾ ਲਵੇਗਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਏਜੰਟ
ਸਮਝ ਕੇ ਸੁਧਾਰਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਰਾਹੀਂਆਂ ਦਾ ਹੱਕ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਡਿਗੇ
ਹੋਏ ਅੰਬ ਮੁਫਤ ਚੂਪਣ। ਇਹ ਦਰੱਖਤ ਜਿਸ ਕਿਸਾਨ ਦੇ ਖੇਤ ਨਾਲ
ਹਨ, ਉਸ ਦੀ ਡਸਲ ਨੂੰ ਛੌਰ ਨਾਲ ਨੁਕਸਾਨ ਪੁਚਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ
ਉਸ ਕਿਸਾਨ ਦਾ ਹੱਕ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਦਰੱਖਤ ਦੀ ਲਕੜੀ ਵਰਤੇ।

ਬੱਬਰਾਂ ਦੇ ਇਸ ਐਲਾਨ ਦਾ ਇਹ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਕਿ ੧੯੨੨
ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਅਤੇ ੧੯੨੩ ਦੇ ਦੋ ਸਾਲ ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਸ ਸੜਕ ਪਰ ਠੇਕਾ ਨਹੀਂ ਲਿਆ। ਰਾਹੀਂ ਆਂ ਨੇ ਰੱਜ ਰੱਜ ਕੇ ਅੰਬ ਚੂਪੇ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਡਿਗੇ ਹੋਏ ਬਿੜਾਂ ਦੀ ਲਕੜੀ ਤੋਂ ਮੁਫਤ ਆਪਣੇ ਮਕਾਨ ਬਣਾਏ।

ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਵਿਚ ਗੂਜ

ਬੱਬਰ ਲਹਿਰ ਦੇ ਦਬਾ ਹੇਠਾਂ ਲੰਡਨ ਬੈਠੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹਾਕਮਾਂ ਦੇ ਸਿੰਘਾਸਣ ਢੇਲਣ ਲਗੇ। ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਦੁਆਬੇ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬਰੇ ਕਈ ਸਵਾਲ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਬਰਤਾਨਵੀ ਵਜ਼ਾਰਤ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪੁਜ਼ੀਸ਼ਨ ਐਧਰ ਓਧਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਕੇ ਸਾਫ਼ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਸੀ। ਜਦ ਵਜ਼ੀਤ ਹਿੰਦ ਨੇ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਦੇ ਭਰੇ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਕਈ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਸਥਾਨਕ ਹਕੂਮਤੀ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਦੇ ਨਕਾਰਾ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਇਕ ਮੈਂਬਰ ਨੇ ਟੋਕ ਕੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਬਰਤਾਨਵੀ ਹਕੂਮਤ ਤੋਂ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਕਾਬੂ ਨਹੀਂ ਆਉਣੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਥੇ ਬਿਦੇਸੀ ਹਕੂਮਤ ਵਿਰੁੱਧ ਜਜ਼ਬਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰਾਂ ਪੁਰ ਹੈ, ਐਵੇਂ ਆਪਣੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਨਾ ਗੰਵਾਓ ਅਤੇ ਸਾਰਾ ਦੁਆਬਾ ਰਿਆਸਤ ਕਪੂਰਥਲਾ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਦਿਓ। ਇਸ ਮੈਂਬਰ ਨੂੰ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਕਪੂਰਥਲੇ ਦੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਦੇਸੀ ਰਜਾ ਸਮਝ ਕੇ ਬੱਬਰ ਆਪਣੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਬੰਦ ਕਰ ਦੇਣਗੇ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਸੀ ਪਰਦੇ ਹੇਠਾਂ ਆਪਣੀ ਹਕੂਮਤ ਕਾਇਮ ਰਖੀ ਜਾ ਸਕੇਗੀ।

ਦੁਆਬੇ ਦੀ ਹਾਲਤ

੧੫ ਮਈ, ੧੯੨੩ ਨੂੰ ਹਰੀ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਲ ਨੂੰ ਬਦਲ ਕੇ ਮਿਸਟਰ ਟਾਊਨਸੈਂਡ ਨੂੰ ਜਲੰਧਰ ਡਵੀਜਨ ਦਾ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਦੁਆਬੇ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ, ਬੱਬਰ ਕੇਸ ਦੇ ਦੰਰਾਨ, ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਦਿੰਦਿਆਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਿਚਿਆ ਸੀ :

"ਬੱਬਤ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਨੇ ਇਤਨਾ ਤਹਿਕਾ
 ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਤਾਂ ਦੇਖ ਕੇ ਹੱਕਾ ਬੱਕਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ।
 ਪੁਰਾਣੇ ਸਿਖ ਜੈਲਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵਡੀ ਪੁਜ਼ੀਸ਼ਨ ਵਾਲੇ ਆਦਮੀਆਂ
 ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਿੱਤਰ ਸਨ, ਪਰ ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਘਰ
 ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਭੀ ਕਾਨਾ-ਫੂਸੀ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਦਲੇਰੀ ਨਹੀਂ
 ਸਨ ਕਰਦੇ । ਲਗਪਗ ਉਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਹੀ ਹਥਿਆਰ ਖਰੀਦੇ
 ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਬਹੁਤਿਆਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦਸਿਆ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ
 ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਨੌਕਰ ਰਖੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਜੋ ਸੌਣ ਵੇਲੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜਾਨ ਦੀ
 ਰਖਵਾਲੀ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਕਈ ਆਪਣੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਬਾਰ ਨੂੰ ਚਲੇ
 ਗਏ ਸਨ । ਇਸ ਦਹਿਸਤ ਕਰਕੇ ਇਹ ਗੱਲ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿਸਦੀ
 ਕਿ ਕੋਈ ਇਹ ਦੱਸ ਪਾਵੇ ਕਿ ਕਿਹੜਾ ਕਤਲ ਕਿਸ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ ।
 ਹਾਲਤ ਭੈੜੀ ਤੋਂ ਭੈੜੀ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ । ਮੈਂ ਦਸ਼ਾ ਇਤਨੀ ਵਿਗੜੀ ਹੋਈ
 ਸਮਝਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਜੂਨ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਦਰਖਾਸਤ ਪੁਰ
 200 ਰਿਸਾਲੇ ਵਾਲੇ ਅਤੇ 250 ਪੈਦਲ ਫੌਜੀ ਮੇਰੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ।
 ਫੌਜ ਦੋ ਕੰਮਾਂ ਵਾਸਤੇ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਸਾਖ ਤੇ
 ਭਰੋਸਾ ਮੁੜ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ, ਜ਼ਿਲੇ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨਾ
 ਅਤੇ ਸੱਕੀ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਗ੍ਰੂਡਤਾਰੀ ਵਾਸਤੇ । ਫੇਰ ਐਡੀਸ਼ਨਲ ਪੁਲਸ
 ਭੀ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕੀਤੀ ਗਈ । ਫੌਜ ਦੀਆਂ ਪੰਜਾਹ ਪੰਜਾਹ ਦੀਆਂ ਫੁਕੜੀਆਂ
 ਬਣਾ ਕੇ ਗੜਬੜ ਵਾਲੇ ਰਕਬੇ ਵਿਚ ਖਾਸ ਖਾਸ ਥਾਈਂ ਰਖਿਆ ਜਾਂਦਾ
 ਸੀ । ਹਰ ਇਕ ਟੁਕੜੀ ਨਾਲ ਇਕ ਇਕ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਰਖਿਆ ਜਾਂਦਾ
 ਸੀ, ਤਾਂ ਜੁ ਫੌਜੀ ਅਤੇ ਸਿਵਲ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜ ਕੇ ਚਲਾਇਆ ਜਾਵੇ । ਮੈਂ
 ਜਦ ਜੁਲਾਈ 1823 ਵਿਚ ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਦੇ ਰੌਲੇ ਵਾਲੇ
 ਹਿੱਸਿਆਂ ਦਾ ਦੌਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਰਾਖੀ ਲਈ ਇਕ ਰਿਸਾਲਾ
 ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਰਖਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਪੇਸ਼ਬੰਦੀ
 ਕਰਨ ਲਈ ਤਾੜਨਾ ਕੀਤੀ ਸੀ । ਹੇਠਲੇ ਅਫਸਰਾਂ ਤੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ
 ਦੀ ਹਾਲਤ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਭੈੜੀ ਸੀ ਅਤੇ ਜਲੰਧਰ ਤੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ

ਦੋਹਾਂ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਲਹਿਰ ਦੇ ਅਸਰ ਵਾਲੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ
ਬਹੁਤ ਹੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ।”

[ਫੈਸਲਾ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਕੇਸ ਸਫ਼ਾ ੧੨੯]

ਮਿਸਟਰ ਮਾਥਿਊਸ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ੧੨ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੨੨ ਤੋਂ
੧੪ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੯੨੩ ਤਕ ਜਲੰਧਰ ਦਾ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਸੁਪੂਰਟੈਂਡੋਕਟ ਪੁਲਸ
ਰਿਹਾ, ਉਸ ਨੇ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਦਿੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ :

“ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਤਨਾ
ਯਰਕਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬੱਬਰਾਂ ਬਾਰੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ
ਖਬਰ-ਸਾਰ ਦੇਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਨ । ਜੇ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਕਰਦਾ ਤਾਂ
ਬੱਬਰ ਉਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਸਨ । ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਬਾਰੇ ਨੰਗਲ
ਸ਼ਾਮਾਂ ਦੇ ਬੂਟਾ ਨੰਬਰਦਾਰ ਨੇ ਆਪ ਆ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰੀ ਇਤਲਾਹ
ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਹਸ਼ਰ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੈ ।”

[ਫੈਸਲਾ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਕੇਸ, ਸਫ਼ਾ ੧੨੯]

ਮੀਆਂ ਅਬਦੁਲ ਫਤਹ, ਜਿਹੜਾ ਬੱਬਰ-ਕੇਸ ਦੀ ਤਫ਼ਤੀਜ਼
ਵਾਸਤੇ ਸਪੈਸ਼ਲ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਨੀਯਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਅਦਾਲਤ
ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਦਿੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ :

“ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਸਦਰ ਆਦਮਪੁਰ, ਬੰਗਾ ਅਤੇ ਰਾਹੋਂ ਦੇ
ਬਾਣਿਆਂ ਵਿਚ ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਧੁੰਮਾਂ ਪਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਸਾਰੇ
ਦੁਆਬੇ ਪੁਰ ਦਹਿਸ਼ਤ ਛਾਈ ਹੋਈ ਸੀ ।”

[ਫੈਸਲਾ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਕੇਸ, ਸਫ਼ਾ ੧੩੧]

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਬੱਬਰ ਲਹਿਰ

ਹੋਰ ਅਗੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਏਥੇ ਇਹ ਦੱਸ ਦੇਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ
ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਬੱਬਰ ਲਹਿਰ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰ ਕੇ
ਬਰਤਾਨਵੀ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ।

ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੈਲਦਾਰ ਰਾਣੀਬੂਆ ਦੇ ਕਤਲ ਮਗਰੋਂ ਦੁਆਬੇ

ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਵਿਚ ਆਮ ਅਕਾਲੀਆਂ ਪੁਰ ਹੀ ਘੋਰ ਤਸ਼ਦਦ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ । ਇਸ ਨਾਲ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਰਾਜਸੀ ਤੌਰ ਪੁਰ ਸਗੋਂ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ । ਜਿਹੜੇ ਅਕਾਲੀ ਅਜੇ ਤਕ ਸਾਂਤਮਈ ਦੇ ਅਸੂਲਾਂ ਨੂੰ ਜੱਫਾ ਮਾਰੀ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਆਖਣ ਲਗ ਪਏ, “ਜਦ ਇਸ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਆਮ ਅਕਾਲੀਆਂ ਅਤੇ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਭਿੰਨ-ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਆਸੀਂ ਕਿਉਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਅੱਡ ਦਸੀਏ । ਜੇ ਸਾਡੀ ਭੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਇੱਜਤੀ ਹੋਣੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿਉਂ ਨਾ ਸਾਂਤਸਈ ਨੂੰ ਛਤ ਕੇ ਬੱਬਰਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਰਲ ਚਲੀਏ ।” ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਕੂਮਤ ਵਿਰੁੱਧ ਆਮ ਸਿੱਖ ਜਨਤਾ ਵਿਚ ਵਧੇਤੇ ਨਫਰਤ ਅਤੇ ਗੁਸਾ ਫੈਲਣ ਲੱਗਾ । ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸੁਧਾਰਵਾਦੀ ਲੀਡਰਾਂ ਦੀ ਪੁਜ਼ੀਸ਼ਨ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋਣ ਲੱਗੀ ।

ਇਹ ਹਾਲਤ ਦੇਖ ਕੇ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਸੋਜਿਆ ਕਿ ਪਹਿਲੋਂ ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਆਮ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਨਿਖੇਤਿਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਕਿ ਆਮ ਜਨਤਾ ਬੱਬਰਾ ਪੁਰ ਹੋ ਰਹੇ ਤਸ਼ਦਦ ਨੂੰ ਆਮ ਅਕਾਲੀਆਂ ਪੁਰ ਹਨਾਲਾ ਨਾ ਸਮਝੇ, ਸਗੋਂ ਕੁਝ “ਸਿਰ ਫਿਰੇ” ਲੋਕਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕਾਰਵਾਈ ਬਿਆਲ ਕਰੇ । ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਾਮਰਾਜ (ਅਤੇ ਕੁਲ ਸਾਮਰਾਜਾਂ) ਦੀ ਇਹ ਚਲ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਲਹਿਰ ਦੇ ਖੱਬੇ ਅਤੇ ਇਨਕਲਾਰੀ ਹਿੱਸੇ ਪੁਰ ਜੁਲਮ ਤੇ ਤਸ਼ਦਦ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਸੱਜੇ ਤੇ ਸੁਧਾਰਵਾਦੀ ਹਿੱਸੇ ਨਾਲ ਸਮਝੇਤਾ ਕਰ ਕੇ ਕੁਝ ਇਕ ਰਿਆਇਤਾਂ ਦੇ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਇਨਕਲਾਬੀ ਹਿੱਸੇ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਹੋ ਸਕੇ ਤ ਉਸ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ।

ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਅਫਸਰ ਸੁਧਾਰਵਾਦੀ ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਸਿਫਤ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਇਸ ਦੀ ਇਕ ਮਿਸਾਲ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਵਿਰੁੱਧ ਚਲਾਏ ਗਏ ਕੇਸ ਦੇ ਦੰਰਾਨ ਮਿਸਟਰ ਸਮਿੱਥ ਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਬਿਆਨ ਤੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ :-

“ਮਾਰਚ ੧੯੨੩ ਦੀ ਟ੍ਰੀਬੀਊਨ ਅਖਬਾਰ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ

ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਲੈਜਿਸਲੇਟਿਵ ਕੰਸਲ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਛਪੀ ਸੀ । ਉਸ ਵਿਚ ਮਿਸਟਰ ਕਰਕੇ ਚੀਫ ਸਕੱਤਰ ਦੀ ਤਕਰੀਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਲਹਿਰ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਦੇ ਅਸੂਲ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਰਸੰਸਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਗੱਲ ਸਾਫ਼ ਸਾਫ਼ ਆਖੀ ਹੈ । ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਅੰਦਰ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਦਾ ਅਸੂਲ ਆਪਣੀ ਮਿਸਾਲ, ਪ੍ਰਾਪੇਗੰਡਾ ਅਤੇ ਅਮਲਾਂ ਰਾਹੀਂ ਭਰਿਆ ਹੈ ।”

[ਨਕਲ ਕਾਰਵਾਈ ਸਫ਼ਾ ੧੨੬੭]

ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਸੁਧਾਰਵਾਦੀ ਲੀਡਰਾਂ ਅਤੇ ਹਕੂਮਤ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚਕਾਰ ਵਿੰਗੇ-ਟੇਚੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਚਲਣ ਲੱਗੀ । ਸੁਧਾਰਵਾਦੀ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਆਮ ਅਕਾਲੀਆਂ ਪੁਰ ਜੁਲਮ ਬੰਦ ਕਰੋ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਰਖਣ ਦੀ ਉਹਨਾਂ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਵਾਹ ਨਹੀਂ । ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਖੁਲ੍ਹਾ-ਖੁਲ੍ਹਾ ਬੱਬਰਾਂ ਦੇ ਐਕਸਨਾਂ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰਨ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਮੰਨੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਪੁਰ ਸ਼੍ਰਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਅੰਦਰ ਲੁਕੇ ਸੁਧਾਰਵਾਦੀਆਂ ਨੇ ਕਮੇਟੀ ਅੰਦਰ ਗੱਲ ਚਲਾਈ ਕਿ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਦੁਆਬੇ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੇ ਕਤਲਾਂ ਬਾਰੇ ਚੁਪ ਰਹਿਣ ਦਾ ਅਰਥ ਸਰਕਾਰ ਇਹ ਸਮਝਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਮੇਟੀ ਭੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਇਹ ਪਰਗਟ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੱਬਰਾਂ ਨਾਲ ਸ਼੍ਰਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਹਮਦਰਦੀ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਜੁ ਕਮੇਟੀ ਪੁਰ ਕੋਈ ਹਰਫ਼ ਨਾ ਆਵੇ ਅਤੇ ਸਖਤੀ ਨਾ ਹੋਵੇ । ਪਰ ਚੂਕਿ ਸਾਰੀ ਅਕਾਲੀ-ਲਹਿਰ ਪੁਰ ਤਸ਼ਦਦ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਇਨ ਲਈ ਕੁਝ ਸੁਧਾਰਵਾਦੀਆਂ ਤੋਂ ਛੁਟ ਬਾਕੀ ਮੈਂਬਰ ਬੱਬਰਾਂ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕਰਨ ਜਾਂ ਹਮਦਰਦੀ ਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਨਾ ਉਚਿਤ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਮਝਦੇ । ਪਰ ਜਦ ੨੩ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੯੨੩ ਨੂੰ ਹਕੂਮਤ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਦੁਆਬੇ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰਾਂ ਪੁਰ ਹੋ ਰਹੇ ਹਮਲਿਆਂ ਅਤੇ ਕਤਲਾਂ ਦਾ

ਜ਼ਿਮੇਵਾਰ ਬੱਬਰ-ਜੱਥਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਇਹ ਐਲਾਨ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਬੱਬਰ ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਬੰਧ ਨਹੀਂ ।

ਹਕੂਮਤ ਇਤਨੇ ਐਲਾਨ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਮਝਦੀ । ਉਹ ਬੱਬਰਾਂ ਦੀ ਨਿਖੇਪੀ ਅਤੇ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰਵਾ ਕੇ ਆਮ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੇਕਣਾ ਚਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਆਪਣੇ ਏਜੰਟਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਅੱਲ ਲਈ ਪਰਚਾਰ ਜਾਰੀ ਰਖਵਾਇਆ । ਨਾਲ ਹੀ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਇਹ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਕਮੇਟੀ ਅੰਦਰ ਆਪਣੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਘਟਾਉਣ ਲਈ ਕੋਈ ਹੋਰ ਕਦਮ ਵੀ ਪੁਟਿਆ ਜਾਵੇ । ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ੨੭ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੯੨੩ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਕੈਦੀ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ।

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਪੁਰ ਚਲਾਏ ਗਏ ਕੇਸ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਦੇ ਸਫ਼ਾ ੧੨੬੭ ਪੁਰ ਪੈਰਾ ੧੫੦ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ : -

“ਗੌਰਮਿੰਟ ਨੇ ਟੇਢੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਤੋਂ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਬਾਰੇ ਪੁਛਿਆ, ਜਿਸ ਪੁਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਇਕ ਗੰਧਲਾ ਜਿਹਾ ਸਧਾਰਨ ਅਖਬਾਰੀ ਬਿਆਨ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ । ਇਹ ਬਿਆਨ ੫੮ ਨੰਬਰ ਮਸੰਦ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਤਰੀਕ ੨੪ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੯੨੩ ਹੈ । ਪਰ ਗੌਰਮਿੰਟ ਦੀ ਇਸ ਬਿਆਨ ਨਾਲ ਤਸੱਲੀ ਨਾ ਹੋਈ । ਗੌਰਮਿੰਟ ਨੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਦਾ ਐਲਾਨ ੨੭ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੯੨੩ ਨੂੰ ਕੀਤਾ ।”

ਅਖੀਰ ਸੁਧਾਰਵਾਦੀ ਲੀਡਰ ਆਪਣੇ ਮਕਸਦ ਵਿਚ ਸਫ਼ਲ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ੨੯, ੩੦ ਮਈ ੧੯੨੩ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਇਕ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਪੰਥ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਦੱਸ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬੱਬਰਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾ ਕਰਨ ਦੀ ਹਦਾਇਤ ਕੀਤੀ । ਮਿ: ਸਮਿੱਥ ਨੇ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਕੇਸ ਵਿਚ ਅਦਾਲਤ ਅੰਦਰ ਬਿਆਨ ਦੇਂਦਿਆਂ ਆਖਿਆ : -

“ਮੈਂ ੪੭੧ ਨੰਬਰ ਦਾ ਮਸੰਦਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ੨੯, ੩੦ ਮਈ ੧੯੨੩ ਨੂੰ ਹੋਈ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਦਰਜ ਹੈ । ਮਤਾ ਨੰਬਰ ੨ ਵਿਚ

ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਮੇਟੀ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਦੀ ਪਾਲਸੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਚੁਕੇ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਪੰਥ ਵਾਸਤੇ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਸਮਝਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁਲ ਸਿਖਾਂ, ਖਾਸ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਮੇਟੀਆਂ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਜੱਥਿਆਂ ਨੂੰ ਹਦਾਇਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਤਾਣ ਲਾ ਕੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਤਸੱਦਦ ਦੇ ਰਾਹ ਪੁਰ ਲਗ ਚੁੱਕੇ ਬੰਦਿਆਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਖਣ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ।”

ਜਦ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰ ਨੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਪੁਰ ਜਿਰਹਾ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੇ ੨੪ ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੩ ਨੂੰ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਰਿਆਨ ਦਿੱਤਾ, ਜੋ ਕੇਸ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਦੀ ਨਕਲ ਦੇ ਸਫ਼ਾ ੨੦੨੫ ਪੁਰ ਦਰਜ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਮਤਾ ਉਸ ਨੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜਲੰਧਰੀ ਨੇ ਤਾਈਦ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਇਨ-ਬਿਨ ਉਪਰੋਕਤ ਮਤਾ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਖਿਆ :—

“ਹਾਲਤ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੁਆਬੇ ਵਿਚ ਜੋਰ ਸ਼ੀ ਅਤੇ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਦੁਆਬੇ ਅੰਦਰ ਜਿਹੜੇ ਅਕਾਲੀ ਗ੍ਰੁਹਤਾਰੀ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰਖਣ ਕਰ ਕੇ ਗ੍ਰੁਹਤਾਰ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਮੈਂ ਇਕ ਮਤਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਜੁ ਗ੍ਰੁਹਤਾਰ ਹੋਏ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਕੇਸ ਲੜਨ ਵਾਸਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਉਪਰੋਕਤ ਮਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਸ੍ਰੋਗੁ: ਪ੍ਰਕਮੇਟੀ ਬੱਬਰ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ੨੯-੩੦ ਮਈ ੧੯੨੩ ਨੂੰ ਹੋਈ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਜਨਰਲ ਮੀਟਿੰਗ ਨੇ ਇਕ ਇਜ ਮਤਾ ਭੀ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਦੁਆਬੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਧਾਰਮਕ ਦੀ ਵਾਨ ਰਖੇ ਜਾਣ ।.....ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਕੇਵਲ ਧਾਰਮਕ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ

ਰਿਹਾਈ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੇ ਕਦੇ ਰਾਜ਼ੀ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਦੀ ਮੰਗ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ।”

ਉਸੇ ਨਕਲ ਦੇ ਸਫ਼ਾ ੧੨੬੭ ਪੁਰ ਸਮਿੱਖ ਦਾ ਇਹ ਬਿਆਨ ਦਰਜ ਹੈ :—

“ਮਤਾ ਨੰਬਰ ੪ ਗਿਆਨੀ ਬਤਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਬਾਵਾ ਹਰਿਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਾਈਦ ਕੀਤੀ । ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਦੁਆਬੇ ਵਿਚ ਦੋ ਦੀਵਾਨ ਕੀਤੇ ਜਾਣ, ਇਕ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਜਲੰਧਰ ਵਿਖੇ । ਇਹਨਾਂ ਦੀਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤਿਮਈ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ।”

ਅਗੇ ਚਲ ਕੇ ਬਿਆਨ ਦੇਂਦਿਆਂ ਸਮਿੱਖ ਸਫ਼ਾ ੧੨੭੯ ਪੁਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜਿਹੇ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਤਕਰੀਰਾਂ ਕਰ ਕੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਰਾਜਸੀ ਮਕਸਦ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕੱਢਣ ਦਾ ਕੋਈ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਰਖਦੇ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸਿਖ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ।

[੨ ਜੂਨ ੧੯੨੨ ਦੀ ਤਕਰੀਰ]

ਉਪਰੋਕਤ ਲਿਖਤਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿੱਧ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਪਿਛਾਂਹ-ਖਿਚੂ ਲੀਡਰ ਬੱਬਰਾਂ ਦੇ ਬਾਗੀਆਨਾ ਪਰਚਾਰ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰ ਕੇ ਅਤੇ ਬੱਬਰ-ਲਹਿਰ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕਰ ਕੇ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ।

ਚੋਰੀ ਡਾਕੇ ਛੱਡ ਕੇ ਬੱਬਰਾਂ ਵਿਚ ਆਇਆਂ ਬਾਰੇ

ਕਿਸੇ ਪਿਛਲੇ ਕਾਂਡ ਵਿਚ ਦਸ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਧੁੱਗਾ, ਦਲੀਪਾ ਤੇ ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਧਾਮੀਆਂ, ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਕੋਟਲੀ ਬਾਵਾ ਦਾਸ ਅਤੇ ਦੁਮਣ ਸਿੰਘ ਪੰਡੋਰੀ ਮਹਿਤਮਾ ਨੇ ਡਾਕੇ ਚੋਰੀਆਂ ਤੋਂ ਤੋਬਾ ਕਰਕੇ ਬੱਬਰ ਜੱਥੇ ਦੇ ਅਸੂਲਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਸੀ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦਲੀਪਾ ਸਤਾਰੂਂ ਅਠਾਰੂਂ ਸਾਲ ਦਾ ਅਜੇ ਗਭਰੂਟ

ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਸੀ, ਡਾਕੇ ਚੋਰੀ ਦੀ ਭੈੜੀ ਵਾਦੀ ਅਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੱਕੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ । ਉਹ ਬੱਬਰ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਬਿਲਕੁਲ ਬੱਬਰ-ਅਸੂਲਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ । ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਧੁੱਗਾ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਡਿਜਿਪਲਨ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਚਲਣ ਦੀ ਪੂਰੀ ਆਦਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਈ, ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਭੀ ਬੱਬਰ-ਅਸੂਲਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਮੁੜ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਬਲਕਿ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਰਾਪਤ ਕੀਤੀ । ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਧਾਮੀਆਂ ਕਾਫੀ ਹਦ ਤਕ ਬੱਬਰ ਜੱਥੇ ਦੇ ਹੁਕਮ ਹੇਠਾਂ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ । ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਕੋਟਲੀ ਅਤੇ ਦੁਮਣ ਸਿੰਘ ਪੰਡੋਰੀ ਮਹਿਤਮਾ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਾ ਪਿਆ । ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਕੋਟਲੀ ਭਾਵੇਂ ਕਈ ਐਕਸ਼ਨਾਂ ਵਿਚ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਨੀਯਤ ਉਹੀ ਰਹੀ । ਉਹ ਹਰ ਐਕਸ਼ਨ ਵੇਲੇ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦੀ ਹੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਅੱਖ ਬਚਾ ਕੇ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਟੂਬ-ਛੱਲਾ ਵੱਖ ਕਾਬੂ ਕਰ ਲੈਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਉਸ ਨੇ ਬੂਟੇ ਨੰਬਰਦਾਰ ਦੇ ਪੋਤੇ ਨੂੰ ਬੱਬਰ ਜੱਥੇ ਦੀ ਹਦਾਇਤ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਸੀ । ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਉਸ ਦੀ ਡੀਉਟੀ ਬਾਹਰ ਪਹਿਰੇ ਪੁਰ ਰਹਿਣ ਦੀ ਲੱਗ ਗਈ ।

ਮੁਕਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਕਿ ਬੱਬਰ-ਲਹਿਰ ਦੇ ਅਸਰ ਨਾਲ ਕਈ ਸਜਣ ਚੋਰੀਆਂ ਡਾਕੇ ਛੱਡ ਕੇ ਬੱਬਰਾਂ ਦੇ ਪਰੋਗਰਾਮ ਅਨੁਸਾਰ ਅਮਲ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਪਰ ਕੁਝ ਕੁ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਨਾ ਛਡੀਆਂ, ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਵੱਖ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਜਾਂ ਆਪ ਹੀ ਅੱਡ ਹੋ ਗਏ ।

ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗ੍ਰੂਹਤਾਰੀ

ਚੰਦਾਂ ਪੰਦਰ੍ਹਾਂ ਜੂਨ ੧੯੨੩ ਦੇ ਕਰੀਬ ਬਾਬੂ ਸੰਤਾਂ ਸਿੰਘ ਦਲੀਪਾ ਤੇ ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਧਾਮੀਆਂ, ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਮਾਣਕੋ ਅਤੇ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਕੋਟਲੀ ਬਾਵਾ ਦਾਸ, ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਪਲਾਹੀ ਦੇ ਖੂਹ ਪੁਰ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ । ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਸੁਣਨ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਆਈ ਹੈ ਕਿ ਦੁਆਬੇ ਵਿਚ ਮਾਰਸ਼ਲ-ਲਾਅ ਲਗਣ ਵਾਲਾ ਹੈ । ਇਸ ਮਤਲਬ

ਵਾਸਤੇ ਕਾਫੀ ਰਸਾਲਾ ਜਲੰਧਰ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਹੈ । ਕੁਝ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਦੁਆਬੇ ਤੋਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਵਾਸਤੇ ਬਾਹਰ ਰਹਿਣ ਦੀ ਖਾਤਰ ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ, ਦਲੀਪਾ ਧਾਮੀਆਂ ਅਤੇ ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਮਾਲਵੇ ਵਲ ਅਤੇ ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਧਾਮੀਆਂ ਤੇ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਕੋਟਲੀ ਮਾਝੇ ਵਿਚ ਚਲੇ ਜਾਣ ਤੇ ਜੇ ਉਦੋਂ ਤਾਈਂ ਹਕੂਮਤ ਵਲੋਂ ਕੋਈ ਅਤੀ ਸਖਤ ਕਾਰਵਾਈ ਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤਾਂ ਇਕ ਮਹੀਨੇ ਪਿੱਛੋਂ ਮੁੜ ਕੇ ਪਲਾਹੀ ਇਕੱਤਰਤਾ ਕੀਤੀ ਜਾਏ ।

ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਜਵੀਜ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਾਗਪੁਰੀ ਦੀ ਬਹੁਤ ਵਾਕਫੀ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਉਧਰ ਰਹਿਣ ਦਾ ਪਰਬੰਧ ਉਸ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਏ । ਮਲੂਕ ਸਿੰਘ ਪਲਾਹੀ ਨੇ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਕਿ ਲੋਕੀਂ ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪੁਰਸੀ, ਆਈ, ਡੀ, ਨਾਲ ਮੇਲ-ਮਿਲਾਪ ਰੱਖਣ ਦਾ ਸੱਕ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਤੋਂ ਹੁਸ਼ਿਆਸਪੁਰ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ, “ਲੋਕੀਂ ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਉਸ ਬਾਰੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਅਜੇ ਤੀਕ ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਪੁਰਾਇਆ । ਇਹ ਸਭ ਝੂਠਾ ਸੱਕ ਹੈ । ਫੇਰ ਜੇ ਉਹ ਸੀ, ਆਈ, ਡੀ, ਨਾਲ ਭੀ ਮਿਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਭੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਧੋਹ ਨਹੀਂ ਕਮਾ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਮੇਰਾ ਜ਼ਤੀ ਮਿੱਤਰ ਹੈ ।”

ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ, ਦਲੀਪਾ ਅਤੇ ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਖੁਰੋਪੁਰ ਪੁਜੇ ਤਾਂ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਾਬੂ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਕਿ ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਕਲੂ ਏਥੇ ਆਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਸੀ । ਉਹ ਕਹਿ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਚ ਉਸ ਥਾਂ ਪੁਜ ਜਾਵੋ, ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਨੀਯਤ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ ।

ਬਾਬੂ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਉਧਰ ਚਲੇ ਜਾਣ ਦੀ ਤੁਸੀਂ ਸੰਤਾਂ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਖਬਰ ਕਰ ਦੇਣੀ ।

ਤਿੰਨੇ ਸਾਬੀ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਕਪੂਰਥਲੇ ਤੋਂ ਗੱਡੀ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ

ਵਿਚ ਦੀ ਬਠਿੰਡੇ ਪੁਜੇ ਤੇ ਉੱਥੋਂ ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਸੇ ਹੋਏ ਟਿਕਾਣੇ ਪੁਰ ਪਿੰਡ ਹਦੀਆਇਆ ਵਿਚ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਦੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚੇ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸੰਤ ਜੀ ਭੀ ਉੱਥੇ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਉਸ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਫਿਰ-ਫਿਰਾ ਕੇ ਠੀਕਰੀਵਾਲੇ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਸੰਤ ਨੇ ਆਖਿਆ :

“ਤਿਹਾਂ ਦਾ ਇਕ ਥਾਂ ਬਡੋਬਸਤ ਹੋਣਾ ਮੁਸਕਲ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਕ ਥਾਂ ਡੱਡ ਆਉਂਦਾ ਹਾਂ। ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦਲੀਪਾ ਚਾਰ ਪੰਜ ਦਿਨ ਠੀਕਰੀਵਾਲੇ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਠਹਿਰਨ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਸਤੂਆਣੇ ਆ ਜਾਣ। ਫਿਰ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਪਰਬੰਧ ਭੀ ਕਰ ਦਿਆਂਗਾ।”

ਇਹ ਗੱਲ ਪੱਕੀ ਕਰ ਕੇ ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ੧੯੯੩ ਜੂਨ ੧੯੨੩ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਨਾਈਵਾਲੇ ਸ਼: ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਲਸੰਸੀਏ ਪਾਸ ਪੁੱਜੇ। ਸੰਤ ਨੇ ਬਾਬੂ ਨੂੰ ਦਸਿਆ : “ਇਹ ਸਰਦਾਰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦਾ ਬੰਦਾ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਗੋਲੀਆਂ ਦਾ ਭਾਰ ਨਾਲ ਨਾਲ ਨਾ ਚੁੱਕੀ ਫਿਰੋ। ਏਥੇ ਰੱਖ ਦੇਵੇ, ਜਦੋਂ ਲੋੜ ਪਏਗੀ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਏਥੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿਆਂਗਾ, ਸਗੋਂ ਹੋਰ ਭੀ ਪਹੁੰਚਾ ਦੇਵਾਂਗਾ।” ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ੧੨ ਬੇਰ ਦੀਆਂ ੧੬ ਗੋਲੀਆਂ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ੨੦ ਜੂਨ ਸਵੇਰੇ ਦੋਵੇਂ ਬਰਨਾਲੇ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ। ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਲਾਗੇ ਇਕ ਟਾਹਲੀ ਦੇ ਬਿੜ ਹੇਠ ਬਿਠਾ ਕੇ ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਟਿਕਟ ਲੈਣ ਲਈ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਸੰਤ ਨੇ ਪਹਿਲੋਂ ਹੀ ਇਤਲਾਹ ਦੇ ਕੇ ਪੁਲਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਪੁਰ ਬੁਲਾ ਰੱਖੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਦਸ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਸ ਵੇਲੇ ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਪਾਸ ਕੋਈ ਗੋਲੀ-ਬਰੂਦ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਪਟਿਆਲੇ ਵਲੋਂ ਦੁਪਹਿਰ ਦੀ ਗੱਡੀ ਆਈ। ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਪਿਛਲੇ ਡੱਬੇ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ। ਡੱਬੇ ਵਿਚ ਹੋਰ ਕੋਈ ਸਵਾਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬਾਬੂ ਨੇ ਪਸ਼ਤੌਲ ਤੇ ਕੁਝ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਕੇ ਇਕ ਗਠੜੀ ਜਿਹੀ ਬਣਾ ਲਈ ਤੇ ਗਠੜੀ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖ ਕੇ ਸੌਂ ਗਿਆ।

ਜਦੋਂ ਤਪਾ ਸਟੇਸ਼ਨ ਆਇਆ ਤਾਂ ਇਕ-ਦਮ ਪੰਜ ਛੇ ਪੁਲਸ ਵਾਲੇ
ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਡੱਬੇ ਵਿਚ ਆ ਵੱਡੇ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਕੇਸਾਂ ਤੋਂ ਫੜਿਆ, ਕਿਸੇ
ਨੇ ਦਾੜ੍ਹੀ ਤੋਂ, ਬਾਕੀਆਂ ਨੇ ਹੱਥਕੜੀਆਂ ਜੜ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ
ਸਿੰਘ ਜੀ ਗ੍ਰਾਉਂਡ ਹੋ ਗਏ।

ਉਡਾਰੂ ਪ੍ਰੈਸ ਫੜਿਆ ਗਿਆ

ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਗਠੜੀ ਵਿਚੋਂ ਜਿਹੜੇ ਕਾਗਜ਼ ਮਿਲੇ,
ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਐਸਾ ਖਤ ਪੁਲਸ ਦੇ ਹੱਥ ਲੱਗਾ, ਜੋ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ
ਨੇ ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਫਤਹਪੁਰ ਕੋਠੀ ਦੇ ਨਾਂ
ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਰਖੇ
'ਉਡਾਰੂ ਪ੍ਰੈਸ' ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਅਲੀ ਸ਼ਾਹ
ਬਾਣੇਦਾਰ ਇਹ ਚਿੱਠੀ ਲੈ ਕੇ ੨੫ ਜੂਨ ੧੯੨੩ ਨੂੰ ਫਤਹਪੁਰ ਕੋਠੀ
ਪਹੁੰਚਿਆ, ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪਿੰਡ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ
ਉਹ ਗ੍ਰਾਉਂਡ ਤੋਂ ਬਚ ਗਿਆ, ਪਰ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗ੍ਰਾਉਂਡ ਕਰ
ਕੇ ਪੁਲਸ ਨੇ ਉਸ ਤੋਂ ਉਹ ਮਸ਼ੀਨ ਮੰਗੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ
ਸਿੰਘ ਦੇ ਖਤ ਵਿਚ ਸੀ। ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਮਸ਼ੀਨ
ਪਰਸੋਤਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਰਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਪੁਲਸ ਨੇ ਪਰਸੋਤਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ
ਬੁਲਾਇਆ ਤਾਂ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਾਜਾ ਲਿਆ ਦੇਣ ਲਈ
ਆਖਿਆ। ਬਾਣੇਦਾਰ ਬੋਲਿਆ, "ਅਸੀਂ ਵਾਜਾ ਸਿਰ ਮਾਰਨਾ ਏਂ, ਸਾਨੂੰ
ਤਾਂ ਪਰਚੇ ਛਾਪਣ ਵਾਲੀ ਮਸ਼ੀਨ ਲਿਆ ਕੇ ਦਿਓ।" ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ
ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਜਦੋਂ ਪਰਸੋਤਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਸ਼ੀਨ ਕਪੜੇ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ
ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਾਜਾ ਆਖ ਕੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ,
ਤਾਂ ਜੁ ਮੇਰੇ ਘਰ ਬੜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖਰਾਬ ਨਾ ਕਰ ਸਕਣ। ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ
ਦੇ ਕਹਿਣ ਪੁਰ ਪਰਸੋਤਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਸ਼ੀਨ ਲਿਆ ਕੇ ਪੁਲਸ ਦੇ ਹਵਾਲੇ
ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਤਲਾਸੀ

ਕੌਲਗੜ੍ਹ ਦੇ ਕੇਸ ਮਗਰੋਂ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਐਡੀਟਰ, ਉਦੈ ਸਿੰਘ, ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਬਹਿਬਲਪੁਰੀ, ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਮੁਜਾਰਾ ਕਲਾਂ ਅਤੇ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮਾਂਗਟ ਪਹਾੜ ਵਲ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ। ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਫਤਹਪੁਰ ਕੋਠੀ ਵਲ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਕੰਢੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਤੇ ਕੁਝ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਫੌਜੀ ਰਸਾਲੇ ਅਤੇ ਪੁਲਸ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਬਹੁਤ ਬੜੇ ਪੈਮਾਨੇ ਪੁਰ ਬੱਬਰਾਂ ਭੀ ਭਾਲ ਸੁਰੂ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਰਸਾਲੇ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਭੀ ਸੀ, ਜੋ ਕਾਫੀ ਦੂਰ ਤਕ ਗੇੜੇ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਅਤੇ ਨੀਵਾਂ ਉਡ ਕੇ ਬੱਬਰਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਮਦਦ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਰਸਾਲਾ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਤੇ ਖੂਹਾਂ ਪੁਰ ਭੀ ਫਿਰਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਰੀਪੋਰਟ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਕਿ ਹੇਠਾਂ ਮੈਦਾਨੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਉਤਰ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਬਿਆਨ

ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਬਹੁਤ ਦਲੇਰੀ ਤੇ ਨਿਰਭੈਤਾ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਪੁਲਸ ਦੀਆਂ ਚਲਾਕੀਆਂ ਤੇ ਹੱਥਕੰਡਿਆਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਬੱਬਰਾਂ ਦੇ ਬਿਆਨਾਂ ਤੋਂ ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਪਤਾ ਲਗ ਚੁੱਕਾ ਮੀ। ਜਦੋਂ ਪੁਲਸ ਨੇ ਉਹ ਸਾਰੀ ਵਾਕਫੀ ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਅਗੇ ਰਖੀ ਤਾਂ ਬਾਬੂ ਸੋਚੀ ਪੈ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਕੀ ਬਣਿਆ! ਪੁਲਸ ਨੇ ਆਖਿਆ, “ਬਾਬੂ ਜੀ, ਕੀ ਸੋਚ ਰਹੇ ਹੋ? ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਭੋਲੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੋ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਦੁਨੀਆਂ ਕਿਵੇਂ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੀ ਰੋਜ਼ ਰੋਜ਼ ਦੀ ਇਤਲਾਹ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਛੋਟੇ ਵਰਕਰਾਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰੂਨੀ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ, ਸਾਡੇ ਬੰਦੇ ਤੁਹਾਡੇ ਲੀਡਰਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਜੱਥੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਕਤਲਾਂ ਦੇ ਅਰੰਭ ਤੋਂ

ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਫਿੜਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆ ਕੇ ਸਭ ਕੁਝ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ।
 ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਝਿੰਗਡ ਤੇ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਗੋਸਲ ਆਏ ਤੇ ਸਭ ਕੁਝ
 ਦੱਸ-ਦਸਾ ਕੇ ਲਾਂਭੇ ਹੋਏ । ਤੁਸੀਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਸਭ ਗੋਲੀ
 ਮਾਰਨ ਦੇ ਕਾਬਲ ਹਨ । ਤੁਸੀਂ ਸੱਚੇ ਆਦਮੀ ਹੋ ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ
 ਹੋ । ਬਥਰਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ, ਸੱਚ ਪੁਛੋ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਵਰਗੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ
 ਅਸੀਂ ਬੜੀ ਕਦਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਅਫਸੋਸ ਤਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ
 ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਵਰਗੇ ਸੱਚੇ ਆਦਮੀਆਂ ਪੁਰ ਸਾਰਾ ਭਾਰ ਪਾ ਕੇ ਲੀਡਰ
 ਲੱਕੀਂ ਆਪ ਚਾਂਗੀਆਂ ਖਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਧੋਖਾ ਕਰ ਜਾਂਦੇ
 ਹਨ, ਪਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਭੀ ਨਹੀਂ ਲਗਣ ਦੇਂਦੇ । ਤੁਸੀਂ ਇਹਨਾਂ
 ਦੁਆਬੀਆਂ ਵਿਚ ਕਿੱਥੋਂ ਫਸ ਗਏ । ਹੁਣ ਭੀ ਸੁਰਤ ਸੰਭਾਲੋ ।
 ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਭਰਾ ਹਾਂ, ਸੱਚੇ ਆਦਮੀ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨਾ ਅਸੀਂ
 ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ । ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਦੁਆਬੀਆਂ ਦੀਆਂ
 ਚਾਲਾਂ ਵਿਚ ਫਸ ਕੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਹਿਣੇ ਲਗ ਕੇ ਹੀ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਇਸ
 ਲਈ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤਾਂ ਸਾਫ਼ ਕੱਢ ਦਿਆਂਗੇ, ਪਰ ਸ਼ਰਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ
 ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਛੱਡ ਸਕਦੇ । ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਭੀ ਸੱਚ ਸੱਚ ਵਰਤੋਗੇ
 ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਆਖ ਸਕਾਂਗੇ ਕਿ ਬਾਬੂ ਹੋਰੀਂ ਤਾਂ ਗਲਤੀ ਵਿਚ
 ਆ ਕੇ ਸਭ ਕੁਝ ਕਰ ਬੈਠੇ ਹਨ । ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ
 ਦੇ ਉਲਟ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਝੂਠੇ ਤੇ ਗੰਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਵਾਲਾ ਵਰਤਾਉ ਕੀਤਾ
 ਤਾਂ ਫੇਰ ਅਸੀਂ ਭੀ ਉਹੋ ਜਿਹਾ ਸਲੂਕ ਕਰਾਂਗੇ । ਹੱਡ ਭੰਨਵਾ ਕੇ ਅਤੇ
 ਬੇਇੱਜਤੀ ਕਰਵਾ ਕੇ ਦਸਿਆ ਤਾਂ ਕੀ ਦਸਿਆ । ਫੇਰ ਤੁਹਾਥੋਂ ਅਸੀਂ
 ਪੁੱਛਣਾ ਭੀ ਕੀ ਹੈ, ਸਭ ਕੁਝ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਹੈ । ਜੇ ਇਹੋ ਗੱਲਾਂ ਆਪਣੇ
 ਮੂੰਹੋਂ ਦੱਸ ਦੇਵੋਗੇ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡਾ ਹੀ ਫਾਇਦਾ ਹੈ । ਅਸੀਂ ਭੀ ਜੀ ਆਖ
 ਕੇ ਬੁਲਾਵਾਂਗੇ ਅਤੇ ਜਾਨ ਵੀ ਬਚ ਜਾਏਗੀ ।”

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਫੌਜ ਮਾਰ ਕੇ ਤੇ ਹੇਠਲੀਆਂ-ਉਤਲੀਆਂ
 ਕਹਿ ਕੇ ਪੁਲਸ ਬਾਬੂ ਨੂੰ ਭੁਚਲਾਉਣ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਈ । ਬਾਬੂ ਭੀ
 ਪੈਂਤੜੇ ਤੋਂ ਅਜਿਹਾ ਉਖਿੜਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਉੜੇ ਤੋਂ ਝਾੜੇ ਤੀਕ ਸਭ
 ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਕੁਝ ਪੁਲਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਪੁਰ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ । ਜਦੋਂ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਸਾਹਮਣੇ
ਬਿਆਨ ਸੁਰੂ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਉਹ ਸੱਤ ਦਿਨ ਛੇ ਛੇ ਘੰਟੇ ਲਗਾਤਾਰ
ਬਿਆਨ ਦਿੰਦਾ ਰਿਹਾ । ਇਸ ਬਿਆਨ ਨੇ ਅਸਲੋਂ ਹੀ ਸਾਜ਼ਸ਼-ਕੇਸ ਦਾ
ਮੁੱਢ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ।

ਹੋਰ ਗ੍ਰੂਫਤਾਰੀਆਂ

ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਿਆਨ ਤੋਂ ਹੋਰ ਵਾਕਫੀ ਹਾਸਲ ਕਰ ਕੇ
ਪੁਲਸ ਨੇ ੩੦ ਜੂਨ ੧੯੨੩ ਨੂੰ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਬੂੜੇ ਬਾੜੀਆਂ,
੪ ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਬੂੜੇ ਬਾੜੀਆਂ ਤੇ ਵੱਡੇ ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਬੇਲਾ
ਸਿੰਘ ਪਲਾਹੀ ਆਦਿ ਨੌਂ ਆਦਮੀ ਹੋਰ ਗ੍ਰੂਫਤਾਰ ਕੇਰ ਲਏ । ਕਰਤਾਰ
ਸਿੰਘ ਬੂੜੇ ਬਾੜੀਆਂ ਦੇ ਬਿਆਨ ਤੋਂ ਦਲੇਲ ਸਿੰਘ ਮੰਨਣਹਾਣਾ ਦੀ
ਗ੍ਰੂਫਤਾਰੀ ਅਮਲ ਵਿਚ ਆਈ ।

ਜਦੋਂ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਰਾਹੀਂ ਹੋਈ ਤਲਾਸੀ ਮਗਰੋਂ ਬੱਬਰ
ਪਹਾੜਾਂ ਤੋਂ ਉਤਰ ਕੇ ਮੈਦਾਨੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਆ ਗਏ ਤਾਂ ਉਦੈ ਸਿੰਘ
ਤੇ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਮੁਜ਼ਾਰਾ ਕਲਾਂ ਵਾਲੇ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਹਯਾਤਪੁਰ ਪਾਸ
ਆਏ । ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਪਿੰਡ ਪਰਨਾਲੀਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਜਗਤ
ਸਿੰਘ ਬੱਬਰ-ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਮਤਲਬ
ਵਾਸਤੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਪੁਰ
ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਉਸ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਵਾਸਤੇ ਗਿਆ । ਰਾਮ ਸਿੰਘ
ਨੇ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਛੇਤੀ ਹੀ ਐਡੀਟਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਿਲਾਵੇਗਾ ।
੨੬ ਜੂਨ ਨੂੰ ਰਾਮਸਿੰਘ ਦੇ ਭਾਈ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਸੀ । ਬਰਾਤ ਸੁਜਾਨਪੁਰ ਆਈ
ਹੋਈ ਸੀ, ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਭੀ ਉੱਥੇ ਪੁਜ ਗਿਆ ਸੀ । ੨੭ ਜੂਨ ੧੯੨੩ ਨੂੰ
ਸਵੇਰ-ਸਾਰ ਹੀ ਪੁਲਸ ਨੇ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਤਲਾਸੀ
ਲਈ, ਪਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਕਿਸੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਚ ਗਿਆ । ਜਦੋਂ ੨ ਜੁਲਾਈ
ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਵਲ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਪਿੰਡ ਭੀ ਉਸ ਦਿਨ
ਪੁਲਸ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਸੀ । ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਏਥੋਂ ਭੀ ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ ਨਾਲ ਬਚ

ਨਿਕਲਿਆ । ੩ ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਜਗਰ ਸਿੰਘ ਪਰਨਾਲੀਆਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਤੇ ਇਕ ਦੋ ਦਿਨ ਲਈ ਉੱਥੇ ਹੀ ਅਟਕਣ ਵਾਸਤੇ ਆਖਿਆ । ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੰਨ ਲਿਆ । ਉਧਰ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਬਬਰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਉਸ ਰਾਹ ਵਿਚ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਰਸਤੇ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਾਣਾ ਸੀ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ੪ ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਪਰਨਾਲੀਆਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ।

ਉਸ ਦੇ ਬਿਆਨ ਦੇ ਅਧਾਰ ਪੁਰ ੨੦ ਜੁਲਾਈ ਤੋਂ ੨ ਅਗਸਤ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਵਲਦ ਲਾਲੂ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਮੁਜ਼ਾਰਾ ਕਲਾਂ ਅਤੇ ਧਰਮ ਸਿੰਘ, ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੁਦਰ ਸਿੰਘ ਹਯਾਤਪੁਰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ ।

ਪੁਲਸ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ, ਧੱਕੇ ਤੇ ਵਧੀਕੀਆਂ

ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਏ ਬੱਬਰਾਂ ਤੋਂ ਬਿਆਨ ਲੈਣ ਲਈ ਪੁਲਸ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਉਧਰ ਤਰਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੁਲਮ ਕੀਤੇ । ਉਸ ਵੇਲੇ ਕਾਂਗਰਸ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਹੀ ਦੋ ਵੱਡੀਆਂ ਜਨਤਕ ਜੱਬੇਬੰਦੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਤਸੱਦੂਦ ਦੇ ਹਾਮੀ ਕਹਿ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਭਿਆਨਕ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਹੀਆ ਪਿਆ । ਲਗਾਤਾਰ ਕਈ ਕਈ ਰਾਤਾਂ ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਜਗਾਈ ਰਖਿਆ ਗਿਆ । ਧੁੱਪੇ ਸੜਦੀ ਧਰਤੀ ਪੁਰ ਤੇ ਕੀਝਿਆਂ ਦੇ ਭੌਣਾਂ ਪੁਰ ਖੜ੍ਹੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । ਪਾਵਿਆਂ ਹੇਠਾਂ ਹੱਥ ਦੇ ਕੇ ਕਈ ਕਈ ਬੰਦੇ ਮੰਜੇ ਪੁਰ ਬਿਠਾਏ । ਦਾੜ੍ਹੀਆਂ ਤੇ ਕੇਸ ਪੁਟੇ । ਮੁੱਢਾਂ ਤੇ ਨਾਜ਼ਕ ਅੰਗਾਂ ਉਪਰੋਂ ਵਾਲ ਨੋਚੇ । ਜੁੱਤੀਆਂ ਤੇ ਢੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਹੱਡ-ਭੰਨ-ਮਾਰ ਕੀਤੀ । ਗੁਦਾ ਵਿਚ ਮਿਰਚਾਂ ਪਾ ਕੇ ਤੜਫਾਏ । ਨਹੁੰਆਂ ਵਿਚ ਸੂਈਆਂ ਚੋਭੀਆਂ, ਪੈਰਾਂ ਦੀਆਂ ਤਲੀਆਂ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਉਡਾ ਦਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਪੁੱਠੇ ਲਟਕਾਇਆ, ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਅਗੋਂ ਸਿਦਕ ਤੇ ਸਿਰੜ ਦੀ ਹੱਦ ਕਰ ਵਿਖਾਈ । ਧੰਨ ਜਨਮ ਉਹਨਾਂ ਹੱਠੀਲੇ ਬੱਬਰਾਂ ਦਾ

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਾ ਮੂੰਹੋਂ ਕੁਝ ਦਸਿਆ ਤੇ ਨਾ ਸੀ ਉਚਰੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੁਲਸੀ ਜੁਲਮ ਸਹਿਣ ਲਈ ਮਨ ਤਕਡਾ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਪੁਲਸ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਆਏ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪੁਲਸ ਕੁਝ ਨਾ ਵਿਗਾੜ ਸਕੀ। ਜਦੋਂ ਪੁਲਸ ਤਸੀਹੇ ਦੇਣ ਲਗਦੀ ਤਾਂ ਇਹ ਸੂਰੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ, ਭਾਈ ਲਫ਼ਮਣ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ : ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਧਰ ਲੈਂਦੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਫੌਲਾਦ ਵਾਂਗ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰ ਲੈਂਦੇ। ਇਹਨਾਂ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦੀ ਅਡੋਲ ਸਹਿਨ-ਸਕਤੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਹਨਾਂ ਪੁਲਸੀਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਭੀ ਢਿੱਲੇ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਪਰ ਕਈਆਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਮਾਰਾਂ ਦੀ ਝਾਲ ਨਾ ਝਲਦੇ ਹੋਏ ਇਕਬਾਲ ਭੀ ਕਰ ਲਏ ਤੇ ਕੁਝ ਇਕ ਵਾਅਦਾ-ਮਾਫ਼ ਬਣ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸਾਬੀਆਂ ਨਾਲ ਧੋਹ ਕਮਾਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਯਾਦ ਰਖਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਬੱਬਰ ਡੋਲ ਗਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਪੁਲਸ-ਤਸੱਦਦ ਨੇ ਨਹੀਂ ਡੁਲਾਇਆ। ਪੁਲਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕੁਟਲ-ਨੀਤੀ ਨਾਲ ਪੈਰੋਂ ਕਚਿਆ ਸੀ। ਪੁਲਸ ਪਾਸ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਹੱਥ-ਕੰਡੇ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ “ਬਾਕੀਆਂ ਨੇ ਸਭ ਕੁਝ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਤੂੰ ਕਿਉਂ ਛਿੱਤਰ ਖਾਣ ਪੁਰ ਲੱਕ ਬੰਨ੍ਹ ਛਡਿਆ ਏ? ਤੁਹਾਡੇ ਬੱਚਿਆਂ ਤੇ ਸਿੰਘਣੀ ਦਾ ਕੀ ਹਾਲ ਹੋਵੇਗਾ? ਜੇ ਫਾਂਸੀ ਹੀ ਲਗਣਾ ਸੀ ਤਾਂ ਵਿਆਹ ਕਿਉਂ ਕਰਾਇਆ ਸੀ? ਬੱਚੇ ਕਿਉਂ ਜਣੇ ਸਨ? ਤੇਰੀ ਸਿੰਘਣੀ ਤੇਰੇ ਮਗਰੋਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਆਦਮੀ ਦੇ ਘਰ ਜਾ ਵਸੇਗੀ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਕੌਣ ਆਦਮੀ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਜਦੋਂ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਸਭ ਕੁਝ ਦਸੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਤੂੰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦੋ ਅੱਖਰ ਕਹਿ ਕੇ ਬਾਹਰ ਹੁੰਦਾ? ਜੇ ਤੂੰ ਏਡਾ ਹੀ ਦਲੇਰ ਸੈਂ, ਤਾਂ ਹੁਣ ਫਾਰੇ ਲਗਣ ਤੋਂ ਕਿਉਂ ਡਰਦਾ ਏ? ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸਭ ਕੁਝ ਦੱਸ ਦਿੰਦਾ? ਕੋਈ ਕੰਮ ਕਰ ਕੇ ਫਿਰ ਲੁਕਦੇ-ਲੁਕਾਂਦੇ ਫਿਰਨਾ ਕਿਧਰ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਏ? ਤੂੰ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿਖ ਅਖਾਂਦਾ ਏ, ਗੁਰੂ ਨੇ ਝੂਠ ਬੋਲਣਾ ਕਿੱਥੇ ਆਖਿਆ ਏ ਤੇ

ਸੱਚ ਲੁਕਾਣਾ ਕਿੱਥੇ ਲਿਖਿਆ ਏ? ਸਜ਼ਾ ਤੋਂ ਬਰਣ ਲਈ ਝੂਠ ਬੋਲਣਾ ਗੀਦੀਆਂ ਤੇ ਮਨਮੁਖਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਜੇ ਸਾਨੂੰ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਲੁਕਾਣ ਦਾ ਭਾ ਕੋਈ ਲਾਭ ਹੁੰਦਾ, ਪਰ ਹੁਣ ਨਾ ਦਸਣ ਦਾ ਕੀ ਲਾਭ ? ਚੰਗਾ, ਲੈ ਹੁਣ ਤਕੜਾ ਹੋ ਲੈ। ਜੇ ਤੂੰ ਪਿਉ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹੈਂ ਤਾਂ ਤੂੰ ਨਾ ਦੱਸੀਂ, ਤੇ ਜੇ ਅਸੀਂ ਪਿਉ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਹੋਏ ਤਾਂ ਪੁਛ ਕੇ ਹੀ ਛੱਡਾਂਗੇ। ਲੈ ਜਾਓ ਇਸ ਨੂੰ ਛੋਟੀ ਤੇ ਭੀੜੀ ਕਾਲ-ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ, ਜਿੱਥੇ ਪੌਣ ਭੀ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦੀ। ਕਰੋ ਇਹਦੀ ਬੇਇੱਜਤੀ ਅਲਫ਼ ਨੰਗਾ ਕਰ ਕੇ। ਇਹਨੂੰ ਪੱਧਰਾ ਕਰ ਕੇ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦਿਓ। ਆਖ ਦਿਆਂਗੇ, ਭੱਜਣ ਲਗਾ ਸੀ..... ਫੜ ਕੇ ਲਿਆਓ ਏਹਦੀਆਂ ਧੀਆਂ ਅਤੇ ਤੀਵੀਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬੇਪੱਤੀ ਕਰੋ।”

ਏਨੇ ਨੂੰ ਬਾਹਰੋਂ ਇਕ-ਦਮ ਕੋਈ ‘ਗੁਰਮੁਖ’ ਜਿਹਾ ਲੰਮੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਵਾਲਾ ਪੁਲਸ ਅਫਸਰ ਆ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਕਹਿੰਦਾ, “ਨ ਭਈ ਨਾ, ਇਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਾ ਕਰੋ। ਇਹ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਸਿਖ ਭਰਾ ਏ। ਤੁਸੀਂ ਚਲੋ ਜਾਓ, ਮੈਨੂੰ ਦੋ ਚਾਰ-ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਲੈਣ ਦਿਓ।” ਪਹਿਲੇ ਪੁਲਸੀਏ ਉਠ ਕੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਨਵਾਂ ਆਇਆ ਪ੍ਰੇਮ-ਪਿਆਰ ਭਰੀਆਂ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਦੇ ਕੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਫੇਰ ਆਖਦਾ ਸੀ, “ਇਹ ਤਾਂ ਟੋੰਡੇ ਤੇ ਬੋਦੀਆਂ ਵਾਲੇ ਤੇਰੇ ਉਦਾਲੇ ਹੋਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਬੜੇ ਦੁਸ਼ਟ ਹਨ, ਆਪਣੀ ਤਰੱਕੀ ਲਈ ਦੂਜੇ ਦੀ ਜਾਨ ਦੇ ਲਾਗੂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਸਹੁਰਿਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿਮ ਤਾਂ ਨਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ। ਅਸੀਂ ਏਥੇ ਇਕ ਦੋ ਸਿਖ ਹਾਂ, ਸਾਡੇ ਕਰਕੇ ਇਹ ਮਨ-ਮਾਨੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ, ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਭੀ ਕਢਾਉਣ ਪੁਰ ਤੁਲੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੁਟਣ ਮਾਰਨ ਦਾ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੇ, ਪਰ ਇਹ ਕੁਟ-ਮਾਰ ਕੇ ਬਿਆਨ ਲੈ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਮਗਰੋਂ ਸਾਡੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਸੋ ਜੇ ਤਾਂ ਤੇਰੇ ਵਿਚ ਇਤਨੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਕਿ ਮਹੀਨਾ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜੁਲਮ ਤੇ ਜ਼ਬਰ ਝੱਲ ਜਾਏਗਾ ਤਾਂ ਤੇ ਫਟਿਆ ਰਹਿ, ਤੇ ਇਕ ਅੱਖਰ ਭੀ ਨਾ ਦੱਸ, ਪਰ ਜੇ ਤੈਂ ਕਲ੍ਹੂ ਨੂੰ

ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਦੱਸ ਦੇਣਾ ਏਂ ਤਾਂ ਬੋੜਾ ਬਹੁਤ ਮੈਨੂੰ ਹੀ ਦੱਸ ਛੱਡ ।
ਨਾਲੇ ਮੈਂ ਬੋੜੀਆਂ ਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਲਿਖ ਕੇ ਗੱਲ ਮੁਕਾ ਦਿਆਂਗਾ ਤੇ
ਮੈਂ ਹਾਂ ਭੀ ਸਿੱਖ ਭਰਾ, ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਫਾਇਦਾ ਹੋ ਜਾਓ ।”

ਏਨੇ ਨੂੰ ਨਾਲ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਸੰਦੂਕ ਪੁਰ ਬੋਰੀਆਂ ਰੱਖ ਕੇ
ਪੁਲਸ ਵਾਲੇ ਧੈਉ-ਧੈਂਡਿੱਤਰ ਮਾਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਰੌਲੀ ਪਾਂਦੇ
ਸਨ, “ਮਾਰੋ ਸਾਲੇ ਦੇ ਛਿੱਤਰ, ਹੋਰ ਮਾਰੋ, ਹੋਰ ਠੋਕੋ ।” ਮਿੰਟ ਕੁ
ਮਗਰੋਂ ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਭਾਰਾ ਜਿਹਾ ਬੋਲ ਬਣਾ ਕੇ ਝੂਠ ਮੂਠ ਦਾ ਅੜਾਟ
ਪਾਉਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਸੀ, “ਹਾਏ ਓਏ ! ਮੈਂ ਮਰ ਗਿਆ ! ਮੈਨੂੰ ਛੱਡ
ਦਿਓ, ਮੈਂ ਸਭ ਕੁਝ ਦੱਸ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ ।” ਪੁਛ-ਗਿਛ ਹੇਠ ਬੈਠੇ ਬੱਬਰ ਦਾ
ਧਿਆਨ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ ਪੁਰ ਇਸ ਹਾਲ-ਦੁਹਾਈ ਵਲ ਚਲਿਆ ਜਾਂਦਾ
ਸੀ। ਉਹ ਸਿੱਖ ਅਫਸਰ ਫੇਰ ਬੋਲ ਉਠਦਾ, “ਜੇ ਦਸਣਾ ਇਂ ਤਾਂ ਛੇਤੀ
ਕਰ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਧਰੋਂ ਵਿਹਲੇ ਹੋ ਕੇ ਉਹ ਏਧਰ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਹਨ ।
ਫੇਰ ਮੇਰੀ ਕੋਈ ਵਾਹ ਨਹੀਂ ਚਲੇਗੀ। ਦੇਖ ਲੈ, ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਦਿਆਂ ਦਾ
ਕੀ ਹਾਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ !”

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਫਵਾ-ਕੁਟੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਸਮਝਣ
ਕਰਕੇ ਕਈਆਂ ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਪੁਲਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ
ਕੰਮ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਹੱਥ ਆਏ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਕਸ਼ਟ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਸੁਧ-
ਬੁਧ ਭੁਲਾ ਛੱਡਣੀ। ਜੇ ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਇਸ ਮਕਸਦ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸਫਲਤਾ ਹੋ
ਜਾਏ ਤਾਂ ਜਿਸਮਾਨੀ ਕਸ਼ਟ ਦੇ ਕੇ ਉਹ ਆਪਣਾ ਮਤਲਬ ਹੱਲ ਕਰ
ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਜਿਹੜਾ ਪੁਲਸ-ਦਮਗਜ਼ਿਆਂ ਦਾ ਆਪਣੇ ਦਿਮਾਗ ਪੁਰ
ਅਸਰ ਨਾ ਹੋਣ ਦੇਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਪੁਲਸ ਦੇ ਤਸੀਹੇ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸਨ
ਭੁਲਾ ਸਕਦੇ।

ਮਿਸਟਰ ਜੈਕੁਬ ਨੇ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਦੇਂਦਿਆਂ
ਆਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਪੁਲਸ ਨੇ ਮੁਲਜ਼ਮਾਂ ਪੁਰ ਕੋਈ ਸਖਤੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ
ਤੇ ਕਿਸੇ ਭੀ ਮੁਲਜ਼ਮ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਪਾਸ ਪੁਲਸੀ ਰੁਵੱਈਏ ਬਾਰੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ
ਤਕ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਸ ਉਪਰ ਜਿਰਹ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤਾਂ ਉਸ

ਨੂੰ ਮੰਨਣਾ ਪਿਆ ਕਿ ਉਸ ਪਾਸ ਪੁਲਸ-ਵਧੀਕੀਆਂ ਬਾਰੇ ਸ਼ਿਕਾਈਤਾਂ
ਪੁਜੀਆਂ ਸਨ।

ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਧਾਮੀਆਂ ਨੂੰ ਪੁਲਸ ਨੇ ਕੁਟ-ਮਾਰ ਕੇ ਮਨਾ
ਲਿਆ ਕਿ ਉਹ ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਦੇ ਰੂ-ਬ-ਰੂ ਬਿਆਨ ਦੇਵੇ। ਜਦੋਂ ੨੧ ਮਈ
ਨੂੰ ਉਹ ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਜੱਜ ਨੇ ਰਸਮੀ
ਤੌਰ ਤੇ ਪੁਛਿਆ, “ਕੀ ਤੁੰ ਆਪਣੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਦੇਣ ਆਇਆ
ਏ? ” ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ, “ਆਪਣੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਤਾਂ
ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਪੁਲਸ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਆਇਆ ਹਾਂ। ” ਪੁਲਸ ਨਿਮੋਝੂਣੀ
ਹੋ ਕੇ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਲੈ ਗਈ, ਅਤੇ ਦੋ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਤੰਗ
ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫੇਰ ਬਿਆਨ ਦੇਣਾ ਮੰਨ ਲਿਆ।
੨੯ ਮਈ ਨੂੰ ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਉਸ ਦੇ ਬਿਆਨ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਅੰਦਰ ਜੇਲ੍ਹ
ਵਿਚ ਗਿਆ। ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਖਿਆ, “ਜਨਾਬ! ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ
ਛੱਡ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਬਿਆਨ ਦੇਵਾਂਗਾ। ” ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਨੇ ਆਖਿਆ, “ਮੈਂ
ਛੱਡਣ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ” ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ,
“ਤਾਂ ਫਿਰ ਮੈਂ ਬਿਆਨ ਭੀ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ! ”

ਮੀਆਂ ਅਬਦੁਲ ਫਤਹ ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਨੇ ਜੱਜ ਦੇ ਪੁਛਣ ਪੁਰ
ਦਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਸਮਝ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕਬਾਲ ਚਾਰ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ
ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ—ਕਾਇਰਤਾ, ਸ਼ੇਖੀ, ਪਸ਼ਚਾਤਾਪ ਤੇ ਨਿਰਾਸਤਾ। ਪਰ
ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਾ-ਤਜਰਬਾਕਾਰੀ ਭੀ ਇਕ ਹੋਰ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਸੀ,
ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਦੋ ਤਿੰਨ ਮਿਸਾਲਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ—ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਰਾਜੇ-
ਵਾਲ ਨੇ ਬਿਆਨ ਦੇਣ ਲਗਿਆਂ ਆਖਿਆ, “ਮੈਂ ਮੁਆਫ਼ੀ ਦੀ ਆਸ
ਨਹੀਂ ਰਖਦਾ ਅਤੇ ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਵਾਅਦਾ-ਮਾਫ਼ੀ ਦੇਵੇ ਭੀ ਤਾਂ ਭੀ ਮੈਂ ਕਬੂਲ
ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਮੇਰੇ ਟੱਵਰ ਦੇ ਬੰਦੇ ਅਗੇ ਭੀ ਫਾਸੀ ਲਗ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।
ਇਹ ਤਾਂ ਇਕ ਮਾਣ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਦੇ ਬਿਆਨ ਨਾ ਦਿੰਦਾ ਜੇ ਪਹਿਲਾਂ
ਛੱਜਾ ਸਿੰਘ ਭੇਦ ਨਾ ਖੋਲ੍ਹ ਚੁੱਕਾ ਹੁੰਦਾ। ” ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਬਹਿਬਲਪੁਰ ਨੇ
ਆਖਿਆ, “ਭੇਦ ਤਾਂ ਖੁਲ੍ਹ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਕੁਝ ਭੀ ਕਹਾਂ, ਪਰਦਾ ਨਹੀਂ ਪੈ

ਸਕਦਾ। ਫੇਰ ਮੈਂ ਝੂਠ ਬੋਲਣ ਦਾ ਗੁਨਾਹ ਕਿਉਂ ਕਰਾਂ ?” ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਰੰਧਾਵਾ ਮਸੰਦ—“ਝੂਠ ਬੋਲਣਾ ਪਾਪ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਬੰਦਾ ਝੂਠ ਬੋਲ ਕੇ ਸਜ਼ਾ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਇਰ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ” ਆਦਿ।

ਵਾਅਦਾ-ਮਾਫ਼ਾਂ ਨੂੰ ਉਡਾਉਣ ਦੀ ਸਕੀਮ

ਜਿਹੜੇ ਆਦਮੀ ਵਾਅਦਾ-ਮਾਫ਼ ਬਣ ਚੁੱਕੇ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਅਗਸਤ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਦੇ ‘ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪ੍ਰਦੇਸੀ’ ਅਖਬਾਰ ਵਿਚ ਛਪੇ ਸਨ। ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਐਡੀਟਰ, ਉਦੈ ਸਿੰਘ, ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮਾਂਗਟ, ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪੰਡੋਰੀ, ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸਾਹਨੀ ਵਿਚ ਠਹਿਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਪਰਚਾ ਮਿਲਿਆ, ਐਡੀਟਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਖਿਆ, “ਇਹ ਵਾਅਦਾ-ਮਾਫ਼ ਆਮ ਝੋਲੀਚੁਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਖਤਰਨਾਕ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਜਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕੇ, ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।” ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਪੜ੍ਹੇ ਤੇ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਨੋਟ-ਬੁਕ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕਰ ਲਏ। ਵਿਚਾਰ ਇਹ ਹੋਈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਇਹਨਾਂ ਵਾਅਦਾ-ਮਾਫ਼ਾਂ ਨੂੰ ਜਲੰਧਰ ਤੋਂ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਹੀ ਇਹ ਸਾਰੇ ਇਕੋ ਡੱਬੇ ਵਿਚ ਹੋਣਗੇ। ਇਸ ਲਈ ਇਕ ਜਾਂ ਦੋ ਬੰਬ ਸੁਟ ਕੇ ਕੁਲ ਵਾਅਦਾ-ਮਾਫ਼ ਉਡਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ। ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਕੇਵਲ ਇਕ ਆਦਮੀ ਹੀ ਇਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਾਏ। ਅਗੋਂ ਨੂੰ ਭੀ ਜਿਹੜੇ ਐਕਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਜਾਣ, ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਇਕ, ਦੋ ਜਾਂ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਤਿੰਨ ਆਦਮੀ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਕਰਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਆਮ ਲੋਕੀਂ ਝੋਲੀਚੁਕਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਐਕਸ਼ਨ ਦੇ ਦੰਰਾਨ ਲੋਕਾਂ ਵਲੋਂ ਕੋਈ ਖਤਰਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਤੀਜਾ ਇਨਾਮੀ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ

ਪਿੱਛੇ ਦੱਸ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਬੱਬਰ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਗ੍ਰਿਹਤਾਰੀ

ਵਾਸਤੇ ਪਹਿਲਾ ਇਨਾਮੀ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ੩੦ ਨਵੰਬਰ ੧੯੨੨ ਨੂੰ
 ਕਢਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਕਦ ਇਨਾਮ ਸੀ। ਦੂਜਾ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ
 ੨੫ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੯੨੨ ਨੂੰ ਕਢਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਹਿਰੀ
 ਜਮੀਨ ਦੇ ਮੁਰੋਬਿਆਂ ਦਾ ਇਨਾਮ ਸੀ। ਹੁਣ ਤੀਜਾ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ੮
 ਅਗਸਤ ੧੯੨੩ ਨੂੰ ਕਢਿਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਦੂਜੇ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਤੋਂ
 ਵਾਧੂ ਹੋਰ ਹੋਠ ਲਿਖਿਆ ਇਨਾਮ ਦੇਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਸੀ :

ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੰਲਤਪੁਰ	3000	ਰੁਪਿਆ
ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹ	2000	"
ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਬਹਿਬਲਪੁਰ	2000	"
ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਧਾਮੀਆਂ	1000	"
ਦਾਖੀਪਾ ਧਾਮੀਆਂ	1000	"
ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਪੁੱਗਾ	1000	"
ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਕੋਟਲੀ	400	"
ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਮਾਣਕੇ	400	"
ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮਾਂਗਟ	400	"
ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਪੰਡੋਰੀ	200	"

ਹੋਰ ਗ੍ਰਿਡਤਾਰੀਆਂ

੧੫ ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਪੰਡੋਰੀ ਫੜਿਆ ਗਿਆ, ਤੇ
 ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਿਆਨਾਂ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਹੋਠ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਰ
 ਗ੍ਰਿਡਤਾਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ—

੨੮ ਅਗਸਤ ੧੯੨੩ ਨੂੰ ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਬਹਿਬਲਪੁਰ, ਪਹਿਲੀ
 ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਮਿਲਖਾ ਸਿੰਘ ਮੇਰਾਂ ਵਾਲੀ, ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਰੰਧਾਵਾ ਮਸੰਦਾਂ,
 ਛੱਜਾ ਸਿੰਘ ਮਸਾਣੀਆਂ, ਬਾਵਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਪੰਡੋਰੀ ਨਿਝਰਾਂ,
 ੩ ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਜਵੰਦ ਸਿੰਘ ਜੌਹਲ, ੪ ਨੂੰ ਮੁਨਸ਼ਾ ਸਿੰਘ ਜੌਹਲ, ੯ ਨੂੰ
 ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਗਜੋਵਾਲ, ੭ ਨੂੰ ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਸਿਆਲਕੋਟ, ੯ ਨੂੰ

ਵਤਨ ਸਿੰਘ ਗਣੇਸ਼ਪੁਰ ਤੇ ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਭਾਰਟਾ, ੧੯ ਨੂੰ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਮਲਕਪੁਰ, ੧੯ ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਚਾਟੀਵਿੰਡ ਅਤੇ ੨੯ ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ ।

ਪਹਿਲੀ ਸਤੰਬਰ ੧੯੨੩ ਨੂੰ ਬੁਬੇਲੀ ਦੇ ਸਾਕੇ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਪੁਲਸ ਨੇ ਡੁਮੇਲੀ ਨੂੰ ਭੀ ਘੇਰਿਆ ਸੀ । ਉਸ ਦਿਨ ਉੱਥੋਂ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਛੋਟਾ ਤੇ ਦੋ ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਗ੍ਰੂਫਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ । ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਪੰਡੋਰੀ ੪ ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਖੁਦ ਪੇਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ । ੬ ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਗ੍ਰੂਫਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । ਉਹ ਤਾਂ ਅਸਲ ਵਿਚ ਹੁਣ ਤੀਕ ਪੁਲਸ ਨੇ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਛੱਡਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਤਾਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਰੱਖ ਕੇ ਜਿੰਨਾ ਹੋ ਸਕੇ, ਕੰਮ ਲਿਆ ਜਾਵੇ । ੧੦ ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਮੰਡੇਰ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਫੜਿਆ ਗਿਆ ।

ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੌਲਤਪੁਰ, ਉਦੈ ਸਿੰਘ, ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮਾਂਗਟ ਅਤੇ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪੰਡੋਰੀ ਪਹਿਲੀ ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਬੁਬੇਲੀ ਵਿਚ ਅਤੇ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ੨੫ ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਮੰਨਣਹਾਣੇ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾ ਗਏ ।

ਦਲੀਪਾ ਧਾਮੀਆਂ ਦੀ ਗ੍ਰੂਫਤਾਰੀ

ਬੁਬੇਲੀ ਦੇ ਸਾਕੇ ਪਿੱਛੋਂ ਦਲੀਪਾ ਧਾਮੀਆਂ ਤੇ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਬਹਿਬਲਪੁਰ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਮਾਣਕੌ ਦੇ ਪਾਸ ਰਹਿਣ ਲਗ ਪਏ ਸਨ । ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਦੋ ਸੱਕੇ ਭਰਾ ਸਨ । ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਬੱਬਰ ਜੱਥੇ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਸੀ, ਪਰ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਭੀ ਬੱਬਰਾਂ ਦੀ ਪੁਜ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕੀਤਾ ਕਰਦਾ ਸੀ । ਇਸੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਪੁਲਸ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਬਹੁਤ ਮਾਰਿਆ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਦੇ ਪਸੂ ਇਧਰ-ਉਪਰ ਕਰ ਦਿੱਤੇ । ਪਰ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਲੜ ਨਹੀਂ ਫੜਾਇਆ ।

ਜਦੋਂ ਦਲੀਪੇ ਅਤੇ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਏਥੇ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਪੰਦਰਾਂ ਵੀਹ ਦਿਨ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਕਿ ਬਾਰ ਵਲ ਨਿਕਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੈ । ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਕੇ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਜਿਆਨ ਵਲੋਂ

ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲੈਣ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਲੋੜ ਪਏ, ਉਹ ਦੋ ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਕੁਝ ਦਿਨ ਬਾਰ ਵਿਚ ਕਟਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਮਾਣਕੀਂ ਆਇਆ ਤੇ ਦਲੀਪੇ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਬਾਰ ਨੂੰ ਚਲਿਆ ਗਿਆ। ਪੰਜ ਸਤ ਦਿਨ ਮਗਰੋਂ ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਲੀਪੇ ਨੂੰ ਆਖਿਆ, “ਮੈਂ ਦੁਆਬੇ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭੀ ਤੇਰੇ ਪਾਸ ਭੇਜ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਉਠ ਪੁਰ ਗੱਡੀ ਚੜ੍ਹਾ ਆ।”

੧੨ ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਦਲੀਪਾ ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗੱਡੀ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਮੀਆਂ ਚੰਨੂੰ ਸਟੇਸ਼ਨ ਪਰ ਆਇਆ। ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਖਬਰ ਦੇ ਕੇ ਉਥੇ ਪੁਲਸ ਸੱਦੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਦਲੀਪਾ ਤੰਦੂਰ ਪੁਰ ਬੈਠਾ ਰੋਟੀ ਖਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਪੁਰ ਮਾਹਲਪੁਰ ਦੇ ਬਾਣੇਦਾਰ ਗੁਲਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗ੍ਰਿੜਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ।

ਇਸੇ ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਤਲਾਹ ਪੁਰ ੪ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੨੩ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਮਾਣਕੇ ਭੀ ਫੜ ਲਿਆ ਗਿਆ।

ਬਾਕੀ ਗ੍ਰਿੜਤਾਰੀਆਂ

ਛੱਜਾ ਸਿੰਘ ਚਾਂਦਸੋ, ਪੰਜ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਪਿੰਡੋਂ ਫੜ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਜਦ ਉਸ ਨੂੰ ਜਲੰਧਰ ਸੀ.ਆਈ. ਡੀ. ਦੇ ਦਫਤਰ ਨੂੰ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਜਲੰਧਰ ਰੇਲਵੇ ਪੁਲਸ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਖਿਸਕ ਗਿਆ। ਪਰ ਫੇਰ ਖੁਦ ਹੀ ਪਹਿਲੀ ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ ਸੁਪੁੰਟੰਡੰਟ ਪੁਲਸ ਹੁਜ਼ਿਆਰਪੁਰ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਪਸਤੌਲ, ਇਕ ਫੌਜੀ ਬੰਬ ਤੇ ੩੦ ਪਸਤੌਲੀ ਗੋਲੀਆਂ ਪੁਲਸ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤੀਆਂ। ਇਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਉਸ ਦੇ ਪਾਸ ਲੋੜ ਸਮੇਂ ਵਰਤਣ ਲਈ ਜਮ੍ਹਾ ਕਰਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ।

੧੧ ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਵੱਡਾ ਭੁਮੇਲੀ ਅਤੇ ੧੫ ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਮਾਂਗਟ, ਮੁਲਾ ਸਿੰਘ ਪਲਾਹੀ ਅਤੇ ਚੈਂਚਲ ਸਿੰਘ ਸੰਗਤ-

ਪੁਰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ। ੧੨ ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਧਾਮੀਆਂ ਅਤੇ ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਫਤਹਪੁਰ ਕੋਠੀ, ਮੰਡੇਰ ਦੇ ਸਾਕੇ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

੧੦ ਜਨਵਰੀ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਮੰਡੇਰ ਭੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋ ਗਿਆ।

ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਕੋਟਲੀ ਬਾਵਾ ਦਾਸ ਪਿੰਡ ਸਭਰਾਵਾ ਥਾਣਾ ਪੱਟੀ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਮੁਖਬਰ ਦੀ ਇਤਲਾਹ ਪੁਰ ੨੭ ਮਾਰਚ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ।

੮ ਜੂਨ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਧੁੱਗਾ ਬਾਰ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੂਨ ੧੯੨੪ ਤਕ ਲਗਪਗ ਸਾਰੇ ਬੱਬਰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਜਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ।

ਹਾਲਤ ਕਦੇ: ਬਦਲੀ

ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਤਹਿਤ ਮੁੜ ਕਦੇਂ ਕਾਇਮ ਹੋਇਆ ? ਇਸ ਬਾਰੇ ਖੁਦ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫਸਰਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਡ ਅੱਡ ਰਾਵਾਂ ਹਨ। ਮਿਸਟਰ ਆਈਸ ਮੌਂਗਰ ਆਈ. ਜੀ., ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਦਾ ਬਿਆਨ ਹੈ, “ਮੈਂ ਨਵੰਬਰ ੧੯੨੩ ਵਿਚ ਛੁੱਟੀ ਪੂਰ ਗਿਆ ਸਾਂ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੁਆਬੇ ਦੀ ਹਾਲਤ ਕੁਝ ਸੰਖੀ ਸੀ ਅਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਦ ਤਕ ਹਕੂਮਤ ਪੂਰ ਮੁੜ ਭਰੋਸਾ ਕਾਇਮ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਨਵੰਬਰ ੧੯੨੪ ਵਿਚਹਾਲਤ ਠੀਕ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।”

ਮਿ: ਜੈਕੁਬ ਡਿ: ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਜਲੰਧਰ ਦਾ ਬਿਆਨ ਹੈ, “ਅਪਰੈਲ ਤੋਂ ਜੂਨ ੧੯੨੪ ਵਿਚਕਾਰ ਹਾਲਤ ਸੁਧਰ ਗਈ ਸੀ।”

ਮਿ: ਟਨਸੈਡ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਜਲੰਧਰ ਨੇ ਨਵੰਬਰ ੧੯੨੪ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਦੇਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਆਖਿਆ, “ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਹਾਲਤ ਅਜੇ ਭੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੋਈ।”

ਹਕੀਕਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੂਨ ੧੯੨੪ ਵਿਚ ਬੱਬਰ ਲਹਿਰ ਦਾ

ਜੋਰ ਟੁੱਟ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਪਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਅਤੇ ਝੋਲੀਚੁਕ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ ਤੌਕ ਭੀ ਖਤਰਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ।

ਅਸਫਲ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ

ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਢਾਡਾ, ਜਿਸ ਨੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਗ੍ਰੰਥੀ ਕੋਟ ਫੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਲਿਆ ਕੇ ਗ੍ਰੂਡਤਾਰ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਖਤਜ਼ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਅਪਰੈਲ ੧੯੨੩ ਦੇ ਦੂਜੇ ਹਫ਼ਤੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਐਡੀਟਰ, ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਬਹਿਬਲਪੁਰ, ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹ ਅਤੇ ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ ਢਾਡੇ ਪੁਜੇ । ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਉਹ ਪਿੰਡ ਦੇ ਭੱਠੇ ਲਈ ਪਾਣੀ ਸਪਲਾਈ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਖੂਹ ਚਲਾ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਭੱਠੇ ਪੁਰ ਜਾ ਕੇ ਇਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਹੀ ਪਾਣੀ ਦਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਜਦ ਤੋਂ ਉਸ ਨੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਗ੍ਰੰਥੀ ਨੂੰ ਫੜਵਾਇਆ ਸੀ, ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਕਰ ਛਡਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਹੁਣ ਕੋਈ ਦੂਜਾ ਆਦਮੀ ਪਾਣੀ ਦੇਣ ਪੁਰ ਲੱਗ ਹੋਇਆ ਹੈ ।

ਜਦ ਉਸ ਲੜਕੇ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਿੱਥੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਹ ਬੱਬਰਾਂ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਪਿੰਡ ਛੱਡ ਕੇ ਕਿਧਰੇ ਚਲਾ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੌਲਤਪੁਰ ਨੇ ਦਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਇਕ ਸੂਬੇਦਾਰ ਝੋਲੀਚੁਕ ਹੈ । ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦਬੱਦ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬੇਗੁਨਾਹ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਫੜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਦਾ ਫੌਸਲਾ ਕਰ ਕੇ ੧੭ ਮਈ ਨੂੰ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਐਡੀਟਰ, ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਬਹਿਬਲਪੁਰ, ਉਦੈ ਸਿੰਘ, ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮਾਂਗਟ, ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ, ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਧਾਮੀਆਂ ਹੋਰੀਂ ਦੌਲਤਪੁਰ ਪੁਜੇ । ਐਡੀਟਰ ਜੀ ਅਤੇ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸੂਬੇਦਾਰ ਦਾ ਪਤਾ ਲੈਣ ਗਏ ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਕੁਝ ਹਮਦਰਦਾਂ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਗ੍ਰੂਡਤਾਰੀਆਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ

ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਦਾ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਾੜੀ ਦੀ ਫਸਲ
ਤਬਾਹ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਜੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਹੋਰ ਭੀ
ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਗ੍ਰਾਫ਼ਤਾਰੀਆਂ ਹੋ ਜਾਣਗੀਆਂ ਅਤੇ ਲੋਕ ਉਲਟੀ
ਨਫਰਤ ਕਰਨ ਲੱਗ ਜਾਣਗੇ। ਇਸ ਲਈ ਅਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਤਲ ਨਾ
ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਵਿਚ ਵਜ਼ਨ ਦੇਖ ਕੇ ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ
ਸਲਾਹ ਹਟਾ ਦਿੱਤੀ।

੧੯ ਮਈ ਨੂੰ ਕਰਮ ਸਿੰਘ, ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਬਹਿਬਲਪੁਰ,
ਉਦੈ ਸਿੰਘ, ਬਾਬੂ ਜੀ, ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਧਰਮ ਸਿੰਘ
ਕੌਟਲੀ ਸਾਹਦੜੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ
ਭੀ ਈਸ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਨੰਬਰਦਾਰ ਡਾਇਰੀ-ਬਾਜ਼ ਤੇ ਝੋਲੀਚੁਕ ਸੀ। ਇਸ
ਲਈ ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਪਤਾ ਲੱਗਾ
ਕਿ ਉਹ ਸਵੇਰੇ ਆਪਣੀ ਕਿਸੇ ਪੇਸ਼ੀ ਪੁਰ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ,
ਇਸ ਪੁਰ ਸਾਰੇ ਬੱਬਰ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਰਸਤਾ ਮੱਲ ਕੇ ਬਹਿ ਗਏ। ਪਰ ਪਿੰਡੋਂ
ਇਕ ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਆ ਕੇ ਖਬਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਉਹ ੧੯ ਮਈ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਹੀ
ਪਿੰਡੋਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਸੀ।

ਛੇਵਾਂ ਕਾਂਡ

ਮੁਕੱਦਮਾ

ਜਦੋਂ ਪੁਲਸ ਨੇ ਗਵਾਹ ਪੈਦਾ ਕਰ ਕੇ ਤੇ ਵਾਅਦਾ-ਮਾਫ਼ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਮੁਕੱਦਮਾ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਰ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਵਿਚ ਸਜ਼ਾ ਭੁਗਤ ਰਹੇ ਬੱਬਰ-ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਮੁਲਜਮਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਜਲੰਘਰ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ । ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਤੋਂ ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਗੋਸਲ ਅਤੇ ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਕੰਦੋਲਾ ਤੇ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਜੇਲ੍ਹ ਤੋਂ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਝਿੰਗੜ ਨੂੰ ਲਿਆਂਦਾ । ਜੱਥੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੀਆਂਵਾਲੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਬੰਦ ਸੀ । ਉਸ ਨੂੰ ਜਲੰਘਰ ਨਹੀਂ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ, ਹੋਰ ਸਭ ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਜਲੰਘਰ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਕੇ ੧੩ ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਚਲਾਨ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ । ੧੫ ਅਗਸਤ ੧੯੨੩ ਨੂੰ ਕੇਸ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਦਿਨ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਪੰਡੋਰੀ ਦੀ ਗ੍ਰੂਡਤਾਰੀ ਹੋ ਜਾਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦੀ ਪੇਸ਼ੀ ੧੭ ਅਗਸਤ ਤਕ ਮੁਲਤਵੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ।

ਪੁਲਸ ਨੇ ੬੨ ਬੱਬਰ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ । ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਬੇੜੀਆਂ ਲੱਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ । ਲਾਹੌਰ ਸੈਟਰਲ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਇਕ ਅਹਾਤੇ ਤੋਂ ਹੀ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਕਮਰੇ ਦਾ ਕੰਮ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਇਸ ਅਹਾਤੇ ਨੂੰ ਲੁਹਾਰਖਾਨਾ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਦਿਨ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਅਖਬਾਰ 'ਦੇਸ਼ ਸੇਵਕ' ਤੇ 'ਅਕਾਲੀ ਪੱਤ੍ਰਕਾ' ਦੇ ਪੱਤਰ ਪ੍ਰੇਰਕ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ, ਫੇਰ ਹੁਕਮ ਮਿਲ ਗਿਆ ਕਿ ਕੋਈ ਪੱਤਰ-ਪ੍ਰੇਰਕ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ ।

ਜਦੋਂ ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਜਲੰਧਰ ਤੋਂ ਲਾਹੌਰ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਰਮਤੇ ਵਿਚ ਹਰ ਸਟੇਸ਼ਨ ਪੁਰ ਪੁਲਸ ਦਾ ਸਖਤ ਪਹਿਰਾ ਸੀ। ਜਦ ਗੱਡੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅੱਪੜੀ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਪਲੇਟ-ਫਾਰਮ ਪੁਰ ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਕੋਟ ਫੜ੍ਹੂਹੀ ਅਤੇ ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਬਲਾਸਪੁਰ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਦੂਰੋਂ ਹੀ ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਆਖਿਆ, “ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰਿਓ, ਕਾਂਗਰਸ ਅਤੇ ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਵਲੋਂ ਜਿਤਨੇ ਵਕੀਲ ਚਾਹੋਗੇ, ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਜਾਣਗੇ।”

ਜਿਸ ਦਿਨ ਕੇਸ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ, ਉਸ ਦਿਨ ਲਾਲਾ ਰਘੁਨਾਥ ਸਰਾਏ ਲਾਹੌਰ, ਸੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਵਲੋਂ ਅਤੇ ਦੁਰਗਾ ਦਾਸ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ, ਕਾਂਗਰਸ ਵਲੋਂ ਵਕੀਲ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਅਜੇ ਤਾਂ ਮਾਮੂਲੀ ਕੰਮ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਕਾਢੀ ਹਾਂ। ਅਗੇ ਚਲ ਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਕੀਲ ਪੇਸ਼ ਹੋਣਗੇ। ਪਰ ਵਕੀਲ ਅਖੀਰ ਤਕ ਦੋ ਹੀ ਰਹੇ।

ਜਦੋਂ ਅਜੇ ਪੁਲਸ ਦੀ ਤਫਤੀਸ ਜਾਰੀ ਸੀ ਤਾਂ ਦੁਨੀਚੰਦ ਅੰਬਾਲਵੀ ਤੇ ਰਾਏਜ਼ਾਦਾ ਭਗਤ ਰਾਮ ਨੇ ਕੁਲ ਹਿੰਦ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਕੀਲਾਂ ਨੂੰ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਕਿ “ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦੀ ਮੁਫਤ ਪੈਰਵੀ ਕਰਨ” ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸੇਵਾ ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਰਾਏਜ਼ਾਦਾ ਭਗਤ ਰਾਮ ਨੂੰ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ ਸੱਦ ਕੇ ਤਾੜਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਤੇਰੀ ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਰਕਾਰ ਬੜੀ ਇੱਜਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਤੂੰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹਕੂਮਤ ਤੇਰੇ ਵਲ ਕੀ ਰਵੱਈਆ ਧਾਰਨ ਕਰੇ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਕਿਸ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਤੈਨੂੰ ਭੁਗਤਣੇ ਪੈਣ। ਇਸ ਲਈ ਤੈਨੂੰ ਇਸ ਕੇਸ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਦਾ ਖਿਆਲ ਛੱਡ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਹਕੂਮਤ ਇਸ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਬਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਰਾਏਜ਼ਾਦਾ ਸਾਹਿਬ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਖਾਮੋਸ਼ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਲਾਲਾ ਦੁਨੀਚੰਦ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਫੇਰ ਉੱਚਾ ਸਾਹ ਨਹੀਂ ਲਿਆ।

ਇਸ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਨਵੇਂ ਨਵੇਂ ਤਜਰਬੇ ਹੋਏ। ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ

ਏਥੇ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਪੁਲਸ ਮਨ-ਮਰਜ਼ੀ ਕਰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਜਿਵੇਂ ਜੀਅ ਵਿਚ ਆਵੇ, ਸਨਾਖਤਾਂ ਕਰਵਾਂਦੀ ਸੀ। ਵਾਅਦਾ-ਮਾਫ਼ਾਂ ਨੂੰ ਲਿਆ ਕੇ ਮੁਲਜ਼ਮ ਦਿਖਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਪੁਰ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਝਿੰਗੜ ਨ ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਸਖਤ ਸੁਸਤ ਭੀ ਆਖਿਆ ਸੀ।

ਜੇਲ੍ਹ ਦੀ ਹਾਲਤ

ਇਕ ਬਾਰਕ ਦੇ ਚਾਰ ਕਮਰੇ ਬਣਾ ਕੇ ਦਸ ਦਸ ਪੰਦਰ੍ਹਾਂ ਪੰਦਰ੍ਹਾਂ ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਇਕ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਬਾਰਕ ਉਦਾਲੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸੀਖਾਂ ਸਨ, ਪਰ ਹੁਣ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਕੰਪਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਸ ਬਾਰਕ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਡਿਊਂਡੀ ਵਲ ਨੂੰ ਇਕ ਮੌਰੀ ਜਿਹੀ ਕੱਢ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਇਹ ਪਰਬੰਧ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਆਮ ਕੈਦੀਆਂ ਨਾਲ ਬੱਬਰਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਮੇਲ-ਜੋਲ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ।

ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ੨੪ ਵੰਟੇ ਬੰਦ ਰਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਟੱਟੀ ਹੋਣ ਵਾਸਤੇ ਕਢਿਆ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਦੋ ਦੋ ਜੋੜੇ ਨੂੰ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਚਾਰ ਨੰਬਰਦਾਰ ਨਾਲ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਸੁਪੁੰਟੰਡੰਟ ਨੇ ਕੁਲ ਨੰਬਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਕੇ ਆਖਿਆ ਸੀ, “ਜਿਹੜੇ ਹਰਾਮ ਦੇ ਹਨ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਖੜੇ ਕਰੋ।” ਦਸ ਨੰਬਰਦਾਰ ਅਜਿਹੇ ਬੇਸ਼ਰਮ ਤੇ ਬੇਅਣਖ ਭੀ ਨਿਕਲ ਆਏ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਹੱਥ ਖੜੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਬਸ ਇਹਨਾਂ ਦਸ ਚੋਣਵੇਂ ਨੰਬਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਡਿਊਂਟੀ ਬੱਬਰਾਂ ਉੱਤੇ ਲਾਈ ਗਈ।

ਰੋਟੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਛੋਲਿਆਂ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਵਿਚ ਭੀ ਅੱਧੀ ਮਿੱਟੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਕੱਚੀ ਹੀ ਕੈਦੀਆਂ ਦੇ ਮੱਥੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਦਰੋਗਾ ਖੈਰ ਦੀਨ ਬੜੇ ਬੇਰਹਿਮੀ ਭਰੇ ਮਖੌਲ ਕੀਤਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਆਖਣਾ, “ਦਰੋਗਾ ਜੀ, ਇਹਨਾਂ ਰੋਟੀਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਪਸੂ ਭੀ ਨਹੀਂ ਖਾ ਸਕਦੇ” ਤਾਂ ਉਸ ਉਤਰ ਦੇਣਾ, “ਕਾਕਾ, ਜੇ ਪਸੂ ਖਾ ਲੈਣ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਉਂ ਦੇਈਏ?”

ਦਾਲ ਸਬਜ਼ੀ ਅਜਿਹੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਪਛਾਣ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ ਕਿ ਉਹ ਬਣਾਈ ਕਿਸ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਗਈ ਹੈ। ਹਰ ਭਾਂਤ ਦੀ ਸਬਜ਼ੀ ਦੇ ਪੱਤੇ ਕੁਤਰ ਕੇ ਮਾੜੀ ਜਿਹੀ ਉਬਾਲ ਕੇ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਤੇ ਅਸਲ ਸਬਜ਼ੀ ਜੇਲ੍ਹ-ਅਫਸਰਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਾਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਦਾਲ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਲੂਣ ਵਾਲਾ ਪਾਣੀ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਦਾਣਾ ਕਢਣ ਲਈ ਚੁੱਡੀ ਮਾਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਸੀ।

ਇਹ ਹਾਲਤਾਂ ਦੇਖ ਕੇ ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਭੁੱਖ-ਹੜਤਾਲ ਸੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਚਾਨੁ ਦਿਨ ਬਾਅਦ ਜੇਲ੍ਹ-ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਮੰਨ ਲਈ ਕਿ ਰੋਟੀ ਰੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਮਿਲੇਗੀ ਤੇ ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਇਕ ਘੰਟੇ ਵਾਸਤੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਕੇ ਟਹਿਲਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਾਕੀ ਬੱਬਰਾਂ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਚੱਕੀ ਤੇ ਕੋਠੀ-ਬੰਦ ਰਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਮੁਸ਼ੱਕਤ ਭੀ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਕੇਸ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਦਿਨ ਅੱਧੀ ਮੁਸ਼ੱਕਤ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਕੇਸ ਆਮ ਤੌਰ ਪ੍ਰਤੀ ਰੋਜ਼ ਹੀ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਦੇ ਫੜੇ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਤੱਥ ਬੱਬਰ ਹੋਰ ਗ੍ਰੂਫਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ। ੨੯ ਜਨਵਰੀ ੧੯੨੫ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਕੇਸ ਅਟਕਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਤੱਥ ਬੱਬਰਾਂ ਦੇ ਜ਼ਿਮਨੀ ਕੇਸ ਦੀ ਤਫਤੀਸ਼ ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਦੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਵੱਡੇ ਕੇਸ ਦੀ ਤਫਤੀਸ਼ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਦੋ ਬੱਬਰ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਹਯਾਤਪੁਰ ਤੇ ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਕੰਦੋਲਾ ਚਲਾਣੇ ਕਰ ਗਏ। ਲੱਖਾ ਸਿੰਘ, ਬਾਵਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭੁਲਾ ਸਿੰਘ ਕੋਟ ਫਤੂਹੀ, ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਪਲਾਹੀ ਤੇ ਗੋਕਲ ਸਿੰਘ ਸਿੰਬਲੀ, ਇਹ ਪੰਜ ਬਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੱਡੇ ਕੇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਜ਼ਿਮਨੀ ਦੇ ਤੱਥ, ਕੁਲ ੯੧ ਬੱਬਰ ੪ ਅਪਰੈਲ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਸੈਸ਼ਨ ਸਪੁਰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਵੱਡੇ ਕੇਸ ਦੇ ੨੯ ਅਤੇ ਜ਼ਿਮਨੀ ਦੇ ੧੮, ਕੁਲ ੪੭ ਮੁਲਜ਼ਮਾਂ ਨੇ ਇਕਬਾਲ ਕੀਤੇ ਸਨ।

ਸੈਸ਼ਨ ਦੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ

ਜਿਸ ਜੱਜ ਦੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਮੁਕੱਦਮਾ ਲੱਗਾ, ਉਸ ਸੈਸ਼ਨ ਜੱਜ ਦਾ ਨਾਂ ਮਿ: ਜੇ. ਕੇ. ਟੈਪ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ੩ ਮਾਰਚ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਐਡੀਸ਼ਨਲ ਸੈਸ਼ਨ ਜੱਜ ਨੀਯਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਾਅਲੀ ਨੋਟ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਸਾਜ਼ਖ ਦਾ ਮੁਕੱਦਮਾ ਪੇਸ਼ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਵਿਹਲੇ ਹੋ ਕੇ ੨ ਜੂਨ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਬੱਬਰ ਕੇਸ ਅਰੰਬ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਚਾਰ ਅਸੈਸਰ ਸਨ। ਦੀਵਾਨ ਬਹਾਦਰ ਪਿੰਡੀ ਦਾਸ ਨੂੰ ਸਪੈਸ਼ਲ ਪਬਲਿਕ ਪ੍ਰਸੀਕੀਊਟਰ, ਅਰਥਾਤ ਸਰਕਾਰੀ ਵਕੀਲ ਲਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਅਦਾਲਤ ਨਾਲ ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਣ

ਜਦੋਂ ਜੱਜ ਨੇ ਮੁਲਜ਼ਮਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਾਸਤੇ ਵਕੀਲਾਂ ਦੀ ਖਿਦਮਤ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਆਖਿਆ ਤਾਂ ਨੌਂ ਬੱਬਰ ਸਾਬੀਆਂ ਨੇ ਵਕੀਲਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲੈਣ ਤੋਂ ਉੱਕੀ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਹਕੂਮਤ ਨਾਲ ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਣ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਅਦਾਲਤੀ ਕਾਰਵਾਈ ਵਿਚ ਕੋਈ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਲੈਣਗੇ। ਇਹਨਾਂ ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਣੀਆਂ ਵਲੋਂ ਜੱਬੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਹਕੂਮਤ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਅਦਾਲਤਾਂ ਦਿਖਾਵਾ ਤੇ ਫਰੇਬ ਹਨ। ਹੁੰਦੀ ਉਹੀ ਹੈ, ਜੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਕਰਵਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੱਜ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਪੁਰ ਅਮਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਇੰਨੇ ਅਖਤਿਆਰ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਭੀ ਅਦਾਲਤਾਂ ਦੇ ਉਪਰ ਦੀ ਵਗਦੀ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਵਾਸਤੇ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਨੀਯਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਡਰਾਮੇ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣਾ ਬੇਅਰਥ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ। ਜੋ ਕੁਝ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਨ ਭਾਵੇਂ ਕਰੀ ਚਲੋ, ਅਸੀਂ ਡੀਫੈਂਸ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ, ਇਸ ਲਈ ਵਕੀਲ ਦੀ ਭੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ।

ਜੱਜ ਨੇ ਆਖਿਆ, “ਤੁਸੀਂ ਯਕੀਨ ਰਖੋ, ਮੈਂ ਪੁਲਸ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ
ਪੁਰ ਨਹੀਂ ਚਲਾਂਗਾ, ਇਨਸਾਫ਼ ਕਰਾਂਗਾ, ਤੁਸੀਂ ਵਕੀਲ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰੋ ।”

ਸਾਡਾ ਇਹ ਅਟੱਲ ਫੈਸਲਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਬਿਲਕੁਲ ਵਕੀਲ
ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ”, ਜੱਬੇਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਦੁਹਰਾ ਕੇ ਆਖਿਆ ।

“ਕਾਨੂੰਨ ਅਨਮਾਰ ਤੁਹਾਡਾ ਵਕੀਲ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।
ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸੋ, ਅਦਾਲਤ ਵਲੋਂ ਤੁਹਾਡੇ
ਵਾਸਤੇ ਕਿਹੜਾ ਵਕੀਲ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ?” ਜੱਜ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰ
ਫੇਰ ਆਖਿਆ ।

“ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮਸਵਰਾ ਦੇਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਖੁਦ ਵਕੀਲ ਕਰ ਭੀ
ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਸਾਡਾ ਫੈਸਲਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਵਕੀਲ ਨਹੀਂ
ਕਰਨਾ” ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਉਤਰ ਦਿੱਤਾ ।

ਜੱਜ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਨੌਆਂ ਵਾਸਤੇ ਲਾਲਾ ਰਾਮ
ਲਾਲ ਵਕੀਲ ਨੀਯਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ । ੧੬ ਬੱਬਰਾਂ ਵਲੋਂ ਲਾਲਾ ਰਘੁਨਾਥ
ਸਹਾਏ ਵਕੀਲ ਨੀਯਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । ਬਾਕੀ ਦੇ ਛੇ ਆਪਣਾ ਵਕੀਲ ਕਰਨ
ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਵਲੋਂ ਭੀ ਲਾਲਾ ਰਾਮ ਲਾਲ
ਨੂੰ ਹੀ ਅਦਾਲਤ ਵਲੋਂ ਨੀਯਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਦਾਲਤ ਨਾਲ ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ
ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਇਹ ਸਨ ।

ਜੱਬੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਖਸੂਸਪੁਰ, ਦਲੀਪ
ਸਿੰਘ ਸਾਧੜਾ, ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਗੋਸਲ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਗੋਂਦਪੁਰ, ਦਲੀਪਾ
ਧਾਮੀਆਂ, ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਝਿੰਗੜ, ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਛੋਟੀ ਹਰਿਓਂ,
ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੁਲੈਵਾਲ ।

ਸਨਾਖਤਾਂ

ਇਹ ਜੱਜ ਭਾਵੇਂ ਸਾਮਰਾਜੀ ਮਸ਼ੀਨ ਦਾ ਪੁਰਜਾ ਸੀ, ਪਰ ਜ਼ਾਤੀ
ਤੌਰ ਪੁਰ ਨੇਕ ਤੇ ਇਨਸਾਫ਼-ਪਸੰਦ ਜਾਪਦਾ ਸੀ । ਉਤ ਪੁਲਸ ਅਗੇ

ਬਹੁਤ ਬੇਜਾ ਤੌਰ ਪੁਰ ਝੁਕਦਾ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਜਦੋਂ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ
 ਗਵਾਹ ਮੁਲਜ਼ਮਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਹ ਕੁਲ ਬੈਠੇ ਮੁਲਜ਼ਮਾਂ
 ਵਿਚੋਂ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕਰਵਾਂਦਾ ਸੀ । ਜੇ ਗਵਾਹ ਆਖਣ ਕਿ ਇਤਨੇ
 ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਇਕੱਠ ਵਿਚ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕਰਨੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ ਤਾਂ ਜੱਜ
 ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਫ਼ ਹੈ ਕਿ ਮੁਲਜ਼ਮ ਇਸ ਇਕੱਠ
 ਵਿਚ ਮੰਜੂਦ ਹੈ ਤਾਂ ਜਿਹੜਾ ਕੁਝ ਚਿਰ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਸ਼ਨਾਖਤ
 ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ । ਜੇ ਬੈਠਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ਨਾਖਤ ਨਾ ਹੋਈ ਤਾਂ
 ਸਭ ਨੂੰ ਖੜ੍ਹੇ ਕਰ ਦੇਣਾ । ਜੇ ਫੇਰ ਭੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਨਾ ਹੋਣੀ ਤਾਂ ਜੱਜ
 ਗਵਾਹ ਨੂੰ ਪਰੇ ਹਟਾ ਦਿੰਦਾ ਸੀ । ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਪੁਲਸ ਬੜੀ ਅੰਖੀ ਹੋਈ ।
 ਉਸ ਨੇ ਉਪਰਲੇ ਅਫਸਰਾਂ ਪਾਸ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ । ਫੇਰ ਇਹ ਕਾਇਦਾ
 ਬਣਿਆ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਵਿਚੋਂ, ਫੇਰ ਇਕ ਦਰਜਨ ਖੜ੍ਹੇਤੇ
 ਆਦਮੀਆਂ ਵਿਚੋਂ, ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਚਾਰ ਖੜ੍ਹੇਤੇ ਆਦਮੀਆਂ ਵਿਚੋਂ
 ਸ਼ਨਾਖਤ ਕਰਵਾਈ ਜਾਣ ਲੱਗੀ । ਜੇ ਅਜੇ ਭੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਨਾ ਹੋ ਸਕਦੀ
 ਤਾਂ ਮੁਲਜ਼ਮ ਨੂੰ ਨਵੇਕਲੇ ਕੱਢ ਕੇ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ । ਇਕੱਲੇ ਨੂੰ
 ਤਾਂ ਪਛਾਨਣ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੀ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ । ਉਹ ਤਾਂ ਪਛਾਣਿਆ
 ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਫੁੰਡਿਆ ਪਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਸਭ ਕਾਰਵਾਈ
 ਕਰਵਾਣ ਪੁਰ ਮਜਬੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਭੀ ਜੱਜ ਲਿਖਣ ਵੇਲੇ ਸੱਚੋ-ਸੱਚ
 ਲਿਖ ਦਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਵਿਚੋਂ,
 ਫੇਰ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਤੇ ਫੇਰ ਚੌਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭੀ ਨਹੀਂ ਪਛਾਣ ਸਕਿਆ ।
 ਪਛਾਣ ਉਦੋਂ ਹੀ ਸਕਿਆ ਜਦੋਂ ਮੁਲਜ਼ਮ ਨੂੰ ਇਕੱਲਾ ਕਢ ਲਿਆ
 ਗਿਆ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਣ ਨਾਲ ਇਸ ਬਨਾਉਟੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਦੀ
 ਮਹਾਨਤਾ ਖੇਹ ਵਿਚ ਰੁਲ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ।

ਇਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਡੁਮੇਲੀ ਵਾਲੇ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ
 ਇਕੱਲਾ ਕੱਢ ਕੇ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕਰਵਾਈ ਜਾਣ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਜੱਜ
 ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ, “ਅਜਿਹੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ
 ਕਰਾਉਂਦੇ ਹੋ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ?” ਜੱਜ ਨੇ ਉਤਰ ਦਿੱਤਾ,
 ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

“ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ।” ਸ਼ਨਖਤ ਹੋ ਚੁਕਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਅਦਾਲਤ ਪਾਸੋਂ ਫੇਰ ਪੁਛ ਕੀਤੀ, “ਇਹ ਕਾਨੂੰਨ ਕਦੋਂ ਪਾਸ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਜਿਸ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ ਕਿਰਪਾ ਕਰ ਕੇ ਦਸਿਆ ਜਾਵੇ ।” ਜੱਜ ਨੇ ਆਖਿਆ, “ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਕਾਨੂੰਨ ਨਹੀਂ, ਇਸਤਰਾਂ ਦਾ ਹੱਕ ਹੈ ।”

“ਹੱਕ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਭੀ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਜੱਜ ਹੋ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਹੁਣੇ ਆਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਹੋ ਕਾਨੂੰਨ ਹੈ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮਿੰਟ ਮਿੰਟ ਬਾਅਦ ਫਿਰ ਸਕਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਤੁਹਾਥੋਂ ਇਨਸਾਫ਼ ਦੀ ਕੀ ਆਸ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਤੋਂ ਹੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿ ਇੱਥੇ ਡਰਾਮੇ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ।”

ਜੱਜ ਨੇ ਕੋਈ ਉੱਤਰ ਨਾ ਦਿੱਤਾ, ਉਹ ਝੂਠਾ ਸੀ। ਪਰ ਕੋਰਟ-ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਠਾਕਰ ਦਾਸ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਇਹ ਕਾਨੂੰਨ ਫਲਾਣੀ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਅਮਕੇ ਸਫੇ ਪੁਰ ਹੈ। ਤਾਂ ਮੈਂ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉੱਥੇ ਇਕੱਲੇ ਜੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਬਾਰੇ ਕਿਤੇ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ। ਲਾਲਾ ਰਘੁਨਾਥ ਸਹਾਏ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਬੱਸ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਏਨੀ ਹੀ ਬਥੇਰੀ ਹੈ।

ਕੇਸ ਬਹੁਤ ਲੰਮਾ ਅਰਸਾ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ। ੪੪੭ ਗਵਾਹ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ। ੧੩੪ ਲਿਖਤਾਂ ਤੇ ੨੨੮ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਸਬੂਤ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਕੇਸ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਾਧਾ ਸਿੰਘ ਪੰਡੋਰੀ ਨਿਝਰਾਂ ਤੇ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਕੋਟ ਫਤੂਹੀ ੨੯ ਦਸੰਬਰ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਅੰਦਰ ਹੀ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ। ੨੨ ਵਾਅਦਾ-ਮਾਫ਼ ਗਵਾਹ ਬਣੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਜੱਜ ਅਗੇ ਜਾ ਕੇ ਖਾਮੋਸ਼ ਰਿਹਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਾਬੀਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਜ਼ਬਾਨ ਨਾ ਹਿਲਾਈ। ਬਾਕੀ ੧੧ ਵਾਅਦਾ-ਮਾਫ਼ ਗਵਾਹਾਂ ਨੇ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤੇ।

ਜਦੋਂ ਜੱਜ ਨੇ ਜੱਥੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਤੇਰੇ ਵਿਰੁੱਧ ਜੋ ਇਲਜ਼ਾਮ ਹਨ, ਤੂੰ ਇਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਏਂ,

ਤਾਂ ਜੱਥੇਦਾਰ ਨੇ ਜ਼ਬਾਨੀ ਬਿਆਨ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਲਿਖਤੀ ਬਿਆਨ ਦੇਣਗੇ । ਜੱਜ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਸੈਸ਼ਨ ਦੀ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਕਾਨੂੰਨ ਲਿਖਤੀ ਬਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ । ਤਾਂ ਜੱਥੇਦਾਰ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦੀ ਪਾਬੰਦੀ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਏਥੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਆਏ । ਅਖੀਰ ਜੱਜ ਨੇ ਲਿਖਤੀ ਬਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇ ਦਿੱਤੀ । ਇਸ ਬਿਆਨ ਦਾ ਸਾਰਅੰਸ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ : “ਸ: ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਨਜ਼ਰਬੰਦੀ, ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਕੰਧ ਦੇ ਢਾਹੇ ਜਾਣ, ਬਜ-ਬਜ ਦੇ ਸਾਕੇ, ਰੌਲਟ-ਐਕਟ, ਜਲਿਊਂਵਾਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਦੀ ਖੂਨੀ ਹੋਲੀ ਤੇ ਮਾਰਸ਼ਲ-ਲਾਅ ਨੇ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਬਰਤਾਨਵੀਂ ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੁੱਧ ਨਫਰਤ ਭਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ । ਮੈਂ ਮਾਰਚ ੧੯੨੧ ਵਿਚ ਪੈਨਸ਼ਨ ਪੁਰ ਆ ਕੇ ਅਕਾਲੀ ਸਜ਼ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅਪਰੈਲ ੧੯੨੧ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਸਕੱਤਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ । ਛੇਤੀ ਹੀ ਮੇਰੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਦੇ ਵਰੰਟ ਜਾਰੀ ਹੋ ਗਏ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਚੱਕਰ-ਵਰਤੀ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਵਖੋ-ਵਖ ਥਾਵਾਂ ਪੁਰ ੩੫੭ ਤਕਰੀਰਾਂ ਕੀਤੀਆਂ । ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬੇਗਿਣਤ ਜੁਲਮ ਕੀਤੇ ਹਨ । ਹਵਾਲਾਤਾਂ ਵਿਚ ਸੈਂਕੜੇ ਕਿਸਮ ਦੇ ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ । ਬੇਗੁਨਾਹਾਂ ਨੂੰ ਫੜ ਫੜ ਕੇ ਜੇਲ੍ਹੀ-ਸੁਟਿਆ ਗਿਆ । ਮਿੱਤ ਸਿੰਘ ਅਫੀਮ ਦੇ ਅਮਲੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਬਿਆਨ ਦਿਵਾਏ । ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਪੁਰ ਜੁਲਮ-ਜਬਰ ਕਰ ਕੇ ਦਬੋਂ ਹੇਠ ਝੂਠੀਆਂ ਗਵਾਹੀਆਂ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀਆਂ । ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੌਲਤਪੁਰ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਜੱਥੇ ਨੇ ਝੋਲੀ-ਚੁਕਾਂ ਦੇ ‘ਸੁਧਾਰ’ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਤਨ ਸਿਖ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੇ ਪਾਏ ਪੂਰਨਿਆਂ ਪੁਰ ਚੱਲਣ ਦਾ ਠੀਕ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ‘ਸੁਧਾਰ’ ਹੋਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ । ਵਾਅਦਾ-ਮਾਫ਼ਾਂ ਦਾ ਪੁਲਸ ਦੀਆਂ ਉੰਗਲੀਆਂ ਪੁਰ ਨਚ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸਾਬੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਬਿਆਨ ਦੇਣਾ ਫੁਬ ਕੇ ਮਰਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਆਦਿ ।” ਜੱਥੇਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਬਿਆਨ ਲਗ-ਪਗ ਸਵਾ ਸੌ ਸਫੇ ਦਾ ਸੀ ।

ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਗੋਸਲ, ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਝਿੰਗੜ, ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ,
 ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਦਲੀਪਾ ਧਾਮੀਆਂ ਤੇ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਗੋਂਦਪੁਰੀ ਨੇ ਭੀ ਲਿਖਤੀ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤੇ । ਪਰ ਮੈਂ ਉਕੀ ਹੀ ਨਾਂਹ ਕਰ ਛੱਡੀ, ਨਾ ਜ਼ਬਾਨੀ, ਨਾ ਲਿਖਤੀ । ਬਿਆਨ ਦੇਣ ਤੋਂ ਨਨ੍ਹਾ ਹੀ ਭਰ ਛੱਡਿਆ । ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਣੀਏ ਵਾਸਤੇ ਕਿਸੇ ਭੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਬਿਆਨ ਦੇਣਾ ਉਚਿਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ।

ਫੈਸਲਾ

ਅਖੀਰ ੨੮ ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੫ ਨੂੰ ਜੱਜ ਨੇ ਇਸ ਕੇਸ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤਾ । ਜੱਜ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਇਕੱਲੇ ਇਕੱਲੇ ਬੱਬਰ ਬਾਰੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਫੈਸਲਾ ਹੇਠਾਂ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ—

੧. ਜੱਬੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਬਡਿੰਗ—ਇਹ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਦਾ ਮੌਢੀ, ਜੱਬੇਬੰਦੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਲਹਿਰ ਦਾ ਦਿਮਾਗ ਤੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸਰਕਲ ਵਿਚੋਂ ਸੀ । ਇਹ ੨੧ ਦਸੰਬਰ ੧੯੨੨ ਤੋਂ ੫੨ ਜਨਵਰੀ ੧੯੨੩ ਤਕ ਛਪਣ ਵਾਲੇ ਪਰਚਿਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰ ਸੀ ਅਤੇ ਜੱਸੇਵਾਲ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਮਤੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਭੀ ਇਹੋ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਝੋਲੀਚੁਕਾਂ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਦਾ ਵਕਤ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਜੇ ਕਿਸੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਵੱਡੀ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸਜ਼ਾ ਮਿਲਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਮੈਂ ਮੁਲਜ਼ਮ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ । ਇਹ ਭੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੇ ਐਕਟ ਹੇਠ ਭੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇਵਾਂ । ਇਸ ਲਈ ਲਾਇਸੈਂਸ ਤੋਂ ਬਹੁਰ ਹਥਿਆਰ ਲੈ ਕੇ ਫਿਰਨ ਦੇ ਅਪਰਾਧ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਤੇ ੧੦੦ ਰੁਪਿਆ ਜੁਰਮਾਨਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ । (ਇਸ ਵਿਚੋਂ ੩ ਮਹੀਨੇ ਕੋਠੀ-ਬੰਦ ਰਹਿਣਾ ਹੋਵੇਗਾ) । ਬਰੂਦੀ ਹੱਬਆਰ, ਗੋਲੀ-ਸਿੱਕਾ ਤੇ ਫੌਜੀ ਸਾਮਾਨ ਰੱਖਣ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ੪ ਸਾਲ ਕੈਦ (ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਕੋਠੀ-ਬੰਦ ਰਹਿਣਾ ਹੋਵੇਗਾ) ਤੇ ੧੦੦ ਰੁਪਿਆ ਜੁਰਮਾਨਾ । ਪਹਿਲਾ ਜੁਰਮਾਨਾ ਨਾ ਦੇਣ ਪੁਰ ਵੱਡੀ ਮਹੀਨੇ ਤੇ ਦੂਜਾ ਨਾ ਦੇਣ ਪੁਰ ਇਕ ਸਾਲ ਹੋਰ ਕੈਦ

ਦੀ ਸਜਾ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ ।

੨. ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਮਾਣਕੇ ਨੂੰ ਸੂਬੇਦਾਰ ਗੋਂਦਾ ਸਿੰਘ ਘੁੜੀਆਲ ਦੇ ਕਤਲ ਦੇ ਇਲਜ਼ਾਮ ਵਿਚ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜਾ ਹੋਈ ।

੩. ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਘੁੜੀਆਲ ਨੂੰ ਭੀ ਇਸੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਦੇ ਕਤਲ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜਾ ਹੋਈ । ਨਜ਼ਾਇਜ਼ ਹਥਿਆਰ ਰੱਖਣ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਚਾਰ ਸਾਲ ਕੈਦ (ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਕੋਠੀ-ਬੰਦ) ਤੇ ੧੦੦ ਰੁਪਿਆ ਜੁਰਮਾਨਾ, ਨਾ ਅਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਲ ਹੋਰ ਕੈਦ ।

੪. ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ—ਸਾਜ਼ਸ਼ ਦੇ ਮੌਢੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਦੀਵਾਨ, ਅਤਾ ਮੁੰਹਮਦ ਪਟਵਾਰੀ ਤੇ ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਤਲਾਂ, ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਸਾਧੜੇ ਉਪਰ ਕਾਤਲਾਨਾ ਹਮਲੇ, ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਮਹੱਦੀ ਪੁਰ ਉਪਰ ਹਮਲੇ, ਰਾਮ ਦਿੱਤੇ ਨੰਬਰਦਾਰ ਦੀ ਲੁੱਟ ਤੇ ਜਾਡਲੇ ਦੇ ਡਾਕੇ ਨੂੰ ਛੁੱਡ ਕੇ ਬਾਕੀ ਸਭ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣਾ ਸਾਬਤ ਹੈ । ਇਕੋ ਸਜਾ ਹੈ, ਜੋ ਨੇ ਆਖਿਆ, ਜੋ ਇਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਹੈ ਫਾਂਸੀ । ਨਜ਼ਾਇਜ਼ ਹਥਿਆਰ ਰੱਖਣ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਦੀ ਕੈਦ (ਵਿਚੋਂ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਕੋਠੀ-ਬੰਦੀ) ਤੇ ੧੦੦ ਰੁਪਿਆ ਜੁਰਮਾਨਾ, ਨਾ ਦੇਣ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਕੈਦ । ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਫੌਜੀ ਸਾਮਾਨ ਰਖਣ ਦੇ ਅਪਰਾਧ ਵਿਚ ਚਾਰ ਸਾਲ ਕੈਦ (ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਕੋਠੀ-ਬੰਦ ਰਹਿਣਾ ਹੋਵੇਗਾ) ਤੇ ੧੦੦ ਰੁਪਿਆ ਜੁਰਮਾਨਾ, ਨਾ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਇਕ ਮਾਲ ਦੀ ਹੋਰ ਕੈਦ ।

੫. ਦਲੀਪਾ ਧਾਮੀਆਂ—੧੯, ੨੦ ਸਾਲ ਦਾ ਨੌਜਵਾਨ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਰੀਕਾਰਡ ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਦਰਜੇ ਤੇ ਸੀ । ਬੂਟਾ ਨੰਬਰਦਾਰ, ਮਿਸਤਰੀ ਲਾਭ ਸਿੰਘ, ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਬਹਿਬਲਪੁਰ, ਰਲਾ ਤੇ ਦਿੱਤੂ ਕੌਲਗੜ੍ਹ, ਅਤਾ ਮੁੰਹਮਦ ਪਟਵਾਰੀ ਦੇ ਕਤਲਾਂ ਤੇ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਢੱਡਾ ਤੇ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਸਾਧੜਾ ਉੱਤੇ ਹਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਦਾ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਦੋਸ਼ ਇਸ ਦੇ ਸਿਰ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਜੱਜ ਨੇ ਇਸ ਨੌਜ਼ਾਅਨ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ। ਨਜ਼ਾਇਜ਼ ਹਥਿਆਰ ਰੱਖਣ ਦੇ ਅਪਰਾਧ ਵਿਚ ਚਾਰ ਸਾਲ ਕੈਦ (ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਕੋਠੀ-ਬੰਦ) ਤੇ ੧੦੦ ਰੁਪਿਆ ਜੁਰਮਾਨਾ, ਨਾ ਦੇਣ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਲ ਦੀ ਹੋਰ ਕੈਦ।

੬. ਧਰਮ ਸਿੰਘ—ਇਸ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ। ਹਜਾਤਪੁਰ ਗੁੜਕੀ ਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਉੱਤੇ ਹਜਾਤਪੁਰ ਵਾਲੇ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦਾ ਦੇਣਾ ਸੀ।

੭. ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਗੋਸਲ—ਅੰਦਰੂਨੀ ਸਰਕਲ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਠਹਿਰਾਇਆ ਗਿਆ। ਤਕਰੀਰਾਂ ਕਰਨ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਸਾਜ਼ਸ਼ ਦੇ ਜੱਬੇਬੰਧਕਾਂ ਤੇ ਲੀਡਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਇੱਕ ਜਨਵਰੀ ੧੯੨੨ ਨੂੰ ਫੜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਜੋ ਕਤਲ ਉਸ ਦੀ ਚੁਕ ਨਾਲ ਹੋਏ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਭੀ ਉਸ ਨੂੰ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰ ਠਹਿਰਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਲਈ ਉਮਰ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

੮. ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਬੀਕਾ—ਆਗੂਆਂ ਨਾਲ ਮੇਲ-ਮਿਲਾਪ ਰਖਣ ਅਤੇ ਪਰਚੇ ਵੰਡਣ ਕਰਕੇ ਆਪ ਦਾ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਠਹਿਰਾਇਆ ਗਿਆ। ਸਾਜ਼ਸ਼ ਦੇ ਅਰੰਭ ਤੋਂ ਹੀ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਸੁਰੂ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਕਤਲਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਵਿਚ ਭੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰ ਠਹਿਰਾਇਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਮਰ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

੯. ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਝਿੰਗੜ—ਅੰਦਰਲੇ ਸਰਕਲ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ। ਜਲੰਧਰ ਤੇ ਹੁਸਿਆਰਪੁਰ ਦੇ ਜੱਬਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜਨ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਤਕਰੀਰਾਂ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਆਗੂਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਆਗੂ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਤਕਰੀਰਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਤਰੀਕਿਆਂ ਰਾਹੀਂ

ਜੱਥੇ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਫੈਲਾਇਆ। ਇਸ ਲਈ ਫੜਿਆ ਭਾਵੇਂ ਹੁੰ ਜਨਵਰੀ ੧੯੨੩ ਨੂੰ ਗਿਆ, ਪਰ ਕੁਲ ਕਤਲਾਂ ਤੇ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਲਈ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਭੀ ਉਮਰ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

੧੦. ਸੁਦਰ ਸਿੰਘ ਮਖਸੂਸਪੁਰ-ਸੂਚ ਦੀ ਘਟਨਾ ਵਿਚ ਜੱਥੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਖੱਬਾ ਹੱਥ ਆਖਿਆ ਸੀ। ਸੁਦਰ ਸਿੰਘ ਵਿਰੁੱਧ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਗਵਾਹੀਆਂ ਤੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਅਸਲੋਂ ਸਿੱਧ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਿਕਟ-ਵਰਤੀ ਸਾਬੀ ਸੀ। ਇਹ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਤਕਰੀਰ ਮਗਰੋਂ ਬਾਗੀਆਨਾ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਛੋਟਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਆਗੂਆਂ ਤੇ ਜੱਥੇਦਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੀ, ਤੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸਰਕਲ ਵਿਚੋਂ ਸੀ। ਜੇ ਇਹ ਫੜਿਆ ਨਾ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਹਰ ਕੰਮ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦਾ। ਇਹ ਭੀ ਸਭ ਕਤਲਾਂ ਤੇ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਭੀ ਉਮਰ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ।

੧੧. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਸੀਗੜੀਵਾਲਾ-

੧੨. ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਧਾਮੀਆ-

੧੩. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਧਾਮੀਆ-

ਇਹਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਬੂਟਾ ਨੰਬਰਦਾਰ ਨੰਗਲ ਸ਼ਾਮਾਂ ਦੇ ਕਤਲ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਉਮਰ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਪਰ ਕਤਲ ਵਿਚ ਸਰਗਰਮ ਹਿੱਸਾ ਸਾਬਤ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਤੋਂ ਬਚਾਂ ਹੋ ਗਿਆ।

੧੪. ਸੰਤ ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਕੁਟੀਆ ਗਜੇਵਾਲ-ਇਸ ਦਾ ਕੁਟੀਆ ਬੱਬਰਾਂ ਦਾ ਘਰਨਾ ਦਸੀ ਗਈ। ਏਸ ਕੁਟੀਆ ਵਿਚ ਪਰਚੇ ਛੱਪਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਗੇਂਦਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਤਲ ਦੀ ਪਲੈਨ ਘੜੀ ਗਈ। ਇਸ ਨੂੰ ਉਪਰੋਕਤ ਸੂਬੇਦਾਰ ਦੇ ਕਤਲ ਦੇ ਸਿੱਧੇ ਉਕਸਾਣ ਵਾਲੀ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਉਮਰ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ।

੧੫. ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਹਜਾਤਪੁਰ-ਜਾਡਲੇ ਦੇ ਡਾਕੇ ਅਤੇ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਕਤਲ ਦਾ ਅਪਰਾਧੀ ਠਹਿਰਾਇਆ ਗਿਆ । ਪਰ ਇਸ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਕਤਲ ਵਿਚ ਸਰਗਰਮ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਿਆ, ਇਸ ਲਈ ਉਮਰ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ।

੧੬. ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਪੰਡੋਰੀ ਨਿੱਝਰਾਂ-ਇਹ ਮੁਲਜ਼ਮ ਅੰਬੰਡ ਤੋਂ ਹੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਦਸਿਆ ਗਿਆ । ਇਹ ਜਸੋਵਾਲ ਵਾਲੀ ਸੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਭੀ ਹਾਜ਼ਰ ਸੀ । ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਟਵਾਰੀ ਉਪਰ ਦੂਜੇ ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ । ਇਸ ਦਾ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਦੇ ਵੱਡੇ ਆਗੂਆਂ ਨਾਲ ਮੌਲ-ਮਿਲਾਪ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ । ਇਹ ਭਾਵੇਂ ਮੁਹਰੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਵਿਚ ਆਮ ਤੌਰ ਪ੍ਰਤੀ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ । ਇਸ ਨੂੰ ਭੀ ਸਭ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰ ਠਹਿਰਾਇਆ ਗਿਆ ਤੇ ਉਮਰ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ।

ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਸੱਤ ਸੱਤ ਸਾਲ ਕੈਦ ਸਖ਼ਤ ਤੇ ਇਕ ਇਕ ਸੌ ਰੁਪਏ ਜੁਰਮਾਨੇ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ—

੧੭. ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਉਰਛ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਾਗਪੁਰ-ਜਮਸ਼ੇਰ ਦੇ ਡਾਕੇ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ।

੧੮. ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਬਿਸਰਾਮਪੁਰ-ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਢੱਡੇ ਉਪਰ ਦੂਜੇ ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ ਤੇ ਬਰੂਦ-ਸਿੱਕਾ ਲਿਆ ਕੇ ਦਿੰਦਾ ਰਿਹਾ । ਇਸ ਬਦਲੇ ਸਤ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ ਅਤੇ ਨਜ਼ਾਇਜ਼ ਹਥਿਆਰ ਰੱਖਣ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਕੈਦ ਤੇ ੧੦੦ ਰੁਪਿਆ ਜੁਰਮਾਨਾ ਜਾਂ ੯ ਮਹੀਨੇ ਹੋਰ ਕੈਦ । ਦੋਵੇਂ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਇਕੇ ਵਕਤ ਚਲਣੀਆਂ ਸਨ ।

੧੯. ਸ਼ਿਵ ਸਿੰਘ ਹਰੀਪੁਰ-ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਢੱਡੇ ਦੀ ਜਾਨ ਲੈਣ ਲਈ ਕੌਤੀਆਂ ਦੋਹਾਂ ਕੋਸ਼ਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ।

੨੦. ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਦੌਲਤਪੁਰ

੨੧. ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ „

੨੨. ਹਰੀ ਸਿੰਘ „

ਜਾਡਲੇ ਦੇ

੨੩. ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ,,

ਡਾਕੇ ਵਿਚ

੨੪. ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਮੁਜ਼ਾਰਾ ਕਲਾਂ

ਹਿੱਸਾ

੨੫. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ „

ਲਿਆ

੨੬. ਰਾਮ ਸਿੰਘ „

੨੭. ਦੁੱਮਣ ਸਿੰਘ ਪੰਡੋਰੀ ਮਹਿਤਮਾ-ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਵੱਡੇ
ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਦੂਜੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ ।

੨੮. ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਸਾਧੜਾ

੨੯. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜਸੋਵਾਲ ਜਾਡਲੇ ਦੇ ਡਾਕੇ

੩੦. ਹਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜਸੋਵਾਲ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ।

ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜਸੋਵਾਲ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਹੀ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ ।

੩੧. ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਗਜੋਵਾਲ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਮਹੱਦੀ-

੩੨. ਛੱਜਾ ਸਿੰਘ ਮਸਾਣੀਆਂ ਪੁਰ ਉੱਤੇ ਕਾਤਲਾਨਾ
ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਛੇ ਛੇ ਸਾਲ ਕੈਦ ਤੇ ਇਕ ਇਕ ਸੌ ਰੁਪਏ
ਜੁਰਮਾਨੇ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ ।

ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜ ਪੰਜ ਸਾਲ ਕੈਦ ਤੇ ਸੌ ਸੌ ਰੁਪਏ
ਜੁਰਮਾਨੇ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ—

੩੩. ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਾਗਪੁਰ-ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਟਵਾਰੀ ਨੂੰ
ਮਾਰਨ ਦੀ ਦੂਜੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਾ ।

੩੪. ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਸੂਢ-ਸਾਜ਼ਸ਼ ਦਾ ਮੈਂਬਰ, ਸੂਢ ਦਾ
ਘਟਨਾ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ ।

੩੫. ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਬੂੜੇ ਬਾੜੀਆਂ-ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਰਾਣੀ-
ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਥੂਏ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਜਾਣ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ ।

੩੯. ਮੁਨਸ਼ਾ ਸਿੰਘ ਜੋਹਲ-ਬਰੂਦ-ਸਿੱਕਾ ਲਿਆ ਕੇ ਦੇਂਦਾ
ਸੀ । ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਇਸਤਿਹਾਰ ਲਾਉਣੇ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਟਵਾਰੀ ਨੂੰ
ਮਾਰਨ ਦੇ ਯਤਨ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਾ ।

੪੦. ਮੁਹਿੰਗਾ ਸਿੰਘ ਪੰਡੋਰੀ ਨਿਝਰਾਂ

੪੧. ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਡੁਮੇਲੀ

੪੨. ਮੂਲਾ ਸਿੰਘ ਪਲਾਹੀ

੪੩. ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਮਾਣਕੇ

੪੪. ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਪਲਾਹੀ

੪੫. ਚੈਚਲ ਸਿੰਘ ਸੰਗਤਪੁਰ

੪੬. ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਮਾਂਗਟ

੪੭. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ (ਬੜਾ) ਡੁਮੇਲੀ

੪੮. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ (ਛੋਟਾ) „

ਉਪਰ ਹਮਲੇ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨੀ ।

ਪੰਡੋਰੀ ਨਿਝਰਾਂ

ਦੇ ਨੰਬਰਦਾਰਾ ਤੇ

ਚੌਕੀਦਾਰਾਂ ਨੂੰ

ਕਤਲ ਕਰਨ ਦੀ

ਦੂਜੀ ਸਾਜ਼ਸ਼

ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ

ਦੇ ਅਪ੍ਰਾਧ ਵਿਚ ।

ਸੂਬੇਦਾਰ ਸੰਦਰ

ਸਿੰਘ ਰੰਧਾਵੇ

੪੯. ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਪੰਡੋਰੀ ਨਿਝਰਾਂ—ਸਾਜ਼ਸ਼ੀਆਂ ਨਾਲ
ਮੇਲ-ਮਿਲਾਪ ਰੱਖਣਾ ਤੇ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਢੱਡੇ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਤੀਜੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼
ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਾ ਅਤੇ ਪੰਡੋਰੀ ਨਿਝਰਾਂ ਦੇ ਨੰਬਰਦਾਰਾਂ ਤੇ ਚੌਕੀਦਾਰਾਂ
ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣਾ ।

੫੦. ਡੱਜਾ ਸਿੰਘ ਚਾਂਦਸੌ (ਚਾਣਬੂ)–ਦਾਰੂ-ਸਿੱਕਾ ਸੰਭਾਲ
ਕੇ ਰੱਖਣਾ ਅਤੇ ਸਾਜ਼ਜ਼ੀਆਂ ਨਾਲ ਮੇਲ-ਮਿਲਾਪ ਰੱਖਣਾ ।

ਨੇਟ-ਮੁਨਸ਼ਾ ਸਿੰਘ ਜੋਹਲ ਤੇ ਡੱਜਾ ਸਿੰਘ ਚਾਂਦਸੌ ਨੂੰ ਨਜਾਇਜ਼
ਹਥਿਆਰ ਰੱਖਣ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਪੰਜ ਪੰਜ ਸਾਲ ਕੇਦ ਸਖ਼ਤ ਤੇ ਸੌ ਸੌ
ਰੂਪਿਆ ਜੁਰਮਾਨੇ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ, ਪਰ ਇਹ ਸਜ਼ਾ ਭੀ ਪਹਿਲੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇ
ਨਾਲ ਹੀ ਚੱਲਣੀ ਸੀ ।

੪੮ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਪੰਡੇਰੀ ਨਿਝਰਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜ ਸਾਲ ਕੈਦ ਤੇ ਪੰਜਾਹ ਰੁਪਏ ਜੁਰਮਾਨੇ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ। ਇਸ ਦੌਸ਼ ਵਿਚ ਕਿ ਇਸ ਨੇ ਪੰਡੇਰੀ ਨਿਝਰਾਂ ਦੇ ਨੰਬਰਦਾਰਾਂ ਤੇ ਚੈਕੀਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦਾ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਲਾਇਆ ਸੀ। ਜੱਜ ਨੇ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਦਿਆਂ ਲਿਖਿਆ “ਅਫਸੋਸ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਸੌਲੂਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਰੰਗਰੂਟ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਭੇਜ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਮੈਂ ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕਰ ਭੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ।”

ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਚਾਰ ਚਾਰ ਸਾਲ ਕੈਦ ਤੇ ਸੌ ਸੌ ਰੁਪਏ ਜੁਰਮਾਨੇ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ :

੪੯. ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਡਤਹਪੁਰ ਕੋਠੀ—ਇਸ ਇਲਜ਼ਾਮ ਵਿਚ ਕਿ ਇਹ ਸਾਜ਼ਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਜਲ-ਪਾਣੀ ਛਕਾਂਦਾ ਸੀ, ਪਰਚੇ ਵੰਡਦਾ ਤੇ ਛਾਪਣ ਦੀ ਮਸੀਨ ਸੰਭਾਲਦਾ ਸੀ।

੫੦. ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਰਹਿਸ਼ੀਵਾਲ—ਸਾਜ਼ਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਨ-ਪਾਣੀ ਦਿੰਦਾ ਤੇ ਛਾਪਣ ਵਾਲੀ ਮਸੀਨ ਸੰਭਾਲਦਾ ਸੀ।

੫੧. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਗੋਂਦਪੁਰ—ਆਗੂਆਂ ਨਾਲ ਮੇਲ-ਮਿਲਾਪ ਰੱਖਣਾ ਤੇ ਸਲਾਹ ਮਸ਼ਵਰਾ ਦੇਣਾ। ਅੰਦਰੂਨੀ ਸਰਕਲ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਿਕਟ-ਵਰਤੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸੀ। ਚਾਰ ਸਾਲ ਕੈਦ ਤੇ ਸੌ ਰੁਪਏ ਜੁਰਮਾਨੇ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ। ਇਕ ਹੋਰ ਦਫ਼ਾ ਹੇਠ ੭ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ। ਫੇਰ ਅਪੀਲ ਵਿਚ ੧੪ ਸਾਲ ਹੋਈ।

੫੨. ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਬਹਿਬਲਪੁਰ—ਸਾਜ਼ਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਨ-ਪਾਣੀ ਦਿੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਛਾਪਣ ਵਾਲੀ ਮਸੀਨ ਨੂੰ ਇਧਰ ਉਧਰ ਕਰਦਾ ਸੀ।

੫੩. ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਜਸੋਵਾਲ—ਸਾਜ਼ਸ਼ੀਆਂ ਨਾਲ ਮੇਲ-ਮਿਲਾਪ ਰਖਦਾ ਸੀ ਤੇ ਅੰਨ-ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਬਾਹਰੋਂ ਅਪੀਲ ਕਰਨ ਪੁਰ ੧੪ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋ ਗਈ।

੫੪. ਡਕੀਰ ਸਿੰਘ ਜਸੋਵਾਲ—ਇਸ ਦੀ ਕੁਟੀਆ ਵਿਚ ਪਰਚਾ ਛਪਦਾ ਸੀ ਤੇ ਅੰਨ-ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਬੱਬਰਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਅਖੀਰਲੇ ਦੋਹਾਂ ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਸੌ ਸੌ ਦੀ ਥਾਂ ਪੰਜਾਹ ਪੰਜਾਹ ਰੁਪਏ
ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ ।

ਨੋਟ—ਹਰ ਇਕ ਸਜ਼ਾ ਪਾਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਸਖਤ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੀ
ਤੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਕੋਠੀ ਬੰਦ ਰਹਿਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੀ । ਜਿਹੜਾ ੧੦੦
ਰੁਪਿਆ ਜੁਰਮਾਨਾ ਨਾ ਦੇਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਸਾਲ ਦੀ ਹੋਰ ਤੇ ਪੰਜਾਹ
ਰੁਪਏ ਜੁਰਮਾਨਾ ਨਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਹੋਰ ਕੈਦ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੀ ।

ਬਰੀ ਕੀਤੇ ਗਏ ਬੱਬਰ

ਹਥ ਲਿਖੇ ੩੪ ਬੱਬਰ ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਿਚੋਂ ਸਾਡ ਬਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੇ
ਗਏ—

ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ, ਮਿਲਖਾ ਸਿੰਘ, ਨਿਰਵੈਰ ਸਿੰਘ,
ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ, ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪੰਡੋਰੀ ਨਿਝਰਾਂ, ਜਗਜੀਤ
ਸਿੰਘ ਕੁਠਾਰ, ਸੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੋਟ-ਫਤੂਹੀ, ਦਲੇਲ ਸਿੰਘ ਮੰਨਣਹਾਣ,
ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜਸੋਵਾਲ, ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਚੇਲਾ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਪਾਰੀਵਾਲ,
ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਪਲਾਹੀ, ਵਤਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ
ਭਾਰਟਾ, (ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅਪੀਲ ਕਰਨ ਤੇ ਉਮਰ ਕੈਦ ਹੋ ਗਈ),
ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ, ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜ਼ਿਲਾ ਸਿਆਲਕੋਟ,
ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ, ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਚਾਟੀਵਿੰਡ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ,
ਬਾਵਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਕੌਲ ਗੜ੍ਹ, ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਗੜ੍ਹੀ
ਕਾਨੂੰਗੇਆਂ, ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਸਾਧਾ, ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਰੰਧਾਵਾ ਮਸੰਦਾਂ,
ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਸਰਹਾਲਾ ਖੁਰਦ, ਮਿਲਖਾ ਸਿੰਘ ਮੌਰਾਂਵਾਲੀ, ਬਾਬੂ
ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਜੰਡੂ ਸਿੰਘਾ, ਬਿਅੰਤ ਸਿੰਘ ਨੰਗਲ ਕਲਾਂ ਅਤੇ ਜਸਵੰਤ
ਸਿੰਘ ਤੇ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਖੁਸਰੋਪੁਰ ।

ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਜੱਜ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਹਰ ਫਾਂਸੀ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਫੈਸਲੇ
ਦੀ ਨਕਲ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੱਤ ਦਿਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅੰਦਰ

ਉਹ ਅਪੀਲ ਕਰ ਸਕਣਗੇ । ਬਰੀ ਕੀਤੇ ਕੁਲ ਮੁਲਜ਼ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਹੱਥ-
ਕੜੀਆਂ ਮੇਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੋਲ੍ਹੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ । ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਮੰਡੇਰ ਤੋਂ
ਬਿਨਾਂ ਕੁਲ ਵਾਅਦਾ-ਮਾਫ਼ ਗਵਾਹ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ । ਹਜ਼ਾਰਾ
ਸਿੰਘ ਸਰਕਾਰੀ ਵਕੀਲ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ । ਉਸ ਨੂੰ ਸਪੈਸ਼ਲ
ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਹੁਕਮ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ।

ਪੁਲਸ ਦੀ ਕਮੀਨੀ ਚਾਲ

ਕੇਸ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਅੰਦਰ ਮੀਰ ਫਜ਼ਲ ਇਮਾਮ ਨੇ
ਜੱਥੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਪੁਲਸ ਇਸ ਬੱਬਰ-ਕੇਸ
ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੀ ਬਨਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਜੱਥੇਦਾਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ
ਕਿ ਕਿਹੜੀ ਸ਼ਕਲ ਬਨਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ? ਸਾਡਾ ਸਿਧਾਂਤ ਸਾਡੇ
ਪਰਚਿਆਂ ਤੋਂ ਜਾਹਰ ਹੈ, ਜੋ ਸਿੱਧਾ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਤੇ ਆਮ ਲਕਾਂ
ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਸੀ । ਉਹ ਆਦਮੀ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ
ਆਮ ਦੁਨੀਆਂ ਤੰਗ ਆ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਪਿਛੇ ਆਮ
ਜਨਤਾ ਖੁਸ਼ ਹੋਈ । ਫੇਰ ਏਸ ਕੇਸ ਦਾ ਰੂਪ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਦਲ
ਸਕਦੇ ਹੋ ? ਮੀਰ ਨੇ ਮੁਸਕ੍ਰਾ ਕੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ, “ਸਭ ਕੁਝ ਤੁਹਾਡੇ
ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਏਗਾ ।”

ਪੁਲਸ ਦੀ ਇਸ ਕਮੀਨੀ ਸਾਜ਼ ਦਾ ਭੇਦ ਉਸ ਦਿਨ ਖੁਲਿਆ,
ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੇ ਜੱਜ ਅਗੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਸ ਚਲਦੇ ਕੇਸ ਨੂੰ
ਅਟਕਾਇਆ ਜਾਵੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਪੁਲਸ ਇਕ ਹੋਰ ਤਫ਼ਤੀਸ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ
ਤੇ ੩੪ ਹੋਰ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਕੇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ
ਹੈ । ਇਹ ਸਾਰੇ ਆਦਮੀ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬੱਬਰ-ਲਹਿਰ
ਨਾਲ ਉੱਕਾ ਹੀ ਕੋਈ ਸਬੰਧ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਇਹ ਆਮ ਡਾਕਿਆਂ ਤੇ
ਚੋਰੀਆਂ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਫੜੇ ਸਨ । ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਕੋਟਲੀ ਬਾਵਾ ਦਾਸ ਜਦ
ਫੜਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਵਾਅਦਾ-ਮਾਫ਼ੀ ਲੈਣ ਦਾ ਬਹੁਤ ਯਤਨ
ਕੀਤਾ, ਪਰ ਸਾਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਵਾਅਦਾ-ਮਾਫ਼ ਬਣ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ।

ਹੁਣ ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਵਾਅਦਾ-ਮਾਫ਼ਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਇਸ ਲਈ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨੀਵਾਂ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਵਾਅਦਾ-ਮਾਫ਼ੀ ਜ਼ਰੂਰ ਬਖਸ਼ੀ ਜਾਵੇ । ਉਹ ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਮਾਰੇ ਹੋਏ ਡਾਕੇ, ਚੋਰੀਆਂ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਡਾਕੂਆਂ ਤੇ ਚੋਰਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪਤਾ ਦੱਸਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਸੀ । ਇਥੋਂ ਤੀਕ ਕਿ ਪੁਲਸ ਦੇ ਆਖਣ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਹੋਰ ਭੀ ਸੱਚੀਆਂ-ਝੂਠੀਆਂ ਗੰਢਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਸੀ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਲਸ ਨੇ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੱਸੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕੁਝ ਚੋਰਾਂ ਅਤੇ ਡਾਕੂਆਂ ਨੂੰ ਬੱਬਰ-ਕੇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਝੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ । ਬਰਤਾਨਵੀ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬੱਬਰ-ਲਹਿਰ ਦੇ ਆਗੂ ਦੱਸ ਕੇ ਉਹ ਪਰਤਾਰ ਕਰ ਸਕੇਗੀ ਕਿ ਬੱਬਰ ਚੋਰੀਆਂ ਕਰਦੇ ਤੇ ਡਾਕੇ ਭੀ ਮਾਰਦੇ ਸਨ । ਹਕੂਮਤ ਸੋਚਦੀ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੱਬਰ-ਲਹਿਰ ਬਦਨਾਮ ਹੋਵੇਗੀ ਤੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਏਗੀ ।

ਪਰ ਜਦੋਂ ਜੱਜ ਨੇ ਕਾਗਜ਼ ਪੜ੍ਹੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਪੁਲਸ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਸਾਡ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਉਸ ਨੇ ਆਖਿਆ, “ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਬੱਬਰ-ਕੇਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਬੰਧ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਉਹ ਬੱਬਰ-ਕੇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਕੇਸ ਲੈਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ।” ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਦੀ ਖਾਣੀ ਪਈ । “ਇਹਨਾਂ ਉਪਰ ਪੁਲਸ ਨੇ ਮਗਰੋਂ ਵੱਖਰਾ ਮੁਕੇਦਮਾ ਚਲਾਇਆ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅੱਡ ਅੱਡ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦਿਵਾਈਆਂ ।

ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਮੰਡੇਰ ਨੂੰ ਭੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਉਦੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਦਿਨ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾਣਾ ਸੀ ਤੇ ੧੪ ਸਾਲ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿਵਾਈ ਗਈ ।

ਅਪੀਲ ਤੇ ਨਿਗਰਾਨੀ

ਪੁਲਸ ਨੇ ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵਿਚ ਨਿਗਰਾਨੀ ਦੀ ਦਰਬਾਸਤ ਦਿੱਤੀ । ਪੁਲਸ ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਨਰਮ ਫੈਸਲਾ ਸਮਝਦੀ ਸੀ । ਉਧਰ ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਭੀ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵਿਚ ਅਪੀਲ ਕਰ

ਦਿੱਤੀ। ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਣੀਆਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਅਪੀਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਭੀ ਨਾਂਹ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਬਾਹਰੋਂ ਕੁਝ ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਮਿੱਤਰਾਂ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਫਾਂਸੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਅਪੀਲ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਣੀਆਂ ਨੇ ਭੀ ਅਪੀਲ ਕਰਨੀ ਮੰਨ ਲਈ। ਭਾਵੇਂ ਸੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਜੇ ਭੀ ਨਾਂਹ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਆਪ ਨੇ ਫਿਰ ਜ਼ਬੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਨਾ ਮੌਜ਼ਿਆ। ਆਪ ਵਲੋਂ ਸੰਦੇਸ਼ ਪਹੁੰਚਣ ਪੁਰ ਆਪ ਨੇ ਭੀ ਅਪੀਲ ਪੁਰ ਦਸਖਤ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਇਸ ਦੀ ਵਜ੍ਹਾ ਇਹ ਭੀ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਦੇਸ਼ੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਦੇ ਭੀ ਦਸਖਤ ਨਾ ਹੋਣ ਤਾਂ ਅਪੀਲ ਦਾ ਇਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ।

ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਬੱਬਰਾਂ ਵਾਸਤੇ ਏਨੀ ਹਮਦਰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਇਤਨਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਸੀ ਕਿ ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਸਿਆਲਕੋਟੀ ਦੀ ਡੀਫੈਂਸ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਪਲਟਨ ਨੇ ੧੦੦ ਰੁਪਿਆ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਕੇ ਭੇਜਿਆ।

ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦਾ ਫੈਸਲਾ

ਨਿਗਰਾਨੀ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਵਿਚ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਨੇ ਭੀ ਸੈਸ਼ਨ ਜੱਜ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਨਰਮ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕਈ ਬੱਬਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵਾਪਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਇਹ ਵਾਧੇ ਵੇਰਵੇ ਸਹਿਤ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਨ :

ਨੰ।	ਪਹਿਲੀ ਸਜ਼ਾ	ਹਾਈਕੋਰਟ ਦੀ ਸਜ਼ਾ
੧. ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਸਿਆਲਕੋਟ	ਬਰੀ	ਉਮਰ ਕੈਦ
੨. ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਭਾਰਟਾ	"	"
੩. ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ	"	"
੪. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਪੁੱਤਰ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਪੰਡੋਰੀ ਨਿਝਰਾਂ		
੫. ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਹਯਾਤਪੁਰ	ਉਮਰ ਕੈਦ	ਫਾਂਸੀ
੬. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਗੋਂਦਪੁਰ	੭ ਸਾਲ	੧੪ ਸਾਲ
ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ		੨੫੩

੭. ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਜਸੋਵਾਲ	੪ ਸਾਲ	੧੪ ਸਾਲ
੮. ਮੁਨਸ਼ਾ ਸਿੰਘ ਜੌਹਲ	੫ „	„ „
੯. ਛੱਜਾ ਸਿੰਘ ਚਾਂਦਸੌ	„ „	„ „
੧੦. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਵੱਡਾ ਡੁਮੇਲੀ	„ „	੭ „
੧੧. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਛੋਟਾ ਡੁਮੇਲੀ	„ „	„ „
੧੨. ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਫਤਹਪੁਰ ਕੋਠੀ	੫ „	„ „

ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਨੇ ਕੁਝ ਬੱਬਰ ਸਾਬੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੈਸ਼ਨ ਜੱਜ ਨੇ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਬਰੀ ਭੀ ਕੀਤੇ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਇਹ ਸਨ :

ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਸੀਂਗੜੀਵਾਲਾ, ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਮਾਂਗਟ, ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਪਲਾਹੀ, ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਾਗਪੁਰ, ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਡੁਮੇਲੀ, ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਰਹਿਸੀਵਾਲ, ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਬੂੜੋ-ਬਾੜੀਆਂ, ਫਕੀਰ ਸਿੰਘ ਜਸੋਵਾਲ, ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਉਪਮ ਸਿੰਘ ਪੰਡੋਰੀ ਨਿੱਝਰਾਂ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਛਿਆਂ ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਤੇਰ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਮਰ ਕੈਦ, ਚੌਹਾਂ ਨੂੰ ਚੌਦਾਂ ਚੌਦਾਂ ਸਾਲ, ਸਤਾਰ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੱਤ ਸੱਤ ਸਾਲ ਕੈਦ, ਪੰਜਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜ ਪੰਜ ਸਾਲ, ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਛੇ ਛੇ ਸਾਲ ਤੇ ਇਕ ਨੂੰ ਚਾਰ ਸਾਲ ਦੀ ਕੈਦ ਹੋਈ। ਚਾਲੀ ਬੱਬਰ ਬਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਪੰਜ ਬੱਬਰ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਹਵਾਲਾਤਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ। ਅੱਠ ਬੱਬਰ ਪੁਲਸ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾ ਗਏ।

ਇਕ ਬੱਬਰ ਮਿਸਤ੍ਰੀ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਮੰਡਿਆਣੀ ਅੱਜ ਤੀਕ ਗ੍ਰੂਹਤਾਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ।

ਵਾਅਦਾ-ਮਾਫ਼ਾਂ ਦੀ ਫਹਿਰਿਸਤ

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਕੇਸ ਵਿਚ ੨੨ ਵਾਅਦਾ-ਮਾਫ਼ ਬਣਾਏ ਗਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਫਹਿਰਿਸਤ ਦੇਣੀ ਹੋਠਾਂ ਲਿਖੇ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ :

ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਇਨਕਲਾਬੀ ਜੱਥੇਬੰਦੀ

ਵਿਚੋਂ ਇਤਨੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦਾ ਵਾਅਦਾ-ਮਾਫ਼ ਬਣ ਜਾਣਾ ਜੱਬੇਬਦੀ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿਖਿਆ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਨਕਲਾਬੀ ਜੱਬੇਬਦੀ ਨੂੰ ਬੜੀ ਪਰਖ ਤੇ ਅਜਮਾਇਸ਼ ਮਗਰੋਂ ਮੈਂਬਰ ਲੈਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਮੈਂਬਰ ਬਣਨ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਜੁਸ਼ੀਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਇਮਤਿਹਾਨ ਲੈਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਦੂਜੇ ਕਈ ਸੱਜਣ ਕੁਝ ਮਜਬੂਰੀਆਂ ਦੇ ਕਾਤਨ ਡਿੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਮਗਰੋਂ ਪਛਤਾਵਾ ਕਰ ਕੇ ਬਚਾ ਵੀ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਲੋਕ-ਸੇਵਾ ਦੇ ਮਾਰਗ ਤੇ ਵੀ ਤੁਰ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕੇਸ ਵਿਚ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਭਕਹੂਦੀ ਵਾਅਦਾ-ਮਾਫ਼ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਗਵਾਹੀ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਓਹੀ ਵਾਕਿਆਤ ਦੱਸੇ, ਜੋ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਹਯਾਤਪੁਰੀ ਵਾਅਦਾ-ਮਾਫ਼ ਪਹਿਲਾਂ ਦਸ ਚੁਕਾ ਸੀ, ਹੋਰ ਵਧ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦਸਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਰਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਕਿਸਾਨ-ਸਭਾ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਕੇ ਲੋਕ-ਸੇਵਾ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਜੁਟ ਪਿਆ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਮੰਡੇਰ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਬਿਆਨ ਦੇ ਬੈਟਾ ਪਰ ਮਗਰੋਂ ਪਛਤਾਵਾ ਕਰ ਕੇ ਜੱਜ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਕੇ ਮੁੱਕਰ ਗਿਆ। ਇਸ ਨੂੰ ੧੪ ਸਾਲ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਭੀ ਹੋ ਗਈ। ਦੂਜੇ ਸੰਸਾਰ-ਜੁੱਧ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਉਹ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਨਜ਼ਰ-ਬੰਦ ਰਿਹਾ ਤੇ ਸਾਮਰਾਜ ਵਿਰੁੱਧ ਘੋਲ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਰਿਹਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਕੀ ਵਾਅਦਾ-ਮਾਫ਼ਾਂ ਲਈ ਵੀ ਪਛਤਾਵਾ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਇਸ ਕਾਲਖ ਦੇ ਦਾਗ ਨੂੰ ਧੋਣ ਦਾ ਮੈਦਾਨ ਖੁਲ੍ਹਾ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਗਲਤੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪਛਤਾਵਾ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਧੇ ਰਾਹ ਤੇ ਚਲਣ ਤੋਂ ਕਦੀ ਵੀ ਸ਼ਰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ।

ਤੀਜੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਸੱਚਾਈ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਨਕਲਾਬੀ ਘੋਲ ਵਿਚ ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਵਿਖਾਈ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਜਾਹਰ ਹੋ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੁ ਜਨਤਾ ਖਬਰਦਾਰ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਬੱਧਰ ਕੇਸ ਵਿਚ ਬਣੇ ਵਾਅਦਾ-

ਮਿਾਫ਼ਾਂ ਦੀ ਫ਼ਹਿਰਿਸਤ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ :

੧. ਗੁਬੀ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਕੋਟ ਬਾੜੇ ਖਾਂ ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ ।
੨. ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਕੁਟੀਆ ਪ੍ਰਾਗਪੁਰ ।
੩. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਬੂੜੇ ਬਾੜੀਆਂ ।
੪. ਬਤਨ ਸਿੰਘ ਪੰਡੇਰੀ ਨਿਝਰਾਂ ।
੫. ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਪਲਾਹੀ ।
੬. ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਮੁਜ਼ਾਰਾ ਕਲਾਂ ।
੭. ਤੁਫੈਲ ਮੁਹੰਮਦ ਪੰਡੇਰੀ ਨਿਝਰਾਂ ।
੮. ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਾਗਪੁਰ ।
੯. ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਹਯਾਤਪੁਰ ।
੧੦. ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਮਾਣਕੇ ।
੧੧. ਮਲੂਕ ਸਿੰਘ ਪਲਾਹੀ ।
੧੨. ਜਵੰਦ ਸਿੰਘ ਜੌਹਲ ।
੧੩. ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਾਗਪੁਰ ।
੧੪. ਸੰਤ ਮਿੱਤ ਸਿੰਘ ਮਹੰਤ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰ ।
੧੫. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਮਲਕਪੁਰ ਜ਼ਿਲਾ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ।
੧੬. ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਡੁਮੇਲੀ ।
੧੭. ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਉਰਡ ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਭਕੜੁਦੀ ।
੧੮. ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਬੋਪਾਰਾਏ ।
੧੯. ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਬੋਪਾਰਾਏ ।
੨੦. ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਮੰਡੇਰ ।
੨੧. ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਕੋਟਲੀ ਬਾਵਾ ਦਾਸ ।
੨੨. ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵਲਦ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮੰਡੇਰ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਪੁਲਸ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੋ ਗਿਆ, ਇਸ ਲਈ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ੧੪ ਸਾਲ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਾ ਭਾਗੀ ਠਹਿਰਾਇਆ ਗਿਆ ।

ਬੱਬਰ ਲਹਿਰ ਦਾ ਮਕਸਦ ਤੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ

ਬੱਬਰ ਲਹਿਰ ਦਾ ਮਕਸਦ ਤੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਕੀ ਸੀ ? ਇਸ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜੱਜ ਦੀ ਰਾਇ ਨੈਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੇਸ ਦਾ ਜੱਜ ਇਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸੀ ਤੇ ਬਰਤਾਨੀਆ ਦੀ ਸਾਮਰਾਜੀ ਮਸ਼ੀਨ ਦਾ ਇਕ ਪੁਰਜ਼ਾ ਸੀ। ਇਹ ਗੱਲ ਕੁਦਰਤੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬੱਬਰ ਲਹਿਰ ਦੇ ਰੌਸ਼ਨ ਪਹਿਲੂ ਪੁਰ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਪਰਦਾ ਪਾਵੇ ਜਾਂ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਬਿਆਨ ਕਰੇ; ਪਰ ਫੇਰ ਭੌ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਫੈਸਲੇ ਵਿਚ ਕਈ ਅਜਿਹੀਆਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਲਿਖਣੀਆਂ ਪਈਆਂ ਜੋ ਬੱਬਰ-ਲਹਿਰ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਤੇ ਹਕੀਕਤ ਨੂੰ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਲਿਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਕੁ ਪੰਗਤੀਆਂ ਅਸੀਂ ਇਸ ਲਈ ਹੇਠਾਂ ਦਰਜ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਜੁ ਬੱਬਰ ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਅਸਹਿਮਤ ਅਨਸਰ ਨੂੰ (ਜੋ ਸਾਡੀ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਕੁਝ ਇਕ-ਪੱਖੀ ਖਿਆਲ ਕਰੇਗਾ) ਅਸਲੀਅਤ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਮਿਲ ਸਕੇ।

ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਬੱਬਰਾਂ ਦਾ ਮਕਸਦ ਯਰਕਾਊ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਉਹ ਹਥਿਆਰ ਇਕੱਠੇ ਕਰਕੇ, ਫੌਜੀਆਂ ਤੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਵਿਚ ਹਕੂਮਤ ਵਿਰੁੱਧ ਪਰਚਾਰ ਕਰ ਕੇ, ਜਨਤਕ ਇਨਕਲਾਬ ਵਲ ਵਧਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਭਾਵੇਂ ਕਈ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਸ ਮਕਸਦ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਲਹਿਰ ਯਰਕਾਊ-ਪਣੇ ਦੀ ਪਟੜੀ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹਦੀ ਗਈ ਸੀ, ਪਰ ਜਿਸ ਮਕਸਦ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਇਸ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਲਹਿਰ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਗਿਆ ਉਸ ਬਾਰੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸੱਕ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਜੱਜ ਆਪਣੇ ਫੈਸਲੇ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

“ਬੱਬਰ ਜੱਥੇ ਦਾ ਮਕਸਦ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਪੈਸਾ ਅਤੇ ਹਥਿਆਰ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਜਾਣ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਫੌਜ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੇ ਸਿੱਖ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਹਕੂਮਤ ਵਿਰੁੱਧ ਬੇਵਡਾਈ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਭਰਿਆ ਜਾਏ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਹਾਲਤਾਂ ਪੱਕ ਜਾਵਣ ਤੇ ਲੋਕੀਂ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ੧੯੫੭ ਦੇ ਗਦਰ ਵਾਂਗ ਇਨਕਲਾਬ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ।” [ਸਫ਼ਾ ੩]

“ਮੈਂ ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਸਾਜ਼ਸ਼, ਜਿਸ ਦਾ ਮੁੱਢ ੧੯੨੧ ਦੇ ਅਖੀਰ ਜਾਂ ੧੯੨੨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵਿਚ ਬੱਝਾ, ਕੇਵਲ ਇਨਕਲਾਬ ਕਰਨ ਦੇ ਮਕਸਦ ਨਾਲ ਜੱਥੇਬੰਦ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਸ਼ੁਰੂ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਝੋਲੀਚੁਕਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ।”

[ਸਫ਼ਾ ੧੩੮] ਅਸੈਸਰ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, “ਬੱਬਰ ਲੀਡਰ ਹਕੂਮਤ ਵਿਰੁੱਧ ਨਫਰਤ ਫੈਲਾਉਣ, ਬਗਾਵਤ ਖੜੀ ਕਰਨ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਸਵਰਾਜ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿਖ ਰਾਜ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਮਕਸਦ ਨਾਲ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਬਾਗੀਆਨਾ ਤਕਰੀਰਾਂ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਭੜਕਾਉ ਨਜ਼ਮਾਂ ਪੜ੍ਹਦੇ ਫਿਰਨ ਲੱਗੇ ।”

[ਸਫ਼ਾ ੩੧] ਜੱਜ ਲਿਖਦਾ ਹੈ : “ਭੜਕਾਉ ਤਕਰੀਰਾਂ ਅਤੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਪਰਚੇ ਛਾਪ ਕੇ, ਵੰਡ ਕੇ ਹਕੂਮਤ ਵਿਰੁੱਧ ਇਕ ਭਾਰੀ ਮੁਹਿੰਮ ਛੇੜੀ ਗਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਇਹ ਸਾਜ਼ਸ਼ੀ, ਗੌਰਮਿੰਟ ਵਿਰੁੱਧ ਨਫਰਤ ਤੇ ਗੁੱਸਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਕੇ, ਫੰਡ ਤੇ ਹਥਿਆਰ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰ ਕੇ ਅਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਬਗਾਵਤੀ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਨਾਲੋਂ ਨਾਲ ਅਜਿਹਾ ਤਹਿਕਾ ਬਿਠਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਗੌਰਮਿੰਟ ਦੇ ਵੱਡਾਦਾਰਾਂ ਤੇ ਮਦਦਗਾਰਾਂ ਦੇ ਸਾਹ ਸੁਕ ਜਾਣ, ਤਾਂ ਜੁ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਜਾਂ ਰੋਕਣ ਦੀਆਂ

ਸਰਕਾਰੀ ਕਿਸ਼ਨਾਂ ਨਕਾਰਾ ਹੋ ਜਾਣ ।”

[ਸਫ਼ਾ ੩]

“ਜਦ ਮੈਂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਤਕਰੀਰਾਂ ਪਿਛੇ ਮਕਸਦ ਕੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਬੀਆਂ ਨੇ (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਖੁਦ ਆਪ ਭੀ ਸਾਮਲ ਹੈ) ਕਈ ਵਾਰ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਗੰਰਮਿੰਟ ਵਿਰੁੱਧ ਤਕਰੀਰਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ, ਝੋਲੀਚੁਕਾਂ ਨੂੰ ਡਰਾਇਆ ਧਮਕਾਇਆ ਜਾਏ ਅਤੇ ਫੇਰ ਬਗਾਵਤ ਕੀਤੀ ਜਾਏ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਉਮੀਦ ਸੀ ਕਿ ਸਿਖ ਰਜਸੈਂਟਾਂ ਕਾਬੂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਜਾਣਗੀਆਂ ਅਤੇ ਗੜਬੜ ਪੈ ਜਾਏਗੀ ।” [ਸਫ਼ਾ ੧੩੮]

ਅਖਬਾਰ ਤੇ ਪਰਚਾਰ ਬਾਰੇ

ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਫ਼ ਹੈ ਕਿ ਬੱਚਰ-ਲਹਿਰ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਬੱਬਰਾਂ ਵਲੋਂ ਨਿਰੇ-ਪੁਰੇ ਕੁਝ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦੀ ਸਾਜ਼ਖ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਲਈ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਆਗੂ ਸਾਂਤਮਈ ਦੀ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਜਨਤਾ ਅਤੇ ਫੌਜ ਦਾ ਮਿਲਵਾਂ ਐਕਸ਼ਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਕਰੀਰਾਂ ਤੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਫਿਰਕੂ ਭਿੰਨ-ਭੇਦ ਛੱਡ ਕੇ ਇਕ-ਮੁੱਠ ਹੋ ਕੇ ਬਗਾਵਤ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਦੀਆਂ ਅਪੀਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ । ਜੱਜ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

‘‘੦ ਅਗਸਤ ੧੯੨੨ ਤੋਂ ੨੧ ਮਈ ੧੯੨੩ ਤਕ ੧੦੦ ਪਰਚੇ ਛਾਪੇ ਗਏ... ਲੇਖਾਂ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਖਰੂਵੀ, ਪਰ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਅਪੀਲ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੈ । ਹਰ ਇਕ ਪਰਚੇ ਦਾ ਲਹਿਜਾ ਬਾਗੀਆਨਾ ਅਤੇ ਭੜਕਾਉ ਹੈ । ਫਰੰਗੀਆਂ ਨੂੰ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸਖਤ ਬੁਰਾ-ਭਲਾ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਕੁਝ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫਸਰਾਂ ਦੀ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਮਿੱਟੀ ਪੁੱਟੀ ਗਈ ਹੈ । ਹਿੰਦੂਆਂ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਕ-ਮੁੱਠ ਹੋਣ ਤੇ ਬਗਾਵਤ ਜੱਬੇਬਦ ਕਰਨ, ਤਲਵਾਰ ਧੂਣ, ਖੰਜਰ ਉਠਾਣ, ਜਾਲਮਾਂ ਦਾ ਸਿਰ ਲਾਹ ਦੇਣ, ਥਾਣੇ ਤੇ ਖੜਾਨੇ ਲੁਟ-ਪੁਟ ਕੇ ਅੱਗ ਲਾ ਦੇਣ ਅਤੇ ਰੇਲਵੇ ਲਾਈਨਾਂ ਨੂੰ ਉਡਾ ਦੇਣ ਦੀ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ।

ਪਲਟਣਾਂ ਨੂੰ ਹਥਿਆਰ ਆਦਿ ਕਾਬੂ ਕਰ ਕੇ ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਖੈਰਖਾਹਾਂ ਨੂੰ ਟੋਡੀ ਤੇ ਝੋਲੀਚੁਕ ਦਸਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ, ਅਗੇ ਚੱਲ ਕੇ, ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਇਨਾਮਾਂ ਖਾਤਰ ਭੱਜੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ। ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਇਨਾਮ ਦੇ ਦੇਣ। ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਨੇ ਮੁਲਕ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਛੱਡਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਸਿਖ-ਸੁਭਾ ਦੇ ਮਾਫਕ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਹਥਿਆਰੀ-ਉਤਰੋਂ। ਬੱਬਰ ਉਹੀ ਹੈ ਜੋ

[ਸਫ਼ਾ ੬੧]

ਕਤਲ ਕਿਉਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ ?

ਜੱਜ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

“ਮੈਂ ਇਹ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਝੋਲੀਚੁਕਾਂ ਦੇ ਕਤਲਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਇਗਾਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਇਗਾਦਾ ਜ਼ਰੂਰ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਬੱਬਰਾਂ ਦੇ ਪਲੈਨਾਂ ਅਤੇ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ ਰੋੜੇ ਅਟਕਾਏ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਏਗਾ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤਾੜਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਧਮਕਾਇਆ ਗਿਆ। ਕੇਵਲ ਇਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹੋਰ ਮਫਰੂਰ ਗ੍ਰਹਤਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਬਚਾਉ ਕਰ ਸਕਣ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਲਈ ਭੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਖਾਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਪ੍ਰਾਪੇਗੰਡੇ ਲਈ ਖੁਲ੍ਹਾ ਮੈਦਾਨ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਣ ।”

[ਸਫ਼ਾ ੧੩੫]

ਜਦੋਂ ੧੯੨੧ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਈ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਖਾਸ ਅਤੇ ਵੱਡਾ ਖਾਸਾ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਬਗਾਵਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਭਾਰਨਾ ਤੇ ਇਨਕਲਾਬ ਲਿਆਉਣਾ ਸੀ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਮਕਸਦ ਵਾਸਤੇ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਛੇਤੀ ਹੀ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਰਸਤਾ ਸਿੱਧਾ ਤੇ ਸਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ ਝੋਲੀਚੁਕ ਰੋਕਾਂ ਪਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਪੈਸੇ ਦੀ ਭੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਤਹਿਕਾ ਬਿਠਾਉਣ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਝੋਲੀਚੁਕਾਂ

ਨੂੰ ਖੁਲ੍ਹੀਆਂ ਧਮਕੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ । ਪਰ ਜਦ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਅਸਰ ਨਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੁਟਣਾ ਤੇ ਕਤਲ ਕਰਨਾ ਅੰਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਸਾਫ਼ ਤੇ ਅਰੋਕ ਮੈਦਾਨ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਦਾ ਇਨਕਲਾਬੀ ਪਹਿਲੂ ਪਿੱਛੇ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ।”

[ਸਫ਼ਾ ੧੩੫]

“ਅਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਝੋਲੀਚੁਕਾਂ ਨਾਲ ਸਿਝਣ ਦਾ ਪਲੈਨ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ; ਪਰ ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਰਨ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕੇਵਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਧਮਕਾਣ, ਤਾੜਨਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਕੁਟ-ਮਾਰ ਤਕ ਹੀ ਸੀ । ਪਰ ਜਦ ਇਹ ਪਲੈਨ ਬੇਅਰਥ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਅਗੇ ਚਲ ਕੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਗਵਾਏ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਸਖ਼ਤ ਕਦਮ ਉਠਾਇਆ ਜਾਏ । ਸੋ ਝੋਲੀਚੁਕਾਂ ਨੂੰ ਲੁਟਣ ਅਤੇ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ।”

[ਸਫ਼ਾ ੧੩੫]

ਬੱਬਰ-ਲਹਿਰ ਦੇ ਮਕਸਦ ਤੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਾਰੇ ਉਪਰ ਅਸਾਂ ਨੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਜੱਜ ਫੈਸਲੇ ਵਿਚੋਂ ਹਵਾਲੇ ਦਿੱਤੇ ਹਨ । ਕਈ ਕਹਿਣਗੇ, ਜੱਜ ਨੇ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਦੇਸ਼ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਲਈ ਵਧਾ ਕੇ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਨਹੀਂ, “ਬੱਬਰ-ਦੁਆਬੇ” ਖੁਫੀਆ ਅਖਬਾਰ ਵਿਚ ਅਤੇ ਬੱਬਰ ਲੀਡਰ ਆਪਣੇ ਵਖਿਆਨਾਂ ਵਿਚ ਇਹੋ ਗੱਲਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ । ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਸਮੇਂ ਤੇ ਹਾਲਾਤ ਦੀਆਂ ਮਜਬੂਰੀਆਂ ਨੇ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਇਨਕਲਾਬ ਵਲ ਵਧਣ ਦੀ ਥਾਂ ਰਾਜਸੀ ਕਤਲਾਂ ਤੇ ਡਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਉਲੜਾ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਲਹਿਰ ਆਪਣਾ ਅਸਲੀ ਮਕਸਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਫ਼ਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੀ । ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਮਕਸਦ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ।

ਅਠਵਾਂ ਕਾਂਡ

ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਘੋਲ

ਜੇਲ੍ਹ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਪਿਛੇ ਭੀ ਦੱਸ ਆਏ ਹਾਂ । ਉਸ ਵੇਲੇ ਜੋ ਰੋਟੀ ਮਨਜ਼ੂਰ ਸੀ ਉਸ ਵਿਚ ਅੱਧੀ ਕਣਕ ਤੇ ਅੱਧੇ ਛੋਲੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ । ਪਰ ਇਹ ਮਿੱਸੀ ਰੋਟੀ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲਦੀ, ਮਿਲਦੀ ਕੇਵਲ ਛੋਲਿਆਂ ਦੀ ਹੀ ਸੀ । ਉਸ ਵਿਚ ਭੀ ਮਿੱਟੀ ਮਿਲਾ ਕੇ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਅਨਾਜ ਜੇਲ੍ਹ-ਅਫਸਰ ਹਜ਼ਮ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਸਨ । ਰੋਟੀ ਦਾ ਧੂੜਾ ਝਾੜਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੋ ਤਾਂ ਰੋਟੀ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਟੁਕੜੇ ਹੋ ਕੇ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦੀ ਸੀ ਤੇ ਹੱਥ ਖਾਲੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਦਾਲ-ਸਬਜ਼ੀ ਦਾ ਭੀ ਅੱਲਾ ਹੀ ਬੇਲੀ ਸੀ । ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਖੁਰਾਕ ਵਲ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਭੀ ਰੂਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ ।

ਕਪਤਿਆਂ ਦਾ ਇਹ ਹਾਲ ਮੀਂ ਕਿ ਲੰਡੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਾਲਾ ਕੁੜਤਾ ਮਿਲਦਾ ਸੀ । ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਕੱਢਾ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਗੋਡਿਆਂ ਤੀਕ ਉੱਚਾ ਇਕ ਪਜਾਮਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਤੰਬੀ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਤੇੜ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਨ੍ਹਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਸਾਫ਼ਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ । ਇਕ ਕੱਢੇ ਜਾਂ ਤੰਬੀ ਨਾਲ ਨ੍ਹਾਣਾ-ਯੋਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਸੀ । ਨੰਗੇ ਹੋ ਕੇ ਨ੍ਹਾਵੇ ਜਾਂ ਗਿੱਲਾ ਪਹਿਨ ਰਖੋ, ਇਸ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਕਈ ਕਈ ਦਿਨ ਤਕ ਇਸ਼ਨਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ । ਆਮ ਕੈਦੀ ਆਪਣੇ ਵਿਛੌਣੇ ਦੇ ਕੰਬਲਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਤੇੜ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਨ੍ਹਾਤਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ।

ਦਸਤਾਰ ਉੱਕੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲਦੀ । ਸਾਬਣ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ । ਕੇਵਲ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹਫਤੇ ਪਿਛੋਂ ਛੇ ਰੀਠੇ ਕੇਸੀ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਮਿਲਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਇਕ ਤੌਲਾ ਤੇਲ ਸਰ੍ਹੋਂ ਦਾ

ਮਨਜ਼ੂਰ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਭੀ ਮਸਾਂ ਅੱਠ ਜਾਂ ਨੌਂ ਮਾਸੇ ਹੀ ਮਿਲਦਾ ਸੀ।

ਮੁਸ਼ਕਤ

ਬੰਬਾ (ਗੋੜ ਕੇ ਪਾਣੀ ਕੱਢਣਾ), ਖਰਾਸ, ਕੌਹਲ੍ਹ, ਮੁੰਜ-ਕੁਟਾਈ ਅਤੇ ਚੱਕੀ ਆਦਿ ਆਮ ਮੁਸ਼ਕਤਾਂ ਸਨ। ਇਹ ਸਭ ਕੰਮ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਪਸੂਆਂ ਵਾਂਗ ਜੁੜ ਕੇ ਕਰਨੇ ਪੈਂਦੇ ਸਨ। ਜਿਹੜਾ ਇਨਕਾਰੀ ਹੁੰਦਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਡੰਡਾ-ਬੇੜੀ, ਕੋਠੀ-ਬੰਦ ਅਤੇ ਟਾਟ-ਵਰਦੀ ਵਰਗੀਆਂ ਸਖਤ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਮਰ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਹਰ ਵੇਲੇ ਬੇੜੀ ਲੱਗੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉੜਦੀ ਭੀ ਲਗਦੀ ਸੀ, ਭਾਵ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਨਵੀਂ ਥਾਂ ਭੇਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਫਾਂਸੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਭੁੱਖ-ਹੜਤਾਲ

ਇਹ ਰਿਵਾਜ ਜਾਰੀ ਸੀ ਕਿ ਫਾਂਸੀ ਲੱਗਣ ਵਾਲੇ ਸਿਖ ਕੈਦੀਆਂ ਪਾਸ ਕੱਛਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਬਿਨਾਂ ਨਾਲਿਓ-ਤੰਬੀ ਹੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਸਲੂਕ ਵਿਰੁੱਧ ਫਾਂਸੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਭੁੱਖ ਹੜਤਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਜੋ ਚੌਦ੍ਹਾਂ ਦਿਨ ਜਾਰੀ ਰਹੀ। ਆਖਰ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਫਾਂਸੀ ਵਾਲੇ ਸਿਖ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਕੱਛਾ ਅਤੇ ਪਗੜੀ ਦੇਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਪੁਰ ਇਹ ਭੁੱਖ-ਹੜਤਾਲ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ।

ਲਾਹੌਰ-ਜੇਲ੍ਹ ਦੀ ਭੁੱਖ-ਹੜਤਾਲ

ਜੇਲ੍ਹ ਦੀ ਹਾਲਤ ਅਸਹਿ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਦਾ ਕੋਈ ਰਸਤਾ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦਾ। ਅਖੀਰ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ੨੯ ਅਪਰੈਲ ੧੯੨੫ ਨੂੰ ਭੁੱਖ-ਹੜਤਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਭੁੱਖ-ਹੜਤਾਲ ਡੇਢ ਮਹੀਨਾ ਜਾਰੀ ਰਹੀ। ਬਾਹਰ ਭੀ ਇਸ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਕਾਢੀ ਪਰਚਾਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਰਦਾਰ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਖਪੁਰੀਏ ਨੇ, ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਕੰਸਲ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸਨ, ਬੱਬਰਾਂ ਪਾਸ ਆ ਕੇ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ

ਕਿ ਭੁੱਖ-ਹੜਤਾਲ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ ਜਾਏ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਕਿ
ਉਹ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਕੌਂਸਲ ਵਿਚ ਰਖਣਗੇ ਅਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਦੀ ਹਾਲਤ
ਸੁਧਾਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਨਗੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਹੋਰ ਇੰਤਜ਼ਾਰ
ਕਰਨ ਦਾ ਮਸ਼ਵਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਆਪ ਦੇ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਉਣ ਪੁਰ ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ
ਭੁੱਖ-ਹੜਤਾਲ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ।

ਭੁੱਖ-ਹੜਤਾਲ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂ :

ਸ: ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਮੰਡੇਰ, ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਧਾਮੀਆਂ ਕਲਾਂ,
ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਡੁਮੇਲੀ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪੰਡੇਰੀ ਨਿਝਰਾਂ, ਛੱਜਾ ਸਿੰਘ
ਮਸਾਣੀਆਂ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਗਜੋਵਾਲ, ਬਚਿੰਤ ਸਿੰਘ ਦੁਮੰਡਾ, ਰਾਮ ਸਿੰਘ
ਮੁਜ਼ਾਰਾ ਕਲਾਂ, ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਭਾਰਟਾ, ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਕਾਠੇ ਤੇ ਪਰਤਾਪ
ਸਿੰਘ ਛਬੀਲਪੁਰ। ਪਿਛਲੇ ਦੋ ਸਾਥੀ ਪਹਿਲੀ ਜੂਨ ਤੋਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਸਨ।

ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਮੰਡੇਰ ਤੇ ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਧਾਮੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਅਦਾਲਤ
ਵਿਚ ਚਲਾਨ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ, ਭੁੱਖ-ਹੜਤਾਲ ਕਰਨ ਦੇ ਅਪਰਾਧ ਵਿਚ,
ਇਕ ਸਾਲ ਦੀ ਕੈਦ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ
ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਨੇ
ਮੁਲਤਾਨ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਭੀ ਹੜਤਾਲ ਜਾਰੀ ਰੱਖੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ
ਤੋਂ ਮੁਲਤਾਨ ਗਏ ਹੋਏ ਸਭ ਬੱਬਰ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਇਸੇ ਭੁੱਖ-ਹੜਤਾਲ
ਦੇ ਦੰਰਾਨ 20 ਬੈਂਤਾਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਭੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਤੇ ਇਕ ਸਾਲ ਦੀ
ਹੋਰ ਕੈਦ ਵਧਾ ਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੋ-ਬਾਰਿਆਂ ਵਾਲੀ ਜੇਲ੍ਹ ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ ਵਿਚ
ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸੇ ਭੁੱਖ-ਹੜਤਾਲ ਦੇ ਦੰਰਾਨ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ
ਗੋਂਦਾਪੁਰੀ ਨੂੰ ਭੀ 20 ਬੈਂਤਾਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

ਆਪਣੇ ਕੁਲ ਅਖਤਿਆਰ ਵਰਤ ਕੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੱਜ ਕੇ ਬੈਂਤਾਂ
ਦੀਆਂ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਚਲਾਨ
ਕਰ ਕੇ ਹੋਰ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿਵਾਈ ਗਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ
ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ—

ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸੈਂਸੀ	੨ ਸਾਲ ਕੈਦ	੧੨ ਬੈਂਤਾਂ
ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ	੨ ਸਾਲ ਕੈਦ	੯੩ ਬੈਂਤਾਂ
ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ	੨ ਸਾਲ ਕੈਦ	੯੫ ਬੈਂਤਾਂ
ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ	੨ ਸਾਲ ਕੈਦ	੫੮ ਬੈਂਤਾਂ
ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ	ਡੇਢ ਸਾਲ ਕੈਦ	੫੫ ਬੈਂਤਾਂ
ਮਾਘੀ	੧ ਸਾਲ ਕੈਦ	੨੫ ਬੈਂਤਾਂ
ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ	੧ ਸਾਲ ਕੈਦ	੪੮ ਬੈਂਤਾਂ
ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ	੧ ਸਾਲ ਕੈਦ	੩੨ ਬੈਂਤਾਂ
ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਮੰਡੇਰ	੬ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ	੩੯ ਬੈਂਤਾਂ

ਬਾਟਾ-ਪ੍ਰੇਡ

ਉਸ ਵੇਲੇ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਵੇਲੇ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਜਲੀਲ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕ ਅਜੀਬ ਢੰਗ ਸੀ : ਪਹਿਲੀ ਘੰਟੀ ਵੱਜਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਦੋ ਦੋ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਬਾਟੇ ਲੈ ਕੇ ਅੱਗੜ-ਪਿਛੜ ਖਲੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ । ਦੂਜੀ ਘੰਟੀ ਪੁਰ ਬਾਟੇ ਉੱਥੇ ਰੱਖ ਕੇ ਆਪ ਬਾਰਕ ਦੇ ਦੂਜੇ ਬੰਨੇ ਜਾ ਕੇ ਬੈਠਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ । ਤੀਜੀ ਘੰਟੀ ਵੱਜਣ ਪੁਰ ਪਰੋਸੇ ਬਾਟਿਆਂ ਵਿਚ ਰੋਟੀ ਵਰਤਾ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਚੌਥੀ ਘੰਟੀ ਵੱਜਣ ਪੁਰ ਸਭ ਕੈਦੀ ਮੁੜ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਬਾਟਿਆਂ ਦੇ ਪਾਸ ਖੜ੍ਹੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ । ਪੰਜਵੀਂ ਘੰਟੀ ਪੁਰ ਬੈਠ ਕੇ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੀ, ਤੇ ਛੇਵੀਂ ਘੰਟੀ ਵੱਜਣ-ਸਾਰ ਸਾਰੇ ਉਠ ਕੇ ਅੰਦਰ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ।

ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਇਹ ਬਾਟਾ-ਪ੍ਰੇਡ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਜੇਲ੍ਹ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਬੜੀਆਂ ਧਮਕੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਪਰ ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਇਕ ਨਾ ਮੰਨੀ । ਇਸ ਪੁਰ ਸਾਰੇ ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਖਿੰਡਾ ਕੇ ਦੂਜੇ ਕੈਦੀਆਂ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ । ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਸਗੋਂ ਦੂਜੇ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਭੀ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਰਲਾ ਲਿਆ । ਹਾਰ-ਹੰਬ ਕੇ ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਇਕੋ ਬਾਰਕ ਵਿਚ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਟਾ-ਪ੍ਰੇਡ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ।

ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਤਖ਼ਤੇ ਉੱਤੇ ਛੇ ਬੱਬਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ

੨੭ ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੯ ਨੂੰ ਜੱਥੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ, ਦਲੀਪਾ ਧਾਮੀਆਂ, ਪਰਮ ਸਿੰਘ ਹਜ਼ਾਤਪੁਰ, ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਮਾਣਕੋ ਅਤੇ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਘੁੜਿਆਲ ਛਿਆਂ ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਲਟਕਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਬੱਬਰਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਉਪਰ ਫਾਂਸੀ ਚੜ੍ਹਨ ਵੇਲੇ ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਦਾ ਰੰਚਕ ਮਾਤਰ ਡਰ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਜੱਥੇਦਾਰ ਨੇ ਫਾਂਸੀ ਲਗਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ-ਕੋਠੀ ਵਿਚੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਰਗੀ ਕੜਕਵੀਂ ਅਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਕਈ ਵਾਰ ਤਕਰੀਰ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਸਾਰ-ਅੰਸ਼ ਕੁਝ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ :

“ਸਾਡੇ ਧੰਨ ਭਾਗ ਹਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅੱਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੈਂਕੜੇ ਦੇਸ਼-ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਸਫ਼ ਵਿਚ ਖੜੇ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਹਾਂ, ਜੋ ਆਪਣੀ ਮਾਤ-ਭੂਮੀ ਦੀ ਬੰਦ-ਖਲਾਸ ਦਾ ਘੋਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਤਖ਼ਤੇ ਪੁਰ ਚੜ੍ਹੇ। ਅਸੀਂ ਅੱਜ ਕਰਮ ਸਿੰਘ, ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਤੇ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਵਾਲੇ ਹਾਂ, ਜੋ ਦੁਸ਼ਮਨ ਨਾਲ ਜੁਝਦੇ ਹੋਏ, ਰਣ-ਭੂਮੀ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਕੇ ਸਾਥੋਂ ਅਗੇ ਲੰਘ ਗਏ ਹਨ। ਅੱਜ ਸਾਡਾ ਵੈਰੀ ਭੀ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਪਰ ਹਕੀਕੀ ਖੁਸ਼ੀ ਸਾਨੂੰ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਬੁਨ ਤੇ ਫਰਜ਼ ਪੂਰਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਅਮਰ ਹੋ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਕਤੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਰਸਤੇ ਵਿਚੋਂ ਦੂਰ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਬੇਫ਼ਿਕਰੀ ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਲੁਟ ਸਕੇਗਾ, ਪਰ ਇਹ ਉਸ ਦੀ ਕੁਲ ਹੈ। ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਖੂਨ ਦੇ ਕਤਰੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਬੀਜ ਹਨ, ਜੋ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਦਾ ਲਈ ਜੁਲਮ ਤੇ ਜਬਰ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰ ਦੇਣਗੇ। ਉਹ ਦਿਨ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਹੈ ਜਦੋਂ ਇਹ ਸ਼ਕਤੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚੋਂ

ਬਰਤਾਨਵੀ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਉਖੇੜ ਦੇਵੇਗੀ। ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਖੂਨ ਇਸ ਇਨਕਲਾਬੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਪਰੋਚੰਡ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੁਕਰ ਹੈ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਮਹਾਨ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਇਕ ਤੁਢ਼ ਹਿੱਸਾ ਬਣਨ ਦਾ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ।

“ਇਹ ਹਕੂਮਤ ਇੰਨੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਅਤੇ ਖੋਖਲੀ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਬੱਬਰ ਜੱਥੇ ਨੇ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਡੇਢ ਦੋ ਸਾਲ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਖਾਸੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਨਾਕਾਮ ਕਰ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਥਾਂ ਪੁਰ ਥਾਂ ਅਜਿਹੇ ਜੱਥੇ ਉਠ ਖੜ੍ਹੇ ਤਾਂ ਇਸ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਕੀ ਹਾਲ ਹੋਵੇਗਾ।”

“ਸਾਡੀ ਆਖਰੀ ਇੱਛਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡਾ ਦੇਸ਼ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਦੇ ਜੀਉਂਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਬੱਬਰਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਮੁਕੰਮਲ ਤੌਰ ਪ੍ਰਤੀ ਅਜਾਦ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਭੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਰਹੇਗਾ।”

ਤੜਕਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਇਕ-ਧੁਨ ਹੋ ਕੇ ਪਾਠ ਕੀਤਾ। ਵਕਤ ਨੇੜੇ ਆਉਂਦਾ ਗਿਆ। ਸੁਪ੍ਰੰਟੰਡੰਟ, ਦਰੋਗਾ, ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ, ਡਾਕਟਰ, ਨੰਬਰਦਾਰ ਅਤੇ ਜੇਲ੍ਹ-ਪੁਲਸ ਕੋਠੀਆਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਆ ਖਲੋਤੇ। ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕਢਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਜਲ੍ਹਸ ਬਣਾ ਕੇ ਜੈਕਾਰੇ ਛੱਡਦੇ ਹੋਏ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਤਖਤੇ ਵਲ ਵਧੇ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਮੁਹਿੰਮ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕਰਨ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਆਮ ਹਾਲਾਤ ਦੇ ਉਲਟ ਬੱਬਰਾਂ ਦੇ ਰੋਹ ਭਰੇ ਚਿਹਰੇ ਦਗ-ਦਗ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਧੌਣਾਂ ਉੱਚੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਜੇਲ੍ਹ-ਸਟਾਫ ਨੇ ਉੱਧੀ ਪਾ ਛੱਡੀ ਸੀ। ਬਾਕੀ ਦੇ ਬੱਬਰ-ਕੈਦੀ ਜੈਕਾਰੇ ਛੱਡ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸਾਬੀਆਂ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਜੇਲ੍ਹ-ਵਿਚ ਇਕ ਕੁਹਰਾਮ ਮਚਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਆਖਰ ਛੇ ਬੱਬਰ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਤਖਤੇ ਪੁਰ ਖਲੋ ਗਏ, ਜਾਣੋ ਦੂਲ੍ਹ ਛੋਟੇ ਖਿਚਾਉਣ ਲਗੇ ਸਨ। ਜੱਥੇਦਾਰ ਨੇ ਫੇਰ ਇਕ ਦਿਲ-ਖਿਚਵੀਂ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਤਕਰੀਰ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਜੇਲ੍ਹ-ਸੁਪ੍ਰੰਟੰਡੰਟ ਦੀਆਂ ਅੱਖੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਤ੍ਰ੍ਯਪ-ਤ੍ਰ੍ਯਪ ਨੀਰ ਵਗ ਤੁਰਿਆ। ਉਹ ਬੋਲ ਉਠਿਆ,

“ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਲਾਈਕ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਕੇ ਜੱਜ ਨੇ ਗਲਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ।” ਜੱਬੇਦਾਰ ਹੋਰੀਂ ਮੁਸਕ੍ਰਾਏ ਤੇ ਆਖਿਆ - “ਤੇਰੇ ਹੰਝੂ ਇਸ ਲਈ ਨਿਕਲੇ ਹਨ ਕਿ ਤੇਰੇ ਮਨ ਨੂੰ ਭੀ ਜਾਬਰ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਸਾਨੂੰ ਲਾਲੀਆਂ ਇਸ ਲਈ ਚੜ੍ਹ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਸਾਡੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਸਵਤੰਤ੍ਰੂਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਦੀਪ ਲਟ ਲਟ ਜਗ ਰਿਹਾ ਹੈ।”

ਤੁਖਤੇ ਡਿੱਗ ਪਏ, ਛੇ ਸੂਰਬੀਰ ਹਵਾ ਵਿਚ ਲਟਕ ਰਹੇ ਸਨ।

ਵਾਰਸ ਲਾਸ਼ਾਂ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਪੁਜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਵਾਰਸਾਂ ਨੂੰ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਜਨਤਾ ਦਾ ਇਕ ਬੇਪਨਾਹ ਹਜੂਮ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਬੂਹੇ ਸਾਹਮਣੇ ਧਰਨਾ ਮਾਰੀ ਖੜਾ ਸੀ। ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸਰ, ਸ: ਬਹਾਦਰ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ, ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਭੌਰਾ ਤੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼-ਹਿਤੈਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦਾ ਸਮੁੰਦਰ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਬੇਕਰਾਰ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਦੇਸ਼-ਹਿਤੈਸ਼ੀਆਂ ਨੇ ਗਵਰਨਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਵਧੇਰੇ ਤੀਖਣ ਉਭਾਰ ਦਾ ਆਉਣਾ ਯਕੀਨੀ ਬਣ ਜਾਏਗਾ। ਗਵਰਨਰ ਪੁਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਪਤਵੰਤਿਆਂ ਦੀ ਨੇਕ ਸਲਾਹ ਦਾ ਅਸਰ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਦੋ ਵਜੇ ਜਾ ਕੇ ਲਾਸ਼ਾਂ ਵਾਰਸਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਉਦੋਂ ਤਕ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਸਭ ਕੈਦੀ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਬੰਦ ਰਖੇ ਗਏ।

ਜਨਤਾ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ, ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਦੇਰ ਸੀ ਕਿ ਦੇਸ਼-ਭਗਤੀ ਦਾ ਗੁੱਝਾ ਜਜ਼ਬਾ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਬੇਜਾਨ ਜਿਸਮਾਂ ਉਦਾਲੇ ਭੰਬਟਾਂ ਵਾਂਗ ਜੁੜ ਗਿਆ। ਅੰਤਮ ਸਸਕਾਰ ਰਾਵੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਪੁਰ ਹੋਣਾ ਸੀ ਤੇ ਲਾਸ਼ਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਡੇਹਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਲ ਲਿਜਾਈਆਂ ਜਾਣੀਆਂ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਇਉਂ ਕਹਿ ਲਓ ਕਿ ਸਾਰਾ ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਹਿਰ ਆਪਣੇ ਮਹਿਬੂਬ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਖਿਚਿਆ ਹੋਇਆ, ਇਕ ਲੰਮੇ ਤੋਂ ਲੰਮੇ ਜਲੂਸ ਦੀ ਸਕਲ ਵਿਚ ਅਰਥੀਆਂ ਪਿਛੇ ਖਿਚਿਆ।

ਚਲਿਆ ਆਇਆ। ਉਪਰੋਂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਪੁਰ ਛੁੱਲਾਂ ਦੀ ਵਰਖਾ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਹ ਜਲ੍ਹਸ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸਬੂਤ ਸੀ ਕਿ ਬੱਬਰ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਕਿੰਨੇ ਪਿਆਰੇ ਸਨ। ਇਸ ਜਲ੍ਹਸ ਵਿਚ ਖਾਮੋਸ਼ ਜਨਤਾ ਉਸ ਬੁਜ਼ਦਿਲ ਹਕੂਮਤ ਪੁਰ ਲੱਖ ਲੱਖ ਲਾਹਨਤ ਭੇਜ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਨੂੰ ਫਾਸੀ ਦੇਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਆਖਰ ਇਹਨਾਂ ਮਰਜ਼ੀਵੜਿਆਂ ਦਾ ਡੇਹਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਰਾਵੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਛੋਟੇ ਭੀ ਲਏ ਗਏ, ਜੋ ਰਸਾਲਾ ਫੁਲਵਾੜੀ ਵਿਚ ਛੱਪੇ।

ਡਿਪਟੀ ਸੁਪ੍ਰੀਟੰਡੰਟ ਨਾਲ ਟੱਕਰ

ਲਾਹੌਰ ਸੈਟਰਲ ਜੇਲ੍ਹ ਦਾ ਇਕ ਡਿਪਟੀ ਸੁਪ੍ਰੀਟੰਡੰਟ ਗੋਰਾ ਸੀ। ਤੇ ਫੈਕਟਰੀ-ਇਨਚਾਰਜ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਡੀਓਟੀ ਕੈਦੀਆਂ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈਣਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਤਾਂ ਲਿਖਣਾ ਸੀ। ਉਹ ਬੜਾ ਸਖਤ ਸੁਭਾ ਤੇ ਉਜੱਡ ਸੀ। ਰਿਸ਼ਵਤ ਵੀ ਕਾਫੀ ਲੈਂਦਾ ਸੀ।

ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਦਾ ਇਕ ਇਖਲਾਕੀ ਕੈਦੀ ਉਸ ਨੂੰ ਦਸ ਰੁਪਏ ਮਾਹਵਾਰ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੇ ਵਾਸਤੇ ਨਰਮ ਕੰਮ ਲਿਖਵਾ ਲਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਕੈਦੀ ਡਾਕਟਰ ਦੇ ਨਾਲ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਬੱਬਾਂ ਨਾਲ ਸੰਗਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੇ ਹੌਸਲਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੇਣੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਡਿਪਟੀ ਸੁਪ੍ਰੀਟੰਡੰਟ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਟਿਕਟ ਪੁਰ ਸਖਤ ਮੁਸ਼ਕਤ ਲਿਖ ਦਿੱਤੀ। ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਸਿਹਤ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਖਤ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਪਰ ਗੋਰੇ ਡਿਪਟੀ ਨੇ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਹੁਣ ਰਿਸ਼ਵਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲਦੀ, ਉਸ ਦੇ ਟਿਕਟ ਪੁਰ ਫੇਰ ਸਖਤ ਮੁਸ਼ਕਤ ਲਿਖ ਦਿੱਤੀ। ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਫੇਰ ਨਰਮ ਕੰਮ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਜਦੋਂ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਵਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਏਜੰਟ ਨੰਬਰਦਾਰਾਂ ਪਾਸੋਂ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਇਹ ਕੀ ਮਾਮਲਾ ਹੈ। ਇਹ ਕੈਦੀ ਚਿਰ

ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਤੋਂ ਪੈਸੇ ਦਿੰਦਾ ਆਇਆ ਹੈ, ਹੁਣ ਕਿਉਂ ਹੱਟ ਗਿਆ? ਨੰਬਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਬੱਬਰਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦਾ ਅਸਰ ਹੈ। ਹੁਣ ਡਿਪਟੀ ਇਸ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦੀ ਸੋਚਣ ਲੱਗਾ।

ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਵਾਣ ਵੱਟਣ ਦੀ ਮੁਸ਼ਕਤ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਆਗਿਆ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਦੋ ਦੋ ਇਕੋਂ ਠੇ ਹੋ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨ : ਇਕ ਥੱਥਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਦੂਸਰਾ ਵੱਟ ਚੜ੍ਹਾਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਡਿਪਟੀ ਨੇ ਇਸੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਬਹਾਨਾ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਕਈ ਜੁੱਟਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ; ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜੁੱਟ ਭੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਪੇਸ਼ੀ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਤੌਰ ਪੁਰ ਸਭ ਦੀ ਮੁਸ਼ਕਤ ਸਖ਼ਤ ਲਿਖ ਦਿੱਤੀ। ਛੇਕੜ ਉਸ ਨੇ ਗੱਲ ਦੀ ਤਹਿ ਤਾਈਂ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਸੋਚੀ ਤੇ ਅਖੀਰ ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ—‘ਤੂੰ ਕੌਣ ਹੈ?’

ਮੈਂ—ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ, ‘ਅਕਾਲੀ।’

ਗੋਰਾ—ਤੂੰ ਦੂਸਰੇ ਕਾਰਖਾਨੇ ਜਾ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰ।

ਮੈਂ—ਅੱਜ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਮੁਸ਼ਕਤ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਹਾਂ, ਇਸ ਲਈ ਅੱਜ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਜਾਵਾਗਾ, ਕਲੂ ਤੋਂ ਚਲਾ ਜਾਵਾਗਾ।

ਗੋਰਾ—ਲਿਆਓ ਇਸ ਦਾ ਟਿਕਟ। ਟਿਕਟ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਗੋਰੇ ਨੇ ਪੁਛਿਆ, “ਕੀ ਨਾਮ ਹੈ?”

ਮੈਂ—ਟਿਕਟ ਉਪਰੋਂ ਪੜ੍ਹ ਲਓ।

ਗੋਰਾ—ਲੈ ਜਾਓ ਇਸ ਨੂੰ ਚੱਕੀਆਂ ਵਿਚ।

ਮੈਂ—ਤੇਰੇ ਆਖੇ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। ਤੂੰ ਕੌਣ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਚੱਕੀ ਭੇਜਣ ਵਾਲਾ?

ਗੋਰਾ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਲਾਲ ਹੋ ਕੇ ਮੇਰੇ ਵਲ ਉਠਿਆ, ਅਗੋਂ ਮੈਂ ਭੀ ਬਾਹਾਂ ਚਾੜ੍ਹਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਏਨੇ ਨੂੰ ਗੋਰੇ ਦੇ ਹਵਾਰੀਆਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਕਿ ਬੇਇੱਜਤੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਬਿਹਤਰ ਹੈ, ਸ਼ਾਂਤੀ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਵੇ। ਇਸ ਪੁਰ ਗੋਰਾ ਬੈਠ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਟਿਕਟ ਪੁਰ ਕਈ ਕੁਝ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ। ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਬੋਲਿਆ : “ਲੈ ਜਾਓ ਇਸ ਨੂੰ

ਦਰੋਗੇ ਪਾਸ ।” ਤਿੰਨ ਨੰਬਰਦਾਰ ਮੈਨੂੰ ਦਰੋਗੇ ਪਾਸ ਲੈ ਗਏ । ਦਰੋਗਾ ਭੀ ਗੋਰੇ ਦਾ ਭਾਈਵਾਲ ਸੀ । ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਮੁਸਕ੍ਰਾ ਪਿਆ ਤੇ ਨੰਬਰਦਾਰ ਨੂੰ ਆਖਿਆ, “ਇਸ ਨੂੰ ਚੱਕੀ-ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਓ ।” ਮੈਂ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ, “ਮੈਂ ਸੁਪ੍ਰੈਟੰਡੰਟ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ।”

ਸੁਪ੍ਰੈਟੰਡੰਟ ਭੀ ਪਰੇ ਲਾਗੇ ਹੀ ਬੈਠਾ ਸੀ । ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਤਕਰਾਰ ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਵਾਪਸ ਬਾਤਕ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ।

ਚੌਥੇ ਦਿਨ ਪੇਸ਼ੀ ਹੋਈ । ਸੁਪ੍ਰੈਟੰਡੰਟ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਤੇਰੇ ਵਿਰੁੱਧ ਪੰਜ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਹਨ : (੧) ਤੂੰ ਕੰਮ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੋਇਆ । (੨) ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਸਿਆ ਹੈ । (੩) ਤੂੰ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਦਸਿਆ । (੪) ਤੂੰ ਹੁਕਮ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ । (੫) ਤੂੰ ਕੈਦੀਆਂ ਸਾਹਮਣੇ ਡਿਪਟੀ ਨੂੰ ਧਮਕਾਇਆ ।

ਇਕੱਲੇ ਇਕੱਲੇ ਦੂਜਣ ਦਾ ਮੈਂ ਇਉਂ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ : (੧) ਮੈਂ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ । ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਦਿਨ ਦੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਕਰ ਬੈਠਾ ਸਾਂ, ਇਸੇ ਲਈ ਮੈਂ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਨਵੇਂ ਕੰਮ ਪੁਰ ਜਾਣਾ ਮੰਨਿਆ ਸੀ । (੨) ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਆਖਿਆ ਤਾਂ ਕੋਈ ਝੂਠੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਆਖੀ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਇਕ ਅੱਖਰ ਛੱਡ ਗਿਆ ਹਾਂ, ਮੇਰੇ ਟਿਕਟ ਪੁਰ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਦਰਜ ਹੈ । (੩) ਜਦੋਂ ਮੇਰਾ ਟਿਕਟ ਮੰਗਾਇਆ ਤੇ ਉਹ ਡਿਪਟੀ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਸੀ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਮੁੜ ਕੇ ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਪੁਛਣ ਦਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ਸੀ ? (੪) ਗੋਰੇ ਡਿਪਟੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਚੱਕੀਆਂ ਵਿਚ ਲਿਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ, ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ । ਉਸ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਹੁਕਮ ਮੈਂ ਫੇਰ ਭੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਾਂਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਨਾ-ਹੱਕ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਉਹ ਮੁਸ਼ਕਲ ਘਟ ਵਧ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਬਦਲ ਭੀ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ । ਸਜ਼ਾ ਦਿਵਾਣ ਵਾਸਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ੀ ਹੋਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ । ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹੋ । ਪਰ ਜਿਸ ਦਾ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਦਾ ਹੱਕ ਹੀ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਦਾ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਮੰਨਣਾ ਚਾਹੀਦਾ (੫) ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਧਮਕੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ । ਉਹ ਖੁਦ ਮੈਨੂੰ ਮਾਰਨ ਉਠਿਆ ਸੀ । ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਪਸੂ-ਬਲ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ ਸਾਂ ।

ਮੈਂ ਸਾਰੀ ਹਕੀਕਤ ਬਿਆਨ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਗੋਰੇ ਡਿਪਟੀ ਦੇ ਚਿੜ੍ਹਨ ਦੀ ਵਜ੍ਹਾ ਸਾਫ਼ ਸਾਫ਼ ਦੱਸ ਦਿੱਤੀ । ਸੁਪੁੰਟੰਡੰਟ ਨੇ ਆਖਿਆ, “ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਡਿਪਟੀ ਰਿਸ਼ਵਤਖੋਰ ਹੈ । ਮੈਂ ਇਸ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕਈ ਰਪੋਰਟਾਂ ਭੀ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਇਹ ਗੋਰੀ ਨਸਲ ਦਾ ਹੈ, ਮੇਤਾਬਾਂ ਰਪੋਰਟਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ।” ਇਹ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਸੁਪੁੰਟੰਡੰਟ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਇਸ ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਿਚੋਂ ਬਚੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ।

ਮੈਂ ਡਿਊਟੀ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਗੋਰਾ ਡਿਪਟੀ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਮਿਲ ਪਿਆ, ਤੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਸੁਲਹ ਵਾਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗਾ । ਲਾਗ ਹੀ ਕਈ ਨੰਬਰਦਾਰ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ । ਉਸ ਦੇ ਰੁਅਬ ਨੂੰ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਮਿਲਾਉਣ ਦੀ ਖਾਤਰ ਘੂਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਮੈਂ ਆਖਿਆ :

“ਜਾਹ ਓਏ, ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਤੁੰ ਜਿਹੜਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾਉਣੈ, ਲਾਉਂਦਾ ਫਿਰ, ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਸੁਲਹ ਕਾਹਦੀ ।”

ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਭੁੱਖ-ਹੜਤਾਲ

ਸਤੰਬਰ ੧੯੨੯ ਵਿਚ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਝਿੰਗੜ, ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਮਾਣਕੋ, ਹਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜਸੋਵਾਲ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਗੋਂਦਪੁਰ ਆਦਿ ਬਾਰੂਂ ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਨਿਕੰਮੇ ਸਲੂਕ ਵਿਰੁੱਧ ਭੁੱਖ-ਹੜਤਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ । ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਸੀ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ, ਪਰ ਕੁਝ ਸਾਬੀ ਵਿਚਾਲੇ ਹੀ ਛੱਡ ਗਏ ਤੇ ਇਹ ਚ ਡਟੇ ਰਹੇ । ਜਦ ਭੁੱਖ-ਹੜਤਾਲ ਨੂੰ ਚਲਦਿਆਂ ੨੫ ਦਿਨ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਜੇਲ੍ਹ-ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਰੁਅਬ ਪਾਣ ਤੇ ਡਰ ਦੇਣ ਲਈ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਮਾਣਕੋ ਅਤੇ ਹਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜਸੋਵਾਲ ਦੇ

ਤੀਹ ਤੀਹ ਬੈਂਤਾਂ ਮਾਰੀਆਂ । ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਬੈਂਤਾਂ ਨੂੰ ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਨਾ ਜਾਣਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਪੱਕੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਨੂੰ ਚਾਬਕ ਮਾਰੇ ਗਏ ਹਨ ।

ਮਗਰੋਂ ਜੇਲ੍ਹ-ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਦਵਾਈ ਵਿਚ ਜ਼ਹਿਰ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤੀ, ਪਰ ਸਾਰੇ ਸਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਕੈਅਂ ਆ ਗਈਆਂ ਤੇ ਜ਼ਹਿਰੀਲਾ ਮਾਦਾ ਖਾਰਜ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਭ ਦੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਬਚ ਗਈਆਂ ।

ਕਾਲੇ ਪਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਘੋਲ

ਸੈਨੂੰ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ, ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਸਿਆਲਕੌਟ ਨੂੰ ਤੇ ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਕਾਠੇ ਕੰਧਾਰੇ (ਦੂਜੇ ਕੇਸ ਵਾਲੇ) ਨੂੰ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ । ਉੱਥੋਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਯਕੀਨੀ ਤੌਰ ਪੁਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਨਾਲੋਂ ਭੀ ਨਿੱਘਰੀ ਹੋਈ ਸੀ ।

ਇਥੋਂ ਦਿਨ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਖੇਤਾਂ, ਜੰਗਲਾਂ ਤੇ ਖਾੜੀਆਂ ਵਿਚ ਭੀ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਜਦੋਂ ੧੨ ਵਜੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਛੁੱਟੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਕੈਦੀ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਰਕਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜਾ ਸਕਦੇ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਡਿਉਢੀ ਲਾਗੇ ਬਰਾਂਡੇ ਵਿਚ ਹੀ ਪਏ ਰਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛੁੱਟੀ ਵੇਲੇ ਭੀ ਅਰਾਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲਦਾ । ੪੫ ਕੈਦੀਆਂ ਵਲੋਂ ਸਾਂਝੇ ਤੌਰ ਤੇ ਮੈਂ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਛੁੱਟੀ ਵੇਲੇ ਬਾਰਕਾਂ ਵਿਚ ਅਰਾਮ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਘਟੋ-ਘਟ ਬਾਰਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਪੜਾ ਲੈ ਲੈਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾਏ । ਅਗੋਂ ਚੀਡ ਵਾਰਡਰ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਬੜੇ ਬੇਵਕੂਫ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਮੈਂ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਪਿਛਾਂਹ ਮੁੜ ਆਇਆ ਤੇ ਆਖਿਆ, “ਮਵਾਲ ਗੰਦਮ ਜਵਾਬ ਚੀਨਾ । ਤੈਂ ਸਾਰੀ ਸਿਖ ਕੰਮ ਦੀ ਹਤਕ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਮੈਂ ਇਸ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਬੜ ਬੇਵਕੂਫ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਪਰ ਏਨੀ ਗੱਲ ਸਾਫ਼ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਪਹਿਲੇ ਦਰਜੇ ਦਾ ਅਹਿਮਕ ਹੈ ।”

ਹਰ ਐਤਵਾਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਬਾਹਰੋਂ ਗ੍ਰੰਥੀ ਆਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਹੇਠਲੀ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਸੀ । ਬੱਬਰ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਮਨਾਉਂਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਉਪਰਲੀ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਰਖਿਆ ਜਾਵੇ । ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਦਰੋਗੇ ਨੇ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਮਗਰੋਂ ਖੁਦ ਹੀ ਮੰਨ ਗਿਆ ।

ਪਹਿਲਾ ਘੋਲ

ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਮਗਰੋਂ ਤਿੰਨਾਂ ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਆਮ ਕੈਦੀਆਂ ਵਾਂਗ ਜੇਲ੍ਹ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਣੋਂ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ । ਜਦ ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਕਾਰਨ ਪੁਛਿਆ ਤਾਂ ਦਰੋਗੇ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸਿਆਸੀ ਕੈਦੀ ਹੋ ।

ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਆਖਿਆ—ਜੇ ਅਸੀਂ ਸਿਆਸੀ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਸਿਆਸੀਆਂ ਵਾਲਾ ਸਲੂਕ ਕਰੋ ਅਤੇ ਖੁਰਾਕ, ਕਪੜੇ, ਰਿਹਾਇਸ਼ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦਿਓ ।

ਦਰੋਗੇ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ, ਮੇਰੇ ਵਸ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ।

ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਆਖਿਆ ਤਾਂ ਫੇਰ ਸਾਨੂੰ ਦੂਜੇ ਕੈਦੀਆਂ ਵਾਂਗ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਦਿਆ ਕਰੋ ।

“ਮੈਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਦਾ ਭੀ ਅਖਤਿਆਰ ਨਹੀਂ”, ਉੱਤਰ ਮਿਲਿਆ ।

“ਤਾਂ ਫੇਰ ਅਸੀਂ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ।”

ਇਸ ਪੁਰ ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਕੋਠੀ-ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ । ਬਿਸਤਰੇ ਬਾਹਰ ਕਢ ਲਏ ਤੇ ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਭੁਜੇ ਪੈਣ ਪੁਰ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ, ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਪਾਣੀ ਭੀ ਚੁਕ ਲਿਆ । ਦੋ ਸਾਥੀ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਮੰਨ ਗਏ, ਪਰ ਮੈਂ ਅਡਿਆ ਰਿਹਾ । ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਮੈਨੂੰ ਸੁਪੂਰ੍ਟੈਂਡੰਟ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜੋ ਉੱਥੇ ਦਾ ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਭੀ ਸੀ ।

ਸੁਪੂਰ੍ਟੈਂਡੰਟ ਨੇ ਪੁਛਿਆ “ਕੰਮ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ?”

ਮੈਂ ਆਖਿਆ, “ਪੱਕਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰੋ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਿਆਸੀ ਹਾਂ ਜਾਂ ਇਖਲਾਕੀ । ਸਿਆਸੀ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਿਆਸੀਆਂ ਵਾਲਾ ਸਲੂਕ ਕਰੋ,

ਇਖਲਾਕੀ ਹਾਂ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਿਤਕਰਾ ਨਾ ਪਾਵੇ ।”

ਸੁਪ੍ਰੈਟੰਡੰਟ—ਮੈਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ, ਤੁਸੀਂ ਸਿੱਧੇ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ ।

ਮੈਂ—ਮੇਰੀ ਬੇਨਤੀ ਪੁਰ ਭੀ.....।

ਸੁਪ੍ਰੈਟੰਡੰਟ—ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸਵਾਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਮੰਗਦਾ ਹਾਂ, ਹਾਂ ਜਾਂ ਨਾ ।

ਮੈਂ—ਜੇ ਤੂੰ ਇਹੋ ਰਵੇਈਆ ਧਾਰਨ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਉੱਤਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗਾ ।

ਮੈਨੂੰ ਬੇੜੀ ਲਾ ਕੇ ਕੋਠੀ-ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ । ਕਦੇ ਕਦੇ ਹੱਥ-ਕੜੀ ਭੀ ਜੜ੍ਹ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ । ਇਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਕੁਝ ਆਮ ਕੈਦੀਆਂ ਨੇ ਭੀ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ । ਮੈਂ ਭੁਖ-ਹੜਤਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ । ਪੰਦਰੂਂ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਭੁਖ-ਹੜਤਾਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਿਸਤਰਾ ਤੇ ਪਾਣੀ ਆਦਿ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਰਖ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ।

ਆਖਰ ਇਸ ਘੋਲ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜੇਲ੍ਹ-ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਮੰਨ ਲਈ ਕਿ ਜੋ ਚੀਜ਼ਾਂ ਜੇਲ੍ਹ-ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ, ਪਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀਆਂ, ਉਹ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ । ਬਾਕੀ ਗੱਲਾਂ ਬਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਜਾਵੇਗਾ । ਇਸ ਪੁਰ ਮੈਂ ਭੁਖ-ਹੜਤਾਲ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ ।

ਚੀਫ਼ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਦਾ ਦੌਰਾ

ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਪਿਛੋਂ ਚੀਫ਼ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ ਜੇਲ੍ਹ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ । ਉਸ ਨੇ ਹਰ ਬਾਰਕ ਦੀ ਗਸ਼ਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਰਸਮੀ ਤੌਰ ਪੁਰ ਕੈਦੀਆਂ ਦਾ ਹਾਲ-ਚਾਲ ਪੁਛਿਆ । ਮੈਂ ਭੀ ਕੁਝ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਵਕਤ ਮੰਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਕਰਨ ਲਈ ਡਿਊਂਡੀ ਵਿਚ ਬੁਲਾਏਗਾ । ਜਦੋਂ ਬੱਬਰ ਡਿਊਂਡੀ ਵਿਚ ਗਏ ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਚਾਰ ਇਖਲਾਕੀ ਕੈਦੀ ਭੀ ਸੱਦੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਇਹ ਜਾਰ ਕੈਦੀ

ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬੱਬਰਾਂ ਦੇ ਚਲਾਨ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆਏ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਗਲਤੀ ਨਾਲ ਦਰੋਗੇ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਬੱਬਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬੁਲਾ ਲਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਤਿੰਨਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਮੁਨਸ਼ਾ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਸਨ। ਪਰ ਦਰੋਗਾ ਬੇਸੁਰਤੀ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਮਾਨ ਸਿੰਘ, ਸੁਰੈਣ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਨਾਵਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਬੋਲੇ ਕੌਣ? ਚੀਫ਼ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਬੜਾ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ। ਅਖੀਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਅਸਲੀਅਤ ਦੱਸੀ ਤਾਂ ਦਰੋਗਾ ਬੜਾ ਸਰਮਿੰਦਾਂ ਹੋਇਆ।

ਹੁਣ ਜੇਲ੍ਹ ਅੰਦਰ ਦੇ ਭੈੜੇ ਸਲੂਕ ਤੇ ਆਪਣੀ ਕੋਠੀ-ਬੰਦੀ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਵਜਾਹਤ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਚੀਫ਼ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਬੋਲਿਆ, “ਗੱਲਾਂ ਤਾਂ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਤੇਰੀਆਂ ਠੀਕ ਹਨ, ਪਰ ਤੂੰ ਇਕ ਬੇਵਕੂਫ਼ੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕੰਮ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ।” ਮੈਂ ਸਾਰੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾ ਕੇ ਆਖਿਆ, “ਬੇਵਕੂਫ਼ ਤਾਂ ਇਹ ਜੇਲ੍ਹ ਅਫਸਰ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਹੈਂ ਕੜਬਾਜ਼ੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਹੁਣ ਭੀ ਉਲਟ-ਪੁਲਟ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਚੀਫ਼ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਕੀ ਉਹ ਮਲਕ ਵਿਚੋਂ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਆਏ ਸਨ, ਤਾਂ ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਨਾਂਹ ਵਿਚ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਪੁਰ ਉਸ ਨੇ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਇਜ਼ ਮੰਗਾਂ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਪੁਰ ਦਬੱਧ ਪਾਏਗਾ।

ਭੁੱਖ-ਹੜਤਾਲ

ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਝਿੰਗੜ, ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਭਾਰਟ, ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਧਾਮੀਆਂ, ਬਚਿੰਤ ਸਿੰਘ ਦੁਮੁੰਡਾ, ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਅੱਠ ਹੋਰ ਬੱਬਰ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰਾਹ ਵਿਚ ਬਠਿੰਡੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉਪਰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਹਕੂਮਤ ਆਪਣੇ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਬੁਲਾਉਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਰਹੀ ਸੀ। ਹਕੂਮਤ ਪੁਰ ਹੋਰ ਦਬੱਧ ਪਾਣ ਵਾਸਤੇ ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ

ਵਿਚ ਕੁੱਖ-ਹੜਤਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਜੋ ੨੮ ਦਿਨ ਜਾਰੀ ਰਹੀ। ਆਖਰੇ ਜੇਲ੍ਹ-ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਹਕੂਮਤ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਭੀ ਰਾਜਸੀ ਕੈਦੀ ਅੰਡੇਮਾਨ ਨਹੀਂ ਭੇਜਿਆ ਜਾਏਗਾ ਤੇ ਇਖਲਾਕੀ ਕੈਦੀ ਭੀ ਉਸ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਵਿਰੁੱਧ ਉੱਥੇ ਨਹੀਂ ਘਲਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਜੇਲ੍ਹ-ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਇਹ ਭੀ ਦਸਿਆ ਕਿ ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਤਕ ਵਾਪਸ ਪੰਜਾਬ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏਗਾ। ਵਾਪਸੀ ਦੇ ਦਿਨ ਤਕ ਬੱਬਰਾਂ ਦੀਆਂ ਇਹ ਮੰਗਾਂ ਭੀ ਮੰਨ ਲਈਆਂ ਕਿ—

(੧) ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਲੰਗਰ ਵਖਰਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਦੂਜੇ ਸੂਬਿਆਂ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਖੁਰਾਕ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਹਫ਼ਤੇਵਾਰ ਇਕ ਡਟਾਂਕ ਤੇਲ ਤੇ ਇਕ ਟਿੱਕੀ ਸਾਬਣ ਮਿਲੇਗਾ।

ਕੁਝ ਚਿਰ ਬਾਅਦ ਹਕੂਮਤ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦੇਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ-ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵਾਪਸ ਲੈ ਆਂਦਾ। ਇਹ ਵਾਕਿਆ ੧੯੨੯ ਦਾ ਹੈ।

ਖੂੰਡੇ-ਮਾਰ ਦਰੋਗਾ

ਲਾਹੌਰ ਜੇਲ੍ਹ ਦਾ ਦਰੋਗਾ ਕੈਦੀਆਂ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤ ਨਜ਼ਾਇਜ਼ ਰੋਅਬ ਰਖਦਾ ਸੀ, ਤੇ ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਬਦਲੇ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਖੂੰਡੇ ਨਾਲ ਮਾਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਖੂੰਡੇ-ਮਾਰ ਦਰੋਗਾ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਬੱਬਰਾਂ ਉਪਰ ਆਉਂਦੇ-ਸਾਰ ਰੋਅਬ ਜਮਾ ਲਿਆ ਜਾਏ। ਇਕ ਦਿਨ ਉਸ ਨੇ ਕੈਦੀਆਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਪੁਛਿਆ, 'ਜਿਸ ਨੇ ਕੋਈ ਸਵਾਲ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇ, ਕਰੋ।'

ਮੈਂ ਇਕ ਸਵਾਲ ਕਰਨ ਉਠਿਆ। ਅਜੇ ਮੈਂ ਮਸਾਂ ਮੂੰਹ ਹੀ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਸੀ ਕਿ ਦਰੋਗਾ ਕਿਲ੍ਹ ਕੇ ਬੋਲਿਆ, "ਸਿੱਧਾ ਖੜੋ।" ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਕਹਿਣ ਮੁਤਾਬਕ ਠੀਕ ਹੋ ਕੇ ਖੜੋ ਗਿਆ। ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਉਹ ਰੋਅਬ ਨਾਲ ਕੜਕਿਆ, "ਲੱਤਾਂ ਸਿੱਧੀਆਂ ਕਰ।" ਮੈਂ ਸਮਝ ਲਿਆ ਕਿ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਰੋਅਬ ਪਾਉਣ ਅਤੇ ਬੱਬਰਾਂ

ਨੂੰ ਜਲੀਲ ਕਰਨ ਦੀ ਨੀਅਤ ਨਾਲ ਸਭ ਕੁਝ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਅੱਜ
ਮੈਂ ਭੀ ਦੋ ਹੱਥ ਕਰਨ ਦੀ ਠਾਣ ਕੇ ਰੋਹ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਆਖਿਆ, “ਜਾਹ
ਦਫਾ ਹੋ ਇਥੋਂ, ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਪਾਸ ਸਵਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ । ਮੈਂ ਤਾਂ
ਸਮਝਿਆ ਸੀ, ਤੂੰ ਆਦਮੀ ਏਂ ।”

ਦਰੋਗਾ—ਲਿਆਉ ਇਹਦਾ ਟਿਕਟ ।

ਮੈਂ—ਆਪਣਾ ਟਿਕਟ ਉਸ ਵਲ ਵਗਾਹ ਮਾਰਿਆ ਤੇ ਆਖਿਆ,
“ਆਹ ਚੁੱਕ ਟਿਕਟ ਤੇ ਹੁਣ ਆਪਣਾ ਪੂਰਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਲਈਂ ਤੇ ਕਸਰ
ਨਾ ਰੱਖੀ ।”

ਦਰੋਗਾ—ਅੱਛਾ, ਇਹ ਗੱਲ ਏ !

ਮੈਂ—ਆਹੋ, ਇਹੋ ਗੱਲ ਏ ।

ਦਰੋਗਾ ਅੰਦਰ-ਖਾਨਿਓਂ ਘਬਰਾਇਆ ਕਿ ਕਿਤੇ ਸੌ ਆਦਮੀ
ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਬੇਇੱਜਤੀ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਲਾਲ ਪੀਲਾ ਹੁੰਦਾ
ਅਗੇ ਚਲਿਆ ਗਿਆ । ਵਪਸ ਆਇਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਤੋਂ ਬੇਪਰਵਾਹ
ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ । ਦਰੋਗਾ ਬੋਲਿਆ, “ਤੂੰ ਬੈਠਾ ਭੀ ਹੋਰ ਹੀ
ਤਰ੍ਹਾਂ ਏਂ । ਕੈਦੀਆਂ ਵਾਂਗ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਬੈਠਦਾ ?” ਮੈਂ ਨਫਰਤ ਭਰੇ
ਲਹਿਜੇ ਵਿਚ ਆਖਿਆ, “ਜਦ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਕੁਝ ਮੰਨਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਫੇਰ
ਕੀ । ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਵੇਂ ਹੀ ਬੈਠਾਂਗਾ ।” ਦਰੋਗੇ ਨੇ ਜਾ ਕੇ ਸੁਪੂਰੰਡੰਟ ਪਾਸ
ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬਾਗੀ ਹੈ ।

ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਸੁਪੂਰੰਡੰਟ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਪੁਛਿਆ, “ਕਿਉਂ
ਭਾਈ ਜੀ, ਕੀ ਗੱਲ ਹੈ ?”

ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਟਿਕਟ ਅੱਗੇ ਕਰ ਕੇ ਆਖਿਆ, “ਪਹਿਲਾਂ
ਜਿੰਨੀ ਸਜ਼ਾ ਇਹ ਦਰੋਗਾ ਆਖਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਟਿਕਟ ਪੁਰ ਲਿਖ ਦਿਓ,
ਫੇਰ ਗੱਲ ਕਰਾਂਗਾ ।”

ਸੁਪੂਰੰਡੰਟ ਨੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਸਮਝ ਲਿਆ ਕਿ ਵਾਧਾ ਦਰੋਗੇ ਦਾ
ਹੀ ਹੋਣਾ ਏਂ । ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਫੇਰ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ‘ਗੱਲ ਤਾਂ ਦੱਸ’ । ਮੈਂ
ਆਖਿਆ, “ਇਸੇ ਤੋਂ ਪੁਛੋ ।”

ਸੁਪ੍ਰੰਟੈਂਡੇਟ : “ਤੂੰ ਹੀ ਦੱਸ ਦੇ ।” ਮੈਂ ਸਾਰਾ ਮਾਜਰਾ ਕਹਿ ਸੁਣਾਇਆ। ਇਸ ਪੁਰ ਸੁਪ੍ਰੰਟੈਂਡੇਟ ਲਈ ਇਸ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਾ ਰਿਹਾ ਕਿ ਦਰੋਗੇ ਨੂੰ ਝਾੜ ਪਾਵੇ। ਉਸ ਨੇ ਆਖਿਆ, “ਤੈਨੂੰ ਕਿਸ ਨੇ ਆਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੜਾ ਕਰਨਾ ਏਂ। ਤੂੰ ਜਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਗੜ-ਬੜ ਕਰਾਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਏਂ।

ਫੇਰ ਸੁਪ੍ਰੰਟੈਂਡੇਟ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿਚ ਸੱਦ ਕੇ ਆਖਿਆ, “ਤੂੰ ਆਪ ਸਿੱਧਾ ਛੋਟੇ ਅਫਸਰਾਂ ਦੇ ਗਲ ਨਾ ਪਿਆ ਕਰ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੈਦੀਆਂ ਉਪਰੋਂ ਰੋਅਬ ਉਡਦਾ ਏ। ਜਿਹੜੀ ਗੱਲ ਹੋਵੇ, ਮੈਨੂੰ ਦਸਿਆ ਕਰ ।”

ਮੈਂ ਆਖਿਆ, “ਮੈਨੂੰ ਨਾ ਛੇਡਿਆ ਕਰਨ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਾਹਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਗਲ ਪੈਣਾ ਏ। ਪਰ ਜੇ ਇਹਨਾਂਨੇ ਅੜਬੰਗ-ਪੁਣਾ ਜਾਰੀ ਰਖਿਆ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਭੀ ਵੱਸ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਲਾਉਣ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ, ਇਹ ਕੰਮ ਇਹੋ ਕੀਤਾ ਕਰਨ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਦਰੋਗਾ ਮੁੜ ਕੰਨ ਪਾਇਆ ਨਹੀਂ ਰੜਕਿਆ।

ਗੁਰਪੁਰਬ ਮਨਾਇਆ

ਬੱਬਰ ਸਵੇਰੇ ਸਾਮ ਰੋਜ਼ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਪਾਠ ਕੀਤਾ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾ ਭਾਈ। ਇਕ ਦਿਨ ਇਸੇ ਗੱਲ ਪੁਰ ਟੱਕਰ ਹੋ ਗਈ। ਦਰੋਗੇ ਨੇ ਹਦਾਇਤ ਭੇਜੀ ਕਿ ਪਾਠ ਹੌਲੀਹੌਲੀ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਨਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਕੱਲੇ ਕੱਲੇ ਕਰ ਕੇ ਆਮ ਕੈਦੀਆਂ ਨਾਲ ਬੰਦ ਕਰਨਾ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਮਸਲਾ ਹੱਲ ਹੋਣ ਦੀ ਥਾਂ ਵਧੇਰੇ ਫੈਲ ਗਿਆ-ਜਿੱਥੇ ਜਿੱਥੇ ਬੱਬਰ ਰਖੇ ਗਏ, ਉਥੋਂ ਦੇ ਕੈਦੀਆਂ ਨੇ ਭੀ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਪਾਠ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਹਫ਼ਤੇ ਵਿਚ ਮਿਲਣ ਵਾਲੀਆਂ ਦੁਆਨੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਕੇ ਹਿੰਦੂਆਂ, ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ

ਖਾਸ ਖਾਸ ਤਿਉਹਾਰ ਮਨਾਣ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹੇ ਦਿੱਤੀ ਜਾਏ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਕੱਤਕ
ਦਾ ਅਖੀਰ ਸੀ ਤੇ ਪੋਹ ਸੁਦੀ ਸਪਤਮੀ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਦਿਨ
ਦਾ ਗੁਰਪੁਰਬ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਕੈਚੀਆਂ ਨੇ ਭੀ ਇਸ ਗੁਰਪੁਰਬ
ਨੂੰ ਮਨਾਉਣ ਦੀ ਰਜਾਮੰਦੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ।

ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕੁਝ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕੱਤਰ ਕਰ ਕੇ
ਕੜਾਹ ਪਰਸ਼ਾਦ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾਏ। ਪਹਿਲਾਂ
ਤਾਂ ਜੇਲ੍ਹ-ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਫੇਰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ
ਦੀਆਂ ਦੁਆਨੀਆਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਨਾ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੁਸਲ-
ਮਾਨ ਕੜਾਹ ਪਰਸ਼ਾਦ ਨਹੀਂ ਛਕਣਗੇ। ਪਰ ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ
ਸਾਰੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹਨ। ਜੇ ਕੁਝ ਆਦਮੀ ਕੜਾਹ
ਪਰਸ਼ਾਦ ਨਾ ਲੈਣ ਤਾਂ ਅਗਲੇ ਹਫਤੇ ਸਾਡੀਆਂ ਦੁਆਨੀਆਂ ਰਿਹਨਾਂ ਨੂੰ
ਦੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ। ਅਖੀਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਬੱਬਰਾਂ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼
ਮੰਨ ਲਈ। ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਖੁਦ ਕੜਾਹ ਪਰਸ਼ਾਦ ਕਰ ਕੇ ਸਾਰੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ
ਵਰਤਾਇਆ ਅਤੇ ਕੁਲ ਮੁਸਲਮਾਨ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਵੀ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ
ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ।

ਜਦੋਂ ਤੀਕ ਬੱਬਰ ਉੱਥੇ ਰਹੇ, ਤਿੰਨ ਪੁਰਬ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ, ਤਿੰਨ
ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਤੇ ਤਿੰਨ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਹਰ ਸਾਲ ਮਨਾਏ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਇਸ
ਤੋਂ ਅਮਲੀ ਤੌਰ ਪੁਰ ਸਾਬਤ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਜੇ ਲੁਟਣ ਵਾਲੀਆਂ ਜਮਾਤਾਂ
ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਪਾੜ ਕੇ ਨਾ ਰੱਖਣ ਤਾਂ ਜਨਤਾ ਬਿਲਕੁਲ ਇਕ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ,
ਉਹ ਮਜ਼ਹਬੀ ਵਿਤਕਰੇ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਫਸਾਦ ਕਰਨ ਦੀ ਨੰਬਤ ਹੀ
ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦੀ।

ਜੇਲ੍ਹ-ਕਮਿਸ਼ਨ

੧੯੨੫ ਵਿਚ ਇਕ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੀਯਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਸ
ਦਾ ਮਕਸਦ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਕੈਦੀਆਂ ਦੇ ਬਿਆਨ
ਲੈਣ ਦਾ ਕਦਮ ਉਠਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਇਹ ਪਤਾ

ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੇਲ੍ਹ ਅੰਦਰ ਕੈਦੀਆਂ ਵਿਚ ਨੰਬਰਦਾਰ ਬਣਾਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ
 ਬੜਾ ਨਾ ਸੁ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਨੰਬਰਦਾਰ ਜੇਲ੍ਹ-ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਰੱਖਣ
 ਲਈ ਦੂਜੇ ਕੈਦੀਆਂ ਉੱਤੇ ਬੜਾ ਤਸ਼ਦਦ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਕੈਦੀਆਂ ਪਾਸੋਂ
 ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਰਿਸ਼ਵਤਾਂ ਦਿਵਾਂ ਦੇ ਸਨ, ਰਾਸ਼ਨ ਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਹੋਰ ਸਮਾਨ
 ਵਿਚੋਂ ਹੇਠ-ਉਪਰ ਕਰਵਾ ਕੇ ਅਫਸਰਾਂ ਦੇ ਘਰ ਭਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਤੇ
 ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਭੁੱਖੇ ਰਖਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਜੇਲ੍ਹ-ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ੧੯੨੯
 ਵਿਚ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਨੰਬਰਦਾਰ ਬਣਾਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ
 ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ। ਦੂਸਰੇ, ਹਰ ਇਕ ਕੈਦੀ ਦੇ ਨਾਂ ਸਵਾ ਰੂਪਿਆ
 ਮਾਨਿਆ ਜਾਵੇ ਕੀਤਾ ਜਾਏ। ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਆਨੇ ਛੀ ਹਫਤਾ ਕੈਦੀ ਨੂੰ
 ਖਾਣ-ਪੀਣ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਤੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਉਮ ਦੇ ਨਾਂ ਜਮ੍ਹਾ ਰਖੇ ਜਾਣ,
 ਤੇ ਰਿਹਾ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਜਾਂ ਇਸ ਰਕਮ ਵਿਚੋਂ ਕੈਦੀ ਨੂੰ
 ਜੁੱਤੀ ਜਾਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਆਦਿ ਖਰੀਦ ਕੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ।

ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਅੰਦਰ ਘੋਲ

੧੯੨੪ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਮਾਰਚ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਸੈਟਰਲ ਜੇਲ੍ਹ ਵਾਲੇ
 ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇੱਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ
 ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਟਾ-ਪ੍ਰੇਡ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ। ਬੱਬਰਾਂ ਦੇ ਇਨਕਾਰੀ ਹੋਣ ਪੁਰ
 ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਠੀ-ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਚਾਰ ਪੰਜ ਇਖਲਾਕੀ ਕੈਦੀ ਭੀ
 ਨਾਲ ਹੋ ਗਏ। ਚੱਕੀ-ਬੰਦ ਕਰ ਕੇ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ੧੮ ਸੇਰ ਪੀਹਣ ਨੂੰ ਭੀ
 ਲਿਆ ਪਰਿਆ। ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕੋਰਾ ਇਨਕਾਰ ਨਾ
 ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਸਗੋਂ ਸੇਰ ਸੇਰ ਜਾਂ ਦੋ ਦੋ ਸੇਰ ਦਾਣੇ ਪੀਹ ਕੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਪਏ
 ਰਹਿਣ ਦਿਓ। ਇਸ ਪੁਰ ਕਈ ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਮਿਲਣ ਲੱਗੀਆਂ,
 ਕਦੇ ਡੰਡਾ-ਬੇੜੀ, ਕਦੇ ਟਾਟ-ਵਰਦੀ, ਕਦੇ ਹੱਥਕੜੀ ਲਾ ਕੇ ਉਪਰ ਬੰਨ੍ਹ
 ਦੇਣਾ। ਇਹ ਪਾਬੰਦੀ ਭੀ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਕਿ ਕੋਈ ਜੈਕਾਰਾ ਨਾ ਲਾਵੇ।
 ਪਰ ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਪਾਬੰਦੀ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਉੱਕਾ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਗੋਂਦਪੁਰੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰਲੀਆਂ ਸਖ਼ਤੀਆਂ

ਬਾਰੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਹਰ ਖੁਬਰ ਘੱਲ ਦਿੱਤੀ । ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਜੇਲ੍ਹ
ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ । ਨਤੀਜੇ ਦੇ ਤੌਰ ਪੁਰ ਗਾਰਦ ਮੰਗਵਾਈ
ਗਈ ਤੇ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ।

ਅਸਲ ਵਿਚ ਜੇਲ੍ਹ-ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਇਹ ਮਤਾ ਪਕਾਇਆ
ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਦਬਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਕੋਈ
ਰੜਕ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਬਾਕੀ ਨਾ ਰਹਿੰਦੇ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ । ਉਸ ਵੇਲੇ
ਸੁਪ੍ਰੰਟੰਡੰਡ ਬਿਸ਼ਨ ਦਾਸ ਸੀ ਅਤੇ ਵੱਡਾ ਦਰੋਗ ਗੋਕਲ ਚੰਦ ਸੀ ।
ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਸਖ਼ਤੀ ਦਾ ਪਲੈਨ ਮਿਲ ਕੇ ਬਣਾਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਜੁ
ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ 'ਸਿੱਧਾ' ਕੀਤਾ ਜਾਏ । ਬਿਸ਼ਨ ਦਾਸ ਇਕ ਦਿਨ ਅੰਦਰ
ਫਿਰਦਾ ਫਿਰਦਾ ਬੱਬਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕੋਠੜੀਆਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਨਿਕਲਿਆ ।
ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, "ਤੁਸੀਂ ਸੁਭਹ ਸ਼ਾਮ ਸ਼ੋਰ ਮਚਾਂਦੇ ਹੋ, ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ
ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਤੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ।"
ਮੈਂ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਤਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਭਜਨ-ਬੰਦਗੀ ਕਰਦੇ ਤੇ ਸਿਪ
ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਜੈਕਾਰੇ ਛੱਡਦੇ ਹਾਂ । ਇਸ ਨੂੰ ਸ਼ੋਰ ਨਹੀਂ ਕਹਿਣਾ
ਚਾਹੀਦਾ । ਬਾਕੀ ਰਹੀ ਟੱਕਰ ਲੈਣ ਦੀ ਗੱਲ । ਸੋ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਟੱਕਰ
ਕਾਹਦੀ । ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਤੇਰੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਾਰਜ ਪੰਚਮ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲਈ
ਹੋਈ ਹੈ । ਤੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪਣੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਕੀ ਸਮਝਦਾ ਏਂ?

ਦਰੋਗ ਪਾਸ ਇਕ ਡੰਡਾ ਸੀ । ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸੀਖਾਂ
ਦੇ ਵਿਚ ਦੀ ਹੁਝ ਮਾਰੀ । ਮੈਂ ਡੰਡਾ ਫੜ ਲਿਆ ਤੇ ਸੀਖਾਂ ਨਾਲ
ਪੈਰ ਅੜਾ ਕੇ ਦਰੋਗ ਪਾਸੋਂ ਖੋਹ ਲਿਆ । ਬੱਸ ਫੇਰ ਕੀ ਸੀ, ਸੀਟੀਆਂ
ਵਜ ਗਈਆਂ । ਨੰਬਰਦਾਰ ਗਿਰਝਾਂ ਵਾਂਗ ਆ ਜਮ੍ਹਾ ਹੋਏ ਤੇ ਕੋਠੜੀ
ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਏ । ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਕੁਟਿਆ ਮਾਰਿਆ
ਗਿਆ । ਮੈਂ ਲਗਾਤਾਰ ਜੈਕਾਰੇ ਛੱਡਦਾ ਰਿਹਾ । ਮੁਨਸ਼ਾ ਸਿੰਘ ਜੰਹਲ
ਤੇ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ (ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਜ਼ਿਲੇ ਦਾ ਇਖਲਾਕੀ ਕੈਦੀ) ਨਾਲ ਦੀਆਂ
ਕੋਠੜੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਜੈਕਾਰੇ ਛੱਡਦੇ ਰਹੇ । ਆਖਰ ਮੈਨੂੰ ਬੇਹੋਸ਼
ਕਰ ਕੇ ਨੰਬਰਦਾਰ ਬੱਬਰ ਮੁਨਸ਼ਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਉਦਾਲੇ ਹੋ

ਗਏ ਤਾਂ ਮੈਂ ਫੇਰ ਉਠ ਖਲੋਤਾ ਤੇ ਜੈਕਾਰੇ ਛੱਡਣ ਲਗ ਪਿਆ । ਨੰਬਰਦਾਰ ਮੁੜ ਮੈਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਗ ਪਏ, ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਬੱਕ ਟੁੱਟ ਕੇ ਹਟ ਗਏ । ਪਰ ਮੈਂ ਜੈਕਾਰੇ ਛੱਡਣੋਂ ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ।

ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਮੁਨਸ਼ਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਤੀਹ ਤੀਹ ਬੈਂਤਾਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ । ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸ਼ੇਰ ਬੈਂਤਾਂ ਖਾਂਦੇ ਗਏ ਤੇ ਜੈਕਾਰੇ ਬੁਲਾਂਦੇ, ਭਬਕਾਂ ਮਾਰਦੇ ਰਹੇ । ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਗੋਕਲ ਚੰਦ ਮੇਰੀ ਕੋਠੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਕੇ ਕਹਿਣਾ ਲਗਾ, “ਕਿਉਂ ਕੀ ਮਰਜ਼ੀ ਹੈ, ਕਲੂ ਨੂੰ ਤੂ ਭੀ ਬੈਂਤਾਂ ਖਾਣੀਆਂ ਹਨ ?” ਭਾਈ ਨੇ ਆਖਿਆ, “ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਹਾਂ, ਤੂ ਤਾਂ ਕੁਤਾ ਹੀ ਹੋ ਨਿਕਲਿਆ ।”

ਦਰੋਗਾ—ਤੇਰੀ ਮੇਰੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਫਰਕ ਨਹੀਂ । ਜੇ ਤੂ ਬੰਦਾ ਏਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਭੀ ਬੰਦਾ ਹਾਂ, ਜੇ ਤੂ ਕੁਤਾ ਏਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਭੀ ਕੁਤਾ । ਨੰਬਰਦਾਰੇ, ਖੋਲ੍ਹੇ ਬੂਹਾ ।

ਮੈਂ—ਜੇ ਪਿਓ ਦਾ ਪ੍ਰਤ ਏਂ ਤਾਂ ਇਕੱਲਾ ਆਵੀਂ, ਨੰਬਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਧਾੜ ਦਾ ਕੀ ਕੰਮ ਹੈ ?

ਦਰੋਗਾ—ਚੰਗਾ ।

ਗੋਕਲ ਚੰਦ ਇਕ ਮੌਟਾ ਦਿਓ ਸੀ । ਮੁਫਤ ਦੀਆਂ ਖਾਪੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ । ਉਸ ਨੂੰ ਖਿਆਲ ਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਪੀਹ ਦੇਵੇਗਾ, ਮੇਰਾ ਕਚੂਮਰ ਕਢ ਦੇਵੇਗਾ । ਮੈਂ ਕੱਦ ਦਾ ਹੌਲਾ, ਪਰ ਲੋਹੇ ਵਰਗਾ ਸਾਂ । ਦਰੋਗਾ ਮੇਰੇ ਗਲ ਨੂੰ ਪਿਆ ਤੇ ਮੈਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਨੂੰ ਪੈ ਗਿਆ । ਦਰੋਗੇ ਦਾ ਤਵਾਜ਼ਨ ਵਿਗੜਨ ਦੀ ਦੇਰ ਸੀ, ਦਸਿਹਰ ਵਾਂਗ ਖੱਡੀ ਉਪਰ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਤੇ ‘ਮਰ ਗਿਆ ਓਏ, ਮਰ ਗਿਆ ਓਏ’ ਦੀ ਦੁਹਾਈ ਪਾ ਦਿੱਤੀ । ਨੰਬਰਦਾਰ ਅੰਦਰ ਆ ਗਏ । ਮੇਰੀ ਤੇ ਦਰੋਗੇ ਦੀ ਜੰਗ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ । ਹੁਣ ਨੰਬਰਦਾਰਾਂ ਹੱਥੋਂ ਮੈਨੂੰ ਹੋਰ ਮਾਰ ਖਾਣੀ ਪਈ । ਤੇ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਮੇਰੀ ਬੈਂਤਾਂ ਦੀ ਵਾਰੀ ਆ ਗਈ । ਮੈਨੂੰ ਕੋਠੀ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕਢਿਆ ਗਿਆ । ਸਿਵਲ ਸਰਜਨ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਸਿਹਤ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੈ, ਸ਼ਾਇਦ ਬੈਂਤਾਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਕਰ ਸਕੇ। ਦਰੋਗੇ ਨੇ ਆਖਿਆ, “ਫਸਾਦ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਤਾਂ ਇਹੋ ਹੈ।” ਬੈਂਤਾਂ ਲਾਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਆਖਿਆ, “ਐਸੀਆਂ ਲਾਵੀਂ ਜੁ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਚੇਤੇ ਕਰੋ।”

ਮੈਨੂੰ ਟਿਕ-ਟਿਕੀ ਪੁਰ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਗਿਆ। ਇਧਰ ਬੈਂਤਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਸੁਰੂ ਹੋ ਗਈ, ਉਧਰ ਦਾਸ ਨੇ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਅਰੰਭ ਦਿੱਤਾ। ਬੈਂਤ ਲਗਣ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਜੈਕਾਰਾ ਛੱਡਦਾ ਤੇ ਫੇਰ ਪਾਠ ਕਰਨ ਲਗ ਪੈਂਦਾ। ਬੈਂਤਾਂ ਖੂਬ ਟਿਕੋ ਟਿਕੋ ਕੇ ਲਗ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇਧਰ ੩੦ ਬੈਂਤਾਂ ਲਗ ਚੁੱਕੀਆਂ, ਉਧਰ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਪੂਰਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਟਿਕ-ਟਿਕੀ ਤੋਂ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਬੈਠਕਾਂ ਤੇ ਡੰਡ ਕੱਢਣੇ ਸੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਦਰੋਗੇ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰ ਕੇ ਆਖਿਆ, “ਗੋਕਲ ਚੰਦਾ, ਕੋਈ ਹੋਰ ਜ਼ੋਰ ਹੈ ਤਾਂ ਲਾ ਦੇਖ।” ਪਰ ਦਰੋਗਾ ਤਾਂ ਆਖਰੀ ਤੀਰ ਆਪਣੇ ਤਰਕਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਛੱਡ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਵਧ ਉਹ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਆਖਰ ਇਹਨਾਂ ਸਖਤੀਆਂ ਦਾ ਬਾਹਰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤੇ ਜਨਤਾ ਬੇਚੈਨ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੂਰਬੀਰ ਕੋਹੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਬਾਹਰ ਰੋਸ ਫੈਲਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਬੱਬਰਾਂ ਪੁਰ ਨਜਾਇਜ਼ ਸਖਤੀਆਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਠੀ-ਬੰਦ ਰਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉੱਤੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਬਾਹਰਲੀ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਨੇ ਜੇਲ੍ਹ-ਅਫਸਰਾਂ ਦੀ ਹੋਸ਼ ਟਿਕਾਣੇ ਲਿਆ ਦਿੱਤੀ, ਜੋ ਉਸ ਮੁਲਾਕਾਤ ਤੋਂ ਜਾਹਰ ਹੈ ਜੋ ਦਰੋਗੇ ਨੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕੀਤੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਦਰੋਗਾ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਆ ਕੇ ਮਿੰਨਤਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਇਉਂ ਆਖੋ ਕਿ ਚਰਨੀਂ ਆਣ ਲੱਗਾ ਤੇ ਆਖਣ ਲੱਗਾ : “ਭਾਵੇਂ ਜੁੱਤੀਆਂ ਮਾਰ ਲੈ, ਪਰ ਹੁਣ ਚੱਕੋਓ ਬਾਹਰ ਆ ਜਾ।” ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਦਰੋਗੇ ਨਾਲ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਦੂਜੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੇ ਕਹਿਣ-ਸੁਣਨ ਪੁਰ ਮੈਂ ਕੋਠੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ। ਦਰੋਗੇ ਨੇ ਆਖਿਆ, “ਇਸ ਸੁਲਹ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਹੁਣ ਜੈਕਾਰੇ ਛੱਡੋ।”

ਬਾਟਾ-ਪ੍ਰੇਡ ਭੀ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ।

ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਭੁੱਖ-ਹੜਤਾਲ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਾ

ਸਤੰਬਰ ੧੯੨੯ ਵਿਚ ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਬੀਆਂ
 ਨੇ ਭੁੱਖ-ਹੜਤਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਬਾਬਾ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ
 ਆਇਆ ਤਾਂ ਪੰਜ ਬੱਬਰਾਂ-ਮੈਂ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਝਿੰਗੜ,
 ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਗੋਂਦਪੁਰ, ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਭਾਰਟਾ ਤੇ ਬਚਿੰਤ ਸਿੰਘ ਦੁਮੁੰਡਾ
 ਨੇ ਹਮਦਰਦੀ ਵਿਚ ਭੁੱਖ-ਹੜਤਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਲਗ-ਪਗ ਤਿੰਨ ਸਾਢੇ
 ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਪਿਛੋਂ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਭੁੱਖ-ਹੜਤਾਲ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ।
 ਇਹ ਭੁੱਖ-ਹੜਤਾਲ ਰਾਜਸੀ ਕੈਦੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਅੰਦਰ ਰਾਜਸੀ
 ਕਲਾਸ ਬਣਵਾਣ ਲਈ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਇਕ ਕਮਿਸ਼ਨ
 ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਪੁਰ ਰੀਪੋਰਟ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਮੁਕੱਰਰ ਹੋਇਆ। ਭਗਤ
 ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਭੁੱਖ ਹੜਤਾਲ ਛੱਡਣ ਉਤੇ ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ
 ਡਾ: ਕਿਚਲੂ ਬੱਬਰਾਂ ਦੀ ਭੁੱਖ ਹੜਤਾਲ ਛੁਡਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਆਏ, ਤਾਂ
 ਜੇਲ੍ਹ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਾ ਦਿੱਤੀ। ਉਹ ਮੁੜਦੇ
 ਹੋਏ ਸੁਨੇਹਾ ਦੇ ਗਏ ਕਿ ਮਾ: ਮੌਤਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ: ਸਰਦਾਲ ਸਿੰਘ
 ਕਵੀਸਰ ਹੋਰੀਂ ਭੀ ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਭੁੱਖ ਹੜਤਾਲ ਛੱਡ ਦੇਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦੇਂਦੇ
 ਸਨ। ਪਰ ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਉਦੋਂ ਤੀਕ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਨਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ,
 ਜਦੋਂ ਤੀਕ ਕੋਈ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰ ਮਿਲ ਕੇ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਨਾ ਦੱਸੇ। ਲਾਲਾ ਬੋਧ
 ਰਾਜ ਮੈਂ ਬਰ ਪੰਜਾਬ ਕੋਂਸਲ ਅਖੀਰ ਜੇਲ੍ਹ ਅੰਦਰ ਆਇਆ ਤੇ ਉਸ
 ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਅਤੇ ਸ਼ੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਭੁੱਖ ਹੜਤਾਲ ਛੱਡਣ
 ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਮਤੇ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ਅਤੇ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਭੀ
 ਭੁੱਖ ਹੜਤਾਲ ਛੱਡ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਤਦ ਜਾ ਕੇ ਕਿਤੇ ਬੱਬਰ ਭੀ ਭੁੱਖ
 ਹੜਤਾਲ ਛੱਡਣ ਪੁਰ ਰਜਾਮੰਦ ਹੋਏ।

ਇਸ ਭੁੱਖ-ਹੜਤਾਲ ਕਰਕੇ ਬੱਬਰਾਂ ਦਾ ਬਾਹਹ ਚਲਾਨ ਦੇ ਕੇ
 ਇਕ ਇਕ ਸਾਲ ਸਜ਼ਾ ਹੋਰ ਵਧਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਜੇਲ੍ਹ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ
 ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ 'ਦੁਬਾਰੇ' ਕਰਾਰ ਦਿਵਾ ਕੇ, ਪੰਜ ਹੜਤਾਲ ਕਰ ਚੁਕੇ ਬੱਬਰਾਂ
ਨੂੰ ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ ਜੇਲ੍ਹ ਭਿਜਵਾ ਦਿਤਾ।

ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ ਅਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹੋਰ ਘੱਲ

ਪਰ ਬੱਬਰਾਂ ਉਪਰ ਇਹ 'ਦੋਬਾਰਾ' ਨਜ਼ਾਇਜ਼ ਲਾਈ ਗਈ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਕੋਈ ਦੁਬਾਰਾ ਸਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲੀ, ਸਗੋਂ ਪਹਿਲੀ ਸਜ਼ਾ ਵਧਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਇਕਬਾਰੇ ਕਰਾਰ ਦੇ ਕੇ ਮੁਲਤਾਨ ਲਿਆਉਣਾ ਪਿਆ। ਇਥੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਚੱਕੀ-ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਏਥੇ ਕੁਝ ਪਠਾਣ ਕੈਦੀ ਭੀ ਬੰਦ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੱਕੀਆਂ ਪੀਂਹਦਿਆਂ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡਾਇਆ ਤਾਂ ਉਹ ਭੀ ਸੇਰ ਸੇਰ ਦੇ ਸੇਰ ਪੀਹ ਕੇ ਇਨਕਾਰੀ ਹੋਣ ਲਗ ਪਏ।

ਇਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਚਮਕ ਅਹਿਮਦ ਗੜ੍ਹ
ਡਕੈਤੀ ਕੇਸ ਵਾਲਾ ਇਥੇ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਸੁਪ੍ਰੰਡੰਟ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ
ਸ਼ਿੜਕਿਆਂ ਤੇ ਉਸ ਉਪਰ ਰੋਅਬ ਪਾਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਪੁਰ
ਪੰਜ ਆਦਮੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਸੁਪ੍ਰੰਡੰਟ ਕੋਲ ਪ੍ਰੈਸਟ ਕਰਨ
ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਫੜ ਕੇ ਚੱਕੀ-ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਇਕ
ਆਦਮੀ ਦੇ ਬੈਂਤਾਂ ਲਾ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਦਸ ਆਦਮੀ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ
ਲੈ ਕੇ ਗਏ। ਸੁਪ੍ਰੰਡੰਟ ਨੇ ਉਹ ਭੀ ਚੱਕੀ-ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਤੀਜੇ ਦਿਨ
20 ਤੇ ਚੇਥੇ ਦਿਨ 40 ਆਦਮੀ ਚਲੇ ਗਏ। ਸੁਪ੍ਰੰਡੰਟ ਫੜ ਫੜ
ਚੱਕੀ-ਬੰਦ ਕਰਦਾ ਗਿਆ। ਇਕ ਤੜ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੌਰਚਾ ਲਗ ਗਿਆ।

ਜੇਲ੍ਹ-ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਤੋਂ ਬਦਲੇ ਬਿਨਾਂ
ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਚੱਲ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਬੱਬਰਾਂ ਦੀ ਬਦਲੀ ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ
ਜੇਲ੍ਹ ਦੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਪੁਰ ਸਾਟੀ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ (ਸਮੇਤ ਨੰਬਰ-
ਦਾਰਾਂ, ਕਲਰਕਾਂ ਤੇ ਲਾਂਗਰੀਆਂ) ਕੰਮ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੋ ਬੈਠੀ। ਬੱਬਰਾਂ
ਨੇ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਲਾਂਗਰੀ ਕੰਮ ਨਾ ਛੱਡਣ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨਾਲ

ਸਾਰੇ ਕੈਦੀ ਭੁੱਖੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਆਕੇ ਉਹਨਾਂ ਭੀ ਲੰਗਰ ਦਾ ਕੰਮ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਸੁਪ੍ਰੰਡੰਟ ਬਹੁਤ ਘਬਰਾਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਗਾਰਦ ਮੰਗਵਾ ਕੇ, ਕੁਟ-ਮਾਰ ਕਰ ਕੇ ਕੁਲ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਬਾਰਕਾਂ ਤੇ ਕੋਠੀਆਂ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਪਰ ਤਾਰਾਂ ਖੜਕਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਕਿ ਸਾਰੀ ਜੇਲ੍ਹ ਬਾਗੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨਾਲ ਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਸਾਰੇ ਕੈਦੀ ਅੰਦਰ ਬੰਦ ਸਨ, ਅਤੇ ਮਾਰੇ-ਕੁਟੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਸੁਪ੍ਰੰਡੰਟ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਝਾੜਾਂ ਪਾਈਆਂ ਅਤੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਸਾਰੀ ਜੇਲ੍ਹ ਦਾ ਉਸ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮੂਰਖ ਅਤੇ ਕਸੂਰੀ ਸੀ। ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ ਉਪਰਲੇ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖ ਕੇ ਸੁਪ੍ਰੰਡੰਟ ਨੂੰ ਇਥੋਂ ਬਦਲਵਾ ਕੇ ਲੁਧਿਆ ਣੇ ਦੀ ਛੋਟੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਭਿਜਵਾ ਦਿੱਤਾ।

ਮਿਟਗੁਮਰੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੋਠੀਆਂ ਅੰਦਰ ਬੰਦ ਰਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਥੋਂ ਦਾ ਸੁਪ੍ਰੰਡੰਟ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਾਇਜ਼ ਤੌਰ ਪੁਰ ਤੰਗ ਕੀਤਾ ਕਰਦਾ ਤੇ ਕੁਟਦਾ-ਮਾਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਬੱਬਰਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦੀ ਕੋਠੀ ਵਿਚ ਇਕ ਕੈਦੀ ਨੂੰ ਕੁਟਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਪੁਰ ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਭੁੱਖ-ਹੜਤਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। 80 ਦੇ ਕਰੀਬ ਇਖਲਾਕੀ ਕੈਦੀ ਭੀ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ। ਭੁੱਖ-ਹੜਤਾਲ ਕਰਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਬਾਹਰ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਚਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਉਥੇ ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਅੰਦਰਲੇ ਸਭ ਜੁਲਮ ਤੇ ਜਬਰ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਸੁਣਾਏ। ਇਸ ਪੁਰ ਸੁਪ੍ਰੰਡੰਟ ਬਹੁਤ ਘਾਬਰਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਕੁਝ ਕਾਂਗਰਸੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਿਆ ਤੇ ਅਗੋਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਰਹਿਣ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਇਆ। ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਨੇ ਚੰਗੇ ਸਲੂਕ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾ ਕੇ ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਭੁੱਖ-ਹੜਤਾਲ ਛੱਡਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ, ਜੋ ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਮੰਨ ਲਈ। ਦਿਨ ਕੁਝ ਚੰਗੇ ਲੰਘਣ ਲਗੇ। ਪਰ ੧੯੩੨ ਵਿਚ ਫੇਰ ਸੁਪ੍ਰੰਡੰਟ ਨਾਲ ਚੰਗੀ ਟੱਕਰ ਹੋਈ। ਗਾਲ੍ਹੀ-ਗਲੋਚ ਤੋਂ ਅਗੇ ਲੰਘ ਕੇ ਸੁਪ੍ਰੰਡੰਟ ਨਾਲ ਹੱਥੋਂ-ਪਾਈ ਭੀ ਹੋਈ। ਯਰਕਾਊ ਲਹਿਰ ਦੇ ਦੋ ਤਿੰਨ

ਬੰਗਾਲੀ ਮੁੰਡੇ ਇਸ ਜੇਲ੍ਹ ਅੰਦਰ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ । ਜੇਲ੍ਹ-ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਰੂਲ ਅਨੁਸਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੰਗਾਲੀ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਡ ਵੇਲੇ ਹੱਥ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਕੇ ਬੈਠਣ ਲਈ ਆਖਿਆ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਠੀ-ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ । ਬੱਬਰਾਂ ਵਲੋਂ ਮੈਂ ਆਖਿਆ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਬੱਬਰਾਂ ਉਪਰ ਇਹ ਰੂਲ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਇਵੇਂ ਏਹਨਾਂ ਬੰਗਾਲੀਆਂ ਪੁਰ ਭੀ ਲਾਗੂ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ । ਸੁਪ੍ਰੰਟੰਡੰਟ ਨੇ ਆਖਿਆ, “ਤੁਹਾਨੂੰ ਬੰਗਾਲੀਆਂ ਨਾਲ ਕੀ, ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਮੌਜ ਲੁਟੇ ।” ਮੈਂ ਆਖਿਆ ਕਿ ਬੱਬਰ ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸਹਾਰ ਸਕਦੇ ਕਿ ਦੇਸ਼-ਭਗਤਾਂ ਨਾਲ ਦੋ ਕਿਮਮ ਦਾ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ ਜਾਏ । ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢੋ ਜਾਂ ਸਾਨੂੰ ਭੀ ਕੋਠੀ-ਬੰਦ ਕਰੋ । ਸੁਪ੍ਰੰਟੰਡੰਟ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹੈਂਕੜ ਅਨੁਸਾਰ ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਚੱਕੀ-ਬੰਦ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ।

ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਪਿਛੋਂ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਗੋਂਦਪੁਰੀ ਤੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਇੰਗੜ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਬਚਿੰਤ ਸਿੰਘ ਦੁਮੰਡਾ ਤੇ ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਭਾਰਟਾ ਨੂੰ ਮੁਕਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਮੈਂ ਇਕੱਲਾ ੧੯੩੭ ਤਕ ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਰਿਹਾ ।

ਆਖਰੀ ਭੁੱਖ-ਹੜਤਾਲ

੧੯੩੭ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ । ਇਸ ਸਾਲ ਦੇ ਅਖੀਰ ਬਾਅਦ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ, ਕਾਨੂੰਵੰਤਰੀ, ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਖੁਸ਼ੀ ਰਾਮ ਮਹਿਤਾ ਤੇ ਮੁਨੀ ਨੂੰ ਅੰਡੇਮਾਨ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ । ਓਚੋਂ ਨਵੇਂ ਵਿਧਾਨ ਹੇਠ ਸੂਬਕ ਅਸੈਂਬਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਸੂਬਕ ਖੁਦ-ਮੁਖਤਾਰੀ ਦਾ ਅੱਲਾਨ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਲਗ-ਪਗ ਸਾਰੇ ਕੈਦੀ ਇਕੜ-ਦੁਕੜ ਯਰਕਾਊਪੁਣੇ ਦੇ ਖਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ।

ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਜਨਵਰੀ ੧੯੩੮ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਰਿਹਾਈ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਭੁਖ-ਹੜਤਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਅੰਦਰ ਬਾ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਬੱਬਰਾਂ : ਮੈਂ ਸੁਦਰ ਸਿੰਘ, ਬਚਿੰਤ ਸਿੰਘ ਦੁਮੰਡਾ ਤੇ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਸੂਰਾ-ਨਸੀ ਨੇ ਅਤੇ ਧਨਵੰਤਰੀ, ਸੇਰ ਜਾਗ, ਮੁਨੀ, ਖੁਸ਼ੀ ਰਾਮ ਮਹਿਤਾ, ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਕਿਰਤੀ, ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਤੇ ਰੂਪ ਚੇਦ ਅਤੇ ਜਗੀਰੀ ਲਾਲ ਨੇ ਭੁਖ-ਹੜਤਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਲਾਲ ਸ਼ਾਮ ਲਾਲ, ਡਾ: ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਤੇ ਰਾਏਜ਼ਾਦਾ ਹੰਸ ਰਾਜ ਭੁਖ-ਹੜਤਾਲ ਛੁਡਾਉਣ ਲਈ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ, ਪਰ ਕੋਈ ਯਕੀਨ ਨਾ ਦਿਵਾ ਸਕੇ। ਸੈਟਰਲ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਮੋਹਨ ਲਾਲ ਸਕਸੈਨਾ ਭੀ ਭੁਖ-ਹੜਤਾਲ ਤੁੜਾਣ ਲਈ ਆਇਆ, ਪਰ ਭੁਖ-ਹੜਤਾਲ ਚਲਦੀ ਰਹੀ। ਪੰਡਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਜੀ ਭੀ ਉਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਆਏ ਅਤੇ ਡਿਊਢੀ ਵਿਚੋਂ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਭੁਖ-ਹੜਤਾਲੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਹਿਣ ਪੁਨ ਭੁਖ ਹੜਤਾਲ ਛੱਡਣ ਤਾਂ ਉਹ ਭੁਖ-ਹੜਤਾਲੀਆਂ ਪਾਸ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਵਰਨਾ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਭੁਖ-ਹੜਤਾਲੀਆਂ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਕੋਈ ਵਾਅਦਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਗੱਲ-ਬਾਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਭੁਖ-ਹੜਤਾਲ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਜਾਂ ਛੱਡਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਦੇ ਮਸਲੇ ਉੱਤੇ ਅੜਿੱਕਾ ਪੈ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਬਿਹਾਰ ਤੇ ਯੂ. ਪੀ. ਦੀਆਂ ਦੋ ਕਾਂਗਰਸੀ ਸੂਬਕ ਵਜ਼ਾਰਤਾਂ ਨੇ ਅਸਤੋਫੇ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਗਵਰਨਰਾਂ ਨੂੰ ਝੁਕਣਾ ਪਿਆ। ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਲਾ: ਸ਼ਾਮ ਲਾਲ ਨੇ ਭੁਖ-ਹੜਤਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਇਆ ਕਿ ਲੰਮੀਆਂ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਰਿਹਾਈਆਂ ਹੋ ਜਾਣਗੀਆਂ ਅਤੇ ਅੰਦਰ ਰਹਿ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਬੀ. ਕਲਾਸ ਮਿਲ ਜਾਏਗੀ। ਇਸ ਪੁਰ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਭੁਖ-ਹੜਤਾਲ ਖਤਮ ਹੋਈ।

ਰਿਹਾਈਆਂ

ਬਾਕੀ ਬੱਬਰ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਸਜ਼ਾ ਭੁਗਤ ਕੇ ਰਿਹਾ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ, ੧੯੩੮ ਵਿਚ ਉਮਰ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀਆਂ ਰਿਹਾਈਆਂ ਭੀ ਹੋਣ ਲਗੀਆਂ। ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਝਿੰਗੜ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਦਾ ਹੁਕਮ ਪੁਜਾ ਤਾਂ ਉਹ ਜੇਲ੍ਹ ਦੀਆਂ ਸਖ਼ਤੀਆਂ ਤੇ ਭੁਖ-ਹੜਤਾਲਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਬੀਮਾਰ ਹੋ ਕੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਅਕਾਲ-ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਆਖਰੀ ਰਿਹਾਈ ਦਸੰਬਰ ੧੯੩੮ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਹੋਈ।

ਜੇਲ੍ਹ-ਸੁਧਾਰ ਦੀ ਰਫ਼ਤਾਰ

ਮੁਰਾਕ ਬਾਰੇ

੧੯੨੨ ਵਿਚ ਪੰਜ ਦਿਨ ਛੋਲਿਆਂ ਦੀ ਤੇ ਦੋ ਦਿਨ ਕਣਕ ਦੀ ਰੋਟੀ ਮਿਲਿਆ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਗੁੜ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲਦਾ। ੧੯੨੯ ਵਿਚ ਅੱਧਾ ਸਾਲ ਕਣਕ ਦੀ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਦਾ ਅੱਧਾ ਸਾਲ ਕਣਕ ਤੇ ਛੋਲਿਆਂ ਦੀ ਮਿੱਸੀ ਰੋਟੀ ਮਿਲਣ ਲਗੀ। ਦੋ ਆਨੇ ਛੀ ਹਫ਼ਤਾ ਛੀ ਆਦਮੀ ਗੁੜ ਜਾਂ ਸਿਗਰਟਾਂ ਵਾਸਤੇ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੋਏ। ੧੯੨੯ ਵਿਚ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਕਣਕ ਦੀ ਰੋਟੀ, ੧੯੩੧ ਵਿਚ ਇਕ ਛਟਾਂਕ ਗੁੜ ਭੀ ਮੁਸ਼ਕਤ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਰਾਸ਼ਨ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ।

ਕਪੜਿਆਂ ਬਾਰੇ

੧੯੧੪ ਵਿਚ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਪਹਿਨਣ ਲਈ ਕਪੜੇ ਦੀ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਟੋਪੀ ਮਿਲਿਆ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਇਕ ਲੰਡੀ ਕਨੀਜ ਤੇ ਇਕ ਤੰਬੀ (ਗੋਡਿਆਂ ਤੀਕ ਉੱਚਾ ਪਜਾਮਾ), ਨਾ ਕੱਢਾ ਮਿਲਦਾ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਪਜਾਮਾ।

੧੯੨੧ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਪਗੜੀ, ਇਕ ਕੁੜਤਾ, ਇਕ ਕੱਢਾ। ਮੌਨਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਕੁੜਤਾ ਤੇ ਤੰਬੀ।

੧੯੨੫ ਵਿਚ ਡੇਚ ਫੁਟ ਰੁਮਾਲ ਹੋਰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੋਇਆ।

੧੯੨੭ ਵਿਚ ਢਾਈ ਗਜ਼ ਦਾ ਪਰਨਾ, ਇਕ ਚਾਦਰ ਤੇ ਦੋ ਜੋੜੇ
ਕਪੜਿਆਂ ਦੇ, ਮੰਨਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਤੰਬੀ ਲੰਮੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ।

੧੯੩੧ ਵਿਚ ਇਕ ਦਰੀ ਕੰਬਲਾਂ ਉਪਰ ਵਿਛਾਣ ਨੂੰ ਹੋਰ
ਮਿਲਣ ਲੱਗੀ ।

ਹੋਰ ਸਲ੍ਲਕ

ਕਪੜੇ ਵਧੇਰੇ ਹੋ ਗਏ, ਪਰ ਧੋਣ ਵਾਸਤੇ ਸੱਜੀ ਅੱਧੀ ਛਟਾਂਕ
ਮਿਲਦੀ ਸੀ । ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਤਜਰਬਾ ਕਰ ਕੇ ਵਿਖਾਇਆ ਕਿ ਏਨੀ ਸੱਜੀ
ਨਾਲ ਕਪੜੇ ਸਾਡ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੋ ਸਕਦੇ, ਤਾਂ ਕਪੜੇ ਧੋਣ ਲਈ ਧੋਬੀ-
ਘਾਟ ਬਣਵਾਇਆ ਗਿਆ ।

੧੯੨੭ ਵਿਚ ਬੰਬੇ ਤੇ ਖਰਾਸ ਦੀ ਮੁਸ਼ਕਤ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈ ।

੧੯੨੯-੩੦ ਵਿਚ 'ਫੈਜੀ' ਅਖਬਾਰ ਜੇਲ੍ਹ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਲੱਗਾ ।

"ਰਾਜਸੀ ਕਲਾਸ" ਪੁਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਜਿਹੜਾ
ਕਮਿਸ਼ਨ ੧੯੨੯ ਵਿਚ ਨੀਯਤ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ੧੯੩੧ ਵਿਚ
ਇਹ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਰਾਜਸੀ ਕਲਾਸ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦੀ । ਤਿੰਨ
ਕੋਲਾਸਾਂ ਏ, ਬੀ ਤੇ ਸੀ ਬਣਾਈਆਂ ਜਾਣ । ਏ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ੧੨ ਆਨੇ,
ਬੀ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ੯ ਆਨੇ ਤੇ ਸੀ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ੬ ਆਨੇ ਪੈਸਿਆਂ ਦੀ ਖੁਰਾਕ
ਰੋਜ਼ ਮਿਲਿਆ ਕਰੇ । ਨੰਬਰਦਾਰ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਫੇਰ ਬਹਾਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ।
ਚੱਕੀ-ਬੰਦੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਬੱਬਰਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਰਾਜਸੀ ਕੈਦੀਆਂ ਦੇ
ਲੰਮੇ ਤੇ ਬਿਖੜੇ ਘੋਲਾਂ ਨਾਲ ਕਈ ਸੁਧਾਰ ਹੋਏ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜੇਲ੍ਹਾਂ
ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਨਿਰਾ ਨਰਕ ਦਾ ਹੀ ਨਮੂਨਾ ਸਨ । ਉਵੇਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ
ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਤਾਂ ਓਦੋਂ ਹੋਵੇਗਾ ਜਦੋਂ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ
ਦੀ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰ ਹਕੂਮਤ ਬਣੇਗੀ ਤੇ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਦੀ ਥਾਂ ਨਹੀਂ,
ਸਗੋਂ ਸੁਧਾਰ ਦੀ ਥਾਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ।

ਬੱਬਰ ਲਹਿਰ ਦੇ ਹਮਦਰਦ

ਬੱਬਰ-ਲਹਿਰ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਕ ਭਾਰੀ ਕਮੀ ਰਹਿ ਜਾਏਗੀ, ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੈਂਕੜੇ ਹਮਦਰਦਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੱਬਰ ਰੂਪੀ ਮਛਲੀ ਵਾਸਤੇ ਸਮੁੰਦਰ ਦਾ ਕੰਮ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਲੋੜ ਸਮੇਂ ਬੱਬਰ ਪਨਾਹ ਲਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਅੱਡਿਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਤਾਂ ਪਿਛੇ ਆ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਪਰ ਬੱਬਰਾਂ ਦੇ ਥਾਂ ਥਾਂ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਅੱਡੇ ਤੇ ਅਰਾਮ ਕਰਨ ਦੇ ਥਾਂ ਸਨ, ਜਿਥੇ ਇਹਨਾਂ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦੇ ਪਰਸੰਸਕ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਕਈ ਬੱਬਰ ਬਹਾਦਰਾਂ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦਹੋ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਡਹਿਰਿਸਤ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰਨੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਜੇ ਕੁਝ ਹਮਦਰਦਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨਾ ਰਹਿ ਜਾਏ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਆਸ ਕਰਾਂਗੇ ਕਿ ਜਾਣਕਾਰ ਸਾਬੀ ਸਾਡੀ ਵਾਕਫੀ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਦੀ ਖੇਚਲ ਕਰਨ, ਤਾਂ ਜੁ ਅਗੇ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਖਾਮੀ ਦੂਰ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ।

ਇਸ ਕਾਂਡ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਖਾਸ ਖਾਸ ਸਾਬੀਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੱਬਰ-ਲਹਿਰ ਦੀ ਮਾਲੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ, ਮਫ਼ਰੂਰੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਪਨਾਹ ਦੇ ਕੇ ਜਾਂ ਅੰਨ-ਪਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ, ਜਲਸੇ ਕਰ ਕੇ ਜਾਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਲੇਖ ਦੇ ਕੇ ਬੱਬਰਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਦੀ ਸਲਾਘਾ ਤੇ ਹੌਸਲਾ ਅਫਜ਼ਾਈ ਕੀਤੀ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਬਦਲੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਸ਼ਟ ਉਠਾਏ, ਜੁਰਮਾਨੇ ਭਰੇ ਜਾਂ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਕੱਟੀਆਂ। ਇਹ ਉਹ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਆਮ ਆਦਮੀ ਭਰ ਦੇ ਮਾਰੇ ਬੱਬਰਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਤਕ ਨਹੀਂ ਸਨ ਲੈਂਦੇ। ਸ੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਆਦਿ ਜੱਥੇਬੰਦੀਆਂ ਬੱਬਰਾਂ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ। ਸਖ਼ਤ

ਤਸੱਦਦ ਦੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਬੱਬਰ-ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਅਮਲੀ ਹਮਦਰਦੀ
ਕਰਨੀ ਜਾਨ ਪੁਰ ਖੇਡ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਕੰਮ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਈ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ
ਸਾਥੀਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਅਸੀਂ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਤੇ ਫਖਰ ਨਾਲ ਦਰਜ ਕਰਦੇ ਹਾਂ :

੧. *ਮਾ: ਮੇਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਪੰਜ ਸਾਲ ਕੈਦ ਸਖ਼ਤ

*ਮਾਸਟਰ ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਤਾਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ
ਸਨ। ਬੜੇ ਗਰਮ ਖਿਆਲੀਏ ਤੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਲੀਡਰ ਸਨ। ਬੱਬਰ ਲਹਿਰ ਦੇ
ਅੰਭੰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਰਚ ੧੯੨੧ ਵਿਚ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਵਿਚ ਜਿਹੜੀ
ਪਹਿਲੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਈ ਸੀ, ਆਪ ਉਸ ਵਿਚ ਸਾਮਲ ਸਨ। ਜਦੋਂ
ਆਪ ਦੇ ਵਰੰਟ ਨਿਕਲੇ ਤਾਂ ਆਪ ਚੱਕਰਵਰਤੀ ਬਣ ਗਏ। ਆਪ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਟਾਰੀ
ਲਈ ਇਨਾਮ ਦਾ ਵੀ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਆਪ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਵਾਲੀ
ਸਾਂਤਮਈ ਦੇ ਹਾਮੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਆਪੇ ਗ੍ਰਿਫ਼ਟਾਰ ਹੋ ਕੇ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਤਨ ਨਾਲੋਂ
ਆਪ ਚੱਕਰਵਰਤੀ ਬਣ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਠੀਕ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਜੱਥੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ
ਸਿੰਘ ਗੜਗੱਜ ਤੇ ਹੋਰ ਮੁਖੀ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਦੀ
ਰਾਇ ਮੰਨ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਚੱਕਰਵਰਤੀ ਜੱਥੂ ਬਣਿਆ, ਫਿਰ 'ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ
ਜੱਥੂ' ਬਣਿਆ। ਹੋਰ ਗੰਭੀਰ ਮਸਲੇ ਉੱਤੇ ਅਪ ਦੀ ਸਲਾਹ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।
ਆਪ ਦੇ ਪਿੰਡ ਪੰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ 'ਮੱਕਾ' ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ।

ਜਦੋਂ ਸੂੰਦ ਦੀ ਘਟਨਾ ਹੋਈ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਖਸੂਸਪੁਰੀ ਨੂੰ
ਮਾਰ-ਕੁੱਟ ਕੇ ਗ੍ਰਿਫ਼ਟਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਬੜਾ ਗੁੱਸਾ ਚੜ੍ਹਿਆ।
ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੂੰਦ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸੀਆਂ ਨੂੰ ਬਚਾ ਕੇ ਸਾਡ ਦੇਣ ਦਾ ਛੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਉਹ
ਜਦੋਂ ਮਾ: ਮੇਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਸਲਾਹ ਲੈਣ ਗਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਜਿਹੀ ਗਲਤੀ
ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਬੇਗੁਨਾਹਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣੀ ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਦਾ
ਕੰਮ ਨਹੀਂ। ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਲਹਿਰ ਬਦਨਾਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਜਿਤਨਾ ਚਿਰ
ਆਪ ਗ੍ਰਿਫ਼ਟਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋਏ, ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੀ ਆਪ ਅਗਵਾਈ
ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਕਿਸੇ ਮੁਖਬਰ ਦੀ ਗਦਾਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਛੇਤੀ ਹੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਟਾਰ
ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਸਾਕੇ ਤੇ ਕਤਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਟਾਰੀ
ਤੋਂ ਮਹਾਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਬੱਬਰਾਂ ਵਾਲਾ ਮੁਕੱਦਮਾ ਨਾ ਜਲਿਆ।
ਆਪ ਨੂੰ ਪੰਜ ਸਾਲ ਦੀ ਕੈਦ ਹੋਈ ਸੀ। ਰਿਹਾਈ ਮਹਾਰੇ ਵੀ ਆਪ ਅਗੇ-ਵਧੂ ਤੇ
ਇਨਕਲਾਬੀ ਖਿਆਲਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਢਿੱਲਤ
ਨੀਤੀ ਦੇ ਆਪ ਵਿਰੋਧੀ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਦੋ ਜਨਵਰੀ ੧੯੬੦ ਨੂੰ ਅਕਾਲ-
ਚਲਾਣਾ ਕੀਤਾ। ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਮੁੱਢਲੇ ਨੇਮ ਬਣਾਣ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ
ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਦੇ ਇਕ ਅੰਭੰਕ ਆਗੂ ਸਨ।

ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

२. ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ 'ਸੱਚ'
 ੩. ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ 'ਦੁਖੀਆ'
 ੪. ਮਾ: ਕਾਬਲ ਸਿੰਘ ਗੋਬਿੰਦਪੁਰੀ]
 ਏ ਅਪਰਾਧ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਦੀ ਕੈਦ ਸਖਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ
 ਗਈ ! ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ 'ਸੱਚ' ਨੂੰ ਪੰਨਾ ਸਿੰਘ ਸਹੀਦ ਦੇ ਦਿਨ ਪੁਰ
 ਅਰਦਾਸਾ ਕਰਨ ਪੁਰ ਹੋਰ ਡੇਢ ਸਾਲ ਕੈਦ ਸਖਤ ਮਿਲੀ ।

੫. ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜਲੰਧਰੀ ਮੁਕੱਦਮਾ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਿਆ ਗਿਆ ।

੬. ਸ: ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਖੁਰਦਪੁਰ ॥੫॥ ਸਾਲ ਕੈਦ ਸਖਤ

੭. ਮਾਸਟਰ ਲਾਭ ਸਿੰਘ

੮. ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪੰਡੋਰੀ ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ " "

੯. ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ " "

੧੦. ਸ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੈਣੀ " "

੧੧. ਸ: ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ " "

੧੨. ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ " "

੧੩. ਸ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ " "

੧੪. ਸ: ਕੁੱਲਾ ਸਿੰਘ " "

ਇਹ ਸਭ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਤਾਜ਼ੀਰਾਤ ਹਿੰਦ ਦੀ ਢਾਂ ੨੧੯ ਹੇਠ
 ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਪਨਾਹ ਦੇਣ ਦੇ ਜੁਰਮ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ।

ਮਾਲੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਹਮਦਰਦਾਂ ਦੇ ਨਾਂ

੧. ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਧਾਰੋਵਾਲ ਐਡੀਟਰ 'ਅਜੀਤ' ਅਖਬਾਰ

੨. ਸੂਬੇਦਾਰ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਈਸ਼ਰਵਾਲ

੩. ਠੇਕੇਦਾਰ ਕੁੰਦਨ ਸਿੰਘ ਬੱਡੇ

੪. ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਸੰਧਵਾਂ

੫. ਸ: ਬਾਵਾ ਸਿੰਘ ਕੁੱਕੜੀ

੬. ਠੇਕੇਦਾਰ ਨਗੀਨਾ ਸਿੰਘ ਪਾਲਚੀ

ਘਰ ਵਿਚ ਪਨਾਹ ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂ

੧. ਕਾਬਲ ਸਿੰਘ ਚੱਕ ਬੜਿੰਗ, ੨. ਜੱਥੇਦਾਰ ਕਰਮ ਸਿੰਘ
ਜੱਥੇਵਾਲ, ੩. ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਬੀਕਾ, ੪. ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਕੁਠਾਰ,
੫. ਸ਼ਿਵ ਸਿੰਘ ਕੁਠਾਰ, ੬. ਠੇਕੇਦਾਰ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਦੌਲਤਪੁਰ,
੭. ਸ਼ਿਵ ਸਿੰਘ ਬੁਬੇਲੀ, ੮. ਪਾਲ ਕੌਰ, ਸੁਪਤਨੀ ਮਿਹਰ ਸਿੰਘ ਬੁਬੇਲੀ,
੯. ਜੱਥੇਦਾਰ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਭਬਿਆਣਾ, ੧੦. ਗੁਲਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ
ਭਬਿਆਣਾ, ੧੧. ਮਿਸਤਰੀ ਖੇਮ ਸਿੰਘ, ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਜੈ ਸਿੰਘ
ਕੋਠੀ ਵਾਲੇ ਡੁਮੇਲੀ, ੧੨. ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਨਰੂੜ, ੧੩. ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ
ਨਰੂੜ, ੧੪. ਬਖਸ਼ਾ ਸਿੰਘ ਨਰੂੜ, ੧੫. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਖੁਰਦਾਪੁਰ ਦੀ
ਬੈਣ ਚਰਨ ਕੌਰ, ਸੁਪਤਨੀ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਹਰਦਾਸਪੁਰ, ੧੬. ਉਜਾਗਰ
ਸਿੰਘ ਮਖਸੂਸਪੁਰ, ੧੭. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਮੁਗੋਪਟੀ, ੧੮. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ
ਮਹੂੜ, ੧੯. ਨਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ, ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਅੱਛਰ ਸਿੰਘ
ਕੰਦੇਲਾ, ੨੦. ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਪੌਸੀ, ੨੧. ਭਾਈ ਬਿਅੰਤ ਸਿੰਘ ਖੁਸ਼ਹਾਲ-
ਪੁਰ, ੨੨. ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਖੁਸ਼ਹਾਲਪੁਰ, ੨੩. ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮੰਗਲ
ਸਿੰਘ ਗੁੰਦੀਆਂ, ੨੪. ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮੰਗਲ ਰਾਮ ਰੂਪੋਵਾਲ, ੨੫. ਬੰਤਾ
ਸਿੰਘ ਦਰਜੀ ਗੋਂਦਪੁਰ, ੨੬. ਬੁਢੇਲਾ ਦਾ ਨੰਬਰਦਾਰ, ੨੭. ਕੇਹਰ
ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਿਸਤਰੀ ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਪੰਜੰਡ, ੨੮. ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਚੇਲਾ,
੨੯. ਹਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਕੋਟ ਡੁਹੀ, ੩੦. ਕਰਤਾਰਾ ਮੌਖੇ ਇਕ ਸਾਲ
ਕੈਦ ਸਥਤ, ੩੧. ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਡਤਹ ਸਿੰਘ ਕੋਠੀ, ੩੨. ਗਿ: ਠਾਕਰ
ਸਿੰਘ ਭੋਜੇਵਾਲ, ੩੩. ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਡੀਂਗਰੀਆਂ, ੩੪. ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ
ਤੇ ਜਮੀਤ ਸਿੰਘ ਪੰਡੋਰੀ ਨਿਹੰਗ, ੩੫. ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ, ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਗ੍ਰੰਥੀ
ਅਤੇ ਬਾਵਾ ਸਿੰਘ ਕੁਕੜ ਖੁਰਦ, ੩੬. ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਲਘਾਣਾ, ੩੭. ਪੁੱਨਾ
ਸਿੰਘ ਮਾਂਗਟ ਤੇ ਸਾਹੂ ਸਿੰਘ ਮਾਣਕ, ੩੮. ਮੇਤਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਆਸਾ ਸਿੰਘ
ਭਰੋਲੀ, ੩੯. ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਰਾਗੀ ਠੱਟਾ ਟਿੱਬਾ, ੪੦. ਜਗਤ ਸਿੰਘ
ਮੁਜ਼ਾਰਾ ਡੀਂਗਰੀਆਂ, ੪੧. ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ, ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਿਸਤਰੀ

ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਹਾਲਾ ਕਲਾਂ, ੪੨. ਹਵਾਲਦਾਰ ਖੇਮ ਸਿੰਘ
 ਸਹਾਲਾ ਖੁਰਦ, ੪੩. ਭਾਈ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਪੰਡੋਰੀ ਲੱਧਾ ਸਿੰਘ,
 ੪੪. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਲੱਖ ਪੁਰ, ੪੫. ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ ਬੱਠਲ,
 ੪੬. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਮੰਨਣਹਾਣਾ, ੪੭. ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੰਬਰਦਾਰ
 ਮੰਨਣਹਾਣਾ, ੪੮ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਨੰਬਰਦਾਰ ਰੁੜਕੀ ਸੈਣੀਆਂ,
 ੪੯. ਗੋਂਦਾ ਸਿੰਘ, ਆਪ ਦੇ ਭਾਈ ਤੇ ਆਪ ਦੀ ਸਿੰਘਣੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਕੇਰ
 ਰੁੜਕੀ ਸੈਣੀਆਂ ਨੂੰ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਰੱਕੜ ਦੇ ਕੇਸ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਤਿੰਨ ਸਾਲ
 ਕੈਦ ਸਖਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ, ੫੦. ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਟੂਟੇ-ਮਜ਼ਾਰਾ,
 ੫੧. ਜੱਥੇਦਾਰ ਬਤਨ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਤਨ ਸਿੰਘ ਫੌਜੀ
 ਚਾਹਲਪੁਰ, ੫੨. ਕਾਬਲ ਸਿੰਘ ਖੈਰੜ, ੫੩. ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ, ਨਗੀਨਾ,
 ਸਿੰਘ ਤੇ ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਪਲਾਹੀ, ੫੪, ਫੁੰਮਣ ਸਿੰਘ ਤੇ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ
 ਮੋਰਾਂ ਵਾਲੀ, ੫੫. ਸੰਤ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਘੁੜਿਆਲ, ੫੬. ਮੂਲਾ
 ਸਿੰਘ ਬਾਹੋਵਾਲ, ੫੭. ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਨਗਦੀ ਪੁਰ, ੫੮. ਸਵਾਮੀ
 ਪੂਰਨਾਨੰਦ ਪ੫. ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਲਿੱਦੜਾਂ, ੫੯. ਹਕੀਮ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ
 ਪਠਲਾਵਾ, ੬੧. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨਮੋਲੀਆਂ, ੬੨. ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਰੰਧਾਵਾ
 ਮਸੰਦਾਂ, ੬੩. ਡਾ: ਬਖਸ਼ੀਸ ਸਿੰਘ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ, ੬੪. ਜੈਲਾ
 ਸਿੰਘ ਜਸੋਵਾਲ, ੬੫. ਲੱਭ ਦੁਮੁੰਡਾ, ੬੬. ਜੈਲਦਾਰ ਮਹਿੰਦੀ ਖਾਂ ਪਿੰਡ
 ਸਿੰਬਲੀ, ੬੭. ਨੌਰੰਗ ਖਾਂ ਡਗਾਮ ਨੇ ਪਿੰਡ ਚੋਹੜੇ ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰੋਂ
 ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਪੁਲਸ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਬਖਰ ਦੇ ਕੇ ਬਚਾਇਆ, ੬੮. ਹਰ-
 ਨਾਮ ਸਿੰਘ ਢੱਕੋਂ, ਆਪ ਦੀ ਘੋੜੀ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਾਸ
 ਰਹੀ। ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਇਸ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਡਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ।
 ਸਾਥੀਆਂ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਦੀ ਇਹ ਘੋੜੀ ਜ਼ਹਿਰ ਦੇ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ
 ਜੇ ਪਛਾਣੀ ਨਾ ਜਾ ਸਕੇ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਹਮਦਰਦ ਭੀ ਸਨ, ਪਰ ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਨਾਂ
 ਦੇਰਜ ਕਰਨੇ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਤੀਕ
 ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹਮਦਰਦਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਤਾਂ ਆਮ ਸਨ, ਪਰ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ

ਭੀ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਲੋੜੀਂਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਤੇ ਪਨਾਹ ਦਿੱਤਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਮਦਰਦਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ ਜੋ ਉਜਾਗਰ ਸਨ।

ਅਮੀਕਾ ਦੀ ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ, ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਸੁਸਾਇਟੀ ਵਨਕੋਵਰ ਕੈਨੇਡਾ ਤੇ ਗੁੜਗੱਜ ਅਕਾਲੀ ਜੱਬਾ ਭੀ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਧਾਰੋਵ ਲ ਐਡੀਟਰ 'ਅਜੀਤ', ਸੂਬੇਦਾਰ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਈਸਰਵਾਲ, ਠੇਕੇਦਾਰ ਕੰਦਨ ਸਿੰਘ ਬੱਡੋਂ, ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਸੰਧਵਾਂ, ਠੇਕੇਦਾਰ ਨਗੀਨਾ ਸਿੰਘ ਪਾਲਦੀ ਤੇ ਸ: ਬਾਵਾ ਸਿੰਘ ਕੁਕੜਾਂ ਭੀ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਮਾਲੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਹਮਦਰਦ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਂ

੧. ਰਿਸਾਲਾ 'ਫੁਲਵਾੜੀ' ਪੰਜਾਬੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

੨. ਅਖਬਾਰ 'ਜ਼ਿਮੀਦਾਰ' ਉਰਦੂ ਲਾਹੌਰ।

੩. ਅਖਬਾਰ 'ਕਿਰਪਾਨ ਬਹਾਦਰ' ਪੰਜਾਬੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

੪. ਰਿਸਾਲਾ 'ਕਿਰਤੀ' ਪੰਜਾਬੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

੫. ਰਿਸਾਲਾ 'ਹੰਸ' ਹਿੰਦੀ, ਅਲਾਹਬਾਦ।

੬. 'ਦੇਸ਼ ਸੇਵਕ' ਪੰਜਾਬੀ, ਜਲੰਧਰ।

ਕੈਨੇਡਾ ਨਿਵਾਸੀ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਖਾਸ ਤੌਰ ਪੁਰ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨ ਦੇ ਕਾਬਲ ਹੈ। ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਸੁਸਾਇਟੀ ਕੈਨੇਡਾ ਅਜੇ ਤੀਕ ਭੀ ਬੱਬਰ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਦੀਵਾਨ ਕਰਦੀ ਚਲੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੁਸਾਇਟੀ ਵਲੋਂ ਸੰਨ ੧੯੫੧ ਵਿਚ ਭੀ ਇਹ ਦਿਨ ਮਨਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਕੈਨੇਡਾ ਨਿਵਾਸੀ ਸੱਜਣਾਂ ਨੇ ਮਾਇਆ ਦੇ ਗੱਢੇ ਭੇਜ ਕੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਬੱਬਰ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਇਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਬੁੰਗਾ ਬਣਵਾਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਰਕਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੰਤ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਕਹਾਰਪੁਰੀ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਭੇਜੀ ਸੀ। ਰਕਮ ਦਾ ਠੀਕ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗਿਆ, ਪਰ ਇੰਨੀ ਗੱਲ

ਸਾਡੀ ਹੈ ਕਿ ਕੈਨੇਡਾ ਨਿਵਾਸੀ ਵੀਰਾਂ ਨੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਗੱਢੇ ਜ਼ਰੂਰ ਘਲੇ ਸਨ ।

ਅਸੀਂ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸਭ ਵੀਰਾਂ ਦੇ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ, ਪਰ ਕੈਨੇਡਾ ਦੀ ਸੰਗਤ ਬੱਬਰਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੇ ਇੰਨੇ ਅਤੁੱਟ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਕੇ ਖਾਸ ਧੰਨਵਾਦੀ ਦੀ ਪਾਤਰ ਹੈ ।

ਪੁਲਸ-ਚੌਕੀਆਂ

ਪਿੰਡ ਦੌਲਤਪੁਰ, ਪੰਡੋਰੀ ਨਿਝਰਾਂ, ਹਰੀਪੁਰ ਘੁੜਿਆਲ, ਬੁਲ੍ਹੇਵਾਲ, ਪੰਡੋਰੀ ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ, ਕੰਦੋਲਾ, ਧਾਮੀਆਂ ਕਲਾਂ, ਬਹਿਬਲਪੁਰ, ਚਾਹਲਪੁਰ, ਮੇਰਾਂਵਾਲੀ, ਜਸੋਵਾਲ, ਜਾਂਦਸੌ, ਕੋਟ ਫਤੂਹੀ, ਮੋਇਲਾ, ਮੰਨਣਹਾਣਾ, ਸਰਹਾਲਾ ਖੁਰਦ, ਰੁੜਕੀ ਖਾਸ ਆਦਿ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਕਈ ਸਾਲ ਤੀਕ ਪੁਲਸ-ਚੌਕੀਆਂ ਕਾਇਮ ਰਹੀਆਂ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭੈ-ਭੀਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ।

ਇਹ ਚੌਕੀਆਂ ਇਸ ਲਈ ਬਿਠਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਪਿੰਡ ਬੱਬਰਾਂ ਦੇ ਅੱਡੇ ਸਨ । ਇਹਨਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬੱਬਰਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦੇ ਜੁਰਮ ਵਿਚ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਪੁਰ ਲੱਖਾਂ ਰੁਪਿਆਂ ਦਾ ਹੋਰ ਬੋਝ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ।

ਅਫਸੋਸ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਹ ਲਿਸਟ ਮੁਕੰਮਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ ।

ਪੰਡੋਰੀ ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਭੁਲਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਅੱਛਰ ਸਿੰਘ ਕੰਦੋਲਾ ਦੀਆਂ ਨੰਬਰਦਾਰੀਆਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਤੋੜੀਆਂ ਗਈਆਂ ਕਿ ਇਹ ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਦੇ ਸਨ । ਬਾਗੀਆਂ ਨੂੰ ਇਮਦਾਦ ਦੈਣ ਕਰਕੇ ਦਫਾ ੨੯੬ ਹੇਠ ਪੰਡੋਰੀ ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਛੇਡੇ ਸਾਲ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਪਰ ਜ਼ਿਕਰ ਆ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ।

ਮਾਸਟਰ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਤੇ ਜੁਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਖੁਰਦਪੁਰੀ ਨੂੰ ਪੰਜ ਪੰਜ ਸਾਲ ਕੈਦ ਦੀਆਂ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਹੋਈਆਂ । ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜਲੰਧਰੀ ਭੀ ਬੱਬਰਾਂ ਦੇ ਹਮਦਰਦ ਸਨ । ਬੱਬਰਾਂ ਦੀ ਡੀਫੈਂਸ ਵਾਸਤੇ ਆਪ ਨੇ ਦੁਆਬਾ ਰਖਯਕ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਸੀ । ਆਪ ਪੁਰ ਮੁਕੱਦਮ

ਚਲਾਇਆ ਗਿਆ, ਜੋ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਿਆ ਗਿਆ ।

ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਸੱਚ, ਮਾਂ ਕਾਬਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦੁਖੀਆ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਦੀ ਕੈਦ ਭੁਗਤਣੀ ਪਈ । ਇਹ ਸਾਰੇ ਬੱਬਰਾਂ ਦੇ ਗੂੜ੍ਹੇ ਮਿੱਤਰ ਤੇ ਹਮਦਰਦ ਸਨ ਅਤੇ ਪਰਚਾਰ ਤੇ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਬੱਬਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕੀਤਾ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਸੱਚ, ਮਾਂ ਕਾਬਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦੁਖੀਆ ਜੀ ਨੇ ਤਾਂ ਇਕ ਭਾਰੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਸੰਨ ੧੯੨੮ ਵਿਚ ਖੜ੍ਹੇਦੀ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਬੱਬਰਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਏ ਗਏ ਸਨ ।

ਸਵਾਮੀ ਪੂਰਨਾਨੰਦ ਜੀ, ਪਾਂਧਾ ਸੰਤ ਰਾਮ, ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਲਿੱਧੜ ਤੇ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਮੰਡਾਲੀ ਬੱਬਰਾਂ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਰੱਖਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਤਿੰਨ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਵਾਸਤੇ ਜੇਲ੍ਹੀਂ ਭੇਜੇ ਗਏ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਬਾਦੇਵਾਲ ਤੇ ਸ਼ਿਵ ਸਿੰਘ ਠਾਕੁਰ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ, ਪਰ ਇਹ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵਿਚੋਂ ਬਰੀ ਹੋ ਗਏ ।

ਇਹ ਕਸ਼ਟ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਹਾਰਨੇ ਪਏ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੱਬਰਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਰੌਸ਼ਨ ਕੀਤੇ, ਬੱਬਰਾਂ ਪੂਰ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਹੋਏ ਤਸੱਦੂਦ ਵਿਰੁੱਧ ਅਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਿਹਾਈਆਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ । ਬਾਂ: ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਕਿਮਾਗਾਟਾ ਮਾਰੂ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਕਾਨਫਰੰਸ ਸਮੇਂ ਬੱਬਰਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਤਕਰੀਰ ਕੀਤੀ । ਲਾਲਾ ਕਿਦਾਰ ਨਾਥ ਸਹਿਗਲ ਨੇ ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪਰਧਾਨਗੀ ਐਡਰੈਸ ਵਿਚ ਬੱਬਰਾਂ ਦਾ ਪੱਖ ਪੂਰਿਆ । ਮਿਹਨਤ-ਕਸ਼ ਜਨਤਾ ਦੀ ਅਖਬਾਰ ਕਿਰਤੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਫੁਲਵਾੜੀ, ਗੜਗੱਜ ਅਕਾਲੀ, ਅਜੀਤ, ਜੱਥੇਦਾਰ, ਕਿਰਪਾਨ ਬਹਾਦਰ, ਬੱਬਰ ਸ਼ੇਰ, ਦੇਸ਼ ਸੇਵਕ ਵਰਗੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰ ਉਰਦੂ ਅਖਬਾਰ ਨੇ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਬਾਰੇ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਹਮਦਰਦੀ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ । ਗਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਅਖਬਾਰ 'ਗਦਰ' ਨੇ ਬੱਬਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਪਰਸੰਸਾ ਕੀਤੀ ।

ਕੁਝ ਵੱਡੇ ਗੱਦਾਰਾਂ ਦਾ ਸੁਧਾਰ

ਕੌਮਾਂਤਰੀ ਜਾਸੂਸ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਜਿਆਨ ਦਾ ਅੰਤ

ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਜਿਆਨ ਇਕ ਭਾਰੀ ਦੇਸ਼-ਯੋਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਪੁਲਸ ਦੀ ਸ਼ਹਿ ਪੁਰ ਵੈਨਕੋਵਰ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਤਨ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਕੂਮਤ ਕੈਨੇਡਾ ਨੂੰ ਖਤਰਾ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਅਣਖੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਇਸ ਜਾਸੂਸ ਤੇ ਦੇਸ਼-ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਕਾਤਲ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ, ਇਸ ਲਈ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਕ ਸਾਲ ਭਰ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਭੁਗਤਵਾ ਕੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਤੇ ਬਰਤਾਨਵੀ ਹਿੰਦ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਚਾਰ ਮੁਰੱਬੇ ਇਨਾਮ ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਦੇ ਛੱਡੇ ਸਨ। ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਜੰਗ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਏਥੇ ਆ ਕੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫਸਰਾਂ ਦੇ ਸਾਏ ਹੇਠ ਆਪਣੇ ਚਾਰ ਮੁਰੱਬੇ ਮਾਣ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਦੇਸ਼-ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਹਿੱਕ ਵਿਚ ਕੰਢੇ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੜਕ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਮਕਾਰ ਤੇ ਚਲਾਕ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਕਾਫੀ ਦੇਰ ਤਕ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਅੰਨ ਗੰਦਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ।

ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪਾਲੇ ਦਾ ਮਰਿਆ ਹੋਇਆ ਇਹ ਨੀਚ ਆਤਮਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਜਾਂ ਕਪਤਾਨ-ਪੁਲਸ ਦੀ ਕੋਠੀ ਵਿਚ ਰਾਤਾਂ ਗੁਜ਼ਾਰਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਕੁਝ ਵਧੇਰੇ ਸਮਾਂ ਬੱਬਰਾਂ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰਿਹਾ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ੧੯੩੩ ਦਾ ਸਾਲ ਚੜ੍ਹ ਪਿਆ, ਪਰ ਇਹ ਕੌਮ-ਯੋਹੀ ਖਾਸ ਤੌਰ ਪੁਰ ਚੁਕੰਨਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਵਧੇਰੇ ਵਕਤ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਅਫਸਰਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਹੇਠ ਗੁਜ਼ਾਰਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ

ਇਹ ਬੱਬਰਾਂ ਦੇ ਅੜਿੱਕੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦਾ। ਜਿਸ ਰਾਤ ਇਸ ਸ਼ਖਸ ਦਾ ਆਖਰੀ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਿਨ ਭੀ ਇਹ ਲਾਰੀ ਪੁਰ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਿੰਡ ਜਿਆਨ, ਚੱਬੇਵਾਲ ਦੇ ਅੱਡੇ ਤੋਂ ਇਕ ਫਰਲਾਂਗ ਦੇ ਫਾਸਲੇ ਪੁਰ ਦੱਖਣ ਨੂੰ ਹੈ। ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅੱਡੇ ਪੁਰ ਉਤਰਨ ਦੀ ਖਬਰ ਡੀਉਟੀ ਵਾਲੇ ਬੱਬਰ ਸਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲੀ। ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਸਦਾ ਵਾਂਗ ਸਰਾਬ ਵਿਚ ਬਦਮਸਤ ਸੜਕੇ ਸੜਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਚਲਾ ਆਉਂਦਾ ਤੇ ਗਰਮੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਦੀ ਬਹਾਰ ਲੈ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਹਾੜ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਵਾਕਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਜਿਆਨ ਵਾਲੇ ਟੋਭੇ ਤੋਂ ਕੁਝ ਕਦਮ ਪਿੱਛੇ ਸੀ, ਤਿੰਨ ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਉਹਨੂੰ 'ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ' ਬੁਲਾਈ ਤੇ ਹੱਥ ਮਿਲਾਇਆ।

ਹੱਥ ਕੀ ਮਿਲਿਆ, ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਾਂਹ ਵੇਲਣੇ ਵਿਚ ਆਗਈ। ਇਕ ਨੇ ਗਲੇ ਮਿਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ (ਗਲ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਲਿਆ)। ਹੁਣ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮੌਤ ਸਾਹਵੇਂ ਖੜੀ ਦਿਸਣ ਲੱਗੀ ਤੇ ਉਹ ਗੀਦੀਆਂ ਵਾਂਗ ਜਾਨ ਬਖਸ਼ਾਣ ਲਈ ਵਾਸਤੇ ਪਾਉਣ ਲੱਗਾ। ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਅੰਤਮ ਮੁਲਾਕਾਤੀ ਇਸ ਦੀ ਜਾਨ ਬਖਸ਼ਣ ਲਈ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ, ਬਤਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਆਏ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਪਾਪੀ ਨੇ ਖੁਦ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰ ਹੱਥੋਂ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਗੜਗੜਾਹਟ ਦਾ ਇਹ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਹੁਣ ਤੂੰ ਬਥੇਰਾ ਚਿਰ ਜੀਅ ਲਿਆ, ਬਥੇਰੇ ਪਾਪ ਕਰ ਲਏ, ਹੁਣ ਤੈਨੂੰ ਹੋਰ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਵਾਸਨਾ ਛੱਡ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਬਸ ਫੇਰ ਕੀ ਸੀ, ਇਕ ਬੱਬਰ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਢਿੱਡ ਵਿਚ (ਜਿਸ ਨੂੰ ਭਰਨ ਲਈ ਇਸ ਨੇ ਘੋਰ ਪਾਪ ਕੀਤੇ ਸਨ।) ਕਿਰਪਾਨ ਫੇਰ ਕੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਵਾਸਤੇ ਅੱਗ ਬੁਝਾ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਪਾਪੀ ਨੂੰ ਢੇਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਉਸ ਰਾਤ ਕੋਈ ਉੱਘ-ਸੁਘ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲੀ। ਘਰ ਦੇ ਸਮਝਦੇ ਰਹੇ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਦੀ ਕੋਠੀ ਅਰਾਮ ਕਰ ਰਿਹਾ

ਹੋਵੇਗਾ ।

ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਲਾਸ਼ ਦੇਖੀ ਗਈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਅੰਗ ਅੰਗ ਜੁਦਾ ਕੌਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ।

ਇਸ ਕਤਲ ਜਾ ਮੁਕੱਦਮਾ ਸ਼: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸੂਦ, ਈਸ਼ਚਰ ਸਿੰਘ ਜੰਡੋਲੀ ਤੇ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਚੱਬੇਵਾਲ ਪੁਰ ਜਲਾਇਆ ਗਿਆ । ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੁਲਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਕਸਟ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਹਵਾਲਾਤ ਵਿਚ ਰਗਤਿਆ । ਮੁਕੱਦਮਾ ਭੀ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਲਟਕਦਾ ਰਿਹਾ । ਪਰ ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਠੋਸ ਸਬੂਤ ਨਾ ਮਿਲਿਆ । ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਖਾਰਜ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਤਿੰਨਾਂ ਹੀ ਮੁਲਜਮਾਂ ਨੂੰ ਬਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਮੁਕੱਦਮਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਦੀ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਚਲਿਆ ਸੀ । ਇਸ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਸਾਬੀ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਸੱਚ, ਦਸੌਧਾ ਸਿੰਘ, ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੰਹਰ ਨੇ ਡੀਫੈਂਸ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾ ਕੇ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਪੁਰ ਕਰੀਬਨ ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਖਰਚ ਆਇਆ ਸੀ । ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਸੂਦ ਆਦਿ ਨੇ ਕੁਝ ਦੇਸ਼-ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ ਗਦਾਰ ਨੂੰ ਨਰਕ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਸੀ ।

ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਮਾਣਕੇ ਦਾ ਜੁਧਾਰ

ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਹਾਲ ਬੁਬੇਲੀ ਦੇ ਸਾਕੇ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਇਥੇ ਇਸ ਦੇ ਅੰਤ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਹਾਲ ਦਸਦੇ ਹਨ :

ਇਹ ਵਾਅਦਾ-ਮਾਫ਼ ਗਵਾਹ ਬਣ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਤੇ ਇਸ ਨੇ ਬੱਬਰ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਵਧੇਰੇ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਸੀ । ਆਖਰ ਸੰਨ ੧੯੩੯ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਭੀ ਨੰਬਰ ਆ ਗਿਆ । ਇਹ ਸੰਨ ੧੯੨੩ ਤੋਂ ਜਾਨ ਬਚਾਈ ਫਿਰਦਾ ਸੀ । ਆਖਰ ਕੁਝ ਸਾਬੀ ਇਸ ਕਲੰਕ ਨੂੰ ਲਾਹੁਣ ਵਾਸਤੇ ਭੀ ਤਿਆਰ ਹੋਏ, ਕਿਉਂਕਿ ਏਡਾ ਵੱਡਾ ਗਦਾਰ ਵੇਖਣਾ ਬੱਬਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਸੀ । ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਵੇਲੇ ਧੋਹ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਬੱਬਰ-ਲਹਿਰ ਆਪਣੀਆਂ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਸੀ

ਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ਅਗੇ ਵਧਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਸੀ। ਇਹ ਉਹ ਵਕਤ ਸੀ ਜਦੋਂ
ਬੱਬਰਾਂ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਗਵਾਹ ਪੈਰਾਂ ਪੁਰ ਨਹੀਂ
ਸਨ ਖੜ੍ਹੇ ਸਕਦੇ ਤੇ ਗਵਾਹੀਆਂ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਿਸ
ਕਰਕੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਬੱਬਰ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦਾ ਕੋਈ ਕਾਮਯਾਬ
ਉਪਰਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੁਝਦਾ। ਇਸ ਦੇ ਧੋਹ ਨੇ ਬੱਬਰ-ਲਹਿਰ ਦੇ ਚਾਰ
ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਵਾਏ ਸਨ, ਤੇ ਲਹਿਰ ਵਿਚੋਂ, ਸਮਝੋ, ਜਾਨ
ਕੱਢ ਲਈ ਸੀ।

੧੯੩੬ ਦੀਆਂ ਗਰਮੀਆਂ ਦੇ ਦਿਨ ਸਨ, ਜੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸੁੱਤੇ ਪਏ
ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲਲਕਾਰਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਤੂੰ ਬੱਬਰਾਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ
ਧੋਹ ਕਮਾਇਆ ਸੀ, ਅੱਜ ਹਿਸਾਬ ਚੁਕਾਉਣ ਦਾ ਦਿਨ ਆ ਪੁੱਜਾ ਹੈ।
ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਾਸ ਮਿੰਨਤਾਂ-ਤਰਲੇ ਕਰਨ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ
ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਅੰਰਤ ਨੇ ਭੀ ਮਿੰਨਤ-ਸਮਾਜਤ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਕਰੜੀ
ਡੀਊਟੀ ਪੁਰ ਲਗੇ ਹੋਏ ਜਾਨਬਾਜ਼ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਰਲਿਆਂ ਨਾਲ ਨਰਮ ਹੌਣ
ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਸ ਮਰਦੂਦ ਪੁਰ ਗੋਲੀ ਦਾ ਵਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜੋ
ਕਾਰੀ ਬੈਠਾ। ਰਹਿੰਦੀ-ਖੂੰਹਦੀ ਕਸਰ ਕਿਰਪਾਨ ਨਾਲ ਕਢੀ ਗਈ, ਤੇ
ਉਸ ਦੀ ਕੀਤੀ ਦਾ ਬਦਲਾ ਚੁਕਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇੰਨਾ ਕੰਮ ਕਰ ਕੇ
ਬੱਬਰ ਚੱਕਰਵਰਤੀ ਹੋ ਗਏ। ਪਿੰਡ ਨੇ ਭੀ ਕੋਈ ਹਰਕਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ।

ਇਸ ਕਤਲ ਦੇ ਇਲਜਾਮ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਬੱਬਰ-ਸਾਬੀਆਂ ਪੁਰ
ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਿਆ। ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਕਲੇਰ ਮੰਦਾਲੀ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ
ਕਿਤੀ ਚੱਕ ਬਾਗੜੀਆਂ (ਜਲੰਧਰ) ਤੇ ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਪਨਿਆਲੀਆਂ
ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਜ਼ਿਆਰਪੁਰ, ਜੋ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕੇਵਲ ੧੯੯ ਸਾਲ ਦਾ ਸੀ। ਇਸ
ਮੁਕੱਦਮੇ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਕਲੇਰ ਤੇ
ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਕਿਰਤੀ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਪਾ ਗਏ ਤੇ ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ
ਨੂੰ ਉਮਰ ਕੈਦ ਹੋਈ, ਜੋ ਹਾਈਕੋਰਟ ਵਿਚ ਅਪੀਲ ਕਰਨ ਪੁਰ
ਬਰੀ ਹੋਇਆ।

ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਮੰਨਣਹਾਇਆ ਦਾ ਅੰਤ

ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਮੁਢਲਾ ਜਿਕਰ ਸ਼ਤੀਦ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਬਹਿਬਲ-ਪੁਰੀ ਦੇ ਸਾਂਕੇ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਇਵਜ਼ ਵਿਚ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਕ ਤੇ ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਜਿਆਨ (ਸਕਾ ਭਾਈ ਬੇਲਾ ਸਿੰਘ) ਨੂੰ ਦੋ ਮੁਰੱਬੇ ਮਿਲੇ।

੧੯੪੯ ਵਿਚ ਦੋ ਨੌਜਵਾਨ ਸਿਖ ਕਪੂਰਬਲੇ ਦੀ ਪਲਟਨ ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਪੱਕੀਆਂ ਰਫਲਾਂ ਤੇ ਇਕ ਪੂਰਾ ਬਕਸ ਰੰਦਾਂ ਦਾ ਲੈ ਕੇ ਮਫਰੂਰ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਪਹਿਲੀਆਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਹ ਮਫਰੂਰ ਕੁਝ ਅਵਾਰਗੀ ਵਿਚ ਰਹੇ ਤੇ ਹਲੇ-ਗੁਲੇ ਮਾਰਦੇ ਰਹੇ। ਆਖਰ ੧੯੪੦ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਟਾਹਕਾਰ ਸਾਬਾਂ ਮਿਲਿਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਅਕਾਰਬ ਕਤਲ ਆਦਿ ਕਰਨੇ ਸੋਭਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ। ਜੇ ਕੋਈ ਕੰਮ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਠੋਸ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਮੁਲਕ ਨੂੰ ਕੋਈ ਲਾਭ ਹੋਵੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਪੱਲੇ ਬੰਨ੍ਹ ਲਈ।

੨੫ ਮਾਰਚ ੧੯੪੦ ਨੂੰ ਪੰਡੋਰੀ ਤੇ ਕੰਗਰੋੜ ਦੀ ਸਰਹੱਦ ਪੁਰ ਇਕ ਖੂਹ ਦੇ ਉਪਰ ਆ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੱਦ ਲਿਆਵੇ ਤਾਂ ਜੁ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਨ ਆਏ ਮਿਹਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਵੇ। ਸੁਨੇਹਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਭੀ ਚੰਗਾ ਮਿੱਤਰ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਚੱਲ ਪਿਆ। ਖੂਹ ਪੁਰ ਆਏ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਮਿਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਪਾਸ ਰਫਲਾਂ ਸਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਸੱਕ ਗੁਜ਼ਰਿਆ, ਪਰ ਅਗੋਂ ਧਰਵਾਸ ਦਿਵਾਇਆ ਗਿਆ ਕਿ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰੋ, ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਭਾਈ ਹੀ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਸਿਰਫ਼ ਦਰਸ਼ਨ ਹੀ ਕਰਨੇ ਸਨ। ਬਸ, ਹੁਣ ਸਾਨੂੰ ਫਗਵਾੜੇ ਦੇ ਰਸਤੇ ਪਾ ਚਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਜਾਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹੀ ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਭੀ ਕਰਾਂਗੇ, ਤੇ ਨੇੜਿਓਂ ਹੀ ਮੌੜ ਦਿਆਂਗੇ। ਲਾਚਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾਲ ਤੁਰਨਾ ਪਿਆ। ਵੇਈਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਜਾ ਕੇ ਜਦੋਂ ਪਿੰਡ ਚੋਤੇ ਅਤੇ ਕੰਗਰੋੜ ਦੀ ਸਰਹੱਦ

ਆਈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਹ ਪੁਛਣ ਲਗੇ ਕਿ ਤੂੰ ਉਹੀ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਬੱਬਰ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਰਵਾਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਉਹਦੀ ਖਾਨਿਓਂ ਗਈ, ਮਿਨਤਾਂ ਤਰਲੇ ਕਢਣ ਲਗਾ ਤੇ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗਣ ਲੱਗਾ। ਜਵਾਬ ਮਿਲਿਆ, ਮਾਫ਼ੀ ਦਾ ਵਕਤ ਗੁਜ਼ਰ ਗਿਆ—ਤੂੰ ਬਬੇਰਾ ਅਨਾਜ ਗੰਦਾ ਕਰ ਛੱਡਿਆ ਹੈ। ਤੂੰ ਉਸ ਵੀਰ ਨੂੰ ਸਹੀਦ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਲੋਕ-ਭਲਾਈ ਵਾਸਤੇ ਸਾਪਰਾਜ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸੀਸ ਤਲੀ ਪੁਰ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਤੂੰ ਬਖਸ਼ਣ-ਯੋਗ ਨਹੀਂ। ਹੁਣ ਚੰਗਾ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਛਾਤੀ ਨੰਗੀ ਕਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹੇ ਜਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਕੰਬਦੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਇਹੀ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਦੋ ਫਾਇਰ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਲਾਸ਼ ਬਣਾ ਕੇ ਢੇਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਮਾਣਕਾਂ ਘੁਮਣਾਂ ਵਲ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਏ। ਹੋਲੇ ਵਾਲਾ ਦਿਨ ਸੀ। ਲੋਕੀ ਮਾਣਕਾਂ ਦੇ ਹੋਲੇ ਤੋਂ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਲੇ ਸਮਝ ਕੇ ਕੁਝ ਖੋਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਕਰ ਲਈ। ਨੇੜੇ ਆ ਕੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਸਨੱਧ-ਬੱਧ ਸਨ ਤਾਂ ਲੈਣੇ ਦੇ ਦੇਣੇ ਪੈ ਗਏ। ਆਖਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਪਿੰਡ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਚਾਹੋ ਤਾਂ ਖਾ ਲਓ। ਸਨ ਤਾਂ ਇਹ ਸਾਰੇ ਕਮਾਣ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਮੰਨਣਹਾਣੇ ਦਾ ਨੰਬਰਦਾਰ ਭੀ ਸੀ, ਪਰ ਮਾਰੇ ਡਰ ਦੇ ਤੇ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣ ਲਈ ਚੁਮਾਰ ਬਣ ਗਏ।

ਬੈਰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੀ ਆਖਣਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਖਿਆ, ਕੋਈ ਭੀ ਹੋਵੇ, ਅਸੀਂ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਮੰਨਣਹਾਣੇ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਕੀਤੇ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਕੇ ਆਏ ਹਾਂ। ਫਲਾਣੇ ਥਾਂ ਉਸ ਦੀ ਲੋਥ ਪਈ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਰਾਹ ਨਾ ਜਾਣਾ, ਮਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਬਲੇਵਾਂ ਪੈ ਜਾਏ। ਪਿੰਡ ਜਾ ਕੇ ਦੱਸ ਦੇਣਾ ਤਾਂ ਜੁ ਉਸ ਦੇ ਵਾਰਸ ਉਸ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਲੈ ਜਾਣ।

ਇਹ ਫੌਜੀ ਨੌਜਵਾਨ ਇਹ ਸਨ-ਅਜੈਬ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਦਾਖੇ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਬਚਿੰਤ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਢੁੱਡਾਲੀ ਇਲਾਕਾ ਫਗਵਾੜਾ, ਜਿਸ ਦਾ ਪੰਡੋਰੀ ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਆਣ-ਜਾਣ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਏਥੇ ਉਹ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਵਿਆਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਏਥੋਂ ਫੜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ । ਇਸ ਕਤਲ ਦਾ ਦੋਹਾਂ ਪੁਰ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਿਆ । ਬਚਿੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ, ਅਜੈਬ ਸਿੰਘ ਗ੍ਰਹਤਾਰ ਕੀਤਾ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਿਆ—ਉਹ ਪੁਲਸ-ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਕੰਮ ਆਇਆ ।

ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਸਾਂਧੜਾ ਨੇ ਬਦਲਾ ਚੁਕਾਇਆ

ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਸਾਂਧੜਾ ਉਹ ਆਦਮੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ 'ਕੱਲੇ ਨੇ ਹੀ ਬੱਬਰਾਂ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਤੋਂ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਲੂੰ-ਕੰਡੇ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸਾਕਾ ਕੀਤਾ ਸੀ । ਇਸ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਦਾ ਸਫ਼ਾਇਆ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਜੋ ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਧਾਮੀਆਂ ਤੇ ਸੁਰੈਣ ਸਿੰਘ ਦੰਲਤਪੁਰ ਦੀਆਂ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਨੂੰ ਅਗਵਾ ਕਰ ਕੇ ਲੈ ਗਏ ਸਨ । ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਧਾਮੀਆਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਤੇ ਸੁਰੈਣ ਸਿੰਘ, ਬਚਿੰਤ ਸਿੰਘ ਦੁਮੁੰਡਾ ਵਾਲੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਿਚ ਉਮਰ ਕੈਦ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਖੁਦ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਭੀ ਬੱਬਰ-ਕੇਸ ਵਿਚ ਉਮਰ-ਕੈਦ ਪਾ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਪਰ ਅਪੀਲ ਵਿਚ ਬਰੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ । ਜਦ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਜੇਲ੍ਹ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਇਆ ਤਾਂ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਅਣਖ ਟੁੰਬਣ ਵਾਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਪੈਣ ਲਗੀਆਂ ਕਿ ਕੁਝ ਆਦਮੀ ਇਹ ਆਖਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬੱਬਰਾਂ ਦੀਆਂ ਐਰਤਾਂ ਆਪਣੇ ਘਰੀਂ ਵਸਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ । ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਇਕ ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਕਡਿਆਣੇ ਦਾ ੧੦ ਨੰਬਰ ਦਾ ਬਦਮਾਸ਼ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਸੀ, ਜੋ ਪੁਲਸ ਦਾ ਭੀ ਪੜਾ ਟਾਊਟ ਸੀ, ਤੇ ਬੱਬਰਾਂ ਦੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਿਚ ਪੁਲਸ ਦਾ ਗਵਾਹ ਬੁੜ੍ਹ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ।

ਇਕ ਦਿਨ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਦਿਨ-ਦਿਹਾੜੇ ਦੋ ਆਦਮੀ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਪਿੰਡ ਕਡਿਆਣੇ ਜਾ ਵੱਡਿਆ ਤੇ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਘਰੋਂ ਫੜ ਕੇ ਬਾਹਰ ਪੂਲਿਆਂਦਾ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਸੁਣਾ ਕੇ ਗੋਲੀ ਦਾਗ ਦਿੱਤੀ ਕਿ “ਤੂੰਹੀਏ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਤਾਹਨੇ ਦਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਅੱਜ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਨਰਕ ਦੇ ਰਸਤੇ ਪਾਂਦਾ ਹਾਂ ।” ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਮਾਰ ਕੇ

ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਰਪਾਨ ਨਾਲ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਟੋਟੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ।

ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਬਦਕਾਰ ਅੰਰਤ ਨੂੰ, ਜਿਹੜੀ ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਪਾਮੀਆਂ ਦੀ ਸਿੰਘਣੀ ਨੂੰ ਵਰਗਲਾ ਕੇ ਲਿਆਈ ਸੀ, ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਵਸਣ ਵਾਲੀ ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਪਾਮੀਆਂ ਦੀ ਅੰਰਤ ਨੂੰ ਭੀ ਪਾਰ ਬੁਲਾਇਆ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਭੀ ਟੋਟੇ ਟੋਟੇ ਕੀਤੇ ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਆਦਮੀ ਨੂੰ, ਜਿਸ ਦੇ ਘਰ ਸੁਰੈਣ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅੰਰਤ ਸੀ, ਸਾਧਰੀ ਜਾ ਕੇ ਅੰਰਤੇ ਸਮੇਤ ਸਫ਼ ਇਆ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । ਇਹ ਕੰਮ ਭੀ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੀ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਿਆ ਸੀ ।

ਇਕ ਹੋਰ ਮਿਲਟਰੀ ਦਾ ਪੈਨਸ਼ਨਰ ਕਪਤਾਨ ਸੀ, ਜੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਬਹੁਤ ਪੱਕਾ ਭਗਤ ਸੀ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਮੁਖੱਬਰੀ ਕਰਨਾ ਫਖਰ ਸਮਝਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਜੀਵਨ ਡੋਰੀ ਭੀ ਕੱਟ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ ।

ਸਾਫ਼ ਜਾਹਰ ਹੈ ਕਿ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਇਕ ਅਤਿਅੰਤ ਦਲੇਰ ਆਦਮੀ ਸੀ ਤੇ ਬੱਬਰਾਂ ਦੀ ਇੱਜਤ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਵਾਸਤੇ ਅਤਿਅੰਤ ਸੂਰਮਤਾਈ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰ ਗਿਆ । ਆਖਰ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਫਤਿਆ ਗਿਆ । ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ । ਧੰਨ ਹੈ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ! ਜਿਸ ਨੇ ਬੱਬਰਾਂ ਦੀ ਅਣਖ ਤੇ ਇੱਜਤ ਲਈ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਵਾਰ ਦਿੱਤੀ ।

ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਰੱਕੜ

ਸ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਰੱਕੜ ਇਕ ਹੋਰ ਅਜਿਹਾ ਸੂਰਬੀਰ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਦਾ ਜਿਕਰ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ । ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਛੌਜ ਵਿਚੋਂ ਭੱਜ ਆਇਆ ਸੀ ਤੇ ਬੰਬ ਆਦਿ ਹਥਿਆਰ ਫੜੇ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ ਸੀ । ਪਰ ਇਹ ਬਹਾਦਰ ਪੁਲਸ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਭੱਜ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਇਕ ਰਫ਼ਲ ਭੀ ਪੁਲਸ ਦੀ ਹੀ ਖੋਹ ਕੇ ਲੈ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਗਿਆ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਤਕ ਮਫ਼ਰੂਰ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਇਕ ਦਿਨ ਅਚਾਨਕ ਰੁੜਕੀ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਪੁਲਸ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ। ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੈਸਲਾ ਨਹੀਂ ਹਾਰਿਆ, ਸਗੋਂ ਅੰਦਰੋ-ਅੰਦਰੀ ਕਈ ਕੰਧਾਂ ਪਾੜ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਪੁਲਸ ਏਧਰ ਭੀ ਖੜੀ ਸੀ। ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਫਾਇਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ ਪੰਜ ਪੁਲਸੀਏ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਕੁਲ ਇਕ ਗੋਲੀ ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸੋਚਿਆ, ਜੀਉਂਦੇ-ਜੀਅ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੇ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਆਖਰੀ ਗੋਲੀ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਮੁਕਾਣ ਲਈ ਵਰਤ ਲਈ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਰੱਕੜ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਦੇ ਪਾਸ ਆਉਣ ਤੋਂ ਭੀ ਪੁਲਸ ਘਬਰਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਘਟਨਾ ੧੫ ਜੁਲਾਈ ੧੯੩੨ ਦੀ ਹੈ।

ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਬੱਬਰ-ਅਕਾਲੀ ਸ਼ਾਸ਼ਕ

ਗਿਆਨੀ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਚਿਤ “ਅਜਾਦੀ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ” ਅਨੁਸਾਰ ‘ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ’ ਦੀ ਇਕ ਸ਼ਾਸ਼ਕ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਵੀ ਬਣ ਗਈ ਸੀ। ਬੱਬਰ ਆਗੂਆਂ ਵਿਚੋਂ ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ, ਪਿੰਡ ਹਰੀਓਂ ਤਸੀਲ ਸਮਰਾਲਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਇਹ ਲਾਹੌਰ ਸੈਟਰਲ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੯ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਲਗੇ ਸਨ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਤਨ ਨਾਲ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਸ਼ਾਸ਼ਕ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਵੀ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ੧੫-੧੬ ਮੈਂਬਰ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਚੰਧਰੀ ਸ਼ੇਰ ਜੰਗ ਤੇ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਸੁਨਾਮ ਵਾਲੇ ਸਨ।

ਬੀ. ਟੀ. ਦਾ ਕੰਡਾ ਕਢਿਆ ਗਿਆ

ਇਸ ਜੱਥੇ ਵਿਚੋਂ ਸ: ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਸੁਨਾਮ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ

ਛੇਂਨੀ ਵਾਲ, ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਲੋਹਾ ਖੇੜਾ, ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਲੋਹਾ ਖੇੜਾ, ਕੁੰਢਾ ਸਿੰਘ ਗਾਜ਼ੀਆਣਾ, ਫਜ਼ਲਾ ਘੁੰਮਣ ਵਾਲਾ, ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਬੜੀ ਟਿੱਬਾ, ਘੁੰਮਣ ਸਿੰਘ ਮਿਸਤ੍ਰੀ ਅਤੇ ਸਾਉਣ ਸਿੰਘ ਟਿੱਬਾ ਨੇ ਰਲ ਕੇ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘਾਂ ਉੱਤੇ ਬੇਦਰਦੀ ਨਾਲ ਲਾਠੀ-ਚਾਰਜ ਕਰਵਾਣ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਵਿਰੁੱਧ ਕੁਬਚਨ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਨੀਚ ਬੀ. ਟੀ. ਸੁਪੁੰਟੈਂਡੰਟ-ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਪਾਂ ਬੁਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਛੀਨੀ ਵਾਲ, ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਲੋਹਾ ਖੇੜਾ ਤੇ ਫਜ਼ਲਾ ਘੁੰਮਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਡੀਉਟੀ ਲਈ ਗਈ। ਇਹ ਕੰਮ ਕਰ ਕੇ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਆਪ ਵਲੈਤ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਗੁਝੇ ਮਕਸਦ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਮਗਰੋਂ ਇਕ ਦਿਨ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਦੇ ਪੁਲਸ-ਅਫਸਰ ਅਤਾ-ਉੱਲਾ ਖਾਨ ਨਾਲ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਕੁੰਢਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਟੱਕਰ ਹੋ ਗਈ। ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਫੜ ਕੇ ਜੇਲ੍ਹ ਭੇਜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਛੇ ਇਖਲਾਕੀ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਰਲਾ ਕੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚੋਂ ਭੱਜ ਜਾਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਕ ਦਿਨ ਮੰਕਾ ਤਾੜ ਕੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਜੇਲ੍ਹ-ਸੰਤਰੀ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਤੋਂ ਰਫ਼ਲ ਖੋਹ ਲਈ। ਫਿਰ ਮਾਲ-ਖਾਨਾ ਤੌੜ ਕੇ ਯਾਰਾਂ ਰਫ਼ਲਾਂ ਉੱਥੋਂ ਕਢ ਲਈਆਂ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚੋਂ ਭੱਜ ਗਏ। ਇਖਲਾਕੀ ਕੈਦੀਤਾਂ ਆਪਣੇ ਰਾਹ ਪੈ ਗਏ ਅਤੇ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਆਪਣੇ ਜ਼ਿਮੇ ਲਗੀ ਡੀਉਟੀ ਨੂੰ ਨਿਭਾਣ ਲਈ ਵਿਉੱਤ ਸੋਚਣ ਲਗ ਪਏ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਮਿ: ਬੀ. ਟੀ. ਪਿੰਡ ਚੱਡੇ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਕੋਠੀ ਬਣਾ ਕੇ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਤੀਵੀ-ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਘਰ ਪਾ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਦਾ ਦੇਉਰ ਕਾਕਾ ਸਿੰਘ ਬੀ. ਟੀ. ਦਾ ਦੁਸ਼ਮਨ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਪੰਜ ਬੱਬਰਾਂ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਛੀਨਾ ਵਾਲ, ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਲੋਹਾ
ਖੜਾ, ਕੁੰਢਾ ਸਿੰਘ ਗਾਜ਼ੀਆਣਾ ਤੇ ਫਜ਼ਲਾ ਘੁੰਣ ਨੇ ਪੁਲਸ ਦਾ ਭੇਸ
ਪਾਰ ਲਿਆ । ਚਡਿਆਂ ਤੋਂ ਕਾਕਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਾਲ ਰਲਾਇਆ ਤੇ
ਬੀ. ਟੀ. ਦੀ ਕੋਠੀ ਜਾ ਵੜੇ । ਬੀ. ਟੀ. ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਾਕਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਘਸੁੰਨ ਮੁਕੀ ਕਰ ਕੇ ਆਖਿਆ, “ਬੀ. ਟੀ. ਦੇ ਪੈਰੀਂ ਧੈ ਜਾ ਤੇ
ਇਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਛੱਡ ਦੇ ।” ਬੀ. ਟੀ. ਬੜਾ ਖੁਸ਼ ਹਇਆ । ਕਾਕਾ ਸਿੰਘ
ਨੇ ਬੀ. ਟੀ. ਦੇ ਪੈਰੀਂ ਪੈਣ ਦੇ ਪਜ ਉਸ ਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਫੜ ਕੇ ਉਲਟਾ
ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨੇ ਇਕੱਠੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਦਾ ਦੀ
ਨੀਂਦੇ ਸੁਆ ਦਿੱਤਾ । ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਕੌਲ ਖੜੋਤੀ ਰੌਲਾ ਪਾਣ ਲਗੀ, ਉਸ
ਨੂੰ ਵੀ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਕੇ ਪਾਰ ਬੁਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੀ. ਟੀ.
ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਾਪਾਂ ਦਾ ਫਲ ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਇਥੇ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ।

ਬੀ. ਟੀ. ਦਾ ਦੂਜਾ ਭਰਾ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸੀਨੀਅਰ ਸੁਪੂਰਟਿੰਗ
ਸੀ । ਉਹ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਖਾਕਸਾਰਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ।

ਬੀ. ਟੀ. ਦੇ ਕਤਲ ਦੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਿਚ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫਾਸੀ
ਮਿਲੀ, ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ੧੪-੧੪ ਸਾਲ ਕੈਦ । ਕੁੰਢਾ ਸਿੰਘ, ਫਜ਼ਲਾ ਤੇ
ਕਾਕਾ ਸਿੰਘ ਫਿਰ ਪੁਲਸ-ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ ।

ਓਡਵਾਇਰ ਦਾ ਖਾਤਮਾ

ਓਡਵਾਇਰ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਲਾਟ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ੧੯੧੯ ਵਿਚ
ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਦਾ ਖੂਨੀ ਸਾਕਾ ਵਰਤਾਇਆ ਸੀ । ਉਧਮ ਸਿੰਘ
ਸੁਨਾਮ ਨੇ ਇਸ ਤੋਂ ਕੌਮੀ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦਾ ਮਨ ਵਿਚ ਪੱਕਾ ਫੈਸਲਾ
ਕਰ ਰਖਿਆ ਸੀ ।

ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਇਕ ਵੇਰਾਂ ਵਲੈਤ ਜਾ ਕੇ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਲਿਖਣ
ਤੇ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ ਸੀ । ਇਥੇ ਕਿਸੇ ਕੇਸ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਚਾਰ ਸਾਲ

ਕੈਦ ਵੀ ਹੋਈ ਸੀ । ਰਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਫਿਰ ਇਹ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਨਾਂ ਵਟਾ ਕੇ ਲੰਡਨ ਚਲਾ ਗਿਆ ।

੧੩ ਮਾਰਚ ੧੯੪੦ ਦਾ ਦਿਨ ਸੀ । ਇੰਡੀਆ ਹਾਊਸ ਲੰਡਨ ਵਿਚ ਜਲਸਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਸਰ ਮਾਈਕਲ ਓਡਵਾਇਰ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਵਿਚ ਤਕਰੀਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਠ ਕੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਉਸ ਉੱਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾ ਦਿੱਤੀਆਂ । ਓਡਵਾਇਰ ਉੱਥੇ ਹੀ ਡੱਗ ਕੇ ਮੌਤ ਦੀ ਗੋਦੀ ਵਿਚ ਜਾ ਸੁੱਤਾ । ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉੱਚੀ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ, “ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਵਿਚ ਪਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਮਕਸਦ ਪੂਰਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ ।” ਉਹ ਗ੍ਰੂਡਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । ਜੱਜ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਸ ਨੇ ਸਾਫ਼ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ : “ਮੈਂ ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲਿਆ ਹੈ । ਮੈਂ ਜੋ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਪੂਰਾ ਕਰੋ ।” ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਫਾਸੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ । ੧੩ ਜੂਨ ੧੯੪੦ ਨੂੰ ਇਸ ਨੂੰ ਫਾਸੀ ਤੇ ਲਟਕਾਇਆ ਗਿਆ । ਦੇਸ਼-ਭਗਤ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਹਾਰਾਂ ਵਾਂਗ ਫਾਸੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗਲ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ । ਲੰਡਨ ਵਿਚ ਇਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਾਂ ਰਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਸਿੰਘ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਅਸਲੀ ਨਾਂ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ।

ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲੰਡਨ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵੱਡੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਨੂੰ ਭਰੇ ਜਲਸੇ ਵਿਚ ਕਤਲ ਕਰ ਕੇ ਅਦੁੱਤੀ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿੱਤਾ ਇਸ ਖਬਰ ਨੇ ਦੇਸ਼-ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਹੁਲਾਰੇ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ।

ਬੱਬਰ ਲਹਿਰ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਡਹਿਰਿਸਤ

ਵਖ ਵਖ ਸਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਅਤੇ ਹਵਾਲਾਤਾਂ ਤੇ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਵਖ ਵਖ ਥਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਹੇਠਾਂ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਡਹਿਰਿਸਤ ਦਰਜ ਕਰਦੇ ਹਾਂ :

ਬੁਬੇਲੀ ਸਾਕੇ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ -

੧. ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਐਡੀਟਰ, ਪਿੰਡ ਦੌਲਤਪੁਰ (ਜਲੰਧਰ)।
੨. ਸ: ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹ ਝੁੰਗੀਆਂ (ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ)।
੩. ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਮਾਂਗਰ (ਜਲੰਧਰ)।
੪. ਸ: ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪੰਡੋਰੀ ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ (ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ)।

ਮੰਨਣਹਾਣਾ ਸਾਕੇ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦ -

੫. ਸ: ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਬਹਿਬਲਪੁਰ (ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ)।

ਮੁੰਡੇਰ ਸਾਕੇ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ -

੬. ਸ: ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਧਾਮੀਆਂ (ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ)।
੭. ਸ: ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਡਤਹਪੁਰ ਕੌਠੀ (ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ)।
੮. ਸ: ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਧੁੱਗਾ (ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ), ਇਹ ਇਥੋਂ ਨਸ ਕੇ ਲਾਇਲਪੁਰ ਜਾ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਛਾਂਸੀ ਲਟਕਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਹੀਦ -

੯. ਜੱਥੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਬੜਿੰਗ (ਜਲੰਧਰ)।
੧੦. ਸ: ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ (ਛੋਟਾ) ਧਾਮੀਆਂ (ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ)।
੧੧. ਸ: ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਘੁੜਿਆਲ (ਜਲੰਧਰ)।
੧੨. ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਮਾਣਕੋ (ਜਲੰਧਰ)।
੧੩. ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਛੋਟੀ ਹਰਿਓਂ (ਲੁਧਿਆਣਾ)।
੧੪. ਸ: ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਹਯਾਤਪੁਰ (ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ)।

ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹੋਏ ਸ਼ਹੀਦ -

੧੫. ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਝਿੰਗੜ (ਜਲੰਧਰ)।
੧੬. ਸ: ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਵੱਡਾ ਧਾਮੀਆਂ (ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ)।
੧੭. ਸ: ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਹਯਾਤਪੁਰ (ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ)।
੧੮. ਸ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਛਬੀਲਪੁਰ (ਸਿਆਲਕੋਟ)।
੧੯. ਸ: ਮੁਨਸ਼ਾ ਸਿੰਘ ਜੰਹਲ (ਜਲੰਧਰ)।

ਹਵਾਲਾਤ ਵਿਚ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ -

੨੦. ਸ: ਸਾਧਾ ਸਿੰਘ ਪੰਡੇਰੀ ਨਿਝਰਾਂ (ਜਲੰਧਰ)।
੨੧. ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਪੰਡੇਰੀ ਨਿਝਰਾਂ (ਜਲੰਧਰ)।
੨੨. ਸ: ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਕੰਦੇਲਾ (ਜਲੰਧਰ)।
੨੩. ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਹਯਾਤਪੁਰ (ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ)।
੨੪. ਸ: ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਕੋਟ ਫਤੂਹੀ (ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ)।

ਹੋਰ ਸ਼ਹੀਦ -

੨੫. ਸ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਰੱਕੜ (ਜਲੰਧਰ)।
੨੬. ਸ: ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਸੁਨਾਮ, ਓਡਵਾਇਰ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਬਦਲੇ ਫਾਂਸੀ ਲੱਗਾ।
੨੭. ਸ: ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਲੋਹਾ ਖੇੜਾ, ਬੀ. ਟੀ. ਦੇ ਕਤਲ ਬਦਲੇ ਫਾਂਸੀ ਲੱਗਾ।

ਦਸਵਾਂ ਕਾਂਡ

ਰਿਹਾਈਆਂ ਮਗਰੋਂ

੧੯੩੮ ਦੇ ਅਗਸਤ ਮਹੀਨੇ ਤਕ, ਸਜ਼ਾ ਪਾ ਚੁੱਕੇ ਕੁਲ ਬੱਬਰ ਰਿਹਾ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਉਸੇ ਸਾਲ ਮਾਂ ਮੌਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬੱਬਰਾਂ ਦੀ ਇਕ ਕਾਨਫਰੰਸ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਬੰਦਾ ਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਬੁਲਾਈ। ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਬੱਬਰ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਆਦਰ-ਮਾਣ ਨਾਲ ਸਿਰੋਪਾਓ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਏਥੇ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਭਾਵ ਦਾ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਇਕ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ :

“ਬੱਬਰ-ਜੱਥਾ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੀ ਸੁਧਾਰਵਾਦੀ ਨੀਤੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਕਾਰਜ-ਯੁਕਤੀ ਵਿਰੁੱਧ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰ-ਸ਼ਿਖ ਕਿਉਂਕਿ ਬੱਬਰ-ਜੱਥੇ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰਦੀ ਚਲੀ ਆਈ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਬੱਬਰਾਂ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅਗਾਂਹ-ਵਧੂ ਤਾਕਤਾਂ ਤੇ ਜੱਥੇਬੰਦੀਆਂ (ਕਿਸਾਨ ਸਭਾ) ਆਦਿ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰਸ਼ਿਖ ਦੀ ਪਿਛਾਂਹ-ਖਿਚੂ ਨੀਤੀ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜਨ ।”

ਇਕ ਮੀਟਿੰਗ ਬੱਬਰ ਸਾਬੀਆਂ ਦੀ ੧੯੪੯ ਵਿਚ ਧਾਮੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਚੌਂਤਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਬੱਬਰਾਂ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦੀ-ਦਿਨ ਮਨਾਇਆ ਜਾਇਆ ਕਰੇ।

੧ ਸਤੰਬਰ ੧੯੪੯ ਨੂੰ ਚੌਂਤਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਬੱਬਰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਹੋਈ। ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਭੇਟ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਬੱਬਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਤੇ ਰੌਸ਼ਨੀ ਪਾਈ ਗਈ । ਹਰ ਸਾਲ ਇਥੇ
ਬੱਬਰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਕਰ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਮਨਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

ਸ਼ਹੀਦੀ ਬੁੰਗਾ

ਜਿਵੇਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਸਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਵੈਨਕੋਵਰ ਤੇ
ਵਿਕਟੋਰੀਆ ਆਦਿ ਕੈਨੇਡਾ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਇਕ ਸ਼ਹੀਦੀ ਬੁੰਗਾ
ਬੱਬਰਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਬਣਵਾਇਆ ਸੀ,
ਜਿਸ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਉਪਰ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਉਕਰੇ ਹੋਏ ਸਨ : “ਇਹ ਬੁੰਗਾ
ਬਹਾਦਰ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਬਣਵਾਇਆ ਗਿਆ ।”
੧੯੪੫-੪੬ ਵਿਚ ਪਾਰਟੀ-ਬਾਜ਼ੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ‘ਬੱਬਰ ਬਹਾਦਰ’ ਦੇ ਸ਼ਬਦ
ਮਿਟਾ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਇਕੱਲਾ ‘ਅਕਾਲੀ’ ਸ਼ਬਦ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ । ਪਰ
ਜਦੋਂ ੧੯੪੬ ਦੇ ਹੋਲੇ ਮਹੱਲੇ ਦੇ ਉਤਸਵ ਸਮੇਂ ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ
ਵੇਖੀ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਵਲੋਂ ਸੰਤ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾ: ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅੰਬਾਲਵੀ
ਦੇ ਪਾਸ ਰੋਸ ਪਰਗਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । ਫਿਰ ੧੯੪੭ ਦੇ ਹੋਲੇ ਮਹੱਲੇ ਤੋਂ
ਪਹਿਲਾਂ ‘ਬੱਬਰ ਬਹਾਦਰ’ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਦੁਬਾਰਾ ਲਿਖਵਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ।

ਇਨਕਲਾਬੀ ਅੰਸ਼ ਆਪਣੀ ਸਹੀ ਥਾਂ ਪੁਰ

ਬੱਬਰ-ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਕਿਹੜੀ ਜਮਾਤ ਵਿਚੋਂ
ਆਏ ਸਨ ਤੇ ਜੇਲਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਕਿੱਥੇ ਜੁੜੇ ? ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ
ਉੱਤਰ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਬੱਬਰ
ਦੀ ਲੰਮੀ ਜੇਲ੍ਹ-ਯਾਤਰਾ ਸਮੇਂ ਪੱਕੀਆਂ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਰਿਹਾਈਆਂ
ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਤਵੱਜੇ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਨ ਲਗੀਆਂ ।

ਪਿਛੇ ਦਸਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਕਿ ੧੯੩੮ ਤਕ ਉਹ ਸਭ ਬੱਬਰ
ਸਾਬੀ, ਜੋ ਜੀਊਂਦੇ ਬਚੇ ਸਨ, ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਚੁੱਕੇ ਸਨ, ਜਨਤਕ
ਲਹਿਰਾਂ ਭੀ ਲੰਮੇ ਲੰਮੇ ਕਦਮ ਪੁਟ ਕੇ ਬਹੁਤ ਅਗੇ ਵਧ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ, ਟ੍ਰੈਡ
ਯੂਨੀਅਨ ਲਹਿਰ ੧੯੨੮-੨੯ ਤੋਂ ਅਰੰਭ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸੰਸਾਰਕ ਮੰਦਵਾੜੇ
ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਲੜਦੀ-ਭਿੜਦੀ ਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਮੌਰਚੇ ਲਾਉਂਦੀ ਹੋਈ
ਬਹੁਤ ਹੱਦ ਤੀਕ ਵਧ ਚੁੱਕੀ ਸੀ । ਨਾਲ ਹੀ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੇ ਯੁਧ-ਸਾਬੀ
ਕਿਸਾਨ ਭੀ ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਪੈਮਾਨੇ ਉੱਤੇ ਜੱਬੇਬੰਦ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ।

ਕਿਸਾਨ ਲਹਿਰ ਆਪੇ-ਆਪਣੇ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਸਾਮਰਾਜੀ ਏਜੰਟਾਂ
ਤੇ ਜਗੀਰਦਾਰਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਟੱਕਰਾਂ ਲੈਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ । ਬੱਬਰ
ਬਹਾਦਰ ਜੋ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੀ ਗਰਮਾ-ਗਰਮੀ ਵਿਚ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ
ਗਏ ਸਨ, ੧੯੩੮ ਦੇ ਕਰੀਬ ਅਜਿਹੇ ਵਾਯੂ-ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਬਾਹਰ ਆਏ,
ਜਦੋਂ ਮਜ਼ਦੂਰ-ਕਿਸਾਨ ਜੱਬੇਬੰਦੀਆਂ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਉਤਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ।

ਬੱਬਰ ਬਹਾਦਰ ਆਪਣੇ ਆਦਰਸ ਵਾਸਤੇ ਆਪਣੀਆਂ
ਜਵਾਨੀਆਂ ਦੀ ਭੇਟਾ ਦੇ ਚੁੱਕੇ ਸਨ । ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਲੰਮੀਆਂ ਕੈਦਾਂ
ਕੱਟੀਆਂ ਸਨ । ਏਨੀ ਲੰਮੀ ਕੈਦ ਕੱਟਣ ਤੇ ਕਸਟ ਡਲਣ ਬਾਅਦ
ਆਦਮੀ ਆਮ ਤੌਰ ਪੁਰ ਨਿਸਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਬੱਬਰ ਇਕ ਖਾਸ
ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ ।

ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਸਮੇਂ ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੁਰ ਬਕੇਵੇਂ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ-
ਹੀਣਤਾ ਦਾ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਜੇਲ੍ਹ ਰੂਪੀ ਚੱਕੀ ਦੀ ਲੰਮੀ ਦਰੜ
ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭੀ ਉਹ ਨਿਰਾਸਤਾ ਤੇ ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਨਹੀਂ
ਆਏ । ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਬਾਹਰ ਆਂਦੇ ਗਏ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ
ਜਨਤਕ ਲਹਿਰਾਂ ਦਾ ਭਾਰ ਆਪਣੀਆਂ ਮੌਢਿਆਂ ਪੁਰ ਰਖਦੇ ਗਏ ।
ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਅਰਾਮ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਮੁਹਲਤ ਨਹੀਂ ਮੰਗੀ । ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ
ਬਹੁਤੇ ਆਂਦੇ ਹੀ ਕਿਸਾਨੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਕੁਦ ਪਏ ਤੇ ਆਪਣੀ ਬਾਕੀ
ਦੀ ਆਯੂ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਇਨਕਲਾਬੀ ਜਨਤਕ ਲਹਿਰ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕਰ
ਦਿੱਤੀ । ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਦੇਖਿਆ
ਕਿ ਕਿਸਾਨ ਲਹਿਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਸਾਮਰਾਜ ਨਾਲ ਟੱਕਰ
ਲੈ ਰਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੈਰੀ-ਦਮਨ ਰੋਹ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ । ਉਹ ਆਪਣੇ
ਹੱਥੀਂ ਸੂਰੂ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਕੰਮ-ਸਾਮਰਾਜ ਨੂੰ ਸਮੂਲਚਾ ਉਖੇੜਨ ਦੇ ਘੋਲ

ਵਿਚ ਕੁੱਦ ਪਏ ।

ਦੂਜਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਕਿ ਬੱਬਰ ਬਹਾਦਰ ਆਮ ਤੌਰ ਪੁਰ ਗਰੀਬੀ ਤੋਂ
ਦਰਮਿਆਨੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਆਏ ਸਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਗਰੀਬੀ
ਦੇ ਸਤਾਏ ਹੋਏ ਪਰਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਧੱਕੇ ਖਾ ਚੁੱਕੇ ਸਨ, ਜਾਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ
ਭਰਤੀ ਹੋ ਕੇ ਦੇਸਾਂ-ਪਰਦੇਸਾਂ ਦੀ ਹਵਾ ਖਾ ਚੁੱਕੇ ਸਨ । ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ
ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਕਿਸਾਨ ਭੀ ਸੋਝੀਵਾਨ ਹੋ ਕੇ ਸਾਮਰਾਜ
ਤੇ ਜਗੀਰਦਾਰੀ ਵਿਰੁੱਧ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਨਿਤਰ ਆਇਆ ਹੈ ਤਾਂ ਬਹੁਤੇ
ਬੱਬਰ ਬਹਾਦਰ ਕਿਸਾਨ ਜੱਬੇਬੰਦੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ ।

ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਸਿਆਣੇ ਵਿਚਾਰਵਾਨਾਂ ਨਾਲ
ਵਾਹ ਪਿਆ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤੀ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਤੇ ਆਪਾ ਪੜ੍ਹੋਲਣ ਦਾ
ਅਵਸਰ ਮਿਲਿਆ ਸੀ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਸਰਾਂ ਹੇਠ ਬੱਬਰ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ
ਜਨਤਕ ਲਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ।

ਕੁਝ ਕੁ ਬੱਬਰ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਤੇ ਕੁਝ ਕੁ ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ
ਵਿਚ ਵੀ ਗਏ, ਪਰ ਬੱਬਰਾਂ ਦੀ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਕਿਸਾਨ ਲਹਿਰ ਵਿਚ
ਲੀਨ ਹੋਈ ।

ਮੁੱਕਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਕਿ ਬੱਬਰ-ਲਹਿਰ, ਜੋ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਮੁੱਢ
ਤੋਂ ਹੀ ਸਾਮਰਾਜ-ਵਿਰੋਧੀ ਸੀ ਤੇ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੇ ਸਾਂਤਮਈ ਪਰਚਾਰ ਦੇ
ਪ੍ਰਤੀ-ਕਰਮ ਵਜੋਂ ਦਹਿਸਤ-ਪਸੰਦੀ ਦੀ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੁੜ੍ਹ ਗਈ ਸੀ,
੧੯੩੯-੪੦ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਕਿਸਾਨ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਇਉਂ ਸਮਾ ਗਈ ਜਿਵੇਂ
ਉਸ ਨੇ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਰੂਪ ਦੇਖ ਲਿਆ ਹੋਵੇ ।

ਇਸੇ ਲਈ ਅਸੀਂ ਇਹ ਆਖਣ ਦਾ ਹੀਆ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ
ਬੱਬਰ-ਲਹਿਰ ਅਜਾਦੀ ਹਿੱਤ ਚੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਇਕ ਸਾਮਰਾਜ
ਵਿਰੋਧੀ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਅਗੇਤਰਾ, ਖੁਲ੍ਹਾ, ਬਗਾਵਤੀ ਤੇ ਯਰਕਾਊ ਕਦਮ ਸੀ,
ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਠਾਉਣ ਦੇ ਜਿਮੇਵਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਸ ਪੈਂਤੜੇ ਦਾ ਮੁੱਲ
ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

ਆਪਣੀਆਂ ਕੀਮਤੀ ਜਾਨਾਂ ਦੇ ਕੇ ਅਦਾ ਕੀਤਾ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕੌਣ ਨਹੁੰਦਾ
 ਜਾਣਦਾ ਕਿ ਜੇ ਬੱਬਰ ਆਗੂ ਜੱਥੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਗੜਗੱਜ, ਫੌਲਾਦੀ
 ਇਰਾਦੇ ਵਾਲੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੰਲਤਪੁਰ ਤੇ ਅਦੁੱਤੀ ਸ਼ਹੀਦ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ
 ਵਰਗੇ ਜਰਨੈਲ ਅੱਜ ਕਿਸਾਨ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਇਸ ਲਹਿਰ ਨੂੰ
 ਚਾਰ-ਚੰਨ ਲਾ ਦਿੰਦੇ । ਜਗੀਰਦਾਰੀ ਵਿਰੁੱਧ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਰਹੇ ਘੋਲ ਵਿਚ
 ਅੱਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਖਤ ਲੋੜ ਸੀ । ਬੱਬਰ ਲਹਿਰ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ
 ਰਿਹਾਈਆਂ ਮਗਰੋਂ ਆਮ ਬੱਬਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੈ
 ਕਿ ਉਹ ਇਨਕਲਾਬੀ ਤੇ ਅਗਾਂਹ-ਵਧੂ ਮਸਾਲੇ ਵਿਚੋਂ ਬਣੇ ਸਨ
 ਤੇ ਰਿਹਾਈਆਂ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਅਗਾਂਹ-ਵਧੂ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਹੀ ਜਾ
 ਖੜੇਂਦੇ ਹਨ ।

